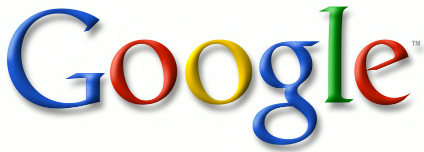
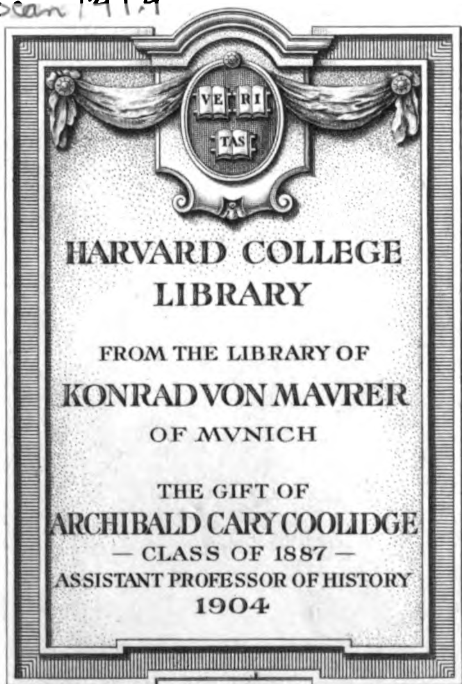

Google

WIDENER
HN XXXV +

VE
RI
TAS
HARVARD COLLEGE
LIBRARY
FROM THE LIBRARY OF
KONRAD VON MAVRER
OF MVNICH
THE GIFT OF
ARCHIBALD CARY COOLIDGE
— CLASS OF 1887 —
ASSISTANT PROFESSOR OF HISTORY
1904

Historisk Tidsskrift,

udgivet

af

den danske historiske Forening,

ved Selskabets Bestyrelse.

Redigeret

af

C. Molbech,
den historiske Forenings Secretair.

Femte Bind.

Med 3 architektoniske Tegninger.

Kiøbenhavn.

Trykt i Bianco Lunos Bogtrykkeri.

1844.

Fortale.

Ved at giennemløbe Indholdet af dette Tidsskrifts 5te Bind, som frembyder en ikke ringe Mangfoldighed af forskielligartede nye Oplysninger til den fædrelandske og nordiske Historie og Forfatning i ældre Tider, vil Læseren i det allerførste Bidrag møde et af de udførligste og mest betydende. Vi troe at have Anledning til her i Særdeleshed at fremhæve og omtale dette, fordi det baade indeholder mere, tildeels vel ogsaa noget andet, end adskillige af Tidsskriftets Læsere muligen deri have ventet at finde. Det er nemlig, uagtet et ikke ubetydeligt Omfang, kun et lidet Fragment af et Arbeide, hvilket, udført i alle dets Dele, vilde blive et af de største og vigtigste, vor hele historiske Literatur kunde fremvise. En Skildring af Kongeriget Danmarks hele indvortes Forfatning, Culturforhold, Retsvæsen, Regieringens Organisme og Udøvelse, Statens Finants- og Pengevæsen, Stændernes indbyrdes Stilling, Folkets Livsvirksomhed, Levemaade og Sæder, Kiøbstæders og Landsbyers Communalvæsen, det hele Borgerliv, en stor Deel af Folkelivet, Hoflivet og Adelslivet — Tidens Aand, Statens Tilstand og Styrelse, Landets nationale Hielpekilder og deres Benyttelse i et Tidsrum, der indbefatter den største Deel af det 16de Aarhundrede, eller Christian den Tredies og Frederik den Andens Regieringstid — alt dette og mere skulde hiint vidtløftige Arbeide omfatte, i en Fremstilling, der umiddelbart vilde udgaae fra officielle og samtidige Kilder, Kongebreve, Anordninger, Tingbøger, Raadstuebøger, Statsregnskaber og communale Regnskabsbøger, m. m. Som en Hovedkilde for dette Værk vilde imidlertid, deels det danske Cancellies ældre Registranter, eller Copiebøger for Kongelige Breve og Befalinger — deels forskiellige Kiøbstadarchivers bevarede Raadstuebøger, Tingbøger og Kæmnerregnskaber være at betragte. Det maa overhovedet erindres, at netop først med bemeldte Periode, eller fra Christian den Tredies Regieringstiltrædelse, begynde egentlig hine officelle Kilder for det danske Riges indre Historie at være til, eller at være bevarede i en saadan Fuldstændighed og uafbrudt Følge, at et klart, paalideligt og sammenhængende Billede af Tiden deraf kan opfattes og fremgaae.

Forfatteren af det Bidrag til en Fremstilling af det danske Kiøbstadvæsen i det 16de Aarhundrede, som nærværende

Bind af Tidsskriftet meddeler, har vel deri kun leveret Begyndelsen til et betydeligt og vidtløftigt Arbeide, som igien vilde udgiøre en Afdeling af det hele historiske Værk over Danmarks Tilstand i det sextende Aarhundrede, hvis Beskaffenhed vi ovenfor i Korthed have angivet. Men allerede tidligere (1833) har han af dette Værk særskilt udgivet en egen Afdeling, der indeholder en fuldstændig Fremstilling af det danske Skattevæsen i hiint Tidsrum; ligesom han i en Undersøgelse om Maaden, hvorpaa Selveiergodset i det 16de Aarh. gik over til at blive Fæstegods (Jurid. Tidsskrift 18de Bd.) har behandlet en enkelt Materie af Bondestandens Forfatningshistorie. Endelig har han for 3 Aar siden i vort Tidsskrift meddeelt et andet Afsnit af Værket, som i Indhold staaer Skriftet om Skattevæsenet meget nær; da det afhandler den hidtil i sin rette Beskaffenhed ganske ubekiendte, ældgamle Natural-Skat, som Kongerne i Oldtiden selv indkrævede ved at reise omkring i Riget, og lade sig med deres Hof og Følge underholde i en lovbestemt Tid af Lehnsmænd og Andre; eller Kongernes saakaldte Natholo og Giæsteri, hvilket for en Deel, om end noget forandret, endnu var til i det 16de Aarhundrede.

Ved de saaledes bekiendtgiorte Afdelinger og Prøver har Forfatteren tilstrækkeligt lagt den Charakteer for Dagen, som det altid har været hans Bestemmelse at give Værket, eller de Dele deraf, hvilke han maatte see sig i Stand til at udarbeide af sine samlede Materialiers rige Skat. Han vilde uden Vanskelighed af disse kunne have udkastet en Skildring af de historiske Forhold i deres vigtigste Hovedtræk og almindelige Resultater; eller i et for Mængden af Læsere mere tiltrækkende Udvalg af den mest underholdende Deel af disse. Men det sidste stemte uden Tvivl aldeles ikke overeens med Forfatterens dybere og alvorlige historiske Forskningsaand; til det Første har han hidtil endnu ikke anseet sine Materialier at være fuldstændige og udtømmende nok. Han har altsaa valgt det, man kan kalde Kildernes første, umiddelbare Bearbeidelse; en saadan, der vel ikke, eller kun i enkelte nødvendige Tilfælde, giver os fuldstændige Actstykker, Breve, Beretninger, m. m., udskrevne af Kilderne selv: men ved at ordne, forene, sammenarbeide og overalt at oplyse disses umiddelbare Stof, meddeler dette, reent og ublandet, til Historieskriverens Brug, og derved i høieste Grad letter ham den tilgængelige Benyttelse af Stoffet; men derhos meddeler det i en saadan organisk Forbindelse og Eenhed, hvorved det bliver læseligt og tilgængeligt for Enhver, som kun ønsker at studere vedkommende Tidsalders indvortes Historie i Kilderne selv, uden at have Adgang til at benytte dem, eller dertil have Evne og Færdighed. Som en saadan umiddelbar anskuelig Fremstilling af den

historiske Gienstand i og ved dens Kildestof, mene vi, at Hr. Justitsraad Jacobsens Arbeider bør betragtes, og fra dette Synspunkt bedømmes af den sagkyndige Læser. Bestyrelsen er ikke uden Haab om, at disse Læsere endnu oftere i Fremtiden ville glædes ved, i dette Tidsskrift at møde lignende gedigne Bidrag fra en Kilde, som hører til de fortrinligste, nogen Dyrker og Kiender af den fædrelandske Historie har aabnet for dens Venner og Bearbeidere.

Bestyrelsen kan i øvrigt, ved at udsende dette Bind af Tidsskriftet til Selskabets Medlemmer, næst at yttre dens Haab om at levere disse et siette Bind i det tilstundende Aar, endnu kun meddele Udsigt til et allerede forhen omtalt historisk Arbeides Fremtræden. Det er Bestyrelsen ukiært, at af den i længere Tid under Pressen værende „historiske Haandbog" til Brug i den danske og nordiske Historie, har 1ste Deel endnu ei i Aar (i den sidste Tid ved Hindringer i Trykkeriet) kunnet blive færdig; men den vil omsider, som vi haabe, om to eller tre Maaneder komme for Lyset. Om andre historiske Arbeider og Foretagender, som ved Selskabets Midler og Kræfter i den nærmest paafølgende Tid kunne bringes for Dagen, og som tildeels i længere Tid have været paatænkte: vil Bestyrelsen denne Gang ikke videre yttre noget; idet den har grundet Haab om, i det tilstundende Aar at kunne sætte et eller andet af saadanne Foretagender i virksom Gang.

Det sædvanlige Uddrag af det i Selskabets Aarsmøde i Januar 1844 aflagte Regnskab for 1843 meddeles nedenfor.

I. Indtægten i 1843 har været:

a)	Beholdning fra 1842	2126 Rbd.	" Mk.	11 Sk.
b)	Indbetalte aarlige Contingenter for 1843	1322 —	1 —	10 —
c)	Et engang for alle indbetalt Bidrag af Hs. Exc. Baron Lagerheim	25 —	" —	" —
d)	Aarligt Bidrag af det Classenske Fidei-Commis	100 —	" —	" —
e)	For solgte Exempl. af det historiske Tidsskr.	129 —	2 —	14 —
f)	Af General-Postdirectionen refunderet Brev- og Pakke-Porto for 1833	22 —	2 —	1 —
	Tilsammen	**3725** —	**1** —	**4** —

II. Udgift i 1843:

a)	Bogtrykker-Arbeide f. Tidsskriftets IV. Bd. m.m.	395 —	1 —	14 —
b)	Bogbinder-Arbeide	71 —	" —	" —
c)	For leverede Papirsorter (hvoriblandt 2 Baller Papir til den under Trykken værende „Historiske Haandbog")	253 —	5 —	7 —
d)	Udbetalt Honorar for Hist. Tidsskrift IV. Bd.	322 —	" —	" —
e)	For Incassation af Contingenter i Hovedstaden	28 —	4 —	12 —
f)	Budets Løn for 1842	50 —	" —	" —
g)	Brev- og Pakke-Porto i 1843	22 —	2 —	1 —
h)	Udgifter ved Secretariatet, ved Indpakning og Expedition af Tidsskriftet, til Avertissementer, Nytaarsgaver, ved Selskabets offentl. Møder, m.m.	24 —	2 —	3 —
	Tilsammen	**1197** —	**4** —	**5** —

Naar fra Indtægtssummen: 3725. 1. 4. drages Beholdningen fra 1842, bliver den egentlige Indtægt i 1843: 1599. „ 9.; og drages herfra Udgiften i 1843 bliver Overskuddet 401. 2. 4. Hele Cassebeholdningen d. 31 Dec. 1843 var 2527 Rbd. 2. 15., hvoraf 2100 Rbd. med paaløbende Renter 104. 5. 10. (eller i Alt 2204. 5. 10.) indestod i Kiøbenhavns Sparecasse. Da ved Aarets Udgang Cassebeholdningen vil udgiøre omtrent 3100 Rbd., hvoraf omtr. 2600 Rbd. indestaae i Sparecassen, vil Bestyrelsen af sidstnævnte Sum giøre 2500 Rbd. frugtbringende i Statspapirer, og saaledes derved sikkre Selskabet fra 1. Jan. 1845 en Forøgelse i dets aarlige Indtægt af 100 Rbd.

Den danske historiske Forening har, siden den 15de Decbr. 1843, kun havt en Tilvært af 14 ordentlige Medlemmer, hvis Navne findes ved dette Binds Slutning. Selskabet har derimod siden den Tid ved Døden mistet følgende Medlemmer: Jernværksejer, Ridder J. Aal, Cand. theol. & chir. N. Andersen, Studiosus N. Falsen, Cancellieraad Hempel i Odense, Stiftsphysicus Jessen i Nykiøbing, Conferentsraad Kongslew, Overkammerherre Møsting, Pastor M. H. Petersen i Næstved, Justitsraad Rindom og Professor Viborg. Følgende have i Aaret 1844 udmeldt sig af Selskabet: Cand. jur. Agerskov, Cand. theol. Anger, Cand. theol. Bøthe, Adjunct Carøe i Aarhuus, Apotheker Degn, Cand. jur. Drechsel, Pastor Dreyer i Tørring, Rector Hasselbalch i Aarhuus, Cand. theol. V. Hansen, Apotheker Ipsen i Holbek, Fabrikmester Jørgensen i Jylland, Adj. Knudsen i Aarhuus, Cand. theol. Linnemann, Landskabsmaler Lundby, Guldsmed Lundgreen i Malmø, Cand. Magens, Grosserer J. Owen, Grosserer Rinck og Adj. Wesenberg i Viborg.

Selskabet tæller for Øieblikket omtrent 645 ordentlige Medlemmer i og udenfor Danmark. Antallet i Provindserne lader sig, før Regnskabets Afslutning, aldrig fuldkommen nøiagtig angive.

I Følge Vedtægternes 6te § udtraadte i Januar 1844 Justitsraad C. Molbech af Bestyrelsen. Ved Selskabets Aarsmøde d. 25de Jannar 1844 gienvalgtes han paa fem Aar med 19 af 20 Tilstedeværendes Stemmer.

Kiøbenhavn, i Bestyrelsen for den danske historiske Forening, den 10de Decbr. 1844.

H. M. Velschow. C. F. Allen. C. T. Engelstoft.
C. Molbech.

Indhold

af 5te Bind.

Side

I. Bidrag til Fremstilling af det danske Kiøbstadvæsen under Kongerne Christian III. og Frederik II., af Justitsraad P. V. Jacobsen, Committeret i det Kgl. Rentekammer .. 1.

II. En kort Efterretning om den engelske Bibeloversætter, Bisop Myles Coverdale, og hans Ophold i Danmark under Kong Christian III., ved C. Molbech .... 139.

III. Om den svenske Almues Dagsværk eller Hoveripligt: en juridisk Afhandling af Jacob Lundell, Adjunct i det juridiske Facultet ved Universitetet i Lund .... 159.

IV. Nogle Ord angaaende Celtiske Spor og Levninger i Norden, og navnligen i Danmark, af C. Molbech.......... 229.

V. Bidrag til Dronning Christinas, det svenske Hofs og Corfitz Ulfeldts Historie, i Aarene 1651—1655, af Peder Juul's utrykte Breve til Charisius, meddeelte med en Indledning og Anmærkninger, af C. Molbech..................... 269.

VI. Bidrag til Danmarks Personal- og Tidshistorie i det 16de Aarhundrede, ved Justitsraad P. V. Jacobsen.

1. Om K. Frederik den Andens Forhold til nogle af de øverste Rigsembedsmænd og andre Adelige .... 409.

2. Om Sander Leiel og Henrik Mogensen, Toldere ved Øresunds Told og Borgermestere i Helsingør ..... 446.

3. Om den franske Gesandt Caroli Dancæi store Pengenød, og de mod ham anvendte Tvangsmidler......... 481.

4. Om Skuespil og Skuespil-Forfattere i Danmark i det 16de Aarhundrede .... 495.

VII. En dansk Kogebog fra det 14de Aarhundrede, meddeelt af C. Molbech.. 537.

VIII. By-Skraa for Radsted i Lolland, meddeelt af Pastor C. A. Dons... .... 547.

Side

IX. Et Bidrag til Underretning om Begravelsesomkostninger i Kiøbenhavn, i første Halvdeel af 18de Aarhundrede, meddeelt af Dr. J. G. B. Becker .... 559.

X Glimminge faste Steenhuus, i Christianstad Lehn i Skaane, beskrevet af Professor C. G. Brunius. (Med 3 architektoniske Tegninger).. 565.

XI. Historisk Literatur og Kritik.

18. Statistisk Tabelværk, udgivet af den dertil allernaadigst anordnede Commission. 1ste Hefte. Kbh. 1835. Fol. 2det Hefte. Kbh. 1837. 3die Hefte 1. 2. Afdeling. Kbh. 1840. 4de Hefte. 1841. 5te Hefte 1842. 6te Hefte. Kbh. 1842. 613.

19. Bidrag til Skildring af Byen Ribe i de forrige Aarhundreder, ved P. Adler, 1ste Hefte. I. Ribe. 1842. 2det H. sammest. 1844.. 637.

20. Versuch einer kirchlichen Statistik des Herzogthums Schleswig, von H. N. A. Jensen, Pastor zu Gelting. I—IV. Th. Flensb. 1840—42 .... 646.

21. Helsingørs Kæmner-Regnskab for Aaret 1577, udgivet og ledsaget med Anmærkninger af P. B. Jacobsen. Kbh. 1844. 4to.. 661.

22. Scriptores Suecici medii ævi, cultum culturamque respicientes, ex cod. mss. hactenus ineditis ed. *J. E. Rietz* Pars I. II. III. *Lundæ.* 1842—44. 8vo.................... 666.

Bidrag
til Fremstilling af det danske Kiøbstadvæsen
under Kongerne Christian III. og Frederik II.,

af

P. V. Jacobsen,
Justitsraad og Committeret i det kongelige Rentekammer.

De efterfølgende smaa Afhandlinger ere udarbeidede med den Bestemmelse, at de skulde udgiøre Dele af et temmelig vidtløftigt Værk om Kiøbstadvæsenet i Danmark under Christian den 3die og Frederik den 2den, hvilket Værk igien skulde henhøre til den Række af Arbeider, hvorved jeg forlængst havde betænkt at meddele en Fremstilling af den indvortes Historie under de nysnævnte tvende Konger. Jeg maa desaarsag, som ved min tidligere i dette Tidsskrift offentliggiorte Afhandling „om de kongelige Ratholo, Borgeleier og Giæsteri", henvise til Fortalen til mit i Aaret 1833 udgivne Skrift om Skattevæsenet under hine to Konger, hvor man vil finde Forklaringen over, at et saa kort Tidsrum er valgt, og at der til dets Oplysning alene er meddeelt hvad det selv frembød, uden at Hensyn er tagen til vor mulige Kundskab om ældre eller yngre Tider. Jeg skal kun endnu bemærke, at jeg til de her meddeelte Undersøgelser igien har været saa heldig at finde en ny Kilde, ved Siden af Cancelliets Protocoller og de enkelte Underretninger fra trykte Skrifter, i nogle Kiøbstæders ældste „Byes-Bøger", af hvilke især de helsingørske, der hidtil aldrig have været benyttede, og, i det mindste de ældre af dem, sandsynligviis aldrig været giennemseete af Nogen, have skaffet mig en særdeles omfattende Masse af den Detail-Kundskab, som man ellers i høi Grad havde maattet savne. Her kan jeg kun i Almindelighed berøre denne Kundskabs-Kilde, og foreløbigen yttre min Taknemlighed for den mig ved Meddelelsen viste Velvillie; men jeg forbeholder mig, i sin Tid at give udførligere Underretning om hine Bøgers Beskaffenhed, Indretning o. s. v.

I. Hvilke Byer vare Kiøbstæder i denne Periode?

Man har oftere været i Uvished, om en eller anden By var at betragte som Kiøbstad, eller om den maatte udelukkes fra dette Begreb. Vore Forfædre selv synes nu og da at have været vaklende i deres Anskuelse i denne Henseende, og navnlig stundom, ved visse Leiligheder, at have behandlet saadanne Byer som Kiøbstæder, hvilke de til andre Tider ikke have erkiendt derfor. Men naar det saaledes endog hos de daværende Samtidige kunde falde vanskeligt at drage en Skiellinie, maa det naturligviis endnu blive mere vanskeligt for os, efter Aarhundreders Forløb, at bringe det allerede dengang Dunkle og Tvivlsomme til klar Afgiørelse. Naar man imidlertid seer hen til den Maade, hvorpaa Kiøbstæderne fra først af maae have uddannet sig, og de Retninger, hvori de senere udviklede sig, er det vist, at en Unddragelse fra det almindeligere Communevæsen og fra den ellers sædvanlige Jurisdiction i Districtet, hvortil Byen efter sin Beliggenhed hørte, under særegne Embedsmænd eller Øvrighed, maatte være et almindeligt Kiendetegn paa en Kiøbstad. Hvad der fornemmelig havde bragt de Menneskers Samliv tilveie, der udgiorde Stadens Indvaanere, maatte være de Arter af Beskiæftigelser eller Næringsdrifter, hvis Udvikling mere end andres giøre en samlet Bosættelse af Mange paa eet Sted nødvendig, nemlig Handel og Haandværk, tildeels vel ogsaa Fiskeri drevet i viid Omfang. Disse Næringsveie, og især Handelen, krævede igien særegne, exclusive Privilegier og Benaadninger. Under den videre Uddannelse af Kiøbstadvæsenet maatte dernæst i hine Tider, i Særdeleshed med Hensyn til visse Forhold ogsaa udenfor de alt berørte, en særegen Lovgivning efterhaanden blive fornøden; Politieforskrifter bleve her ønskelige eller nødvendige, i et videre Omfang end paa Landet;

Straffebestemmelser for mange Forbrydelser, hvortil det snevrere Samliv frembød større Leilighed og Fristelse, maatte blive strengere; Landets almindelige Love i Henseende til Arveretten maatte modificeres, hvor Besiddelsen af Jord ikke havde den Betydning som paa Landet; og saaledes meget mere. En nødvendig Følge af alle disse særegne Forhold, Interesser og Retsregler blev da ogsaa, at Kiøbstæderne maatte, naar alle Rigets Indvaanere ved deres Repræsentanter traadte sammen, komme til at danne en særegen Classe eller Stand. Hertil er at føie, som ydre, mindre tilforladelige Kiendetegn, Benævnelserne: Kiøbstad og Borgere, samt endelig Lister og Fortegnelser over Kiøbstæder, der, affattede paa hiin Tid i en eller anden Anledning, endnu findes bevarede.

Naar alle hine Kiendemærker ere tilstede i Henseende til en By, ere vi sikkre nok paa, at den virkeligen var en Kiøbstad. Men næsten hvert eneste, enkelt for sig, kan være forhaanden uden at give os Vished for at den fuldstændigen hørte til denne Classe. Ogsaa de talrige Landbirker vare unddragne fra den almindelige Jurisdiction, ikke at tale om at endogsaa enkelte Landsbyer, endnu til henimod Slutningen af det 16de Aarhundrede, med Hensyn til Retsvæsenet ikke hørte til nogen større Landcommune, Herred eller Birk, men søgte Ting for sig selv. Borgermestere og Raad, samt Indkaldelse til Rigsdage, seer man ommeldte ved Byer, for hvis Berettigelse til at henregnes blandt Kiøbstæder man ellers ikke har noget Beviis, men snarere Grund til Tvivl. Enkelte Landdistricter forundtes i Henseende til Handel og Seilads, samt Fiskeri, Privilegier, der kom Kiøbstædernes nær. Fremdeles havde visse Egne paa Landet adskillige Særegenheder i Lov og Ret, skiøndt vel ikke saa omfattende. Endelig vare ogsaa Benævnelserne paa Personer, især „Borgere“ og „Bønder“, vaklende, og selv paa de ovenfor

ommeldte Fortegnelser over Kiøbstæderne kunne vi ingenlunde stole [1]).

Hvormange, eller hvilke af hine Kiendemærker der da maatte haves samlede, for at en af hine Tiders Byer skulde kunne kaldes en Kiøbstad, vilde vel have været vanskeligt at bestemme i hine Tider selv, og er endnu vanskeligere for os. Almindelige Regler skulle vi derfor ikke opstille, men kun bemærke, at ordentligviis ville de sidstnævnte blandt hine criteria være at ansee som de svageste.

Det er forresten ikke faa Byer, med Hensyn til hvilke en Prøve kan være fornøden, naar Talen er om det Tidsrum, vi her omhandle. Om adskillige er det overhovedet uvist, om de nogensinde havde været Kiøbstæder; om andre hvorvidt de vare det endnu paa hiin Tid; atter i Henseende til andre, der afverlende hørte til Kiøbstæderne og igien berøvedes Kiøbstadsret i denne Periode, kan det være en Gienstand for Undersøgelse, paa hvilke Tider dette sidste var Tilfældet. Undertiden var Nedlæggelsen af en By som Kiøbstad begrundet i en udtrykkelig Befaling, der igien havde sit Udspring af en meer eller mindre

[1]) Paa en Liste af Marts 1561 (Cancelliets Tegnelser 7, 652—53), der er overskreven „Antal af Baadsmænd at fordre af Kiøbstæderne i Siælland og Smaalandene" forekomme saaledes Gilleleie og „Brøndehøffve" paa Møen, hvoraf utvivlsomt ingen nogensinde har været Kiøbstad; ja endog adskillige Lehn, saasom **Krogen**, findes der anførte. Paa de allerfleste, om ikke alle, Fortegnelser paa Kiøbstæder fra Christian den 3dies og Frederik den 2dens Tid, som jeg har afskrevet — og det er mange — er snart en, snart en anden virkelig Kiøbstad udeladt, enten ved Forglemmelse eller med Flid; i sidste Tilfælde fordi der vare særegne Grunde til at den eller de ikke skulde tages med ved den Leilighed. Selv blandt de Byer, der under Navn af Kiøbstæder opregnes i Intimationen til den kiøbenhavnske Reces af 1536, og fra hvilke Deputerede havde mødt paa Rigsdagen, have upaatvivleligen flere, saaledes som man vil see af det herefter Følgende, i det Høieste været hvad vi nu ville kalde Flækker, med mere eller mindre Kiøbstadnæring.

vel motiveret Anskuelse af at den var overflødig, eller endog skadelig, enten for andre allerede tilværende Kiøbstæders Flor, eller for en paatænkt, vordende Kiøbstads Udvikling og Fremvært. Men ikke sielden sank en ældre Kiøbstad, enten ved Ildebrand, Krigsulykker, eller vexlende Omstændigheder, der bragte andre Byer i Opkomst m. m., snart pludseligt, snart successive, saaledes i Folketal og Velfærd, at dens Indvaanere ikke længere kunde i nogen tilstrækkelig Grad benytte Kiøbstædernes egentlige Næringsveie, navnlig Handel, og altsaa ikke kunde nyde godt af de til disse Næringsveie knyttede Privilegier, der skulde opveie de Byrder, som paahvilede Kiøbstæderne, og som i Almindelighed maatte blive tungere for en By, jo færre Borgere der bleve tilbage til at bære dem.

Man vil imidlertid ikke let kunne skrive noget Grundigt og Omfattende om Kiøbstadvæsenet paa en vis Tid, uden at man først har det saavidt muligt klart for sig, hvilke Byer der dengang vare Kiøbstæder, og fra hvis Historie og Retsforhold man derfor maa hente sine Efterretninger. En saadan Undersøgelse har, hvad den her omhandlede Periode angaaer, endnu en anden Interesse, som vi her blot skulle berøre; den giver nemlig, strax ved Indgangen, et særdeles anskueligt Billede af det Usikkre og Vaklende allerede i selve Byernes Tilværelse paa hiin Tid; en Usikkerhed, der siden viser sig i mange andre Forhold og under mange andre Former som det Factiske i Modsætning til det Retlige, eller som Forskielligheder for de enkelte Byer, grundede deels i deres særegne Retter og Vedtægter, og deels i tilfældige Omstændigheder; alt paa en Tid, hvor kun faa almindelige Bestemmelser vare fremtraadte eller blevne gieldende for alle Kiøbstæder.

Men førend jeg omtaler de enkelte Stæder, som ville komme i Betragtning ved Undersøgelsen af det Spørgsmaal, hvilke Byer der dengang vare Kiøbstæder: skal jeg først her,

samlet paa eet Sted, give en Fortegnelse paa alle de Byer, som i det mindste til en eller anden Tid af denne Periode anføres iblandt, eller kunne antages at være ansecte som, eller bestemte til at henføres imellem de danske Kiøbstæder. Denne Fortegnelse, hvorpaa dog ogsaa ere anførte nogle faa Byer, der ikke i selve denne Periode, men vel i de nærmest forud for samme Tidsrum forløbne Decennier, mere eller mindre bestemt findes omtalte som Kiøbstæder, stemmer i øvrigt, som man efter det allerede Anførte kan slutte, ikke ganske med nogen enkelt af de forommeldte Lister, der hver for sig kun angaaer et enkelt Tidspunkt og Tilstanden i samme.

De ovenberørte Byer ere følgende:

I **Halland**: Kongsback, Wardberg (Gammel- og Ny-), Falkenberg (Gammel- og Ny-), Halmstad, Laholm, Gaasekiel.

I **Skaane**: Bostad, Engelholm, Helsingborg, Landskrone, Lund, Malmø, Karlebo, Siirkiøbing, Tommerup, Falsterbo, Skanør, Trælleborg, Ystad, Bæ, Aus eller Aahuus.

I **Bleking** (el. Blegind, som det i ældre Tid altid skrives): Sylvitzborg, Elleholm, Rodneby, Lyckaa, Auster, Nærærby.

Paa **Gulland**: Wisby.

Paa **Bornholm**: Hasle, Rønne, Nerø, Svanniķe, Aakirkeby.

I **Siælland**: Kiøbenhavn, Helsingør, Søborg, Slangerup, Hillerød, Roeskilde, Holbek, Nykiøbing, Kallundborg, Korsør, Skielskør, Slagelse, Ringsted, Nestved, Vordingborg, Præstø, Heddinge, Kiøge.

Paa **Møen**: Stege.

Paa **Falster** og **Lolland**: Stubbekiøbing, Nykiøbing, Sarkiøbing, Maribo, Nakskou, Rødby, Nysted.

Paa **Langeland**: Rudkiøbing.

I Fyen: Nyborg, Kierteminde, Bogense, Middelfart, Assens, Faaborg, Svendborg, Odense.

I Jylland: Kolding, Veile, Horsens, Aarhuus, Skanderborg, Ebeltoft, Greenaa, Randers, Mariager, Hobro, Dokkedal, Sæby, Skagen, Hiørring, Nykiøbing, Thisted, Hosøre, Lemvig, Holstebro, Ringkiøbing, Varde, Ribe, Rye, Viborg, Aalborg, Ribe.

De paa denne Fortegnelse i Trykken udmærkede Byer ere de, som vi skulle omhandle paa de nærmest følgende Blade.

Af alle Rigets daværende Kiøbstæder var det især Fleertallet af dem, som lade i Halland, der — ligesom de uden Tvivl lede allermeest i den ødelæggende Krig, som i syv Aar af denne Periode udtærede Riget — ogsaa i Fredstider vare Omskiftninger meest undergivne.

Kongsback, den første af disse Stæder, vi skulle omtale, blev allerede nedlagt af Christian den 3die. Befalingen derom har jeg vel ikke fundet; men Sagen selv erfares af et Brev af 8 Octbr. 1557[1]), der indeholder, at, efterat Kongsback for nogen Tid siden blev „øde lagt“ (nedlagt), og de Borgere, som boede der, paalagte at flytte til Wardberg, for der at bruge deres Handel og Kiøbmandskab, var den største Deel af Kongsbacks-Mændene, — der maae antages at være dragne til Wardberg, — igien flyttede ud derfra, saa at hverken Kongen, eller nogen af Kiøbstæderne, havde Profit eller Gavn deraf. Derfor havde en Anders Odesen, ved at andrage dette for Kongen, begieret at han igien maatte flytte til Kongsback, boe der, og nyde den Jord og Eiendom, han kunde bevise havde tilhørt hans Fader med Rette. Det tillades ham nu, ved det ovennævnte Brev, at

---

[1]) Cancellie-Tegnelser 5, 273—74.

drage til Kongsbacк, der at bygge og boe samt bruge Handel, og Kiøbmandskab, indtil Kongen anderledes maatte bestemme; hvorhos vedkommende Lehnsmænd paalagdes at hiælpe Odesen med Hensyn til den omhandlede Eiendom saameget som Ret kunde være. Aaret derefter blev Kongsback, ved Brev af 23 Februar 1558 [3]), igien restitueret som Kiøbstad, og fik sine gamle Privilegier tilbage. Naar den saaledes omhandlede, i 1558 igien ophævede, Nedlæggelse af Kongsback gik for sig, veed jeg, som alt berørt, ikke med Sikkerhed. Medens Byen endnu forekommer paa Kiøbstad-Lister fra 1536 og 1537 [4]), savnes den derimod paa lignende Fortegnelser fra 1545 [5]) og de følgende Aar, ligesom jeg ei heller finder Noget i mine Uddrag om denne By i den nysommeldte Tid. Hiin Nedlæggelse maa saaledes udentvivl være foregaaet snart efter 1537. I øvrigt er den ogsaa efter 1558 kun sielden opført paa de ovenfor berørte Fortegnelser; i de første Aar af Frederik den 2dens Regiering findes den ikke paa Listerne, derimod vel paa en Fortegnelse over de Kiøbstæder, til hvilke en Anordning af 2 Marts 1563, om Sisen, blev udsendt [6]). Kiøbstad-Listerne for den svenske Krigs syv Aar omfatte ikke Halland; men ikke heller paa de følgende 12 Aars Fortegnelser, saavidt jeg har afskrevet dem, nævnes Kongsback, skiøndt snart alle de fire andre hallandske Kiøbstæder, snart de fleste af dem, anføres. Imidlertid maae Kongsbacks Indvaanere dog, i Henhold til Restitutionen i 1558, have drevet Kiøbstædnæring ogsaa i den nysommeldte Tid. Dette siges nemlig i et Kongebrev af 19 Juni 1578 [7]), hvorved Byen

3) Cancellie-Registre 6, 527.

4) See t. Ex. mit Skrift om Skattevæsenet under Christian den 3die og Frederik den 2den S. 119.

5) Fra 1538 til 1544 har jeg ikke saadanne Fortegnelser.

6) Tegnelser 7, 311—12.

7) Richardson Hallands Beskrivelse S. 50. Det er vel ogsaa muligt, at Brevet herom findes i de haandskrevne Kilder, vi her have; men

igien nedlagdes som Kiøbstad: „Efterdi tilforn udi vor Herr Faders Tid er giort den Forandring, at Kongsback ikke mere skulde have Kiøbstadrettighed, og at Borgerne skulde flytte til Wardberg; og de alligevel have forhvervet Kiøbstads-Frihed, dog ikke anderledes end paa videre Besked; da ville vi nu, at foreskrevne Kongsback herefter ikke skal regnes eller holdes for nogen Kiøbstad, eller de, som der ere boende, nyde eller bruge nogen borgerlig eller Kiøbstads-Frihed, ikke heller noget Marked efter denne Dag i nogen Maade der at holdes; men Borgerne sammesteds skulle inden ½ Aar, efter dette vort Brevs Dato at regne, være forpligtede til at indflytte og boe i Wardberg, og alligevel imidlertid holde sig fra borgerlig Handel og Kiøbmandskat; og saafremt Nogen efter den Tid bliver siddende tilbage og ikke bortflytter, da skal vor Lehnsmand omsætte dem for Skyld og Landgilde som andre Bønder.“ At ei heller denne Nedlæggelse blev varig, er bekiendt nok; men besynderligt er det, at et saa strengt udtalt Bud kun kan have giort sig gieldende en ganske kort Tid; thi Kongsback nævnes igien paa nogle Fortegnelser over Kiøbstæderne, der henhøre til Breve af 1583 og 1588 [8]), og maa altsaa da igien være optagen blandt disse.

Wardberg har været beliggende paa forskiellige, dog kun kort fra hinanden fiernede Steder [9]), og en Tidlang existerede der et Gammel-Wardberg og et Ny-Wardberg. I Christian den 2dens Breve nævnes som oftest blot Ny-Wardberg eller Wardberg, ligesaa „Ny-Wardberg“ et Sted i det Register

i saa Fald maa det aldeles ikke være kommet mig for Øie, eller jeg maa have forsømt tidligere at optegne det.

8) Siæll. Tegnelser 15, 194—96 og 16, 325—27. Fra 1584—87 har jeg ingen Kiøbstadliste.

9) See Arnt Berntsen 1ste Bogs 1ste Part S. 39, samt Richardsons og Berells Beskrivelser over Halland, paa vedkommende Steder.

over Kiøbstæder og Lehn, samt Indtægterne deraf m. v., der haves fra 1523 [10]); derimod forekommer i Cantsler Claus Giordsens Optegnelser om Lehnene og Indkomsterne deraf i Kong Frederik den 1stes Tid paa twende Steder baade Gammel- og Ny-Wardberg [11]). Den første af disse maa i den følgende Tid, formodentlig i Midten af det 16de Aarhundrede, være hævet som Kiøbstad, men dens Indvaanere vedbleve desuagtet at drive Kiøbstadnæring, indtil Forbudet derimod gientoges ved det allerede her foran nævnte Brev af 19 Juni 1578, hvori, hvad denne Gienstand angaaer, siges, at efterdi det gives tilkiende, at Gamlebyes Mænd understaae sig at bruge Kiøbmandskab i Wardbergs Havn, i deres By og paa Landsbyerne med Indlændiske og Udlændiske, — — da ville vi dermed saaledes herefter holdet have, at, efterdi tilforn er giort den Forordning, at Gamleby skulde øde legges og legges til Wardberg, da skal det ikke heller herefter være forbemeldte Gamleby tilstedt at bruge nogen Kiøbmandskab eller borgerlig Næring i Wardbergs Havn, i Byen eller paa Landsbyerne enten med Sild, Salt, Klæde, Humle, Huder eller andre Kiøbmandsvarer at kiøbe til Forprang, men Indvaanerne skulle holde sig fra al Handel som andre Landsbyers Indbyggere." Endnu kan det her bemærkes, som tildeels staaende i Forbindelse med vor Materie, at, da Wardberg i Aaret 1565 var bleven ødelagt af de Svenske, flyttede Byens Borgere til andre Kiøbstæder, og deriblandt nok især til Helsingør. I et Kongebrev af 18 Februar 1566 [12]) siges nemlig, at da Kongens Undersaatter, "som vare bosatte i Kiøbstæderne Falkenberg og Wardberg, og nu ere flyttede til Helsingør, beklagede sig, at de ved de Svenske vare blevne forarmede," saa bevilges det, at de, indtil videre,

---

10) Nye Danske Mag. 6te Bind S. 277.
11) Nye Danske Mag. 6te Bind S. 312 og 314.
12) Tegnelser 8, 475.

maatte være fritagne for Skat, Vagt, og al anden Tynge i Helsingør[13]. Da Krigen var endt, have de formodentlig begivet sig tilbage til deres forrige Hiem; thi paa Kiøbstad-Fortegnelserne af 1572 til den her omhandlede Periodes Slutning, i 1588, findes Wardberg igien stadigen opført.

Ogsaa hvad Falkenberg angaaer, skielnedes der tidligere mellem Gamle- og Ny-Falkenberg, der imidlertid maae have ligget meget nær ved hinanden. I Christian den 2dens Breve og i de tvende førnævnte Optegnelser fra Frederik den 1stes Tid nævnes imidlertid, saavidt jeg har bemærket, ikkun enten Falkenberg eller Ny-Falkenberg. Derimod findes paa adskillige Fortegnelser over Kiøbstæderne fra 1545, 1548 og 1550[14] „baade (ɔ: begge) Falkenberg", medens der ellers paa de andre Lister kun er anført: Falkenberg. Begge maae dog have staaet som adskilte Byer; dette sees især af et Brev af 1552[15], hvori det hedder, at, efterdi Kongen for nogen Tid siden har ladet Ny-Falkenberg ødelægge og Undersaatterne der indflytte i Kiøbstaden Gamle-Falkenberg, og giort een Kiøbstad deraf, for at ikke den ene By skulde ligge den anden til Trængsel, og det til samme Tid blev bevilget og samtykt, at de Jorder, Agre og Eiendomme, som ligge til begge Byer, skulde nydes og bruges til Gamle-Falkenberg, og disse Eiendomme da skulde deles og skiftes imellem begge Parterne, — saa har Kongen nu tilladt, at al den Eiendom og Frihed, som hidtil har været brugt til Ny- og Gamle-Falkenberg, herefter

---

[13]) I Registre 9, 146 findes et lignende Brev for tvende af Falkenbergs Indvaanere, der vare flyttede til Kiøbenhavn.

[14]) Tegnelser 2, 18 og 251—55; Tillæget til Oversættelsen af Kong Christian den 3dies Historie 3 Bd., S. 97; ved denne sidste Fortegnelse, der overskrives med Dato 3die Dag Juel efter Christi Fødsel 1551, maa man erindre, at Aaret dengang endnu begyndte med 1ste Juledag. Efter vor Brug vilde det hedde 27 Decbr. 1550.

[15]) Onsdagen post Canuti. Reg. 5, 480.

skal være og blive hos Gamle-Falkenberg; hvorhos dog tilføies, at forsaavidt der i disse dem af tidligere Konger forundte Friheder maatte være Artikler, som faldt Kongen, Riget og Undersaatterne besværlige, forbeholdt Kongen sig at forandre dem. Ogsaa Falkenberg leed meget i den svenske Krig, og det ovenfor i Anledning af Wardberg Anførte vil allerede have viist, at ogsaa Falkenbergs Borgere, eller sandsynligviis den største Deel af dem, forlode Byen. Denne maa imidlertid i de sidste Aar af Krigen[16]) formeligen være nedlagt; thi i 1570 blev den igien restitueret som Kiøbstad, og i Brevet derom[17]) siges „at eftersom vi nogen Tid siden forleden have forordnet, at Falkenberg i vort Land Halland skal være skilt ved sin Kiøbstads-Frihed" og Kongen nu havde bragt i Erfaring, at det var til stor Skade og Afbræk for Bønderne deromkring, saa tillader han, at Indvaanerne i Falkenberg, de der da boende, saavel som fremtidige, maatte have, nyde, bruge og beholde Kiøbstads-Ret og Frihed i alle Maader som andre Borgere og Indbyggere i Kiøbstæderne; og at de maatte og skulde igien holde Torvedage og alle lovlige Markeder, som vare holdte førend Kiøbstads-Frihed var bleven betaget Byen, Kongens og Kronens Told, Accise og anden Rettighed dog uforkrænket. De tages derfor i Kongens Værn og Beskyttelse, men derhos tilføies dog: „Og ville vi os, saa og vore Efterkommere, Konger her i Riget, forbeholdt have, heri at forordne og forandre eftersom Rigets Nødtørst og Leilighed kan udkræve."[18]) Dette varede igien ikke længe; thi i det forhen nævnte, til Gunst for Wardberg

16) Før 1566 kan det nemlig neppe have været efter de Udtryk, Brevet af 18 Febr. 1566 betiener sig af.

17) 20 Nov. 1570. Richardson Hallands Beskrivelse S. 81.

18) Endnu tillægges, at de skulde holde fal i Byen Humle, Staal, Salt, Klæde og andre Varer, som Bønderne deromkring behøvede.

udstedte Brev af 19 Juni 1578[19]) befales ogsaa Falkenbergs Nedlæggelse. Denne Deel af Brevet lyder saaledes: „Og da forskrevne vor Kiøbstad Wardberg ikke er et ubeqvemt Sted for Riget formedelst Havnen og anden Leilighed, da, paa det at samme By saameget snarere og bedre kan blive bygget og forbedret, have vi for godt anseet, at Falkenberg skal øde lægges, hvilken Byes Friheder vi os i lige Maade have forbeholdt at forandre eftersom os synes gavnligst kan være; og skulle Borgerne sammesteds inden ½ Aars Tid her næstefter, saavel som de udi Kongsback tilholdes, at flytte til Wardberg at boe og bygge, og fornævnte Falkenbergs Indbyggere herefter ikke nyde nogen borgerlig Ret, Frihed eller Rettighed. Findes Nogen over den foreskrevne Tid at bosidde i Falkenberg, skal Lehnsmanden der i lige Maade ansætte dem for Landgilde som andre Bønder.“ Men ogsaa dette forandredes snart igien, i det Staden under 17 Februar 1582[20]) atter erholdt sine Kiøbstads-Privilegier tilbage. Dette vedblev i det mindste hvad vor Periode angaaer.

Halmstad og Laholm undergik ikke nogen saadan Omskiftelse som de her omhandlede; men den første af disse Kiøbstæder bestræbte sig dog for at faae den sidstnævnte nedlagt. Af et Brev, dateret Fruedag Kyndelmisse 1551, til Borgermester, Raad og Borgerne i Halmstad[21]) sees, at denne By havde indgivet et Andragende, hvori der, blandt mere, klagedes over, at Laholm laae den til Besvær. Herpaa svarede

---

[19]) Richardson S. 51. Paa Fortegnelser over Kiøbstæder fra 1572, 1574 og 1576 nævnes Falkenberg, men ikke paa een af 1577.

[20]) Bexell Hallands Historia oc Beskrifning, 2den D. S. 135. Han synes ikke at have kiendt Brevet af 1578 hos Richardson, ligesom denne ikke har kiendt det her omhandlede Kongebud. Iøvrigt findes Falkenberg ei heller opført paa Kiøbstad-Listerne for 1578—80, men vel paa en for 1583.

[21]) Tegnelser 3, 177.

imidlertid Kongen i det nysnævnte Brev, at han ikke kunde for den veifarende Mands Skyld lægge samme By øde; men at Sagen i øvrigt skulde henstaae indtil Kongen selv kom ind der i Landet. Senere er neppe nogen saadan Forandring foregaaet med Laholm, som den, Halmstads Indvaanere attraaede; thi paa næsten alle Listerne over Kiøbstæderne for den følgende Tid af Perioden, paa hvilke hallandske Stæder forekomme, findes ogsaa Laholm anført [22]).

Endelig staaer endnu tilbage at omtale Saasekiel. At der fandtes en saadan Kiøbstad i Begyndelsen af det 16de Aarh. sees af Breve fra Christian den 2den [23]), de førnævnte Optegnelser fra Frederik den 1stes Tid [24]), samt nogle Documenter fra Christian den 3dies første Regieringsaar [25]). Den maa allerede dengang have været meget ringe, som man kan slutte af det ubetydelige Beløb, dens Byskat og Andeel til en i 1537 udskreven extraordinair Skat udgiorde; og da den ikke, saavidt jeg har kunnet finde, senere er nævnt som Kiøbstad, maa den

---

[22]) Derimod anfører Richardson S. 139—40 en kongelig Resolution af 1550, med Hensyn til hiin Bestræbelse fra Halmstads Side, aldeles af samme Indhold, som den her meddeelte fra Aaret 1551; men Aarstallet er udentvivl urigtigt hos Richardson i Stedet for 1551.

[23]) See Br. af 1513 i de Suhmske nye Samlinger til den danske Historie, 2det Bd. 1ste H. S. 125.

[24]) Nye Danske Magazin 6. 277, 312 og 314; paa det sidste Sted anføres den for den meget ubetydelige aarlige Byskat af 3 lødige Mark.

[25]) Den nævnes i Intimationen til den kiøbenhavnske Reces af 1536 blandt Rigets Kiøbstæder, der ved Repræsentanter paa Rigsdagen vedtoge de i Recessen indeholdte Bestemmelser. Fremdeles forekommer Saasekiel paa Fortegnelser over Kiøbstæder fra det følgende Aar, navnligen paa en til et Skattebrev henhørende (Tegn. 1, 284), hvorefter den dog kun skulde give den ringeste Sum, 20 Daler, medens det næstlaveste Beløb, som Kongsbak skulde erlægge, udgiorde dobbelt saa meget; ligeledes paa en anden Fortegnelse, der hører til et Brev om Forbud paa Udførsel af Korn. Denne sidste er iøvrigt vel overstrevet „Til Færgestederne om Forbud"; men der forekommer ikke andre end Kiøbstæder paa samme.

formodentlig snart efter have ophørt at stille sig blandt disse, eller formeligen være nedlagt af Regieringen. Jeg har ikke heller kunnet finde en saadan By eller Spor af den i Topographierne over de forhenværende danske, nu svenske Provindser; og kun den Sammenstilling med andre hallandske Kiøbstæder, hvori den oftest forekommer, især i Christian den 2dens Brev af 1513, har ladet mig antage, at den har ligget i Halland[26].

Af de skaanske Kiøbstæder, som existerede i Begyndelsen af det 16de Aarhundrede, var der nogle, som vel omtales en kort Tid før, men ikke i selve den Periode, vi egentligst omhandle, nemlig Christian den 3dies og Frederik den 2dens Regiering. De, som dette er Tilfældet med, ere Bostad og Siirkiøbing. Bostad, der, nu som Landsby, ligger i den nordligste Deel af Skaane, i Bierre Herred[27], forekommer som Kiøbstad i endeel af Christian den 2dens Breve[28], hvor der tales om Bostads Byskat, Byfoged, dens Borgemestre og Raadmænd, m. m., ligesom den ogsaa findes saaledes nævnt i de oftnævnte Optegnelser fra Frederik den 1stes Tid[29]; saaledes at

[26]) I Bexells Hallands Historie oc Beskrifning 3die Deel S. 429 ff. omtales under Fjære Herred, Onsala Sogn, et Fiskerleie „Gottsker", hvorved der fordum skal have ligget en Stad, som han tillægger Navnet „Lautertum". Det tilføies der, at det er vist, at der ikke langt fra Engelholm har ligget en Stad, og at den efter et Brev af Christian den 3die af 1516 skulde flyttes til Engelholm. Andre lægge hiin Stad andenstedsd. Men i alt dette gienfinder man dog neppe Gaasekiel.

[27]) See Arnt Berntsen S. 212; Gillbergs Beskrivelse over Chistianstads Lehn S. 318—19. Navnet skrives iøvrigt forskielligt.

[28]) See saaledes Suhms nye Samlinger 1, 1, 58 og 2, 1, 128, 143, 145. 152. I et Brev af 1517 (smstds. S. 177—78, hvorved Laurids Frost forlenedes med Bostad By, siges rigtignok, at han skal holde Byen ved Hævd og Magt, og Bønderne, der paa boe, ved Lov og Skiel, o. s. v. Men de øvrige citerede Steders Indhold synes dog at overveie det Modargument, dette Brev frembyder.

[29]) Nye D. Mag. 6, 284, 312 og 318. Der anføres ogsaa dens Byskat.

der neppe kan være Tvivl om, at den endnu dengang hørte til Kiøbstæderne. Naar Kiøbstads-Rettighed blev den betaget, er mig imidlertid ubekiendt. Under Christian den 3die nævnes den, som sagt, efter hvad jeg har bemærket, ikke mere som Kiøbstad.

I det førnævnte Register for 1523 over de danske Slotte, Lehn og Kiøbstæder forekommer et Sted „Swrekøping by" som Ove Brade havde i Pant[30]). Maaden, hvorpaa det nævnes, antyder udentvivl, at det var en Kiøbstad; thi enkelte Landsbyer pantsattes dengang sielden af Kongerne. Det stemmer ogsaa med Navnets sidste Halvdeel: køping. Imidlertid maa jeg tilstaae, at jeg ikke ellers har fundet denne By anført som Kiøbstad. I øvrigt kan der neppe være Tvivl om, at dette Surekøping maa være det samme som „Siirkøping", der omhandles, Halvdelen som et Bondesogn, Halvdelen som en Herregaard (hvilket det nu er), hos Arnt Berntsen og Gillberg, under Rønneberg og Lugude-Herreder[31]).

Af samtlige Kiøbstæder, der i denne Periode mistede deres Privilegier som Kiobstæder, er Engelholm den, om hvis Nedlæggelse og Borgernes Forflyttelse der kunde berettes meest. Den var Kiøbstad saavel under Christian den 2den[32]) som under Frederik den 1ste og vedblev at nyde Kiøbstads-Rettighed en halv Snees Aar af Christian den 3dies Regiering, i hvilken

30) Nye D. Mag. 6, 284.

31) Berntsen S. 209 og 212, Gillberg Malmøhuus-Lehn S. 226 og 271. See ogsaa „Sirekøping Leen" i Optegnelserne i Nyt dansk Magasin 6, 311.

32) Ligesom Hvitfeldt (S. 1115) beretter, at Engelholm blev Kiøbstad 1516, anfører ogsaa Gillberg i Beskrivelsen af Christiansstads Lehn S. 299—300, at den fik Kiobstad-Privilegier den 25te Januar 1516, men mistede dem 1547. I et utrykt Brev af Christian II. (Kiøbenh. St. Severini Dag 1516) hedder det: „at wor Kiøpstadt Lunthertwnn er nu fløtt oc forførdt til Engelholm." — Med Hensyn til det Første kan ogsaa bemærkes det her foran Side 15 Anmærkn. 26 i Anledning af Gaasekiel Anførte. Gillberg tilføier endnu, at Engelholm siden i 1675 igien fik Confirmation paa sine Privilegier.

Tid den ikke synes at være regnet blandt de ringere Kiøbstæder[33]). Men i Aaret 1547 bestemtes dens Nedlæggelse, hvorhos de Borgere, som flyttede til Landskrone, gaves Tilsagn om Frihed for Skat og kongelig Tynge i fire Aar[34]). I 1549[35]) tilskreves Landskrone Borgermestere og Raad om at anskaffe Plads i Byen til Engelholms Indvaanere, som skulde flytte dertil, og derefter findes adskillige Breve for enkelte Borgere af Engelholm paa Eiendomme i Landskrone, som overdrages dem[36]); ligesom der ogsaa i Cancelliets Registre fra 1551[37]) forekommer en meget detailleret, beskrivende Fortegnelse over de Gaarde, Pladser m. v., som de Engelholmske Borgere erholdt i Landskrone imod at de erlagde de hidtil sædvanlige Tynger deraf og svarede Jordskyld til vedkommende Stiftelser eller Personer. Paa denne Maade opregnes ikke færre end 106 Gaarde, Huse, Boder, Grunde og Jorder, som næsten alle svarede Jordskyld til de Fattige i Helliggeisthuus, til Kirkers, Præsters og Skolemesteres Underhold m. m. Denne Jordskyld maa imidlertid nok enten være bleven ophævet eller gaaet over til Kongen; thi fra 1552 og 1553 findes der flere Breve[38]) om Erstatning for Landskrone Hospital, Kirke, Præst og Skolemester, hvorved disse i Stedet for de til Engelholms Borgere og nogle

[33]) Af de nogle og tyve Kiøbstæder i Skaane, Halland og Bleking, der i Aaret 1537 skulde udrede en Sølvskat, paalagdes kun 5 høiere og 1 lige Skat med Engelholm; næsten alle de andres Andeel var endog meget betydeligt mindre.

[34]) Reg. 5, 438; Tegnelser 2, 206. — Arnt Berntsens Yttring, 1ste Bd. 1ste P. S. 68, at Nedlæggelsen skete i Helsingborgs Faveur, er, som man her vil see, urigtig.

[35]) Tegnelser, 3, 67.

[36]) Fra 1550 (Reg. 5, 450) for en Mand, der i Engelholm havde havt 4 Gaarde og 2 øde Jorder; han fik en Gaard i Landskrone; 1551 (Reg. 3, 393); 1553 (Reg. 6, 485.

[37]) Registre, Nr. 5; Folierne har jeg ved en Forglemmelse ikke antegnet; det maa udentvivl være imellem 468 og 480.

[38]) Tegn. 4, 171; Reg. 6, 484—85.

under Slottet lagte Eiendomme, eller Rettigheder af disse, tillades at hæve visse Summer — omtrent 178 Mk. — aarligen af Kronens Rente og Rettighed af Engelholm By, hvorhos der ogsaa alt i 1551 sees at være truffet Foranstaltning til at faae fastsat hvormeget „Bønderne" i Engelholm skulde give Kongen i Landgilde[39]). Engelholm findes endnu opført paa en Liste over Kiøbstæderne af 12 Februar 1547, men mangler paa en af October s. A.[40]) og siden paa alle de følgende, jeg har afskrevet fra Christian den 3dies og Frederik den 2dens Regiering. Imidlertid er Byen dog udentvivl vedbleven at betragtes som en ikke ubetydelig Plads. Saaledes fandtes der et Herberge og Giæstgiverie, hvis Eierinde under 9 Marts 1563[41]) fik Tilladelse til at holde en egen Skude, paa 3 à 4 Læster, og at lade denne seile efter tydsk Øl, Meel og andre Varer, dog imod Erlæggelse af Told, Sise og anden kongelig Rettighed, samt med Betingelse, at hun ikke solgte Varerne udenfor Huset. Ogsaa var der ansat en „Sisemester" i 1568[42]); og det kan maaskee endnu regnes herhen, at der ved et kongeligt Brev af 1565[43]), da de Svenske havde brændt Engelholm og borttaget Indvaanernes Gods, blev forundt disse Frihed i et Aar for Landgilde, Skat og al anden kongelig Tynge; ligesom endelig den Omstændighed, at Byen senere igien blev Kiøbstad, hvad den endnu er, næsten forudsætter, at den dog selv i hiin Tid, da den var nedlagt, ikke ganske var sunken ned mellem de andre Landsbyer.

Tommerup, en By i Jerrested-Herred, i Skaane, ikke langt fra Cimbershavn, var Kiøbstad en rum Tid før vor

39) Tegnelser, 8, 398.
40) Tegnelser, 2, 148 og 221—22.
41) Registere, 8, 409—10.
42) Bestilling for en L. Paaske som „Sisemester" i Engelholm af 1568 i Tegnelser, 9, 511.
43) Registere, 8, 471.

Periode, hvilket navnlig fremgaaer af et Brev fra Christian den 2den til Borgermester, Raad og Menighed i Tommerup 1514[44]), hvorved Kongen, da de havde andraget, at deres Byes Privilegier og Friheder, som vare givne dem af tidligere Konger i Danmark, vare brændte og forkomne, giver dem og deres Efterkommere saadanne Privilegier og Friheder som andre „Arelkiøbstæder" i Skaane. Alligevel skulle Borgerne allerede 1520 have faaet Befaling om at flytte bort og til andre Kiøbstæder, men igien tvende Aar derefter, ved et Brev af Erkebisp Johan, have erholdt Tilladelse til at blive og bierge sig som de kunde[45]). I Claus Giordsens Optegnelser under Frederik den 1ste anføres deres Byskat, 10 lødige Mark[46]). Ved den kiøbenhavnske Rigsdag i 1536 mødte ogsaa, efter Recessens Intimation[47]), Deputerede fra Tommerup, og paa Lister over Kiøbstæder saavel fra nysnævnte Aar som fra 1537 er denne By anført[48]), hvorimod den fattes paa dem fra 1545 og følgende Aar. Den maa derfor sandsynligviis være nedlagt, eller have ophørt at regnes blandt Kiøbstæderne, imellem 1537 og 1545[49]).

Under 22 Aug. 1565 findes i Cancelliets Registranter[50]) en Efterretning om endeel „Sisemestere", der fik Kongens Befaling om, at de skulde tage 12 Skill. dansk af hver Tønde tydsk Øl, som førtes ind for vedkommende Byer og der solgtes;

---

[44]) Suhms nye Samlinger 2, 133.

[45]) Dette siger Gillberg i Christianstads Lehns Beskrivelse S. 140.

[46]) Nyt dansk Mag. 6, 311.

[47]) Kolderup-Rosenvinges Samling af Recesserne S. 160.

[48]) Tegnelser, 1, 230 og 284.

[49]) Siøborgs Yttring i „Skånes Historie oc Beskrifning" 1 D. S. 33 Anm., at Tommerup først skulde være forvandlet til en Bondeby i Slutningen af de 1500, eller Begyndelsen af 1600, er en aldeles løs og ugrundet Gisning. 1540 blev Klosteret, som Byen skyldte sin Oprindelse, solgt til Mogens Gyldenstierne, og det er aldeles rimeligt, at Kiøbstaden er nedlagt paa samme Tid.

[50]) Tegnelser, 8, 365—66.

nedenunder anføres dernæst disse Sisemesteres Navne og derblandt Laurids Hansen, Tolder i Malmø; Peder Jude, Borgermester i Landskrone; Rasmus Andersen, Byfoged paa Carlebo; Jep Nielsen, Byfoged i Skanør; Bertil Byg, Byfoged i Trelleborg; Simon Mikkelsen, Byfoged i Ystad. Det, at Carlebo havde en Byfoged, er imidlertid det eneste Kiendemærke paa en Kiøbstad, jeg har fundet i Henseende til denne By, der i øvrigt formodentlig er det Karlebo, som omtales af Berntsen og Gillberg under Hariager Herred i Skaane.

Med Hensyn til de blekingske Kiøbstæder er, hvad det her omhandlede Punkt angaaer, kun lidet at sige om een af dem, nemlig Elleholm, om de andre Intet. Elleholm, eller som den hyppigen skrives: „Elveholm", mangler nemlig paa saamange af Fortegnelserne over Rigets Kiøbstæder fra forskiellige Aar, at det kunde vække Tvivl om den ikke, som nogle af de hallandske, har været nedlagt een eller flere Gange. Navnlig findes den ikke paa de Lister, jeg har bemærket mig, fra 1548 til 1561, dette Aar indbefattet. Derimod forekommer den paa nogle Fortegnelser af 1562 og 1563. Under den derpaa følgende Krig med Sverrig nævnes den vel ikke paa Kiøbstadslisterne; men dette er Tilfældet med alle de blekingske Kiøbstæder. Siden findes den anført paa Lister fra 1572, 74, 76, 78 og 80, derimod ikke paa nogle fra 1579, 1583 og 1588. Det er især den ovennævnte Udeladelse paa de, til Breve af forskiellig Art hørende Fortegnelser fra samtlige de 10 sidste Aar af Christian den 3dies Regiering, der synes noget mistænkelig; men jeg har i øvrigt ingen anden Grund til at understøtte min Tvivl, hvilken jeg dog har troet at burde nævne.

Endnu kan bemærkes, at der i Optegnelserne fra 1523 [51]) findes nævnt et „Nærv By", som Claus Bilde havde i Pant.

---

[51]) Nye Danske Mag. 6, 284.

Det Samme gielder om den, som foran er sagt om Siirkøping: at Maaden, hvorpaa den er anført, synes at tyde hen paa, at det var en Kiøbstad. Imidlertid er der ikke noget andet Beviis herfor, og jeg kiender ikke engang sikkert dens Beliggenhed, men formoder, at den er det Nøthraby, der af Topographerne omtales som en Landsby, liggende i Blekings Medelstad Herred [52].

I Siælland vil det være Søborg og Slangerup, tilligemed Hillerød, som vi komme til at omtale [53]. Den gamle Kiøbstad Søborg, i den nordligste Deel af Landet, var anlagt i Nærheden af Slottet (der havde samme Navn, og alt var til i det mindste i det 12te Aarhundrede), ved den, nu for største Delen udtørrede Sø, der stod i Forbindelse med Kattegattet ved et Vandløb, som dog nu ikkun er af meget ringe Bredde og Dybde. Søborg Stad tabte efterhaanden sin tidligere Betydenhed og hørte alt i Begyndelsen af det 16de Aarhundrede til de ringere Kiøbstæder. Imidlertid beholdt den dog sine Kiøbsted-Rettigheder omtrent Halvdelen af nysnævnte Aarhundrede. Den forekommer jevnlig paa Lister over Kiøbstæderne indtil 1550, og i Aaret 1555 seer man endnu Borgere omtalt i Søborg [54]. Paa Kiøbstad-Fortegnelserne fra den sidste Halvdeel af Aarhundredet anføres den derimod ikke, og det synes vist, at den i det mindste allerede noget før 1564 har mistet sin Kiøbstad-Frihed. Under en Tvist, der i det sidstnævnte Aar forhandledes i Helsingør [55]) angaaende et Forløfte, anfører nemlig en af de

[52]) Søborg Blekings Historie oc Beskrifning, 2den D. S. 287; Berntsen S. 215 „Nætterby".

[53]) Christian den 2den skal have villet nedlægge Helsingør, eller rettere overdraget den til de indkaldte Hollændere; men Indvaanerne skulle have modsat sig dette. I alt Fald blev Kiøbstaden ikke nedlagt.

[54]) I de helsingørske Protocoller for dette Aar, navnligen Onsdagen før Valentini Dag, ommeldes en Anders Petterson, Borger i Søborg.

[55]) I de ovennævnte helsingørske Protocoller for dette Aar.

Vedkommende, at „den Tid, Søborg giordes ufri, maatte ingen Gaarde der sælges, men alle blive til Kongens Behov." Dette tyder tillige hen paa en Indskrænkning ved Ophævelsen af denne Kiøbstad, der ellers ikke forbandtes med Nedlæggelserne, eftersom det i andre Tilfælde synes at have staaet Indvaanerne frit for, at sælge deres Eiendomme til hvem de vilde. Nærmere at bestemme Aaret, i hvilket Søborg er nedlagt, har jeg endnu ikke seet mig i Stand til.

Slangerup skal, hvis Beretningen derom i danske Atlas er rigtig, engang have været nedlagt, som det synes nogen Tid før 1558. Der 56) omtales nemlig et Sognevidne af dette Aar fra Nørre-Herløf, at Slangerups Overdrev fra Arildstid har tilhørt Byen, undtagen den Tid Slangerup blev giort til en Landsby, da Mester Morten, som den Tid havde Slangerup Kloster, raadede for samme Jord; „saa fik Slangerup sine Friheder igien, og Borgermester og Raad have raadet derfor og ingen Anden." Naar denne Nedlæggelse har fundet Sted, vides ikke 57); derimod har man mere Underretning om den Plan, Frederik den 2den havde, at nedlægge Slangerup og derved ophiælpe den paatænkte nye Kiøbstad Hillerød. Under 1 Juli 1566 58) tilskrev Kongen Jørgen Munck, at han agtede at lade Slangerup forvandle og der at lægge en Landsby. Kongen paalægger derfor Munck at kalde Menigheden der for sig, og henvise den til Frederiksborg, „hvor Hillerød nu er bygget", paa Pladsen ved Kroen, og foreholde dem paa Kongens Vegne: at dem, der ville bygge paa et af de to Steder, hvilket der behager dem meest, vil Kongen give Kiøbstadsret og Privilegier og derhos Fritagelse for Skat i 20 Aar; fremdeles vilde Kongen

56) Danske Atlas 6te Tome S. 89.

57) Paa Listerne fra 1530 og de følgende Aar, forsaavidt jeg har afskrevet dem, findes Slangerup jævnligen.

58) Tegnelser 9, 2—3.

unde dem Brændsel i Skoven, dog efter Udviisning af Skovfogden. Dem derimod, som vilde blive boende i Slangerup, som i en anden Landsby, og give aarlig Landgilde til Kongen, skulde dette staae frit for. Denne Foranstaltning havde uden-tvivl dog ikke den forønskede Virkning; thi under 17 Juli 1569 udgik twende Breve [59]), hvoraf det første indeholder: at Kongen, efterdi han agtede at lægge en Kiøbstad for Frederiksborg Slot og give den Privilegier og Kiøbstadsret, tillader Indlændiske og Udlændiske at bosætte sig der, saaledes at de, der nedsætte sig der inden 2 Aar fra Brevets Dato at regne, ikke blot maatte bruge saadan Kiøbmandskab, Handel og anden borgerlig Næring, som i andre Rigets Kiøbstæder, men ogsaa være fritagne for alle Skatter og andre borgerlige og Byens Tynger, i 10 Aar næstefter at de havde bosat sig der. Derhos blev det ved et andet Brev af samme Dato til Slangerups Indvaanere tilkiendegivet, at Kongen vilde forlægge det Arceltorv med anden Kiøbmandshandel, som hidtil havde været holdt og brugt i Slangerup, til den Kiøbstad, han vilde lade bygge ved Frederiksborg, hvorhos Slangerups Indvaanere forbydes, efter Sct. Mortensdag at befatte sig med de til Slangerup liggende Agre og Eng, førend de med Lehnsmanden vare komne overeens om hvad Skyld og Landgilde deraf aarligen skulde erlægges, samt ei heller efter denne Dag at bruge der nogen borgerlig Næring; hvorimod der loves dem, som vilde nedsætte sig ved Frederiksborg, de i det andet Brev ommeldte Rettigheder m. v. Men alt dette lykkedes ikke som man havde villet det. Hillerød blev vel efterhaanden mere og mere en velhavende Flække, men især, eller næsten ene, ved Bosættelse af Betiente, der hørte til Slottet og Hoffet, medens Slangerup vel bestandig aftog, men dog

[59]) Reg. 10, 252—53. Disse to Breve ere ogsaa efter Original-Concepterne, som findes i Geheime-Archivet, uddragne i Knudsens Skrift: „Danmark i Middelalderen" 1ste Hefte, S. 40—41, Anmærkn.

beholdt Plads blandt Kiøbstæderne. Saaledes forekommer Slangerup paa Kiøbstad-Fortegnelser fra 1569, 70, 72, 74, 76, 78—80, 83 og 88, hvorimod Hillerød aldrig anføres paa saadanne Lister, ligesaa lidet som jeg har seet Spor til at den i det her omhandlede Tidsrum har havt Magistrat eller Byfoged. I 1573 bestemtes endog, at Birketinget skulde flyttes fra Frederiksborg til Slangerup [60]; samme Aar forundtes denne By Skattefrihed m. v. i 10 Aar, hvilket Tidsrum i 1581 forlængedes paa andre 10 Aar; imod at Borgerne skulde bygge og forbedre Byen, skaffe Staldrum til 350 eller 400 (efter Brevet af 1581 endog til 500) Heste, og være forsynede med Fetalie, Hø, Havre og Straafoder, alt for at det Fornødne kunde haves naar Kongen vilde forlægge Hofsinderne derhen [61]. Ogsaa blev i 1588 Kirken i Slangerup opbygget paa ny, ved den bekiendte Bygmester Jørgen von Friborg, med megen Omhu for dens Anseelighed [62].

I Henseende til de bornholmske Kiøbstæder er kun at bemærke, at Aakirkeby paa flere Steder, hvor Øens faa Kiøbstæder nævnes, er udeladt, hvilket især falder i Øinene ved Fortegnelserne fra 1556 og 1559 over Kiøbstæderne i hele Riget, der tilligemed Lister over Rigsraaderne, med flere, staae foran i Cancelliets Tegnelser Nr. 5 og 6; thi ved saa faa Byer kunde vanskeligen nogen glemmes. Ogsaa nævnes ved et Brev af 1555 for Kiøbstæderne paa Bornholm angaaende Forprang [63]) kun de 4 andre Kiøbstæder. Imidlertid paalagdes ved Skattebrev

60) Danske Atlas 2den Tome S. 317 Anm.

61) Siæll. Registere, 11, 42 og 12, 181; Siæll. Tegnelser, 12, 132—33.

62) Danske Atlas 2 T. S. 317. (jvf. Histor. Tidsskr. IV. S. 588.) — I 1578 skal ogsaa Slangerup Borgere have faaet Tilladelse til at giøre Oplag af deres Varer ved Udesundby. D. Atl. II. S. 318.

63) Reg. 6, 498. Det er kun paa de tvende ovenommeldte Lister at Bornholm forekommer. Iøvrigt er Aakirkeby ei heller hos Arnt Berntsen anført som Kiøbstad.

af 2 April 1570[64]) ogsaa Aakirkeby Skat i Penge ligesom Hasle, Rønne, Svannike og Nexø, hvorimod Fiskerleierne, som nævnes der, skulde erlægge Fisk. Jeg tør derefter ikke have nogen sikker Mening om hvorvidt Aakirkeby i det Hele paa denne Tid er betragtet som Kiøbstad.

Blandt de øvrige Byer paa de danske Øer vil der endnu kun blive Tale om to lollandske: Maribo og Rødby[65]). Hverken i de, i de Suhmske Samlinger trykte Breve af Christian den 2den[66]), ei heller i de fornævnte Optegnelser fra Frederik den 1stes Tid[67]) findes — hvad først Rødby angaaer — denne By betegnet som Kiøbstad, skiøndt der rigtignok allerede var et vigtigt Toldsted sammesteds, Færgefart og Handel derfra med Tydskland. Ved Rigsdagen i 1536 vare Deputerede fra Rødby tilstede, som man maa slutte af Intimationen til Recessen, og den anføres der blandt Kiøbstæderne; men paa de fleste Kiøbstad-Fortegnelser fra Christian den 3die og Frederik den 2dens Tid og deriblandt paa dem af 1556 og 1559 fattes, og kun paa faa findes den. Ved et Brev af 1555[68]) fritages Rødby Indvaanere for den saakaldte „store Told", saa at de ikkun skulle erlægge den gamle Told, naar de udføre de

---

[64]) Mit Skrift om Skattevæsenet under Christian den 3die og Frederik den 2den, Side 123.

[65]) Thi den Møenske gamle Kiøbstad Borg eller Borre maa allerede en Tidlang før vor Periodes Begyndelse være udtraadt af de egenlige Kiøbstæders Række, skiøndt dens Privilegier endnu skulle være fornyede i 1507. Paludans Møens Beskrivelse 1ste D. S. 394, jvf. 393.

[66]) Snarere tale nogle af disse Breve imod at ansee Rødby som Kiøbstad, see t. Ex. et af 1517 i de nævnte Samlinger, 1 Bd. 2 H. S. 77.

[67]) Nye Danske Mag. 6te Bd. S. 316. jvf. S. 274 og 306. — I 1528 confirmeredes Byens Privilegier, hvori dog siges, at Byens Borgere maatte handle med Bønder, kiøbslaae med udlændiske Kiøbmænd, som besøge deres By, og seile med deres Skibe, alt som andre Kiøbstadsmænd. (Reg. 2.)

[68]) Registere, 6, 247—48.

Øxne og Heste, som de have brugt til deres egne Plouge og Harver, og af deres eget hiemmefødte Qvæg, ligesom andre Bønder i Lolland; hvorhos dog tilføies, at, hvis de vilde udføre Staldørne eller andre Varer, som de bruge til Kiøbmandskab —— da skulle de give saadan Told som andre Kiøbmænd pligtige ere at give. En saadan blandet Natur af Kiøbstad og Landsby i Rødby fremgaaer især af et Brev af 25de Aug. 1557 [69]). Heri siges, at de iblandt denne Byes Indvaanere, som bruge Avl med Ager og Eng, og aarligen give Landgilde m. v., og ikke bruge Kiøbmandskab videre end Bønder ellers giøre, skulle ikke besværes med borgerlige Tynger. De, som bruge Kiøbmandskab, og ikke saae eller pløie eller give aarlig Landgilde til deres Øvrighed, skulde giøre Tynge som andre Kiøbstedmænd. Men de, som bruge baade Kiøbmandskab og Handel og Bondenæring, skulle svare til al Tynge som Kiøbstedmænd, og til al Besværing, som Bonden giør. Brevet var i øvrigt foranlediget ved Indvaanernes Klage over, at de, endskiøndt de gave Landgilde o. s. v. til deres Husbønder og Herskaber, svarede Giæsterie, udgave Landskat og holdt Udbudsmænd, dog tillige besværedes med at udrede Skibe og andre borgerlige Tynger. Vi kunne endnu bemærke, at et Brev af 5 Januar s. A. [70]) om Udredelsen af et Skib paa 60 Læster og 60 Personer „orlogsviis" ikke blot har til Overskrift „Borghemestere, Raadmendt och meenige Borgere udi Kiøpstederne vdi Laaland oc Falster, thesligeste Vndersotterne vdi Mariebоо oc Rudbye sich K. Mtt. Breff" o. s. v.; men at Distinctionen mellem „Kiøbstædsmændene" i Lolland og Falster, og „Undersaatterne" i Maribo og Rødby ogsaa udhæves i selve Brevet. Forresten viser det Forhold, hvorefter Byerne skulde tage Deel

---

69) Registere, 6, 269.
70) Tegnelser, 5, 116—17.

i Skibets Udredelse og Folkenes Udrustning, at det ikke var paa Grund af forholdsviis Ubetydenhed, at Rødby og Maribo ikke bleve anførte som Kiøbstæder. Maribos Anpart udgiorde 10, Rødbys 6, men Nykiøbings kun 5, Nysteds 4 og Saxkiøbings 3; ikkun Nakskovs var 20 og Stubbekiøbings 12. Det bliver efter alt det Anførte vel det rigtigste at antage, at Rødby paa den her omhandlede Tid har været en af de, som vi tidligere have omtalt dem, hvad Kiøbstadsretten angaaer fluctuerende Byer, der tildeels havde Kiøbstad-Rettigheder, men ikke de fulde (navnlig maaskee ikke egen Borgermester, Raad og Byfoged), og der snart regnedes med, snart ikke blandt Kiøbstæderne[71]).

Ogsaa om Maribo giælder det Anførte for en Deel. I den Reformationen nærmeste Tid omtales den sielden, skiøndt ogsaa den forekommer som Kiøbstad i Recessen af 1536 og paa nogle, men kun meget faa af Kiøbstad-Fortegnelserne fra Christian den 3dies Regiering. Derimod findes den stadigen paa saadanne Lister fra Frederik den 2dens Tid; og at Byen virkeligen formodentlig alt før denne Konges Regiering havde egen Magistrat og Byfoged, fremgaaer blandt andet af et Brev af 19 October 1559[72]), om at Borgemester og Raad i Maribo skulde foretage en Sag angaaende et der forefaldet Drab, hvorhos et Brev af 16 December s. A.[73]), betræffende den samme Sag, omtaler Byfogden sammesteds.

I Recessen af 1536 nævnes blandt Kiøbstæderne tvende jydske Byer, hvoraf neppe nogen, enten da, eller i den følgende Tid af denne Periode, virkeligen henhørte til Kiøbstæderne. Disse to Byer vare Rye og Ribe. Rye var vel en gammel og ikke

[71]) Endnu i det 17de Aarhundrede ansaaes Rødby som Flække, see Arent Berntsen S. 103—4; og 1767 havde den endnu ikke egen Magistrat; see Danske Atlas 3, 305.

[72]) Tegnelser, 6, 152.

[73]) Smsteds. fol. 184.

ubetydelig By; men at den havde egentlig fuldstændig Kiøbstadnæring, egen Magistrat eller Byfoged, ydede Byskat og andre Kiøbstad-Tynger, dertil er der intet Tegn i alt Fald i vor Periode; ligesom den ikke heller forekommer paa nogen eneste af de af mig afskrevne Fortegnelser over Kiøbstæder. Den var imidlertid et af de Steder, hvor de for Bonden nødvendige Artikler kunde forhandles, skiøndt der dog neppe var givet Byens Indvaanere noget almindeligt Tilsagn i denne Henseende; derimod forundtes enkelte Personer nu og da Bevillinger til saadan Landhandel i Rye. Det tillodes saaledes i 1573[74]) en Anders Dominissen at bosætte sig i Rye og der sælge Humle, Staal, Salt og andre Kiøbmandsvarer, samt der at bruge sin Handel til Lands og Vands, som andre Borgere i Kiøbstæderne her i Landet; og i 1587[75]) fik en Christen Pedersen i Rye, som vilde bruge Kiøbmandskab der og holde Humle, Staal, Salt, Jern og slige grove Varer fal, for at Bønderne i Birket ikke skulde behøve at reise saa langt derefter, men som frygtede for at Kiøbstædmændene deromkring vilde formene ham dette, kongelig Tilladelse dertil. — Ribe hørte i denne Periode, ligesom udentvivl tidligere, til de større Fiskerleier, der kunde æquivalere en lille Kiøbstad, hvilket vel foraarsagede dens Indkaldelse til Rigsdagen i 1536 ligesaavel som Ryes. Men en saadan Anskuelse var ikke mere varig i Henseende til Ribe, end med Hensyn til Rye, og ligesom desaarsag ikke heller Ribe findes opført paa nogen af Kiøbstad-Listerne, saa forekommer der heller ikke i øvrigt noget, som kunde antyde, at den regnedes blandt disse Byer; snarere kan man finde Exempler paa det Modsatte. Jeg vil saaledes blot anføre, at der imod vor Periodes Slutning var opstaaet Strid mellem Aalborg og Ribe, i det Borgerne i hiin By

[74]) 14de Februar. Jydske Registere, 1. 79.
[75]) 16de Februar. Jydske Registere, 4, 182.

formeente Ribe at holde Skomagere, Skræddere og andet sligt Haandværksfolk. „Undersaatterne" i Ribe meente, at det var mod Recessen[76]), og at det vilde falde meget besværligt, „for den store Søgning der er, naar Sildefiskeriet staaer paa", hvis de ikke havde Haandværksfolk der til at arbeide saavel for Indvaanerne selv, som for Fremmede og Udlændiske, der kom did, samt for Kongens egne Folk (Saltere), hvilke bleve skikkede derhen. Kongen svarede derpaa[77]), at da Recessen tillader, at slige Haandværksfolk maae boe og arbeide paa Landet, og han selv finder, at det er fornødent i Ribe, saa bevilger og tillader han, at der i Ribe By herefter maa blive boende to Grovsmede, to Skomagere og to Skræddere, som ubehindret maae bruge deres Næring der, o. s v.

I Forbindelse hermed maae vi nævne et andet ubetydeligt jydsk Fiskerleie, der eengang i et Brev fra denne Periode omtales saaledes, at man skulde troe, det henhørte blandt Kiøbstæderne; men der ellers aldrig sees anført blandt disse eller, udenfor hiint enkeltstaaende Brev, forekommer nævnt som Kiøbstad i noget Document fra denne Periode, i det mindste blandt de mange, som jeg har seet, og excerperet eller afskrevet. Det er Dokkedal, et Fiskerleie, der ligger mellem den Syden for Limfiorden værende Vildmose og Kattegattet[78]), og hvis Betydning vistnok tidligere har været større end nu. I et Brev af 30 April 1560[79]) tilkiendegiver Kongen, at han er kommen i Forfaring, hvorledes der finder Trætte og Uenighed Sted mellem Indvaanerne i Dokkedal og Landsknegtene, som Kongen havde liggende der i Byen[80]); Kongen befaler nu hine at skikke en

---

[76]) Recessen af 1558, Art. 55.
[77]) 22 Januar 1587. (Jydske Registere, 4, 168—69.)
[78]) Mov Sogn, Fleskum Herred.
[79]) Tegnelser, 6. 261.
[80]) I Slutningen af Junius 1559 (Brev af 19 Jun. i Tegnelser, 6, 99—100)

Borgermester, samt Byfogden og 3 eller 4 af Borgerne, som Sagen vedkommer, til ham, og at Landsknegtene ligeledes strax skulde begive sig til Kongen; han vilde da lade dem mynstre, give dem deres Sold, og i Rette forhøre, hvad Trætte der fandt Sted. Jeg kan imidlertid ikke give nogen nærmere Forklaring med Hensyn til, at denne By saaledes har havt Kiøbstad-Øvrighed paa en Tid, da man ikke finder nogetsomhelst andet Spor til at den har været anseet som Kiøbstad.

Thisted fik allerede under Frederik den 1ste i det mindste Kiøbstad-Rettigheder, og havde dem vel tildeels alt i Forveien. Efter et Brev af 1524[81]) tillod Kongen, for Biskop Styge Krumpens Skyld, at hans og Børglum Bispedømmes Undersaatter, Borgermester, Raadmænd og menige Borgere i Bispedømmets Kiøbstad Thisted, maatte til evig Tid nyde, bruge og beholde fri Kiøbstadret og Byfred, Seilads, Handel og Kiøbmandskab, og alle andre Rettigheder, som Kongens og Kronens Undersaatter, Borgermester, Raadmænd og menige Borgere i Viborg. I 1528 fik Bispoppen Stadfæstelse saavel paa Thisteds som paa Mariestads, forhen Sæbyes, Privilegier m. v., med Tilføiende, at der ikke skulde lægges nogen ny Kiøbstad ved „Haffwitzør" eller andenstedes[82]). Dette Haffwitzør, eller Hosfør og Horør[83]) som det nu kaldes, rivaliserede allerede

forlagdes, efter den dithmarsiske Krigs Tilendebringelse, 2 Fænniker Landsknegte, 500 Mand i hver, i de jydske og skaanske, hallandske og blekingske Provindser; men Dokkedal forekommer ikke blandt de jydske Byer.

[81]) I Danske Atlas 5te Tome S. 418. — Samme Dag fik Sæby, der ogsaa hørte under Børglum Bispedømme, et lignende Brev; det er indført i en Confirmation derpaa af 24 April 1562 (Reg. 8, 10—11). At Thisted før Frederik den 1stes Tid gav Byskat, men dengang ikke, sees af Optegnelserne i Nye Danske Mag. 6, 318.

[82]) Reg. 2, 76—77; see og Danske Atlas l. c.

[83]) Østerild Sogn, Hillerslev Herred, i Thisted Amt; den har en Havn, og tiener til Lade- og Losseplads for Thyland ved Liimfiorden; jvfr.

tidligere med Thisted; og da en Borger i denne By, Jep Lauridsøn, var kommen tilbage fra Herredagen i Odense (1527) og udspredte det Rygte, at Kongen og Rigsraadet vilde afskaffe de smaa Kiøbstæder, Grenaa, Hobro, Lemvig og Thisted, bevirkede dette, at Adskillige besluttede at bygge paa Horør. Han og disse andre Mænd bleve derfor tiltalte af Styge Krumpen, ligesom dette formodentlig ogsaa har været Anledningen til Stadfæstelsen af 1528. I 1532 tillod imidlertid Frederik den 1ste, at Borgerne i Horør matte være skattefrie i 5 Aar, samt, for at de maatte desbedre kunde nære og bierge sig og opbygge Byen, være toldfrie over hele Riget undtagen paa Falsterbo, og Skanør. Rivaliseringen vedblev saaledes, og i 1536 udstedtes Tingsvidner saavel ved Hundborg som Hassing Herreders Ting, hvorved Riddermændsmænd og Herredsmænd erklærede, at Thisted laae dem beleiligere til Kiøbstad end Horør. Denne Strid endtes ogsaa tilsidst til Fordeel for Thisted. I 1542 bleve, efterdi Borgermester, Raad og Menighed i Thisted ved deres Fuldmægtige for Kongen havde klaget over, at deres By dagligen besværes med adskillige Tynger, og de ikke vide, om den skal være en fri Kiøbstad eller en Landsby, fire Adelsmænd befalede at forsamle sig i Thisted, for at granske og forfare al Leiligheden derom, og siden taxere den for en aarlig Byskat til Kongen og Kronen, ligesom andre Kiøbstæder, „at dermed dog engang kunde kommes til Ende." De 4 Mænd ansatte derefter Byen til en aarlig Byskat til Kongen paa 100 Mark Dansk, hvorhos den skulde svare til anden kongelig Tynge som andre Kiøbstæder. Tillige berettede disse Commissarier, at der for kort Tid siden var paa Horør bygget 8 eller 10 Gaarde, samt yttrede, at de

---

Brun Juuls Geographie S. 324. Dens Afstand fra Thisted Kiøbstad er vel henved en Miil. Den i Texten herovenfor følgende Beretning om Striden mellem Thisted og Horør er fornemmelig uddragen af Danske Atlas 5, 418 ff.

holdt for, at, hvis Thisted skulde være Kiøbstad og give den aarlige Byskat og kongelige Tynge, kunde Horør ikke blive ved Magt uden Thisted Byes store Trængsel og Fordærvelse. Endelig stadfæstede Christian den 3die i Aaret 1545 Thisteds Privilegier, og bestemte, at den skulde give 100 Mark til aarlig Byskat og 100 Mark aarlig til Afgift og Landgilde for Kronens Jorder og Eiendomme, som bruges der til Byen. I et Brev af 1546[84]), hvorved Borgerne fik Hillerslev Mark, bestemmes endnu, at de derfor skulde give Kongen aarligen 24 Mark Penge i god Mynt, m. m. Samme Aar lode Borgerne paa Hassing Herredsting, og maaskee ligesaa paa de andre Herredsting i Thy, deres Privilegier læse, nemlig et af 1505, indeholdende Forbud af Kong Hans mod Forprang og Handel af Uberettigede indtil paa 4 Mile fra Byen, samt de førnævnte Breve af 1524, 1528 og 1545. Byen blev derefter bestandigen behandlet som Kiøbstad og findes opført paa saa godt som alle Fortegnelserne over Kiøbstæderne til 1588. Det kan ikkun bemærkes, at, uagtet Christian den 3die egenlig, efter det Anførte, kun stadfæstede Thisteds allerede tidligere forundte Kiøbstadsret, betragtede han dog Sagen, som om det var aldeles fra nyt af at denne var Borgerne forundt, hvilket fremlyser af et Brev af 29 December 1551[85]), der indeholder Forbud mod Salg af Byens Gaarde m. v. til Adelige, Præster og Andre, som nød Frihed for Byrder, og hvori forekommer, at „siden vi have givet Eder Kiøbstads Friheder" have mange o. s. v.

Man anseer det for uvist, naar Mariager, der vistnok tidligere, tildeels under det derværende berømte Klosters Værn, har udøvet nogle af de Rettigheder, som tilkom Kiøbstæder, aldeles afgiort traadte ind i disses Classe. De sendte Deputerede

---

[84]) Registere, 1, 110.
[85]) Tegnelser, 3, 481—82.

til Rigsdagen i 1536; men dette var ogsaa Tilfældet med Rye og Ribe. I 1537 udstedtes Forbud mod Udførsel af Korn, og paa Fortegnelserne over de Kiøbstæder, til hvilke Brevene desangaaende bleve sendte, findes ogsaa Mariager. Paa mine andre Lister er den hyppigen udeladt; navnlig fattes den paa de førnævnte af 1556 og 1559, der synes at giøre mere end sædvanligt Krav paa Nøiagtighed. Jeg har kun bemærket den paa slige Fortegnelser fra 1548, 65, 66, 68, 69, 70, 72, 76, 78, 80 og 88, og ikke paa alle fra eet Aar, naar flere haves fra et saadant. Andre Bidrag til hiin Tvivls Løsning har jeg ikke.

Paa den Liste over Kiøbstæderne, vi foran have leveret, er ogsaa Skanderborg anført. Først fem Aar førend Periodens Slutning blev denne — det andet af Frederik den 2dens kiæreste Opholdssteder, hvorved der ikke laae nogen Kiøbstad, — bestemt til at blive en saadan, og dette Øiemed opnaaedes ikke engang, eller ikke aldeles. Brevet desangaaende, dateret Skanderborg 27 October 1583 [86]), indeholder, at, for at Undersaatterne, som nu boe eller komme til at boe ved Skanderborg Slot, desbedre maa nære og bierge sig, samt Bønderne der omkring nærmere maae kunne faae hvad de behøve til deres Huusholdning, tillades det dem, som boe ved Slottet, eller som ville begive sig did og boe og bygge indenfor det Plankeværk, som nu er opsat, at bruge Kiøb og Salg og Kiøbmandshandel med Humle, Staal, Salt, Klæde og hvad andre Varer Bønderne kunne have behov, dog at de bruge lovlig Maal og Vægt, og i samme Handel lade sig finde billige og oprigtige; ligeledes skal det være Smedde, Skomagere og andre Haandværksfolk,

---

[86]) Brevet findes i Jydske Reg. 3, 560—61. I Danske Atlas 4 T. S. 189, og derfra i Hansens Beskrivelse over Skanderborg By og Slot S. 39, gives et meget kort Udtog af Privilegiet, hvis Datum iøvrigt der urigtigt er anført med 28de October.

som ere dygtige i deres Haandværk og ville flytte did, tilladt at giøre dette; dog saaledes, at hvilke Borgerfolk, Haandværksfolk eller Andre, som ville bosætte sig der, skulle melde sig først hos Lehnsmanden, og han undersøge, om de have ærlige Dannemænds Rygte med sig og ere dygtige i det, de udgive sig for[87]); dernæst skal han, efter deres Leilighed, udvise dem, som begiære det, Plads til at bygge paa, dog indenfor Plankeværket. De, som vilde bygge, skulde bygge Kiøbstad-Bygning med gode Stalde, Logementer og Værelser, saa Andre, som det hændes at komme did, kunne have hos dem beqvem Tilflugt og Underhold. Det tilsiges fremdeles dem, som ville bygge, at de maa beholde samme Huse og Bygninger til arvelig Eiendom, og at de maae sælge og forandre dem og handle med dem som de ville. Endvidere forundes dem, som nu boe der eller ville bygge der, Fritagelse for Skat og al anden kongelig Tynge og Besværing. Dog skulde de være Lehnsmanden hørige og lydige paa Kongens Vegne, afholde sig fra Fiskerie i Søen og fra at hugge i Skoven deromkring, uden Lehnsmandens Tilladelse; ei heller maatte de, naar der var Olden, lade Sviin drive paa Skoven uden Lehnsmanden tillod det for tilbørlig Oldengield; Fædrift til deres Køer og Fæmon skulde være dem tilladt, undtagen paa Kongens Enemærker. — Ligesom imidlertid ikke alle Kiendetegn paa fuldstændige Kiøbstad-Rettigheder her vare tilstede, og der navnligen Intet tales om egenlig Magistrat, saaledes er det bekiendt, at Byen endnu i lang Tid derefter ikke blev anseet som nogen fuldstændig Kiøbstad[88]).

---

[87]) Dette var ellers Noget, som i andre Kiøbstæder vedkom Magistraten og Haandværkslaugene.

[88]) Jvfr. Arnt Berntsen 1, 141.

II. Kiøbstædernes Forhold til Lehnsmændene.

Et af de flere vigtige Puncter i Kiøbstadvæsenets Historie, der ikke hidtil har været undergivet nogen Undersøgelse, er **Kiøbstædernes Forhold til Lehnsmændene.** Endeel Bidrag til en saadan Undersøgelse — hvad vor Periode angaaer — skal jeg her levere [1]).

Paa en Tid da de Mænd, til hvis Forsorg Kongens og det Offentliges Interesse paa det første Trin for største Deel var betroet, næsten alle henhørte til Borger- eller Bondestanden, iblandt hvilke de levede, i hvis Næringsdrift de deeltoge, og hvis Interesse derfor hyppigen ogsaa maatte være deres egen: kunde eller maatte et nærmere Tilsyn end det, der kunde haves fra Regieringens umiddelbare Organer, især ved en Forretningsgang, som, ifølge Tidens Beskaffenhed, maatte blive temmelig ufuldkommen, vistnok være nødvendig; thi det følger af sig selv, at Kongens egen, rigtignok hyppige Forandring af Opholdssted, og stadige Reiser i Rigets forskiellige Dele, ikke kunde yde noget tilstrækkeligt Controlmiddel i denne Henseende, ligesaa lidet som de til hine Forandringer hørende Institutioner og Regler egenligt havde Hensyn hertil. Paa den anden Side maatte Sammenstød mellem hine Embeds- eller Bestillingsmænd og Kiøbstædernes eller Landets øvrige simplere Indvaanere naturligviis let kunne indtræffe, og grundede eller ugrundede Klager opstaae, som tildeels vanskeligen vilde være komne for Regieringens Øre, især paa en Tid da flere Communicationsmidler, som nu haves, manglede. Dette gialdt vel især med Hensyn til Bønderne, der sielden kunde fare langt fra deres Hiem og ikke havde den Evne eller Kiendskab, som endeel af Byernes Borgere

[1]) Jvfr. mit Skrift om Skattevæsenet under Christian den 3die og Frederik den 2den Side 98—100, Anmærkning. Det der korteligen Anførte maa dog lide endeel Modificationer ved det, som her medreles.

vare i Besiddelse af; men ganske uanvendeligt var det dog ikke heller paa Kiøbstads-Indvaanerne.

Der forekommer oftere det Udtryk om Kiøbstæder, som en dem tilstaaet Gunst, at de skulde „ligge til det kongelige Fadebuur", og ikke bortforlehnes; det er, at deres Afgifter umiddelbart skulde indbetales til Kongen, og ikke oppebæres af Lehnsmanden i det District, hvori Byen laae, eller af nogen Anden, saaledes at denne skulde nyde hine Afgifter m. v. enten for en Deel, eller heelt og holdent. Dette udelukkede imidlertid ikke, som man let seer, at et nærmere Tilsyn, end Kongens og Rigs-Embedsmændenes, kunde eller skulde haves med Byerne, Borgerne selv og deres nærmeste Øvrigheder, og begges Forhold til hinanden. Det er derhos tydeligt, at dette Tilsyn, der som oftest overdroges med de Udtryk: at N. N. skulde have denne eller hiin By i Befaling eller i Forsvar, kunde tildeles Enhver, som Kongen vilde betroe det; men det var i sig selv det naturligste, at det overdroges den Mand, der paa en noget lignende Maade havde Landdistrictet under sig, hvori Kiøbstaden laae, altsaa Lehnsmanden.

Af det her Anførte vil man kunne slutte, at en Mellem-Autoritet dog især blev betragtet som nødvendig med Hensyn til Landdistricterne, ikke saameget i Henseende til Kiøbstæderne, hvorved der vel ogsaa kan tænkes Grunde for disse, til i Almindelighed ikke engang selv at ønske en mægtig Adelig over sig, som dog i flere Maader kunde øve en skadelig Indflydelse paa Byen. Adelens Indflydelse var baade begrebet og følt, frygtet og søgt forebygget, og det endog langt tidligere. Jeg skal imidlertid ikke her omtale Noget, som ene eller dog især hører til de tidligere Perioder, og selv hvad vor angaaer kun bemærke — foruden at Adelen nu og da endog beklædte Poster i Magistraturen — at de Adelige, der havde Eiendomme i de fleste Kiøbstæder, ikke mindre end de mere anseelige blandt

selve Borgerne, men snarere mere, maatte kunne indvirke paa de vedkommende Byer; samt at, ligesom dette vel ogsaa ofte maatte være Tilfældet med de nærboende adelige Godseiere, saaledes maatte det i Særdeleshed gielde om Lehnsmændene i Landdistricterne, hvori Kiøbstæderne vare beliggende; saameget mere som adskillige af deres Functioner i Henseende til Landet endog nødvendigviis maatte bringe dem i Forbindelse med Kiøbstæderne i Districtet [2]). En saadan fremmed Indflydelse var altsaa disse ikke ubekiendt; men unegteligt maatte den faae en Styrke og en Begrundelse, som den før ikke havde havt, ved at der fra Kongens Side udtrykkeligen overdroges Lehnsmændene en saadan overordnet Stilling mod Borgerne og Øvrigheden. Dette kunde vel, som sagt, bevirke, at et saadant „Forsvar", om det end i nogle Henseender kunde være selve Byerne nyttigt, dog muligen i det Hele ikke af disse ansaaes for ønskeligt; ligesom det vel igien er denne Omstændighed, der var Aarsag til at der ikke, det jeg troer, findes nogen almindelig Bestemmelse om at Kiøbstæderne skulde tages i Forsvar eller Befaling, førend i Midten af det 16de Aarhundrede [3]). Denne

---

²) Hvis en Kiøbstad til Ex. ikke havde tilstrækkelig Skov, tillod Kongen ofte Indvaanerne at erholde Veed fra hans i Nærheden liggende Skove, dog efter Udviisning af Lehnsmanden eller hans Underhavende. Allerede dette ham paaliggende Tilsyn med Kongens Skove, Overholdelse af Forbud mod Jagts Udøvelse af Uberettigede, og mod Hundes Omløben i Skoven, bragte, som t. Ex. de helsingørske Protocoller noksom udvise, mange Sammenstød tilveie mellem Kiøbstaden og Lehnsmanden for Landdistrictet, selv i hans blotte Egenskab som saadan.

³) Derimod tilstodes allerede forhen ikke blot Enkelte visse af Afgifterne, og især Byskatten af en eller anden By; men adskillige Kiøbstæder bleve nu og da overdragne i Forlehning. Langt tidligere Exempler herpaa sees i de tvende Reversaler af 1406 og 1408 i Tillaget til Kofod-Anchers Danske Lehnsret (hans samlede juridiske Skrifter 3die D. S. 432 ff.). Fra en vor Periode nærmere Tid findes Exempel i et Lehnsbrev for Aage Brade af 1513 paa — blandt mere — Ny-Falkenberg, Gammel- og Ny-Wardberg, Kongsback og Gaasekiel.

Overdragelse af Kiøbstæderne i Forsvar var ikke bestemt ved nogen almindelig Lov (Reces); ei heller indeholder Lehnsordningen af 1557 nogetsomhelst Tegn til, at ogsaa Kiøbstæder vare betroede til Lehnsmændene. Ja endog de enkelte Lehnsbreve indeholde yderst sieldent, at Kiøbstæderne, der laae indenfor Lehnene, overdroges Lehnsmændene; kun med Hensyn til adskillige for Aarhuusgaard har jeg mærket mig det Modsatte[4]). Derimod findes fra 1547[5]) et „Missive som udgik til alle disse efterskrevne Lehnsmænd" saaledes lydende:

„Vor Gunst tilforn! Vi give Dig tilkiende, at vi ere komne „i Forfaring, hvorledes at mange af vore Kiøbstæder her i Riget „besværes og skeer stor Uret i vor Fraværelse, og at mangensteds „er stor Uenighed og Tvedragt iblandt vore Borgermestre og Raad „og Almuen, og vor og Kronens Ret forsømmes derover. Thi „bede vi Dig og ville, at Du haver Tilsyn i vor Kiøbstad N, „saa at vore Borgermestre og Raad eller Borgere ikke uforrettes „i nogen Maade, og desligeste at vor og Kronens Rettighed ikke „forsømmes, og at deres aarlige Byskat hvert Aar til gode Rede „forskikkes og antvordes i vort eget Kammer, samt at Byfogden „giør aarligt Regnskab for vor Hofmester og Rentemester eller „hvem vi dertil beskikke o. s. v.

Den tilhørende Liste nævner alle Kiøbstæderne tilligemed dem, der skulde have disse i Befaling, undtagen Kongsback, Engelholm, Nykiøbing paa Falster, Nysted, Maribo, Rødby, Horsens og Mariager. At de fem af disse Byer, nemlig Kongsback, Engelholm, Maribo, Rødby og Mariager fattes, kan have sin Grund i at

(Suhms nye Saml. 2, 125.) Ved at giennemgaae de forhen nævnte Optegnelser fra Frederik den 1stes Tid vil man udentvivl finde, at kun faa Kiøbstæder da kunne have været bortforlehnede; men med nogle maa det dog have været Tilfældet, selv ved hans Død; see Forhandlingerne fra 1533 i Nyt Danske Mag. 2, 205 og 212, jvfr. 197—98.

4) Til Exempel: for Manderup Parsberg, af 11 April 1584.

5) Mandagen efter Sct. Dionysii. Tegnelser 2, 221—22.

disse, efter det foran Anførte, muligviis ikke aldeles bleve ansete for Kiøbstæder, men hvorfor Nykiøbing, Nysted og Horsens ikke nævnes paa denne Liste, kan jeg ikke gjætte.

Den saaledes givne Ordre syntes imidlertid maaskee at have noget mere Personligt og derhos Temporairt for Øie, saa at ikkun de Mænd, som nævnes paa den til hiint Brev hørende Fortegnelse, ikke deres Efterfølgere, og maaskee de selv kun for en Tid ansaae sig paalagte det omhandlede Hverv. I alt Fald gik Bestemmelsen snart i Glemme, og Frederik den 2den fandt det alt i 1561 nødvendigt at udstede en lignende almindelig Befaling. Det aabne Brev derom, af 8 Juli s. A.[6]), lyder saaledes:

„Vi Frederik den Anden med Guds Naade Danmarks, Norges, Venders og Gotters Konge, etc. hilse Eder alle, vore Undersaatte, Borgermestre, Raadmænd, Byfogder og menige Borgere, „som bygge og boe udi vor Kiøbstad N., evindeligen med Gud og „vor Naade. Vider, at, efterdi mangfoldige Klagemaal have været „for os, at mangensteds udi Kiøbstæderne her udi Riget er stor „Uenighed blandt Menigheden, da have vi tilskikket vore Lehnsmænd, som boe næst ved Kiøbstæderne, at skulle have samme vore „Kiøbstæder udi Forsvar. Thi have vi nu tiltroet os elskelig N. „etc. vor Kiøbstad N. og Eder alle udi Forsvar at have, og holde „flittigt Tilsyn med, at Borgermesterne, Raadmændene og Byfogden „skikke sig tilbørligt i deres Befaling [Bestilling], baade imod „Borgerne og Andre, som søge deres Ret der i Byen, desligeste „Borgerne i lige Maade imod Borgermestre og Raadmænd, paa „det at Eendrægtighed maa være udi Byen, og hver Mand, som „haandterer der, maa vederfares Lov, Skiel og Ret, ligeledes at „de skulle have flittigt Tilsyn at der ere saadanne Borgermestre,

[6]) Tilligemed Missiverne til Lehnsmændene og tilhørende Fortegnelse findes det i Tegnelser Nr. 6, fol. 463—65.

„Raadmænd og Byfogder, som kunne være os og Byen nyttige „og gavnlige, saa at hver Mand maa vederfares Lov og Ret, og „vor og Kronens Ret ikke forsømmes. Thi bede vi Eder alle, „og hver særdeles strengeligen byde, at I ere foranskrevne N. paa „vore Vegne hørige og lydige, og hvad Brøst der findes, at I „give ham det tilkiende; han skal siden sørge for, at hver maa „vederfares saa meget som Lov og Ret er.“

Paa Listen, der hører til dette Brev, fattes Malmø, Kongsbach, Elleholm, Kiøbenhavn, Heddinge, Maribo, Rødby, Mariager og Randers, foruden de, der da allerede bestemt vare ophørte at være Kiøbstæder, saasom Engelholm og Søborg [7]). Om Kongsbach, Maribo, Rødby og Mariager gielder ogsaa her hvad vi ovenfor have anført i Henseende til Brevet af 1547. Af de andre kan maaskee Elleholm [8]) ligeledes dengang være betragtet som ikke henhørende til Kiøbstæderne, og Kiøbenhavn var af en saadan særegen Beskaffenhed og Betydenhed, Kongen selv der saa ofte tilstede, og i hans Fraværelse stadigen en eller anden af de høie Rigsembedsmænd eller en anden særdeles betroet Rigsraad nærværende, at et nærmere Tilsyn kunde føres der forskielligt fra det med de øvrige Byer. Ogsaa med Hensyn til Malmø kunde tildeels lignende Grunde tænkes til Udeladelsen paa Fortegnelsen. Derimod veed jeg ikke heller her Grunden til at de tvende øvrige ovenfor ommeldte Byer: Heddinge og Randers, ikke ere tagne med; kun hvad Randers angaaer kunde man formode en Feiltagelse; thi denne Stad nævnes paa et Register, af 5 Juni 1562, „paa Kiøbstæder og Lehnsmændene, som samme

---

[7]) Ogsaa Bornholms Kiøbstæder ere udeladte, ligesom ved Brevet af 1547. Men disse forekomme saa sieldent paa Fortegnelserne, at dette ikke synes besynderligt.

[8]) Jvfr. foran Side 20.

Kiøbstæder have udi Forsvar*; men det er ikke Tilfældet med Heddinge 9).

Forresten var det, saavidt jeg har kunnet finde, saavel i 1547 som i 1561, hvad der ogsaa antydes i Brevet selv af 8 Julii sidstnævnte Aar, i det Hele taget Lehnsmændene i de Herreder, hvori Kiøbstæderne laae, hvem disse overdroges i Befaling. Et Par Undtagelser findes dog; saaledes fik Kongens Cantsler Johan Friis Skielskør i Forsvar, uagtet han ikke, saavidt man kan see af Listerne over Lehnsmændene for Landdistricterne 10), havde noget Herred der eller andensteds i Forlehning.

Fra den følgende Tid, især efter den svenske Krigs Tilendebringelse, har jeg afskrevet flere Registre over Kiøbstæderne og de Lehnsmænd, som havde dem i Befaling. Paa disse Fortegnelser findes alle de daværende danske Kiøbstæder nævnte, stundom med en eller anden Undtagelse, især af Maribo, Rødby og Mariager.

Foruden de ovenfor ommeldte tvende almindelige Bestemmelser om at Kiøbstæderne skulde staae under Lehnsmændenes Tilsyn, findes der adskillige specielle Breve med Hensyn til enkelte af Byerne, hvorved denne eller hiin Stad paa saadan Maade henlægges under den, til hvem Brevet er rettet. Det er imidlertid ikke mange Tilfælde af denne Art jeg har antegnet mig, og jeg troer ikke, at der i alt Fald vil findes mange flere.

Et Brev af Christian den 3die, fra 1550 11), indeholder

*) Malmø og Kiøbenhavn anføres vel ogsaa der, i Slutningen af Listen, men uden at nogen Lehnsmands Navn er tilføiet.

10) Jeg har især sammenlignet Listen til Brevet af 9 Juli med et Register over Lehnsmændene for Landet af 6te s. M. (Tegn. 6, 161—62.) Ved Landdistricter forstaaer jeg her, som flere Gange i det Foregaaende, Herreder og de store Birker.

11) Tirsdag efter Alle Helgen. (Reg. 5, 229—30.)

saaledes, at, da der ofte var stor Uenighed mellem Borgermestre, Raadmænd og Borgerne i Skielskør, havde Kongen givet Johan Friis denne By i Befaling[12]), og at, naar der kommer Uenighed i Byen, skal han „forførdre“ (tage sig af) Sagen derhen, at den Fattige saavel som den Rige skeer Lov og Ret. Fremdeles fik Johan Friis selv Tirsdagen efter Mortensdag s. A.[13]) Ordre, at have Skielskør i Befaling og Forsvar, og at tilsee, at Borgermestre og Raadmænd sammesteds „have Lydelse og Hørsom“ af den menige Mand, ligesom og at hine handle vedbørligen mod Borgerne. Under 20 Januar 1572[14]) udstedtes et kongeligt aabent Brev, hvorved Borgermestre, Raadmænd, Byfogder og menige Borgere i Kiøbstæderne Skielskør og Korsør tilkiendegives, at Kongen har befalet Fru Pernille Oxe, Knud Ruds Efterleverske[15]), at have bemeldte Kiøbstæder i Befaling, og at have Tilsyn med at der sammesteds holdes god Skik og Politie, at hver Mand vederfares hvad Lov og Ret er, saa og at Kongens og Kronens Ret ikke forsømmes eller formindskes. De befales derfor alle, at være Fru Pernille Oxe hørig og lydig i hvad hun tilsiger og befaler dem paa Kongens Vegne, hvorhos Borgermestere og Raadmænd paalægges, at yde Byfogden deres Bistand ved Indkrævningen af hvad Rente, Rettighed, Sagefald eller Andet, der tilkommer Kongen. — Knud Ruds Enke havde allerede i flere Aar, siden 1566, havt Korsør Lehn i Forlehning; men hvo der før 1572 havde havt Korsør By i Befaling, veed jeg ikke[16]). Johan Friis, som endnu i 1566 staaer opført for Skielskør

---

[12]) Paa Listen til Brevet af 1547 nævnes Iver Krabbe for Skielskør.

[13]) Registre 5, 230.

[14]) Siællandske Tegnelser 12, 3.

[15]) Formodentlig fandt Pantelehn Sted her.

[16]) En Liste til Brev 22 Febr. 1566 (Tegn. 8, 186) nævner ikke Korsør By, og fra den følgende Tid til 1572 har jeg ingen Liste over Kiøbstæderne med Tilføielse af Lehnsmænd afskrevet.

Kiøbstad, døde i December 1570. Endvidere fik Eiler Krausse, der alt i 1574 havde faaet Korsør Lehn, under 15 Novbr. 1575 [17]) Brev, at, da der foregik megen Uskikkelighed i Korsør med Slagsmaal, Vold, Overfald og deslige, skulde han have Byen i Forsvar indtil videre o. s. v. Derefter findes han paa en Liste af 13 Aug. 1576 [18]) opført som Lehnsmand i Korsør Lehn, ikke blot for Korsør By, men ogsaa for Skielskør.

Man seer let Vanskeligheden ved at forklare sig Sammenhængen med disse specielle Bestemmelser og deres Forhold til den almindelige i Brevene af 1547 og 1561, især det sidste. Lignende Vanskelighed finder ogsaa Sted i Henseende til tvende Breve fra 1560 [19]), som vi nu skulle ommelde. „Nytaarsdag" bemeldte Aar tilskrev nemlig Kongen Eiler Hardenberg: at han har forfaret, at der skal holdes ondt Regimente i Kiøbstæderne Trælleborg og Ystad; hvorfor det paalægges Hardenberg at lade sig forskrevne Kiøbstæder være befalet, og have Tilsyn med at Byerne bygges og forbedres, at der holdes god Skik og Politie, og at Borgerne ere Borgermestre, Raadmænd og Byfogderne hørige og lydige paa Kongens Vegne, ligeledes at disse ikke besvære Borgerne med Uret. Dersom der skete „Overvold" eller Uret eller anden Uskikkelighed i Byerne, skulde Hardenberg begive sig derind og hielpe hver Mand, den Fattige saavel som den Rige, saa meget som Lov og Ret er; endelig skulde han have Indseende med at Kongens og Kronens Rettighed ikke forkortes. Et lignende Brev fik, samme Dag, efter en ved det forrige Brevs Slutning i Registranten tilføiet Notice, Frands Brockenhuus, med Hensyn til Nyborg, Svendborg og Kierteminde. Men nu maa det bemærkes, at Frands Brockenhuus, efter Fortegnelsen ved det almindelige Brev af 1547, allerede dengang

[17]) Siællandske Registre 11, 180—81.
[18]) Siællandske Tegnelser 13, 176—79.
[19]) Tegnelser 6, 195—96.

havde faaet de tre nysnævnte Byer i Befaling, og at Eiler Hardenberg alt i 1554 havde Malmøhuus, hvori Trælleborg og Ystad vare beliggende, i Forlehning.

Under 25 September 1574[20]) udstedtes Breve om at Borgerne i Nykiøbing paa Morsø herefter skulde svare Niels Jonsen, Embedsmand paa Hald, og være ham lydige i hvad han befaler; han skulde igien forsvare dem. Men Niels Jonsen var allerede i 1573 Lehnsmand paa Hald Slot med tilhørende Herreder, og paa en Liste af 10 Marts 1574[21]) er han, som saadan, opført for Viborg By, Hobro og Nykiobing paa Mors. Den 9 Marts 1575[22]) beordredes Vincents Juul at tage Veile Kiobstad i Forsvar, ligesom Holger Rosenkrands hidtil havde havt den, hvorved jeg kun skal bemærke, at Rosenkrands, der var død kort i Forveien, havde havt Bygholm Lehn og tillige Byen Veile, og at hans Enke staaer anført for Lehnet endnu i August 1575[23]). Under 14 Februar 1578[24]) fik Ludvig Munk — som alt længe havde havt Ørum i Forlehning, medens Thisted Bispegaard, og dermed Byen, havde hørt under Godske Brockenhuus — nu ogsaa Thisted By i Forsvar og Forlehning.

De mange Vanskeligheder, der, som alt ovenfor berørt, vise sig, naar man forsøger paa at finde sig tilrette i Henseende til de ovenanførte specielle Buds rigtige Betydning i Forhold til den almindelige Befaling, skal jeg ikke her trætte Læserne med at fremstille og bortrydde; saameget mindre som et saadant

20) Jydske Tegnelser, 1. 145.
21) Siællandske Tegnelser 12, 216—19.
22) Jydske Tegnelser 1, 176.
23) Paa en Liste af 2 April 1576 navnes derimod for Bygholm (og Skanderborg) Claus Glambeck, som ogsaa i Egenskab af Lehnsmand for disse Lehn anføres paa en Liste af 13 August s. A. for Kiøbstæderne Horsens og Veile.
24) Jydske Registre 2, 3.

Forsøg udentvivl med Hensyn til flere, eller de fleste, af de omhandlede Tilfælde, vilde være et forgieves og frugtesløst Arbeide Kun synes det, at en tilstrækkelig Bemyndigelse ikke altid kan være anseet som givet Lehnsmanden til at blande sig i en Kiøbstads Anliggender ved hine almindelige Bud i 1547 og 1561, i Forbindelse med hans Lehnsbrev. I denne Henseende kunne ogsaa følgende tvende Breve bemærkes angaaende Stege Kiøbstad og Lehnsmanden paa Stege Slot eller Møen, Poul Wobitzer. I et Brev af 17 Aug. 1566 [25]) til Borgermestre, Raadmænd, Byfoged og Borgere i den nævnte Kiøbstad siges: at Kongen har erfaret, at Poul Wobitzer, og hans Foged i hans Fraværelse, tilholder sig Kongens og Kronens Rettighed af Stege, og understaaer sig at oppebære Told, Sise, Sagefald og Andet; fremdeles at afsætte og beskikke Byfoged [26]) og andre Befalingsmænd, „hvilket alt findes at være imod vort Brev, vi have givet ham paa Stege Lehn." Det paabydes, at Indvaanerne nu som tilforn skulle ligge til Fadeburet, og i ingen Maade svare Poul Wobitzer eller hans Foged, og at Kongens Indtægt af Byen skal erlægges til Byfogden, som derfor fremdeles skal giøre Regnskab til den kongelige Rentemester. I Forbindelse hermed staaer det andet Brev, af

---

[25]) Tegn. 9, fol. 10.

[26]) Han havde affat den af Kongen beskikkede Byfoged i Stege, Peder Bild, og indsat en ny. Bild blev imidlertid ved Brev af samme Dag, 17 Aug. 1566, paa ny indsat. Endnu findes der i Tegnelser 9, 21—25 en Dom, affagt d. 26de f. M. af Kongen og Raadet i Sagen mellem Bild og Wobitzers Foged, Willum Wolfart. Aarsagen til Bilds Affættelse sees deraf at have været, at han havde ladet en Kiøbmands Skib, med hvilken Wolfart havde indgaaet en Handel, der ikke var aldeles opfyldt, seile ud af Havnen, uagtet Wolfart havde giort Indsigelse derimod. Denne havde forresten ikke alene affat Bild, men ogsaa paalagt ham en Bod af 40 Daler og, da han ikke vilde betale, ladet vurdere hans Huus og Gods „og der paa giort ham Hinder". For denne Bod m. v. fritoges Bild ogsaa ved ovenommeldte Dom.

14 Marts 1567 [27]) til Borgermestre og Raadmænd i Stege, at Kongen har bragt i Erfaring, hvorledes Poul Wobitzer skal der i Byen have oppebaaret Pengeskat og andre „Laan og Penge" af Undersaatterne der, uagtet han ikke havde Byen i Forsvar eller Kongens Befaling derpaa. Kongen havde derfor affærdiget Eskild Giøe, Embedsmand paa Nyborg Slot, at undersøge Sagen. Magistraten i Stege skulde derfor tilsige Borgerne, at de paa klare Registre lade optegne hvad Penge og Andet, Poul Wobitzer har oppebaaret af dem paa Kongens Vegne, hvad Klagemaal de have imod ham, og overantvorde saadan Fortegnelse til Giøe, saa Kongen deraf kan erfare Besked. — Af Udtrykkene især i dette sidste Brev synes det som at Lehnsbrevet for Wobitzer blot Intet har indeholdt om at han skulde have Byen i Befaling; men ikke at det positive har udsagt, at han ei skulde have med Staden at giøre [28]). Derimod findes et saadant udtrykkeligt Forbud i Brev af 10 Julii 1585 for Christoffer Rosenov paa Kiøbenhavns Slot og Lehn [29]), i det her nemlig siges, at hvad Bestilling eller Sager, der forefalde i Kiøbenhavns By, skal han aldeles Intet befatte sig med [30]).

[27]) Tegnelser, 9, 229.

[28]) Jeg har ikke afskrevet Wobitzers Lehnsbrev eller excerperet det saaledes, at jeg nu kan afgiøre om Noget i denne Henseende deri har været sagt.

[29]) Siællandske Registre 12, 416—18.

[30]) Om en saadan Bestemmelse findes i hans Formands, Christen Winds Lehnsbrev af 1575 veed jeg ikke; tidligere Breve paa Kiøbenhavns Lehn indeholde ikke nogen saadan Passus. Men, som jeg alt har berørt i det Foregaaende, Kiøbenhavn stod ogsaa, især mod Slutningen af Frederik den 2dens Regiering, under et særeget, umiddelbart Tilsyn af Kongen eller Mænd, som han havde særdeles Tillid til. See saaledes Breve af 1582 og 1584 (Siællandske Tegnelser 15, 114—15 og Siællandske Registre 12, 364), hvori, blandt mere, siges: at Magistraten og Byfogden i Kiøbenhavn skulde, i Kongens Fraværelse, henvende sig til og rette sig efter hvad Christoffer Walckendorf

Hvis vi, efter alt det Foregaaende, skulle i Korthed yttre en Mening med Hensyn til alle disse specielle Befalinger, da synes det dog rimeligst at antage, at Lehnsmændene, naar det ikke udtrykkeligen ved deres Lehnsbreve var dem formeent at befatte sig med Kiøbstæderne i Districtet, ansaae sig stiltiende bemyndigede til og paalagte at føre Tilsyn med dem, og at dette stundom — som ved Aarhuusgaard — endog udtrykkeligen paalagdes dem ved Lehnsbrevene, eller fandt en Bestyrkelse for dem derved, at kongelige Befalinger og Love sendtes dem for at communiceres Kiøbstæderne, hvorom mere i det Følgende; samt at endeligen de omhandlede specielle Bud, hvorved En eller Anden paalægges at tage denne eller hiin Stad i Forsvar eller Befaling, kun ere Undtagelser grundede i særegne Omstændigheder, eller deri, at Lehnsmanden enten urigtigen ikke har troet sig dette Tilsyn overdraget, eller har ladet det mangle paa et saadant.

Naar man nu spørger, hvorledes det omhandlede Forhold var beskaffent, og hvilken Function Lehnsmændene skulde overtage sig eller udførte: saa kunne vi for det første ikke søge de nærmere Regler herfor i Recesserne og Lehnsordningen, hvilke, som alt anført, aldeles ikke berøre dette Forhold. Ei heller give de anførte almindelige Breve af 1547 og 1561 nogen synderlig Underretning herom, ligesaalidet som de speciellere Breve, ved hvilke enkelte Kiøbstæder betroes til en eller anden Lehnsmand; thi overalt støder man her kun paa, at Lehnsmanden

tilsiger og være ham lydige, som om det var Kongen selv, der personligen var tilstede. Tidligere vare især Johan Friis og Peder Oxe, om det end ikke med saa udtrykkelige Ord var dem overdraget, i Besiddelse af en lignende stor Myndighed i Henseende til Kiøbenhavn, ei at tale om de Statholdere, der nu og da vare beskikkede, og især toge vare paa denne vigtige By. Iøvrigt gik de fleste Breve, som i Christen Winds Tid skulde forkyndes i Kiøbenhavn, til denne; et af 1588 derimod til Walckendorff.

skulde skaffe Øvrigheden tilbørlig Lydighed hos Borgerne, og igien tage disse i Forsvar imod Undertrykkelse fra Øvrighedernes Side, samt at Lehnsmanden skulde have et vist Tilsyn med at de kongelige Indtægter ikke uretteligen formindskedes. Da man saaledes ikke paa noget af de Steder, hvor man nærmest skulde søge, finder en samlet Angivelse af Lehnsmandens enkelte Functioner i denne Henseende, maa man sanke det Fornødne sammen fra andre Yttringer og Efterretninger; men disse ere saa spredte og forekomme som oftest saa leilighedsviis, at det første Forsøg paa en Fremstilling af denne Materie næsten nødvendigviis maa blive meget ufuldkomment; saa meget mere som det, netop paa Grund af det Utilstrækkelige eller Almindelige i Lovgivningens Bud, maatte i høi Grad komme til at beroe, foruden paa andre locale og temporaire eller tilfældige Omstændigheder, især paa hver enkelt Lehnsmands Individualitet, Anskuelse og Tilbøilighed, saavelsom paa vedkommende Kiøbstads eller dens Øvrigheds Redebonhed til at søge Lehnsmandens Mellemkomst eller til at undgaae denne, hvor vidt Lehnsmanden udstrakte sin Myndighed, eller hvor hyppigt han giorde Brug af sin Ret.

Det Første, der i den omhandlede Henseende møder os, er, at de kongelige Bud hyppigen communiceredes Kiøbstæderne giennem Lehnsmanden, enten saaledes at kun han fik en umiddelbar Underretning og derefter meddeelte det Fornødne til Øvrigheden[31]; eller at der med Brevet til ham fulgte et andet, ordentligviis aabent, til Byen selv[32].

[31]) Til Exempel et Brev af 1550 (Tegn. 3, 221—23) til endeel Lehnsmænd om paa Raadhuset at tilkiendegive Magistraten og Borgerne nogle Bestemmelser om Søbreve og Toldsedler m. m. — 18 Oct. 1577 angaaende Uordener af Bøsseskytter og Baadsmænd, der vare lagte i Borgeleie i Kiøbstæderne, navnlig at tilkiendegive Borgerne, hvorledes de skulde forholde sig, naar hine opførte sig utilbørligt imod dem. (Siællandske Tegnelser 13, 335—37.)

[32]) T. Ex. Brev 16 Juni 1572, at lade Anordningerne om Forandringen

Saadanne kongelige Breves Indhold blev som oftest kundgiort eller selve Brevet offentligen læst til Tinge, og herpaa hyppigen givet et Tingsvidne[33]), ligesom det og nu og da udtrykkeligen i Brevene til Lehnsmændene var disse paalagt at tage et Beviis for, at Befalingen eller Bestemmelsen, der var Tale om, blev Byen forkyndt[34]). Paa hiin middelbare Maade bleve, især i den senere Tid af Frederik den 2dens Regiering, hyppigen Lovbestemmelser og Anordninger samt de, vel med Hensyn til Gienstanden mere specielle eller i Henseende til Varigheden kun temporaire, men dog for alle, eller Pluraliteten af Kiøbstæderne, bestemte Bud communicerede giennem Lehnsmanden; hvorhos dette dog ogsaa jævnlig skete med andre, mere for enkelte Kiøbstæder gieldende Befalinger; og det især i saadanne Tilfælde, hvor ogsaa Lehnsmanden skulde have noget at giøre med Sagen. I øvrigt vare disse Regler dog ingenlunde undtagelsesfrie, idet Kongen ogsaa ofte blot ved umiddelbare Breve, uden at benytte Lehnsmandens Mellemkomst, meddeelte Byerne sine Bud[35]),

---

i Mynten forkynde, og 10 Marts 1574 med Bestemmelser i Henseende til de nye nederlandske Dalere. (Siællandske Tegnelser 12, 34—39 og 246—49.)

[33]) De helsingørske Protocoller vise dette især; saaledes Frue Dag præsentationis 1550 lod Lehnsmanden Herluf Trolle Kongens Brev læse om Søbreve m. m. (see ovenfor Anmærkn. 31) med flere kongelige Breve; og Tingsvidne derom udstedtes paa hans Begiering af 12 ved Byfogden udvalgte Mænd (de helsingørske Protocoller Nr. 1, 53 og 56—57); Onsdag før Simon et Judæ Dag 1554 lod Lehnsmanden Niels Parsberg nogle kongelige Breve læse paa Tinget, og fik Tingsvidne derpaa; og saaledes oftere.

[34]) F. Ex. det i Anmærkn. 31 og 33 ommeldte Brev af 1550: „At Du tager det udi hver Kiøbstad af Borgermestre og Raad beskrevet, at Du har tilkiendegivet og befalet dem sligt paa Vore Vegne.“

[35]) T. Ex. et Skattebrev for Kiøbstæderne, dat. Skiærtorsdag 1518; jvfr. Missivet til Lehnsmændene af s. D. angaaende Forkyndelsen af Skattebrevene for Bønderne (Tegnelser 2, 251—55); Breve 11 Mai 1560 (Tegnelser 6, 267—69) til Kolding og Veile, at de maatte sælge det Skib, de havde udrebet til kongelig Krigstieneste; Br. 6 April 1581

Noget der fornemmelig fandt Sted, naar, som i Krigstid med Hensyn til Skatter eller andre Præstationer, et vist Hastværk var nødvendigt; men dog ogsaa ellers, især naar Tilfældet var specielt, og ikke netop krævede Lehnsmandens Mellemkomst. Forresten overbragte Lehnsmanden maaskee ogsaa stundom en eller anden mundtlig Tilkiendegivelse fra Kongen [36]; men der fattes ikke heller Exempler paa, at en Borgermester, navnlig naar han i øvrigt hørte til dem, der nøde en særdeles Tillid hos Kongen og oftere havde Leilighed til Samtaler med denne, fremførte paa Tinge eller i Raadstue-Samlingerne Befalinger eller Tilkiendegivelser, som Kongen i slige Samtaler umiddelbart havde paalagt ham at fremsætte [37]. Dette var, som man seer af de

til Magistraten i Kiøbstæderne, hvorved sendtes aabne Breve af samme Dag angaaende Behandlingen af Baadsmænd og Bøsseskytter, der laae i Borgeleie i Byerne (Siællandske Tegnelser 11, 445—47). I Nr. 1 af de helsingørske Protocoller hedder det og et Sted, udentvivl fra Aaret 1551: „Die vocant Epiphanie Dni blev læst Kongens Brev, tilskrevet Borgermestre, Raad og Menighed, at Kongen begiærede 400 Daler, en Landehiælp; ligeledes et kongeligt lukket Brev, tilskrevet Borgermestre, Raadmænd og Byfoged, at ligne samme Skat."

[36]) Den 13de Januar 1573 lovede Lehnsmanden Jørgen Munck paa Tinget i Helsingør at komme de Fattige noget til Hielp, „hvorpaa han har Kongens Befaling."

[37]) Efter de helsingørske Protocoller berettede for Exempel Borgermester Henrik Mogensen, den 6te Juni 1569, at Kongen selv og Jørgen Munck ofte havde klaget over de løse Hunde, som løbe ud fra Byen i Skoven og joge Dyrene; derfor advaredes Alle, ikke at have løse Hunde løbende paa Gaden, i Kirken eller ud paa Marken, o. s. v. — Efter Kongens Befaling tilkiendegav den samme Henrik Mogensen den 21de Mai 1571, at Kongens Dyr havde i sidste Vinter, ved at sætte over Folks Gierder ind i deres Kaalhaver, faaet Skade paa Gierdestavene, og en Part vare døde deraf, hvorfor menig Mand, efter Kongens Befaling, advaredes om at holde stumpede Staver i Gierderne, og ingen Staver høiere end Riset er paa Gierderne. Den 14de Jan. 1572 advarede igien Mogensen, efter Kongens gientagne Befaling, Enhver om at affauge den øverste Spidse af sine Gierdestaver for Dyrenes Skyld. — Den 26de Januar 1574 tilkiendegav Mogensen, at det var Kongens Befaling, som var meddeelt ham nu forleden

helsingørske Ting- og Raadstue-Bøger ikke noget usædvanligt hvad den By angaaer, og er efter Datidens Skikke saa naturligt, at det sikkert har fundet Sted i flere Kiøbstæder.

Fremdeles havde Lehnsmændene paa Kongens Vegne ofte nogen Deel i Kiøbstad-Øvrighedernes Beskikkelse. Om Udvælgelsen af disse vil jeg imidlertid komme til at tale vidtløftigere i et andet Afsnit af denne Udarbeidelse. Her kan det foreløbigen bemærkes, at det i dette Tidsrum blev almindelig Regel, at Byfogden udvalgtes af Kongen og aflagde Eed til denne; ligesom ogsaa det sidste, og i det mindste tildeels det første, var Tilfældet med Borgermestrene. Men da Kongen naturligviis kun meget sielden kunde have personligt Kiendskab til dem, der saaledes bleve beskikkede, er det i sig selv naturligt, at Lehnsmændene kunde udøve og nu og da udøvede Indflydelse ved Udnævnelsen, ligesom de og hyppigen modtoge Eden paa Kongens Vegne. Ogsaa beordredes de ofte, at beskikke duelige Øvrighedspersoner i enkelte Kiøbstæder, og at afsætte udygtige; hvorom noget mere vil findes i det Følgende.

I det Følgende vil det ligeledes nærmere blive omhandlet, hvorledes det paalagdes Lehnsmændene, at søge at bringe Forlig og Eendrægtighed tilveie mellem Øvrighedernes Medlemmer indbyrdes, eller mellem dem og Borgerne.

Undertiden havde Lehnsmanden Deel i Tilstaaelsen af Borgerskab. Vi ville her erindre om det ved en anden Leilighed foran citerede Brev af 27 Oct. 1583 angaaende Forandringen af Skanderborg til en Kiøbstad, i hvilket Brev, blandt andet mere, bestemtes, at de, som vilde nedsætte sig der, skulde

paa Frederiksborg, da han var forskreven did til Kongen, at Hofsinderne med Folk og Heste skulde drage til Helsingør og ligge der en Tid, paa Grund af det Rygte, som gik, at Fyrsten af Frankrig vil drage ind i Polen og at han med Gevalt vil trænge giennem Sundet. (Jvfr. under 22 Aug. 1573.)

henvende sig til Lehnsmanden, og denne undersøge om de vare uberygtede og duelige i hvad de udgave for deres Næringsvei. Men her var ingen Magistrat endnu dannet. Derimod siges der i et Brev af 25 Februar 1551[38]) angaaende Afgiørelsen af en Uenighed, der havde fundet Sted mellem Nyborg Borgermestre og Raad paa den ene Side og Borgerne paa den anden, blandt mere: at hine ikke skulde meddele Nogen Borgerskab „uden med vor Embedsmand her paa vort Slot Nyborg" hans Villie og Samtykke. Dette har imidlertid vistnok sielden været Tilfældet andetsteds; i de Ting- og Raadstue-Protocoller, jeg har seet, har jeg ikke fundet Spor dertil, ligesaa lidt som jeg kiender andre Bestemmelser af samme Art som den ovennævnte.

De foranførte almindelige Bestemmelser i Brevene af 1547 og 1561, og i flere af de andre, tyde hen paa et Tilsyn, som paalaae Lehnsmanden med Rettens Pleie, det være sig ved det egentlige Ting, eller ved Raadstue-Forsamlinger. I denne Henseende have vi ogsaa en og anden speciel Efterretning, især i de Protocoller, som i dette Tidsrum først bleve befalede at føres, og hvoraf adskillige endnu haves i nogle Kiøbsted-Archiver. I en saadan Protocol for Randers, der inscriberes paa Byens første Side „Randers Byes Tingbog Anno 1587", findes, paa samme Side, nedenunder anført „Er udi thenne Bogh it hundrit tre och førretyuffue Blader"; og derunder, som Underskrift, „Niels Schram medt Egenn hanndt." Niels Skram var dengang Lehnsmand paa Dronningborg, og havde Randers Kiøbstad i Befaling; og det Nysanførte, som han saaledes har skrevet i Protocollen, kan ikke betragtes som andet end et Slags Autorisation af Protocollen, skiøndt en saadan ikke dengang var paabuden, ei engang for Herreds-

[38]) Tegnelser 3, 290—991.

tingenes[39]), og den ei heller findes i de andre Protocoller for dette Tidsrum, som jeg hidtil har seet. — Fremdeles var Lehnsmanden selv nu og da nærværende paa Tinget eller i Raadhuus-Forsamlingen, navnligen enten for at lade læse en kongelig Befaling eller tilkiendegive Kongens Villie, eller for i øvrigt at kundgiøre et Bud eller Forbud, eller for at overvære en Sags Behandling af større Betydenhed, m. v. Saaledes var Lehnsmanden paa Krogen, Herluf Trolle, selv paa Tinge, Mandagen næst efter Sct. Laurentii Dag 1550, hvor en Sag foretoges, under hvilken en Amsterdamer, Frederik Tonnesen, der paa Gaden i Helsingør under et Skiendsmaal havde dræbt en Styrmand Sigken van Dockum, fra Dockum i Vestfriesland, tiltaltes herfor, og befandtes at have forbrudt sit Liv. Endeel fremmede Skippere beedigede, at bemeldte Sigken van Dockum ogsaa havde givet sig andre Navne, og en af dem lovede, til Sct. Hansdag at skaffe Underretning fra den Dræbtes Slægt, som det synes, om de vilde modtage Sone. I et Forpligtelses-Document, som Frederik Tonnesen udstedte, erkiendte han, at han havde forbrudt sit Liv; men at Kong Christian havde benaadet ham; hvorfor han lover med sin Eed, som han har givet Herluf Trolle, Embedsmand paa Ørekrog, i Borgermesters, Raads og Byfogeds Overværelse i Helsingør, at være Kongens og hans Søns, den udvalgte Kong Frederik den Andens, tro Tiener og Underdan sin Livstid, hvor Kongen vil bruge ham, tillands eller tilvands, inden- eller udenrigs[40]) o. s. v. Samme Aar, Vor Frue Dag præsentationis, sees Herluf Trolle ogsaa at have været tilstede paa Tinget, hvor han, som vi forhen have bemærket, lod læse nogle kongelige Breve, hvoriblandt det

39) Recessen af 1551 Art. 2, jvfr. og den af 1558 Art. 11 (Rosenvinges Saml. S. 238 og 25)9.

40) Helsingørske Protocoller Nr. 1, fol. 45, 48 og flere Steder omtales denne Sag.

om Søbreve og Toldsedler; hvorhos han tillige selv giorde Forbud mod at age Giødning ud ved Stranden. Herluf Trolle var ogsaa tilstede paa Tinget, eller ved en Raadhuus-Samling Fredagen efter Laurentii Dag 1552[41]), og tilkiendegav, at hvo der husede Fremmede, som gik efter Almisse, længere end 3 Nætter, skulde straffes af Byfogden. Niels Parsberg, der i 1554 som Lehnsmand selv var nærværende paa Tinget Simonis og Judæ Dag 1554, lod nogle kongelige Breve læse, og tilkiendegav da tillige, at de Friheder, Helsingørs Indbyggere havde, at de maatte nyde de Fæller, som faldt i Skoven, skulde være „stadfæstede". Mads Skeel, Befalingsmand[42]) paa Krogen, var den 24de September 1563 tilstede paa Tinget og fordrede to Sømænd straffede, som havde øvet Vold mod to af Frands Brockenhuus's Tienere, der i øvrigt ogsaa havde forseet sig ved om Natten at ligge i Byen, og saaledes havde forsømt „Kongens Huus" (Slottet). Under 19de Januar 1573 hedder det: „Samme Dag midt under Raadhuus- eller Tingbestilling indkom ærlig og velbyrdig Jørgen Munck, Hovedsmand paa Frederiksborg[43]), og Jørgen berettede, at, som han nu kom agendes her igiennem Skoven, fandt han en Mand, som boer her i Byen, der havde sin Øre hos sig og havde hugget og styvet i Kongens Skov; og Jørgen var ganske fortørnet, at der imod alle Forbud beviises saadan Ulydighed her. Derfor giorde han nu idag Forbud, at Ingen skal hente noget Brænde af Skoven, enten grønt eller raadent, ved sin Hals at straffes." [44])

[41]) Helsingørske Protocoller Nr. 1, fol. 120.

[42]) Den egentlige Lehnsmand var udentvivl Frands Brockenhuus, under hvem eller i hvis Fraværelse Skeel saaledes førte Befalingen m. v.

[43]) Han var da Lehnsmand i Frederiksborg og Krogens Lehn, og havde Slangerup og Helsingør i Befaling.

[44]) Han blev dog mildere, da han derefter lod opskrive de Fattige i Byen og lovede, som vi foran ved en anden Leilighed har berørt, at yde dem nogen Hielp paa Kongens Vegne.

I øvrigt finder man ogsaa ofte Exempler paa, at Lehnsmandens Foged var tilstede paa de her ommeldte Forsamlinger, og tilkiendegav Et eller Andet paa hiins Vegne; vi faae i det Følgende Leilighed til at bemærke et Par slige Tilfælde; i det Hele har han vel hyppigere været nærværende, især paa Tinget, end Lehnsmanden selv.

Uagtet man, især hvad Kiøbstæderne angaaer, neppe kan antage, at Tingene i Almindelighed vare lidet besøgte, i det hyppigen ikke blot Mange udtrykkeligen nævnes som nærværende[45]), men det ofte endog tydeligen forudsættes, at et meget stort Antal Borgere („hele Menigheden") var tilstede: saa kan det dog vel være, at navnligen paa enkelte Dage og til enkelte Tider i en og anden By de Tingsøgendes Antal har været mindre, — noget som flere i øvrigt ikke til denne Afhandlings Gienstand hørende Erindringer m. v. i de helsingørske Protocoller ogsaa tyde paa. Et stærkt Exempel herpaa findes fra Odense i et kongeligt Brev[46]), hvis Indhold jeg her skal meddele, da det udviser hvorledes ogsaa i denne Henseende Pligter paalaae Lehnsmanden. I Brevet siger Kongen, at han har erfaret, at Borgerne i Odense ikke søge Ting med Fogden, hvorfor Byfogderne der i Byen finde sig besværede, da der er Ingen, de kunne tage i Dom med sig, saa at der neppe er Nogen, som vil overtage samme Byfoged-Embede, med mindre der føres Raad til. „Da, paa det at Fogden kan have Nogen paa Tinget, han kan raadføre sig med i de Sager, som der komme for ham", bestemmes: at Byen skal deles i 4 Fierdinger, saa at i hver Uge een Fierding skal være forpligtet, under deres Faldsmaal, at søge Ting og være i Dom med Fogden, saafremt

---

[45]) Som oftest Magistrats-Personerne med Byfogden, tilligemed flere eller færre af de øvrige Tingsøgende; dette hører i øvrigt til en Materie, som ikke kan behandles i nærværende Afdeling.

[46]) Brevet, af November 1575, findes i Fyenske Tegnelser I, 54—55.

de ikke ere undskyldte med lovligt Forfald. Kongen havde derfor tilskrevet og befalet Erik Rosenkrands, da Lehnsmand paa Odensegaard, at han med Borgermestre, Raadmænd og Borgere skulde inddele Byen i fire Fierdinger, og siden alvorligen holde over, at hver Fierding søger Ting sin Uge og er i Dom med Fogden i de Sager, som bør paadømmes af dem[47].

I Henseende til de enkelte Sager, der behandledes, fornemmelig paa Tinget, kunde Lehnsmanden naturligviis kun sielden have Anledning til at gribe ind. Ikke blot endeel af hvad vi nu kalde civile Sager, men ogsaa en stor Deel af dem, der nu regnes til criminelle, vare dengang, hvad Sagens Anlæg angik, overladte til den Private, som var fornærmet; kun forsaavidt Straffeboden, der paafulgte, deels skulde erlægges til den Fornærmede og Byen, men deels ogsaa til Kongen, havde de, som nærmest skulde varetage hans Tarv, i denne Egenskab noget at foretage. Imidlertid var der, ogsaa udenfor dette Synspunct, naturligviis i adskillige Sager Et og Andet, der kunde være af Interesse for Kongen og det Offentlige, og som stundom Lehnsmanden af sig selv tog sig af, stundom Byfogden — ligesom og Magistraten — henstillede til ham. Et Par Exempler herpaa have vi allerede ovenfor seet; nogle skal jeg her tilføie, hvoraf de fleste dog ikke saameget viser en Forfølgning eller Paatale af Sager mod Skyldige, som snarere en Mildhed mod disse, der fritog dem for Straffen eller Tiltalen. Saaledes bleve Priscæ virginis Dag 1552[48]) Mester Henrik Bardsker i Helsingør tiltalt, fordi han, da Mester Bertel blev hængt,

[47]) Det her Anførte, saavelsom meget Andet, kan ogsaa tiene til at forandre den Mening, at den egentlige dømmende Myndighed ved gradviis Usurpation skulde være kommen i Hænderne paa Fogderne — i Byerne, saavelsom paa Landet. Tvertimod var, som det synes, Enhver bange for den ansvarsfulde Bestilling, at affige Dom.

[48]) Helsingørske Protocoller Nr. 1, fol. 97.

havde forbudet sine Svende at hielpe til at opreise Stigen, hvilket havde foranlediget, at ogsaa andre Borgere bleve ulydige. Der udnævntes 16 Mænd, som gik ud og velberaadte igien kom ind, og sagde: at han ikke havde holdt sin Borgereed, men skikket sig som en ulydig Mand. Saa bad Slotsfogden Morten Peersen ham „qvit" ɔ: fri for Straf. Vel var det ikke Lehnsmanden personlig, der fremførte Forbønnen; men det er ikke at tvivle paa, at Slotsfogden ikke havde handlet saaledes, naar dette ikke var efter hans Foresattes Ordre eller med hans Minde. — Da en Lauritz Tømmermand i 1562 havde for Bysvendene, som vare sendte til ham af Borgermestrene, fremført Uqvemsord mod Borgermestre og Raad, blev han den 11 Jan. 1563 for disse Ord af udnævnte 12 Mænd idømt 40 Mark til Kongen, 40 Mark til Byen, og 40 Mark til dem, han havde bandet, foruden Bod for den Forseelse, hiin Beskikkelse egentlig havde sigtet til, hvorhos dog Mændene indstillede ham til Benaadning. Sagen maa derefter have henstaaet; thi d. 1ste Septbr. 1563 foretoges den igien, og Lauritz Tømmermand bekiendte sin Skyld og begierede Naade; men erklærede strax efter, at han vilde afbevise hvad Bysvendene havde vidnet om ham, i hvilken Henseende han paaberaabte fire Mænd som Vidner, hvoraf een boede paa Hveen. Sagen blev da igien udsat[49]), og den 15de Februar 1564 fremlagde Lauritz et Vidnesbyrd, udgivet paa Hveen, hvormed han vilde afbevise hvad Bysvendene havde sagt om ham. Dette Beviis fandtes „ikke noksom og nøiagtig", og blev indlagt i Byens Giemme, hvorhos Sagen igien blev udsat, „indtil Frands Brockenhuus hid kommendes vorder". Dennes Intervention omtales i øvrigt ikke senere, og Jørgen Seested blev i samme Aar i hans

[49]) Det er i processuel Henseende næsten uforklarligt, hvorledes han, efterat være dømt og have tilstaaet sin Brøde, kunde tilstedes at prøve paa at afbevise.

Sted Lehnsmand paa Krogen; men det er ikke heller optegnet, om han gav nogen Bestemmelse i Sagen; kun sees det, at Lauritz efter flere Forhandlinger indgav en Ansøgning om at benaades, og at Borgermestre og Raad tilgav ham, dog saaledes, at han skulde erhverve Byfogdens „Minde" (Samtykke) for Kongens Sag. — Endnu kan det Følgende fra de helsingørske Protocoller bemærkes: under en i 1570 behandlet Sag blev en Matros, der havde dræbt sin Skipper, dømt fra Livet, og da Skipperens Søn ikke vilde benaade ham, henrettet; men ved de under Sagen afgivne Forklaringer oplystes det, at den dræbte Skipper noget i Forveien havde uden for Wardberg bierget et Anker og beholdt det, samt at Skibets Mandskab var gaaet i Land paa „Veyerøen" — ved hvilken Ø hiint Drab siden var skeet — og havde der taget en Kalv, fordi de, efter deres Udsagn manglede Proviant. Da disse Sager nærmere foretoges den 13de Junii 1570, tilkiendegav Byfogden, at han havde talt med Lehnsmændene, først med Jørgen Munck om Ankeret, og at denne havde tilladt Skipperens Søn at slippe med at miste Ankeret, som skulde tilfalde Kongen, og dernæst med Otto Brade[50]) om Kalven; i hvilken Henseende Brade havde erklæret, at den, som Kalven havde tilhørt, ikke vilde tale derpaa, og at Skibsmandskabet og navnlig en Matros, der var meest graveret, kunde reise, dog at han ikke kom her mere. For endelig endnu at anføre ogsaa et Exempel fra de Randerske Protocoller, kan jeg endnu tilføie: at da der i Julius 1587 var foregaaet et Drab i Randers paa en Las eller Laurids Soodi, og dennes Fader, som vilde forfølge Sagen, begierede et saakaldet Stokkenævn, et Tingsvidne, om hvorledes den Dræbte havde skikket sig i sit Liv, erklærede Slotsfogden paa Dronningborg, Mogens Christoffersen, der ofte var tilstede paa Bytinget,

---

[50]) Han var Lehnsmand paa Helsingborg Slot.

at hans Husbond Niels Skram (Lehnsmanden) havde Noget imod saadant Stokkenævn at sige, og forbød Byfogden at tilstede at det førtes, forend Niels Skram fik lovligt Varsel derom; hvilken Protest Byfogden ogsaa fulgte og udsatte Sagen, hvis Undersøgelse i øvrigt senere af Kongen overdroges til nogle „gode Mænd" (Adelige)[51].

Efter de fleste Breve, i hvis Følge Lehnsmændene erholdt Kiøbstæder i Befaling, paalaae det hine at have Tilsyn med at de kongelige Indtægter i Byerne ikke bleve urettelig formindskede. Forsaavidt de stadige Indtægter angaaer, hvad enten de vare bestemte i Størrelse, f. Ex. Byskatten, Jordskyld m. m., eller ubestemte, saasom Told, Sise, Sagefald, da kunde Lehnsmanden ikke have andet end et meget generelt Tilsyn dermed. Ved en Skrivelse af 22 Januar 1558[52]) tilkiendegav Kongen, at Rentemesteren Jochim Beck var befalet at sende sin Skriver Knud Friis, ind i Nørre-Jylland, og iblandt andet at lade ham drage til Kiøbstæderne der i Landet, for at høre Toldernes og Byfogdernes Regnskaber, som de restere med, og skulde Lehnsmændene, som have Kiøbstæder i Befaling, være overværende derved, ligeledes Borgermestre og to eller tre Raadmænd, m. m. I Henseende til de extraordinaire Skatter, som dog jævnlig paalagdes, maa jeg henvise til mit tidligere Arbeide: af hvilket dog vil sees, at Lehnsmændenes Functioner neppe have været mange med Hensyn til disse Skatter: ikkun sielden bleve Skattebrevene sendte til Forkyndelse for Kiøbstæderne giennem Lehnsmændene; ordentligviis gik de umiddelbart

---

[51]) Den foretoges i øvrigt derefter igien til Paadømmelse af Sandemændene i Randers, der kiendte for Ret, at Gierningsmanden, en Mikkel Groffue eller Sverck, havde handlet af Nødværge, og svore de ham derfor „Mandbød over og til sin Fred"; det vil sige til Erlæggelse af Mandebod, som derefter ogsaa blev erlagt.

[52]) Tegnelser 5, 318—19.

til Magistraten; med Ligninger og Indkrævninger havde de ligeledes neppe Noget at giøre; selv Afleveringen af Skattebeløbet, naar det var samlet, skete kun meget sielden til Lehnsmændene[53]). Imidlertid blev det dem dog ogsaa undertiden paalagt, at paaskynde Erlæggelsen; og saaledes blev, d. 8 Januar 1565, i Helsingør Kongens Brev til Jørgen Seested læst, hvorefter han skulde fremskynde Betalingen af den da paabudne Skat. Ved de saakaldte Madskatter og de øvrige Præstationer, der især i Krigstiden bleve paalagte Kiøbstæderne, saasom Brygning, Bagning af Feltbrød, Forfærdigelse af Klædningsstykker m. m., havde han udentvivl ogsaa kun sielden andet at foretage, end i alt Fald at paaskynde Tingen. Dog skulde t. Ex. den under 6 Februar 1562 af Kiøbstæderne til Skibs-Udredning udskrevne Madskat overantvordes Lehnsmændene i Kiøbstæderne og af dem skikkes til Kiøbenhavn, tilligemed den, Bønderne til samme Tid skulde udrede[54]); og de helsingørske Protocoller vise, at da der for den omhandlede Ølbrygning, i det mindste nu og da, tilstodes Borgerne i Helsingør Udviisning af Veed i Skoven, foretoges Opgiørelsen i denne Henseende m. v. ved Lehnsmanden eller hans Betiente, hvorved det dog — som i adskillige andre Tilfælde — ikke let kan adskilles, hvorvidt han her handlede meest som Lehnsmand for Landdistrictet, i hvilken Egenskab han skulde vaage over Skovfredningen, eller som den, der havde Kiøbstaden i Befaling og Forsvar.

Ei heller Krigsvæsenet i sit Detail var Lehnsmanden overdraget, og selv de sieldnere, formelle Mynstringer bleve ofte udførte ved Andre, saakaldte „Musterherrer" (Mynstringsherrer), stundom ogsaa ved Stiftslehnsmændene. Imidlertid er det vistnok

---

53) Mit førnævnte Skrift om Skattevæsenet Side 98 ff.
54) Tegnelser, 7, 17—20.

ikke uden Exempel, at Mynstringen over Kiøbstædernes egen Væbning skeer ved Lehnsmændene. Ved et Brev af Marts 1556, angaaende Skibes Udredning ved Byerne, findes i Slutningen en „Note", at Johan Friis fik Brev at skulle mynstre Borgerne af Skielskør, og at den Artikel ligeledes blev tilføiet i Brevet til dem, at de skulde lade sig mynstre af ham; og kort efter findes en anden Bemærkning, som viser, at Lehnsmændene skulde mynstre Kiøbstædernes „Rustning", medens særskilte Mynsterherrer udnævntes for Adelens[55]). Den 5te Mai 1583[56]) blev Mynstring af alle Kiøbstædernes Mandskab paabuden, og skulde Lehnsmændene, hver i den Kiøbstad, han havde i Befaling, foretage Mynstringen. Herhid kan endnu henføres, at det i en af de helsingørske Protocoller[57]), Onsdagen efter St. Annæ Dag 1554, siges, at Kongens Brev til Niels Parsberg, Hovedsmand paa Ørekrog, blev læst, at Udbudsmændene skulde lade sig mynstre paa et beqvemt Sted, hvor Niels tilsiger dem over hele Lehnet, og ligeledes de af Slangerup og Helsingør, hvorhos tilføies, „at Niels's Foged, som paa hans Vegne lod Brevet læse, sagde, at Mynstringen skulde skee i Asminderød." En saadan Inspection med at det „værgagtige" Mandskab i Kiøbstæderne var rede med deres Vaaben, synes ogsaa at fremgaae af de Erindringer om at være tilrede i denne Henseende, som nu og da findes. Den 28de August 1563 advarede Borgermester Henrik Mogensen i Helsingør, efter Lehnsmanden Frantz Brockenhuses Befaling, Enhver om, Nat og Dag at være tilrede med Vaaben og Værge, som han er taxeret (ansat) for,

[55]) Tegnelser 5, 25, jvfr. 26, b.

[56]) Siællandske Tegnelser, 15, 215. Under 28de April næstforhen ere nogle siællandske og skaanske Kiøbstæder, paa Grund af Krigsrygterne, tilskrevne om at lade deres Mandskab mynstre, hvortil udnævntes adskillige Adelige. Det i Texten meddeelte Brev var derimod almindeligt.

[57]) Nr. 1, fol. 26.

samt om bevæbnet at møde for Raadhuset, naar Trommerne „slaaer om", hvis han ikke vil lide høi Straf; og deslige Erindringer findes i stor Mængde, skiøndt Lehnsmandens Befaling som oftest ikke udtrykkeligen nævnes. Med Hensyn til Helsingør opstod der, som formodentlig i enkelte andre Stæder, endnu et særeget Forhold mellem Borgerne og Lehnsmanden eller den under ham Befalende paa Slottet derved, at, som man paa mange Steder i Protocollerne seer Yttringer om, endeel Borgere bleve ansatte til, ved pludseligt paakommende fiendtligt Angreb, at begive sig ind paa Slottet, for at hielpe til dets Forsvar [58]). — Ogsaa blev det i Begyndelsen af 1562 [59]) paalagt Lehnsmændene, at skaffe Baadsmænd (Matroser), Skippere og Styrmænd i de Kiøbstæder, de havde i Befaling, og at give Borgermestre og Raad nærmere Tilhold desangaaende.

Da Tilsynet med de Geistlige ved Anordningen af 19 Junius 1582 [60]) gik over fra Stiftslehnsmændene til Lehnsmændene, fik disse „de Kirker, Præster, Degne, Kirketienere og Præstegaarde og Degneboel", som fandtes i Lehnet, ikke blot i Herrederne, men ogsaa i Kiøbstæderne, i Forsvar; de skulde derefter høre Kirkernes Regnskaber, sørge for at Kirkerne holdtes ved Hævd og Bygning, og deres Indtægter anvendtes dem til Nytte, meddele Collats til de af Sognefolket kaldede og af Superintendenterne examinerede Sognepræster, i geistlige Sager, der indstevnes for Capitlerne, møde og sidde Dom med o. s. v.

Overholdelsen af en stor Deel Anordninger og Befalinger paalaae det Lehnsmændene specielt at paasee,

---

[58]) See til Ex. 25 Juni 1565, 18 Febr. 27 Juni 1566 (32 Borgere udnævntes til det omhandlede Hverv), 29 Mai 1568.

[59]) See en Seddel, indlagt i Br. 6 Febr. 1562; selve det tidligere Brev, hvortil hiin Seddel refererer sig, har jeg ikke lagt Mærke til eller antegnet mig.

[60]) Siællandske Tegnelser, 15, 62—63.

eller de lode sig samme være magtpaaliggende, ligesom adskillige andre Anliggender, hvilke vi ikke ville forsøge paa at henføre under visse Rubra. Saaledes i Henseende til Myntanordningen af 16 Junii 1572: „at Du siden strengeligen og alvorligen holder over, at forne vore Breve udi alle Maader efterkommes og fuldgiøres, saafremt at, dersom din Forsømmelse derudi findes, Du da ikke derfor vil stande os til Rette"; i Henseende til Maal og Vægt: Mandagen før St. Andreæ 1552[61]) forespurgte Borgermester Sander Leiel i Helsingør, efter Herluf Trolles Befaling, om den menige Almue vilde samtykke i, at Skiepper, Bismer, Vægt o. s. v. skulde være eens med de kiøbenhavnske, hvortil Almuen — efterat 18 udnævnte Mænd vare gaaede ud fra Tingstedet for at beraadslaae, og igien indkom med den, af Borgermestre og Raad bifaldte Betænkning, at der skulde være eens Skieppe og Vægt, svarede bekræftende — hvornæst Kongens Foged (Byfogden) forkyndte det Fornødne. Ligesom Lehnsmanden i Helsingør i 1550, ifølge Kongens Befaling i et almindeligt Brev af 25 November s. A.[62]), om at forespørge, saavel ved Forsamlinger i hver Kiøbstad, som paa Herredstingene, om der ønskedes Forbud udstedt mod Udførselen af Korn, Kiød og anden Fetalie, havde St. Lucie virginis Dag giort en saadan Forespørgsel paa Helsingørs Byting[63]), hvor Byfogden da udnævnte 2 Raadmænd og 16 andre Mænd, hvis Betænkning „med Menighedens Samtykke og Bevilling" gik ud paa at begiere Forbudet, — saaledes fandt ogsaa samme Lehnsmand senere, efterat Forbudet var giort, Anledning til, ved Sander Leiel at advare mod Udførsel af Kiød og Honning[64]). — Af Befalinger eller Forbud, der forekomme

[61]) Helsingørske Protocoller Nr. 1, 125 b.
[62]) Tegnelser, 3, 245.
[63]) Helsingørske Protocoller Nr. 1, 58.
[64]) Mandag før omnium Sanctorum 1551. (Hels. Prot. Nr. 1, fol. 91.)

fra Lehnsmændene i de helsingørske Protocoller, kunne vi endnu nævne Befaling om Tilveiebringelse af Færger til Krigsfolks Overfart[65]), Forbud mod at age Giødning ud ved Stranden, Erindringer og Advarsler med Hensyn til Tørvestiær[66]), Forbud mod løse Hunde; imod Øltappen for Bønderne paa Tingdagen for Birket, førend Tinget er holdt, for at ikke Nogen skal blive „drukken og ubeqvem“[67]); Advarsler mod at huse Fremmede, der gaae efter Almisse, længere end 3 Nætter[68]). Fremdeles kunne vi erindre om, at nogle af de saa hyppigen forekommende Bud om Afskaffelsen af Straatag i Kiøbstæderne indeholde, at Lehnsmændene skulle have Indseende med Budets Opfyldelse[69]); og at enkelte af de Befalinger, der oftere fandtes nødvendige, angaaende Bøsseskytters og Skibsfolks Opførsel i deres Borgeleier, ere stilede til Lehnsmændene, med særdeles Opfordring til at have Tilsyn med at Budene efterleves[70]). — Endeligen kan jeg her ikke forbigaae at omtale en tilsyneladende noget synderlig Proforma-Foranstaltning, som Lehnsmanden Jørgen Munck paa en Maade selv lod Helsingørs Borgere opfordre til. Den 24de Juli 1570 tilkiendegav nemlig Borgermester Henrik Mogensen, at det nu var den Tid, da man pleiede at bruge Høstfiskeriet i Sundet, og at det var sædvanligt, at hvert Interessentskab („Selskab“) tager sit „Tegn“ før de løbe ud paa

65) 4 Februar 1566.

66) 8 Mai 1564; jvfr. 12 Juni s. A.

67) 2 April 1571. Birketinget holdes mellem Byen og Slottet.

68) 1552. Helsingørske Protocoller Nr. 1, fol. 120, jvfr. Br. 13 Aug. 1570 til Lehnsmændene, blandt mere: at hvor de i Kiøbstæderne, som de havde i Befaling, fandt „slige Løsgængere, tienesteløse Folk, og Bærenbyttere“, der dog vare stærke og føre, skulde lade dem slaae i Jern og skikke dem til Kiøbenhavns Slot; dette skulde Lehnsmændene ogsaa i Fremtiden iagttage.

69) See t. Ex. et Concept af Mai 1569 i Geheime-Archivet med Hensyn til Viborg; jvfr. og Reg. 10. 66.

70) Især Brev af 18 Oct. 1577 (Siællandske Tegnelser 13, 335—37).

Fiskeriet, for at de dermed kunne bevise, hvor de høre hiemme, samt at de ligeledes pleiede at give deres „Aaresild" (Afgivten for Tilladelsen til at fiske) til Kongen paa de Fiskerleier, hvor de komme hen. Nu foreslog Mogensen at forhandle med Jørgen Munck, Befalingsmand paa Krogen, „som er Borgerne hengiven," om ikke blot at faae det omhandlede Tegn lydende som udgivet paa Krogen; men at han ogsaa vilde tillade hvert Selskab at lade sig opskrive at yde deres Aaresild sammesteds, skiøndt de ikke havde ydet den, for at de med dette Beviis kunde undslaae sig for Ydelsen paa de andre Fiskerleier. Hvert Interessentskab skulde da, naar de kom hiem igien, virkelig erlægge Aaresilden paa Krogen, enten med fersk Sild, eller, om de opholdtes i Sundet, da med saltet Sild. Som Grund til alt dette anføres: „at, efterdi man er saadan Aaresild pligtig „at yde hvor man kommer, kunde den jo ligesaa vel ydes til „Lehnsmanden, som her raader paa Kongens Vegne, som til andre Fremmede." Den menige Mand samtykkede heri; Borgerne fik saadanne Tegn med den omtalte Besked om Aaresilden; dog forventende, at hvis Silden ikke „gaaer til" (ɔ: Fiskeriet ikke lykkedes), Munck da vilde ramme de fattige Folks Bedste. Som man kan antage, havde ikke blot de, som dreve Fiskeriet, en Lettelse ved dette Arrangement, men ogsaa Munck Fordeel deraf. Denne Tilkiendegivelse fandt i øvrigt i det Væsentlige igien Sted det næste Aar, 20de Julii 1571, og derefter atter den 21de Julii 1572, samt den 20de Julii 1573.

Jeg skal til Slutningen kun tilføie, at der vel ikke er Tvivl om, at jo en eller anden Kiøbstad kunde erholdt en Gunstbevilsning ved Lehnsmandens Forbøn paa en Tid, hvor slig Anbefaling især ansaaes nødvendig. Naar i øvrigt Byen havde Borgermestre, der i saa høi Grad som Sander Leyel og Henrik Mogensen i Helsingør havde Adgang til Kongen og nøde hans Tiltro og Yndest, behøvedes en saadan

Forbøn naturligviis mindre fra nogen Anden; men dette hører ikke ganske herhen.

Ved Enden af denne Afdeling maae vi kun gientage det, at Lehnsmandens Virken med Hensyn til Kiøbstæderne, hans Indgriben i disses Anliggender, og derefter en stor Deel af Forholdet mellem ham og dem, beroede i denne Periode i en ikke ringe Grad paa tildeels tilfældige factiske Omstændigheder, men især paa Lehnsmandens Individualitet og Borgernes samt deres Øvrigheds Charakter.

III. Kiøbstædernes nærmeste Øvrighed.

a) Borgermestres, Raadmænds og Byfogders Antal, Udnævnelse, Embeds-Varighed og Indtægter m. m.

Kiøbstædernes nærmeste Øvrighed vare Borgermestre og Raadmænd, samt Byfogderne. Af disse vare især de sidste, som ogsaa jævnlig benævnes „Kongens Fogder," kongelige Betiente, skiøndt deres Bestilling ikke aldeles udelukkende sigtede til Kongens Tarv, men de ogsaa tildeels havde Byens at paasee. Vel betragtedes ogsaa Borgermestrene som Statens Tienere, og havde maaskee endogsaa flere Forretninger i Statens Interesse at varetage, end Byfogden; men de vare ved Siden heraf dog ogsaa i meget høiere Grad og videre Omfang end han tillige opfordrede til at vaage over Byens Gavn og Tarv; om Raadmændene gialdt dette sidste tildeels ogsaa.

Det egentlige Raad bestod uden Tvivl i Almindelighed, hvad dette Tidsrum angaaer, i hver By af 2 Borgermestre og 8 Raadmænd. Dette er imidlertid ingensteds fastsat ganske almindeligt; ligesom uden Tvivl det hele Antal af Raadmændsposter

hyppigen ikke var besat paa eengang. Hvad hiint normale Antal af Raadets Medlemmer angaaer, da vise de helsingørske Protocoller, saavidt jeg har giennemgaaet dem, omtrent fra 1549—75, at der i denne By stadigen vare to Borgermestre; og efter de Optegnelser, jeg for de fleste af de nysberørte Aar har giort mig, vare der stundom 8, men oftere 7, 6 eller 5 Raadmænd udnævnte for Helsingør. Paa samme Maade fremgaaer det af den randersske Raadstuebog for 1586 og følgende Aar, at Randers den Tid havde tvende Borgermestre og 7 Raadmænd. I Kallundborg var der 1547, som man seer af en Supplik i Geheime-Archivet, ligeledes 2 Borgermestre og 7 Raadmænd. I et Brev af 19de November 1570, der er indført i et kongeligt Stadfæstelsesbrev af 14de Marts 1572,[1]) forekomme to Borgermestre og 8 Raadmænd navngivne for Ringkiøbing. Ribe havde ligeledes to Borgermestre samtidigen i denne Periode[2]), og det vilde ikke være vanskeligt at anføre flere Stæder, hvor Borgermestrenes Antal var to[3]) Raadmændenes derfor sandsynligviis 8. Imidlertid kan ieg ikke negte Muligheden af, at adskillige af de mindre Byer havde en mindre talrig Magistrat; i det mindste i Henseende til een har jeg fundet det bestemt udsagt. I et Brev af 3 April 1571[4]) til Jørgen Rosenkrantz siges, at Grenaae Borgermester og Borgere for noget siden, Rosenkrantz uadspurgt og i hans Fraværelse, havde sat en Borgermester til, skiøndt der hidtil kun havde været een Borgemester der i Byen. Kongen befaler derfor

[1]) Jydske Registre I, 19—22.

[2]) See Listen i Terpagers Ripæ cimbricæ S. 585; jvfr. og Nye D. Magazin II, 272, hvorefter der dog ogsaa synes i 1561 at have været 9 Raadmænd.

[3]) See saaledes Edvardsen Friis Skielskiørs Beskrivelse S. 32, 131 og Listen S. 135. At han antager et ringere Antal for Raadmænd end 8, vil naturligviis let kunne forklares efter det ovenfor Anførte.

[4]) Tegnelser II, 269.

Rosenkrantz igien at affætte den ny indsatte Borgermester og paalægge Borgerne, at de, naar en Borgermester skal udnævnes, da giøre det med Kongens eller, i hans Fraværelse, med Lehnsmandens Tilladelse, saafremt de ikke vilde lide Straf derfor. Paa den anden Side fandtes der ogsaa nogle Byer, som havde et større Antal af Magistratspersoner, end det her angivne. Med Hensyn til Kiøbenhavn og Malmø havde Frederik den Første i Aaret 1526[5]) bevilget, at der altid i hver af disse Stæder skulde være 4 Borgermestre og 12 Raadmænd. At dette ikke senere blev forandret i denne Periode, hvad Kiøbenhavn angaaer, kan med Hensyn til Borgermestrene, sluttes af den ved Langebek meddeelte[6]) Fortegnelse over de Mænd, som beklædte denne Post i Kiøbenhavn; ligesom man og ved at giennemgaae den ligeledes af Langebek forfattede Liste over kiøbenhavnske Raadmænd[7]) fra Christian den Tredies og Frederik den Andens Tid, vil bemærke, at der sævnligen maa have været flere end 8 Raadmænd i Kiøbenhavn paa een og samme Tid. I Henseende til Malmø kunne vi kun formode, at det samme har været Tilfældet som med Kiøbenhavn. Endelig maa det med Hensyn til Odense bemærkes, at Kongen i 1567[8]), da det fandtes, at Odense ikke var saa forsynet med Borgermestre og Raadmænd, som det sig burde, befalede nogle Rigsraader, at beskikke slige Øvrigheds-Personer der, saaledes at Borgerne skulde vælge 4, og Rigsraaderne af dem udnævne 2 til Borgermestre, og at Borgerne ligeledes skulde udvælge 25, hvoraf Rigsraaderne skulde udtage 12 til Raadmænd; de Udnævnte skulde derpaa sværge Rigsraaderne paa Kongens Vegne.— Byfogden eller

[5]) Brevene, daterede Sct. Andreæ Aften, findes i Registrene 2, 321 for Kiøbenhavn og 449 for Malmø.

[6]) I Pontoppidans Origines Hafnienses S. 388—89.

[7]) Sammesteds S. 390—91.

[8]) Brevet 15 Jan. 1567 i Tegnelser 9, 135—36.

Kongens Foged var kun een i hver Kiøbstad; det var alene i Ribe hvor en ældre Skik havde vedligeholdt sig til langt ind i Frederik den Andens Tid. Ved Brev af 20 Januar 1572[9]) til Lehnsmanden paa Riberhuus, Erik Locke, tilkiendegiver Kongen, at han havde erfaret, at der i Ribe holdtes to Fogder: en, som oppebærer hvad Rente og Rettighed sammesteds tilkommer Kongen, og som kaldes Herskabs-Foged; og en anden Byfoged, der alene har med Byens Sager at bestille. Da det nu i andre Kiøbstæder i Riget er saaledes ordineret, at Byfogden skal sværge Lehnsmændene, som have Kiøbstæderne i Befaling, paa Kongens Vegne, og siden oppebære al den Rettighed, Sagefald m. v., som tilkommer Kongen og Kronen, saa befales Locke strax at bestille det saaledes, at den, som er Kongens Herskabs-Foged i Ribe, ogsaa bliver Byfoged sammesteds, og siden oppebærer Kongens og Kronens Ret og Rettighed og aarligt giør Regnskab derfor; hvorhos tilføies, at da Niels Poulsen en Tidlang har været Herskabs-Foged sammesteds og beviist sig tro og vel, skal Locke lade ham sværge sig paa Kongens Vegne og siden beskikke ham til Byfoged i Ribe. Dette skeete, og det aabne Brev om Niels Poulsens Beskikkelse, hvorefter han, som Byfoged i Ribe, skulde oppebære Kongens Ret og Rettighed, som Herskabs-Fogden hidtil havde giort, og tillige see paa Byens Rettighed og forhielpe Borgerne og Andre, som komme ham for Dom, saameget som ret er, blev udstedt samme eller næste Aar[10]); og siges det heri endnu udtrykkeligere, at „det i andre Kiøbstæder her udi Riget ingensteds

[9]) Jydske Tegnelser 1, 1—2.

[10]) Det findes i Terpagers Ripæ cimbricæ S. 462—63, med Slutning: „actum die, loco et anno ut supra: Coldinghuus, den 2 Dag Martii Aar 1572.“ I Cancelliets Jydske Registre 1, 12 findes det ogsaa og der sluttes ligeledes med „actum die, loco et anno ut supra“; men der maa dette gaae paa det i Protocollen umiddelbart foranstaaende Brev, der er dateret: Dronningborg 28 Mai 1573.

er sædvanligt, at der holdes to Fogder, og at Kongen heller ikke befinder det at være fornødent i Ribe."

I Henseende til selve Udnævnelsen, da gav Frederik den 1ste ved de førnævnte Breve af 1526 for Kiøbenhavn og Malmø disse tvende Byers Borgere selv Ret til at udnævne Borgermesterne og Raadmændene. Dette blev, hvad Kiøbenhavn angik, forandret ved denne Stads Capitulation i 1536; thi da forbeholdt Christian den 3die sig at udvælge Borgermestre og Raad, „som ham tyktes at kunne være ham, Riget og Kiøbenhavns Indbyggere nyttige" [11]). Derimod findes ingen saadan Reservation tagen i det Malmø noget tidligere i samme Aar meddeelte Benaadningsbrev. I flere andre Stæder sees Borgermestrene at være udnævnte af Kongen, eller, efter hans Ordre, af vedkommende Lehnsmænd eller Andre; uden at det er tilkiendegivet, at Borgerne selv, ved Forslag, havde Deel i Valget, og at det saaledes kun var en Stadfæstelse, der meddeeltes af Kongen [12]). Imidlertid kunde noget sligt dog have været

---

[11]) See Kongens Benaadningsbrev og Borgernes Reversal, i Tillægget til Oversættelsen af Krags og Stephanii Christian den 3dies Historie, 2det Bind S. 42 og 45. I Cancelliets Tegnelser Nr. 1, fol. 137—39 og 132 findes Concepterne til disse to Documenter indheftede; hvorved kan mærkes, at de her omhandlede Tilkiendegivelser om Kongens Reservation, selv at ville vælge Magistraten i Kiøbenhavn, er tilføiet i Marginen ved en anden Haand. Fra først af var denne Forholdsregel altsaa ikke betænkt.

[12]) Da Borgermestrene i Stege vare døde, bleve saaledes Anders Jørgensen og Peder Michelsen beskikkede til Borgemestre; see Brevet 28 Aug. 1565 i Register 8, 207—8. Adzer Soffrensen beskikkedes ved Kongens Brev af 22 Sept. 1578 (Jydske Registre, 2, 219) til Borgermester i Korsør, efterat have giort Lehnsmanden paa Kongens Vegne sin Eed. Under 8 Febr. 1579 (Jydske Tegnelser 2, 10—11) beordredes Biorn Andersen, da en Borgermester Lauritz Fog, udentvivl i Aarhuus, var død, at sætte en god forstandig Dannemand af Borgerne i hans Sted som Borgermester. Ved kongeligt Brev af 7 Marts 1580 (Fyenske Tegnelser 1, 196) udnævntes Willum Bang og Morten Laale til Borgermestre i Assens.

Tilfældet, uagtet det ikke udtrykkeligen er sagt. Deels holdt nemlig Kongen ikke saa stærkt paa sin Ret til at udnævne Borgermestre, som til at udvælge Byfogder, hvilket blandt mere sees af et Brev af 15 Juni 1559[13]), hvori siges, at Stubbekiøbing Indvaanere have tilskrevet Kongen, at der er Brøst for Borgermestre, Raad og Byfoged der i Byen, og at de derfor havde udvalgt nogle af deres Medborgere til samme Befalinger og sendt dem til Kongen, at skulle sværge ham. Nu befaler Kongen, da han ikke kiender Omstændighederne, Claus Hvitfeld, at begive sig til Stubbekiøbing og undersøge om de Mænd, som de have udnævnt til Borgermestre og Raadmænd ere duelige dertil, i hvilket Tilfælde de skulle blive indtil Kongen selv kommer der i Egnen og da sværge ham; derimod skulde Hvitfeld paa Kongens Vegne beskikke den, som skulde være Byfoged, og lade denne sværge: „thii att Borgerne haffue ther met inthet att giøre". Derfor befaler Kongen ham at forordne en Mand til Byfoged, som han kan tænke er dulig til at have Tilsyn med Kongens Rettighed, og til at hielpe hver Mand Lov og Ret. Efter det før nævnte Brev af 1567 for Odense, var det ogsaa tilladt denne Stads Borgere at udvælge et vist Antal Mænd, hvoraf Rigsraaderne skulde udnævne 2 Borgermestre og 12 Raadmænd. — I Geheime-Archivet findes et Brev dateret Aarhuus, Torsdag næst efter Pintse 1540, hvori Borgermestre, Raadmænd og menige

---

Den 17 Novbr. 1585 (Siællandske Tegnelser 15, 584—85) befales Frants Brockenhuus, Embedsmand paa Korsør, at tilskikke en „god, from og forstandig Mand af Borgerne" der til Borgemester, i en derværende uduelig Borgermesters Sted. Jvfr. ogsaa det i Friis's Skielskiørs Beskrivelse S. 469 aftrykte Brev for Albret Albretsen som Borgemester i Kiøbenhavn, der maa være fra 1589 (jvfr. Pontoppidans Origines Hafnienses S. 389.

[13]) Tegnelser 6, 98—99. Lidt længere fremme komme vi tilbage til denne Sag.

Borgere sammesteds andrage for Kongen, at da Borgermester Magnus Lauridsen nu var død, havde de alle udnævnt „denne Brevviser" Knud Galten, Borger i Aarhuus, til Borgermester; og bade de derfor, at Kongen vil „tillade" dette og stadfæste ham med sin Skrivelse og Signet. — Endelig sees det ogsaa af de Helsingørske Protocoller, at den Ret, som af Christian den Anden var forundt Helsingørs Borgermestre og Raad til at udvælge tre Mænd, hvoraf Kongen da udvalgte Een til Borgermester, som derpaa aflagde Eed til ham, endnu benyttedes i Frederik den Andens Tid; ligesom ogsaa bemeldte Byes Magistrat selv udnævnte Raadmænd, hvilke derhos ikkun aflagde Eed for Øvrigheden og Menigheden, men ikke for Kongen eller Lehnsmanden. Hvad der saaledes i nogle Byer har fundet Sted, kan gierne have været Ret eller Brug i flere.

At Kongen fornemmelig ansaae Udnævnelsen af Byfogden afhængig af sig, er allerede bemærket af Brevet af 1559 angaaende Borgermestre, Raadmænd og Byfoged i Stubbekiøbing. Der findes flere kongelige Bestikkelser af Byfogder, ligesom og Befalinger til Lehnsmændene om at udnævne saadanne i en eller anden Kiøbstad [14]), uden noget Tegn til Forslagsret eller deslige fra Byens Side. Imidlertid fandt dog ogsaa herfra Undtagelser Sted. Saaledes tilskrev Kongen under

[14]) T. Ex. Bestikkelse af 1 Nov. 1584 (Sjællandske Registre 12, 361) for Albert Pedersen som Byfoged i Kiøbenhavn. Efter en Notice af 1549 om Tiden for Aflæggelsen af Byfogdernes og fleres Regnskaber er foiet en Fortegnelse over Byerne med deres Byefogder, Toldere o. s. v., og derefter følger: Item et Brev til Ebbe Knudsen, at han forfarer om der er ingen Byfoged i Lyckau og Aasker; om saa er, der er ingen Byfoged, at han da sætter der en Byfoged paa Kgl. Mjsts. Begne; item i lige Maade et Brev til Werner Parsberg om Sylvitsborg. Ved Brev 27 Marts 1572 (Fyenske Tegnelser 1, 2) til Erik Rosenkrantz, beordredes denne at bestikke en Byfoged i Odense i Stedet for den hidtilværende, som var udulig.

8de Junii 1559[15]) Eiler Hardenberg, som Lehnsmand paa Malmøhuus, blandt mere, at, da denne havde meldt ham, at Byfogden i Malmø var død, og at Borgerne havde udnævnt tre, med Henstilling til Kongen, hvilken af dem han vilde vælge: saa befaler Kongen nu Hardenberg at undersøge Omstændighederne („forfare Leilligheden"); og derpaa at beskikke en af disse tre, hvilken han anseer dueligst dertil, og lade ham sværge sig paa Kongens Vegne. I Helsingør havde, efter hvad der i Protocollerne siges, Borgermestre og Raad endog Ret til selv at udvælge en Mand til Byfoged, som kun derefter skulde sværge til, og formodentlig stadfæstes af Kongen. En lignende Ret var i 1534 bleven Skielskørs Magistrat forundt af Grev Christoffer, paa Christian den Andens Vegne[16]); og da denne Konges Bestemmelse for Helsingør i den omhandlede Henseende blev ved Magt under Christian den Tredie og Frederik den Anden, er det vel muligt, at dette ogsaa har været Tilfældet med Grev Christoffers paa hans Vegne, rigtignok under noget andre Omstændigheder, Skielskør forundte Naade. I øvrigt kan det endnu bemærkes, at Borgermestrene og Byfogderne uden Tvivl altid fik, naar de havde svoret Kongen eller hans Fuldmægtige, et Slags Bestalling, i det Væsenlige efter en vis vedtagen Formular. Dette var ikke Tilfældet med Raadmændene.

Vi have oftere i det Ovenstaaende paaberaabt os de helsingørske Protocoller, og deels for nærmere at meddele Beviissteder af disse, deels for, efter Leilighed, at give Begreb om, hvorledes disse Valg viste sig i Virkeligheden i Byerne, eller dog i en af de vigtigere blandt disse, skal jeg her meddele nogle fuldstændige Uddrag af de nysommeldte Protocoller, forsaavidt

15) Tegnelser 6, 95.

16) Danske Magazin 3 D. S. 70—72; og Friis's Skielskørs Beskrivelse S. 141 og 389.

de give Underretninger i denne Henseende. Om disse Uddrag end saaledes her ville danne en lille Udvært, saa giengive de dog paa den anden Side, som jeg troer, saa meget af det ausfuelige Billede, man ellers ved saadanne Arbeider oftest forgieves søger at fremstille, at det vel kan forsvares, her at meddele dem.

Mandagen den 17 Januar 1564 gav Borgermester Henrik Mogensen[17]) tilkiende:

„At, efterdi Gud nu haver kaldet den Dannemand Jens Jepsen, der var Byfoged i Helsingør, af denne Verden, og det efter den Leilighed, som nu er forhaanden, ikke længe kan blive staaendes, uden En, som til samme Befaling i det Sted kan igienskikkes: da haver Borgermestre og Raad her i Helsingør bekommet af gamle, forfarne Konger her i Danmark, og har den Frihed endnu, at de maae selv udkaare en Mand dertil, som i samme Befaling kan tiene Kongen og Byen til Gavn; om hvilken Frihed da blev læst høibaarne Fyrstes, Kong Christian den Andens beseglede Brev etc.; og gaves tilkiende, at Jacob Hansen var berammet og forordineret til samme Befaling, hvorom tilspurgtes menig Mand, hvad dem derudi synes godt at være, og om de tykkes ham være samme Befaling værd, og om de ville samtykke ham, og være ham lydige som dem bør; og svaredes ja af menig Mand. Sammeledes gav og Borgermester Henrik Mogensen tilkiende, at, efterdi Gud har kaldet den Dannemand Morten Peersen i lige Maade af denne Verden, det da at være fornødent at udkaare i hans Sted en anden Dannemand, som kan sidde i Raad og Ret. Og blev Caspar Hansen fremkaldt. Da tilspurgtes menig Mand, om Nogen var, som havde ham i nogen Maade at beskylde, eller vidste med ham det, som ikke er tilbørligt, saa han ikke kunde sidde der med Ære og Rette. Og menig Mand gav

[17]) Den anden daværende Borgermester hed Hans Paulsen.

ham godt Vidnesbyrd og samtykte ham; og samme Tid giorde Caspar sin Eed som sædvanligt er og blev Raadmand."

Mandagen den „sidste" Januar s. A. læstes derefter Johan Friis's, Frands Brockenhuus's og Jochum Becks Brev:

„at Hans Hansen havde svoret dem 18) paa Kongens Vegne, i hans Fraværelse, at være Byfoged i Helsingør m. m.; og tilvarede Henrik Mogensen, at menig Mand og Almuen derfor vil være ham hørig og lydig i hvad han behøver og tilsiger paa Kongens eller Byens Vegne."

Omtrent et Aar efter — den 22de Januar 1565 — fremkaldtes Thorluf Bagge og Mads Lauesen (eller Laursen) og foreholdtes:

„at, da der kun vare faa i Raadet, fordi Gud havde kaldt de andre, var man betænkt paa at indsætte flere i deres Sted, som kunde hielpe i hvad Tynge dagligen paahænger; og at der var givet Stemme paa dem (Bagge og Laursen). Menig Mand spurgtes da, om hvad dem syntes og om disse to Mænd vare saadanne Personer, at de maatte kiendes duelige at sidde i Raad og Ret, desligeste om Nogen vidste dem at beskylde i nogen Maade. „Ganske Almuen" svarede, at de kiendte dem gode nok derfor, og ei heller vidste dem at beskylde i nogen Maade. Da fremkaldtes først Mads Laursen med oprakte Fingre, sværgende ved Gud og hans hellige Ord, at han vil være Kongl. Majestæt i Danmark og Danmarks Riges Raad huld og troe, afværge Hans Naades Skade og Fordærvelse, ramme og søge Hans Naades Gavn og Bedste, desligeste være Borgermestre, Raad og Byfoged i Helsingør huld, hørig og lydig, Intet aabenbare hvad inden lukte Døre samtykkes og forties skal, hielpe hver Mand til Lov og og Ret, forsvare og fordegtinge fattige Enker og faderløse Børn til al Ret, ikke giøre Uret det som han veed Ret er i nogen

18) I Kiøbenhavn.

Maade, som han vil ansvare for Gud og bekiende for Mennesker etc. Dernæst fremkaldtes Thorluf Bagge, der i lige Maade med oprakte Fingre giorde sin Eed som foreskrevet staaer.

I det følgende Aar skeete en Udnævnelse af en Borgermester og atter af en Byfoged. Den 22 April 1566 tilkiendegav nemlig Borgermester Henrik Mogensen for menig Mand, at han for Kongen havde beklaget sig over den Tynge, han nu i mange Aar havde havt med sin Bestilling, især da han nu paa sine gamle Dage tillige havde faaet Tolder-Embedet[19]; han havde desaarsag begieret sig entlediget, men hvilket Kongen ikke vilde tilstede. Han havde da klaget, at han var ene Borgermester siden Hans Paulsens Død[20], og begieret, at Kongen vilde lade forordinere En endnu; hvortil Kongen svarede: at efter gamle Privilegiers Lydelse, som Kongen havde forstaaet (erfaret), at Menigheden der i Byen havde, befalede han at stemme „paa en, to eller tre", og en af dem skulde Kongen da beskikke, hvilket alt ogsaa indeholdtes i et Brev fra Kongen, som nu blev læst til Tinge. Henrik Mogensen erindrede nu Menigheden om at tiltænke og begiere Raad hos Gud, at de maatte give Stemme og Udkaaring paa den, ved hvilken Gud kan frygtes og hans Ære fremmes, og Kongl. Majestæt, Danmarks Rige og denne Menighed kan tienes. Der samtykkes da, at de bedste Borgere skulde udgaae og beraadslaae, og stemme paa hvem Gud gav dem isinde. Dernæst udvalgtes 24 Borgere (der nævnes i Protocollen selv), der gik ud og igien kom ind og tilkiendegave, at de alle samdrægteligen vare komne overeens om at udnævne Jacob Hansen, Rasmus Hansen, og Hans Nielsen[21]; de til-

[19]) Henrik Mogensen blev Borgermester i Aaret 1555, men havde tidligere været Raadmand. Tolder ved Øresunds-Tolden blev han den 4de Januar 1564 (see en Qvittering af 6te Mai 1565 i Reg. 8,357—58.

[20]) Uden Tvivl i 1564.

[21]) Den førstnævnte var Byfogden; de to andre Raadmænd.

føiede, at de, efter Kongens Villie havde stemt paa tre, men at, hvis det stod til dem, vilde de ikke stemme paa nogen anden end paa Jacob Hansen alene, hvilket ogsaa den menige Mand raabte ja til og samtykte. Dernæst adspurgtes saavel de i Raadet, som menige Almue, og svarede Alle, at de samtykte og begierede Jacob Hansen til Borgermester-Befaling. „Da, efter Henrik Mogensens og menige Raadets Samtykke, desligeste menig Mands Udkaaring, Villie, Begiering og Stadfæstelse er Jacob Hansen kaaret, samtykt og stadfæstet i Guds Navn til en Borgermester i Helsingør; forhaabendes at han og af Kongl. Majestæt bliver stadfæstet, samtykt og forordineret."— Umiddelbart herefter er i Protocollen indført Slutningen af den hele Udnævnelse. Den 27 Juni s. A. gav Henrik Mogensen tilkiende for den menige Mand: at de vel erindrede, at Jacob Hansen for nogen Tid siden af dem var udkaaret til Borgermester, og at han siden var samtykt af Kongen i Kiøbenhavn. Jacob Hansen blev sat paa det Sted, hvor salig Hans Paulsen før sad. Dernæst tilkiendegav Henrik Mogensen, at der nu maatte beskikkes en Byfoged (i Jacob Hansens Sted), samt bemærkede, at der af fremfarne Konger var forhvervet saadanne Privilegier for Byen, at det er Borgermester og Raad der skal udvælge Byfogden, og denne siden skikkes til Kongen for af ham at stadfæstes, som samme af Christian den Anden givne Privilegier indeholde. Derefter tilkiendegav Henrik Mogensen, at Borgermester og Raad vare komne overeens om at udnævne Rasmus Hansen til denne Befaling. Derfor adspurgtes nu menig Mand, hvad godt dem herom syntes, og om de vilde samtykke ham; og dette bejaede derefter Alle og samtykte ham. Og i samme Dage, tilføies der, har Rasmus Hansen været i Kiøbenhavn, der giort sin Eed og annammet samme Befaling.

Fremdeles kunne vi bemærke, at den 30te August s. A.

bleve af Borgermestre, Raadmænd og Byfoged med menige Borgeres Ja, Samtykke og Bevilling, 3 andre Mænd, Jørgen Maer, Frederik Leiel og David Hansen udvalgte og tiltagne i Raadet; hvor enhver særdeles giorde Eed „efter Ret og Sædvane."

Endelig maa jeg allerede paa dette Sted endnu omtale en Optagelse i Raadet, der i adskillige Henseender havde noget særegent og fra de andre Tilfælde afvigende ved sig. Den 25de Februar 1572 tilkiendegav Henrik Mogensen, at nu for nogle Aar siden vare flere af Raadet døde, og Ingen satte i deres Sted[22]). Da nu nogen Rolighed var kommen tilbage (efter Krigens Tilendebringelse) og de Mænd i Raadet fandt sig svage, havde Frands Lauridsen, Kongens Befalingsmand paa Draxholm, ladet sig overtale og taget sig over „at „sidde inden Dørene med dem, og hielpe hver til Lov „og Ret i alle retfærdige Sager, og derhos vide den fattige „Menigheds Nytte og Bedste i alle Maader, og nu idag er „indgaaet paa videre Besked herom at forfare hos Kongl. Ma„iestæt efter hans Villie og naadige Samtykke; derfor menige „Borgere at være herom fortænkte og vide at søge Frands „om Raad og Bistand som den, der er deres Øvrighed og „Hoved; og skulde Frands i øvrigt giøre sin Eed som sæd„vanligt er. Og var Frands nu i Dag selv tilstede og be„vilgede og samtykte alt dette, og blev nu sat i Raads Sæde „næst hos Jacob Hansen Hr. Borgermester. Gud give Alting „til Lykke[23])."

[22]) Denne Grund var ikke rigtig; der var i flere Aar ingen død af Raadmændene, og disses Antal havde siden 1566 været i de første tre Aar 7, siden 6.

[23]) Han tiltraadte dog egenlig ikke strax; i 1572 findes han kun eengang nævnt i en Overskrift over de ved en Tingdag tilstedeværende Medlemmer af Raadet, og den 19de Januar 1573 findes en Erindring om det forhen i Henseende til ham Passerede, i Forbindelse med Under-

Det sidst Anførte kan passeligen tiene som Overgang til det, vi herefter skulle omhandle, nemlig hvorvidt der fordredes visse Betingelser for at Nogen kunde blive enten Medlem af Raadet i Kiøbstaden, eller Byfoged. I denne Henseende synes et Vilkaar at ligge saa nær, efter hele den daværende Tids Anskuelser, at man neppe kan tvivle paa, at det maatte være tilstede; nemlig at Vedkommende var Borger, eller dog Bosiddende i Byen. Hverken denne eller nogen anden Betingelse er imidlertid opstillet i Lovgivningen for denne Periode. Men, foruden det Nysanførte, taler ogsaa endvidere Udtrykkene i flere af de førnævnte[24]) Ordrer til Lehnsmændene om at udnævne en Borgermester „af Borgerne der", for at en saadan Betingelse er i alt Fald giort de facto. Ogsaa sees det ofte af de helsingørske Protocoller, at de, som udnævntes til Medlemmer af Raadet, allerede i Forveien vare Borgere eller bosatte i Kiøbstaden. Herfra giør imidlertid, som det synes, den omhandlede Udnævnelse af Frands Lauridsen til Raadmand i Helsingør en Undtagelse; thi han omtales som Befalingsmand paa Draxholm[25]), hvor det altsaa følger af sig selv, at han jævnligen maatte opholde sig. Imidlertid havde han dog, som andre Steder i Protocollerne vise, faste Eiendomme i Helsingør, ligesom det uden Tvivl ogsaa er ham, der allerede længe før omtales som „Slotsfoged paa Ørekrog, Frands Lauritzen"[26]),

---

retning om, at Raadet i Rasmus Hansens Sted, der var død, havde valgt Claus Nielsen til Byfoged og at denne havde aflagt Eed hos Rigshovmesteren, hvorefter nu begge Personer bleve samtykte af menige Mand o. s. v.

[24]) See foran S. 70 Anm. 12.

[25]) Paa Fortegnelserne over de større Lehnsmænd forekommer han for Draxholm fra 1566 til 1578; stundom tilføies der ved hans Navn: Foged. For ham havde Rigshovmesteren Eiler Hardenberg Draxholms Lehn, og i 1578 kom det til Henrik Wind.

[26]) I 1550. Dengang var Herluf Trolle Lehnsmand der. Frands Lauridsen, der udnævntes til at sidde i Raadet, kaldes i øvrigt

fra hvilken Tid han da formodentlig har havt Forbindelser og staaet i Forhold, som kunde bevare hans Interesse for Byen og nære Velvillie hos dennes Borgere for ham. Den Omstændighed, at han, endskiøndt han egenlig kun blev Raadmand i Helsingør [27]), behøvede en særdeles Henvendelse til Kongen, som ellers sees ikke at have været fornøden for Raadmændene, i det mindste i Helsingør, lader sig og forklare deraf, at Udførelse af hans Bestilling paa Draxholm maatte befrygtes at kunne blive mindre nøiagtig, naar han tillige skulde sidde i Raadet i det langt derfra liggende Helsingør; ligesom i øvrigt ogsaa omvendt Helsingør naturligviis maatte komme til at lide under, at han ikke stadigen kunde boe i Byen. I det mindste i de nærmest paafølgende Aar savnes ogsaa hans Navn temmelig ofte blandt dem af Magistraten, der anføres som tilstedeværende paa de enkelte Tings- eller Raadstue-Forsamlinger. Forresten var det ikke alene hiin Henvendelse til Kongen, der fremtræder som noget særegent ved Frands Lauridsens Udnævnelse; men naar man sammenligner Tilførelsen derom til Protocollen med Beretningerne om lignende Udvælgelser, bliver man snart en usædvanlig Opmærksomhed for den Udnævnte vaer. Han siges saaledes, at „have ladet sig overtale og taget sig den Bestilling over“, samt at han „ved sin Tilstedeværelse paa Tinget bevilgede og samtykte den skeete Optagelse i Raadet“; de Tilstedeværende spørges ikke om deres Mening om ham; hvorhos det endelig var ganske udenfor Ordenen, at han blev sat i Raadet næst efter Borgermestrene, ikke, som

ogsaa ofte Frands Skriver, hvilken sidste Benævnelse maaskee hidrører fra hans nysommeldte tidligere Stilling. I den Tid, han var Foged eller „Befalingsmand“ paa Draxholm, var der derimod ingen anden Lehns- eller Ombudsmand over ham.

27) I Geheime-Archivet findes Concept til en Bestalling for ham som Borgermester i Helsingør, dateret 1 Aug. 1579; saavidt er jeg endnu ikke kommen ved Giennemsynet af de helsingørske Protocoller.

ellers altid var Tilfældet, efter Udnævnelsens Dato, altsaa nederst blandt Raadmændene[28]. Dette maa tilskrives hans vigtige Stilling; thi, hvad enten han har været af Adel eller ikke,[29] maatte han dog som selvstændig Foged for et saa betydeligt Lehn som Draxholms, i hvilken Egenskab han endog, som man af Cancellie-Protocollerne seer, havde Nykiøbing Stad i Forsvar og Befaling, nyde en særdeles Agtelse. Forresten var det ikke ganske sieldent, at Adelige i denne Periode, ligesom før samme, vare Medlemmer af Stædernes Magistratur. Saaledes skal Kiærteminde i 1536 have havt en adelig Borgermester i Paul Schinkel[30], og der er Grund til at formode, at nogle af de fyenske, dengang nyere adelige Familier, have beklædt Øvrighedsposter i Byerne. I 1526 optoges Jørgen Kok, Borgermester i Malmøe, i Adelstanden; og ligesom dette ogsaa i 1474 havde været Tilfældet med en Borgermester og Tolder i Helsingør, Peder Hansen[31], saaledes vare, hvad vor Periode angaaer, Henrik Mogensøn, som da

---

[28]) Hans Navn staaer derfor ogsaa altid i de Overskrifter over Forsamlingerne, hvor det forekommer, umiddelbart efter Borgermestrenes, og foran de andre Raadmænds.

[29]) Jeg har ikke hos Genealogerne kunnet faae nogen Bekræftelse paa at han var adelig; men vistnok taler hans Stilling paa Draxholm derfor; skiøndt han, som alt er bemærket, ofte kaldes Foged der, ikke Lehnsmand (hvorimod han findes paa Lister over Lehnsmænd). Jeg maa ogsaa her tilføie, at der under 1ste Aug. 1579 findes i Siæll. Tegnelser 14, 233—34 Breve til endeel „efterskrevne af Adelen — — om Penge at forstrække Kongl. Majestæt," og at her ogsaa nævnes „Frands Lauritzen, Borger i Helsingør"; bag efter ham følger „Hans Myntber i Kiøpenhaffn", formodentlig Myntmester Hans Dalhusen, Paul Fechtels Svigersøn. Om han var af Adel vides neppe; de andre, 19, som nævnes sammesteds, henhørte utvivlsomt til denne Stand.

[30]) G. L. Badens Afhandlinger i Fædrelandets Historie 2 Bd. S. 54.

[31]) Hvad det 15de Aarhundrede betræffer, vise de i Pontoppidans Origines hafnienses S. 174 ff. aftrykte Lister, at flere Adelige dengang vare Borgermestre og Raadmænd i Kiøbenhavn.

beklædte de samme Poster, og hans Broder, Jens, der var Raadmand og Tolder, ligeledes af Adel (Rosenvinger), som Sønner af en i Aaret 1505 adlet Mogens Jensen; der i øvrigt igien var en Svigersøn af den nysnævnte Peder Hansen, og derved nok i Svogerskab med Jørgen Kok[32]). Da Mogensønnerne, som Raadmænd, ikke sad over de andre, viser forresten dette, at det ei var som Adelig, at Frands Lauridsen fik denne Forrang. Ogsaa Sander Leiel, der ligeledes var Tolder ved Øresunds Told og Borgermester i Helsingør, var udentvivl af Adel. Paa den Liste, der findes i Pontoppidans Origines hafnienses[33]) over Adelige, der havde Gaarde i Kiøbenhavn, og hvilken Liste henhører til et Brev af 12 September 1558 om at enhver Adelig, der saaledes eiede Gaarde i Kiøbenhavn, skulde til Byens Befæstning betale 20 Daler[34]), nævnes ogsaa „Sander Leyell“. I hans Testament af 1549, der findes i Geheime-Archivet, bestemmes ogsaa, blandt mere, at hans Hustrue skal have 1200 Daler og Gislome og Bursholms Hovedgaard[35]) med al sin Tilliggelse, hvilken de havde brugt som en Avlsgaard, med Ager, Eng, Skov, Fæ o. s. v., og efter hendes Død skulde samme Gaard med Tilliggende blive „hos vore Børn eller næste Arving.“

---

32) Jvfr. Danske Atlas 6, 46 og H. H. Goiskes Liigtale over Fru Birgitte Willumsdatter, Jonas Heinemarks Enke, Kbhvn 1661; hvor dog Jens Mogensøn, den Afdødes Faders Farfader, er omtalt som Borgermester, skiøndt han udentvivl aldrig blev mere end Raadmand. See for Resten ogsaa Magazin for Adelshistorien 1 Bd. S. 3—5 og danske Adels-Lexicon.

33) Side 338 ff.

34) Brevet med Fortegnelsen findes i Cancelliets Tegnelser, 5, 408—9.

35) Jeg veed iøvrigt ikke, hvor disse Steder skulle søges. Brevet „beségledes“ efter Leiels Ønske, af Peder Skram, Abbed Peder i Esrom og Paul Fechtel — „min kiære Svoger“. I Adels-Lexiconnet nævnes han som skotsk Adelsmand.

Magistratens Medlemmer udvalgtes ordentligviis blandt de anseeligste Mænd i Kiøbstaden. Tidligere havde, i det mindste i nogle Byer, Haandværkere været udelukkede fra disse Bestillinger. I denne Periode finder man derimod intet Spor hertil; og, naar man f. Ex. giennemløber Fortegnelsen over kiøbenhavnske Raadmænd [36]), finder man for den her omhandlede Tid en Rasmus Nielsen „Kiedelsmed", en Claus „Perlestikker," en Mikkel Nielsen „Remmesnider", en Anders „Krogemager" m. fl., ligesom der, blandt de helsingørske Raadmænd henimod Slutningen af Christian den 3dies Regiering, forekommer en „Niels Skrædder". Vel brugtes maaskee allerede dengang saadanne oprindelige Benævnelser for en eller anden Art Haandværksmand nu og da som virkelige Familienavne; men dette var dog i alt Fald sieldent, og man kan neppe tvivle paa, at i det mindste de fleste af de ovennævnte Mænd virkeligen førte Navnet paa Grund af deres Næringsdrift. Ogsaa var der i Christian den Tredies og hans Søns Tid en Raadmand i Veile, Hans Sørensen, som var deres Skomager, og meget berømt for sit Arbeide (D. Atlas 5, 937).

En viis Erfarenhed fordrede man hos Øvrigheden, men i øvrigt ikke særegne Kundskaber, ikke engang i Lov og Ret. Nogen Kundskab i denne Henseende maatte dog især Byfogderne have. I en forhen i en anden Afdeling omtalt Skrivelse af 27de Marts 1572 til Erik Rosenkrantz siges: at Kongen for nogen Tid siden havde befalet ham at beskikke en Borger der i Byen (Odense) til at være Byfoged sammesteds; men at han nu erfarer, at denne Person skal være ung „og udi Retten fast uforfaren", og til den Bestilling uduelig; derfor befales Rosenkrantz at forløve ham af bemeldte Bestilling og at tilskikke Peder Ibsen, Borger der i Odense, at

---

[36]) Pontoppidans Origines hafn. S. 390—91.

være Byfoged sammesteds, „eftersom han tilforn var tilnævnt", og at modtage Eden af ham.

Slægtskab mellem flere Personer var ikke til Hinder for dem i at sidde i Raadet til samme Tid; ligesom det neppe kan undgaae den, der kommer til noget nærmere at see ind i den Tids Forhold, hvormeget netop Nepotisme eller Slægtskabs- og Svogerskabs-Forbindelse maa have virket ved Optagelsen i de her omhandlede Øvrighedsposter. Saaledes blev en Søn af den oftomtalte Sander Leiel, Frederik, Raadmand i Helsingør nogle Aar efter Faderens Død; Henrik Mogensøn, hvis Morfader havde været Borgermester sammesteds, havde en Broder, Jens, der fra 1552 til 1563, altsaa medens Henrik beklædte først Raadmands- og siden Borgermester-Bestilling i Helsingør, ligeledes var Raadmand i denne By; den ogsaa forhen omtalte Borgermester Jacob Hansens Broder Rasmus, var fra 1561 til 1572 først Raadmand og siden Byfoged i Helsingør. Da Peder Villumsen, som var Byfoged i den tidtnævnte Kiøbstad, døde, fik han 1561 til Eftermand en Jens Jepsen, som var gift med hans Datter. Udentvivl vilde flere Exempler af den Art kunne anføres, naar man havde Kundskab om de andre Øvrigheds-Personers Familie-Forhold, ligesom og naar man vilde tage Hensyn til flere og forskiellige Kiøbstæder; thi Borgermestre, Raadmænd eller Byfogeder af Anseelse i een Stad havde hyppigen Slægtninge eller Besvogrede i en anden Byes Magistratur[37].

Endelig kunne vi her endnu bemærke, hvorledes et Slags Forfremmelse ofte fandt Sted fra den ene til den anden af

[37]) En af Frands Lauridsens nærmeste Slægtninge var Peder Pedersen, Borgermester i Kiøge (see en Confirmation paa Frands's Testamente, dateret 25. Mai 1586, i Siæll. Reg. 12, 581). Det kan og bemærkes, at en Datter af Henrik Mogensen var gift med en Anders Hess, udentvivl en Broder til Borgermester Marcus Hess i Kiøbenhavn. Jvfr. ogsaa om Peder Hansen og Jørgen Kok foran S. 82.

disse Bestillinger. I Helsingør havde to af de Byfogder, der forekomme i Protocollerne indtil 1575, nemlig Jacob og Rasmus Hansen, været Raadmænd førend de indtraadte i hiin Stilling; Jacob Hansen blev siden Borgermester; Henrik Mogensen og Hans Paulsen, hvilken sidste succederede Sander Leiel, beklædte Raadmændsposter, da de bleve udnævnte til Borgermestre. Af Fortegnelserne over Øvrigheds-Personerne i Kiøbenhavn i dette Tidsrum hos Pontoppidan vil man ligeledes see, at mange blandt Borgermestrene forhen havde været Raadmænd eller Byfogeder, og at nogle af disse sidste gik over til at blive Raadmænd. Ogsaa de lignende Fortegnelser vi have for Randers [38]), give Resultater af samme Slags. Overhovedet har det vist været meget sieldent, at En er bleven udnævnt til Borgermester, som ikke var enten Raadmand eller Byfoged [39]).

Raadets og Byefogdernes Forretninger, den vigtigste Gienstand for vore Undersøgelser i denne Afdeling, skulle vi snart udførligere komme til at omhandle; naar vi kun her endnu have anført, hvad der er os bekiendt med Hensyn til visse andre Puncter af mindre viid Omfang.

Herhen hører Varigheden af de omhandlede Mænds Embeder. Disse vare upaatvivleligen i dette Tidsrum overdragne dem for Livstid, og naar de afgik tidligere fra Bestillingen end ved Døden, skeete det kun efter deres eget Ønske, eller ved Afsættelse paa Grund af Udueligheb eller Brøde. Paa det første — Fratrædelse efter eget Ønske — haves adskillige Exempler. Den i Januar 1565 til Raadmand i Helsingør

[38]) Stadfeldts Beskrivelse over Randers Kiøbstad S. 120, jvfr. 127 ff. og 134.

[39]) Et Exempel herpaa synes imidlertid det foran Side 71—72 ommeldte Brev fra Aarhuus Magistrat og Borgere af 1510 til Kong Christian den 3die at frembyde.

udvalgte Thorluf Bagge, eller Thorluf Olsen, vilde i 1569 flytte fra Byen, og tilkiendegav dette for Borgermester og Raad „hos hvilke han saaledes en Tidlang havde siddet inden Dørene“, og begierede derefter blot, den 18de April 1569, paa Tinget af dem, saavel som af Menigheden, sit saakaldte Skudsmaal, eller Erklæring om sit Forhold; Borgermestre, Raad og Byfogden, saavel som menig Mand meddeelte ham derefter udførligen et meget godt Vidnesbyrd, der lovedes ham beskrevet, saasnart han maatte ønske det[40]). Borgermestre, som afgik paa denne Maade, fik derimod sandsynligviis altid en mere formel Afsked af Kongen eller af Lehnsmanden paa hans Vegne; i det mindste haves herpaa nogle Exempler. — Ved Brev af 22 Februar 1579[41]) giør Kongen vitterligt, at efterdi Poul Pop, Borgermester i Aalborg, har andraget, hvorledes han ved denne Bestilling forsømmer meget i sin Haandtering, Næring og Biergning, bevilger og tillader Kongen, at han til Philippi og Jacobi Dag førstkommende maa blive fri for bemeldte Bestilling, ligesom og at han fremdeles altid maa være forskaanet for den, for „Toug“[42]) „og al anden saadan Byes Befaling“. Marcus Hess, der siden 1565 havde været Borgermester i Kiøbenhavn, fik, efter sin paa Sygdom og Alderdom grundede Begiering, ligeledes i 1589 Afsked fra nysnævnte Bestilling[43]). Med Byfoged-Bestillingen maatte dette vistnok end mere være Tilfældet, og af Udtrykkene i en Dom af

---

40) Dette gaves ham siden i Form af et Tingsvidne, tilligemed en særskilt Erklæring fra Borgermestre og Raad om hans „Samfæde“ med dem inden Dørene.

41) Jydske Registre 2, 378.

42) ɔ: at deeltage i Sandemænds eller Nævninge-Tog.

43) Friis's Skielskiørs Beskrivelse S. 188 jvfr. Pontoppidans Orig. hafn. S. 388.

1553[44]), hvor der leilighedsviis bliver Tale om en forhenværende Byfoged i Nestved, Søren Skrivers Udtrædelse af denne Stilling, synes man ogsaa at kunne slutte, at en Byfogeds Ønske om Entledigelse maatte erholde en bestemt Sanction af Regieringen, for at Vedkommende virkeligen kunde ansees afskediget. Naar Øvrigheds-Personer bleve afsatte, synes dette ofte at være skeet ved en directe Regierings-Handling, ved Lehnsmanden eller Andre efter Ordre fra Kongen[45]), uden nærmere Undersøgelse; formodentlig fordi denne ansaaes unødvendig, i det Grunden var vel bekiendt, og ikke engang vilde negtes af den Paagieldende. Undertiden paalagdes Vedkommende først at foretage en Undersøgelse, og derefter i fornødent Fald afskedige den eller de Uduelige eller Brødefulde. Under 1ste Octbr. 1554[46]) tilskrev Christian den 3die Otto Krumpen, Erik Krabbe og Niels Lange, alle Rigsraader, at der skulde være stor Uenighed i Thisted mellem Borgermestre og Raad og Menigheden; og at denne havde „affagt" en af Borgermestrene, Peder Jensen, og ikke vilde være ham hørig eller lydig paa Kongens Vegne, eller „nyde eller undgielde" nogen Dom, han afsagde; at der ligeledes skulde være Brøst for Borgermestre og Raadmænd, og at en Deel af dem, som have Befaling (ɔ: have disse Bestillinger) ikke vare duelige m. m.; derfor befales hine tre

---

[44]) Etatsraad Kolderup-Rosenvinges Samling af Herredags-Domme, I. S. 224 ff. Der siges at „han var affagt af sit Fogderi"; efter det i Anmærkningen til berørte Sted anførte, skal han selv have frasagt sig Embedet; dog er hele Forholdet mig ikke ganske klart.

[45]) Saasom i de Tilfælde, der ere omhandlede i de før ommeldte Breve af 27 Marts 1572 i Henseende til Byfogden i Odense, og 17 Nov. 1585, angaaende en Borgermester i Korsør. See ogsaa et Brev af 1584 til Walchendorff om at entledige Michael Remmesnider, Borgermester i Kiøbenhavn, som havde begaaet en grov Løsagtigheds-Forseelse, fra hans Embede: Nye Danske Mag. 1, 105. Ei at tale om den i Brev af 3. April 1571 omtalte ene Borgermester i Grenaae.

[46]) Tegnelser 4, 151—52.

Mænd at samles i Thisted, og der i Rigsraad Gabriel Gyldenstiernes Overværelse at undersøge de omhandlede Sager; hvis Nogen havde handlet utilbørligen, skulde han straffes; Borgermestre og Raad, som fandtes uduelige, skulde afsættes, og Andre beskikkes i deres Sted; m. m. — At i alt Fald Borgermestre og Byfogeder ikke kunde afsættes af Andre end Kongen, eller efter hans Befaling, fremgaaer især af adskillige Breve og Domme med Hensyn til Kiøbstæderne Stubbekiøbing og Trælleborg. Dommen angaaende Stubbekiøbing have vi allerede i en anden Anledning berørt. Sammenhængen dermed var, at en Deel Borgere i denne Kiøbstad vare ved Paasketid 1559, da Byens Regnskab blev aflagt, blevne misfornøiede med tvende af Raadmændene, som formeentligen havde brugt for mange Penge paa tvende Reiser, de i Byens Anliggender havde foretaget. Disse Raadmænd begierede Borgerne da maatte afsættes, og da de øvrige af Magistraten modsatte sig dette, afsatte de hele Magistraten og Byfogden, hvorefter 24 udvalgte Mænd af Byen igien udnævnte andre 24 Mænd „udaf deres Hob", og tilsammen indsatte de nye Borgermestre, Raadmænd og en Byfoged, hvortil, som man seer, de paastode at være berettigede efter gammel Skik i deres By: „at de maatte indsætte og afsætte hvem de vilde til Borgermestre og Raad". To af disse udnævnte Personer, formodentlig de, som vare valgte til Borgermestre, reiste over til Kongen i Ditmarsken for at giøre Eed; hvorefter det førommeldte Brev af 15 Junii 1559 blev udstedt til Claus Hvitfeldt, ifølge hvilket han strax skulde afsætte den nys valgte Byfoged, men lade det Øvrige beroe, indtil Kongen kom der i Egnen. Men ligesom den ældre Magistrat ikke havde villet give efter, og Striden altsaa vedblev i Byen selv, saaledes viste Sagen sig ogsaa, ved Hvitfeldts Intervention, saa klar som det dermed virkelig var gaaet til; hvorhos det nye Parti giorde

sig skyldigt i andre saa grove Udskeielser, at den hele Sag meget snart efter maatte foretages for Kongen. Dette skete paa Retterting et den 1ste Aug. s. A., hvor den ældre Magistrat indstævnte den nye. Ved Dommen af nysnævnte Dato dømtes da de nys Indsatte, og alle de 48 Borgere, som oprørske Mænd til „at straffes paa deres Hals“ [47]). I denne Sag er det vel saa, at der ikke blot er taget Hensyn til det formelle Spørgsmaal, om overhovedet Borgerne nogensinde havde Ret til at afsætte Øvrigheden, men at ogsaa adskillige realia ere komne med under Bedømmelsen; men, naar man gjennemgaaer Dommen og tillige overveier Indholdet af Brevet af 15de Junii 1559, troer jeg, at det dog vil forekomme temmelig klart, at det navnlig var det Egenmægtige i Formen, der bevirkede Dommens Udfald. — Det Samme fremgaaer udentvivl ogsaa af den Dom [48]), der i 1553 blev paa Kongens Retterting afsagt i en Sag imellem Jens Stinckelsen, Raadmand i Trælleborg, og den urolige Borgermester sammesteds Poul Madsen, eller Poul Jyde. Sagens enkelte Omstændigheder vil man kunne see af den nævnte Dom, af hvilken vi her kun skulle fremhæve: at Jens Stinckelsen, der i det mindste nok havde tvende af Magistratens andre Medlemmer paa sin Side, havde erklæret, at Poul Jyde ikke burde søge Sæde eller sidde paa Bænke med de Andre, samt at han havde bortviist Poul Jyde fra Raadet m. m. Bemeldte Doms Slutning lyder nu: at Jens Stinckelsen dermed har giort Oprør og Uret, idet at han „har skieldet og afviist Poul Madsen, vor Borgermester, af hans Befaling,

---

[47]) Dommen findes i Etatsraad Kolderup-Rosenvinges Samling af Herredags-Domme 1ste Bind Side 272—77. Ved Brev af 6 Aug. næstefter (Tegnelser 7, 22) befaledes Claus Hvitfeldt at lade de Domfældtes Boeslod der beskrive, og siden at optinge med dem for Boeslodderne. Under Sagen havde de siddet i Taarnet i Kiøbenhavn.

[48]) Rosenvinges Samling S. 217—20.

som vi have sat ham til, uden Dom og Ret, hvorpaa han ingen Befaling (ↄ: Fuldmagt) havde, og bør fornævnte Jens Stinckelsen derfor straffes", hvilken Straf imidlertid ikke nærmere er betegnet. Men endnu mere bestemt og tydeligt udtales den Sætning, at en Borgermester ikke kunde afsættes uden Kongens Vidende og Villie, hvorefter det samme endnu mere maa antages om Byfogderne, i et Brev af 20 Decbr. 1562[49]) angaaende den samme Poul Madsen eller Jyde. I dette Brev, der er stilet til Rigshovmesteren Eiler Hardenberg, som Lehnsmand og den, der havde blandt flere Kiøbstæder ogsaa Trælleborg i Befaling, siges, at Kongen har erfaret, at Hardenberg har beskikket nogle Borgermestre[50]) i Trælleborg, og at Poul Jyde, som Kong Christian den 3die havde indsat og beskikket som Borgermester, ikke længere maatte være i samme Befaling, uanseet at Kongen ikke havde afsat ham. „Da efterdi at, som Eder selv vitterligt er, ingen „Borgermester i Kiøbstæderne bør afsættes eller beskikkes uden „vor Villie og Vidende, kunne vi os ikke noksom forundre, at „I der i Byen har giort samme Forandring uden vor Bevilling". Kongen befaler derfor Hardenberg igien at lade Poul Jyde komme til Borgermester-Embedet, og lade ham blive deri saa længe indtil Kongen afsætter ham; hvorhos Hardenberg paalægges at betyde Borgerne, at de rette dem efter at være ham (Poul Jyde) som deres Borgermester hørige og lydige i hvad han byder dem paa Kongens og Byens Vegne o. s. v. Forresten har i det her ovenfor Anførte kun været Tale om Afsættelse af Borgermestre og Byfogder, eller af Raadmænd i Forbindelse med hine andre Øvrigheds-Personer. Naar det derimod alene var en Raadmand, hvem man ønskede afsat, følger det i det

[49]) Tegnelser 7, 281—82.

[50]) Der synes at være Tale om flere end een, skiøndt det øvrige af Brevet ikkun handler om Poul Jyde og hans Post.

mindste ikke af hvad vi hidtil have anført, at der behøvedes nogen kongelig Sanction; meget mere synes den Omstændighed, at Raadmændene sandsynligviis ikke i Almindelighed beskikkedes af Kongen eller aflagde Eed for ham, eller til nogen særligt dertil af ham Bemyndiget paa hans Vegne, at tale for at hiin Tilladelse ikke krævedes. Men derfor er det dog heller ikke sagt, at en Raadmand kunde imod sin Villie afskediges uden videre af Borgerne, eller af den øvrige Magistrat. Engang udvalgt, uden at nogen Indskrænkning i Henseende til hans Bestillings Varighed var tilføiet, synes han at maatte have havt Ret til at beholde sin Bestilling, saalænge man ikke kunde anføre tilstrækkelige Grunde til at fierne ham. Dette fremgaaer ogsaa, hvis jeg ikke feiler, af en kongelig Dom af 24 Februar 1565[51]) i en Sag imellem en Frands Severinsen, ligeledes i Trælleborg, og Borgermester og Raad sammesteds. Disse havde afsat ham fra Raadmands-Sæde, som de forhen selv havde kaldt ham til, og frataget ham en Jord, der var tillagt ham for samme Bestilling. Denne Afsættelse og Berøvelsen af Jorden meente han var uretlig. Magistraten anførte, at han blev sigtet for et Manddrab, samt at han i nogle Maader fandtes ulydig og modvillig mod dem; derfor havde de afsat ham, og naar han ikke var Raadmand, kunde han ei længere beholde Jorden. Frands Severinsen svarede, at han vel var bleven sigtet for et Drab, men at han var uforvunden for den Sag, og meente, at han ikke burde afsættes, med mindre Nogen kunde sigte og overbevise ham for uærlig Sag, og da burde han dog tiltales med Lov og Ret. Nu kiendtes ved den ovennævnte Dom for Ret, at efterdi Borgermestre og Raad havde afsat Frands Severinsen, og ikke overbeviist ham nogen

[51]) Register 8, 455.

uærlig Sag[52]), hvorfor han burde afsættes, havde de giort Uret og burde Frands Severinsen igien have den omhandlede Jord (og altsaa igien optages i Raadet).

Endeligen kunne vi her endnu tilføie, at der ved den Tids Entledigelser, især fra saadanne Embeder, som de her omhandlede, ordentligviis ikke kunde blive Tale om Pensionering eller deslige. Vi have imidlertid allerede foran ved at omtale den aalborgske Borgermester Poul Pops Entledigelse i Aaret 1579 berørt, at der ved denne forundtes ham Fritagelse for borgerlige Ombud i Fremtiden. Endnu mere begunstigedes Marcus Hess ved den, ligeledes foran ommeldte, ham i 1589 meddeelte Afsked som Borgermester i Kiøbenhavn; han blev nemlig for sin Livstid fritaget for Skat, Hold[53]) og al anden kongelig og borgerlig Tynge og Besværing.

Borgermestre og Raadmænd havde dengang heller ikke faste Lønninger, som i vore Tider. Derimod tillagdes dem endeel uvisse Indtægter og andre Emolumenter; men disse Godtgiørelser vare for en Deel forskiellige i de forskiellige Byer. For to Stæder have vi nogenlunde Underretning om disse Indtægters Beskaffenhed, skiøndt ikke om deres Størrelse. Der findes nemlig en Fortegnelse fra 1553 over hvad Indtægt Borgermestre og Raadmænd i Kiøbenhavn aarligen oppebære

---

52) Strengt maa dette dog nok ikke tages. I et Brev af 1550 (Tegn. 3, 185), tales om at Trælleborgs Magistrats — thi ogsaa her møder os denne — at altsaa bemeldte Magistrats da stedfundne Affættelse var skeet for ærlig Sag. Afskriften af dette Brev er forkommet for mig; men udentvivl maa denne Affættelse have været en Følge af en Dom, der faldt i September 1550 paa Kongens Retterting (Tegn. 3, 184), hvorved en af Magistraten affagt Dom underkiendtes og „Borgermestre og Raadmænd derfor dømtes nederfældig at være" m. m. Men her var iøvrigt ogsaa Tale om hele Magistraten, og et sligt Tilfælde kunde ikke lettelig indtræffe med en enkelt Raadmand.

53) Herved sigtes især til Indqvarteringen af Militaire og Søfolk.

„til deres Profit"[54]). Heri siges, at hver — af Raadets Medlemmer — har sit Fiskevand i Byens Omegn, ligeledes sin Ager og Eng. Af hver Skude, som lægges giennem Bommen, oppebære de 3 Sk.; af hver Hest, som ind- eller udskibedes, 2 Album; af hver Ahme Viin 1 Sk., af hvert Fad Prysling 12 Sk.; af hvert Fad Momme 1 Mark; af hver Læst pommerskt-Øl 1 Mark, og af hver Tønde Hamborger Øl 8 Sk. og ligesaa af Israels Øl. Fremdeles oppebare de et Pund Peber af hver (fremmed) Kræmmer, som udestaaer med Kram. Derhos havde de Ret til at oppebære Veierpenge, hvorfor de i øvrigt vare forpligtede at vedligeholde Veierhuset, samt Maalepenge af Salt og Malt, 1½ Sk. af hver Læst. Videre havde de Tiendepenge af alt „arvingeløst" Gods der i Byen; af hver, som fik Borgerskab, 1 Mark, og af hvert Skiøde, der foregik paa Tinget 3 Mark. Imidlertid vare dog neppe alle de Magistraten tilstaaede Fordele her opførte. Saaledes havde Borgermestre og Raad 1549[55]) eller maaskee før erholdt Tilladelse til at opbygge en Bradebænk og et Ladested, der naturligviis maatte afgive nogen Indtægt. Ogsaa maa her erindres, at Kiøbenhavn eller dens Borgermestre og Raad allerede i 1549[56]) havde erholdt Ret til at oppebære Tøndepengene af de Tønder, der vare udlagte til Tegn for de Søfarende i Øresund, imod at betale Kongen aarligen deraf 400 Daler. Dette skete udentvivl saaledes, at Tolderen i Helsingør oppebar Tøndepengene og derefter udbetalte til Kongen de 400 Daler aarligen, og til Magistraten i Kiøbenhavn det

[54]) Registre 6, 4. Den er trykt i Pontoppidans Orig. hafn. S. 396—97 og i Nyerups Kiøbenhavns Beskrivelse S. 71.

[55]) Pontoppidans Orig. hafn. S. 348.

[56]) Registre 5, 202.

Ovrige[57]). Under 27 Marts 1557[58]) fik Kiøbenhavns Borgermestre og Raad Brev paa at maatte oppebære aarligen 200 Joachimsdaler af Tøndepengene for de Tønder, der laae i Oresund, hvilket dog nok siden igien undergik en Forandring. Da Borgermestre og Raad endnu i 1573 klagede over, at der ikke var tillagt dem nogen vis Indtægt, tillod Kongen under 29de Mai s. A.[59]), at de maatte oppebære af hver Ahme Viin, som indføres og sælges der, 1 Mark dansk, og af hver Tønde Tydskøl, som Krøgerske sælge og udtappe, 2 Sk. dansk, hvortil snart — da dette, efter den førnævnte Fortegnelse af 1553, maaskee vel neppe kunde ansees for nogen ny Begunstigelse — under 21de August s. A.[60]), føiedes Tilladelse til at oppebære 1 Sk. af hver Tønde „Dansk øl" (her uden Tvivl dansk Øl, ikke, som man ellers kunde troe, Dantziger), som Krøgere eller Krøgerske udtappe i Kiøbenhavn[61]). Endeligen maa her endnu bemærkes den Underretning, Borgermestre og Raad afgave om deres Indtægter under de Forhandlinger, der i 1580 og 1581 fandt Sted med Hensyn til den da opstaaede Uenighed mellem bemeldte Magistrat og Borgerskabet, om hvilken Tvist, som andre lignende, i øvrigt mere vil forekomme i et andet Afsnit. Her omtales den større Deel af de samme Indtægter, som findes paa Fortegnelsen af 1553, kun sees det tydeligere, at samtlige Damme og ferske Søer omkring Byen vare tillagte Magistraten, „som i andre Kiøbstæder". De af hine forhen ommeldte Indtægter, der ikke omtales i

57) Jvfr. en, i øvrigt igien overstregen Qvittering til Sander Leiel af 1556 og en anden af 1 April 1557 (Reg. 6, 116) blandt mere for Tøndepenge erlagte af Skippere, der vare løbne giennem Sundet fra 1548 indtil hiin Dato.

58) Registre 6, 115.

59) Siæll. Registere 11, 47.

60) Smstds. fol. 54.

61) Gientagelse i Brev af 16 Juli 1578 (Siæll. Tegnelser 14, 99—100).

1580, ere Afgiften af Heste, som ind- og udskibes; Afgift af Hamburger- og Israels-Øl, samt Tiendepengene og Gebyret for Skiødning paa Tinge, skiøndt der vel neppe er Tvivl om, at navnligen disse to sidste Indtægter ere vedblevne. Derhos siges, at de Penge, der oppebæres for Høibro og Færgebroen, ere komne Byen selv til Gode, og at Magistraten Intet har oppebaaret af „Borstøl", hvorved vel er meent det samme som i Fortegnelsen af 1553 er kaldet pommersk Øl. Derhos ommeldes endvidere, at den Afgift, Reebslagerne paa Volden og „Blegeqvinderne" erlagde, vare indtil to Aar i Forveien oppebaarne af Borgermestre og Raad, men siden „for Fortalelses Skyld" afstaaede til Byen; saa og at Magistraten hidtil havde brugt den saakaldte „Kaal- eller Kalvehave", men hvilken den vilde give Jordskyld af, naar det forlangtes[62]) Saa omhandles endvidere Fordelen af Viinkielderen, hvorom Mere nedenfor, de Penge, som indtil Kongens sidste Befaling derom, vare erlagte ved Optagelse i Haandværkslaugene, og Søtøndepengene[63]); hvorhos Borgermestre og Raad prætenderede Fritagelse for Vagt, Knegthold og Arbeidsskat; hvilket dog indskrænkedes derhen, at de kun bleve fritagne for den aarlige Byskat, hvorimod de skulde deeltage i alle andre Skatter, samt i alle Slags Hold[64]). — I det Hele sees af det Ovenanførte, at, i det mindste i Kiøbenhavn, Magistratens

[62]) Ved den endelige Afgiørelse af Striden, bestemtes at den skulde leies bort til de Høistbydende.

[63]) Der omtales ogsaa en nye Søetønde, lagt paa Refshalen, i Henseende til hvilken nærmere Bestemmelse dog synes at skulle tages, men ei siden findes taget.

[64]) Allerede under Tvistighederne mellem Magistraten og Borgerne havde Kongen i et Brev til Walchendorff af 29de Juli 1580 (Siæll. Tegn. 14, 351—52) tilkiendegivet: at den fornævnte Prætension af Magistraten ikke kunde bevilges den, især fordi i saa Fald Magistraten i alle andre Kiøbstæder vilde begiere det Samme, og det vilde virke altfor formindskende ved Holdene i Borgeleies Tilfælde. I øvrigt findes ogsaa i Holbergs geistlige og verdslige Stat, Avie Oplag

Embedsindtægter i det 16de Aarhundrede ikke have været ubetydelige. — Ogsaa i Henseende til Ribe see vi, i Anledning af en lignende Tvistighed mellem Borgermestre og Raad og en Deel af Borgerskabet, fra Aaret 1583, hines Indtægter i det mindste for en Deel anførte[65]. Disse vare Halvdelen, 2½ Daler, af Betalingen, som erlagdes ved Meddelelsen af Borgerskab; 2 Mark ved Bygningen af hvert nyt Skib i Ribe, der havde Sættebond[66]; Brugen af visse af Byens Enge og Marker; Penge for Forseglingen med Byens Segl eller Secret paa Søbreve; „Ægtebreve" (udentvivl Erklæringer om ægte Fødsel), og andre Vidnesbyrds-Breve, som skulde benyttes paa fremmede Steder; det andet „Aalesæt" med nogle Aaletonder „i Byens Sluse paa Dammen" for Borgermestrene, og det tredie Aalesæt i Aaen med nogle Aaletønder „i en Aalegaard mellem Riber og Hanby Mark" for Raadmændene[67]; endvidere den tiende Penge af al Arv, som gaaer ud af Riget; endelig havde Borgermestrene og Raadmændene tilholdt sig Fritagelse for alt almindeligt Smaaarbeide in natura, samt for Port- og Markedsvagt. Formodentlig har Magistraten i Ribe dog havt flere Indtægter m. v. end dem som her ere anførte. Omtrent de samme, som i Kiøbenhavn og Ribe, eller dog endeel af dem, have udentvivl ogsaa været tilstaaede de andre Kiøbstæders Magistrater, ligesom i hine to Byer, enten ved udtrykkelige Bestemmelser, eller ved gammel Skik. Saaledes have de sandsynligviis overalt nydt de ved de

---

S. 588, Noget anført om Magistratens Indtægter i Kiøbenhavn, udentvivl paa den her omhandlede Tid. Men adskilligt deraf er saa godt som uforstaaeligt, adskilligt urigtigt. Forresten kan man ogsaa eftersee den i 1786 udgivne Fortegnelse over de i Kiøbenhavns Raadstue-Archiv værende Documenter m. v., som angaae Byen.

[65]) Nye Danske Mag. 2det Bind S. 276—85.

[66]) Om Betydningen heraf, see sammesteds S. 280 Anm. *a*.

[67]) Det første Aalesæt tilkom Lehnsmanden paa Riberhuus, det 4de Ribe Byes Borgere.

tidligere almindelige Stadsretter dem tilsagte Tiendepenge af Udlændingers Arv[68]). Fremdeles have de ogsaa været frie for Andeel i den aarlige Byskat, om end ikke for andre Skatter og Tynger[69]). Paa mange Steder havde de erholdt Tilladelse til at have en Viinkielder, hvoraf Fordelen tilfaldt dem; saaledes, som vi allerede have seet, i Kiøbenhavn; ligeledes i Helsingør, ifølge et Brev af 16 December 1581, hvorved bestemmes, foruden at 1 Mark skal erlægges til Borgermestere og Raad sammesteds for hver Ahme Viin, som Borgerne der sælge og udtappe, endvidere at ingen Borger der, undtagen Borgermestere og Raad i deres Viinkielder, maa sælge og udtappe rhinsk Viin i Potte- eller Kandetal udaf Huset, skiøndt vel i hele og halve Ahmer, ligesom de og maatte tappe i Huset til deres Giæster[70]). I 1540 fik Odense Borgermestere og Raad en vis udelukkende Ret til i Viinkiælderen under Raadhuset at udsælge Viin, saa at det kun tillodes Andre at sælge Viin i Fade eller Ahmer[71]); i 1551 Rakskov Borgermestre og Raad Tilladelse til at holde en Viinkielder der i Byen, og

[68]) Dette har man vel allerede da nogle Steder forklaret saaledes, at Hertugdømmene i denne Henseende ansaaes for Udland. I Brevet af 13de Marts 1584 (Siæll. Tegnelser 15, 321) til Borgermester og Raad i Helsingør, der, formodentlig efter Byens Privilegier, havde fordret Tiendepenge af Henrik Mogensens Moder, Broder og Arvinger som udenlandske, siges: at da alle disse ere boende i Flensborg, og ere Kongens egne Undersaatter, og der skatte og skylde, vil Kongen, at de skulle forskaane dem for bemeldte Tiendepenge.

[69]) See mit Skrift om Skattevæsenet i denne Periode S. 101—3.

[70]) Siæll. Registre 12, 197—98. Under 13 Febr. 1578 (smsteds 11, 347—48) tillodes det Richardus Wederbor, Borger i Helsingør, at holde en Viinkielder der med franske og spanske Vine, saaledes at ingen Anden i tre Aar maatte udtappe og sælge uden Huse slig Viin i Pottetal. Dette fornyedes paa andre tre Aar den 31. Mai 1581 (smsteds 12, 167).

[71]) Tillægget til Christian den Tredies Historie, 3die Bind S. 206—7, og Cancelliets Registre 1, 45; hvor Datum dog er anført Torsdag for Pintsedag Anno 1540.

at udsælge og fortappe Viin og anden fremmed Drik for skiellig Betaling, dog med Undtagelse af Rostocker- og Sundeslø[72]. Under 19de Junii 1582 meddeeltes Aarhuus Magistrat ligeledes Ret til at holde en Viinkielder, saaledes at ingen Anden sammesteds maatte udtappe Viin enten i Kander, Stobe eller Potter uden Huse, under Straf af at have forbrudt det Fad eller Ahme, han havde tappet af; derimod maatte Enhver sælge hele eller halve Ahmer, saavelsom udtappe til Fortæring for Giæster i Huset. I Kolding fik 1572[73]) og i Ribe 1579[74]) en Borgermester og en Borger tilsammen en lignende Tilladelse; paa det sidstnævnte Sted efter dertil meddeelt Samtykke af Borgermestere og Raadmænd med 24 af de bedste Borgere paa Byens Vegne, imod en Afgift af 21 gamle Daler aarligen, hvorhos dog Kielderen skulde vedligeholdes med Bygning af Byen. Imidlertid var der ogsaa Kiøbstæder, hvor denne Ret til at holde Viin fal i mindre Maal blev, endog udelukkende, overdraget Andre end Magistrats-Personer[75]). —

[72]) Registre 5, 365.

[73]) Brev 26 Febr. 1572 (Jydske Registre 1, 5) for Borgermester Severin Kiær og Jacob Arp i Kolding. Under 5 Marts 1585 fik en Herman Reiminck Privilegium paa at anlægge et Apothek og holde en Viinkielder i Kolding, dog ikke med Udelukkelse af Andre, hvem det var bevilget der at holde Viinkielder (smstds 4, 17—18).

[74]) Brev 3die Jun. 1579 (Jydske Registre 2, 512—13) for Peder Heggelund, Borgermester „med en Mand eller to, deres Bistand", paa 8 Aar. Ingen Anden maatte sælge Viin i hele eller halve Kander, i „Pindkruse" og mindre Maal, men vel i hele og halve Ahmer. I øvrigt tillod Kongen, da han siden erfarede, at der altid i Ribe havde været flere, som udtappede Viin i Potter og Kander, og at en Anders Sørensen, Borger i Ribe, havde en stor Hob Viin liggende, som han havde faaet i Betaling af de vesterske Kiøbmænd, ved Br. 7de Januar 1580 (Jydske Registre 3, 17—18) at han i lige Maade maatte holde Viinkielder og udtappe i Kande- og Pottemaal.

[75]) Brev 18 Mai 1573 og 30 August 1578 (Jydske Registre 1, 112 og 2, 175) for en Peder Pedersen, Borger og Hospitalsforstander i Randers; 3 Februar 1587 (smstds 4, 176) for Johannes Hermannus at anlægge et Apothek samt en Viinkielder i Viborg; „Ingen

En af de almindeligste Fordele for Borgermestrene og Raadmændene var udentvivl ogsaa Benyttelsen af de Byerne tilhørende Marker og Enge [76]. Fremdeles fik Magistraten vistnok ofte Andeel i Siisen for Viin og Øl, eller Afgift for Forbruget af disse Varer [77]. Ogsaa i andre Byer end Kiøbenhavn vare Veierhuse blevne indrettede paa Magistratens Bekostning, og Indtægten deraf maatte da tilfalde dem [78]. At Magistraten ogsaa andetsteds end i Ribe og Kiøbenhavn fik

---

maatte der sælge sød Viin, Lutterdranck, Claret, eller saadan tilberedet Viin."

[76]) I et før nævnt Brev af 1551 angaaende Forligelsen af den mellem Nyborg Magistrat og Borgere stedfundne Strid, tillægges den førstnævnte en Eng „kaldes Kristen Hanses Krog". Da Borgermestere og Raad i Korsør havde beklaget sig over, at de Intet havde for deres Umage, som Borgermestere og Raad i andre Kiøbstæder, tillodes det dem, efter deres Begiæring, ved Brev 22 Marts 1576 (Siæll. Registre 11, 210) at de maatte til deres Nytte inddrage noget af Byens Overdrev til Sædeland; dog ikke mere end Lehnsmanden udviser dem, og saaledes at Adelveien ikke derved forhindredes. Af den forhen nævnte Dom af 21. Febr. 1565 sees, at i Trælleborg ogsaa en enkelt Raadmand havde sin Embedsjord.

[77]) See for Helsingør det ovenfor nævnte Brev af 16. Decbr. 1581, samt Br. af 23. Marts 1577 (Siæll. Registre 11, 274) af samme Indhold som de for Kiøbenhavn af 29. Mai og 22. August 1573. Jvfr. ogsaa i Henseende til Malmø Brevet af 1527 (Reg. 2, 450—52.)

[78]) Brev af 3. November 1573 (Jydske Registre 1. 192; Conceptet findes ogsaa i Geheime-Archivet) i Anledning af Aalborg Borgermesteres og Raads Klage over at det af dem opsatte store Veierhuus med Vægt o. s. v. ikke blev meget benyttet, i det Borgerne selv havde stor Vægt hiemme, hvoraf med Tiden kunde skee Klager over uret Vægt. Derfor, og for at hiin Bekostning ikke skal være skeet for intet, befales: at alle de Varer, som der ind- eller udføres, og som skal veies med stor Vægt, skulle føres til Veierhuset og der veies mod en skiellig Betaling o. s. v. I Helsingør var der ogsaa i 1567 giort en saadan ny Vægt i Veierboden, ligesom der ogsaa udgik lignende Bud dengang, 30te Jun., og senere, f. Ex. 27de August 1571, om at veie paa denne Vægt og ikke i Husene; men det sees ikke tydeligt, om Vægten var indrettet for Byens eller Magistratens Regning.

Gebyr ved Overdragelser af Eiendomme, eller naar Brevene derom forsynedes med Stadens Segl, derpaa kan neppe tvivles; et Exempel haves i den af Kofod Ancher og Flere omtalte Samling af Aalborgs Privilegier og Vedtægter, hvor blandt mere forekommer, som Betaling i nysnævnte Henseende, fastsat en Tønde godt Rostockerøl eller dens Værdi[79]). Sieldent var det uden Tvivl, at Borgemester og Raad havde Andeel i Sagefaldet; men ogsaa herpaa findes dog enkelte Exempler. Saaledes siges i et Brev af 9de Febr. 1582[80]), at de i Korsør hidtil, efter deres Privilegier, havde nydt Sagefaldet; da der nu skeete megen Uskikkelighed i denne By, som ikke blev straffet, eftersom den, der bedrev det, kunde have Borgermester eller Raadmænd sig hengivne: saa befaledes det, at Byfogden skulde tiltale dem, som giorde sig skyldige, og Sagefaldet alligevel blive ved Byen, (i Modsætning til Kongen) saavidt de efter deres Privilegier havde Ret dertil. Undertiden gaves ogsaa visse Magistrater en eller anden Begunstigelse, engang for alle; Borgermestere og Raadmænd i Kiøge, „der ikke havde Fordeel af deres Bestilling", fik t. Ex. under 24de Jun. 1577[81]) Tilladelse til at indføre her i Riget 8 Læster Rostocker-Øl uden Cise eller Told. Endeligen kunde en eller anden formuende Øvrigheds-Person eller anden Borger henlægge visse Eiendomme eller Indtægter til Magistraten. For kun at anføre et Exempel herpaa, skienkede den helsingørske Raadmand Asgud Mikkelsen og hans Hustru i 1553 en dem tilhørende

---

79) Nyerup hist. statistisk Skildring af Danmark og Norge i ældre og nyere Tid. 1ste Bd. S. 400.

80) Siæll. Registre 12, 207—8.

81) Siæll. Registre 11, 295.. Den 3 Decbr. 1571 eller 1572 (Reg. 10, 406 og Conceptet i Geheime-Archivet), var det tilladt Kiøge Magistrat at oppebære den Cise, som tilkom Kongen af det tydske Øl, der indførtes i Byen fra den 6te Novbr. sidstleden og til Paaske førstkommende, og at nyde den, dem til Bedste.

Vandmølle til Borgermester og Raad i Helsingør, de daværende og deres Eftermænd til evig Tid. Paa den anden Side synes Magistraten ogsaa stundom at have maattet giøre Udgifter, som man efter senere Tiders Begreber ikke let kunde falde paa at lade dem udrede. I Aaret 1560 spurgte engang Borgermesteren Henrik Mogensen den menige Almue, om de vilde samtykke i at Borgermestere og Raad lode giøre nye „Raadstole" for Byens Penge, eller det skulde skee for deres egne Penge. Almuen svarede imidlertid, at det var tilbørligt, at de „bygges" for Byens Penge, og det har vel kun været faa andre Steder, hvor Magistraten har viist saadan Delicatesse.

Ogsaa Byfogderne var udentvivl yderst sieldent tillagt nogen fast Lønning. Jeg har ikke seet nogen saadan omtalt undtagen i et Brev af 17. Febr. 1586[82]), hvorved Kongen tilstaaer Byfogden i Helsingør, Claus Nielsen, 50 Daler, foruden hvad han hidtil havde. Hvormeget dette sidste beløb, veed jeg ikke. Derimod vare de ordentligviis altid frie for Skat, Hold, Vagt og andre borgerlige og kongelige Tynger; dette udtales især, vel ved specielle Anledninger, men som en almindelig Sætning, i et Brev af 23. December 1551[83]), angaaende saadanne Tynger i Kolding, i et af 1553 angaaende Byfogden i Faaborg[84]), og et af 5. Julii 1567, hvorved Bertel Byg, Byfoged i Trælleborg, tilstaaes en saadan Fritagelse for al kongelig og Byens Tynge, „som andre Byfogder her i Riget"[85]). Desforuden findes mange Breve[86]), hvorved denne

[82]) Siæll. Registre 12, 504—5.
[83]) Tegnelser 3, 474—75.
[84]) Sinsteds 4, 214.
[85]) Reg. 9, 304—5.
[86]) Saaledes for Byfogden i Svendborg 24. Mai 1576 (Fyenske Registre 1, 85), Assens 20 Octbr. 1578 (sinsteds fol. 153), Varde 2den Marts s. A. (Jydske Registre 2, 6), Viborg 11 Septbr. s. A. (sinsteds 2, 207), Sæby 19. Septbr s. A. (sinsteds 212), Kolding igien 26. Marts

eller hiin Byfoged meddeles en slig Fritagelse, allene eller i Forbindelse med andre Begunstigelser. Disse sidste, der ogsaa stundom gaves ene i Breve for sig, bestod for det meste i en vis Andeel af Sagefaldet, eller overhovedet af hvad uvis Indtægt Byfogden oppebar for Kongen, og var oftest en Tiendedeel[87]), men undertiden en Fierde- eller Trediedeel, ja endog Halvdelen deraf[88]). Endelig maa jeg her endnu anføre, at det i et Brev af 10 Januar 1580[89]) siges, at Byfogden i Middelfart, Jep Pedersen, havde tilkiendegivet, at endeel Byfogder i andre Kiøbstæder oppebære for deres Umage af fremmed Gods, som føres giennem Byen, af hver Ørtug Korn 2½ Album i Told, af hver „Tremil“ Humle, af hvert Skippund Flest, af hver Dyne, af hver Tønde (Kram-) Gods ligeledes 2½ Album, til „Roertold“ 2½ Album, af hver Hest eller „andet Krik“, som Kiøbmænd udføre, uden deraf at udgive den store Told (ved Udførselen til Slesvig eller ud af Riget) 2½ Album, af hver Kramkiste 4 Sk., af hver Fiskevogn eller Krambod, som staaer paa Gaden ved Marked 1 Album; for

1579 (smsteds 418) og atter 11te Julii 1587 (smsteds 4, 252), Aahuus i Skaane 18 April 1567 (Reg. 9, 298).

[87]) F. Ex. Odense og Middelfart efter Brevet 14 Septb. 1577 og 10 Juni 1 78 (Fyenske Registre 1, 102—3 og 136), Aarhuus og Aalborg Brev 31 Decbr. 1574 og 21 April 1577 (Jydske Registre 1, 279 og 383, Sæby 19 Septbr. 1578; Varde 2 Marts 1578, for hvilken sidste By det ved Brev af 14 Febr. 1579 (Jydske Registre 2, 364) blev forandret til en Fierdedeel.

[88]) Ved Brevet af 1579 for den daværende Byfoged i Kolding Laurids Dyrskøt var det fastsat til en Trediedeel; ved det af 1587 for den da udnævnte Byfoged i bemeldte Kiøbstad, Anders Brun, „Halvdelen af hvad smaat Sagefald, som falder der i Byen efter Loven: dog derved ikke meent hvad Sagefald, der falder i store Sager, som dømmes til os selv og til vor Naade og Unaade“. Denne Indskrænkning maa vel antages at have ligget ogsaa i de andre Bevillinger.

[89]) Fyenske Registre 1, 236—37.

hvilken lille Told Riber og Kolding Borgere altid havde været forskaanede, hvorimod de give en Hvid i Stadepenge af det før ommeldte Gods. Kongen befaler nu Alle, som ikke ere Indbyggere i Middelsfart, og som komme med slige Varer did-hen, enten for at sælge dem der, eller for at udføre dem, at betale Jep Pedersen den forannævnte „Smaatold". Til en saadan Benaadning har jeg, uagtet Bemærkningen i Begyndelsen af Brevet, ikke ellers fundet noget Tegn; noget lignende, men øiensynligen langt mindre fordeelagtigt har jeg ikkun bemærket for Assens Byfogeds Vedkommende; i Brev af 20. October 1578, der ovenfor er berørt med Hensyn til den Fritagelse for Skat, Hold o. s. v., der ved samme blev Byfogden tilstaaet, tilføies nemlig, at, da derhos de forrige Byfogder altid havde nydt Noget — (hvor meget, nævnes ikke) — for hver Læst Korn, der udførtes af Byen, men den nuværende intet saadant havde nydt, saa skal han dog nu for Fremtiden have dette, saa meget som af Arildstid var svaret.

Endnu een Maade var der, hvorpaa endeel af de her omhandlede Embedsmænd kunde tillægges en forøget Indtægt, rigtignok med forøget Arbeide og Ansvar; derved nemlig at der tillige forundtes dem andre Bestillinger, navnlig som Cisemester eller Tolder. Man finder saaledes saavel Borgermestre som Byfogder, og undertiden Raadmænd, bestyrende de nysnævnte Embeder. Det var saa hyppigt Tilfældet, at jeg ikke engang troer at burde udhæve enkelte Exempler derpaa, i det jeg kun erindrer om de helsingørske Borgermestre, man af det forhen Anførte vil have seet tillige fungerede i de vigtige Tolder-Bestillinger ved Øresund, medens, som jeg endnu her kan tilføie, adskillige af Raadmændene i Byen tiente som Toldskrivere ved samme Toldindretning.

Den vigtigste Fordeel for Borgermestre, Raadmænd og Byfogder i de Tider var imidlertid i Almindelighed den større

Anseelse, disse Betieninger gave, samt de Goder, som deraf igien vare afhængige, hvoriblandt især større Credit og Udbredelse af Navn og Rygte maatte for hine Mænd, der næsten altid dreve Næringsbrug i Forbindelse med deres offentlige Bestillinger, være af særdeles Interesse.

b) Om de Forsamlinger, i hvilke Kiøbstædernes Øvrigheds-Personer fungerede som styrende og handlende.

Endeel af de under Øvrigheds-Personerne i Kiøbstæderne henhørende Forretninger vare særskilt henlagte under, og udførtes enten af den egentlige Magistrat, som vi nu kalde den, eller af Byfogden; andre derimod bleve udførte enten af dem begge, eller, i de forskiellige Byer, snart af den ene Autoritet, snart af den anden. Blandt Gienstandene for hine vil jeg foreløbigen som Exempler nævne Byernes occonomiske Væsen, der ordentligviis henhørte under Magistraten, og Arrester og Forbud, som i Reglen skete ved Fogden. Men selv i Henseende til disse vare Reglerne dog ikke uden Undtagelser; og talrige nok vare de Forhold, med Hensyn til hvis Bestemmelse Raadet og Byfogden concurrerede. Iblandt disse Functioner var i Særdeleshed vigtig, hvad vi nu kalde den dømmende eller judicielle Myndighed. I Henseende til denne, saavelsom til en stor Deel andre Gienstande, ville vi uden Tvivl gienfinde den factiske Forskiellighed mellem de forskiellige Stæder, som vi allerede oftere forhen have berørt. En saadan Forskiellighed mellem disse var i sig selv naturlig og nødvendig; Kiøbstæderne havde udviklet sig, i det Væsentlige overladte til dem selv; Modificationer i den almindelige, for Landet i Provindserne gieldende Ret havde derfor uddannet sig med ikke liden Variation, og opnaaede efterhaanden en Approbation fra Lovgiveren, som derved saa godt som intet Hensyn

tog til at frembringe Eenhed i Retsreglerne for Provindsens, end sige for alle Rigets Kiøbstæder. De senere Bestemmelser i de almindelige Kiøbstadretter raadede saa meget mindre Bod herpaa, som deres Bud, hvad flere Data vise, endog ind i Midten af det 17de Aarhundrede, ikke bleve reciperede som almindelige, men, hvad ogsaa Meningen med disse Bud sandsynligviis fra Begyndelsen havde været, kun fulgtes forsaavidt som de ikke stred imod hvad der tidligere allerede maatte antages at være sanctioneret, eller vel endog blot vedtaget som speciel Ret for de enkelte Kiøbstæder. Men hine nedskrevne Bestemmelser, saavel de særegne, som de saakaldte almindelige, omfattede endda langfra ikke samtlige Forhold i Kiøbstædernes mere bevægelige Liv; og, naar der allerede i hine fandt Forskielligheder Sted, er det begribeligt, at de ikke ved skrevne Normer omcirklede Tilstande maatte udvikle sig i en langt større Forskiellighed. Øvrighedens Stillinger, indbyrdes og mod Borgerne, hører for en stor Deel herhid; det Anførte gielder saaledes ogsaa derom; og det maa tillige bemærkes, at maaskee mere ved dette, end i Henseende til de fleste andre Forhold, ved Siden af de dybere begrundede Aarsager til slig Forskiellighed, endvidere blotte Tilfældigheder have yttret deres Indflydelse: Øvrigheds-Personernes Individualiteter, personlige Forbindelser eller modstræbende Interesser o. s. v., maatte nemlig bringe dem til enten at handle i Samklang og tildeels i Samqvem, eller til at søge Strid indbyrdes; ligesom hine Tilbøieligheder ogsaa maatte befordre eller lægge Hindringer i Veien for Øvrigheds-Personernes Indflydelse paa Borgerne, en Indflydelse, der i sig selv kunde være høist forskiellig: betydelig eller temmelig ringe, alt saalænge hverken Lovgivningen eller sanctionerede Retsregler havde, paa en blot nogenlunde tilstrækkelig Maade, søgt at fastsætte dens Grad eller Yttringer.

Hvad Myndighed der tilkom disse Øvrigheds-Personer,

og hvorledes den var fordeelt, vil saaledes neppe kunne kiendes og tilfredsstillende giengives, med mindre man under det totale Savn af By-Krøniker og Enkeltmands Memoirer, som finder Sted hos os, tyer til de enkelte Kiøbstæders Documenter og navnlig deres „Byes Bøger" ɔ: de i vort Tidsrum først opstaaede Protocoller over Forhandlingerne paa Ting- og Raadhuus- eller Raadstue-Forsamlingerne. Hvis saadanne havdes for alle, eller en stor Deel Byer, og hvis man tillige, ved Siden af dem, ved Hielp af de Bestemmelser af mere almindelig Natur, som man har trykte eller blot haandskrevne, fornemmelig i Cancelliets Protocoller, saae sig istand til at undgaae, hvad der ofte har vildledet, at antage Et eller Andet, som man fandt i enkelte Kiøbstad-Archiver, for særskilt fastsat blot for disse enkelte Stæder, uagtet Budet i sin Tid er blevet udstedt for alle Kiøbstæder, eller dog for en Fleerhed af disse: saa vilde det være muligt at give en klar Fremstilling, hvad denne og de følgende Perioder angaaer, af vort ældre Kiøbstadvæsen.

Men hine Hielpemidler, nemlig Byes-Bøgerne, haves der neppe mange af fra denne Periode, og de, der endnu ere til, ere ikke let tilgængelige; ligesom det ogsaa kun er meget faa Forfattere, der have søgt til dem. Ja, man veed for det meste ikke engang, hvor slige Protocoller endnu findes. Ved mit nærværende Arbeide har jeg kun kiendt saadanne Bøger for to Kiøbstæder, Randers og Helsingør, og jeg veed ikke i hvilke andre Kiøbstæder, der muligen findes lignende. Af hine, som allerede ere forekomne som Hiemmel for ikke faa af de i det Foranstaaende meddeelte Efterretninger, udgiøre de for Randers, ligesom udentvivl i de fleste andre Byer, hvor slige Bøger haves fra Christian den Tredies og Frederik den Andens Tid, kun nogle faa og ikke særdeles betydende Bind; men derimod frembyde rigtignok Helsingørs

en Masse af Underretninger, der i sin Art ere næsten ligesaa indholdsrige som Cancellie-Protocollernes i deres, og der, hvilket vil sige overmaade meget, hidtil have været endnu langt mindre benyttede end disse, eller, for at sige det reent ud, have været fuldkomment ubenyttede.

Det er saaledes kun fra tvende Byers i selve hine Tider nedskrevne Bøger jeg har kunnet øse; men allerede Sammenligningen imellem disse bestyrker, hvad jeg nys anførte om den store factiske Forskiellighed mellem Kiøbstædernes Retstilstand, især hvad de Materier angaae, som vi nærmest herefter skulle omhandle; denne Forskiellighed er saa stor, at samme Materie tildeels ikke engang vil kunne behandles under eet for dem begge, men at Materialet for hver af de to Byer maa bearbeides ved Siden af hinanden, hvert i en mere selvstændig Fremstilling.

Kiøbstædernes Øvrigheds-Personer udførte deres Functioner snart i Forbindelse med Borgerne selv, snart uden disse, og i sidste Tilfælde enten samlede indbyrdes, eller ved Enkelte, hvilke et vist Slags Forretninger, eller enkelte saadanne, særligt vare betroede. En Deel af deres Pligter paalaae dem paa Grund af Statens og Regieringens Interesse, andre vare dem overdragne allene eller for største Deel til Gavn for vedkommende By selv. Denne sidste Inddeeling ville vi fornemmelig holde os til ved at omhandle Øvrighedens Forretninger; men førend vi kunne gaae over dertil, maae vi endnu her fremstille det mere Almindelige og Formelle ved disse Autoriteters Møder og de af dem styrede Forsamlinger, en Materie, der tildeels staaer i nøieste Forbindelse med hiin.

Disse Forsamlinger holdtes efter de helsingørske Protocoller, hvis Underretninger først maa meddeles, i det vi siden tilføie det mindre Omfattende, vi kunne lære af de randersske

Bøger [1]), som oftest paa Raadhuset, en Bygning, som fandtes i de fleste, eller formodentlig i alle Kiøbstæder. Men herved maa igien skielnes mellem de Samlinger, som Magistrats-Medlemmerne holdt inden lukkede Døre — paa „Raadstuen", som det ordentligviis kaldes, og de Forsamlinger, som holdtes for aabne Døre — „ude paa Raadhuset". Paa de sidste vare, i Helsingør, sædvanligen Borgermestrene, eller een af disse, flere eller færre af Raadmændene, Byfogden og Byskriveren tilstede, tilligemed „menig Mand", i Særdeleshed Byens Borgere, dog ogsaa jævnligen boesatte Fremmede, samt de paagieldende Andragere, og, efter Omstændighederne, Andre, saasom Lehnsmanden, hans Foged, Præsten, ja endog Fruentimre, for det meste Borgernes Hustruer [2]); formodentlig dog kun naar de vilde søge at udvirke Noget, hvilket der især findes flere Exempler paa, naar der var Tale om at faae tiltalte Personer benaadede. Man finder yderst sieldent, at der ikke var nogen Borgermester tilstede ved disse Forsamlinger, og i et saadant enkelt Tilfælde blev en Sag udsat, for at foretages naar en Borgermester kom tilstede; skiøndt dog ogsaa ikke uvigtige Sager undertiden bleve afgiorte selv uden at Borgermestrene vare nærværende. Byfogden var oftere fraværende, navnlig var Byfogden i Helsingør, Rasmus Hansen, der døde ved Nytaarstid 1573, en stor Deel af Aaret 1572 nødt til at holde sig hiemme; men naar Byfogden ikke var tilstede ved disse Samlinger, sad altid en Raadmand i hans Sted. At

1) Det Lidet, der ellers vides, troer jeg helst at burde meddele i Anmærkninger paa passende Steder.

2) Dog ogsaa stundom adelige Damer. Fredagen efter Dominica trinitatis 1553 giorde saaledes Frue Anne, Hr. Claus Podebusks, og Frue Anne, Hr. Axel Ugerups, Forbøn for en Tiltalt, der skulde straffes paa Livet, men nu blev benaadet. Ogsaa Birgitte Giøe, Herluf Trolles Hustru, sees enkelte Gange at have mødt ved deslige Forsamlinger i Helsingør, hvor H. Trolle, som en Tid var Lehnsmand paa Krogen, desuden havde faste Eiendomme.

Byskriveren var nærværende siges meget sielden udtrykkeligen; men ligesom dette allerede følger deraf, at Forhandlingerne nedskreves strar, om de end ikke førend efter Forsamlingen kunde ordentlig indføres: saaledes findes der, med Hensyn til Sessionen den 27de Mai 1566, en Anmærkning af Skriveren i Protocollen, „at han ikke selv havde været hiemme (i Byen), men at det da Passerede blev opskrevet paa Tinge, og leveret ham siden“. Disse Forsamlinger vare deels ordinaire, deels extraordinaire. Ved de første kunde man nærmest tænke paa de egentlige judicielle, saakaldte Tingdage, ligesom der ogsaa foretoges Retssager og affagdes Domme paa dem, og der om dem brugtes Udtryk som følgende: „Mandag 19 Aug. 1566, som var ret Tingdag“, „første Søgneting efter Juul“, „Søgneting efter Paaske“, „paa Tinget fremkom“, „for Retten mødte“ o. s. v. Paa den anden Side forhandledes dog ikke altid Retstvister paa Tingdagene, men andre Sager; hvorhos igien Retssager ikke sielden behandledes og paadømtes ved nogle af de øvrige Slags Samlinger, hvilke vi om lidet skulle omtale. Derimod foretoges saa godt som udelukkende paa hine Opbydelser af faste Eiendomme, hvorved især forstaaes Opfordringer, gientagne tre eller fire Gange til Alle og Enhver, som maatte mene dertil at have Ret, at fremkomme med Indsigelser mod en paatænkt Overdragelse eller Skiødning af en fast Eiendom, fremdeles Opbydelser af haandfaaet Pant til Løsning, m. m.; endvidere „skiød man paa dem sit Skiel“ eller „Skudsmaal“, ɔ: den, som dertil følte Anledning, opfordrede Alle og Enhver til at erklære, hvorledes den Opfordrende havde opført sig i Byen, og om Nogen vidste noget Ufordeelagtigt om ham eller hende, hvilke Opfordringer gientoges paa flere Tingdage. Disse Sager og hvad andet der efter sin Natur var bestemt til offentligen at omhandles og kundgiøres, vare de jævnlige Gienstande for disse Forsamlingers Forhandlinger; men mange

andre, der optoge den langt større Tid, medtoges ogsaa. For nogenlunde at give et Begreb herom, skal jeg i Korthed anføre hvad der foretoges paa een saadan Session, den 7de Junii 1574, en Dag, der er valgt uden videre Eftersøgning:

Den ene Borgermester, Jacob Hansen, advarede for anden Gang („andet Ting") en Borger „om at betale resterende Jordskyld og Huusleie til Byen.

Tvende Mænd opbøde en fast Eiendom.

Byfogden i Helsingør „stød Byfogden i Helsingborg, Lauritz Paaskes Skiel", navnlig om Nogen vidste noget om, at denne skulde have hindret en tredie Mand fra at faae et godt Skudsmaal fra Helsingørs Ting.

Borgermester Henrik Mogensen „kaldte" et Fruentimmer „tre Ting" (ɔ: havde stævnet hende tredie Gang) for Gield.

Tvende andre Mænd kaldte ligeledes (første Ting) en Tredie for Gield.

Peer Bysvend stød sit Skiel (andet Ting).

Noget for Huusleie pantsat Gods blev opbudet (første Ting).

En Person kaldte en Anden (formodentlig for Gield) (første Ting).

En Borger, Willum Nacht, stød sit Skiel fierde Ting; men hvoraf Byfogden tog Anledning til at anke over Willums Opførsel, navnlig med Hensyn til at han havde modtaget nogle Fremmede i sit Huus uden at anmelde det, sviret med dem m. m., hvilken Sag blev, da Willum ikke vilde erkiende sin Uret, paadømt samme Dag.

Endvidere giorde en da antagen Bysvend Eed til den ene Borgermester.

Fremdeles erindrede Byfogden Enhver om ikke at „befatte sig med Skoven."

Borgermestrene tilkiendegave, at Borgerne ikke vilde søge

til Raadhuset, naar de derom advaredes, eller naar Klokken ringer om Dagen eller til andre Tider, saasom en Nat kort i Forveien, da Kongens Pram var nærved at drive paa Land o. s. v.

Endelig blev Tarten sat paa Lammekiød.

Disse ordinaire Forsamlinger holdtes i Helsingør om Mandagen; men ingenlunde hver Mandag, sædvanligen hver anden eller tredie, ofte endog med endnu større Mellemrum, og sielden efter Udløbet af ikkun een Uge. I 1566[3]) findes kun 17 saadanne Samlinger, i 1567 ligeledes kun 17, i 1568 kun 13; 1569: 16; 1570: 20; 1571: 15; 1572: 21; 1573: 17; 1574: 13 eller 14; 1575: 17. De vare noget hyppigere i den første Halvdeel af hvert Aar, hvortil Grunden, som det synes, var, at Fiskerierne droge en stor Deel Borgere, og altsaa Tingsøgende, bort i ikke korte Tidsrum af Aarets sidste Halvdeel[4]). I 1567 faldt saaledes disse Forsamlinger paa de efterfølgende Dage: Mandagen den 20de Januar; 3die og 24de Februar; 3die og 17de Marts; 7de og 28de April; 12te Mai; 2den, 9de, 23de og 30te Junii; 28de Julii; 13de og 27de October; 17de November og 1ste December. I 1572: 14de og 21de Januar; 11te og 25de Februar; 10de og 24de Marts; 14de April; 5te og 19de Mai; 2den og 23de Junii; 7de og 21de Julii; 8de September; 6te, 13de og 27de October; 3die og 17de November, 1ste og 15de December. I 1575: 17de og 31te Januar; 21de Februar, 14de Marts, 11te April,

[3]) For enkelte mindre betydelige Feil, der imidlertid ere uden Indflydelse paa det Hele, tor jeg dog ikke svare ved disse Opgivelser.

[4]) Jvfr. ogsaa et Brev af 27de Aug. 1581 (Siæll. Tegnelser, 14, 506) til Kiøbenhavns Borgermestre og Raad: at Kongen har erfaret, at de nu, medens Høstfiskeriet staaer paa, ikke holder Raadhuus og sidder Dom og Ret; de befales derfor, lige saa vel paa den Tid, som ellers paa enhver anden Tid om Aaret, at holde Raadhuus og sidde Dom og Ret.

2den, 9de og 30te Mai; 13de og 27de Junii; 11te og 25de Julii; 8de August, 10de October, 14de og 28de November, og 5te December.

Det var saaledes ubestemt, naar Forsamlingen — eller Tinget — skulde holdes; og der har desaarsag vel, i det mindste ofte, som man ogsaa finder Spor til, fundet en særlig Sammenkaldelse Sted, navnligen, hvad denne Art Samlinger angaaer, ved Forkyndelse den foregaaende Søndag ved Kirkedøren. Den 12te Januar 1562 erindrede saaledes Byfogden om, at menige Borgere skulde møde betimeligen til Tinge, naar der tilsiges ved Kirkedøren; den, som forsømmer det og ikke møder inden Klokken slaaer 8, skal bøde sit Faldsmaal (uden Tvivl 30 Skill.), undtagen han er i lovligt Forfald. Den 16de November s. A. erindredes ligeledes om, at menige Borgere skulde søge Ting, naar der om Søndagen tilvaredes ved Kirkedøren eller anden Tid; hvo som da ikke møder paa Raadhuset om Mandagen, inden 8 slaaer (ellers, formodentlig til den Tid det tilkiendegives, at Samling skal holdes) bøde sit Faldsmaal, naar han ikke har Forfald. Af et Par andre Steder skulde man dog troe, at saadan Tilsigelse kun fandt Sted ved særlige Leiligheder. Den 22de November 1568 tilkiendegav Borgermester Henrik Mogensen, at Aarsagen til at menig Mand var varet at møde til Tinge den Dag, var, at der kunde ventes en Forsamling i Byen af endeel fremmede Folk, som skulde komme hid, derfor paalagdes nu Alle, som sadde i Gaarde og Boliger, hvor der var Staldrum, og anden Herbergering kunde holdes, at have samme Huse og Herberger rene og færdige, ligeledes Staldene, og at være beredte paa Hø, Strøelse og Havre, at sælges til Giæsterne. Den 5te Juni 1570 opbød Byfogden alle de Panter (det Udpantede), som vare tagne fra Borgerne for Ulydighed med ikke at møde til Tinge den 8de Mai s. A., skiøndt det lovligen var advaret ved Kirkedøren, at

møde paa Raadhuset, hvortil Aarsagen var, at fra Biorn Andersen var kommet Brev om, at den da paabudne Skat skulde afleveres strax til Pindse, men Skatten var ikke indkommen, og Rodemestrene og Byens Tienere hver Dag løb om efter den, uden at Nogen kom og betalte. Kun faa vare imidlertid mødte bemeldte 8de Mai paa Raadhuset. I øvrigt bleve de Skyldige, som nu stode frem og bade Borgermestre, Raadmænd og Byfoged om Raade, eftergivne deres Forseelse og Faldsmaalet, „for at Borgerne ikke skulde besvære sig over at have en streng Øvrighed"; dog med det Vilkaar, at naar Øvrigheden herefter lod vare til Tinge eller anden „Søgning", Enhver da skulde lade sig finde lydig og møde, eller bøde sit Faldsmaal, med mindre han havde lovligt Forfald, i hvilket Tilfælde han skulde „lade skielligen giøre sin Orsage"; dette vedtoge menige Borgere, og 16 udnævnte Mænd gave Vidnesbyrd herom. Undertiden vare, efter Overskrifterne over de enkelte Tingdage, alle eller næsten alle Borgere tilstede; men stundom maatte endog Sager udsættes af den modsatte Grund. Saaledes findes, uden Tvivl i 1550[5]), en Skiødning udsat til den næste Tingdag, fordi „Almuen var ikke al tilstede". De ovenfor anførte Erindringer vise ligeledes tydeligt, at Borgerne, hvis Nærværelse var nødvendig ved Forsamlingerne, ikke altid mødte som de skulde. For Resten vare disse Samlinger gierne tilendc inden Kl. 12 eller 1 Middag, at slutte af et Par Exempler herpaa, som tilfældigviis findes berørte.

De extraordinaire Raadhuus-Forsamlinger ere ikke altid lette at skielne fra de ordinaire, hvilke sidste ikke heller holdtes paa eengang for alle bestemte Dage om Aaret. Det Skielnemærke, som jeg har meent at finde imellem dem,

---

[5]) Protocollen Nr. 1, fol 59.

er, at de ordinaire Forsamlinger holdtes om Mandagen (skiøndt ikke hver Mandag eller med bestemte Mellemrum) og at Opbydelser tillige foregik paa dem, samt at ordentligviis flere Sager foretoges. Men disse Mærker maa ogsaa være samlede; thi der holdtes, skiøndt meget sieldent, Forsamlinger om Mandagen paa Raadhuset[6]), som øiensynligen vare extraordinaire, i det ikkun enkelte Haandværks-Sager da vare Gienstand for Behandling, eller i alt Fald, foruden saadanne, kun et Par andre foretoges. Fremdeles finde vi ved et Par, jeg troer dog kun to i de førnævnte 10 Aar, paa andre Dage af Ugen, nemlig om Onsdagen, holdte Raadhuus-Forsamlinger, — hvor menige Borgere vare tilstede ligesom i de nysommeldte Tilfælde, — Opbydelser foretagne, foruden enkelte andre Sager. De extraordinaire Samlinger paa Raadhuset, som høre herhen[7]), vare enten saadanne, hvor hele Borgerskabet var tilstede, eller hvor dog en Deel af samme, og ikke blot nogle enkelte Paagieldende, vare tilkaldte. De første foranledigedes som oftest ved, at en Kongelig Anordning eller anden Befaling skulde læses, uden at man kunde oppebie en ordinair Forsamlings-Dag. Paa de sidste foretoges ofte Sager, som angik vigtigere Anliggender for Byen,

---

[6]) F. Ex. Mandagen den 14de Septbr. 1573; der læstes da Kongens Bestemmelser angaaende Hoffinderness Fortæring i Byen, Kongens Befaling om løse Hunde, og en Klage fra Byfogden i Helsingborg over Folk fra Helsingør, som drog over til Skaane og ulovligen kiøbslog der.

[7]) Foreløbigen kan det her erindres, at der ogsaa — omtrent 12 Gange — findes i Protocollerne for 1566—75 omtalt Samlinger i Raadhuset, hvor kun nogle af Øvrigheds-Personerne synes at have været tilstede tilligemed den eller dem, som de Sager vedkom, der behandledes; det var især Tilfældet ved nogle Søforklaringers Afgivelse, og ved enkelte Vidneforhør i betydeligere criminelle Sager; men disse Samlinger høre i selve deres Begreb ikke til den Art, vi hidtil have omhandlet; hvorhos det altid er muligt, at man her har brugt Benævnelsen Raadhuus, fordi det tillige omfattede den sandsynligviis for slige Sager rette Afdeling deraf: Raadstuen.

f. Ex. en Vandkunsts Indretning, By-Regnskabets Aflæggelse ved Kæmnerne (d. 21de December)*); ved hvilke Leiligheder kun de mere anseete Borgere („de fornemste") vare tilkaldte. Men ved begge disse Slags, dog især de første, foretoges nu og da flere eller færre, men sielden mange, andre Sager, da dog Leiligheden nu var givet. Af saadanne Samlinger, hvor hele Menigheden var tilstede, forekomme i 1566: 1; i 1567: 3; 1568: 3 eller 4 (hvoriblandt da Langfredag); 1570: 3; 1571: 3 (deriblandt anden Paaskedag); 1572: 4; 1573: 4 eller 5; 1574: 4 eller 5; 1575: 1. — De Samlinger, hvor kun endeel Borgere — de fornemste Borgere eller andre, som egnede sig specielt til at discutere slige Anliggender der skulde omhandles — vare tilsagte, forekomme, efter mine Optegnelser, i 1566: 1 eller 2 Gange; i 1568 og 1569 hver 1 Gang; 1570: 4 eller 5 Gange; 1573 og 1574 hver 1 Gang; 1575: 4 Gange. Jeg skal kun endnu, med Hensyn til de extraordinaire Forsamlinger, bemærke, at der til dem naturligviis endnu mere var en særskilt Sammenkaldelse fornøden. Men her kunde imidlertid kun sielden en Bekiendtgiørelse ved Kirkedøren være anvendelig. Derimod har man uden Tvivl jævnlig brugt Ringning med Kirkeklokken; sieldnere, men navnligen naar kun en Deel Borgere skulde møde, Tilsigelse ved Bysvendene, eller vel endog ved Rodemestrene. Stundom stod en saadan extraordinair Forsamling af Øvrigheden med de meest Indflydelsesrige blandt Borgerne i Forbindelse med den ordinaire Forsamling, saa at ingen egentlig Tilkaldelse var nødvendig. Saaledes blev den 23de Junius 1572, da Tinget var hævet og de Tilstedeværende adspredte sig, en Deel Borgere erindrede om at blive tilbage, hvorefter Borgermester Henrik Mogensen tilkiendegav: at Raadet havde forhandlet om den store Bekostning, som sandt

*) Undertiden siges det dog at være skeet i Raadstuen; skarp Grændse er her ikke at tænke paa.

Sted ved Bryllups- og Barselgilder, og hvorefter han gjorde nogle Forslag til Indskrænkninger i denne Henseende.

I det allerede Anførte er forekommet Et og Andet, som var fælleds saavel for de ordinaire, som for de extraordinaire Raadhuus-Forsamlinger. Her endnu et Par yderligere Bemærkninger. Ved begge Slags vare, som allerede sagt, baade Borgermestre og Raad og Byfoged*) tilstede. De, der imidlertid især fremtraadte som handlende, vare Borgermestrene og Byfogden; men uagtet den sidste ofte fremsatte Erindringer om forskiellige Gienstande, f. Ex. de saa hyppigt forekommende mod løse Hunde, Ureenlighed paa Gaderne, Straatage m.m., og uagtet han oftere opfordrede til Erklæringer og examinerede Tiltalte, samt uagtet det nærmest synes at have henhørt under ham, naar upassende Opførsel udvistes af Nogen under Forsamlingen: saa var det dog uden Tvivl den eller de tilstedeværende Borgermestre, der præsiderede i Forsamlingerne og i det Hele dirigerede disse, ligesom de nysnævnte Erindringer og Advarsler lige saa hyppigen skecte ved dem, som ved Byfogden, hvorhos ogsaa de adspurgte Delinqventer og Vidner m. v. Hvad dernæst den Rolle angaaer, som menig Mand, eller de tilstedeværende Borgere, spillede ved disse Forsamlinger, da vare de ingenlunde altid blotte Tilhørere. Foruden at der idelig gaves Tingsvidner om hvad der passerede i Forsamlingerne, og hvortil da et vist Antal Mænd udnævntes, og foruden at saadanne Mænd ligeledes valgtes snart til at dømme i visse Sager, snart til at syne, maale og vurdere m. m., snart ogsaa til at fastætte Andet f. Ex. Taxter, autonomiske Bestemmelser m. m.; saa tilkiendegav ogsaa ofte Forsamlingen in pleno, som det synes ved Acclamation eller lignende Yttringsmaade, sin Billigelse af et eller andet Forslag, eller sin Mening om en eller

*) De nævnes saa godt som altid i denne Orden.

anden Gienstand; ikke at tale om de hyppigen forekommende Forbønner for Domfældte, hvilke maaskee vel fremførtes af Enkelte, men da i alt Fald stiltiende bifaldtes af de Øvrige. Endeligen kunne vi her udtrykkeligen bemærke, at ved disse Samlinger, og ved alle, undtagen ved een Art, som vi senere skulle nævne, mødte man ubevæbnet. Dette fremgaaer især af et Tilfælde, hvor en Krigsmand giorde det Modsatte og i øvrigt opførte sig paa en støiende og fredforstyrrende Maade, og derfor blev givet en Irettesættelse[10]).

Forsamlingerne inden lukte Døre paa Raadstuen, bestode af en eller begge Borgermestrene, nogle eller alle Raadmændene og Byfogden, samt uden Tvivl Byskriveren, og af og til nogle Borgere med Andre. Stundom, men temmelig sieldent, var hele Raadet forsamlet[11]); oftest var det nogle af Raadmændene, som vare fraværende; næsten aldrig hændtes det, at der ingen Borgermester var tilstede, og kun een Gang i Aarene 1566—75 har jeg bemærket dette[12]); oftere, en halv Snees Gange i disse 10 Aar, findes Byfogden derimod ikke nævnt; men ved nogle af disse kunde det vel hænde, at Skriveren blot havde glemt at anføre ham, skiøndt han var tilstede. Byskriveren har vistnok ligeledes været nærværende ved disse Forsamlinger, da Forhandlingerne nedskreves og tilførtes Protocollen, og dette

[10]) Jvfr. ogsaa et før omtalt Brev af 15de Januar 1567 for Odense, hvori blandt Mere siges: „Og efterdi Vi forfare, at naar Noget her til Dags er paa Raadhuset at forhandle, understaaer sig en Part der i Byen, med deres Værge og Vaaben at gaae derop, og truer og undsiger Borgermester og Raadmænd" o. s. v. Det var ogsaa bestemt i Recessen 1537 Art. 3 (Rosenvinges Udg. S. 173—74), at man skulde møde ubevæbnet paa Raadhuus eller Tinge.

[11]) F. Ex. 18 Decbr. 1566, 27 Aug. 1567, 29 Juni, 29 Septbr., 5 Novbr 1569; 14 Febr., 14 Marts 1571; 14 Aug. 1573; 2den Juledag 1575, og maaskee et Par Gange til i Aarene 1566—75.

[12]) Den 22de Septbr. 1567.

sidste stundom synes endog strax at have været Tilfældet med Erklæringer, som Fremmede afgave og underskrev i Bogen. Ikke sieldent – omtrent 30 Gange i det ovennævnte Decennium – vare ogsaa nogle andre Borgere, flere eller færre, fra et Par til nogle og tyve, tilkaldte, snart f. Ex. ved Forhører, som det synes, som et Slags Vidner; snart for at raadslaae om det Anliggende, der bragtes paa Bane, f. Ex. flere Gange om den alt forhen berørte Vandkunst, en Brovase m. m.; snart ogsaa for at deeltage i Paadømmelsen af en Sag. Selv Fremmede bleve nu og da tilkaldte til disse Møder, f. Ex. den 21de Julii 1569, da en Sag angaaende et af to hollandske Skippere paa Toldboden præsenteret falsk Søbrev fra Hamborg, efter Kongens derom indhentede Bestemmelse, blev foretaget. Da vare tilstede 12 Borgere „med mange fremmede Skippere, Kiøbmænd og Styrmænd, som da vare fordrede at være tilstede", og paadømtes Sagen af de 12 Borgere og 12 fremmede Skippere [13]) tilligemed Borgermestrene, Raadmænd og Byfogden. Ligeledes vare den 20de August s. A. foruden Borgermestrene, 5 af Raadmændene og Byfogden, endvidere 16 Borgere eller Indvaanere og 4 Fremmede tilstede ved Behandlingen af en Sag, angaaende et Lybsk Skib, der i Østersøen var taget af Fribyttere (Capere), priisdømt i en østersøisk Havn, derpaa oftere solgt og sidst kiøbt af en Englænder, som nu laae med det for Helsingborg. Lybekkerne, der vilde arrestere det, havde faaet en kongelig Befaling, at Borgermestre og Raad i Helsingør skulde tilkalde nogle fremmede Skippere og Kiøbmænd og nogle Borgere og paadømme Sagen; denne blev i øvrigt derefter af Parterne overladt til en mindre formel Afgiørelse ved uvillige Mænd. Den 29de Septbr. s. A.

[13]) 4 af Amsterdam, 1 af Kampen, 2 af Embden, 1 af Rostock, 1 af Harlingen, 1 af Lübeck, 1 af Brunsvig og 1 af Bliefs.

var endelig ogsaa, da Forhør foretoges angaaende en Borgers og en skotsk Landsknegts Død, der begge fandtes dræbte i den Førstes Huus, „nogle skotske Captainer" tilstede; og saaledes oftere. Endelig var ogsaa ved disse Forsamlinger Sognepræsten enkelte Gange nærværende, naar Sagen vedrørte Kirke- eller Skolevæsen, Ægtefællers Samliv eller deslige.

De Sager, som paa disse Forsamlinger behandledes, angik især Fordringer eller andre Andragender fra Fremmede, fornemmelig Udlændinger, dog ogsaa udenbyes Danske, i Særdeleshed naar de havde erhvervet skriftlige Befalinger eller Henviisninger fra Kongen, eller ogsaa Anbefalinger fra Fornemme; Tvistigheder mellem Fremmede indbyrdes, især Søfarende; Søforklaringer, Paaseilings- og Paadrivningssager; Erklæringer og Forklaringer om Overfald af Fribyttere, Capere og Sørøvere; vigtige Sager, f. Ex. stundom om Drab, eller saadanne, som tillagdes særdeles Vægt, fordi Byen og dens Øvrighed antoges, i Anledning af samme, let at kunne komme i Ugunst paa høiere Steder, f. Ex. angaaende Slagsmaal mellem Borgere og Krigsfolket; fremdeles Sager angaaende Gienstande, som man enten aldeles ikke, eller først efter en omhyggelig Overveielse med enkelte af de meest anseete Borgere vilde lade komme frem for Alle, iblandt de sidste t. Ex. Forhandlingerne om den alt før nævnte Vandkunst, en Brovase m. m; iblandt de første ond Forligelse mellem Ægtefolk, og andre Tilfælde, hvor en Scandal ønskedes afvendt fra enkelt Mand[14]); endelig ogsaa An-

---

[14]) T. Ex. den 19de Mai 1568 vare saaledes alle Bagerne i Helsingør paa Raadstuen, i Nærværelse af Borgermestre, Raad og Byfoged; deres Brød veiedes og der blev fundet stor Brøst ved dem baade i Vægt og Godhed; de tilstode dette, men for at Sagen ikke skulde komme for „menig Mand", lovede de nu inden lukte Døre Bedring, og optingede til Kongen og Byen for deres Forseelse; „findes deres Brøst en anden Gang bliver deres Straf haardere".

tagelser af de ringere Kirkebetiente og Lærerne ved Skolen; m m. Ligesom imidlertid Sager af de fleste blandt ovenanførte Slags dog ogsaa ofte behandledes paa en Raadhuus-Forsamling for menig Mand, vel især naar en saadan desuden skulde holdes, saaledes foretoges stundom ogsaa paa Raadstue-Forsamlingerne Sager, der aabenbart kun toges med, fordi der nu gaves en Leilighed. Undertiden begyndte ogsaa en Sag, f. Ex. et Forhør, ved en saadan Forsamling, men fortsattes senere ved Raadhuus-Samlinger. Hiin holdtes naturligviis til aldeles ubestemte Tider, som oftest formodentlig efter speciel Tilsigelse til hver enkelt Mand; dog ogsaa stundom paa de ordinaire Forsamlingsdage, men førend disse sidste Møder begyndte. Saaledes holdtes den 21de Juni 1568 en sædvanlig Samling „ude paa Raadhuset for menig Mand"; men der foretoges „først paa Raadstuen" to Sager, der ikke egnede sig til at behandles for Alle, i det først Præsten og tre andre Mænd mødte og giorde Forbøn for en Christoffer Slagter, at han maatte fritages for at udstede en skriftlig Erklæring til en Margrethe Kandestøbers, som han havde fornærmet, hvilken Erklæring det var paalagt ham at afgive, men som han ansaae altfor beskæmmende for sig, hvorfor han endelig ogsaa fritoges for at give den; og dernæst androg en Andbiørn Svendsen, der adskillige Aar havde boet i Helsingør uden at tage Borgerskab, at han, efter de hyppige almindelige Erindringer om at Enhver, der ikke alt havde giort Borgereed, skulde melde sig og erhverve Borgerskab, frygtede for at hensidde længere; men at han paa den anden Side i sin Tid havde været med at forraade Wardberg Slot til Grev Christoffers Folk, i det han med omtrent 30 andre lod dem komme ind ad et hemmeligt Sted; og dette vilde han nu ikke gierne være bekiendt for menig Mand. (Det maa erindres, at Enhver, der vilde være Borger, skulde fremføre Beviis om sin Opførsel paa de

Steder, hvor han før havde været). Da han nu havde boet længe i Helsingør, ladet sig finde villig med Skat og Tynge, og intet Ondt vidstes om ham siden han kom der til Byen, saa og i Betragtning af hans Alderdom: blev det ham tilladt at giøre sin Borgereed for Borgermestre og Raad inden lukte Døre, hvilket skeete. Jeg skal endnu til Slutningen kun bemærke, at efter mine førnævnte Optegnelser var Antallet paa disse Forsamlinger i hvert af Aarene 1566—75 følgende: 1566—67, i hvert 11; 1568: 8; 1569: 11; 1570: 18; 1571: 10; 1572: 9; 1573: 7; 1574: 8; 1575: 5. Hertil kommer de foran Side 114 Anm. 5 ommeldte, vel paa Raadhuset holdte, men i Følge deres Beskaffenhed ligefrem til Raadstue-Sessionerne hørende, omtrent 12 Forsamlinger. Saafremt man fremdeles maatte finde, at de andre, ligeledes før omhandlede Forsamlinger, der vel efter Protocollernes Udtryk afholdtes paa Raadhuset, men hvor kun en Deel af Borgerne, ikke menig Mand vare tilstede, snarere maatte regnes sammen med disse her ommeldte Raadstue-Samlinger, — og jeg indrømmer, at denne Anskuelse vel kan forsvares — saa forøges det ovenanførte Antal med 12 til 14. Men desforuden findes der i hvert af hine Aar nogle Sessioner indførte i Protocollen uden at det er angivet, hvor de ere holdte, stundom ei heller hvo der var tilstede; og adskillige af disse, i det mindste et Par hvert Aar, synes efter Beskaffenheden af Gienstandene for Forhandlingerne at have hørt under den her omhandlede Classe.

Inden jeg forlader Materien om Raadhuset, tilføier jeg her nogle Bemærkninger om den øvrige Brug, man giorde af dette Huus[13]), og hvoraf Noget stod i Forbindelse med

---

[13]) I Friis Edvardsens Skielskørs Beskrivelse findes S. 152 omtalt, og tildeels beskrevet, et i 1682 nedbrudt Raadhuus i nysnævnte By,

dets egentlige Bestemmelse. Saaledes henlaae der det lovbestemte Maal og de mindre Vægter[16]). Ogsaa Mønster for Fiskegarnene vare der ophængte[17]). Fremdeles har jeg stødt paa Bemærkninger i de helsingørske Protocoller, om at en enkelt kongelig Befaling har været opslaaet sammesteds[18]). Paa Raadhuset var ogsaa Fængslet[19]), uden Tvivl i nogle af Kielderne; medens andre benyttedes til et ganske andet Brug, nemlig til Viinudsalg[20]). Raadhuset brugtes og til Giæstebud og slige Forsamlinger. Saaledes hedder det i Protoc. I, fol. 114: Anden Pintsedag (uden Tvivl 1552) den Tid Borgermestre og Raad

---

som sandsynligviis brugtes ogsaa i den Periode, vi omhandle; men det maa erindres, foruden andet, at denne Bygnings indvortes Indretning muligen var forandret meget i de sidste 100 Aar før dens Nedbrydelse. Om Riber Raadhuus fra denne Tid see Terpager S. 460—61.

[16]) Jvfr. Recessen af 1540 Art. 24 (Rosenvinges Saml. S. 209—10).

[17]) Mandag efter Dominica judica, nok 1550 (Protoc. 1, fol 26) blev Kongens Brev forkyndt, at Ingen maatte bruge noget Fiskegarn med mindre Masker end det Skiel eller Redboer viser, som er ophængt paa Raadhuus-Døren. Onsdag før Simonis et Judæ Dag 1554 (Protoc. 2, fol. 21) læstes igien et Kongebrev: at intet Bundgarn, Sildegarn o. s. v. skulde bindes anderledes, end over det Skiel og Redboer, som for nogle Aar siden blev hængt paa Raadstue-Døren. Disse Breve vare imidlertid ikke udelukkende for Helsingør; see Cancelliets Tegnelser, 3, 145 og 4, 441.

[18]) Et saadant Opslag var bestemt ved Brev 16de Juni 1572 til Lehnsmændene, om Bekiendtgiørelsen af Anordningen af samme Dato om Myntens Forandring.

[19]) See f. Ex. den 4de Aug. 1571. Byfogden begav sig fra sit Huus, hvor en for Trolddom anklaget Qvinde skulde confronteres med et Vidne, hen til Raadstue-Gaarden, og lod den Anklagede optage af Fængslet.

[20]) Stundom bortleiedes nok ogsaa Dele af Kielderne; see Friis's Skielskørs Beskrivelse Side 153. Her kan og mærkes, at da det i 1552 (Tegn 4, 108) tillodes Skielskørs Borgere at tage Halvdelen af Klosterkirken og bruge Stenene til Kirkens og Raadhusets Bygning, paalagdes det dem at bygge dette sidste med gode, stærke Lofter, for at Kongens Korn, naar det blev forskikket did, kunde faae Loftsrum og blive vel forvaret.

oplagde de fire Tønder Øl paa Raadhuset for menig Almue: samme Tid styrtede Peder Haagensen sin Hals sønder ned af Raadhuus-Trappen"[21]). Men især brugtes Raadhuset til Høitideligheder ved Bryllupper, hvad der endog forudsættes i Lovgivningen[22]). I 1573 solgtes nogle Byen Helsingør tilhørende Haver til Borgermester Henrik Mogensen og Raadmændene Frands Lauridsen og Frederik Leiel, for respective 50, 180 og 60 Mark. Disse 290 Mark bestemtes det den 25de Febr. s. A. at Frederik Leiel skulde samle og derfor „udi Raadstuegaarden" bekoste et nyt Huus, „at bruges til et Brudehuus[23]) til menige Byes Gavn og Bedste"; af en Tilførsel i Protocollen for 4de Mai s. A. sees, at denne Bygning skulde blive „2 Lofter høi og derovven paa en Sal, saa at dersom nogen Borger har Behov at bruge den til en Bryllupskaast, om man ikke vil holde den paa Raadhuset, skal det der altid holdes og være fangeligt." Maaskee tyder den Forudsætning, at man muligen ikke vilde holde Festligheden paa selve Raadhuset, hen paa, at der, hvad i sig selv er rimeligt, maatte gives en Betaling for Benyttelsen af Raadhuus-Salen ved slige Leiligheder. Endeligen kan det endnu bemærkes, at Pladsen udenfor Raadhuset var det Sted, hvor Borgerskabet i pludseligt paakommende Tilfælde, navnlig

---

[21]) Jvfr. ogsaa Friis's Skielskørs Beskrivelse S. 153. Vi kunne i Forbigaaende bemærke, at det især var Laugene og Gilderne i de fleste Kiøbstæder, forsaavidt de ikke havde eget Huus eller Plads, der benyttede Raadhuset til Lystigheder og Dands.

[22]) See Recessen af 1551 Art. 4 og 1558 Art. 6). Rosenvinges Udg. S. 249 og 285.

[23]) I øvrigt omtales der alt i Protocollen Nr. 1 fol. 35 paa en Fortegnelse over noget Krudt, Astrag, Muursteen m. m., Byen tilhørende, hvilket var laant til Adskillige, ogsaa, at Borgermester Sander Aar 1535 laante en Deel Astrag, som laae i „Brudehuset."

i Krigen med Sverrig, især skulde møde, saasnart der ringedes med Kirkeklokken til saadan Samling[24].

I Forbindelse med de sidst omhandlede Raadstue-Forsamlinger maa vi her omtale de Møder, der holdtes af Øvrigheden hos enkelte af Magistrats-Personerne, eller andet saadant Sted. Hyppigst var det Tilfældet hos Byfogden i hans Huus[25], sieldnere hos en af Borgermestrene, og hvad f. Ex. Decenniet 1566—75 angaaer, kun nogle faa Gange hos en af Raadmændene, eller hos Byskriveren. Fremdeles forekomme slige Sessioner en enkelt Gang nu og da holdte paa Kongens Toldbod (nu Øresunds Toldkammer) og hos Private; i sidste Fald formodentlig paa Grund af, at disses Sygdom maatte hindre dem fra at gaae ud, hvilket i det mindste stundom udtrykkeligen findes anført. Ved disse Forsamlinger, og navnlig de først ommeldte af dem, vare sielden alle eller en stor Deel af Øvrighedens Medlemmer tilstede; ofte var end ikke nogen Borgermester tilstede, især naar Mødet holdtes hos Byfogden, og omvendt var Byfogden ikke sielden fraværende, naar det var hos en af Borgermestrene, at Sessionen holdtes. Undertiden — t. Ex. en halv Snees Gange i det førnævnte Tidsrum af 10 Aar — omtales der endogsaa

---

[24]) Den 2den Jan. 1565 tilkiendegaves det f. Ex., at naar der ringes med den nye Klokke i Taarnet, skal man møde med sit Værge for Raadhuus-Porten, og der faae videre Besked; naar Kongens eller Byens Ærinde er forhaanden og samme Klokke ringer, skal man møde der, hvor det er fornødent at hielpe. Den 12te Febr. s. A. fremførtes en lignende Erindring om, naar den nye Klokke ringer, da at møde for Raadhuset, eller, som her tilføies, „for Fogdens Dør". Den 27de Juni 1566 hedder det, at, naar Vagtklokken ringer, skal Enhver møde for Raadhuset med Harnisk og Værge, som han er taxeret for. Og saaledes ofte.

[25]) I 1566: 7 Gange; i 1567: 13; 1568 og 1569 hvert 4; 1570 og 1571 hvert 3; 1572: 6; 1574: 4; 1575: 3.

ingen anden Øvrigheds-Person som tilstedeværende end den, hos hvem Mødet blev holdt. Dog kan det naturligviis undertiden være glemt at anføre en eller flere Tilstedeværendes Navne. Undertiden var Sognepræsten; og ikke sielden flere Borgere nærværende ved disse Forsamlinger[26]). Paa dem foretoges en Deel af det samme Slags Sager, som pleiede at være Gienstanden for Raadstue-Forsamlinger, dog vare de enkelte Tilfælde som oftest af mindre Vigtighed end de, der afhandledes paa Raadstuen; fremdeles Forliig, Erlæggelse af stipulerede Betalinger, Erklæringer, Vidnesbyrd; men selv i disse Forsamlinger afsagdes dog ogsaa stundom, skiøndt meget sieldent, Domme. Saaledes var den 27de Aug. 1567 en af Borgermestrene og 4 Raadmænd tilstede hos Byfogden, hvor da en vis Hans Guldsmed fremstod, der tilligemed en Anden havde kiøbt et lille Parti Viin, og igien solgt sin Andeel til en „Sutler" (Marketender), der skulde give ham hvad han selv havde kiøbt den for og 8 Daler dertil. Da disse 8 Daler ikke aldeles punktlig vare blevne betalte til bestemt Tid, skiøndt strax efter, vilde Hans hæve Kiøbet eller deeltage i hele Vindingen, som ventedes. Sutleren bød ham nu 4 Daler til, men Hans afslog dette og begierede Dom. „Da blev der saaledes sagt paa efter Sagens Beskaffenhed, at Hans Guldsmed bør holde Sutleren sit Kiøb og lade sig nøie med de 8 Daler". Af de paa Told-

[26]) I det ommeldte Decennium findes saaledes Borgere omtalte som nærværende ved disse Møder lidt over 20 Gange, Præsten 5 Gange. Stundom vare ogsaa Fremmede tilstede; saaledes vare den 2den Septbr. 1570 hos Raadmanden Jørgen Maar nærværende Byfogden, Præsten, 2 Borgere, 2 andre, uden Tvivl Englændere, 2 engelske eller skotske Captainer og en tredie, uden Tvivl ogsaa en Officier, Robertson; der afhørtes Vidner i en Sag angaaende et Drab, som en skotsk Captain Dagen i Forveien havde begaaet paa en anden skotsk Krigsmand. Sagen fortsattes den 4de Septbr. men paa Raadstuen, og da var en af Borgermestrene, samt 3 Raadmænd, Byfogden og to Borgere tilstede.

boden foretagne Sager angik adskillige Paaseilinger og Paadrivninger, og deslige, men stundom vare de dog af anden Beskaffenhed. Som et af flere Exempler herpaa kan anføres, at den 14de October 1568 vare begge Borgermestrene (den ene af dem, Henrik Mogensen, var Tolder) og 4 Raadmænd (hvoraf de to, Frederik Leiel og David Hansen, vare Toldskrivere) tilstede paa Toldboden, hvor da følgende Sag foretoges: En Skipper Pitter Classen Geller fra Vliessingen, der om Sommeren var kommen giennem Sundet, havde da givet sin Forpligtelse, ikke at løbe ind i Sverrig; dette giorde han dog, men, som han sagde, trængt af Storm; da han kom tilbage, blev han tagen af Fribyttere (danske Capere uden Tvivl) og ført til Kiøbenhavn, hvor Godset var „deelt til Priis" (priisdømt) og Skibet vilde man ligeledes have. Han havde været i Rette hos Borgermestre, Raad og Byfoged i Kiøbenhavn, hvor han var bleven henviist til Helsingør, for der at føre Beviis i sin Sag, hvilket — efter hvad han sagde — ikke maatte skee i Kiøbenhavn. Nu begierede han sine Skibsfolk afhørte. Da nu Skipperen paa den Pinke, som havde taget Pitter, „en engelsk Mand", var tilstede i Helsingør, beskikkedes han ved David Hansen om at møde; men han svarede nei, og at Sagen ikke vedkom ham, men Peder Ore og Biørn Andersen[27]). Da man nu hørte dette, og Pitter ikke havde nogen skriftlig Henviisning om at fordre Beviis i Helsingør i en Sag, som alt andetsteds var ført i Rette „og sententieret", paalagdes det ham først at skaffe saadan Henviisning. — Under denne Afdeling af Forsamlinger skal jeg endnu

---

[27]) Maaskee de havde Deel i Kaperskibets Udredning. See i øvrigt et saakaldet Kaper-Reglement fra Syvaarskrigen i Nye Danske Mag. 6, 215—16.

kun nævne Aastedsmøder, især Opmaalinger af Eiendommes Grund, Taxationer af faste Eiendomme, Giærdesyn m. m., ved hvilke som oftest een eller flere Øvrigheds-Personer vare tilstede.

Vi komme nu til at omtale en Retsforsamling, der ommeldes i de helsingørske Protocoller under en Benævnelse: Retterting, der ellers neppe havde en slig speciel Betydning som i denne By. Denne Forsamling holdtes ikke paa Raadhuset; men som det synes ved Retterstedet, eller paa Pladsen omkring dette. Under en Trolddomssag af 1571 omtales en Galge som staaende ude norden for Byen; om ogsaa de øvrige Livsstraffe og navnlig Halshugning exeqveredes paa samme Sted, veed jeg ikke [28]). Til et saadant „Retterting" udfulgtes Delinqventerne; og var da, foruden Øvrighedspersonerne, som enten alle vare nærværende eller den største Deel af dem, samt Præsten og „Mestermanden", der af Klageren maatte bekostes hentet fra Kiøbenhavn, endvidere Borgerskabet eller Indvaanerne tilstede. Disse mødte ved denne Forsamling bevæbnede. Dette sidste sees navnlig af, at da en Oluf Andersen, Mandagen den 25de October 1563, var for Sørøveri henrettet, hans Hoved sat paa en Stage og hans Krop paa et Hiul, tiltalte Byfogden den 4de Novbr. derefter de Borgere, som ikke havde været tilstede paa Rettertinget bemeldte 25de

---

[28]) Jeg maa dog allerede her foreløbigen henpege paa, hvad der siden vil blive sagt om „Bytinget". For Resten omtales der ofte „Kagholmen", som et Sted, formodentlig den Gang, eller i alt Fald oprindeligen, en lille Ø eller Holm, hvor mange Huse og Boliger fandtes, skiøndt uden Tvivl for det meste beboede af simple og tildeels mindre hæderlige Folk. Efter Benævnelsen at slutte, skulde Kagen have staaet her; og hvis saa er, ere vel flere andre Straffe, undtagen Livsstraffen, exeqverede der (f. Ex. Øres Afskiæring). Pæle med Halsjern fandtes derimod flere andre Steder; og paa Hudstrygning eller Riis i Raadhuusgaarden haves flere Exempler.

October, og disse kunde ikke bevise, at de vare mødte betimeligen paa Tinget „med deres Værge“, som de i Forveien lovligen vare blevne tilvarede paa Raadhuset, før de gik derhen [29]). Man seer, at Borgerne ved saadan Leilighed, i det mindste for en Deel have mødt med Skydegevær. Da nemlig den 25de Juli 1564 en tydsk Landsknegt, Hans von Thurgo, blev henrettet formedelst begaaet Tyveri, kom en vis Christen Bager af Vaade til at ihielskyde tvende Personer med et „stakket Fyrrør“, som han stod uforsigtigt med. Bemeldte Henrettelser skeete ofte om Mandagen efter endt Raadhuus-Samling, hvor da det tilstedeværende Borgerskab kunde tilsiges til Møde paa Rettertinget. Undertiden gientoges paa Rettertinget de forhen giorte Tilstaaelser, stundom oplæstes alt det i Sagen Passerede eller yderligere Oplysninger krævedes; Klagerne [30]) adspurgtes, om de begierede Ret, eller de vilde stede Vedkommende til Bod, og ikke sielden giordes Forbøn. Var denne forgieves, afsagdes Dommen, eller, hvis den allerede var oplæst paa Raadhuset, gientoges den, stundom ogsaa med Oplæsning af den Lovbestemmelse, som fordrede Dødsstraffen, hvorefter Executionen skeete. Undertiden sendtes ogsaa Forbrydere til Helsingør, for der at rettes, efter at Dom andetsteds var afsagt over dem. Dette var i 1571 Tilfældet med en Deel Sørøvere eller Fribyttere, der vare blevne tagne af danske Krigsskibe, og som efter Kongens Befaling bleve sendte fra Kiøbenhavn til

---

[29]) Tiltalen gientoges 3 Tingdage endnu, og den 31te Jan. 1561 tilkiendegav Byfogden, at de Borgere, som vare fordeelte for deres Faldsmaal, fordi de ikke vare mødte ved hiin Leilighed, skulde „aftale“ (aftinge) for samme Faldsmaal inden næste Ting, eller videre tiltales.

[30]) Naar der ikke var nogen saadan, hvilket var sieldent, traadte Fogden i hans Sted; saaledes i et Drabstilfælde paa Rettertinget den 2den Junii 1572.

Helsingør. Af dem bleve 27 rettede der den 22de August nysnævnte Aar[31]. Den 4de Junii 1574 blev ligeledes en Hans von Lübeck, kaldet Grotekop, der var undvegen af dansk Tieneste, havde begivet sig blandt Fribyttere og begaaet Mord m. v., og derfor nu var dømt af „Raadet" i Kiøbenhavn, samt derefter forskreven af Slotsherren sammesteds, Morten Wenstermand, til Helsingør, for der at staae sin Ret, henrettet „paa Rettertinget" i bemeldte By, efter at Dommen igien var oplæst for ham. Hvad Grunden har været til Hensendelsen til Helsingør i dette sidste Tilfælde, kan jeg ikke sige; men de 27 Sørøveres Henrettelse i denne af Søfarende saa stærkt besøgte By blev sandsynligviis foraarsaget ved Ønsket om at giøre det saa vidt muligt bekiendt blandt Søfolk, hvor meget den danske Regiering lod sig Sørøvernes Udryddelse være magtpaaliggende. Jeg skal endnu, hvad Retterstinget angaaer, bemærke, at, ligesom Hensigten med dette kun var Livsstraffes Execution[32], saaledes foretoges der saa godt som aldrig Andet derpaa; en Undtagelse findes imidlertid den 17de August 1573, da en af Borgermestre, Raad og Byfoged udfærdiget Bekiendtgiørelse blev læst paa Retterting: at hvo der huser løsagtige og skiørske Folk, sælger dem Mad og Drikke ved Nat eller Dag o. s. v., skulde lyses tre Gange i Band fra Prædikestolen, og siden straffes efter Retten. Men denne i flere Henseender særegne For-

[31]) Da der i Protocollen henvises til nogle i Byens Giemme henlagte Documenter, „Registre", kan jeg ikke med Vished sige, at de alt vare dømte i Kiøbenhavn; men, havde det Modsatte været Tilfældet, vilde man sikkert have udtrykt sig anderledes i Protocollen.

[32]) Uagtet saavel de meget hyppige Forbønner, som og Bekostningen for Klagerne ved Sagen og Straffens Execution, med mere, bevirkede, at Dødsstraffen ofte ikke blev anvendt, hvor den var forskyldt: indtraf dog deslige Executioner, og altsaa Retterstings Afholdelse, ikke sielden i Helsingør, langt oftere end nu, saaledes fra 1568 til 1575 en halv Snees Gange.

anstaltning var anlediget af, at det Fruentimmer, som den Dag var ført paa Rettertinget for at henrettes[33]), og som var kommen reisende, som hun sagde fra Norge, sandsynligviis hørte til de omhandlede „løsagtige og skiørske Folk", og var bleven modtagen i en Mands Huus i Helsingør, som hun strax bestial; hvortil kom, at en Uge i Forveien en Deel Personer vare tiltalte og forviste Byen for ondt Levnet og for at have holdt Skiøger i deres Huus m. v.

Endelig maa jeg endnu her omtale et Forsamlingssted, hvis Betydning, saafremt det ikke er det samme som Rettertinget, er mig ubekiendt. Det forekommer under en Benævnelse, som ellers er bekiendt nok: Bytinget. Ved at giennemgaae de første helsingørske Protocoller har jeg i det Hele ikke havt Opmærksomheden tilstrækkeligt henvendt paa Forskielligheden mellem Forsamlingerne, og det er derfor kun tilfældigviis eller i andre Øiemed at jeg af hine har giort nogle Udrag, som kunne tiene til Oplysning ved dette Spørgsmaal; men i Protocollerne fra 1566 til 1575, som jeg har giennemgaaet ogsaa med dette for Øie, findes ikkun, at det den 22de Novbr. 1568 blev paabudet: at Alle, som boe ved den Jord, hvor „det nye Byting" skal giøres, skulde føre det Møg og Ureensel, som de havde ført derpaa, igien bort derfra. Samme Dag begierede to Mænd at faae den Jord overdraget, hvor „det gamle Byting" havde været, hvilket blev dem tilsagt, imod at de skulde opføre god Kiøbstadsbygning derpaa, og imod Jordskyld. Da denne Jord maaltes, var Breden paa den ene

33) Da det paa Rettertinget opdagedes, at hun var frugtsommelig, kunde hun ikke henrettes; og da et langt Fængsel kunde blive farligt for Fosteret og vilde falde den Bestiaalne (som nok var en Fisker) umuligt at bekoste: blev hun, efter Forden, benaadet uden al skammelig Straf (ɔ: Tab af Øre o. desl), imod at rømme af Landet og aldrig at komme tilbage.

Ende 35 Alen, paa den anden 36; Længden paa den ene Side 29½, paa den anden 32 Alen; det Hele var altsaa ikke noget meget stort Rum. Den Maade, hvorpaa Alt her omtales, synes at tyde paa, at det gamle Byting havde været, og det nye fremdeles skulde være en aaben Plads i Byen, ikke nogen Bygning, og da saa godt som alle de — magistrelle og egentlig retlige eller tinglige — Forretninger, man kan forestille sig at have paahvilet Øvrigheds-Personerne i hiin Tid[34]), af Protocollerne sees at være udførte paa de foran nævnte Steder og Maader, synes intet Særegent at blive tilbage for dette saakaldte Byting; men dette maa næsten antages at falde sammen med et af de andre Samlingssteder, og da kan der, efter dets ovenantydede Egenskaber, kun tænkes paa Rettertinget. Hermed stemmer ogsaa de Par Yttringer, jeg af Helsingørs første Protocoller har fundet blandt mine Uddrag. I den første af disse Bøger[35]) omtales paa „Bytinget" en Jørgen Hagensen, anklaget af en Bonde i Roertang for nogle Lam, han havde stiaalet, hvilket han tilstod lige som en Deel andre af ham og hans Hustru udøvede Tyverier; hvorhos han endnu paa Stigen (nemlig til Galgen) bekiendte et Tyveri til, som han ikke før havde nævnt. Af den samme Protocol[36]) har jeg fremdeles uddraget den følgende Notice: „Samme Dag blev Rasmus Jorgensen Helt, født paa Hetland, rettet, og bekiendte aabenbart paa Bytinget, at han havde været med at myrde en Karl i Norge ved Navn Jens Plov" o. s. v. Paa begge disse Steder er, som man

[34]) Skiftevæsenet kunde maaskee undtages; men foruden at de dibhen hørende Sessioner vel ofte holdtes i Vedkommendes faste Eiendom eller leiede Bolig, var i alt Fald hiin aabne Plads ikke vel egnet for det Slags Forretninger, og kunde umuligt være bestemt ene for dem.
[35]) Nr. 1, fol. 87; — 13de August, uden Tvivl 1551.
[36]) Nr. 1. fol. 113, uden Tvivl fra 1552.

seer, Bytinget og Henrettelsen satte i en saa nær Forbindelse, at det vel ikke er usandsynligt, at denne foregik der.

Det man erfarer af de Randersske Protocoller om Retsforsamlingerne, frembyder i flere Henseender Varianter til det Ovenanførte, og det uagtet de Oplysninger, der indeholdes i hine, ere af langt mindre Omfang, end hvad man kan udlede af de helsingørske Bøger. Af de tre Bøger fra Randers, jeg nøiagtigen har giennemgaaet, inscriberes den ene: „Randers Raadhuses Bog, udi hvilken alle mærkelige Sager findes indskrevne og antegnede, som udi Raadhuus er forhandlet: som er skrevet og giort udi Randers udi det Aar 1586 den 20de Januar[36]“). De tvende andre benævnes „Randers Byes Tingbog“ for 1587 og for 1588. Vi have altsaa allerede her en bestemt Forskiel mellem Forhandlingerne paa Raadhuset — for Borgermestre og Raadmænd — og paa Tinget — for Byfogden m. v., som i de helsingørske Protocoller ikke findes, saavidt vides, førend langt ind i Christian den Fierdes Tid, og i alt Fald ikke i Protocollerne indtil 1575, som jeg har seet. Hvad Raadhuus-Protocollen angaaer, maa det imidlertid bemærkes, at den, der ogsaa efter sin Inscription kun skulde indeholde „mærkelige“ Sager, ikke kan antages at have skullet omfatte enhver Art af de Magistraten underliggende Forretninger. Materier som Borgerskabs Meddelelse, Tilsyn med Næringsdriften og navnlig Laugene, findes enten slet ikke, eller næsten slet ikke berørte; og overhovedet forekomme der — saa vidt

[36]) Den begynder imidlertid først med Mandagen den 28de Februar 1586; det sidst Indskrevne er fra Løverdagen den 7de Marts 1592; men ligesom der herefter følger en Mængde rene Blade, er det og Tilfældet længere foran. Den er egenlig kun taalelig nøiagtig ført for 1586, maadeligen, med Udeladelser og Spring, for 1587 og 1588, indeholder Intet for 1589 og 1590, og kun 2 Sessioner fra 1591 og 1592.

jeg har bemærket og erindrer — ikkun Tilfælde, hvor Tvistende eller Andragere af anden Art optræde, men ikke reent selvstændige, af Magistraten selv reiste Forhandlinger.

Den egentlige Magistrats Forsamlinger i Randers, i det mindste af den Art, som omhandles i den ovenfor ommeldte Protocol, holdtes paa Raadhuset, og ved dem vare begge Borgermestrene eller en af dem, og alle eller en Deel Raadmænd tilstede. Skriveren omtales ikke som nærværende, og Adskilligt kunde lade antage, at Byskriveren ikke brugtes ved disse Samlinger; iblandt andet den Omstændighed, at disse ordentligviis holdtes den samme Dag, Mandagen, som Tinget, paa hvilket sidste han maatte være tilstede; hvorhos det neppe kan paatvivles, at det i alt Fald ikke sielden har været ogsaa til samme Timer paa Dagen, om Formiddagen, at begge Forsamlinger ere holdte: Imidlertid maa vel i alt Fald En af de Tilstedeværende, maaskee en af Raadmændene, foreløbigen have ført det Passerede til Papiret. Byfogden var derimod ikke nærværende ved disse Forsamlinger, undtagen nogle enkelte Gange; om dette sidste endog i saa Fald stundom har havt sin Grund i at et Forhør blev holdt over en tilstaaende Forbryder, hvis Dom siden skulde afsiges af Byfogden, i Forbindelse med Borgermestre og Raad, saa er der dog een eller to Gange, hvor jeg ikke har kunnet opdage nogen særegen Anledning til hans Nærværelse. Naar han var tilstede ved disse Samlinger, og hans Navn er indført med i Overskriften, tillige med Borgermestrene og Raadmændene, som den Dag vare mødte, staaer han dog efter disse. I øvrigt indfandt sig ordentligviis ved disse Sessioner kun de Borgere eller Andre, som havde Noget at andrage, eller hvem Sagerne, der behandledes, angik[39]). — Sagerne, som behandledes i disse

[38]) Undertiden dog flere; saaledes den 6te Junii 15?6 findes efter at Borgermestrene og 5 Raadmænd ere nævnte i Overskriften, tilføiet Sagens

Forsamlinger, vare af meget forskiellig Slags, og lade sig vanskeligen henføre under mere enkelte Rubra; de angik dog for største Delen Tvistigheder; nu og da forekomme nogle Skiødninger og andre til jurisdictio voluntaria henhørende Tilfælde. Især forekomme dog Sager, som angik eller reiste sig fra Arv og Skifte, enkelte Gieldssager, der vel stundom henvistes til Tinget [39]), men dog yderst sielden, hvorimod de i Almindelighed afgiordes; nogle Forhør, dog især i Tyvssager, og det saadanne, hvor Magistraten siden havde at dømme med Byfogden [40]); fremdeles et Par Forpligtelser i Anledning af Benaaadning ved Fritagelse for Tiltale, i Sager angaaende Fornærmelser mod Forældre, ondt Levnet m. v.; endelig enkelte andre, f. Ex. om en Bygning var sat paa en Andens Jord. — Formen af Afgiørelsen i de Sager, hvori Magistraten virkeligen deciderede, var ofte et Slags Dom: „da blev derpaa saa sagt for Ret" [41]); „da er N. N. tildømt at betale" o. s. v., ligesom der ogsaa oftere bruges det Udtryk om Indkaldelsen, at Vedkommende var „stævnet". Endelig kan med Hensyn til det her Omhandlede endnu bemærkes, at Magistraten — uagtet Randers den Tid ikke havde den saakaldte Lands-

Gienstand „Jens Karups anden Forpligtelse" (han havde slaaet sine Forældre m. v., men var benaadet for Tiltale), og derpaa „Otte Mænd: Peder Mikkelsen, Kield Jensen" o. s. v., hvorved i det Hele otte Personers Navne anføres. De maae vel snarest ansees som Vidner ved Forpligtelsen.

39) F. Ex. Den 18de April 1586: om 100 Daler var laant et Fruentimmer eller givet hende som Fæstensgave. Nogle Sager angaaende Skieldsord henvistes ogsaa til Tinge den 2den Mai og 22de Aug. s. A.

40) Saaledes forekomme Tilstaaelserne i en Tyvssag den 2den og 4de November 1588 i Raadstue-Bogen, men Dommen, affagt den sidstnævnte Datum, i Tingbogen; — ligeledes den 6te November 1587, Tilstaaelsen i Raadstue-Bogen og Dommen i Tingbogen.

41) Denne Formel brugtes endog ved Afgiørelsen af en Tvist, om En skulde vedblive et Værgemaal eller ikke; see den 18de April 1586.

tingsret — stundom synes at have paakiendt Rigtigheden af en ved Tinget foretagen eller paastævnt Sag; men om denne yderst dunkle Materie siden. Den ordinaire Forsamlingsdag var Mandagen, men Møder holdtes ikke hver Mandag, snarere maaskee i Regelen hver anden; derhos foretoges de ogsaa andre Dage, især om Løverdagen. Jeg vil her kun for tvende Maaneder i Korthed anføre disse Sessioners Antal og Sagerne, som ifølge Protocollen der forhandledes: de holdtes i 1586 i Mai Maaned d. 2den, da to Sager foretoges, en om Skieldsord og en om Umyndige paahvilende Gield; d. 7de Mai, Syns Afgivelse og Vidne-Forhør i en betydelig Saarsag; 16de Mai: tvende civile Sager, den ene dog reisende sig fra Værgemaal; d. 30te Mai: Forpligtelse af en Smed med Hensyn til hans Svende, og en Regnskabssag, der udsattes. For Junius findes kun to Sessioner: den 6te og den 18de; paa den første af disse afgaves den alt berørte Forpligtelse af en Jens Karup, der var benaadet for Tiltale for Fornærmelse mod sine Forældre; og den 18de Juni skeete kun 3 Skiødninger, der endda synes at staae i en vis Forbindelse med hinanden. — Paa Tinget, eller de egentlige Retsforsamlinger, mødte i det Hele ganske andre Personer. I Overskrifterne over hver Tingdag i Protocollerne for 1587 og 1588 anføres først som „sigillantes", ɔ: de, som skulle besegle eller udstede Udskrift af hvad der passerede, og som altsaa havde det egentlige Forsæde: øverst Byfogden, hvorved tilføies „judex", eller en anden Mand, sielden en Raadmand, men oftest en simpel Borger, i hans Forfald „i Dommersted" [42]); dernæst en anden Mand, ordentligviis en

[42]) Dette iagttoges ogsaa, naar ved enkelte Sager Byfogden fremtraadte som den Klagende; i saa Fald traadte ved disse Sager en Anden i hans Sted som Dirigent af Tinget.

Borger, stundom en Raadmand, og endelig Byskriveren eller en Anden i hans Sted[43]. Efter disse følge „Testes", — otte Mænd — der førte Øie med og egentlig bevidnede Rigtigheden af hvad der var passeret. Hvor Borgermestre og Raad dømte med Byfogden, nævnes, i disse Forsamlinger, denne foran hine. Desforuden vare Sandemændene[44]) hyppigen tilstede og lode Vidner afhøre eller afsagde Domme. Dernæst de stridende Parter m. v. Endelig var der, som oftere sees Spor til, en stor Mængde andre nærværende, og formodentlig var ogsaa her alle Borgerne pligtige at møde. Det hedder saaledes den 20de Marts 1587, at Borgermester Peder Pedersen, Raadmand Mogens Skou og 25 Mænd, (som nævnes i Protocollen) „og dertil menige Mand, som samme Dag var til Tinge" bevidnede o. s. v. For Resten var det her Byfogden, som præsiderede og dirigerede Forhandlingerne, samt alene afgiorde Sagerne og dømte, naar ikke Borgermestre og Raad tilligemed ham, eller Sandemænd m. v. skulde kiende i dem. — De Sager, som behandledes paa Tinge, vare vel af temmelig forskiellig Art, men især var det dog nogle enkelte Slags, der udgiorde den langt overveiende Deel. Det var — af civile — deels de saakaldte Fordelinger til Fald, og især de egentlige Gieldssager, ikke blot mod Indenbyesmænd, men ogsaa, og det meget hyppigt, mod Bønder, og andre Udenbyesmænd[45]); deels de saakaldte Voldsværinger

---

43) Undertiden, men sieldent, lidt oftere i Protocollen for 1588 end i den for 1587, nævnes flere sigillantes end disse tre; Antallet stiger stundom til 7—8.

44) De verlede hvert Aar; deres Navne, otte, anføres paa det første Blads anden Side i de to Protocoller fra 1587 og 1588; den øverste var Formanden. Under dem staaer „thill wargield" og nævnes da 2 Navne; dette har jeg ikke kunnet finde Meningen af.

45) Den første Tingdag i 1588 vare de især overmaade talrige; 6 lode hver fordele 1 Person; 2 hver 2; 2 hver 3; 1: 5; 1: 7; 2 hver

ved Sandemændene „for Bysætning", hvorved, saavidt man kan see, Sammenhængen var den, at vedkommende Creditor lod sin udenbyes Debitor, der netop befandt sig i Byen, arrestere eller rettere giorde Forbud mod hans Afreise, indtil Sagen havde været „for Tingsdom"; dette Forbud holdt Debitoren kun sieldent, ligesom han ikke heller mødte til den bestemte Tægtedag, paa hvilken da Creditoren fik ham, for Brud paa Forbudet, svoret Vold over ved Sandemændene, hvoraf resulterede, at langt stærkere Midler kunde anvendes imod ham end ellers [46]). En anden særdeles hyppig Slags Sager vare om Slagsmaal og Drab, samt om Tyveri. Men desforuden forekomme naturligviis mange andre Arter, som vanskeligen lade sig i Korthed rubricere [47]). Disse Forsamlinger holdtes ligeledes om Mandagen, og kun paa denne Dag, men i Reglen hver Uge; ikkun 4 til 5 Dage — hvoriblandt dog sandsynligviis Paaske-, Pintse-Mandag o. s. v., — mangle i hvert af Aarene 1587 og 1588. — I øvrigt forekommer det mig, som Tinget ikke kan være holdt paa selve Raadhuset; den bestemte Modsætning i Inscriptionen paa de tvende forommeldte Slags Protocoller om Sager, der ere foretagne „paa Raadhuset" og „paa Tinge", tyder herpaa, og understøttes af mange andre Udtryk, der enkeltviis i sig selv vistnok ere ubetydelige, men dog samlede faae nogen Vægt [48]). Om Fremgangs-

9; 2 hver 11; 2 hver 19; 1: 38; 1: 43; i Alt 187, alle eller de fleste udenbyes. Det Nærmere herom, ligesom om det øvrige Processuelle hører imidlertid ikke herhid.

[46]) Stundom siges det udtrykkeligen, i Bogens Margen: at den Voldsvorne siden havde „talt Minde til Randers By for samme Vold".

[47]) Det er synderligt, og tyder hen paa nogen Ufuldstændighed, at Anordninger og deslige næsten aldrig findes omtalte som læste, og at Skiødninger og Opbydelser i alt Fald sieldent forekomme.

[48]) I Faaborg omtales ogsaa Raadhuset og „Bytinget" som liggende adskilte fra hinanden; see et Skiøde af 8de April 1572 (Fyenske Reg.

maaden ved selve „Justificationerne", Forsamlinger svarende til dem ved de helsingørske „Retterting", har jeg lige saa lidet fundet noget, som om de andre med Hensyn til Helsingør omhandlede Møder og Samlinger; dette beviser imidlertid ikke, at saadanne ikke have været brugelige i Randers og andenstedś.

Af det ovenfor Anførte vil det tilstrækkeligen fremgaae, hvor forskiellige de Forsamlinger, Øvrigheden holdt indbyrdes, eller i Forbindelse med Borgerne, vare i tvende danske Kiøbstæder, og der er tillige allerede antydet en Forskiel i Magistraternes Functioner, Forretningsmaade m. v., som flere Gange vil træde stærkere eller mere specielt frem i det Følgende. Jeg har ikke saadanne Data i Henseende til andre Kiøbstæder, som kunde oplyse de hidtil omhandlede Materier, ogsaa hvad dem angaaer.

I, 10—11) til Henrik Rantzau paa en Gaard og Grund i Faaborg; denne laae „den østre Ende mod Raadhuset til et lille Stræde, som løber mellem Raadhuset og samme Eiendom — — — og paa (ɔ: ved) den vestre Ende (af Grunden) ligger Bytinget op til Gavlen paa Huset, som nu staaer paa forestrevne Grund". Jvfr. og hvad Ribe angaaer Terpagers Ripæ cimbricæ S. 45, og Galtens Ribes Bestrivelse S. (6.

En kort Efterretning om den engelske Bibeloversætter, Biskop Myles Coverdale, og hans Ophold i Danmark under Kong Christian III.

ved

C. Molbech.

Da jeg for tre Aar siden udarbeidede en Historie af de ældste danske Bibeloversættelser, navnligen Kong Christian den Tredies, eller den første fuldstændige danske Bibel af 1550, blev jeg tilfældigviis bekiendt med den Omstændighed, at en af de engelske Reformatorer, som hans Fædreland, foruden andre Fortienester af Kirken, skylder den første fuldstændige engelske Bibeloversættelse af Aar 1535, to Gange til forskiellige Tider havde opholdt sig i Danmark, og nydt personlig Beskyttelse af Christian III. Dette gav Anledning til det Forsæt hos mig, engang nærmere at undersøge denne Reformators Levnetsomstændigheder, og maaskee et eller andet Sted at meddele noget om disse, særdeles om Anledningen til hans Ophold i Danmark; samt om Beskaffenheden af hans Bibeloversættelse, og dens Forhold til andre og ældre engelske Versioner. Ved at undersøge de her tilgængelige ældre og nyere Kilder til den engelske Kirkehistorie, hvormed det Kongelige Bibliothek ikke er sparsomt forsynet, fandt jeg dem overhovedet temmelig fattige paa nøiere, specielle Efterretninger om Coverdales Levnet og Forhold i og udenfor England; og hvad jeg særdeles savnede, var historiske og linguistiske Oplysninger om hans engelske Bibel og dens Sprogforhold. Dette Savn blev, imod min Forventning, ikke engang afhiulpet ved en egen Levnetsbeskrivelse af denne, ved sin rene, evangeliske Vandel ligesaa agtværdige, som ved sit Bibelværk berømte Geistlige (Memorials of the R. R. Myles Coverdale, sometime Lord Bishop of Exeter, &c. Lond. 1838); en Bog, jeg først senere hen er bleven bekiendt med. Den unævnte Forfatter har i øvrigt uden Tvivl med Flid benyttet alle ham bekiendte og tilgængelige trykte Kilder; men de skriftlige og utrykte, som han har fundet Adgang til, synes ikke at have været særdeles overflødige eller indholdsrige, hvilket han ogsaa selv i Slutningen af Skriftet omtaler og beklager. Om Coverdales langvarige Ophold udenfor England, navnligen

i Danmark, har han ei kunnet berette mere, end hvad man finder hos Fox, og i et Par andre kirkehistoriske Værker. Over Coverdales Skrifter har denne Forf. derimod givet en nøiagtig Fortegnelse, hvoriblandt ogsaa Literaturen af hans Bibeloversættelse er fuldstændig; men en egen og nøiere kritisk Undersøgelse af dens Egenskaber og Kilder savnes. — I det Kongelige Geheime-Archiv, hvor jeg havde haabet, at i det mindste de originale Udkast til Brevverlingen om Coverdale imellem Christian III. og Dr. Maria, denne Dronnings originale Svarskrivelser, vel ogsaa oplysende Breve eller Ansøgninger af Dr. Machabæus, maatte forefindes; har dette Haab slaaet feil. Desuagtet troer jeg, at selv de faa historiske Træk, der give et nyt Bidrag til Fremstillingen af Christian den Tredies bekiendte Varme og Iver for Kirke-Reformationen og dens Hovedmænd, ere charakteristiske og mærkelige. For at opfatte og forstaae dem rigtigt, var en kort Skizze af Coverdales Levnet og Skiebne nødvendig; og heller ikke den, troer jeg, vil findes uden Interesse for danske Læsere.

Myles Coverdale var født 1488 i Grevskabet York, uden at man med Vished kiender hans Fødested. Det antages imidlertid, ikke uden Rimelighed, at han har taget sit Tilnavn efter Districtet Coverdale i Richmondshire, og at dette har været hans Fødeegn*). Han blev opdraget i Augustinerklostret i Cambridge, og blev siden, ligesom Luther, en Munk af denne Orden, der i hans Tid havde en Prior for Klostret i Cambridge, Dr. Barnes, som havde studeret i London, og med en i hans Tid i Cambridge ualmindelig Lærdom forenede en alvorlig Iver for den renere og forbedrede Religionslære, hvis første Spirer fra Nederlandene forplantedes over til England. Denne Mands Exempel og Lære, skiøndt han i Begyndelsen ikke offentligt kunde vedgaae sine Meninger, havde ikke ringe Indflydelse paa Coverdale, der imidlertid snart giorde saadan Fremgang i Sprogene og de theologiske Studier, at den beskedne Barnes selv erkiendte Lærlingen for

*) Whitaker Hist. of Richmondshire, Vol. I. p. 16.

sin Mester. Efterat Coverdale (der menes i A. 1514) var bleven viet til Præst, begyndte han hyppigen at bivaane de Forsamlinger, som enkelte reformatorisk sindede Geistlige og Lærde i Cambridge, hvor man i øvrigt ved Universitetet var strengt kirkelig sindet, holdt; i Begyndelsen hemmeligt og meget forsigtigt i et Huus, kaldet „den hvide Hest", nær ved St. Johannes Collegium. Det varede heller ikke længe, før Dr. Barnes selv traadte offentligt frem, og prædikede saavel imod den romerske Kirkes Lærdomme, som imod den Pomp og Pragt i Kirkeceremonier og i den høiere Geistligheds Levemaade, der i Cardinal Wolsey fandt et Forbillede og en mægtig Beskytter. Det bispeppelig-catholske Parti i Cambridge forsøgte først sine Kræfter ved at prædike imod Reformatoren; men det varede ikke længe før Wolsey lod Barnes føre som Fange til London, hvor han sattes under geistligt Førhør, blev fængslet, og foresat det Vilkaar, enten at afsværge sin Vildfarelse, eller brændes som Kiætter. Barnes valgte det første, for en Deel efter sine Venners Overtalelser, der meente, at den Tid snart vilde komme, da hans levende Ord og Lære vilde være til større Gavn for den gode Sag, end hans Martyrdød. Han blev imidlertid snart atter mistænkt for Kiætteri, og maatte for at redde sit Liv, flygte over til Fastlandet; men da han efter nogle Aar vendte tilbage, undgik han ikke, skiøndt i nogen Tid behandlet med Mildhed og Naade af Henrik VIII., det catholske Parties senere skarpe Forfølgelser, og blev brændt i London den 20de Jul. 1540.

Den Livsfare, hvori Coverdales Lærer og Ven tidligere havde svævet, og den Landflygtighed, hvorved Barnes allene for en Tid kunde redde sig fra Baalet, afskrækkede ikke den yngre, nidkiære og energiske Reformator, der fandt det umueligt for sig længere at dølge den fulde Bekiendelse af sine afvigende Troesmeninger. Han forlod sit Kloster i Cambridge,

aflagde Munkedragten og vandrede omkring i Landet, hvor han paa forskiellige Steder (bl. a. i Bumsteed i Essex) prædikede i Kirkerne mod endeel Sætninger i den catholske Troeslære. Det varede heller ikke længe før han blev angivet som Kiætter for Biskoppen af London; og han indsaae, at Flugten var det eneste Middel for ham til at redde Livet. Det lykkedes ham i Tide at slippe over til Tydskland, hvor han havde giort Aftale med den berømte Reformator Will. Tyndall, at mødes med ham i Hamborg. Tyndall havde da allerede tilbragt nogle Aar i Nederlandene (paa samme Tid som de danske Bibeloversættere H. Michelsen og Christian Pedersen der opholdt sig) og havde 1526*) udgivet den første engelske Oversættelse af det N. Testamente, der tryktes i Antwerpen i et Oplag af 1500 Exemplarer. Ingen Bogtrykker i England vovede at paatage sig Trykningen, paa Grund af en gammel geistlig Forordning af Erkebiskop Arundel fra A. 1408, der forbød Enhver paany at oversætte, afskrive, læse eller falbyde nogen Oversættelse af Bibelen i Landets Sprog, med mindre den først af vedkommende geistlige Øvrighed var prøvet og bifaldet; og en saadan Censur havde Ingen i meer end hundrede Aar i England vovet at underkaste sig, og vovede det ikke endnu.

Da nu Tyndall's Oversættelse udkom, giorde Cardinal Wolsey og de engelske Biskopper sig al mulig Umage for at undertrykke den og hindre dens Udbredelse; men hverken Forbud, Forfølgelser eller strenge og vanærende Straffe, der anvendtes mod dem, som indførte eller udbredte de engelske Testamenter, kunde hielpe. Saaledes bleve iblandt andre to

*) Saaledes to Aar silderigere end Hans Mikkelsens danske Oversættelse af det N. T., der udkom i Leipzig 1524; men 3 Aar tidligere end den første Udgave af Christiern Pedersens N. T., trykt i Antwerpen 1529.

Kiøbmænd i London, af hvilke den ene, John Tyndall, var en Broder til Reformatoren, satte baglænds hver paa sin Hest, med en Deel Exemplarer bundne om Livet paa dem, eller hægtede fast paa deres Klæder. Paa denne Maade førtes de til en offentlig Plads, hvor de derpaa selv maatte brænde Bøgerne.

Ikke mere heldig i sin Bibelforfølgelse var Bisskoppen af London, da han engang var kommen over til Antwerpen, og der vilde forsøge en anden Maade til at giøre Ende paa det hele Forraad af den forbudne Bog. En Kiøbmand fra London, Aug. Packyngton, der mere var Tyndalls, end Bisskoppens Ven, fik denne til at overdrage ham, at opkiøbe hos Oversætteren selv, og andensteds i Antwerpen, alle de Exemplarer af Tyndalls Nye Testamente, der vare at overkomme. Bisskoppen var meget villig til at give Penge hertil, lod Bøgerne føre til London, og der offentligt opbrænde. Imidlertid havde Tyndall derved paa eengang faaet en god Pengesum i Hænde, som han anvendte til strax at besørge en ny, rettet og forbedret Udgave af sit nye Testamente i Trykken. Bisskoppen mærkede snart, at i Stedet for at den kietterske Læsning skulde ophøre, kom der flere og flere Nye Testamenter i Omløb i England. Han sendte Bud efter Packyngton, for at erfare, hvorledes dette kunde gaae til; da denne dog havde forsikkret ham, at der neppe var et Exemplar mere tilbage i Antwerpen. Kiøbmanden svarede ham: at han havde selv mærket, at Tyndall maatte nok have fundet paa, at giøre flere nye Testamenter, siden han havde solgt de forrige; og det blev neppe bedre dermed, førend Bisskoppen beqvemmede sig til at kiøbe Skrifterne, hvormed de trykkede Testamenterne i Antwerpen. Derved maatte den indskrænkede Bisskop selv smile, og mærkede nu omsider, at han havde ladet sig føre bag Lyset.

Coverdale var imidlertid kommen over til Hamborg, hvor Tyndall, efter en uheldig Reise til Soes, paa hvilken han led Skibbrud, samledes med ham i Begyndelsen af 1529, og begge gave sig i Færd med at oversætte de fem Mosebøger, hvilket Arbeide de sluttede i December s. A. Tyndall, som derpaa begav sig tilbage til Nederlandene, lod denne Oversættelse 1530 trykke i Marburg. Hvor længe Coverdale opholdt sig i Hamborg, og hvor han overhovedet tilbragte en Række af de paafølgende Aar, vides ikke med Vished. Man har imidlertid Efterretning om, at han i disse Aar første Gang kom til Danmark, og der opholdt sig i nogen Tid, maaskee endog saa længe, at han imidlertid her kunde fortsætte sin begyndte Bibeloversættelse. I det mindste har man, efter den Modtagelse han senere fandt, og den Bevaagenhed Christian III. da viste ham, nogen Grund til at slutte, at Kongen allerede under dette hans første Ophold (imellem A. 1530—34), har kiendt og agtet Coverdale. Fra 1534 af, i det mindste, maa Coverdale derimod efter Rimelighed have opholdt sig der, hvor hans engelske Oversættelse af den hele Bibel første Gang trykteś, da det vel maa antages, at han ikke har kunnet lade Værkets Correctur besørge ved Andre. Denne Bibel blev færdig fra Pressen den 4de Octbr. 1535; og det har længe været antaget, at Bogtrykkeren (som ikke nævnes) var Christoffer Froschhover i Zürich, paa Grund af Ligheden imellem Typerne i Coverdales Bibel og i Bøger, trykte hos Froschhover. For ikke længe siden har man derimod i England giort den Opdagelse, at endeel Træsnit i denne Bibel ere de selvsamme, der forekomme i et Par saakaldte Billedbibler, trykte 1533 og 1539 af Christian Egenolph i Frankfurt am Main; og saaledes synes nu en større Rimelighed at tale for den frankfurtske Bogtrykker, end for Froschhover i Zürich. At Coverdale endnu var under den Nødvendighed at maatte lade

sin Bibel, som han dog tilegnede Kong Henrik den Ottende, trykke udenfor England, oplyses meget vel af Religionens og Kirkeforfatningens daværende Tilstand i dette Rige.

Henrik den Ottende, en Konge, der i Gierningen ikke vilde erkiende nogen anden Rettesnor for sine Handlinger, end sine utæmmelige Lidenskaber, og hvis Stolthed, Sandselighed og Selvraadighed bragte ham til at udøve det meest lunefulde og grusomme Tyrannie, som det nyere Europas Historie kan opvise hos en Regent, havde vel, som en Følge af Stridighederne med Pave Clemens VII. i Anledning af Kongens Skilsmisse og Giftermaalet med Anna Boleyn, ophævet den engelske Kirkes Lydighed under Paven, og giort sig til en ligesaa uindskrænket Herre over Geistligheden i sit Rige, som han var det over Adelen, Parlamenterne og det øvrige Folk. Men skiøndt han havde løsrevet sig fra den catholske Kirke, omstødt dens Forfatning, bemægtiget sig en stor Deel af Klostergodset og andre engelske Stiftelsers Eiendom, og erklæret sig selv for den engelske Kirkes høieste Overhoved og Herre: var det dog langt fra, at han enten i Hiertet hyldede Luthers reformatoriske Lære, eller vilde tilstaae en protestantisk Frihed i den religiøse Tro og Forskning, eller i Gudsdyrkelsen. Han var vel i Grunden selv hverken Catholik eller Protestant, og hvad han især havde mod den catholske Lære og Kirkeforfatning var, at den vilde indskrænke hans absolute kongelige Magt. At han til sin Tid, og efterat have brudt med Paven, giorde udvortes Skridt til at nærme sig det protestantiske Parti i Tydskland, ja endog (1535) sendte et Gesandskab til Forbundet i Smalkalden med Tilbud om at forene sig med de protestantiske tydske Fyrster, var hos en Regent af Henriks Charakteer ikke at stole paa. De 59 Troesartikler, som han i Forening med sine Theologer opsatte og lod bekiendtgiøre 1536, som de Rettroendes Grundlov i den engelske Kirke, ligesom

de 6 kongelige Artikler af 1539, vare egentlig ganske lidet afvigende fra den catholske Troeslære, undtagen i den ene Hovedartikel, som frasktrev Paven hans kirkelige Overherredømme; men paabød enhver Undersaat ubegrændset Lydighed i alle geistlige og verdslige Forhold mod Kongen, og tillagde denne Myndighed til „at afskaffe Misbrug i Kirken."

Henrik syntes derefter vel paa en Maade at lade begge religiøse Partier, det gamle i sin langsomt synkende og aftagende Magt, det nye i sin hadede og forfulgte Lære, bestaae ved Siden af hinanden. Men, det er ikke let at sige, hvilket af dem han selv, med Hensyn til Dogmer og Sætninger, egentlig hyldede. Han lod Bisopperne og den høiere Geistlighed i England, for saa vidt som de føiede sig efter hans Stolthed, Herskesyge og Luner, beholde en stor Deel af deres Magt og Indflydelse; han bifaldt mange Forholdsregler, der vare langt fra at vidne om Religions- og Samvittighedsfrihed; ja taalte eller iværksatte, baade før og efter hans Brudd med den pavelige Stol, Forfølgelser og grusomme Straffe mod saakaldte Kiættere, ligemeget af hvilket Parti, naar de ikke vilde hylde Kongens pavelige Myndighed*).

*) For gientagen Overtrædelse af Forbudet mod at sælge og udbrede Tyndals Nye Testamenter (see ovenfor) maatte i det mindste 4 eller 5 Personer ende deres Liv paa Baalet (efter 1530); men Reformatorerne brugte det radicale Middel ligesaa fuldt som det catholske Parti. 1533 brændte man to londonske Borgere, som ikke, hverken for Erkebiskop Cranmer eller Biskoppen af London, vilde opgive deres Mening: at det ikke var nødvendigt, at troe paa den legemlige Nærværelse i Nadveren (s. Cranmers Beretning herom i Archæol. Brit. XVIII. p. 81). 1535 landede en heel Colonie af tydske Anabaptister i England, hvoraf 14, som ikke vilde afsværge deres Tro, bleve brændte. En Munk fra Wales, Dr. Friarr, som havde været Dronning Catharinas Skriftefader, og stod i stor Anseelse hos det catholske Parti, havde samme Skiebne (han blev ophængt og brændtes over en langsom Ild), fordi han havde stræbet mod Henriks Overherredømme i Kirken. (Lingard Hist. of Engl. 4th Ed. 1838.

Saaledes kan man heller ikke sige, at de tidligste Bestræbelser for at udbrede Kundskab til den hellige Skrift ved Oversættelser i Landets Sprog, mødte nogen alvorlig meent Understøttelse eller Beskyttelse fra Kongens Side. Hvorledes det gik med Tyndall og hans Oversættelse af det Nye Testamente, er ovenfor berørt; og det var først efterat Henrik var bleven overbeviist om, at det var forgieves, at ville med Magt hindre Opkomst og Udbredelse af engelske Bibel-Oversættelser, at han (1530) lod udgaae en Bekiendtgiørelse, som befalede enhver Englænder, der var i Besiddelse af Tyndals Bibler, at afgive dem, hvorimod Kongen gav det Løfte, at en ny engelsk Oversættelse, udarbeidet af lærde Geistlige, skulde træde i Stedet for hine*). En saadan udkom ogsaa omsider 1537, bekiendt under Navn af „Thomas Matthewes Bibel" (hvilket var et opdigtet Navn); et Arbeide, hvortil man med enkelte vilkaarlige Forandringer havde benyttet Tyndals og Coverdales Oversættelser. — At derimod Henrik allerede tidligere (1535 eller 36) skulde have tilladt og authoriseret Coverdales Bibeloversættelse, er en af Nogle yttret Mening, som vel har adskillige Grunde for sig; men i det mindste ikke er tilstrækkeligt beviislig. Saa meget synes tydeligt, at den ulykkelige Dronning Anna Boleyn har interesseret sig, enten særdeles for Coverdale, eller i det mindste for at Bibelens Læsning i det

8vo VI. p. 275). En Præst og Skolemester Nicholson i London, der fra Erkebiskop Cranmer appellerede til Kongen (for den samme kiætterske Mening om Transsubstantiationen, som Cranmer dog selv noget senere antog), blev bragt for en geistlig Ret, hvori K. Henrik med stor Høitidelighed præsiderede, og efterat have i 5 Timer forgieves anvendt sin egen og 7 Biskoppers Veltalenhed paa at omvende ham, dømte ham til Baalet, 1539. (Collier ecclesiastical Hist. of Gr. Britain. Lond. 1708—1714. Fol. II. p. 152. Lingard. l. c. p. 281—83.)

*) Jvfr. Lingard l. c. p. 277—78.

engelske Sprog maatte blive tilladt; og hendes Død ved Bøddeløren (19. Mai 1536) har maaskee netop hindret, at ikke Coverdales, men en anden nys omtalt Oversættelse, blev den, som erholdt Kongens Tilladelse til at bringes i uhindret Omløb*). I øvrigt ere hverken disse Omstændigheder, eller mere af det, som vedkommer Historien og Beskaffenheden af den første fuldstændige engelske Bibel, hidtil i trykte Skrifter fuldstændig oplyst; og det synes som denne Bibel, i nogen Mangel paa tilstrækkelige historiske Kilder for saadanne Oplysninger, har eet og andet tilfælles med vor tidligste danske Bibel fra 1550, som dog udkom under ganske forskiellige Betingelser.

Det er tillige paafaldende nok, at hidtil, saa vidt mig er bekiendt, ingen fuldstændig kritisk Undersøgelse af Tyndals og Coverdales Nye Testamenter og øvrige Bibeloversættelser tilfulde har afgiort: om og hvorvidt begge overalt og allene have benyttet Grundtexten ved deres Arbeider, eller om de tildeels have lagt Vulgata til Grund; eller endelig om nogen af disse Englændere har kiendt og benyttet Luthers over hele Tydskland udbredte Oversættelser til det Nye og Gamle Testamente. Om Coverdale, der i flere Aar havde levet i Hamborg og andensteds i Tydskland, og hvis Bibel udgik fra et tydsk Officin, kan det i det mindste neppe antages, at han slet ikke skulde have været bekiendt med Luthers allerede ti Aar gamle tydske Oversættelser af det Nye og endeel af det Gamle Testamente (1522, 1533, og hele Bibelen første Gang 1534). Saameget holdes imidlertid for afgiort, at Coverdale

*) Der er en mærkelig Omstændighed ved Coverdales Dedication af Bibelen til Kong Henrik VIII. Man seer ved Sammenligning af de forskiellige Exemplarer (7 ere endnu til) paa det Sted, hvor Dronning Anna omtales („Your dearest just wyfe and most vertuous Pryncesse Quene Anne") at man, efter Anna Boleyns Død, har omtrykt dette Blad, og sat „Quene Jane" (Seymour) i Stedet.

"med megen Indsigt og Troskab skal have fulgt den hebraiske Text, og søgt at give en med denne nøie overeensstemmende Oversættelse" (most consonant to the original) *). Om Forholdet imellem Coverdales og Tyndals Arbeider (begge fattes i vore Bibliotheker, selv i de nyere Aftryk) kan jeg allene, efter Andres Meddeling, anføre: at det Gamle Testamentes canoniske og apocryphiske Bøger hos Coverdale, uagtet man i Pentateuchen finder betydelige Overeensstemmelser med Tyndal, maa gielde for en ny Oversættelse; og at det nye Testamente vel overhovedet synes at være en forbedret Revision af Tyndals, med Benyttelse af begge Udgaver (1526 og 1534); men dog saaledes, at han blot kan siges at have lagt sin Forgængers Arbeide til Grund for sit eget**).

Det vilde blive for vidtløftigt at forfølge Historien af Coverdales Bibel giennem de mange Udgaver, som den snart oplevede (alle trykte i London eller Southwark, fra 1537—1550)

---

*) Memorials of Coverdale. pag. 78. Forfatteren beraaber sig paa Withakers historical and critical Enquiring p. 51—58; og bekræfter dennes Vidnesbyrd ved et andet af den engelske Theolog Dr. Geddes, som antager: "that this translation is one of more merit, and more according to the original (such as Coverdale had it) than the present authorised version.".

**) En af mine literaire Venner i England har meddeelt mig følgende Udskrift: "The New Test. appears to be in Part a revision of Tyndales, in wich Coverdale took much care, and availed himself both of the original edition (1526) and the amended one (1534). He sometimes accords with one of these, sometimes with the other; but not infrequently makes an entirely new version of a whole passage ...... It is not however to be understood, that Coverdale ever in the N. Test is a servile follower of his predecessor; far from it, but he uses Tyndale as his Basis; just as King James's translators took the Elisabethan Version, or Bishop's Bible, for theirs." "Historical account of the English Versions of the Scriptures." p. 73. (En Indledning til "English Hexapla", som indeholder 6 forskiellige ældre og nyere engelske Oversættelser af det N. Testamente; London 1841. 4.)

eller den Skiebne, som Bibellæsning og de reformatoriske Religionsmeninger giennemgik i England, under de senere Aar af Henrik VIII. Regiering. Det catholske Parti fik, især efter General-Vicaren Lord Cromvells Henrettelse (28. Jul. 1540), en mere og mere kiendelig Overvægt; som en Følge heraf bleve de tidligere Anordninger, at der i enhver engelsk Kirke skulde anskaffes Bibler til Menighedens Brug, ikke efterlevede, og den givne Tilladelse til Bibelens Læsning enten indskrænket, eller endog tilbagekaldt. Saaledes f. Ex. blev det 1543 forbudet „alle Fruentimre, Haandværksfolk, Lærebrenge, Daglønnere, Tienestefolk og Arbeidsmænd, at læse for dem selv, eller for Andre, i Eenrum eller offentligt, Bibelen eller det Nye Testamente paa Engelsk"; og 1546 udgik paa ny et strengt Forbud mod at indføre, kiøbe, sælge eller eie det Nye Testamente i Tyndals eller Coverdales Oversættelser, eller noget theologisk Skrift af disse eller andre ligesindede Forfattere. Saadanne Bøger skulde indleveres til Øvrigheden og strax opbrændes. Saa lidt endog Hensigten med slige Anordninger overhovedet opnaaedes, saa vedblev dog Religionsfriheden at være under haard Tvang og Indskrænkning; og heller ikke vovede Coverdale, saalænge Henrik VIII. levede, at vende tilbage til sit Fædreland fra sin Landflygtighed.

Han havde imidlertid, efterat den første Udgave af hans Bibel var udkommet, levet nogen Tid i Paris (1537—38?), for her at besørge eller være behielpelig ved en ny Udgave af Bibelen, som en Englænder Rich. Grafton, og flere, vilde lade trykke (hos Franc. Regnault). Disse havde i Begyndelsen, som det synes, hertil erhvervet sig den franske Regierings Tilladelse; men da Udgaven var færdig, blev den taget under Beslag af Inqvisitionen, og hele Oplaget af 2500 Exemplarer dømt til at opbrændes. Der fortælles imidlertid, at den Øvrighedsperson (lieutenant-criminal), som skulde

udføre Dommen, havde vidst at skaffe et stort Antal Exemplarer tilside i fire store Foustager, hvilke han solgte til en Kræmmer, og disse Exemplarer bleve paa denne Maade reddede, da Eierne siden kiøbte dem tilbage af Kræmmeren som Maculatur. Grafton, som var flygtet fra Paris tilligemed sine Medhielpere og Coverdale, kom dog efter nogen Tid tilbage, kiøbte Presser og Skrift af Regnault, og satte sig siden ned som Bogtrykker i London, hvor han trykte flere Udgaver af Bibelen*). — Coverdale tyede derimod atter til Tydskland, hvor han bl. a. levede nogen Tid i Tübingen, og her ved Universitetet skal være bleven Doctor i Theologien. Han var nu ogsaa bleven saa fortrolig med det tydske Sprog, at Hertugen af Zweibrücken tog ham i sin Tieneste og satte ham til Sognepræst i Bergzabern, hvor han forblev indtil Henrik den Ottendes Død, og den Forandring i Religionsforholdene til Fordeel for det protestantiske Parti, som indtraadte efter Edward den Siettes Thronbestigelse, gav Coverdale Leilighed til omsider, efter 17 Aars Landflygtighed, at vende tilbage til England, lige saa fattig, som han reiste ud. Imidlertid havde han, som det synes, allerede tidligere giftet sig med en Jomfru, som nogle engelske Efterretninger tillægge at have været enten dansk

*) Fox: Acts and Monuments. 8th Ed. Lond. 1641. Vol. II. p. 516. I øvrigt er dennes Efterretninger om den anden engelske Bibel-Udgave, der udkom 1537, hverken ret fuldstændige eller nøiagtige. Det er denne Udgave, der paa Titelen har det fingerede Navn Thomas Matthews som Oversætter, og er tilegnet Kong Henrik VIII. Den, som egentlig bestyrede Udgaven, var Rogers; Forlæggere vare R. Grafton og Whitchurch, og til Oversættelsen har man deels benyttet Tyndals, deels Coverdales. Hvor den i øvrigt er trykt, og om den staaer i Forbindelse med det Foretagende, som begyndtes i Paris, synes at være uklart. Jvfr. Lewis Hist. of the Engl. Translat. of the Bible. p. 108. Memorials of Coverdale. p. 81 o. flg. Efter denne Forfatter synes det, som den Parisiske Bibel-Udgave er et fildigere Foretagende, end den saakaldte Matthews Bibel af 1537.

eller tydsk af Fødsel*), hvilket dog ikke stemmer overeens med andre Forhold. En Søster af hende havde nemlig ægtet den bekiendte Theolog Johannes Macchabæus**), der var en Skotte af Fødsel, og hans egentlige Navn Mac Alpine. Han var for Religionens Skyld draget fra sit Fædreland til England, og skal der have giftet sig, men maatte med sin Hustru under Henrik VIII. flygte til Tydskland, hvor han i Wittenberg blev fortrolig med Luther og Melanchton (som gav ham Navnet Macchabæus). Anbefalet af disse Reformatorer, blev han af Christian III. kaldet til Danmark, og 1542 ansat som Professor i Theologien ved Universitetet i Kiøbenhavn (hvor han døde 1557 den 5. Decbr. og nød den Ære, at Christian III. selv fulgte hans Liig til Jorden***). Om Coverdales Hustrue veed man i øvrigt kun, at hendes Døbenavn var Elisabeth, at hun endnu levede da Manden blev Biskop, og at hun af en samtidig Forfatter berømmes som en meget retskaffen og gudfrygtig Dannequinde („a most sober, chast and godlie matrone").

Coverdale, som ved sin Bibel-Oversættelse, og endeel theologiske, for det meste af det Tydske oversatte Skrifter, havde vundet Navnkundighed i sit Fædreland, fandt her nu ogsaa, og det selv ved Hoffet, en meget gunstig og hæderlig Modtagelse, og blev af Kong Henriks efterladte Dronning (Catharine Howard), der havde giftet sig med Lord Seymour, antaget til Huuscapellan („Almoner"). Efter hendes

*) „He lived long in Germany and Denmark: where he had a benefice (dette maa menes om Tydskland) and married a sober Woman, named Elizabeth, born in those parts." Strype historical, chiefly ecclesiastical Memorials. Vol. II Edward VI. Lond. 1721. p. 461.

**) Fox: Acts and Monuments. III. 182. Han melder intet om hendes Fødeland; men kun, at hun var Søster til Coverdales Hustru.

***) Jvfr. Pontoppidans Annaler. III. S. 344, hvor Macchabæus' Hustru kaldes Agnete Macchinson. Worms Lex. II. S. 2.

snart paafølgende Død (i Sept. 1548), synes Coverdale at være gaaet over i Kong Edwards Tieneste, som et Slags Hofpræst, og blev den 14. Aug. 1551 af denne Konge udnævnt til Biskop i Exeter. I dette Embede, hvis Pligter han, efter en Samtidigs meget berømmende Vidnesbyrd, opfyldte med den mest samvittighedsfulde Omhu, og som et Mønster paa christelige Dyder, blev han dog kun to Aar; thi neppe havde den catholske Maria, efter Edward VI. Død besteget Thronen, før en ny Religionsforandring indtraadte, Catholicismen atter triumpherede, og en oprørende tyrannisk Forfølgelse imod det protestantiske Parti tog sin Begyndelse. Coverdale, der som Biskop var gift, og desuden var bekiendt som en af de i Ord og Gierning ivrigste og mest udmærkede Geistlige blandt Englands Reformatorer, blev strax afsat fra sin Bispsværdighed, og indstævnet at møde for Dronningens Raad for at forsvare sig mod de Beskyldninger for vrange Religionslærdomme, som man vilde tillægge ham. Det synes imidlertid, som man ikke strax har kunnet finde antagelige Paaskud til at fælde ham eller kaste ham i Fængsel, saaledes som det skeete med flere udmærkede høiere Geistlige. Coverdale blev da vel paa fri Fod; men man seer dog, at hans Stilling maa have været meget mislig, og at han selv har anseet sig for at svæve i stor Fare for Frihed og Liv, uden at han vovede eller strax kunde finde Leilighed til at forlade London og England.

I denne Forfatning har Coverdale været betænkt paa at søge Hielp ved sine Forbindelser i Danmark, og har i Begyndelsen af 1554 henvendt sig til sin Svoger Dr. Machabæus, for ved dennes Bistand at formaae Christian III. til at tage ham under sin Beskyttelse, eller ved en Anbefaling og Forbøn hos den engelske Dronning, at sikkre hans Liv og Frihed. I et Brev fra Kong Christian til Dronning Maria

(Coldinghuus, 25. April 1554) tilmeldte han denne Dronning: at efter indstændige Bønner af en af hans Undersaatter, en Mand af stor Lærdom og Fromhed, for hvem Kongen bar megen Agtelse, og der baade ved Slægtskabsbaand og fælles aandelige Egenskaber var forbunden med „en vis Myles Coverdale, forhen Biskop i Exeter", hvilken nu, ved Tidens ulykkelige Vilkaar var kommen i en ynkværdig Stilling, og bragt i Fængsel og i Livsfare, vilde Kongen ikke undlade paa det Indstændigste og stolende paa det gode Forhold, som fra gamle Tider havde fundet Sted imellem begge Riger, at anholde hos Dronningen om, at hun vilde tilgive Coverdale; og at, hvis Tidsomstændighederne ei giorde det muellgt eller passende for ham at blive i England, Dronningen da vilde tilstede ham, med sin Familie at søge et Tilflugtssted i Danmark. Kongen vilde betragte dette som et Beviis paa udmærket Velvillie og altid vise sig villig til at føle enhver Anmodning af Dronningen, som det stod i hans Magt at opfylde.

Denne Skrivelse af Christian III. blev vel ikke uden al Følge, i det Dronningen i hendes Svar til Kongen af Danmark ei kunde undgaae at give ham den Forsikkring, „at Coverdale, som i øvrigt ikke var beskyldt for nogen landsforræderisk Brøde, hvortil Kongens Skrivelse syntes at sigte, men kun stod i nogen Skyld til det Kongelige Skatkammer, vist ei skulde savne Virkningen af Hans Majestæts Forbøn og Mellemhandling; og at Kongen, med hvem Dronningen altid ønskede at blive i det bedste Forhold, ei maatte tvivle om, at hun ved enhver billig Leilighed vilde vise det Maadehold og den Mildhed, som altid bør ledsage Retfærdighedens Sværd i Monarkens Haand." Disse almindelige Udtryk, og den ubestemte og tvetydige Maade, hvorpaa Maria yttrede sig om Coverdales Sag, kunde ikke berolige ham eller hans Venner, og

disse bevægede Christian III. til anden Gang at henvende sig til Dronningen, for i mere bestemte Udtryk at begiere den Tilladelse til at forlade England, hvori Coverdale, ikke uden Ahnelse om hvad der forestod de med ham ligesindede Geistlige i England, allene saae sin Frelse. I Kongens anden, med Fiinhed og en vis diplomatisk Konst affattede Skrivelse (Odense, 24de Sept. 1554) meldte han: „at det har været ham særdeles kiært at erfare, at ingen Forbrydelse, men kun en Gield til Kronen eller Dronningen, var det, som lagdes Coverdale til Last; da Kongen altsaa kunde være saa meget mere forvisset om, at Dronningen var fuldkommen villig til at opfylde hans Begiering. Han ønskede intet andet, end at hun vilde tillade Coverdale personligen at indstille sig for Kongen, og derved overbevise ham om, at han intet havde at frygte enten for Liv eller Frihed. Kongen var forud saa overbeviist om, at Hendes Majestæt vilde opfylde sin Forsikring om den Vægt, hun tillagde hans Anbefaling og Anmodning, at han ikke havde taget i Betænkning at give Coverdales Slægtninge i Danmark, der ere ganske urolige og bekymrede for hans Skiebne, sit kongelige Ord til Pant paa, at ingen Fare truede ham, og at han vilde see sit Ønske opfyldt." Ved at give sin Mægling og Begiering til Bedste for Biskoppen en saadan Form og et saa bestemt Udtryk af Kongens alvorlige Mening og Ønske, opnaaedes vel ogsaa dets Opfyldelse; men Coverdales Fiender søgte endnu at skade ham, og bragte Dronningen til at tøve saalænge med sit Svar, som det nogenlunde med Anstændighed kunde skee. Henved 5 Maaneder efterat Christian den Tredies anden Skrivelse var afsendt, svarede Maria omsider den 18de Februar 1555: at omendskiøndt Coverdale, hendes fødte Undersaat, endnu ei havde betalt de Fordringer, Skatkammeret havde paa ham, vilde hun, af Agtelse for Kongen og hans Ønske, ikke negte dets Opfyldelse;

og derfor havde bevilget Coverdale, at maatte begive sig til Danmark *)." Et Reisepas for ham og to Tienestefolk blev udstedt Dagen efter, den 19de Februar 1555; og saaledes blev han, som en engelsk Historieskriver siger, „reddet som en Brand af Ilden" **).

I Danmark, hvor den lange Udeblivelse af Dronningens Svar havde forøget hans Slægtninges Frygt for hans personlige Sikkerhed, blev han modtaget med saa meget større Glæde, som Coverdale endnu ikke havde forladt England, da nye Forfølgelser mod det reformeerte Parti under Dronning Maria brød ud med endnu større Grusomhed, end under hendes Fader ***). Der berettes ogsaa, at Christian III. skal have taget meget vel imod Coverdale og tilbudet ham en Præbende, eller et geistligt Embede i Danmark („offered him a benefice in Denmark"), men at han, paa Grund af sin Ukyndighed i det danske Sprog, troede, at han i dette Land ei vilde kunne gjøre synderlig Nytte; og at han desuden ei kunde overtale sig til, at sætte sig til Hvile i en sorgløs Stilling i Danmark, imedens saa mange af hans geistlige Medbrødre og andre Værdige af hans Landsmænd, forfulgte som Kættere, havde maattet forlade Hjem og Fædreland med deres Familier, for at undgaae at døe paa Baalet eller vansmægte i Fængslerne. Mange af disse Landflygtige vare tyede til Nederlandene og til Rhin-Egnene i Tydskland. Coverdale forlod saaledes snart Danmark, og begav sig til Wesel, hvor han i nogen Tid levede som Præst og Prædicant for dem af hans Landsmænd, som der

*) Christian III. to Breve, og Dronning Maria's andet Svar, alle tre paa Latin, findes hos Fox, l. c. III. p. 182. 183.

**) „He was as a fire-brand plucked out of the burning." Fuller's Hist. of the Church. 1655. T. IX. p. 61.

***) Allerede i Februar 1555 (den 4de, 8de og 9de) brændtes Biskop Hooper af Gloucester og tre andre Geistlige, Rogers, Hooper og Taylor: „the protomartyrs of the reformed church of England." Lingard. l. c. VII. p. 192.

opholdt sig. Her maatte han imidlertid snart giøre den Erfaring, at disse fordrevne engelske Reformeerte allerede imellem sig selv vare uenige og deelte i flere Religionspartier, hvoraf hvert holdt sig til sin Præst, sine Meninger og liturgiske Skikke; hvorfor de sædvanlige Følger, Splid og polemisk Bitterhed imellem Partierne og deres Ledere, ikke udeblev. Coverdale, hvis Grundsætninger og Tænkemaade var stridende imod enhver intolerant og forfølgende Aand i christelige Menigheder, kunde ikke længe finde Tilfredshed paa dette Opholdssted, og modtog gierne Tilbudet af Hertug Wolfgang af Zweibrücken, paa ny at ansætte ham i sit Land. Saaledes blev den forrige Biskop i Exeter nu atter Præst i det lille Bergzabern, og levede her et Par Aars Tid, indtil man i Genf vilde besørge en ny Udgave af den engelske Bibel, og dertil ønskede hans Bistand*). Han var i Genf endnu den 15de Decbr. 1558, da man finder, at han tilligemed flere Præster i denne Stad har underskrevet et Brev til de engelske Reformeerte i Frankfurt, hvori man ønskede dem til Lykke med Dronning Elisabeths Thronbestigelse, og i den Anledning formanede dem til at giøre Ende paa al indvortes Splid, som det bedste Vaaben, de kunde give deres catholske Modstandere i Hænderne.

Med faa Ord kan jeg tilføie det Fornødne om Coverdales senere Livsforhold. Man veed, at han den 12te Novbr. 1559 var tilbage i England, hvor han vel, uagtet sin Affættelse under den forrige Regiering, blev betragtet som Biskop (han var i denne Egenskab tilstede ved Matth. Porter's Indvielse som Erkebiskop af Canterbury den 17de Decbr. 1559); men

*) Den udkom i et Qvartbind, tilegnet Dronning Elisabeth, 1560. Man er dog uvis om, hvilken eller hvor megen Deel, Coverdale har taget i denne Bibel-Udgave, der fandt meget Bifald og blev gientaget i England. (Memorials p. 170).

erholdt dog ikke sit Bispedømme tilbage; som det synes fordi han ikke vilde gaae ind paa visse Betingelser i Henseende til de kirkelige Skikke, grundede paa en ny Anordning (Act of uniformity) fra Elisabeths første Regieringsaar. Coverdale, som nu var i sit 72de Aar, vedblev derfor at leve ligesaa fattig og trængende i England, som han var kommen dertil; og det var først fire Aar efter hans Hjemkomst, at han den 3die Marts 1563 blev udnævnt til Præst ved et Kirkesogn i London (St. Magnus, close to London Bridge*), hvis Menighed for ikke længe siden (1837) opreiste ham et Mindesmærke i Kirken. Han var da endnu saa fattig, at han maatte søge Dronning Elisabeth om Eftergivelse for den Afgift af en Deel af det første Aars Indkomster (first fruits), hvilken de engelske Geistlige paa den Tid maatte erlægge. Heller ikke dette Embede beholdt han længere end til 1566, da han nedlagde det, uden Tvivl for at undgaae at underkaste sig den edelige Forsikkring, at følge den foreskrevne Liturgie og Kirkeordning, som nu blev fordret af de Geistlige. Dog vedblev han endnu efter den Tid, i sin høie Alderdom, at prædike snart i een Kirke, snart i en anden, og havde altid megen Søgning af Tilhørere. Tre Aar senere (i Februar 1569) døde Coverdale i en Alder af 81 Aar, og blev, under Tilløb og Følge af en stor Folkeskare, der vidnede om den Agtelse og Kiærlighed, man havde baaret for den ærværdige Reformator, begravet den 19de Februar i St. Bartholomæi Kirke bag Børsen i London. En Ligsteen med fire latinske Disticha udmærkede hans Gravsted, indtil den blev ødelagt ved Londons store Brand i A. 1666.

Om den svenske Almues Dagsværk eller Hoveripligt.

En historisk Afhandling

af

Jacob Lundell,
Adjunct i det juridiske Facultet ved Universitetet i Lund.

Forerindring.

Blandt de forskiellige Materier, der staae i Forbindelse med de nyere europæiske Nationers Culturhistorie og indvortes Forfatning, indtager Hoveriet blandt de agrariske Forhold en saa meget vigtigere Plads, som det for en stor Deel kan siges at bestemme disse Forholds Udvikling og Stikkelse. Dets Historie taber sig, ligesom den hele Landboforfatnings Opkomst og Dannelse, i en tidlig Periode af Middelalderen; men det er forgieves, hos Os, ligesom overhovedet i det skandinaviske Norden, at ville i denne Historie gaae længere tilbage, end de authentiske Kilder, som her kunne give nogen Oplysning, naae; og saadanne kunne, med Undtagelse af de faa Diplomer, hvor Spor til Hoveri i Danmark først forekomme, fornemmelig kun være Nordens gamle Landskabslove. Men ogsaa i disse søge vi hos Os næsten forgieves nogensomhelst Vedtægt, der forudsætter og gaaer ud paa hiint Landboforhold, hvilket dog allerede i en noget silldigere Tid, end den, Lovene i deres skriftlige Affatning tilhøre, er hyppigt baade i Danmark og Sverrige; men som vi derimod i Tydskland, ved Hielp af dette Lands langt ældre diplomatiske Kilder, kunne forfølge til op i den frankisk-carolingiske Periode. Det er saaledes fra dette Land (ligesom formodentlig fra Frankrige), at man uden Tvivl snarest maatte kunne vente sig den fuldstændigste og fra de tidligste Kilder i Jordebøger og Diplomer udgaaende Historie af Hoveriet, i dets forskiellige Former og Udviklinger (et Arbeide, som hidtil ganske savnes); om man endog ei engang i disse Lande vil kunne forfølge det i skriftlige Kilder til dets første Oprindelse. Denne er imidlertid, i sin naturlige og nødvendige Kilde, at søge i Besiddelsen af større Jordegods, end Eieren umiddelbart ved egne Kræfter var i Stand til at dyrke; og saaledes tillige i Oprindelsen af de

større Curiae, „Höfe", kongelige Gaarde (hos os under Benævnelsen „Huus", „Borg" og „Slot"), Hovedgaarde og Herregaarde. De tidligste store Jordbesiddelser i Middelalderen vare Klostergodset, eller det geistlige Gods, og Krongodset. Ved begge Slags Eiendomme maa man derfor ogsaa uden Tvivl overalt søge de tidligste historiske Spor til en stadig og ordnet Hoveri-Forfatning. Naar man undertiden har betragtet denne Præstation, tilligemed det hele Forhold imellem Herren, eller Grundeieren, og hans Vorned eller Jordfæster, som en usurperet eller ufuldkommen Rettighed hos den første; da er dette en Forestilling, der i det Hele grunder sig paa, at man enten overseer eller forvexler forskiellige Tiders historiske Betingelser og Retsforhold. En oprindelig Eiendomsret maa altid tænkes som Kilden til de Vilkaar, hvorunder Grundherren kunde afstaae Brugsretten til mindre Dele af sit Jordegods; og Dagsværk, eller Hoveripligt, var i sin Oprindelse kun en Deel af den Jordleie eller Afgift, som Jorddrotten fordrede for en saadan Afstaaelse, aarsviis, paa Fæsterens eller Brugerens Livstid, eller under andre Betingelser. Hvorvidt og i hvilke Tilfælde den Sidstes personlige Frihed blev indskrænket ved Forholdet til Grundherren — eller hvorvidt og i hvilken Grad Livegenskab og Vornedskab til forskiellige Tider fandt Sted tilligemed Hoveriet: maa udgiøre Gienstand for egne historiske Undersøgelser, som dog ikke let i ethvert Land og for enhver Tidsalder ville føre til klare og tilstrækkelige Resultater; da, i Særdeleshed hvad vort Norden angaaer, Kilderne fra den ældre Tid, der skulde oplyse os om Forholdenes Oprindelse, mangle eller ere ufuldstændige. I Danmark er det (i det mindste efter Jydske Lovs Vedtægt) afgiort, at en Landbo (Fæstebonde) i ældre Tid, ligesaa vel som en Odelbonde eller Selveier, betragtedes som Herre i sit Huus, og oppebar Bøder for det som forbrødes imod ham og hans Huusfolk (J. Lov II. 33); og at saaledes endnu i det 13de Aarhundrede intet Spor til noget Slags Ufrihed findes hos denne Stand (jvfr. Mandix Landvæsensret. 2 Udg. II. 15. 16). At imidlertid i Danmark Hoveri paa Krongod's og geistligt Gods allerede fandt Sted i det 12te Aarhundrede, kunne vi efter det bekiendte Gavebrev af Svend Grathe til Ringsted Kloster af 1148 („cum laboribus metendi, dictis dagsverke in autumno." Thorkelin Diplomat. I. p 11) ikke tvivle om, og allerede her siges dette Dagsværk at skulle ydes „efter den rette gamle Taxt" (secundum antiquum & verum taxum). I det 14de og 15de Aarhundrede finde vi Hoveriet uden Tvivl almindeligt paa det geistlige Gods, efter faste Bestemmelser, der vistnok skrev sig fra meget ældre Tider, hvorpaa Beviser forekomme i vore ældste Stifts-Jordebøger for Aarhuus og Roeskilde Capitels Gods (Scr. Rer. Dan. T. VI og VII). Men herved oplyses vi endnu lidet eller intet om Hoveriets Vedtægter og Bestemmelser paa Kronens og Adelens Gods i hiin Tid, og i de følgende Aarhundreder; og hos os fattes endnu ethvert Forsøg paa at samle og forene de sparsomme Brudstykker, som kunne give Bidrag til en historisk

Oversigt af forskiellige Tiders Hoveriforhold i Danmark. Det vil derfor uden Tvivl ogsaa for danske Læsere med historisk Interesse være velkomment, at vi her i Oversættelse kunne meddele et Arbeide af en svensk Retslærd, som indeholder det første, med flittig Brug af de hidtil tilgiængelige Kilder udarbeidede Udkast til en Fremstilling af Hoveriets (især det offentliges) Historie i Nabolandet, hvor en heel Deel af de paagieldende Landbo-Forhold i sildigere Aarhundreder frembyde Analogier med vort Fædrelands; men upaatvivleligt ogsaa mangen national Forskiellighed i dette, som i andre af bemeldte historiske Forhold.

Red.

De Arter af lavere Arbeids-Præstationer, som man med en almindelig Benævnelse kalder Hoveriarbeide (dagsverken), adskille sig saa betydeligt fra hverandre i Henseende til deres Retsgrund, Oprindelse og Beskaffenhed, at de vanskeligt kunne bringes under et eneste fælles Hovedbegreb. Med Hensyn til de physiske eller moralske Personer, der ere berettigede til at fordre Ydelsen af saadanne Præstationer, falde de i tre Classer, alt eftersom Arbeidet ydes til Statens, til Menighedens eller til Privates Bedste. Jo mindre en Stat er fremskreden i Dannelse, desto mere almindeligt bestrides de offentlige Fornødenheder umiddelbar ved Medborgeres personlige Tienester; men i samme Forhold, som Statsformaalene tiltage i Mangfoldighed og Vanskelighed, faaer Loven om Arbeidets Fordeling ogsaa paa dem en mere udstrakt Anvendelse. Nogle Medborgere opoffre sig udelukkende i forskiellige Retninger til Statens Tieneste, medens andre uafbrudt sysselsætte sig med deres private Anliggender. Den Ulighed, som herved opstaaer i Medborgernes Virksomhed for det Almindelige, vilde være uretfærdig, saafremt det ikke var muligt paa nogen Maade at ophæve den. Men dette skeer derved, at de Medborgere, som fornemmelig anvende deres Kræfter til offentlige Forretninger, erholde en tilsvarende Erstatning af de i Penge eller Varer

ydede Skatter, som de øvrige Medborgere til dette Øiemed bør erlægge. Kun ved en saadan Forvandling af Arbeids-Præstationer til Skatter kan Staten i det mindste tilnærmelses-viis løse det vanskelige Problem, at skaffe alle Medborgere Leilighed til, i Forhold til deres Evne, som i dette Tilfælde maales efter Formuen, ligeligt at bidrage til Fyldestgiørelsen af de egentlige Fornødenheder. Staten kan alligevel aldrig, imod Erholdelsen af en bestemt Andeel af Medborgernes Indkomster, ganske og aldeles frasige sig sit Krav paa deres personlige Arbeide; ved overordentlige Leiligheder, saasom naar udvortes Fiender true dens Rolighed, eller forstyrrende Naturtildragelser hærje inden dens Enemærker, maa Staten nemlig ofte opbyde Medborgerne i Masse for at afværge Farerne. Men sædvanligen indskrænkes ikke Fordringerne paa Medborgernes umiddelbare Arbeidsbidrag til de Tilfælde alene, hvor Nøden kræver Alles eller de Flestes fælles Samvirken; men i flere Lande er det endnu sædvanligt, til allehaande offentlige Øiemed, saasom til Veianlæg og Brobygning, eller til Dyrkning af Statens Domainer, at paalægge visse Medborgerclasser en Arbeidspligt, uden nogen tilsvarende Erstatning. Saadanne under Benævnelsen Hoveriarbeide (Dagsværk) indbefattede Præstationer kunne saa meget mindre forenes med Grundsætningen om den ligelige Fordeling af de almindelige Byrder, som det ikke engang er muligt, paa forskiellige Steder lige at fordele de offentlige Hoveriarbeider blandt den eller de Medborgerclasser, der maae yde dem.

De Hoveriarbeider, der ydes for communale Øiemed, hvile egentlig paa samme Retsgrund, som de offentlige. Staten bestaaer af en Mængde større og mindre Communer, der have en egen dem tilhørende Formue at bestyre, og Udførelsen af egne locale Fornødenheder at besørge; thi meget, som hører med ind i Statens Øiemed, kan mere passende overlades til

Menighedernes Omsorg, end til Statens Virksomhed. De Uleiligheder, der altid ledsage den offentlige Hoveripligt, forsvinde for en stor Deel ved den communale, fornemmelig af den Grund, at det her er muligt, nogenlunde ligeligt at fordele den sidste paa de særskilte Menigheders samtlige Medlemmer.

Den private Hoveripligt grunder sig, hvor den ikke er forenet med Livegenskabet, paa en lovmæssig Contract, og hører i de Lande, hvor den endnu ikke er bleven afskaffet, for en større eller mindre Deel med til den Jordafgift, en Jordeier betinger sig, naar han overlader sin Jord til en Bruger. Endskiøndt de i Europa sædvanligt forekommende særskilte Arter af Jordleie-Contracter, i Henseende til Characteren, paa mangfoldige Maader omvexle og gaae over i hverandre, kan man dog henføre dem under tre væsentlig forskiellige Classer. Hoveri-Systemet hersker, størstedeels forenet med Livegenskabet, meest ublandet i det af den slaviske Stamme befolkede østlige Europa. Jordeieren overlader der til sine Livegne et Jordstykke, af hvis Indtægt de skulle forskaffe sig deres Ophold, og som Jordafgift fordrer han af dem, at de skulle dyrke den Jord, han beholder for sin egen Regning. Dette System har i Aarhundreder ogsaa været udbredt over den største Deel af det øvrige Europa, med den Forskiel, at foruden Arbeide ogsaa andre Præstationer sædvanligen have hørt med til Jordafgiften. Efterat man i Frankrige ved Revolutionens Begyndelse havde besluttet og iværksat dets fuldkomme Afskaffelse, har man ogsaa i Tydskland og Danmark med større Iver, end forhen, arbeidet i samme Retning*). — Det andet eller Halvbrugs-Systemet hersker fornemmelig

---

*) En udførlig Fremstilling af Livegenskabets Ophævelse i Danmark findes i A. F. Bergsøe's: „Greve C. D. F. Reventlovs Virksomhed som Kongens Embedsmand og Statens Borger". Kbhvn. 1837.

i Frankrige, Italien og Spanien. Jordeieren, som forsyner Brugeren i det mindste med en Deel af den fornødne Drifts-capital, faaer i aarlig Afgift herfor og for Jorden sædvanligen Halvdelen af Brutto-Indtægten. — Det tredie, eller Forpagtnings-Systemet, har fra Arilds Tid været hiemmehørende i Skandinavien, men findes nu meest uddannet i England og Skotland, efterat Livegenskabet og Arbeids-Præstationerne langt tidligere der, end i det øvrige Europa efterhaanden ere ophørte*). Jordleien ydes ifølge samme ikke i Arbeide, men i en nøie bestemt Afgift, der forud beregnes efter Middeltal af Jordens beholdne Afkastning. Paa hvilken af disse tre Maader Leieafgifterne ydes, er for Staten ingenlunde ligegyldigt, i det en Mængde Medborgeres Stilling, i politisk, moralsk og oeconomisk Henseende, fornemmelig beroer derpaa.

Hvilket af disse Systemer Fortrinet maa indrømmes, kan ei være tvivlsomt. De Uleiligheder, som ere forbundne med Hoveri-Systemet, ogsaa fordi det blot udgiør en Tilsætning til et andet, ere nu saa almindeligt indseete, og saa ofte, ogsaa i Sverrige fremstillede, at vi ikke behøve at opholde os med en Gientagelse af de Grunde, som have været anførte imod samme**). Derimod skulle vi i det Følgende forsøge at lægge for Dagen, hvorledes Hoveripligten, som oprindelig ei var hiemmehørende i Sverrig, lidt efter lidt har faaet Indpas, er tiltaget, og i sildigere Tider atter aftaget; og endskiøndt vi herved fornemmelig agte at sysselsætte os med den offentlige

*) Ogsaa i Holland og Belgien er dette System almindeligt. See angaaende Jordleien i forskiellige Lande og Verdensdele: *R. Jones, An Essay on the Distribution of Wealth and on the Sources of Taxation.* London 1831. Part. I. — *Rent.*

**) Med Forbigaaelse af udenlandske Forfattere, henvise vi i denne Henseende til en Afhandling af Professor Rabbén: *angående olika sätt att leda ett större Landtbruk* (i Norings *Quartalskrift för Landtbruk och Husdjurs skötsel,* 3die og 4de Aargang).

Hoveripligt, kunne vi dog ikke aldeles forbigaae den private, i det den ene paa det nøieste hænger sammen med den anden. Men da de offentlige lavere Arbeids-Præstationer anvendes til en Mængde forskielligartede Øiemed, maa vi, i Overeensstemmelse med den Betydning, som den almindelige Sprogbrug forbinder med Hoveri („*dagswerken*") nu alene berøre dem, der i Lighed med de private staae i et umiddelbart Sammenhæng med Jordbruget; og dette er ogsaa Aarsagen, hvorfor vi ikke skienke de communale Arbeids-Præstationer nogen særskilt Opmærksomhed.

Da vore Stammefædre nedsatte sig i Norden, vare de allerede et agerdyrkende Folk. Hvorledes Landets Opdyrkning ved de særskilte Dyrkeres Flid lidt efter lidt er gaaet frem fra Gaard til Gaard, og fra By til By, ligger, i det mindste hvad Syd- og Mellem-Sverrige angaaer, udenfor Historiens Synskreds. Men Naturen i et Land, der var saa fuldt af Søer, Bierge og Skove, beviser tilstrækkeligt, at Colonisationen mere maa have udbredt sig ved eenlige Gaarde, end ved Bylag, i hvorvel ogsaa disse ere ældgamle i Sverrige*). Saa længe der gaves uopdyrkede Marker i Overflødighed, kunde der ikke være Tanke om, ved Lovforskrifter at bestemme en Grændse for de særskilte Jordlodders Udstrækning. Men ogsaa for de ældste Tiders konstløse og extensive Jordbrug gaves

*) Paa de danske Øer og Skaanes Sletteland var Forholdet omvendt. C. Olufsen, „Bidrag til Oplysning om Danmarks indvortes Forfatning i de ældre Tider"; i det Kongelige Danske Videnskabernes Selskabs philos. og histor. Afhandlinger Kbhvn. 1823. I. S. 269. [Videre herom i Afhandlingen om den germanisk-skandinaviske Forfatning i Oldtiden. Histor. Tidsskr. IV. S. 384—86, 388, 395, 396 o. fl. St.].

der i det mindste en naturlig Grændse, som ei letteligt kunde overskrides. Denne bestemtes ved den for enhver Dyrker tilgængelige større eller mindre Arbeidskraft, som altid maatte staae i et vist Forhold til Eiendommens Omfang; og da man ikke efter Behag kunde afpasse Arbeidsstyrken efter Eiendommens Størrelse, maatte man lade sig nøie med at afpasse den sidste efter den første. Hvad den fribaarne Huusfader, med Bistand af sin Familie og sine Trælle, formaaede at erobre fra den vilde Tilstand, blev hans og Familiens Odelsjord. Trællen, der brugtes ved Agerdyrkningen, var dog ikke livegen, eller bunden til Jorden; han solgtes adskilt fra Jorden, som Løsøre og Kostbarheder*); men med Undtagelse af ham gaves der lige saa lidt nogen afhængig Jordbrugerclasse, som nogen ufuldkommen Jordeiendom. Begge Dele opkom siden, ved Culturens Tilvært, paa mangfoldige Maader.

Formuen fik efterhaanden en mere ulig Fordeling. Paa den ene Side gaves der et Antal af Familier, der ved Arv og anden lovlig Adkomst vare komne i Besiddelse af en Mængde Jord; men paa den anden Side gaves der et endnu større Antal, der eiede liden eller ingen. Ved den udelukkende Eiendomsret, som Byer, Herreder og Landskaber begyndte at tilegne sig over deres Alminding er, indskrænkedes derhos for den fattigere Folkeclasse de Leiligheder, den forhen havde havt til, formedelst Rydninger at erhverve sig Odelsjord**); imedens de mere Formuende derimod besadde allerede opdyrkede Eiendomme i større Mængde, end de selv formaaede at bruge. Paa denne Maade kom de Rige og de Fattige i lige stor Trang til hinandens Bistand og indgik, til gjensidig Fordeel, forskiellige Aftaler med hinanden.

---

*) *Calonii* Opera omnia I. p. 181.

**) *Bergfalk*, Om Svenska jordens Beskattning. Upsala 1832. S. 14 ff.

Da den Jordmasse, der tilhørte en rig Godseier, i de ældre Tider ikke dannede et sammenhængende Heelt, men bestod af flere mindre, ofte langt fra hinanden liggende Gaarde, saa maatte Huusholdningen indrettes herefter. Vilde en Jordbrot for sin egen Regning lade dyrke flere Gaarde, end den, han selv beboede, saa satte han sædvanlig over enhver af dem en Bryde eller Forvalter (*villicus*). Til Arbeidet ved samme brugtes efterhaanden ei allene Trælle, men ogsaa frie Leietyende, endskiøndt de sidstes Antal længe synes at have været ringe. Af Landskabslovenes strenge Forskrifter, at Enhver, der ei havde saa stor Formue, som kunde ansees at svare til eet Aars Underholdning*), skulde være pligtig at tage Aarstieneste, naar saadan tilbødes, kan man nemlig slutte, at de, som eiede dette Minimum, hellere paa anden Maade søgte at forskaffe sig et selvstændigere Udkomme. Til disse hørte de under flere Benævnelser i de gamle Love forekommende Huusmænd og Indsiddere, der paa en Gaards Eiendele leiede sig et Huus, hvormed der stundum fulgte et Stykke Jord**), og ved deres Arbeidshielp ved Gaardbruget, hvortil de i Særdeleshed under Høsttiden vare forpligtede, eller paa anden Maade fortiente deres Ophold***). I dette Forhold

---

*) *Bergfalk*, Om Försvarslösa Personers Behandling. Upsala 1836. s. 36.

**) Gotlandsloven (XLVIII; 2) paalægger Jordeieren, til Ræpe-Agerens Pløining at laane Huusmanden sine Trækdyr: En seþa laust fulc sum hus hafr, þa hafi halfs laups-land til rofu acrs, oc þan laki oyk til sum aign a.

***) Gotlandsloven (LVI; 2): Alt seþa laust Fulc i Socnum, þa hafi engti ginmeli, et þet ai sculi byrgia seþ miþ bondum, oc hafi siex penninga af laups landi firi corn, oc fem penningar firi Rug oc hagra, oc fyþi sic sielft, oc segi bondi til miþ sciellum, hver sum þar ginmelir, þa vari sacr at oyrum III. Næsten tydeligere end i Lovene beskrives vedkommende Personers Vilkaar, i et, Aar 1373 af Biskop Johannes i Åbo udfærdiget Brev: „Item

imellem Jordeiere og Huusmænd erkiender man den private Hoveripligts første Oprindelse og Forbillede. For de frie Huusfædre, som ikke besadde nogen Grundeiendom, men derimod havde en betydelig rørlig Formue, gaves der fornemmelig tvende Udveie til, ved Dyrkelsen af en Andens Jord, at drage Fordeel af deres Arbeidskraft og deres Capitaler. De kunde nemlig, til dette Øiemed, indgaae enten en Interessentskabs- eller en Landbo-Contraet med en Jordeier. Den første, som er bleven fortrængt af sildigere Tiders paa ganske andre Vilkaar grundede Halvbrugs-Contracter, bestod deri, at en Bonde, som formedelst manglende Capital eller Arbeidsstyrke ikke ene kunde dyrke sin Jord, for en vis Tid optog i Samlag (*Bolag*) med sig en Anden, med hvis rørlige Eiendom han, efter foregaaende Vurdering, forenede sin egen. Gaardbruget dreves derefter for fælles Regning, og saavel Vinding, som Tab, blev fælles for Begge, i Forhold til den Andeel, Enhver af dem havde i Boet*). Den sidste, eller Landbo-Contracten, havde sin Oprindelse deraf, at en Jordeier, der havde flere adspredte Gaarde, som han hverken selv beboede, eller paa anden Maade drev for egen Regning, udleiede dem, hele eller udstykkede, for en bestemt Afgift til frie og selvstændige Dyrkere, eller saakaldte Landboer (*coloni*). Disses Rettigheder og Pligter

concordatum et statutum fuit quod viri dicti *Malamen* (saadanne, der ei erlagde Tiende, men en Pengeafgift, *Mali*), habentes proprias domos et supellectilia dicta *Boskap*, modicum tamen vel nihil seminantes, benevole solvant loco *Maskaut* (Madskat) quinque solidos Suecanos Curato ... Alii vero *Malamen*, non habentes domos proprias, sed cum aliis habitantes, solvant Curato unam oram Suecanam ...." *H. Reuterdahl*, Statuta Synodalia. Lundæ 1841. p. 88.

*) Sm. L. J. B. XV. pr. Bætris þeræ goz, bætris firi baþum. kan þet oc minzcas, minzcis firi baþum. Vestm. L. II. J. B. XVI. Jvfr. H. M. Velschow, Om Bryderne, i Histor. Tidsskr. I. S. 112 ff.

i deres Forhold til Jordeieren findes i Landskabslovene nøie afstukne; men vort Formaal tillader os ikke at gjennemgaae alle hidhørende Bestemmelser *).

[Det vil dog neppe ansees for overflødigt eller uinteressant for Tidsskriftets danske Læsere, at vi her, af den nedenfor anførte udmærkede, høist grundige Recension af et fortrinligt stats- og retshistorisk Arbeide, meddele de vigtigste Resultater af det ved Prof. Bergfalk udviklede Forhold imellem **Jordeiere** og **Landboer**, saaledes som det fremtræder i de gamle svenske Landskabs- og Landslove; saavel for at vise Forskielligheden imellem disse i enkelte Principer, som ogsaa for herved at give en Prøve paa, hvormeget tydeligere flere agrariske Vedtægter findes udviklede og bestemte i de ældre svenske, end i de danske Landskabslove.

Adskillige i begge Göta-Lovene forekommende Bestemmelser synes at tyde hen paa, at den almindelige Termin for Jordleien fra ældre Tid af har været eet Aar, men i sildigere Tider er bleven udvidet, saaledes fastsættes den i Östgötaloven og i Landslovene til 6 Aar; i Svea-Loven derimod til 8 Aar. Denne Tid kunde imidlertid, selv uden den ene Parts Samtykke, i adskillige Tilfælde forkortes; og disse Tilfælde vare som oftest til Jordeierens Fordeel. Det første af saadanne var, naar Tvist opstod, om Leietiden var udløben eller ikke. Efter Östgötaloven tilkom det da Landboen at bevise sin Ret til et Aars uforstyrret Besiddelse og Brug af Jorden. Det andet Tilfælde var, naar Eieren solgte sin bortleiede Jord. Den Grundsætning: at Kiøb bryder Leie, findes i Östgöta-, Uplands- og Helsinge-Lovene, samt i den yngre Vestmanna-Lov. Den modsatte, billigere Grundsætning, som Sødermanna-Loven antager, blev ophævet ved Magnus Erikssens Landslov (14de Aarh.) og blev siden ikke erkiendt før i A. 1800, og da blot med en Modification. I det tredie Tilfælde, da Jordeieren, uden anden Grund end sin egen Villie, vilde bryde en indgaaet Contract om Jordleie, tilkiender

*) En kort, men indholdsrig Fremstilling af den ældre Landboret, og dennes vigtigste Forandringer, er desuden nylig bleven given af Bergfalk i Recensionen over Nordstrøms Bidrag till den Svenska Samhällsförfattningens Historia (Tidsskriftet Frey, 2det H. S. 191—203).

Östgötaloven tydeligt Eieren denne Ret, og Uplandslovens Mening synes at være den samme; muligen dog, i Følge et andet Sted, kun i det Tilfælde, naar Eieren selv vilde boe paa sin Jord. Vestgötaloven indskrænker derimod Jordeierens Ret til at fordrive den Landbo, med hvilken han selv eller hans Hustru har indgaaet saadan Contract, til det Tilfælde, naar Eierens Ægtefælle afgik ved Døden; og da skulde Eieren dog kun være berettiget til at tage det halve Boel tilbage, hvorimod Landboen havde Ret til at beholde den anden Halvdeel endnu et Aar. Södermannalov og den yngre Vestmannalov ere ogsaa mere fordeelagtige for Landboen, end Uplandsloven. Begge tillade kun Eieren at fratage Leieren Jorden, før Leiemaalets Udløb, i det Tilfælde, at han selv var kommen i Trang, og endog da maatte han nøies med det halve Boel, indtil Terminens Udløb. Landslovene bestyrke Östgötalovens strenge Regel; kun med den Formildelse, at dersom Eieren før Tiden vilde tage Jorden fra Leieren, skulde han tilbagebetale denne hele Indfæstningen.

Det fierde Tilfælde var dette, naa Leieren vilde bortflytte fra Jorden før Leietidens Udløb. Efter Östgötalov er det noget tvivlsomt, om den tilstaaer Landboen denne Rettighed, som ogsaa Vestmannaloven bestemt fraskriver ham. Derimod tilkiendes Ret til Fraflytning ham i Uplands-, Helsinge- og Sødermanna-Lovene, i den sidstnævnte dog med det Tillæg, at han skulde byde Eieren en anden Landbo.

Magnus Erikssens Landslov tillader ligeledes Bortflytningen; dog med det Vilkaar, at hvis Leierens Opsigelse skeete efter „Afradsdagen“ (ɔ: den Dag, da Jordskylden skulde erlægges) som var den 21de Decbr., da paalaae det Landboen, at skaffe en anden Leier, eller betale Afgiften for det følgende Aar. Men denne Lov har tillige det vigtige Tillæg: at Landboen har Magt over al den leiede Jord, til at kunne fremleie den, eller afstaae Brugen til Andre (till låns lämna den), kun med Vilkaar, at intet af det høstede Foder bortførtes fra Boelet. Denne Tilladelse blev derimod udelukt af K. Christoffers Landslov, og det Modsatte er udtrykkeligen fastsat i den nu gieldende svenske Lov.

I Tilfældet af enten Eierens eller Landboens Dødsfald, er Uplandslovens Udtryk ikke tydeligt nok til bestemt at afgiøre, om den, ved den førstnævntes Dødsfald paalægger Leieren, at give ny

Indfæstning, eller ikke. Östgötaloven derimod bestemmer udtrykkeligt, og Landslovene gientage det: at et saadant Dødsfald ikke brød Leiemaalet, eller medførte nogen ny Contract. Ved en Landboes Dødsfald skulde derimod, efter Vestgöta-Lov, to Trediedele af den leiede Jord falde tilbage til Eieren; døde Hustruen, da kun en Trediedeel. Östgöta-Loven, saavelsom Uplands- og Sodermanna-Lovene, den yngre Vestmanna-Lov og Landslovene bestemme derimod, at et saadant Dødsfald ingen Forandring giør i Jordleien. Östgöta-Loven, som er den eneste Lov, der bestemmer baade den Jordleie og den Indfæstning som Eieren maatte tage af sin Jord, er ogsaa den eneste af alle gamle svenske Love, der tilkiender en Landbo, hvis Leietid var udløben, Optionsret til ny Leie af den samme Jord.

At der, i Følge det Landbrugssystem, hvilket visse Love fremvise som gieldende i Sverrig fra ældgammel Tid, ei kunde være Tale om andet, end at Landboen selv maatte sørge for Driftscapital og Besætning, vil være overflødigt at bemærke; saa meget mere, som man ogsaa i senere Tid, da for en Deel det gamle System er blevet underkastet adskillige Forandringer, finder det samme Princip gieldende i Sverrig, at Landboen eller Jordfæsteren selv eier den Capital, som er anvendt paa Gaardens Drift. Men mærkeligt er det, at Landboen i ældre Tider eiede, og var berettiget til at bortflytte Bygningerne fra sin Leiejord, naar han selv flyttede. Östgöta-Loven paalægger Landboen, at han skulde have tre Huse, nemlig Lade, Sædhuus (Sädesbod) og Boeningshuus; men saavel disse tre lovbestemte Huse, samt hvilke andre Bygninger han opførte paa Boelet, havde han Ret til at bortflytte med sig; de tre første dog kun med den Forpligtelse først at byde Eieren dem tilkiøbs. Uplands-, Sødermanna- og den yngre Vestmanna-Lov omtale vel ikke nogen bestemt Skyldighed for Landboen, paa egen Bekostning at bebygge Gaarden, men lægge dog for Dagen, at de Huse, som han enten havde bygget eller arvet, vare hans Eiendom, som det stod til ham at bortføre, naar han flyttede. Kun paa faa Steder og løseligt meldes i de gamle Love noget om Landboens Pligt, at vedligeholde de Bygninger, han med Jorden havde modtaget.]

Contracten om Jordleie blev ikke indgaaet for Landboens Livstid, men for visse Aar, sædvanlig 6 eller 8;

men Leiemaalet kunde fra begge Sider, efter forudgaaet Opsigelse, forkortes*). Imedens Landboen sad ved Gaarden, tilsvarede han ikke alene alle de Jorden paaliggende offentlige og communale Afgifter, som om han havde været Jordeier; men han drev Gaardbruget ganske og aldeles med egne Capitaler, og var endog Eier af Gaardens Bygninger og Giærder, som han derfor ved sin Flytning havde Ret til at føre bort med sig, forsaavidt de ikke kiøbtes af Jordeieren eller den Landbo, der kom efter**). Ved Indgaaelsen af ethvert nyt Leiemaal erlagde Landboen til Jordeieren en Indfæstning, hvis Beløb beroede paa Overeenskomst, hvor det ikke var bestemt i Loven***). Saa længe han var i Besiddelse af Nytte og Brug af Jorden, paalaae det ham desuden aarlig at give Eieren Grundafgift (*afrad*) eller Jordskyld (*jordränta*), i Vestgötaloven (II. F. B. 51) kaldet *landskylld*, og i Skaanske Lov (L. XVII) *landgille*. Grundafgiftens Beløb findes ei heller fastsat ved Lov, undtagen i Östgötaloven; den bestemtes ved privat Overeenskomst, og udrededes i Penge, eller i Sæd og Penge tillige†). Andre Præstationer til Jordeieren, enten i Varer eller Arbeide, omtales ikke i de svenske Landskabslove. En eneste af dem giør dog en Undtagelse herfra; thi efterat Östgötaloven har fastsat den lovmæssige Grundafgift til fire Tønder Korn, eller fire og tyve Alen Vadmel,

*) Ifølge Skaanske Lov (XVII; 3) sluttedes Contracten kun for eet Aar, og samme Forhold synes oprindelig at have havt Sted ogsaa i Sverrig. See Frey, II. S. 183 N. 91.

**) Östgöta L. B. B. IX; 3. Upl. L. J. B. XIII; 4.

***) En saadan Bestemmelse af Indfæstningens Størrelse findes allene i Östgöta L. B. B. IX. pr.: Nu wil bonde sik bol leghia. þa ær þæt lagha gæf. nöt vm siax halma af attunge. sua i förstu gæf uingæf sum bolgæf. þæt hetir siax öra.

†) Sm. L. J. B. XVII: ...örtugh land jorþ sum afgildi ær baþe korn oc penninga. Giælder örtughin ei utan snöþæ penninga.... Upl. L. J. B. I. pr. Jvfr. Schlyter, Glossarium till Upl. L. s. v. Markland.

af hver „*attung*“, forøger den denne Afgift med tvende Hovdage (*dagsverken*), af hvilke den ene skulde ydes om Foraaret, og den anden om Høsten *).

Her møder os saaledes for første Gang, i det mindste i eet Landskab, et ubetydeligt Spor af Landboers Forpligtelse til Jordeierens Fordeel, ved personligt Arbeide at hielpe til ved Dyrkningen af en anden Gaard, end den, de selv beboede. Hvorvidt den private Hoveripligt i de øvrige Dele af Riget har været ubekiendt paa de Tider, fra hvilke Landskabslovene i deres nuværende Form stamme, kan neppe afgiøres med Vished. I det mindste turde den Omstændighed, at fornævnte Love Intet melde om en saadan Pligt, ei kunne ansees som et fuldgyldigt Vidnesbyrd om Forholdet i Virkeligheden; thi hvad der først sildig er udtrykkelig blevet lovbestemt, kan muleligen længe i Forveien have været en vedtagen Skik og Brug. Det er desuden saa ofte Tilfældet, at man fra Lovene ikke ufeilbart kan slutte til den virkelige Beskaffenhed af Sverriges

*) Østgötha L. B. B. IX. pr. þæt ær lagha afræþe. fiure þyni korns. ælla tue öra uaþmala tuæggia næsna bret. *dagsuærke* um uar, ok annat um höst. — Ikke engang Skaanske Lov paalægger beviisligen Landboen noget Hoveri, endskiøndt Kolderup-Rosenvinge grunder sin Paastand (i Dansk Retshistorie II. S. 39), at „Fæsteren uden Tvivl maatte giøre Hoveri for Husbonden“ paa denne Lovs Bestemmelse (XVII; 1.) Fästir man bo ... far til oc skils widär fore färdaghæ halde uppi alli *Innu*. Om *Inna* paa dette Sted skulde betyde Arbeide, var Kofod-Anchers Fortolkning (i samlede juridiske Skrifter II. S. 522) rimeligere: at herved „kan ikke forstaaes andet Arbeide, end det; der behovedes til at dyrke den Jord, Landboen selv havde havt i Fæste og Brug, paa det at Jorddrotten ikke skulde tage Skade derved, at Jorden for hans Skyld maatte henligge udyrket“. Men Ordet *Inne* turde her allene betegne en Skat i Almindelighed, og Bestemmelsen skulde da paalægge Landboen i det paagieldende Tilfælde at betale Landgilde og tilsvare andre Jorden paaliggende Skatter. Jvfr. Sm. L. J. B. XI. pr. Upl. L. J.B. XII. pr. Vestgöta L. V; 2. Hadorph oversætter: „svare till all uthgifft i landgille och annor gårdens tarff“.

Samfundsorden under Middelalderens Forvirringer, at en Tvivl om Lovenes Beviiskraft ogsaa ved nærværende Spørgsmaal vel kan opstaae. Der gives imidlertid andre Omstændigheder, hvilke, i Forening med Lovenes Taushed om denne Sag, sætte Hoveripligtens Sieldenhed endnu i Begyndelsen af det fiortende Aarhundrede udenfor al Tvivl. Blandt de talrige Documenter fra vor Middelalder, der i *Svenskt Diplomatarium* hidindtil ere udgivne, indtil Slutningen af det fiortende Aarhundredes første Decennium, findes der, saavidt vi have kunnet bemærke, ikke et eneste, der indeholder Noget om Hoveries Ydelse af Landboen*). Derimod finder

*) At Diplomerne indtil fornævnte Tid ei omtale Hoveri, men alene Sæd og Penge, som hørende til en Gaards Afgift, kan dog ikke forklares som en blot Tilfældighed; saasom Diplomer fra en sildigere Tid, da baade Hoveri og andre Præstationer vare sædvanlige, ikke undlade ved Grundafgiftens Beskrivelse nøie at angive Alt, hvad dertil hørte; vi ville meddele nogle Beviser herpaa. Et Brev fra Aar 1387 lyder i Udtog saaledes: „Witterlikit gör jach allom godhom mannom .... hafua wnt oc gifuidh .... XI. örtogh Landjord i Solnom i Skanalda Socken i Upsala Biskopsdöme, som är mit rätta mödherne, af hwilko jordha godze afganger hwart aar thry pund korn, oc twa marck arfwas päninga, oc ett far, oc fira höns, *oc fira dagswerke* ....“ I et andet Brev, udfærdiget i Aaret 1411, hedder det: ....„kännis jak openbara ... mik hafwa wnt ok ingifuit ... till Clara Kloster i Stocholme ett marc landh jordh örtogh minre liggiande i Akerby i Funbo Sochn ok i Rasbohundare ... Ok af thy godzse gar till afgäld en half lästh korn, twa Sten (?) minna, en mark pänninga, Notagarn, Höns, egh, *ok lagha dagzwärke*“ ... I et Mageskiftebrev fra Aaret 1460 imellem Erkebiskoppen i Upsala og Clara Kloster, forekommer iblandt Andet: ...„fore huilken Cwärngodz och jordh Abbedisen och Conventet i S. Clara oss och Biskopsbordeno i Vpsala igen och amothe oplatet hafwer thenne efterskrefne Clostrens jordagotz, som äre först eet markland jordh i Ekhammar i Naäs Sochn i Brohärädhe, som ränta aarliga fyra pund korn och en mark penninga. Item tyo öres Landjordh IIII penninga mynre i Salkannareke i Gryta Zokn i Hagundahärädhe. som räntar half fämpte pund korn, tyo öre penninga, IIII penninga myndra, ett pund

man i disse Documenter den bedste Forklaringsgrund til Ubekiendtskab med saadanne Tienestepaalæg. De deriblandt saa ofte forekommende Jordbreve, eller Skiøder, af allehaande Slags lægge nemlig for Dagen, at selv de meest formuende Godseiere i fordums Tid ei havde store Herregaarde*), men for største Deel alene Strøgods, eller en Mængde mindre Gaarde, beliggende i forskiellige Sogne, Herreder og Landskaber. Saalænge dette Forhold vedblev, kunde ingen Jordeier finde det fordeelagtigt eller fornødent, at anmode sine Landboer om Arbeidshielp, selv om disse havde været mindre utilbøielige til at paatage sig et nyt Paalæg af denne Beskaffenhed, end de sandsynligviis vare. Ubeqvemmelighederne ved denne Indretning, der for Eiendomsbesidderne giorde Opsynet over deres Gods i høi Grad vanskeligt, vare midlertid øiensynlige, og man stræbte derfor efterhaanden, saa meget som muligt paa eet Strøg at sammendrage de mange adspredte Gaarde. Dette iværksattes fornemmeligt ved Mageskifte, som man seer af de utallige Mageskiftebreve, der fra de gamle Tider endnu ere i Behold. I Middelalderen dannedes dog ikke ved disse Bestræbelser store og i Sammenhæng dyrkede Godser; disses Oprindelse tilhører en sildigere Tid, hvis Virksomhed i denne Retning alene blev fremmet ved Middelalderens omtalte forberedende Foretagender. Især vare de geistlige Stiftelser tidlig betænkte paa, ved Jordbytte eller Mageskifter at samle den Jord, der i alle Dele af Riget tilfaldt dem, saa nær omkring

smör, et gammalt faar, och *tre öres dagswerkes penninga* ...." Disse Breve findes fuldstændigt udgivne i Nordbergs S. Claræ Minne S. 39, 61, 93. I de her meddeelte ordlydende Udtog ere nogle Ord aabenbar urigtigt læste.

*) Udtrykkene Herregaard og Sædegaard brugtes dog tidlig til at betegne de Gaarde, som den skattefri Godseier selv beboede. See f. Ex. Sml. L. þg. B. II. pr.: .... *hærra garþa* sum þe siælve innan sitiæ. æller þeræ *sætugarþa* sum mæþ örs tiænæ.

Stiftelsens Sæde som muligt; og efterat dette for en stor Deel var opnaaet, har det neppe varet længe, inden de kom overeens med deres nærboende Landboer om Ydelse af Hoveri til de Gaarde, der vare bragte under eget Brug*). Den Frihed fra alle ordinaire Skatter til det Offentlige, som det geistlige Frigods (*Frälse*) ved Begyndelsen af det trettende Aarhundrede, og det verdslige Frigods mod samme Aarhundredes Ende ved Kongernes Privilegier erholdt for al dem tilhørende Jord, selv om den var overdragen til Landboen, bidrog uden Tvivl i betydelig Grad til Indførelsen af Hoveriet, efterat de nævnte naturlige Hindringer havde kunnet ryddes af Veien. Thi med det samme, at denne Frihed forskaffede de Privilegerede en overveiende Rigdom og Magt, forøgede den Byrderne ikke allene for alle de uprivilegerede (ufrie, ofrälse) og skattepligtige Jordeiere, men ogsaa for alle Brugere af skatskyldig Jord. Det var derfor naturligt, at mangen Jordeier, under tungt trykkende Tidsforhold, stræbte at komme under Beskyttelse af en Besidder af geistligt eller verdsligt Frigods. Hvad var da tillige naturligere, end at han, som Erkiendtlighed for den Lettelse i hans Byrder, som han erholdt, eller i det mindste haabede at erholde, underkastede sig de nye Forpligtelser

*) Eet af de ældste Beviser herpaa turde vel være en Bulle fra Aaret 1317, hvori Paven i Anledning af Klage fra Capitlet i Upsala taler om verdslige Herrer (Nobiles ac Domini temporales) i Sverrige, der med Vold tilegnede sig Ret til at besætte ledige geistlige Embeder, hvorefter han vedbliver: Quod si forte hii, ad quos electiones pertinent in ecclesiis supradictis, eis acquiescere in hac parte recusant, eos bonis omnibus, tam ecclesiasticis, quam mundanis, per se et alios spoliant violenter, multiplicibus afficiunt molestiis, injuriis et pressuris, eorum subditis, ne terras eorum excolere, nec eis aliqua præsumant exhibere servitia aut aliquas deferre literas, districtius inhibendo etc. M. a. *Celse*, Bullarium Romano-Sveo-Gothicum p. 106. [At ældre Beviser for Hoveri til Klostergods findes i Danmark er ovenfor nævnt i Forerindringen Side 160].

som Husbonden efterhaanden fordrede af ham. Udfaldet viiste rigtig nok, at Undertrykkelsen fandt Veien ogsaa til Frigodsets Landboer, og at disse, bedragne i deres Forhaabninger, i Stedet for een Husbonde fik flere; men Hoveripligten havde imidlertid faaet Indpas under Form af en frivillig Overeenskomst.

Een Gang bekiendt og indført, udbredte den sig i Løbet af det fiortende Aarhundrede mere og mere. Man kan ikke tvivle om, at den allerede ved Midten af det nævnte Aarhundrede var temmelig udbredt i Sverrige, endskiøndt Magnus Ericssons Landslov, som i Henseende til Landboretten kun lidet afviger fra Landskabslovene, og ligesom de fleste af disse lade Grundafgiften bestemmes ved Overeenskomst *), Intet nævner derom. Men under den sidste Halvdeel af det fiortende Aarhundrede vare Omstændighederne fornemmelig gunstige for Hoveripligtens almindelige Udbredelse. De Stores Magt kiendte paa den Tid ingen Grændser; Pestens Ødelæggelser havde bragt megen Jord i enkelte Personers Eie, og tillige for disse formindsket Udveien til at faae Arbeidere; udenlandske Sæder og Grundsætninger, allerede i Forveien bekiendte i Landet, indførtes mere almindeligt end tilforn ved udenlandske Regenter og deres Ledsagere; Tydskere, der nu ei havde Begreb om andre end livegne Bønder, bleve Besiddere af svensk Jord; Adelen begyndte, under den almindelige Usikkerhed og de indvortes Krige, sædvanligen at befæste sine Gaarde, og Landboerne maatte for største Deel forrette det Arbeide, som hertil udfordredes. Intet Under, at under saadanne Forhold det første bekiendte Paabud saavel om privat, som om offentligt Hoveri, nemlig Dronning Margaretes Forordning af Aar 1403, befindes at have været foranlediget

*) Ragvald Ingemundssons Oversættelse J. B. XXVII.

ved Almuens Oprør; hvorfor ogsaa de otte Hovdage, som fornævnte Forordning paalægger Landboen aarligen at yde Husbonden, paa den Maade, at fire skulde ydes om Høsten og fire om Foraaret, ei fremstaae som en Nyhed, men tvertimod som en Indskrænkning af forhen herskende Misbrug *). At Vilkaarligheden imidlertid bestandig vedblev, og at Landboerne vanskeligen kunde formaaes til at opfylde de dem paalagte Tienestebyrder, sees af de Tid efter anden fornyede Paabud, som Magnaterne, i Løbet af det 15de Aarhundrede, udfærdigede om denne Gienstand. I Aaret 1414 besluttedes paa et saakaldet *Räfsteting* i Verio af Raadet og nogle verdslige Herrer, at Landboen skulde paa Husbondens Kost aarlig yde otte Hovdage, to hvert Fierdingaar, naar han tilsagdes dertil; men i Beslutningen i Skara under Erik af Pommern, som Hadorph uden nogen angiven Grund anfører til Aaret 1416, forøgedes ikke alene Hovdagenes Antal, i det mindste for Vestergotland, til tolv, men det bestemtes ogsaa, at sex af disse skulde være Spanddage **). I Aaret 1474 paabød

---

*) Placatens Ord (hos Hadorph, efter Björköa-Rätten, S. 35) lyder saaledes: ... Oc at hvar man giorthæ sua mekit ærfuethæ vm areth, swa sem är firæ daghæ æructhæ vm Hösten, oc firæ daghæ æructhæ vm Waren, oc atæ daghæ æructhæ til Konungsens Fæstæ oc Garthæ, tha ær thet Sextan daghæ æructhæ vm Aret hwar man. Meningen heraf er vistnok dunkel; men at de førstnævnte Hovdage, der skulle ydes Høst og Vaar, sigte til Landboens private Hoveripligt, som Bergfalk formoder i „Skandia" IV, 485, bestyrkes af det ovenfor S. 174 i Noten anførte Gavebrev i Upland fra Aaret 1411, hvor der allerede tales om lovmæssigt Hoveri, et Udtryk, der uden Tvivl sigter til Forordningen af 1403, da der paa den Tid ikke gaves nogen anden Lov om Landboens Hoveri i den Egn.

**) Skara-Beslutningen fastsætter Fordelingen saaledes: XII Dagzwerke vm arith, III vm waren med sin Ök, och try at sla oc try at skæra, oc try med sin Ök æpter Timber eller annorledz.

Rigets Raad, forsamlet i Calmar, atter, at Landboerne over hele Riget, hvert Aar skulde yde Hunsbonden otte Hovdage; dog med den Forandring, at Hovdagene skulde ydes paa deres „egen Kost og Tæring", — et Paabud, som ni Aar derefter fornyedes i Calmar; men Beslutningen i Werio Aar 1514 stemmer i dette Punct fuldkommen overeens med hvad der 100 Aar i Forveien sammesteds var blevet fastsat*).

Man kan saaledes for de Tider (og navnligen i det 15de Aarhundrede) ikke klage over paa Mangel paa Lovgivning for Gienstanden; men man maa derfor ikke forestille sig, at Fordringen indskrænkedes inden de Grændser, der afstikkes i de anførte Forskrifter. Disse ansaaes i det Høieste som forbindende alene for mindre rige og mægtige Jorddeiere, samt for fiernere Landboer i Almindelighed; de Store fandt sig derimod ingenlunde hindrede af de Love, de selv havde givet, fra at paalægge deres nærboende Landboer en ubestemt og saaledes langt mere trykkende Hoveripligt. I Calmar-Reces af Aaret 1474, § 3 omtales nemlig som en almindelig bekiendt Omstændighed, at „Gode Mäns landboer (Adelens Fæstebønder), som ligga vid deras Sätesgårdar, göra deres idkeliga dagswerke dertill;" og hvor omfattende denne Yttring maa forstaaes, synes klart af et af de Klagepuncter, som de geistlige og verdslige Raadsherrer fremsatte for Svante Sture, blandt Grundene, hvorfor han burde fratræde Rigsforstanderskabet: Han havde nemlig, blandt Andet, betynget Rigsraadernes Landboer, som „*dagligen* ligga under dagswerke"**).

*) Alle de ovennævnte Paabud gienfindes i de af Hadorph efter Björköarätten udgivne „gambla Stadgar".

**) „Item ær opthe clagat at ider fodermarsker legger hester, och fortunger the gode mentz laudbo som ære udi rigisens radh, huilche bönder dagliige ligge vnder dagswerke" etc. See No. 164 blandt Svante Stures Acta och Handlingar (Handlingar rörande Skandinaviens Historia XX: 261).

Tillige med Hoveriplígten paalagdes det desuden i alle ovenanførte Beslutninger Landboerne, hvert Aar for Husbondens Regning at giøre en Reise, hvorhen Denne foreskrev det, udenfor Lagmandsdømmet *), — foruden at tale om flere andre, i Landskabslovene ubekiendte Landbo-Præstationer, der samme Gang paabødes.

Mærkværdigt er det for Resten, at fornævnte Bestemmelser om Landboernes nye Forpligtelser ikke blevne optagne i Christoffers, i Aaret 1442 udstedte, almindelige Landslov; men denne Lov indeholder derimod andre lige saa talende Beviser for den allerede foregaaede betydelige Forandring i Landboernes Stilling og i deres Forhold til Husbonden. Der forudsættes nemlig, deels at Landboen før Leiemaalets Ende rømmer bort fra Gaarden, i hvilket Tilfælde Jordeieren erklæres at have Ret til med Magt at føre ham og hans Qvæg **) tilbage; deels

*) I den af Hadorph udgivne Werio-Forordning af 21de Junius 1414 § 2 staaer der rigtig nok „innan Laghsaguna"; men en Afskrift fra 15de Aarhundrede af samme Frdn. omtaler derimod „ena afflendhis försll." Werio-Forordningen af 1515 hos Hadorph samt tre Afskrifter af samme, som vi have sammenlignet, indskrænke dog Reisen indenfor Lagmandsdømmet.

**) K. Christoffers Landsl. J. B. XXIII. pr. Nu rymer Landboen bort, eller later sigh afföra innan Bolagh läckio, Hafwi tha Jordäghanden wald han igenföra med boskapi sinom. Ragvald Ingemundssons latinske Oversættelse af Magnus Ericssons Landslov optager samme Bestemmelse i XXX Cap. J. B.; men dette Cap. gienfindes hverken i en af Dr. Bergfalk benyttet Cederhielmsk Codex af Magnus Ericssons Landsl. (see Rec. i Frey, Anm. 124), ei heller i en anden af Dr. Schlyter bevaret Pergaments-Codex, som vi have havt Leilighed at raadspørge. Abrahamson bemærker ogsaa ved XXIII. Cap. J. B. af Christoffers Landsl. at „detta Cap. ej finnes uti K. *Magni Ericssons* Lagbok, utan är infördt ur Wexiö Stadga 1414 § 13". Der er saaledes al Anledning til at ansee hvad Ragn. Ingemundssons Oversættelse herom indeholder, for en Interpolation. Ei heller kan det med Sikkerhed antages, at det her omhandlede Cap. af Christoffers Landsl. er indført fra Werio-Forordn. af 21de Junius 1414. Vel indeholder

at Landboen, imod sin Villie, af Jordeieren holdes tilbage og-saa efter Leiemaalets Udløb*). Hvad dette indbefattede, oplyses ydermere af et andet, nogle Aar før Landsloven udstedt Paabud: at Bønders og Landboers Børn ei mod Forældrenes Villie maatte dem berøves**). Landboerne og deres Børn vare saaledes nær ved at miste frie Mennesters Ret til at gaae hvorhen de vilde, og truedes

denne Frdn., som den af Hadorph er udgiven, et ligelydende Lovbud; men dette kan muligen omvendt være indført fra Christoffers Landslov, eftersom det ganske og aldeles savnes, baade i en med den nysnævnte Cederhielmske Codex sammenbunden Afskrift (fra 15de Aarh.) af samme Wexio-Forordning, og i en anden i Rigsarchivet værende Afskrift deraf (fra 16de Aarh.). — Fornødenheden af et Forbud i Magthavernes Interesse mod Landboernes Forsøg paa, ved Flugten at unddrage sig Undertrykkelsen, oplyses af Strengnæs-Forordn. 1437 § 5: Alla the Bönder och Landboer, som i thenna twedræcht förrymde æro i Köpstæder, the skola ther vthfara vppa thet Godz, eller taga tienst oppa Landet och icke bedias lőre, och icke lætias i Kiöpstædter. — Og for end ydermere saa meget som muligt, at betage Landboerne alle Udveie til at forandre deres Stilling, byder samme Forordn. i § 4: Skal och ingen Frelsesbonde eller Bonda Landbo köpe Skattegodz, vthan thet kan honom falla till medh Arf; hvorved bør bemærkes, at Skattebønderne sikkert ei kom til at benytte sig af deres egne Landboers Hoveri; thi „ingen Skattebonde fick köpa mera gods än han kundæ vara fullsutten på och sjelf kunde bruka“ (samme Forordn. § 3 Christoffers Landsl. K. B. XXX, 2): men hvis han desuagtet til en Landbo udleiede Jord, som var tilfaldet ham ved Arv, saa maatte han blot „uppbära *halfva afraden*, den andra hälften tog kronans embetsmän.“ (samme Forordn. § 2). Jvfr. Bergfalks Rec. i Frey S. 200.

*) Christoffers Landsl. J. B. XXVI, 1. Hafwi och ingen wald landboen länger halda, än Boleghtäckia hans uthe är, och iordägbandenom är laghlika tilsagt: Vtan landboen wili medh godt wilie qwar blifwa.

**) Strengnæs-Forordn. 1437 § 7: At the Barn som Bönder och Landbo vpfödhe, skal ey skillias widh theras Fadher och Modher vthan thera willia och fullbordt, och ingen skal hafwa macht at förhalla them för them.

dermod af Faren for at blive stavnsbundne til Jorden. Man seer, at en ikke saa ringe Begyndelse til Livegenskabets Indførelse allerede var giort; og dersom ikke den almindelige Folkeopstand, der begyndtes under Engelbrekt og forsattes under Sturerne, i Tide havde standset Forsøget: saa skulde ogsaa Sverriges Middelalder, efter Trældommens Afskaffelse, have havt en ufri agerdyrkende Befolkning at opvise.

Vi have hidtil søgt at antyde den private Hoveripligts Opkomst og Tilvært, for saa vidt den paalaae alene dem, der mod Leie besadde en Andens Jord. Om samme dens oprindelige Form have vi herefter ei meget at tillægge, i det Lovgivningen, efter een Gang at have med Nidkiærhed befæstet den, kun har bekymret sig lidet derom. Men den forekommer ogsaa under en anden, endnu mærkværdigere Form, der atter hidleder sin Oprindelse fra den almindelige eller offentlige Hoveripligt, til hvilken vi nu ville gaae over.

Den Jordeiendom, over hvilken Kongerne i ældre Tider havde Dispositions-Ret, bestod af de saakaldte Upsalaøde-Godser (det ældste Slags Krongods, som fandtes i Sverrig), af andre, sildigere tilkomne, skiøndt ei under samme Benævnelse indbefattede, gamle Krongodser, samt af Kongernes private Familiegodser*). Disse sidstnævnte, som Kongerne med fuld Eiendomsret besad, brugtes og bestyredes uden Tvivl paa samme Maade, som privat Eiendom i Almindelighed, med hvilken de ogsaa, i Henseende til deres Natur, ganske og aldeles stemmede overeens. Hvad Kongerne ei fandt for godt ved Forvaltere at lade drive for egen Regning, overlode de vel for det meste til Landboer; og man kan ansee det som afgiort, at disse i saadant Tilfælde underkastedes de samme Forpligtelser, som de,

*) See Schlyter, Juridiska Afhandlingar. I. S. 30 ff.

der dyrkede andre, i private Personers Eie værende Jord. — Et ligeartet Forhold fandt Sted med de egentlige Krongodser, til hvilke Kongerne i deres Regieringstid alene havde Nytte- og Brugs-Ret. Det er bekiendt, at nogle saadanne Godser benyttedes som Bosteder af de kongelige Embedsmænd, der havde større eller mindre Lehn i deres Værge*); og disse Lehnsbesiddere kunne i flere Henseender ansees for at have svaret til de Bryder, som private Personer satte til at raade over deres Godser. Men ved Krongodsernes tiltagende Mængde blev det naturligviis endnu ubeqvemmere for Kronen end for Private, at lade al sin Jord drive for egen Regning, hvorfor en stor Deel deraf, imod en Grundafgift efter Overeenskomst, udleiedes til Beboere, der saaledes kom i ganske det samme Forhold til Kronen som Jordeier, som andre Landboer til deres Husbonder. Af de samme foranledigende Grunde, som det med Tiden paalagdes private Personers Landboer at yde Hoveri til Jordeierens Bedste, kunde ogsaa Kronen finde det fordeelagtigt for sig, at lade sine Landboer yde saadanne Tieneste-paalæg til Kongsgaardene. Sandsynligviis er ogsaa denne Forandring bleven indført lige saa tidlig paa Kronens Godser, som paa Privates, om ei endnu tidligere**). Det er klart, at Kronebøndernes Hoveripligt, i Henseende til Retsgrunden, stemmede fuldkommen overeens med den private Hoveripligt; saasom Arbeids-Præstationerne udgiorde en Deel af den Afgift, de havde at erlægge til Staten, der havde overladt en

*) Schlyter, Om Sveriges äldsta indelning i Landskap. S. 12.

**) I Danmark var Hoveripligten paa Krongodset saa tidlig indført, at den allerede omtales i et Gavebrev af Svend Grathe til Ringsted Kloster fra Aaret 1148, som ordnet ved en gammel Taxt: .... cum laboribus metendi, dictis *dagswerke*, in autumno, secundum antiquum et verum taxum; (Jvfr. Kolderup-Rosenvinge l. c. I. S. 92).

Deel af sin Jord til dem. Paa en ganske anden Grund hvilede derimod den Hoveripligt til det Offentlige, der paalagdes ogsaa andre Medborgere end dem, der besadde noget af Kronens Gods. Saadant Hoveri var af en ganske og aldeles offentlig Natur, og var intet Andet, end en Skat, der erlagdes i Arbeide. Af flere Omstændigheder kan man slutte, at den offentlige Hoveripligt, i Henseende til sin første Opkomst, maa have været yngre end den private(?). Forend Fortidens Statsforfatning og det Forhold, hvori Kongemagten og Folkefriheden da stode til hinanden, vare komne til at undergaae betydelige Forandringer, kunde Kongerne umuligen paalægge de frie Odelsbønder lavere personlige Arbeidsforretninger. Spor til saadanne forekomme ei heller i Landskabslovene; tværtimod seer man af dem, at Arbeide til Kongsgaardene ansaaes som en Trældomsstraf, hvormed en fri Mand ene som Følge af en begaaet skændig Forbrydelse i visse Tilfælde kunde belægges*). Først efterat Følgerne af den nye, for Odelsfriheden skadelige Modsætning imellem Frie og Ufrie havde viist sig i forskiellige Retninger, blev det mueligt at paalægge den Almue, der nu fornemmelig kaldtes skatskyldig, flere tilforn ukiendte Byrder. Under de indvortes Krige, efter at Magnus Ladelaas var død, der for Bønderne medførte saa mangfoldige Undertrykkelser, finder man for første Gang omtalt, at Hertugerne Erik og Valdemar havde besværet dem med utaaleligt Arbeide til Borges Opbyggelse**). Sligt

*) Vestgöta L. I. Þ. B. III: En þæn sum stolen är kallær þiuft eigh uæræ sinæ ok eigh þiuf haui þæu sum i handum hauir þiuf til þings dömiss þæþæn til Konongsgarz. Vestgöta L. II Þ. B. XXVI, XXVII.

**) Chronica *Erici Olai*: .... „Et alia damna quam plurima regno Succiæ inferentes, ædificaverunt castrum in Dala *Dalaborg* nominatum, *affligentes rusticos circumpositos oneribus importabilibus*

var dog et Magtens Misbrug, der endnu ei havde Støtte i nogen Lov; men efterat det første Skridt var giort, gik man snart videre og fordrede Almuens Arbeidshielp, ei blot til Bygninger og Befæstninger, men ogsaa til Kongsgaardenes Dyrkning. Iblandt de Tilfælde, hvor Kongerne havde Ret til at begiere overordentlige Skatter af Folket, optoges først i Magnus Ericssons Landslov*), ogsaa det, naar „Konungen behöfde bygga sina hus eller Upsala öde", og den Hielp, Almuen i saadanne Tilfælde skulde yde Kongen, skulde ifølge Loven, bestemmes paa samme Maade, som om andre Skatte-Bevillinger vare fastsatte. Men Hoveripligten undergik med Tiden lige saadan Forvandling, som Bevillingerne i Almindelighed; den endte nemlig med at blive en staaende Skat, for hvis Ydelse saavel det verdslige som geistlige Frigods dog stundom af Kongerne erholdt Fritagelse, selv medens Hoveriarbeiderne endnu hørte til Antallet af overordentlige Byrder**). Det er netop af saadanne for Frigodset udstedte

---

in evectione fortalitii memorati (Scriptores Rerum Suecicarum II. p. 80). Jvfr. Stora Rimchrönikan, 26. (ibid. I. 2. p. 30).

*) See *Ragvald Ingemundssons* Öfvers. K. B. IV og Schlyter, Jurid. Afh. S. 42).

**) Aar 1363 fritog f. Ex. Kong Haagen alle Landboer under Wreta Kloster for Hoveriarbeide til Slotsbygningen ved Svaneholm og Wadstena: „Dimittentes omnes et singulos colonos a laboribus dictis *dagzwerke*, quæ circa structuram nostram in *Svanaholm* et *Wadzstena* impendere tenentur, liberos pariter et exemtos" etc. See Lagerbring, Svea Rikes Historia III, S. 509. — Aar „1363 fritog Kong Albrekt alle dem, der dyrkede noget Clara Kloster tilhørende Gods, og som derhos dyrkede nogen Jord af mindre eller lige Beløb, fra alle ordinaire og extraordinaire Skatter, hvoriblandt Hoveri, ikke allene for Klosterets men ogsaa for deres egen Jord". See Nordberg l. c. S. 104. — Aar 1378 afgav samme Konge til det geistlige og verdslige Frigods, en Forsikring, saalydende: Framledhis lofvum wi kirkiom oc klostrom, Ridderom oc Swenom, oc allom thöm som sit Godz meth tienist frelsa, at wi

Privilegier og Beskiermelsesbreve, samt af de Klager, der førtes over, at Privilegierne og Frigodsets Selvbeskatningsret ei holdtes ubrødelige, at man mærker den offentlige Hoveripligts anseelige Tilvært i den sidste Halvdeel af det fiortende Aarhundrede. De Omstændigheder, som da mægtigen befordrede Udbredelsen af den private Hoveripligt, indvirkede ogsaa paa den offentlige. Det er tilstrækkelig bekiendt, hvorledes især de udenlandske Regenters Fogeder fra denne Tid og indtil Middelalderens Ende, plagede Almuen med Hoveri og tvang den at opbygge de Borge, der anlagdes overalt i Landet. Regenterne klagede stundom selv i stærke Udtryk over de af deres egne Fogeder begaaede Voldsomheder*). I endnu stærkere Udtryk klagede de Geistlige, paa deres Tid efter anden holdte Kirkemøder, over de utallige Forurettelser, der tilføiedes dem selv, deres Landboer og den øvrige Almue af de kongelige Fogeder og

äpter thenna dagh thera hionom aldrigh sculom aseende wara vm nokra hielp, thienist älla aruodhe, swa som oc en gamal Rikes rät hawer varit, hwarte meth sidh älla bön, oc aldrigh noken tungha til thöm liggia". See Hadorph, efter Rimkrøn. S. 38. Det var dog sædvanligt, ogsaa i Middelalderen, at Frigodsets Landboer i Extra-Skatter i det mindste erlagde Halvdelen imod Skattebønder.

*) I et Beskiærmelsesbrev for Clara Kloster fra Aaret 1367 siger Kong Albrekt blandt Andet: Nonnulli tamen Advocatorum nostrorum, militum militarium ac aliarum privatarum personarum quasi lupi rapaces contra agnes mansuetos dentibus crudeliter sævientes etc. Nordberg l. c. p. 106. Aar 1393 maatte Dronning Margareta til sine „Fogothur och Embitzmän" i Østergotland udstede et Brev saalydende: „For ty at oss är til witande wordit, at J hafwie lagt skat oc *Dagswerke* til Kyrkia, Clärkä oc Closther-Hion oc twungin them oplikteligæ met waalgestning, huilkit oss inthe liufft är, efter ty thet är ej met wort bod eller wetskap giort, ok inghen hafuer ther vm bidit. Thy wiliom ok biudom wi thet hordeliga vndher waara hyllist oc naadh, at j thess aflathen" etc. Lagerbring, l. c. III. 749.

andre verdslige Herrer. [Her hedder det f. Ex. at den plagede og fortrykte Land-Almue ofte er bragt til saadan Yderlighed, at den under Hungersnøden maa tage til Takke med Træernes Bark, Avner, Straa og anden Føde som tilhører Dyrene, i Stedet for Brød (Tilfælde, som man i øvrigt ikke sielden, har kiendt i Sverrige og Norge i langt sildigere Tider); og at, ved idelige Brudd paa Geistlighedens Rettigheder, besværedes ogsaa deres og Kirkernes Landboer af verdslige Fogeder saavel ved Tvangsarbeide ved deres Borge og Slotte, som ved Paalæg af Afgifter; ligesom Bønderne ved samme og andre Leiligheder voldsomt behandles med Hug og Slag, fængsles og indsættes i dybe Taarnkieldere m. m.] *).

*) Af Kirkemødernes Beslutninger, der ere rige paa Efterretninger om Tidens Tilstand og Sæder, ville vi anføre nogle for vor Gienstand oplysende Træk. I Telge-Mødets Beslutning af 1380 forekommer følgende Advarsel: „Item monemus omnes et singulos terrarum præfectos et capitaneos, nec non substitutos et familiares ipsorum et reliquos ipsorum, prima, secundo et tercio peremptorio, ne quis de cætero præsumat villicos, colonos et alias personas ecclesiasticas per terrores et minas, seu aliquas extorsiones, ad dandum sibi pecunias vel res quascunque compellerere vel artera ... Nec ipsis laboricia tributa, tallias aut alia quæqunque onera contra privilegia et libertates, aut etiam pro eo quod terras proprias habeant, dummodo plus de libertate teneant imponere" etc. Iblandt den Mængde af næsten utrolige Klagepuncter, der findes i Arboga-Mødernes Beslutninger (1396 og 1412) maae blot disse nævnes: .... „Itaque ex huiusmodo inexplicabilibus exaccionibus diverse regni partes ... ad ultimam desolacionem sunt redacte; et populus Christianus urgente miserabili inedia *corticibus arborum, straminibus, feno, siliquis* et aliis huiusmodi *pro panibus more brutorum ad misere vite sustentacionem vesci compelluntur* .... Insuper ecclesiasticæ libertatis ex toto deperiit prerogativa, ita ut ecclesiarum et ecclesiasticarum personarum coloni per seculares principes, castrorum prefectos ac eorum substitutos *in laboriciis circa castra et eorum curias* et diversis pecuniarum et annone vectigalium aliarumque rerum imposicionibns *vexantur*; et si qui colonorum quantumcunque modicum de terra proprie possi-

Almuens Klager derimod mærkes paa disse Tider alene i Oprør. Vi have allerede omtalt, at det var som Følge af et saadant, at ogsaa de offentlige Hoveridage, som Bønder og Landboer skulde yde til Kongens Fæste og Gaarde, ved Forordningen af 1403 indskrænkedes og for første Gang fastsattes til et vist Antal, nemlig til otte hvert Aar. Fra den Tid af kan man ansee dette som en ordinair Skat, der optoges i Gaardens Jordebogsafgift, hvor den endnu staaer. Neppe var denne Forandring med Hoveripligten foregaaet, førend Erik af Pommern begyndte at opkræve saavel denne som andre Skatter i rede Penge, hvilken Maade at yde Hoveriet paa, hiin Tids udpiinte Almue maatte finde endnu mere trykkende*). I øvrigt indskrænkedes de offentlige Hovdage, uagtet Forordningen af 1403, ingenlunde til noget bestemt Antal; thi foruden de aarlige Hovdage, begyndte man af Almuen at fordre de saakaldte „Hielpedagswerke", hvis Antal var ganske og aldeles ubestemt. Misbrugen var saa meget større, som Bønderne formedelst Pantsættelser og Forleninger

deant, racione illius modici contra ecclesiastica privilegia... *in domibus propriis... captivantur, plagis et verberibus afficiuntur. et tanquam fures crudeliter mancipantur et in profundum turrium et carcerum religantur;* et demum longe ultra valorem tocius substancie tallientur, ita quod si cliens aliquis de numero curialium advenire cernatur in sola fuga remedium queratur, et domus cum rebus direpcioni et vastacioni dimittatur... Item castra et fortalicia in prediis ecclesiarum et clericorum ubicunque voluerint erigunt" etc.... *Reuterdahl.* l. c. p. 90, 93, 94, 102, 103.

*) „Än ville han Sverike meer förderfva,
Allan then skatt Ryket kunne vårfva
Bönder skulle then i Penningar uthgöra,
Them lot han til Danmark föra;
Vthan som nappast Fougtarna gaate
Bespijsat Slotten i nagra maatte.
För ärfvode tok han Penningar sammalund,
Ty rottnade Slotten nider i grund.....
Stora Rimkrönikan (Scr. R. Suec. I, 2. p. 25).

allerede nu for en stor Deel kom i enkelte mægtige Personers Vold, hvilke deels villkaarligt beskattede dem, deels tvang dem til, for en ubetydelig Kiøbesum at sælge deres Jord *). Forvirringen blev omsider ved sin Almindelighed sig liig overalt, og det turde derfor være overflødigt at anføre flere Beviser paa Almuens Stilling i en Tid, der kun har lidet andet at opvise, end paa den ene Side Lovløshed og Vold, og paa den anden Side Almuens og dens Lederes uophørlig fortsatte, samt endelig med Fremgang kronede Bestræbelser for at ryste Aaget af sig.

Almuen havde i disse Kampe gienvundet i det mindste politisk Betydning. Men hvilke Forestillinger Magnaterne, endnu efter Befrielseskrigen under Gustav Wasa, giorde sig om baade Kongens og Bondens tilbørlige Stilling i Forhold til det geistlige og verdslige Frigods, har Bisskop Brask uforbulgt udtalt i følgende mærkelige Skrivelse:

---

*) ... „Usurarum voraginem ... ex avaricia ., . prorupisse et totum regnum Suecie abhominabili suo fetore deturpasse dolemus, precipue ex eo quod nobiles, mercatores et alii quam plurimi, recipiunt a regibus, principibus et aliis inferioribus pignora terras, castra, provincias, curias et alia bona cum maximis redditibus de quibus levant fructus, redditus, obvenciones, tributa et alia emolumentorum commoda et pro libito sue detestande cupiditatis miseram communitatem eis subiectam sic tallient et extenuant quod eam in ultimam dejiciunt paupertatem ... Item quidam in pignore recipere nolunt sed artant homines in necessitate constitutos ad vendendum sibi bona sua, non dantes eis quantum ad valorem bonorum quartam vel quintam partem: hoc pacto addito, quod si placuerit venditori futuris temporibus bona eadem pro tanto precio ab ipsis ementibus iterum emere, hoc eis licebit, medio tamen tempore ipsi ementes fructus, redditus et obvenciones gratis levare debebunt sine computo quocunque, ut sic usura ipsa falso colore quesito inter contractus bone fidei computetur" etc. Statutum Arbogense super usuris, 1412. (*Reuterdahl* l. c. p. 109. 110).

„Wi tala stort om rikets frihet och weta dock intet hvar hon fins „igen, medan kyrkan och ridderskapet i andra riken, som arfriken äro, „ej allenast njuta sina gamla friheter, utan hafva mycket större än vi „här någon tid fingo. I andra länder hafva Biskopar hela land, slott „och städer: här må en man ej hafva ett hus orifvet der han måtte „vända ett par oxar uti, när dem så lyster. *In Ungaria audivimus* „*esse 72 Ducatus et comitatus*, *et sufficit unicuique;* här kunna de „näppeligen lida en Grefve. Spörjen derom, och om den tjenst de göra „der i riket. Wårt rikes frihet hänger på kyrkan och ridderskapet, „ty allmogen skall alltid lika göra sin årliga skatt, gästning och dags„werke, deruti de ingen frihet njuta, ty kronans skatt och ingäld bör „icke minskas. Och ty när kyrkan och ridderskapet ej njuter sin gamla „frihet på sina bönder, är här ingen frihet taga, utan deras gods läggas „öde för de månge husbönder. Och så blifver kyrkan och ridderskapet „först fördrifne, och sedan derefter Kronan utan all tvekan, när de äro „borta, som skulle hjelpa försvara när omtränger. *Et idcirco sitis ex*„*treme sollicitus sapere dictorum regnorum policiam, pro bona direc*„*tione nostrorum in tempore opportuno*" *).

Hvad det geistlige Frigods angaaer, da gik denne Biskoppens Frygt for „Frihedens Undergang" snart i Opfyldelse. Den ved Reformationens Indførelse med alle de geistlige Stiftelsers Gods efterhaanden foretagne Reduction brød Hierarchiets Magt, og bevirkede den største Forandring i Jordeiendommens Fordeling. Kronen og Adelen vandt, hvad de Geistlige tabte. Almuens oeconomiske Stilling undergik derimod ved denne store Omvæltning ingen betydelige Forandringer **), undtagen at

---

*) Handl. rör, Skand. Hist. XIII: 119. 120. Brevet er skrevet Aar 1524 og stilet til Petrus Benedicti, som da giorde en Udenlandsreise.

**) Westerås Reces indeholder om Skattejord allene den almindelige Forskrift: „gånge tillbaka, ehuru länge hon haffver borto warit" Dette anvendtes saaledes, at Skattejorden ikke gik tilbage til Odelsmændene (Bördemännen), naar disse vare Bønder; men den tilfaldt for Størstedeel Kronen. Vel finder man, at Bønder paa egen Haand have fulgt Adelens Exempel, og „rappat gods och gårdar" fra Kirkerne; men Kongen forbød Sligt i

Skattebyrderne i Almindelighed formindskedes under Gustav den Förstes Regiering, som Følge af en ordnet Huusholdning og Kronens egne forøgede Indtægtskilder. Hoveripligten vedblev dog, ligesom tilforn, og den private blev for Landboerne endog strengere ved Husbondskifte*). Det er bekiendt, at Bondeoprørene for en stor Deel foraarsagedes af Adelens nye Herredømme, der for Almuen var baade mere trykkende og mere forhadt, end de Geistliges. Under Overgangen fra den gamle til den nye Orden var Misbruget grændseløst, og Landboernes Stilling saa meget mere usikker, som baade Kronen, Adelen og de Geistlige paa een og samme Tid søgte at giøre deres Fordringer gieldende imod dem. Da et „säll-samt snack och tal", i Særdeleshed i Smaaland, var opkommet over, at Kongen til Kronen havde inddraget ogsaa

Placaten om Kirkegods af 26de Mai 1538, og ved flere andre Leiligheder. Ornhjelm omtaler blot et eneste Tilfælde, i hvilket Kongen (ved Aar 1535) har givet Stadfæstelsesbrev for en Bonde paa et Gods, som denne havde vundet tilbage fra Kirken; men i en Resolution af 30te Aug. 1558 skriver Kongen derimod: „Att emedan en, benämed Sven Andersson gifvit K. Mt. tilkänna om en gård, som hans framl. slägt hade gifvit till en kyrka, och en annan hans slägtinge vid namen Erik Andersson, en bonde, har löst igen från kyrkan och sålt sedan en bonde, och efter bemälte Erik Andersson icke borde lösa samma gård från kyrkan, *emedan han var en Bonde*, icke heller hade någon rätt till att sälja det bort, derföre ogillade K. Mt. samma inlösning och köp, och efter Sven Andersson hade ju så god rätt att lösa det ifrån kyrkan, som bem. Erik Andersson, och han upplåtit Kgl. Maj. sin rätt, *derföre* skulle K. Mts. Landbofogde vederkännas samma gods." See Ornhjelm m. Fl. *Relation om Kyrkogodsens reduction* (Handl. rör. Skand. Hist. XXII. S. 321. 359).

*) Ogsaa ved Forlehninger kom mange af de reducerede Godser allerede i Gustav den Förstes Tid under Adelen. Aar 1546 erholdt f. Ex. Abraham Ericsson Juleta Klosters Gods med Hoveri af alle Kloster-Landboerne i Sognet (ibid. S. 383). Stundom bortforlehnede Kongen (paa Tid efter Behag) hele Sogne „både Skatte- og Kronebönder med all konglig ränta" (Handl. rör. Skand. Hist. XVII. p. 281).

Sognepræsternes og Sognekirkernes Godser med deres Landboer, imod Vederlag i Tiende, ihvorvel Westerås Reces ikke indeholder Noget om en saadan Reduction: saa forsvarer Kongen denne Fremgangsmaade som foreskreven af Nødvendigheden og af Landboernes egen Attraa efter at komme under Kronens Beskiermelse: „forty samma preste- och kyrkolandbönder hafva så ganska ringa försvar hast af prestarne, utan hvar man (snarast sagdt) hafver påckat och öfverfallit dem, likasom de icke hade varit Sveriges undersåtare, så väl som andre.“ Men „på det att presterne ej skulle hafva skäl att klaga“, forunder Kongen dem, „att de måge behålla de stommar, som vid kyrkorna vara kunna, samt de dagsverken, som hos nämnde landbönder falla pläga, likasom de dem tillförene hast“*). Kronens Skattebønder derimod, som eiede flere Gaarde end de selv dyrkede, kunde lige saa lidet nu, som under det foregaaende Tidsrums Lovløshed, fordre Hoveri af deres Landboer, da de ei engang med Sikkerhed kunde giøre Regning paa at komme til at oppebære Jordafgift af dem. Vel tillod Kongen i Begyndelsen, at Bøndernes Landboer, naar de kun udredte den aarlige Skat til Kronen, maatte erlægge Jordafgift til deres Husbonder, endskiøndt han nedsatte sammes Beløb**); men endelig forbød han dem

*) See Placaten om Vederlag d. 9de Julii 1547. Fra ovennævnte Tilladelse har Kongen dog giort Undtagelser; thi allerede i det følgende Aar skrev han til en Foged, at han skulde tilsige alle Kirke- og Præste-Landboer til at giøre deres Hoveri ved Gripsholm. Ornhjelms Relation l. c. S. 343.

**) See Mandatet om Skattebønders Landboer (i Upland) af 1?de April 1541: ... „Hwarföre haffue wij giort en sligh stadge med samme skattebönders landtboor, så att the effter thenne dag icke skole giffua theris hussbönder så stiftt affradt, som the hertil giort haffue, utan ett måtteligit och skjelig affradt, så att the ju måge behålle then tridje eller fjerde part aff sammo affradt inne

ganske og aldeles at yde Skat (ɔ: Jordafgift) til nogen anden end Kronen*). En naturlig Følge af de Anskuelser, der lidt efter lidt havde giort sig gieldende, at Skattejorden tilhørte Kronen, var, at den offentlige Hoveripligt, der paalaae Skattebønder og Landboer, som en Skat til Kronen, forverledes med den private Hoveripligt, som Kronebønder havde at tilsvare som en Kronens Indtægt; og paa samme Maade forverledes det Hoveri, som Almuen skulde giøre til Kronens Slotte og Gaarde, med det, som Kongen i Egenskab af privat Jordeier havde fornødent til Dyrkelsen af de mange Godser, hvilke han inddrog, eller ved Reductionen tog til sig som sin Arv og Eie**).

---

med siig, til byggningz, opå thet the skole haffue thess bettre magt och empne (att) byggie och förbettre same *Crononės hemmen* både i ene måtte och andre, och utgiöre oss och Cronan thess redeligare then årlige skatt, som them med rette böör, så skole våre fogter haffue ther ett noge upseende opå, att för sådane tredingh eller fjerde part af affradet måtte ochså årligen bliffue bygt före, så att same part icke eller unytteligen förskingrad eller forkomen bliffuer".

*) 1551 den 26de Mai. See Geijer, Sv. Folkets Hist. II. S. 116. N. 6. — I en af Erik XIV udstedt „Instruction och Befalningh ther K. Mts. Fogter, så wäl *Herrets-* och *Gårds Foghter*, som och andre, skòla sigh efter rätta och ställe" paabydes, at „ingen Bonde skall bliffwa tilstadd at hafwa mera skattjordh under sigh, än som han sjelf kan fijke och fare, eller och hans Barn och slächt kunna besörje, och göra Cronan lijka rätt uthaf. Finnes thet att Bonde tager Skatt af Bonde, hafwe wilkoret och förbrutit godset under Cronan, efter som Sveriges lagh förmähler" (!). Instructionen, som vi citere efter et Manuscript, er vel ikke dateret; men af flere indvortes Criterier antage vi det for afgiort, at den tilhører Erik den Fjortendes Regiering, og sandsynlig Aaret 1563; eftersom en Gaardsfoged-Instruction, efter hvad vi et Sted have seet angivet, i dette Aar blev udstedt.

**) 1546, den 16de Martš, skrev Dronning Margareta Lejonhufvud til Märta Sture:.... „Angående thet mandatzbref, som *Svante Sture* war begerendes aff K. Mt., att the thuo Sogner ssom han vdij förlåningh haffr af K. M:t, nemligh Miörcköö och Grodinge, skwlle were honom behielpeligh att före kalcksteen eller andre dagsverk,

Den svenske Almues Hoveripligt fik en ny og anseelig Tilvært, da **Gustav I.** mod Slutningen af sin Regiering begyndte at anlægge de saakaldte **Avlsgaarde***). Saadanne

Szåå haffue wij nw forstådt, at same bönder utan wår beffalningh haffe kört hijdh til Grijbssholm same steen och såå gott som wij same steen inthett behöffe, hwad wi hadom tilfforende wist Swantes wijllie ther om, hade wij k:nn och gerne tilscreffuit wår befalningsman, att han skulle ijcke bekömrett för:ne sogner mett same dagswerck; men effter thijt nw såå skeedt är, wijde wij ennw jngen annan rååd, vthan att Swante bruker weluilligheedh och gode ord, såå ingen skualler, wplopp eller whyre ther aff kome kunne" etc. See **Wieselgren**, De la Gardiska Archivet I. S. 71.

*) Det er bekiendt, at det hørte til Gustav den Førstes mindre berømmelige, men, som **Geijer** meget vel har viist (Sv. Folkets Hist. II. 126—28) under den da herskende Tidsaand, og ved de Forhold, som Kongens personlige Stilling til Folket under hans Regiering medførte, mindre paafaldende og lettere taalte Egenskaber: at Gustav, især i sine ældre Aar, deels overlod sig til en ganske egenraadig Handlemaade i mange af Rigets indre Anliggender, og deels henfaldt til Gierrighed, eller Tilbøielighed til at samle privat Formue, undertiden ikke allene paa saadanne Maader, hvorved han ikke spurgte meget efter, om Almuen overhovedet, eller enkelte Besiddere, krænkedes i gammel Rettighed; men endog ved smudsige Midler, som vel i den Tid neppe ansaaes derfor. „Vid *Salberget*, der, såsom vanligen vid större grufvor, den tiden var Fristad för alla, utom gröfre Brottslingar", måtte äfven *„lösa Quinnar, som lågo der på deras Skalkhet och onda lefverne"* betala Konungen 2 öra i veckan": **Geijer**, anf. St. S. 124; (for den Tid ingen ubetydelig Afgift). Man vil i øvrigt kunne mindes, hvor kort det endnu er siden, at et lignende Slags Indtægt toges af Palais royal i **Paris**. 1537 begyndte Gustav paa ny, efter at den lybske Krig havde udtømt hans Skat, at samle paa Sølv; men klager siden over, at **Dackefeiden** (1542—43) kostede ham, hvad han i 7 Aar havde samlet. Imidlertid efterlod han, som gamle Historier berette, ved sin Død fire store hvælvede Kieldere fulde med Sølv; og en Deel Magaziner, opfyldte med kostbare Varer. Til de Midler, Kong Gustav prøvede paa, for

Gaarde, hvortil ofte velbeliggende Skattegaarde udsaaes, skulde ifølge Kongens Befalinger oprettes for Kronens Regning i alle Sogne over hele Riget, med Undtagelse af Nordland, hvor blot nogle faa anlagdes*). Men til Vederlag for det

---

at forøge sine Indtægtskilder, hørte ogsaa det umiddelbare Landbrug, som baade han og hans Dronning Margrethe (Geijer, II, 125) gav sig meget af med. For at drive det i det Store, var det, at han i de fleste Landskaber i Riget lod oprette saa kaldte kongelige Avlsgaarde, eller store Skattegaarde af Krongodset, som Kongen fratog Bønderne, der hidtil havde besiddet dem mod en vist nok ringe Afgift, og lod dem drive for sin egen Regning; saaledes at Bonden, om han forblev ved Gaarden, gik over til enten at blive et Slags Avlsforvalter, eller Forpagter. Paa nogle af saadanne Gaarde anlagde Gustav og hans Dronning store Meierier; paa en stor Deel lagde han Ryttere i Borgeleie; og man seer saaledes, at Kongens Plan overhovedet har gaaet ud paa, baade at ophielpe Landbrug i Riget, at lægge Grund til en fast Stamme af Krigsfolk i Landet, og at forøge sine egne Indtægter. De omkringboende Bønder maatte ogsaa giøre Dagsværk (Geijer, II. 126), hvilket vi derimod ovenfor see, at Erik XIV. vilde have afskaffet. Overhovedet, som denne Historieskriver yttrer, viser Kong Gustavs Fremgangsmaade i dette og mere, at han ansaae og behandlede Riget som sin Eiendom.

Red.

*) Frosteri Krigslagfarenhet I. S. 39. Geijer, l. c. II. 125. — Den 28de Jan. 1556 skrev Kongen til Ture Persson og Göstaf Fincke: Såsom Wij för någon tid sedan lothe skrifwe Eder til om de afwelsgårdar, Wij wele hafwe uprättade uti hvarje Sochn öfver heele Finland, till at hålle en hop Folck och häster uppå, att J skulle fliteligen tillsee och uthwälje någre sköne plattser till at upretta sådane afwelsgårdar uti Nyslätts län, Så är och Wår wilje, det J wille besteliedt etc. Af en, samme Skrivelse vedføiet „Ordning och undervisning för Red-Fougderne" kan man nogenlunde slutte sig til Avlsgaardenes Størrelse, i det der siges i 15de §: Skall och Fougden till det troligaste upsökia uti hvar Sochn en den bäste och belägligasta afwelsgård, ther finnas kan, med åcker, äng, utmark och fiskwatn, och man på samma gård kan hålle om året 100 kör, 20 eller 30 oxar, item 20 hofmande hästar, ther till Stodh

Arbeide, Bønderne maatte forrette ved disse Gaarde, fritoges de ogsaa, under Gustav den Förstes Regiering, for en stor Deel for Krigsfolkets Indqvartering og Underholdning, i det Ryttere og Soldater omlagdes i Borgeleie paa Avlsgaardene og underholdtes af deres Indtægt. Det er ikke sandsynligt, at Gustavs Planer herl kom til Udførelse i deres hele Udstrækning; men Indretningen fik dog tilstrækkelig Fasthed til at give Almuen Anledninger til mangfoldige Klager over de derved foraarsagede Uleiligheder og Misbrug. Saaledes beretter een af Erik den Fiortendes Aar 1566 udsendte „*Kunskapare*" (Speidere), at han i Dalarne har hørt Bønderne klage over, at naar de i Høstens Tid skulle høste Hø eller føre Sæd i Huus ved Kongl. Maj. Gaarde, og det da træffer, at der kommer en liden Regnbyge, maae de drage hiem; siden sender Fogden atter sine Folk efter dem og holder dem fængslede paa Gaarden, indtil enhver maa give Fogden 5 Mark Humle, — om saadan Humle kommer Kongl. Maj. tilgode, vide de ikke*). Maaskee det var saadan Klage, der formaaede Erik til at udstede følgende Forskrift til Fogderne: „Gårdarne skola utaf Häradsfogdarna blifva befordrade med legofolk, och skaffas dertill så mycket som behöfves till att bruka och berga åker och äng: ty K. M. will inga dagswerken hafva vid Gårdarne" **). Men denne Befaling

och annan ung boskab. See Bielkes: Tal i Wettensk. Acad. om det första lyckliga tidehwarf under Gustaf I. Bil. No. 6.

*) Handl. rör. Skand. Hist. XXIV. 159.

**) Erik den Fiortendes ovenanførte Fogde-Instruction. Om Hoveri til Kronens Slotte og Fæstninger siges i samme Instruction: „Og efterdi Kongl. Maj. fornemmer, at med forbemeldte Dagsværks Ydelse pleier meget uskikkeligt at tilgaae: derfore vil Kongl Maj. at Fogderne herefter saa skulle forholde sig. Naar nogen Foged bliver tilsagt af Borgmesteren (Burgmästaren) eller den, som Befaling haver over Dagsværkerne: da skal han enten selv komme tilstede, eller forskikke nogen af de Tienere, som følge ham, for at

blev sandsynligviis aldrig, eller i det mindste kun for en kort Tid adlydt; thi i Johan den Tredies Tid giorde Bønderne Hoveri til de Avlsgaarde, der bibeholdtes for Kongen under egen Drift, ligesom tilforn*). Samme Konge befriede dog størstedeels Almuen fra det Hoveri, som var indført og brugtes ved Avlsgaardene, i det han, under sin bestandige Pengeforlegenhed, fandt det fordeelagtigere for sig, at bortforpagte de fleste af disse Gaarde til Bønder, for at besiddes under samme Vilkaar som andre Kronens Gaarde**). Men dersom Kong Johan i denne Henseende tildeelte Almuen en Fordeel, saa besværede han den derimod desto haardere paa anden Maade med ulovlige Hovarbeider og Kiørsler af mangfoldig

besporge, hvor mange Folk, der til enhver Tid behøves, og eftersom Tidens Leilighed er til, skal Fogden lade dem indfinde sig. Hvilken Bonde som derimod forsømmer efterat han er bleven tilsagt, og ikke giør sine Dagsværk i rette Tid, han skal giøre det Dobbelte, for etbvert som han bliver tilbage med."

*) I Rigs-Registraturen for Aar 1591 findes herom følgende Brev af 15de Marts s. A.: „Eftersom det hidtil er tilgaaet uskikkeligt og uagtsomt med Agerbrug, Engbiergning og i øvrigt med andet Arbeide, som paasees burde ved vore Avlsgaarde.... derfore forordnes som følger: Først ville vi hermed have forordnet til Agerbrug og Engbiergning af de nærmest omliggende Sogne saa mange Bønder til enhver Gaard, som dertil hører Tonderland af Agerjord, og skal hver Bonde tildeles een Tøndeland at pløie, saae, høste og føre i Huus. Ligeledes skal ogsaa hver Bonde aarligen ved sin egen Hielp slaae og indbierge i Huus af Gaardens Enge fire Læs Hø; saasom og Alle i Forening skulle holde Gierderne om Enge og Agre ved Magt; og saaledes som de efter Stangetal deles imellem dem, skulle de siden altid holdes i lovlig Stand; hvorimod vi igien afqvitte Bønderne to aarlige og to Hielpedagsværk, som de tilforn pleiede at giøre Os. Men hvor denne Hielp ikke fuldkommen kan forslaae til Engbiergningen, der skal vor Foged i næstliggende Herred saaledes handle med Undersaatterne, at de bielpe til at bierge samme Hø og føre det i Huus; og skal han derefter for samme deres Umage give dem nogle Tønder Øl, saaledes som sædvanligt pleier at være" o. s. v.

**) Geijer, l. c. II. 254. Bergfalks Rec. i *Skandia* VI. 99.

Art, hvorpaa ikke allene „*Menige Mans*" fra de fleste Egne i Riget paa Herredagen 1582 fremførte Klagemaal *), men ogsaa Raadets alvorlige Forestillinger, 1589, ere talende Beviser.

„Utom hjelpkörslor och dagswerken utöfver lag (siger Raadet blandt Andet) hade undersåtarne måst erlägga nya hjelpgärder, ofta tre eller fyra gånger om året. Under 12 eller 16 år hade Konung *Johan* årligen lofvat minska, men i dess ställe ökat skatterna. Den oskickliga och dryga hofhållningen gjorde också mycket dertill; likaså de bygnader af slott, gårdar och kyrkor, dem Konungen emot råd låter uppföra, hwilka fastän hans Majestät icke tror dem kosta mycket, likväl ofta kräfva dagswerken och körslor, som äro olideliga for den utblottade almogen. Bönderna komma småningom af sig, tegarne blifva oplöjde, skörden allt mindre, och man ser nu på många ställen småskog växa upp, der fordom var åker och äng, och kring byggden vandrar med käpp och tiggarsäck den fordom välmående bonden." **).

Denne Skildring af Almuens Tilstand paa den Tid er uden Tvivl sand; men forsaavidt den angaaer Krone- og Skattebønderne, maa Aarsagen til den Nød, hvori de vare komne, for en væsentlig Deel søges i en Omstændighed, over hvilken det ei laae i Raadets Interesse at klage. Før Johans Regiering deeltoge nemlig Frigodsets Landboer i Kronehoveriets Ydelse ***); men efterat Kongen havde udstedt de for Adelen saa yderst vigtige Privilegier af 8de Julius 1569, kom denne

*) See Stjernman, Riksdagars och Mötens beslut. I. 339. Paa Sollentuna og Waltuna Herreders Besvaring svarede Kongen: „At dersom Bønderne vilde forskaffe Os saa mange Leiefolk til Ladegaardene, som nødvendigen behøves for at drive Agrene, vil K. Maj. lade dem blive fri for at dyrke dem; men at bierge Sæden og Høet i Huus, dertil maatte de hielpe, saaledes som tilforn har været brugeligt." Andre Herreder fik til Svar „att K. M. ej kunde göra någon annan ordning, än som nu i en lång tid warit hafwer", eller „at bönderne skulle läta sig finnas välvilligt att utgöra sina dagswerken, ehvar som fogden dem til K. Mts. gagn och bästa warder tillsägandes."

**) Fryxell, Berättelser ur Sv. Hist IV. 99.

***) See f. Ex. Ridderskabets og Adelens Reces d. 3die Aug. 1562.

Byrde til at hvile paa Krone- og Skattebønderne allene. „Ändock (hedder det i disse Privilegier) wåre gode mäns af Adelen egne Landböndar alltid hafwe warit förplichtige uthi alle Landsänder öfver hele Rijket göra theras dagswercke till wår Slott och Gårdar, *så hafwe Wij dock gunsteligen efterlåtit, att the efter denna dagh i så måtto måge blifva förskonade, och allenast göra sådane dagswercken theras egna Herrer och Husbönder*" *). Denne Frihed stadfæstedes siden i alle følgende adelige Privilegier, og sidst i dem af 1723, og derved er det ogsaa forblevet indtil nærværende Dag.

Men en langt større Forandring tilveiebragtes, ei allene i Krone- og Skattebøndernes Hoveripligt, men i deres Stilling i Almindelighed, derved, at de, som Følge af Forlehninger, Pantsættelser, Mageskifter og Salg af Kronens Gods og Indtægter for en stor Deel kom under private Personers og fornemmelig under Adelens umiddelbare Herredømme. Under de arvelige Grevskaber og Baronier, for ei at tale om de store fyrstelige Lehn, henlagdes hele Herreder, baade Skatte- og Krone-Gaarde, til evindelig Eiendom, hvorved der i Forlehningsbrevene benyttedes samme Formular, som i private Kiøbebreve. Vel giordes der endnu i Dronning Christinas Tid herved det Forbehold: at Skattebøndernes „Byrdsret" (Bördsrätt, Forkiøbsret) skulde blive uforkrænket og dem forbeholdt; men da der lægges til, at Grever eller Baroner „ei skulle have Magt til at fortrænge Skattebønderne fra deres „Byrd" (Börd) „*utan god vilje deras, som lag säger*": saa indeholdt Forbudet selv en tilstrækkelig Foranledning til de ilde paaklagede Misbrug. Paa samme Maade forbødes det i Forlehningsbreve, at paa lægge „Undersaatterne i Grevskaber" eller Baroniet større

*) See Åbo Tidningar for 1782 S. 270, hvor Privilegierne af 1569 ere trykte.

Skat, Jordafgift eller andre Udredninger, end der blev paalagt „Kronens Undersaatter"; men dette ophævedes igien for en stor Deel ved Tillægget: „Men att *förbättra godsen med laga skatt eller eljest*, efter som rätt och skäl vara kan, *förmera räntan*, skall fritt stånda och efterlåtet varda"*). Mængden af de arvelige Lehn fik, under visse Modificationer, en anseelig Forøgelse ifølge Norrkøpings-Beslutningen af Aar 1604**); og i Henseende til Antallet endnu betydeligere, skiøndt sædvanligen ikke saa store, vare de Forlehninger af Gaarde og Indtægter, som „*till lön och beställning*" eller „*till underhåll*" efter Johan den Tredies Tid vare begyndte at gives, ogsaa til Krigsfolket; ligesom Lønningerne for Embedsmændene i Almindelighed fra de ældste Tider udrededes paa samme Maade***). De Vilkaar, under hvilke deslige Forlehninger besaddes, giorde dem for Jordbruget endnu fordærveligere, end de arvelige Lehn; thi da Besidderen blot for en ubestemt Tid kunde giøre Regning paa at nyde Indkomsterne af Godset, søgte han ogsaa i Hast at drage al muelig Fordeel deraf, fordrev uden Forskiel Skatte- og Kronebønder derfra, eller forarmede dem ved vilkaarlige Paalæg. Gustav Adolph bestræbte sig forgieves for, ved Forordninger og utallige særskilte Skiermebreve at beskytte den betrængte Almue. I et saadant Skiermebrev af 31te Mai 1613 for alle bortforlehnede Bønder i Finland, hvor Voldsomhederne dreves meest uforskammet, beskriver

---

*) See Johan den Tredies og Christinas Forlening paa Westerviks og Stegeholms Grevskab (i Sievers: Westerviks Stads Hist. och Beskrifning S. 357. 373).

**) Jvfr. Nordstøm, Bidrag till den Sv. Samhällsförfattningens Hist. I. 207.

***) Først i Regieringsformen af 1634, § 48 opstilledes den Grundsætning, at Embedsmændenes Lønninger skulde være visse og bestandige. Jvfr. Resolution paa Adelens Besværinger d. 29de Marts 1649, § 2.

han Tilstanden i den Egn af Landet saaledes: „Os er med „Sandhed forebragt, hvorledes næsten Alle af Adelen i Finland fast utilbørligt handle med deres Bønder som de bekomme i Forlehning, at de saaledes udsuge og udtvinge „og udarme dem, at Mange nødes at overgive Gaardene og „drage bort derfra, hvorved de blive aldeles øde og udyrkede; „hvilket mest skriver sig derfra, at eftersom den, der har Forlehningen i Besiddelse, mener at være uvis om, hvor længe han „kommer til at beholde den, saa agter han intet om, hvad „Bonden kan have Raad til at udgive.... Men han tager „fra ham Ko og So og Alt hvad han eier, og giør saaledes „Bonden reent til Prakker (rätt bosliten). Og naar han nu „saaledes har giort Gaardene øde og fordærvede: saa kommer „han igien og beklager sig over, at han ingen Nytte eller Indtægt haver af Forlehningen, efterdi Gaardene ere blevne øde; og begierer da at faae andet Gods i Stedet, som kan være i „bedre Stand. Faaer han da saadant Gods, handler han ikke „bedre dermed end med det forrige. Nogle, som have Forlehninger, „lægge ogsaa Gaardene øde, for at de selv kunne komme til „at dyrke Jorderne, og allene tage Nytten deraf. Ja de tvinge „endog de øvrige Bønder, som de have i Forlehning, til at „dyrke bemeldte Agre til Fordeel for Huusbonden; hvorved de „Bønder, som sidde i nogen Velstand, paa den Maade blive „dobbelt betyngede, at de baade skulle dyrke de øde liggende „Gaarde til Lehnsmandens Nytte, og tillige deres egne Jorder, „hvoraf de selv skulle give Skat og Skyld; hvilket i Længden bliver dem til den Grad for svært, at de omsider, ligesom de „Andre, maa forlade det Altsammen, og gaae saa godt „som med Tiggerstaven Landet rundt" *). Ogsaa angik Almuens særskilte Besværinger paa Rigsdagen 1617 fornemmelig

*) Hallenberg, Gustaf II. Adolphs Hist. II. 739.

Tilbagekaldelsen af Forlehninger, især fra Personer, der ei vare i Raadet: „emedan Bönderne icke förmådde uthärda den „tunga, som förläningsinnehafvarne dem tillfogade genom „gästning, skjutsning och Herre-arbete“; og Kongen tilbagekaldte virkelig samme Aar, saavelsom paa andre Tider, mange Forlehninger*).

Naar Kronens Eiendomme maatte pantsættes til Afhielpning af Fornødenheder, dens visse og uvisse Indtægter bortforpagtes til enkelte rige Personer og Interessentskaber, indtraf de samme Uordener, uagtet Kongens fornyede Forbud derimod**). Hertil kom Krongodsernes Salg, der truede med tilsidst ganske og aldeles at tilintetgiøre Bondestandens Frihed. Denne Fremgangsmaade havde i sig selv været mere nyttig end skadelig, dersom man, som i Begyndelsen, havde indskrænket den til at tillade Beboerne paa Kronens Gaarde at indfrie disse til Skattegaarde; men saasnart man vedtog den Maade, udelukkende til Adelen under fri Eiendomsret (Frälsemannarätt) at bortsælge, ikke allene Kronegaarde, men ogsaa Skatten eller Afgiften til Kronen af Skattegaarde, saa rammede Tabet i lige høi Grad baade Kronen og Almuen. Da Johan den Tredie, i Patentet af 7de Marts 1582, bevilgede Kronebønder „tillstånd att köpa Bördesrätten“, giorde han det Forbehold, at de saaledes til Skattegaarde solgte Kronegaarde aldrig maatte besiddes af Adelsmænd eller

*) Hallenberg, l. c. IV. 641. 642.

**) See Mandatet af 17de Mai 1622, hvorledes det skal holdes imellem Forpagterne og Almuen; Kongl. Resolution paa Almuens Besværinger af 20de Decbr. 1627; „Bi-Afskedet“ af 7de April 1624 § 1: „Ingen Arrendator fördriste sig att besvära Bonden medh något dagzwärke öfver them som införde äre i årlige räntan, med mindre han bonden betalar, eller af uthlagorne dagzwärkerne effter wår wärdering afkortar.“

Standspersoner, men ene af Bønder*). Carl XI. hyldede samme Grundsætning, og det varede længe inden Gustav Adolph afveg derfra. Paa Rigsdagen 1617 besværede han sig over, at Krongodser, Frigodser (Frälsegods) og Skattegodser, blandedes med hinanden; at Adelsmænd ikke lode sig nøie med Adelsrettigheden til at nyde og have Frigods, men formeente ogsaa, uden Straf og Paatale at kunne slutte Kiøb med dem, der vare boende paa skatskyldig Jord, naar de ikke svigagtigen droge Kongens Indkomst til sig, men af samme Jord udredede Skat og Skyld, som andre Bønder; hvilket Kongen dog ansaae for ulovligt, og at Skattejord ikke burde komme i Adelsmænds Hænder; thi derved traadte Adelen Skattebønderne for nær, for saa vidt de ei kom til at nyde godt af deres lovlige Ret til selv at holde Ryttere for deres Gaarde, og saaledes forhverve sig fri Eiendomsret eller Selveierret (Frälserätt). Kongen foretrak, saa længe han kunde, at pantsætte Krongodser, især til formuende Borgere; men efter 1620 maatte han flere Gange gribe til det Middel, at sælge Gods fra Kronen til de Rigere blandt Adelen med evig Skattefrihedsret; hvorved han stundom udstedte særskilte Skiermebreve for Beboerne paa de bortsolgte Godser, for at Kiøberne ikke skulde aftvinge dem høiere Paalæg eller flere Dagsværker, end de forhen havde pleiet at yde til Kronen**). Ogsaa de ordinaire Indtægter af flere Skattegaarde bleve nu paa samme

*) I endeel saadanne Kiøbebreve forekomme følgende Forbehold: „De skola ock förenämnde hemman till ingen af Adelen eller Frälset sälja, pantsätta eller bortbyta, utan till Wåre och Kronans egne landbönder, Som Oss og Kronan all ränta och rättigheter af samma hemman årligen utgöra förmå ock kunna.“ I andre hedder det, at Gaardene ei maatte sælges, pantsættes eller mageskiftes bort til nogen af Adelen, „eller *Frälset*,“ ikke heller til Præster, Fogeder og Skrivere, men allene til Bønder. Hallenberg, l. c. I. 340.

**) Hallenberg, l. c. IV. 569. V. 131. 145.

Maade bortsolgte; thi allerede paa Rigsdagen 1627 klagede Almuen over, at Kiøbere af saadanne Indtægter anmassede sig Skattebøndernes Ret, plagede dem med usædvanlige Paalæg, og bode til at drive dem fra Gaardene og deres Odelsret (Bördsrätt)*). Dronning Christinas Formynderregiering solgte ligeledes i Nødens Tid mange Krongodser og Skattegaardsindtægter, baade visse og uvisse, udelukkende til Adelen. Da det opdagedes, at Nogle af Adelen havde kiøbt Gods med Skattefrihed, „icke för sig eller sitt stånds ledomöter, utan för ofrälsamän, sitt eget stånd till förfång och vanhedar", besluttede Regieringen, at de Adelsmænd, som havde tilladt sig saadant Underslæb, „skulde inden Aar og Dag igien indløse Godset af de uadelige (ufrie) Besidderes (Ofrälsemäns) Hænder, eller have baade Gods og Kiøbesum forbrudt"**). Derhos „resolverades att den Kongl. Regeringen inga Kronogods till Skatte ville försälja" — en Beslutning, der paa den Tid var mere uretfærdig end skadelig for Kronebønderne, i det Skattegaardene i alle Tilfælde paa een eller anden Maade kom i Adelens Hænder. Vel solgtes Indtægterne af Skattegaarde allene paa de Vilkaar, at Kiøberen skulde nyde Indtægten og adelig Frihed paa Gaardene, uden Krænkelse for Bøndernes „Skatterätt" (ↄ: Rettighed til at staae i Forhold til Kronen, som dens umiddelbare Skatte-Bønder), og Rettighed til ei at fortrænges derfra, „med mindre köparen eller hans arfvingar dem deras rätt och rättighet lagligen kunde afhandla"; men Hoveriarbeider og Udskrivninger bleve for det Meste de „lovlige" Midler, hvorved de adelige Kiøbere

*) Resol. paa Almuens Besværinger, af 24de Decbr. 1627, § 4.
**) Raadsprotocollen ang. Krongodsernes Salg, findes tilligemed nogle til samme Sag hørende Acta fra 1638 til 1652, trykte i Handlingar rör. Skand. Hist. XI. XII XIII.

formaaede Bønderne til at afstaae Gaardene. Raadsherrerne fortaug ikke de Betænkeligheder ved Krongodsernes Afhændelse, der havde deres Grund i gieldende Love; men de søgte at forsvare Fremgangsmaaden ikke blot ved Rigets Forlegenhed, der var den mest talende Grund, men ogsaa dermed, „att godsen i Adelns händer skulle bättre brukas och excoleras än af den gemena man"; hvorved Kronens Indkomster, som Følge af forøgede Told- og Accise-Indtægter, skulde snarere forøges end formindskes*). Imod denne sidstnævnte Grund anførte de ufrie Stænder igien: „at selve Fornuften og den daglige Erfaring beviser det Modsatte; thi det er naturligt, at Enhver agter og passer sit eget bedre end en Andens. Gamle „Rudera" og Tegn, tilligemed Landets Historie, vidne om, at den Tid, da Bonden, som andre Folk, raadede for Huus og Jord i Landet, stod Sverriges Ager og Mark saa opdyrket og besat med Folk, som den knap herefter vil blive; saaledes at man deraf ikke kan see, at Landets Cultivering nu er mere forsømt end i fordums Tider; undtagen der, hvor Bonden ved Udskrivningen (til Krigshæren) og ved Afgifternes Forhøielse er bleven saa svækket, at han efterhaanden har maattet lade sit Agerbrug synke, og tilsidst overgive sin Gaard i Husbondens Hænder; og dersom man

*) See Handl. rör. Skand. Hist. XXI. 96. 130. XXII. 288. Derimod have vi ingensteds fundet den Grund paaberaabt, som man har tillagt Axel Oxenstierna: „at Godserne skulde bedre bruges af Private, end af Kronen;" eller „at Krongodsernes Bestyrelse af Staten medførte mere Tab end Fordeel; hvilken sidste man snarere kunde vente sig af Eiendommenes mangefold forhøiede Afkastning, naar de kom i private Hænder." (see Geijer, Sv. F. Hist. III. 438. Fryxel, l. c. VIII. 241). Denne Grund havde allene kunnet anføres for Salget af de under Kronens eget Brug værende Kongsgaarde og Domainer; men de Godser, der solgtes, vare allerede i Forveien, i det mindste for Størstedelen, private Personers (nemlig Skatte- og Kronebønders) Eiendom eller Besiddelse.

„nøiere vil betragte den Cultivation, som nu skeer, da vil man „befinde den at være af saadan Art, at den allene sigter til „deres private Nytte, som ville besidde Landet; men i sig selv „er den høist skadelig (allt som skadligast) for Kronen og de „øvrige Stænder. Thi hvor mangen redelig og velholden „Bonde er ved denne Cultivation dreven fra Huus og Gaard „og er derved styrtet i Fattigdom og Elendighed. Ligesaa hvor „mange af de bedste og herligste Godser (nemlig Krongodser), „ere med deres frugtbare Agre og Marker forvandlede til Herre„gaarde, Hestehaver og Enge; eftersom til en Herregaard læg„ges og tages 10, 15 til 20 Bønder, hvilken Herregaard siden „af de andre Bønder maa passes, drives og høstes, uden at „agte paa, at de maa udsætte og forsømme deres Ploie- og „og Høstetid, hjemme ved deres egne Gaarde"*). Ogsaa Regieringen klagede ofte over det Underslæb og „lurendreieri", som dreves ved Opbyggelsen af de mange Sædegaarde (*säterier*)**). Derved formindskedes for Kronen deels Rostienesten, i det Recessen af 1562, om blot visse Sædegaardes Fritagelse derfra, ei efterlevedes, deels Skatterne, eftersom det saakaldte Ladegaardsgods (*ladugårdshemmanen*), eller alle de Gaarde, der laae inden en Miil omkring Sædegaarden, efter Udstedelsen af Privilegierne af Aar 1569, ogsaa var skattefrit, — en Frihed, der vilkaarligen udstraktes endog til adeligt Gods, der laae udenfor Frihedsmilen, indtil saadan Misbrug i Privilegiet

*) De tre ufrie Stænders Supplication ved Rigsdagen 1650 om Krongodsernes Tilbagelø[illegible]ng; trykt i Lønboms Handlingar till K. Carl XI.s Hist. X. 70 ff.

**) 1636 den 8de Octbr. yttrede endog Rigs-Cantsleren (Oxenstierna) i Raadet: Skall frit stå att bygga *pro arbitrio* Sätesgårdar, och frikalla så månge gårdar, då lärer herpå följa revolter i Landet; ty i sådant fall måste lasten *tandem* komma på Krono- och Skatte (Hemman) allene. Lønbom l. c. X. 46. Handl. rör. Skand. Hist. XXI. 158.

af 1644 endog formelig blev billiget*). Det var saadanne Udvidelser af den gamle Sædegaardsfrihed, der, i Forening med Krongodsernes Afhændelse i det 16de, og endnu mere i det 17de Aarhundrede, foranledigede Opkomsten af de store Herregaarde, og giorde Hoveripligten for de tilliggende Bønder saa byrdefuld. Christinas grændseløse Ødslen med Krongodser er almindelig bekiendt**). Ogsaa udbrød de ufrie Stænders Misfornøielse paa Rigsdagene under hendes Regiering almindelig***), og i flere Egne af Landet sammenrottede Bønderne sig om ei at giøre Hoveri til Herregaardene†). Under saadanne Forhold anholdt Adelen selv, paa Rigsdagen i Aaret 1649, om, at en vis Orden maatte blive giort imellem frie Jordbesiddere (Frälsemännen) og deres Skattebønder; men de sidste satte sig da haardt derimod††). Af Forhandlingerne paa Rigsdagen 1650, seer man, at Livegenskabet var nær for Haanden. Præsterne aftalte at indføre i deres Besværinger: at de maatte faae Leiekarle paa Frigaarde, og at det maatte forbydes Adelen „at have Magt over Frigods (Frälsehemmans) Folk, ligesom over deres livegne Trælle, hvilket nu for det meste finder Sted." Bønderne klagede for Dronningen, at de bleve fængslede, satte i Haandjern, paa Træheste m. m., og en Bonde fra Upsala androg, at hans Husbonde havde sat ham paa en Træhest halvanden Dag og bundet

*) See Bihanget til Riksdagars og Mötens Beslut. S. 324.

**) See Fryxel, l. c. X. S. 158, 164; hvor der angives, at imod Slutningen af Christinas Regiering 3,170 Gaarde (Hemman) vare i Adelstandens Hænder; Sverrige og Finland talte paa den Tid i Alt 72,773 hele Gaarde (Hemman).

***) See f. Ex. Resolution paa Skattebøndernes Besværinger den 19de Marts 1649.

†) Handlingar rör. Skandinaviens Hist. XXII. S. 137.

††) Resolut. paa Adelens Besværinger den 29de Marts 1649, § 10.

en stor Jernstang ved hans Fødder*). Saadant var en ulovlig Udstrækning af Gaardsretten, der ene angik Adelens private Tienere, og ikke deres Bønder. For at tilfredsstille Bønderne lovede Dronningen dem særegne Privilegier. Et Forslag opsattes ogsaa af Axel Oxenstierna og benævntes „Ordning emellan Ridderskapet och Adelen på den ena, och Skattebönderna på den andra sidan**). Men Bønderne besværede sig paa ny over disse Privilegier, som vilde blive dem mere til Skade end til Nytte, og anholdt om, i det Sted at maatte rette sig efter Sverriges Lov og Jordebøgerne, *hvilka voro dem Privilegier goda nog****). Dette Forslag blev derfor aldrig sat i Værk, men i dets Sted optoges i selve Rigsdagsbeslutningen (§ 5) et Mæglingsforsøg mellem Adelen og Skattebønderne, af det Indhold: at de sidste skulde godvilligen yde deres Husbonder alle visse og aarlige Afgifter efter Kronens Jordbøger; hvorimod det overlodes til Husbonderne og Skattebønderne selv, at komme overeens i Mindelighed om Antallet af Hielpehovdage (Hielpedagsverken) og Kiørsler. Kunde ingen Overeenskomst imellem dem tilveiebringes, da skulde Landshøvdingen bestemme, hvor meget Bønderne havde at udrede. Da dette Forsøg paa at sætte en Grændse for

*) Straffen var maaskee laant fra Danmark, hvor den af en dansk Forfatter beskrives saaledes: „Ladegaarden var decoreret med den saakaldte Træhest, en Fiæl sat paa Høikant paa fire Fødder; et Strafferedskab, som Mange vist endnu mindes at have seet paa Herregaardene. Paa Kanten af denne Fiæl sattes Bonden, og Ladefogden i sin Bittighed forsynede Rytteren med Sporer; det vil sige, han bandt ham en stor Steen ved hver Fod; saaledes sad da Synderen, dinglende med Benene, saa længe det behagede Ladefogden eller Naadig-Herren." Olussen, Om de danske Herregaarde; i det Skand. Litt. Selsk. Skr. (Kbhvn 1827). XXII. S. 162.

**) Forslaget er trykt i Handl. rör. Skand. Hist. XXI. 172.

***) Dagbog ved Rigsdagen Aar 1650 af Jonas Petri; i Handl. rör. Skand. Hist. XXII. 60.

de Privates Vilkaarlighed, som let kunde forudsees, løb frugtesløst af, lod Regieringen de Regnskaber og Registre eftersee, som havde været førte ved Kronens Slotte og Ladegaaarde, for derved at udfinde, hvor mange Hielpehovdage Skattebønderne i forskiellige Egne fordum havde pleiet at yde Kronen; og for at tilveiebringe en Liighed og Bestemthed i saadanne Præstationers Ydelse over hele Riget, med Undtagelse af Biergværksegnene, udstedte Regieringen den 26de Aug. 1651 en „Ordning mellan Adelen och Skattebönderne", af følgende væsentlige Indhold: Skattebønderne skulde være pligtige, til deres Husbonder i rette Tid at udrede alle aarlige, i Jordebogen indførte Paalæg in natura, og føre dem inden Laugmandsdømmets Grændser (innom Lagsagan) efter Lov og gamle Sædvaner. Ligeledes skulde de, ligesom forhen til Kronen, saaledes nu til Husbonderne, yde alle de Adelen forundte extraordinære Afgifter, især den store Krigsstyr (stora landtågsgärden), Bygnings- og Salpeter-Hielpen. Alle aarlige og i Jordebogen indførte Hovarbeider skulde Skattebønderne være pligtige at yde, enten med Arbeide eller med Penge, efter som Husbonden helst ønskede. Men for alle Hielpehovdage, Hielpekiørsler, Dyrehavehegninger, Enghøstninger og andre deslige Præstationer, som Skattebønderne forhen havde pleiet at yde til Kronens Gaarde, skulde de nu svare deres Husbonder (foruden de ordinaire aarlige Hovdage) 9 forsvarlige Spanddage og 18 forsvarlige Gangdage (*Ökedagsverken* og *Drängedagsverken*) hvert Aar; og naar de tilsagdes til Hovning, skulde de være pligtige at indfinde sig i rette Tid om Morgenen, og ei tøve til langt op ad Dagen. Endelig tillagdes, at dersom Skattebønderne*) godvilligen og uden

*) For tilfulde at forstaae de svenske Benævnelser *Skattebönder* og *Skattehemman*, og *Kronobönder* (hvilke begge Classer oprindelig

Tvang vilde giøre deres Hoveri lige med Frigodsbønder (Frälse-bönder), imod Nydelse af Frigodsbønders Ret, skulde saadant staae dem frit for, et Tillæg, der lod Udveien aaben for Bibeholdelsen af de gamle Misbrug.

Ved denne Forordning giordes saaledes en Begyndelse til Bestemmelsen af Antallet paa de faste Hovdage efter Gaardenes Størrelse (Mantalsdagsverken), hvad Skattegaardene angaaer; men derimod vedtoges ingen Forholdsregler for at lindre Byrderne for de Kronebønder, der ved Kronegodsers Afhændelse vare blevne forvandlede til Adelsbønder (Frälse-bönder). Da disse paa Rigsdagen 1643 anholdt om, at maatte ligesom Forfædrene imod Skat og Paalæg besidde Gaardene uden at fordrives derfra, overlodes det til Husbondens og Beboernes Overenskomst, enten Husbonden vilde bestemme, at Beboerne maa blive paa Stedet, eller til rette Faredag skulle flytte og fare*); og i Rigsdagsbeslutningen af 1649 sanctioneredes udtrykkelig Adelens Ret til at fordre allehaande Præstationers Ydelse i en ubestemt Mængde**).

Men fra Skattebøndernes Side anførtes snart, uagtet Forordningen af 1651, nye Klagemaal. Allerede det følgende Aar, eller paa Rigsdagen 1652, besværede de sig over, at Hovdagenes Antal var saa stort, og at Hoveripligten var for

hørte til Kronens Bønder og modsættes *Frälsebönder*, *Frälsehemman* (ɔ: Gaarde i Adelens Besiddelse), som her i Almindelighed er oversat ved **Frigods**: behøves et nøiere Bekiendtskab med den overhovedet temmelig indviklede svenske Landboforfatning, hvortil man bl. a. i Korthed finder nogen Oplysning meddeelt i Afhandlingen: „Om Sverriges Statistik, efter Forsell og flere Kilder, med et Tillæg" o. s. v. af C. Molbech. Kbhvn. 1835. S. 34—40. Red.

*) Resolution paa Almuens Besværinger den 27de Nov. 1643, § 1.

**) „Vi af Ridderskabet og Adelen forbeholde os af vore Bønder vore fornødne Kiørsler og Ægter, samt Skydsning og Giæsteri, saa ofte vi finde det fornødent at fordre og lade dem giøre af vore Bønder". Stiernman, l. c. II. 127.

trykkende for de Gaarde, der laae langt fra Sædegaardene. En af Regieringen confirmeret Overeenskomst blev nu ogsaa truffen imellem Adelen og Bondestanden: at Skattebønderne skulde aarlig allene yde 6 Spanddage og 12 Gangdage af en heel Gaard (Hemman)*), og af mindre Gaardstykker i Forhold derefter. De Bønder, der boede længere end 2 Mile fra Sædegaarden, skulde have Ret til, med Husbondens Samtykke, at betale disse Hovarbeider med Penge, saaledes at de for en Spanddag skulde erlægge 8 Øre, og for en Gangdag 4 Øre Sølvmynt**). Fra den paa saadan Maade for de nævnte 18 Hovdage bestemte Indløsningspriis, tilsammen udgiørende 3 Daler Sølvmynt, have Hoveripengene (Dagsverkspenningar) deres Oprindelse, hvilke som en bestandig Afgift indførtes blandt „Mandtalsrentens" (Landgildens) Poster i Jordebogen, hvor de endnu, ved Siden af de saakaldte aarlige eller Jordebogs-Hovarbeider, henstaae som et de svenske Skatte- og Kronegaarde paaliggende Onus.

Efterat vi nu have naaet det Tidspunkt, da ogsaa de extraordinaire Hoveriarbeider for Skattegaardene bleve, i det mindste ved Lov, bestemte, maae vi indskrænke os til at anføre nogle af de vigtigste i denne Materie givne Anordninger. — I Virkeligheden vedbleve de gamle Misbrug, og det var umueligt at udrydde dem, saalænge Aarsagerne bleve staaende, eller

*) Læseren maa her og paa flere Steder erindre sig, at hvad man i Sverrige kalder et *Hemman*, et *helt Hemman*, er i Almindelighed et betydeligt større Jordmaal (beregnet, som Hartkornet, efter Jordens Bonitet) end hvad der sædvanligen i Danmark udgiør en heel Gaard. Red.

**) Rigsdagsbeslutningen af 24de Decbr. 1652, § 7.

***) See Resol. 31te Mai 1655, angaaende Skattebøndernes Hoveri; Resol. paa Almuens Besværinger 26de Novbr. 1660, § 6; Hs. Maj. Kongens Bestemmelse og Forordn. af 7de Decbr. 1660, imellem Adelen og Skattebønderne, angaaende det extraordinaire Hoveri; Resol. paa Almuens Besværinger, 25de Septbr. 1675, §§ 1, 3.

saa længe Adelen lodes i uforstyrret Besiddelse af den største Deel af Sverriges Jord. Meu Carl den Ellevtes giennemgribende Reduction brød Aristocratiets Magt, ligesom Gustav den Førstes Reduction havde brudt Hierarchiets, og med Jordeiendommens nye Fordeling undergik ogsaa Almuens Hoveripligt betydelige Forandringer. Paa de adelige Godser, der reddedes fra Reductionen, forblev vel den gamle Hoveripligt for det meste i sin gamle Form; men Opbyggelsen af nye Sædegaarde (säterier) forbødes *), og Antallet af de allerede tilværende formindskedes ved adskillige Indskrænkninger i den tidligere Sædegaardsfrihed **). I Sverriges nye Provindser, Skaane, Halland og Bleking, forundtes der Adelen store Friheder ***). Imidlertid bestræbte Carl den Ellevte

*) Resol. paa Adelens Besværinger, 25de Octbr. 1686, § 39.

**) De Kongl. Forordninger af 6te Novbr. 1678 og 1ste Marts 1681 om Sædegaardes samt Grændsefsteiels Rettigheder.

***) I den, et Par Aar efter Carl Gustavs Død udstedte Malmø-Reces af 18de Septbr. 1662, § 8, havde Adelen i disse Provindser erholdt Forsikkring om at maatte forblive i Besiddelse af de gamle Privilegier efter Haandfæstningens Indhold, „bestaaende fornemmelig „deri, at Adelen beholder sin Ret til Hals og Haand og de sædvanlige Birke- og Gaardsretter, hvorefter de hidtil have udøvet „Jurisdictionen: item sine Jura patronatus og gamle Ret til Tienden og det Kongelige Sagefald; iligemaade sine Friheder og Rettigheder over sine Ugedagsbønder og daglige Tienere. Item udi „Ægter (Friskiorsler), Giæsteri og Skydsning, forblive de ved deres „sædvanlige Maade og Maneer." Jvfr. Arent Berntsen: Danmarks og Norges frugtbare Herlighed. Kbhvn. 1656. Anden Bog, S. 144 ff. — Angaaende „Rå- och Rörsrettigheten" i Skaane, Halland og Bahus-Lehn erklærede Carl XI, at „aldenstund det „dermed er anderledes beskaffent, end i Sverrigs andre indenlandske „Provindser, saa fandt Kgl. Maj. for godt, for disse Landes gamle „Brugs og bedre Culturs Skyld, at forunde Ridderskabet og Adelen sammesteds, til deres vidtloftige og vanskelige Agerbrug, samt „anden mangehaande Fornødenhed og Tieneste ved Sædegaardene, „en større Frihed end som Placaten „om Rå och Rör" i Almindelighed meddeler i Riget; hvorefter Adelen i bemeldte Provindser

sig dog, efter at han selv var kommen til Regieringen, for at udslette de Spor af Livegenskabet, der især i Skaane i lang Tid holdt sig*). — Ved Reductionen, eller Inddragningen af saa mange og store adelige Forlehninger, blev det denne Konge muligt, at oprette den nationale Armee eller bringe Inddelingsværket i Stand**), — en Plan, som Dronning Christinas Regiering af Mangel paa disponible Gaarde havde maattet opgive. Til Embedsgaarde for Armeens Befalingsmænd anvendtes Kongsgaarde, Ladegaarde, Sædegaarde og almindelige Kronegaarde; og til Lønning og Underhold for Officererne bestemtes desuden Indtægterne af en Mængde Skatte- og Kronegaarde. Herved kom Eierne og

„skal nyde Ugedagsfrihed for deres Bønder i det Sogn, hvor Sædegaarden er beliggende; men ikke i Annexet eller i noget andet „Sogn". See Kammar-Collegii Relation d. 5. Mai 1697 ang. Svenska Kammar-Verket. Stockh. 1768. S. 80.

*) Kgl. Resol. paa Luggude-, Biäre-, Nordre- og Sondre-Åsbo-Herreders Klage af 12te Decbr. 1693, § 28: „Begiere de underdanigst, „at det maa staae alle Karle, enten de ere fødte paa Adelens eller „Kronens Gods, lige frit at modtage Gaarde, hvor det behager „dem; og at de ikke skulle tvinges til Adelens Gods; i det særdeles „Trued Andersson i Erarp klager over at være bleven exeqveret for „6 Daler Sølvmynt, forbi han havde fæstet en Karl, der var født „paa Adelens Gods ..... Vil Kgl. Maj. at saadan forøvet Misbrug og Slaveri snarest skal afskaffes; og at Kongens Undersaatter ei maa behandles som Livegne og Trælle, men „blive beskyttede med Lov og Ret, saaledes at den, der er forurettet, „kan søge Vedkommende, til over sin Modpart at erholde al billig Ret."

**) Den bekiendte, af denne Konge oprettede nationale Armee-Organisation; hvorefter Hæren bestaaer af faste udstrøvne Soldater og Ryttere, der under deres hele Tienestetid (med Undtagelse af Exercertiden) leve som frie jordbrugende Huusmænd (Torpare) i det Huus, som anvises og udlægges til dem paa den Gaards Marker, hvis Besidder eller Besiddere (Rusthållar, Rotehållar), i Stedet for Jordafgift, maa underholde den inddeelte Rytter og Soldat, ved at give ham (foruden Huset med tilliggende Jordplet) visse Tønder Sæd m. m. aarligen, stille Rytterhesten o. s. v. Red.

Beboerne omtrent i samme Forhold til vedkommende inddeelte Militaire, som det, hvori de forhen havde staaet til Adelen; men Indtægttagernes og Indtægtyndernes indbyrdes Rettigheder og Pligter bleve dog nu nøiere bestemte. Angaaende Hoveripligten fastsattes: at Bønderne ei skulde besværes med Skydsninger eller Kiørsler, foruden deres ordinaire, i Kronens Jordebog antegnede Hovarbeider, hvilke Bønderne skulde yde in natura, for saa vidt de ei boede længere end to Miil fra Embedsgaarden. Men om Skattebønderne, „till att afbörde sig den mödan", vilde forene sig med Inddeelningshaverne (Brugerne af inddeelt Gods) og betale Hoveriarbeiderne med Penge, skulde de indfrie dem saa høit, som et Dagsværk kunde koste; hvorimod Kronebønderne aldrig skulde være forbundne til at betale et Hoveriarbeide høiere, end 3 Mark Kobbermynt*).

Da adskillige Inddeelningshavere heraf toge Anledning til at betynge Bønderne med usædvanlig høie Hoveripenge, udstedtes følgende Forklaring over den nævnte Bestemmelse: Skatte- og Krone-Bønder, som boede 2 Mile nær Embedsgaarden, skulde yde deres Hoveriarbeider in natura; men dersom Inddeelningshaveren ei selv havde dem fornødne, skulde han ei have Ret til at bortsælge dem til nogen Anden, eller til at affordre Bønderne mere i Penge, end Jordebogen og Kronevurderingen udviise. Vilde Skattebønderne selv indfrie Hovarbeiderne, skulde de betale dem efter Korntarten; men naar Inddelingsbesidderen fordrede, at Hovarbeiderne skulde indfries, da skulde Bønderne ei være forbundne til at betale dem høiere, end efter Kronevurderingen. De inddeelte Gaarde, hvis Indtægter vare bestemte til flere end een Inddelingsbesidder, fritoges altid for Hovarbeiderne selv, og skulde allene

*) Kongl. Forordn af 5te Januar 1684 for Hs. Maj. Kongens Tienere under Militien og Land-Etaten, angaaende de dem tillagte Gaardes Dyrkning og Brug. § 5.

erlægge denne Afgift efter Kronevurderingen *). Disse Bestemmelser beholdt længe gieldende Kraft; og saa ofte Bonderne paa Rigsdagene besværede sig over, at Hoveriarbeiderne maatte ydes „under den travleste Høsttid“, og at baade Hoveri og Hoveripenge affordredes dem, henvistes de altid i Resolutionerne til Reglementet af 1684 og Forklaringen af 1685 **). Men efterat den Kongl. Forordning af 15de Decbr. 1756 havde bestemt, at alle uindbdeelte, eller Kronen forbeholdte Gaarde, skulde erlægge Forhøielse paa alle Hoveriarbeider efter den aarlige Korntart: erklæredes i Resolutionen paa Krigsbefalingsmændenes Besværing af 26. Juli 1762, at ogsaa inddeelte Gaarde, der vare beliggende længere end 2 Mile fra Embedsgaarden, paa samme Maade skulde indfrie Hoveriarbeiderne efter den aarlige Korntart, og ei, som forhen, efter den lavere Kronevurdering (det lägra Kronovärdet) ***).

---

*) Kongl. Erkl. d. 7de April 1685.

**) See f. Ex. Resol. paa Almuens Klage, 11te Novbr. 1686, § 19; — 18de Novbr. 1693, § 1; og 16de Septbr. 1743, § 9. I den sidstnævnte Resolution tilføiedes: „Saasom Hs. Maj. vil, at de „Kongsgaarde eller Besiddere af Krone-Afgifter (Räntetagare), der „ei behøve alt det dem inden de 2 Miles Afstand tillagte Hoveri „in natura, maa saaledes giøre en Ordning imellem disse Hovbon„der, at de, skifteviis og i Proportion, kunne indfrie deres Hoveri, „og at ei, som der berettes hidindtil at være skeet, visse bestandigen „betynges med Hoveriarbeidet in natura, og andre derimod stedse „betale med Penge.“

***) Som Følge af ovennævnte Bestemmelse betales saaledes de i Rigsdagsbeslutningen af 1652 allene til 3 Daler Sølvmynt (den saakaldte Krone-Taxering) for hver heel Gaard beregnede Hoveripenge nu paa den Maade, at disse 3 Daler efter Kronevurderingen forandres til 6 Spand- og 12 Gangdage, efter den Priis der sættes paa Hoveriet i den aarlige Sædtaxt (Capitelstaxt, *Markegång*). Fra denne Forhøielse af Hoveripengene ere Capellangaarde ved særskilte Resolutioner befriede. See Bonsdorff, Finlands Kameral-Lagfarenhet. Helsingfors 1833. S. 95.

Angaaende Tiden og Maaden for Landgildehoveriets (Ränte-dagsverkens) Ydelse in natura, udstedtes endelig i Slutningen af det 18de og Begyndelsen af indeværende Aarhundrede mere bestemte Forskrifter. Indtægtstagere have nu ei Ret til, under den travleste Høsttid, at fordre alle dem tilkommende Hoveridage; men disse skulle, i Liighed med hvad der fordum var fastsat angaaende Landboens Hoveripligt, fordeles til Ydelse paa visse Tider af Aaret, saa at en Fierdedeel ydes om Vaaren, Halvten om Sommeren og den tilbagestaaende Fierdedeel om Høsten. For en Gangdag ere Arbeidstimerne bestemte til 12, og for en Spanddag til 10, undtagen i October og November Maaneder. da Arbeidet, med Undtagelse af en Times Ophold, bør vedvare fra Solens Opgang til dens Nedgang. Til Hoveriets Ydelse maa Bonden kaldes tre eller i det mindste to Dage i Forveien, og efter at han i rette Tid har indfundet sig, skal Hovdagen regnes ham til Gode, om ogsaa Veirliget er utienligt til Arbeidets Udførelse. En Spanddag skal ydes med een Hest og Karl, eller i det Høieste med to Trækdyr og een Karl, alt efter som Arbeidets Beskaffenhed kræver*). Den kongel. Forordn. af 20de Septbr, 1815 indførte endelig den vigtige Forandring: at saavel de Kronen forbeholdne, som til Inddelingsbesiddere og Andre overdragne Landgilde-Dagsværk, ei skulle in natura ydes af andre Afgiftsydere, end de, der boe inden een Miil nær de Gaarde, til hvilke Hovarbeiderne ere ansatte; de længere borte boende skulle ikke allene være berettigede, men ogsaa pligtige til at indfrie Hoveriarbeiderne efter Aarets Markegangspriis; og hvorvidt de, der boe inden en Miils Afstand,

*) See Kongl. Brev af 6te Mai 1789 (cit. af Bonsdorff, l. c. S, 460); Resol. paa Almuens Besværinger, 21de Juli 1793 § 14; Kongl. Brev af 4de Febr. 1811.

skulle yde Hovarbeide, eller indfrie dem med Penge, beroer paa Overeenskomst mellem Afgiftstagere og Afgiftsydere; det er ikke engang nødvendigt, at en udtrykkelig Overeenskomst derom træffes; thi hvad der er fastsat om andre Landgildesposters Opsigelse, gielder ogsaa for Opsigelsen af Landgilde-Hoveri *).

De Kongsgaarde, som efter Reductionen ei anvendtes til Embedsgaarde (Boställen) bleve i Carl den Elevtes Tid for en stor Deel bortforpagtede paa visse Aar, efter forudgaaet Skyldsætning; andre forvaltedes endnu en Tid paa den gamle Viis for Kronens Regning, paa det at man saa meget sikkrere maatte kunne udfinde, hvilken af begge disse Driftsmaader, der for Kronen var fordeelagtigst **). Forpagterne erholdt Rettighed til ved Kongsgaardenes Dyrkelse at bruge Kronens Landgilde-Dagsværk (Räntedagsverken) fra omliggende Sogne og Herreder, i Anledning af hvilket bestandige Tvistigheder og Klager lode sig høre. Almuen anholdt paa flere Rigsdage om, at Kongsgaardene maatte udlægges til Bondergaarde, eller i det mindste bortforpagtes paa saadanne Vilkaar,

*) Ved Undersøgelsen af de særskilte Tilfælde har Hs. Maj. Kongen ved Resolution af 15de Marts 1826 erklæret, at ovennævnte Kongl. Forordn. af 20de Septbr. 1815 ei maa anvendes i Spørgsmaal om Hoveripligten til Kongsgaarde og Embedsgaarde i Skaane; da den Kgl. Forordn. af 3die Decbr. 1812 bestemmer: at saasom der finder et særeget Forhold Sted med denne Forpligtelse, maa det i Henseende til samme forblive ved de særskilte Resolutioner og Anordninger, som derom allerede ere givne, eller herefter ville blive givne. — Det Kongl. Reglement af 7de Novbr. 1695 skulde saaledes endnu ligge til Grund for Landgilde-Hoveriets Ydelse til militaire Embedsgaarde i denne Provinds.

**) See Kammer-Collegii anførte Relation S. 77. I den sidste Halvdeel af det 17de Aarhundrede havde man ogsaa i Tydskland begyndt at bortforpagte Domainerne, saasom i Sachsen efter 1670, i Brunsvig-Lüneburg 1674, i Brandenborg 1684 og i Østerrig 1699. See K. D. Hüllmann, Geschichte der Domainen-Benutzung in Deutschland. Frankf. a. d. Oder 1807, S. 71 ff.

at Almuen ei til dem skulde yde Hoveri in natura, hvorimod Bønderne tilbøde sig at betale Hovarbeiderne høiere, end de i sig selv kunde være værd*). I Aaret 1766 paalagdes det Landshøvdingerne omhyggelig at undersøge, hvorvidt alle indtil den Tid under Kongsgaardene brugte Hovarbeider skulde kunne ganske og aldeles inddrages, eller i det mindste for en Deel formindskes, og derhos bestemtes, at alle Bønder, der boede 2 Mile fra en Kongsgaard, skulde være frie for Ydelse af Hoveri, imod at de til Kronen erlagde Indløsning for samme efter den aarlige Sædtart**). Den omtalte Undersøgelse synes imidlertid ei at have medført nogen Virkning; thi først 1799 paabødes, at Kronehoveriet, der udgiør en særskilt Kronens Jordafgift (Landgilde, Hemmansränte), ei fremdeles skulde indbefattes under Kongsgaards-Forpagtningen; for saavidt ei, efter nøiagtig Prøvelse, saadanne Hoveriarbeider ved eet eller andet Sted skulde befindes uundværlige, da Forpagteren skulde have Lov til at benytte et bestemt Antal imod Betaling til Kronen efter Sædtarten***). Dette Forhold vedblev, indtil Rigets Stænder, der nu, i Følge Regeringsformens § 77, have Ret til at forskrive de Grundsætninger, efter hvilke Kongsgaardene skulle forvaltes, paa den overordentlige Rigsdag i 1810 besluttede: at det Kronehoveri, som har været Kongsgaarde og kongelige Ladegaarde tillagt, ikke ved nye Forpagtninger, under noget Vilkaar skal bortttinges til Forpagtere; men det maa derimod af Gaardeierne selv indfries

*) See f. Ex. Resolution paa Almuens Besvær. 29de Juni 1752, §§ 46, 50.

**) Kongl. Brev af 13de Aug. 1766, bekiendtgiort ved Kammer-Collegii Circulaire af 31te Octbr. s. A. § 7.

***) Kongl. Bekiendtgiørelse af 17de Decbr. 1799, angaaende Kongsgaardenes Bortforpagtning.

og betales til Kronen efter den aarlige Markedspriis eller Taxt*). Saasnart Tiden for de endnu tilbageværende gamle Kongsgaardes Forpagtninger er udløben, kommer Hoveripligten i denne Henseende til at ophøre ganske og aldeles.

De ubestemte eller saakaldte Hielpehovdage, der allerede i Middelalderen afferdredes Almuen udover de aarlige og i Henseende til Antallet bestemte Hoveriarbeider, hvilke ere komne til at udgiøre en Deel af Gaardenes Jordebogsafgift, bleve omsider, som allerede er omtalt, ved Rigsdagsbeslutningen 1652 bestemte paa samme Maade; men allene for de under Frigodset hørende Skattegaarde, i hvis Landgilde dette Hoveri opførtes som en ordentlig Afgift. Efter Reductionen, og ved Inddeelningsværkets endelige Ordning under Carl den Ellevte, anvendtes denne Regulering ei allene paa alle inddeelte Skattegaarde, men ogsaa paa de inddeelte Kronegaarde, hvilke sidste altsaa ei besværedes med mere Hoveri end de første. Det Samme gielder ogsaa om Landgilde-Hoveriet af de uinddeelte Skatte- og Krone-Gaarde. Men uagtet alle saadanne Gaardes Hoveripligt paa denne Maade blev bestemt, forekomme derhos dog ubestemte eller Hielpehovdage efter Reductionen, ligesom forhen. De have paa Rigsdagene stadigen udgiort en Gienstand for Bondestandens Klager, og mangfoldige, hinanden tildeels modsigende Resolutioner og Anordninger, der mere have indviklet end udredet Spørgsmaalet, ere Tid efter anden blevne udstedte derom. For nærværende Tid er man allerede længe sysselsat med endeligen at bestemme eller ophæve disse Hoveriarbeider, hvorved man har fundet det fornødent at undersøge, hvorledes de ere opkomne. Herom har man igien maattet svæve i megen Uvished, som en naturlig Følge af, at for de forskiellige Egne have forskiellige Forskrifter i denne Sag været

*) Kongl. Bekiendtgiørelse af 3die Decbr. 1810.

givne, og forskiellige Overenskomster været trufne. — Kun en almindelig Besvarelse af Spørgsmaalet om saadant Hoveriets Opkomst kan derfor fordres af os, og et saadant Svar have vi allerede for en Deel i det Foregaaende søgt at give. De ubestemte Arbeids-Præstationer, der endnu ydes af en Deel Gaarde i flere Provindser, ere nemlig ikke en i sildigere Tider, og efter Landgilde-Hoveriets Fastsættelse opkommen ny Forpligtelse; de ere allene en Fortsættelse af de vilkaarlige Paalæg af dette Slags, der i fordums Tider vare saa almindelige. Hielpehovdagene have været ydede, eller ydes endnu, deels til kongelige Enghaver og Stald-Enge, deels til Dyrehaver, Kongsgaarde og Ladegaarde, hvad enten saadanne Ladegaarde ere blevne bibeholdte for Kronens Regning, eller overdragne til private Personer. Da Kronens Gaarde og Indtægter i det 17de Aarhundrede ved Salg og Gaver meget vare formindskede, blev Arbeidet ved de Gaarde, som Kronen endnu havde i Behold, desto mere trykkende for de forholdsviis faa Bønder, der ei vare komne under Adelen. Da disse Bønder høiligen beklagede sig herover, var man vel undertiden betænkt paa at formindske og bestemme denne fra Arilds Tid ubestemte Arbeidspligt*);

---

*) Resolut. paa Almuens Klager, 13de Decbr. 1644. § 12: „Hvad Kongs- og Ladegaardes Dyrkning og Høstning, samt Dyrehavers Hegning og Vedligeholdelse, hvorover der næsten almindelig føres Klage, betræffer: Saa haver Hs. Kongl. Maj. til Sammes Kammer-Collegium ladet afgaae sin Befaling om at overveie, med hvor mange Hovdage hver Kongs- og Ladegaard kan dyrkes og høstes, og hvorvidt de Hovdage, der ere beholdte under Hs. Kongl. Maj. og Kronen dertil kunne strække og forslaae. Og i Fald de Kronen tilkommende Hovdage ikke have giort Fyldest, saaledes som der nu klages: da skulle Rigs-Kammerraaderne lade giøre den Anordning, at bemeldte Kongs- og Ladegaarde maae paa anden Maade og med Andres Hielp, uden Almuens Overlast og ulidelige Besværing, blive dyrkede og høstede. Men hvad Dyreharerne angaaer, da skulle de af Almuen til Hegnets Vedligeholdelse om disse, forfærdige og fuldføre deres visse og sædvanlige Farne. Med det Øvrige,

men en saadan Plan findes ei at være bleven iværksat. Da Frigods-Skattebøndernes *) Hoveripligt til en Begyndelse bestemtes til 27 Hovdage aarlig af en heel Gaard (et helt Hemman), ansaaes dog dette Antal omtrent at svare til, og snarere at være ringere end at overstige de Hovdage, som Skattebønderne forhen havde pleiet at yde til Kongsgaardene **). I det Hielpehovdage vedbleve at ydes til de Krone-Ladegaarde, der ei paa een eller anden Maade bleve afhændede, giorde man ogsaa Paastand paa saadant ubestemt Dagsværk for de Kongsgaarde, der ved Reductionen faldt tilbage til Kronen. Da flere af disse Gaarde siden anvendtes til Embedsboliger for høiere militaire og civile Embedsmænd, som Besidderne i Nydelse ikke allene af de underliggende Gaardes Landgilde-Hoveri,

---

som Almuen ei magter at holde vedlige, skal der i lige Maade overveies i Kammeret og Ordre desangaaende tilstilles Rigs-Jægermesteren, hvorledes dermed skal holdes og foretages".

*) „Frälse-Skatteböndernas." Man har villet udtrykke Begrebet af *Frälsegods*, *Frälsehemman*, ved det danske Frigods, som nærmest svarer til Begrebet; skiøndt alt *Frälsegods* (eller blot *Frälse*, som det ogsaa kaldes) i ældre Perioder var og kunde kaldes Adelsgods. Red.

**) Ordning imellem Adelen og Skattebønderne af 26de Aug. 1651: .... „Til den Ende have Vi ladet eftersee Kronens Jordebøger, saa og de Regninger og Registre, som ved vore Slotte og Ladegaarde herover ere holdte, for deraf at see og fornemme, hvad Menigmand af Skattebønderne i Vor Hr. Faders Tid, saavel i det ene som i det andet Lehn og Provinds have ydet, og været vante og skyldige ved Kronens Ladegaarde og ellers i andre Maader at giøre. Det Ene nu imod det Andet lignet og overveiet, see og befinde Vi, at der paa saadanne Tynger har været ringe Forskiel, men den ene Kant af Landet betynget med Eet, og den anden med noget Andet, i Overensstemmelse med, som Kronens Tarv og Landets Beskaffenhed og Natur det helst haver krævet. Nu paa det, at der af Skattebønderne ikke maa af deres Herrer og Husbonder blive fordret noget mere, end de tilforn til Kronen have ydet og baaret, men de heller i Noget nyde Lindring og Lise", o. s. v.

hvilket var det eneste, der i Inddelingen med iberegnedes, men ogsaa af de tillagte Hielpe-Hovdage *). Efter adskillige Forsøg paa at bestemme deres uvisse Arbeidspligt, forordnedes det omsider, at inddeelte og uinddeelte Gaarde ei skulde besværes med mere eller andet Hoveri, end deres Jordebogs-Hoveri og andet Dagsværk, hvortil de ere skyldsatte og staae i Kronens Jordebog; hvor Hovarbeider bleve ydede in natura, burde de anordnes for hver Gaard paa eet eller to Steder, og for de nærmeste Gaarde paa Kron-Engene **). Overensstemmende med denne almindelige Bestemmelse, udstedtes ogsaa efterhaanden paa Almuens Besværinger flere særskilte Resolutioner, som paa nogle Steder befriede Bønderne fra alle Hielpehovdage ***);

*) Kongl. Erklæring af 7de April 1685 over Reglementet for Aaret 1684: „Skulle de Bønder, som fra Arilds Tid have været vante at giøre Hoveri til Kongsgaardene, herefter tilsvare samme efter Skik og Sædvane, saavel som ogsaa de, hvem Hs. Maj. ved særegen Anordning dertil har forpligtet, dog alene paa Ager og Eng; saasom slige Kongsgaarde, der ere Gouverneurerne og Landshøvdingerne eller Officiererne tillagte, og have stor og svær Dyrkning og vidtløftig Høstning, ellers skulde i Mangel af nogen Bistand komme til at ligge øde og brak; .... dog forbeholder Hs. Kongl. Maj. sig selv al ældgammel Rettighed og Almuens sædvanlige Pligtarbeide i en og anden Maade, naar og hvor det til Hs. Majestæts Tieneste Behov giøres".

**) Kongl. Brev af 24de Januar 1744 og Kongl. Erklæring af 8de Januar 1748, § 4.

***) Da Almuen i 7 Herreder og et Biergdistrict i Nerike besværede sig over den Byrde, der paalaae den ved Høstningen af Kongsengen eller den saakaldte Aln-Äng, der var anviist paa Landshøvdingens Løn, blev der resolveret: at, aldenstund det Hielpehoveri, der er udenfor Gaardens Skyldsætning, ikke er af samme Beskaffenhed, som de i Gaardens Skyldsætning, tilligemed andre Afgiftsposter, opførte Jordebogs- og Landskats-Hovarbeide, i Følge hvoraf Ingen bør besværes med andre og flere Hovarbeider og Afgifter, end Gaarden er skyldsat for; for dets Skyld og saasom det Kongl. Brev af 12te April 1748 bestemmer, at Kongsgaardene af Almuen intet Hielpehoveri videre bør nyde, hvorved Grunden til en formeentlig Almuens Forpligtelse til i dets Sted at yde Høstarbeidet til den nævnte

men samtidigen med saadanne Resolutioner forekomme andre, hvori Almuens Begiering om en saadan Befrielse afslaaes, paa den Grund, at Almuen for Hielpehovdagene erholdt Betaling, hvilken dog sielden oversteg den for længe siden fastsatte og nu altfor utilstrækkelige Krontaxering af Landgilde-Hoveriet*). Imidlertid fik Krigsbefalingsmændene, i Anledning af den fattede Beslutning om den ubestemte Arbeidspligts Ophør, bevilget: at de til Embedsboliger og Rustholb inddeelte Kongsgaarde maatte holdes ved Hævd med de sædvanlige og hver af dem tillagte Hovdage og Arbeider, efter de Resolutioner, enhver saadan Embedsbolig eller Rustholb kunde opvise; samt at i det mindste ingen Ændring deri maatte skee, inden fornøden Undersøgelse paa vedkommende Sted var skeet, hvorhos Regiments-Cheferne (Krigsbefälet) besværede sig over, at de Hielpehovdage af Sogne og Herreder, som efter deres Formening ved Inddeelningens Begyndelse havde været overdragne til Kongsgaardene og Bostederne, i sildigere Tider vare blevne inddragne. Herpaa resolveredes: at, endskiøndt der ved eet eller andet Regiment gaves nogle til Embedsgaarde (Boställen) bestemte større Kronegaarde, der havde nydt, eller endnu nøde visse Hielpehovdage, saa vare dog hverken disse eller noget andet Bosted ved Inddelingen af Carl den Ellevte begavede med Hielpe-Dagsværk; men Sverriges hedengangne

Eng aldeles er bleven ophævet og falder bort; imedens fremdeles Almuen ved Kongl. Brev af 1744 og Kongl. Forordn. af 1748 er bleven fritagen for alle extraordinaire Paalæg, hvad de end kaldes, Hielpehoveri, Dyrehavshegning eller andet: Thi finder Hs. Kongel. Maj. det billigt, at befrie Almuen fra Hielpehovnings Ydelse til Høstningen af bemeldte Eng, for Fremtiden. Resolut. paa Almuens Klager d. 29de Novbr. 1756, § 43. — Paa samme Grunde befriedes Almuen i Store Tuna Sogn ved Resolut. af 2den Decbr. 1766 fra Hielpehovning til Kron-Engen *Hushagen*.

*) See Resol. af 2?de Novbr. 1756 angaaende Hielpehovdage til Kongsholms og Strømholms Ladegaarde og Stald-Enge.

Konger havde forundt dem en saadan Understøttelse til deres vidtstrakte Eiendommes tilbørlige Drift og Vedligeholdelse, uden fast Beregning af samme i Inddelingen. Da saaledes ikke den mindste Rettighed, som ved Inddeelningsværket var bleven tillagt Krigsbefalingsmændene, nogensinde var bleven inddragen, og Hielpehovdagene hverken beregnedes Almuen paa deres Gaardes Jordebogsafgift og Landgilde (Mantalsränta), eller den derfor nød nogen Lindring eller anden Erstatning, end den ringe og efter Omstændighederne lempede Betaling, der ydedes af Bostedernes Besiddere: saa fandt Kongen, at Krigsbefalingsmændene ei havde nogen skellig Grund til at klage *).

Men uagtet alle Resolutioner og Anordninger vedblev Hielpehoveriet for det meste dog at bestaae. Paa Rigsdagen 1789 fornyede ogsaa Bondestanden sin gamle Anholden om Befrielse fra alt Extra- eller saakaldte Hielpehoveri til Kongsgaarde, Bosteder og andre Krone-Ladegaarde, naar det Jordebogs- og Landgilde-Hoveri, for hvilket Gaardene vare skyldsatte, tilbørligen ydedes. I Anledning heraf fik Kammer-Collegiet Befaling, uopholdelig, i Landshøvdingens og Almuens Nærværelse, at lade undersøge, ved hver Kongsgaard, Embedsgaard eller Krone-Landgaard i Sverrige, i hvilket Forhold Hielpehoveriet for en større eller mindre Deel, eller ogsaa heelt og holdent, strax eller i Fremtiden, kunde ophøre, og det uden Tab for Kronen, samt uden at omstøde indgaaede Contracter **). Man behøver ikke at vide mere om Resultatet af disse Undersøgelser, end at Spørgsmaalet endnu den Dag i Dag i Hovedsagen staaer paa samme Punct. En Forandring i Henseende til Hoveripligt til Krone- og Stald-Engene har vistnok

*) Resol. paa Krigsbef. Besværing, 11te Febr. 1748, § 13, og 18de Aug. 1752, § 19.

**) Resol. paa Almuens Besværing d. 21de Julius 1793, § 14.

siden været vedtagen; men denne er ikke foranlediget ved nogen af de omtalte Forholdsregler. Thi da Bondestanden ved Rigsdagen 1809 besværede sig over Hoveripligten i Almindelighed, med Hensyn til den Skade og det Tab, som derved forvoldtes Almuens egne Gaarde og Jordbrug, toges der i det mindste saa meget Hensyn dertil, at en Beslutning blev fattet, om Ophøret af alt det Hielpehoveri, der var lagt til Kongs-Enge og Stald-Enge, saasnart de gamle Forpagtnings-Contracter, disse Landgaarde vedkommende, vare udløbne*). Men i Henseende til det Hielpehoveri, der skulde giøres til Kongsgaarde og Krone-Eiendomme, samt visse militaire og civile Embedsgaarde, forordnedes allene: at da Forholdet med dette Hoveri var meget forskielligt, saa at en almindelig Bestemmelse derom ikke passende kunde udstedes, vilde Kongen, paa Vedkommendes Ansøgninger om Fritagelse derfra, særskilt yttre sig i ethvert Tilfælde efter Omstændighederne**).

Siden har Bondestanden ved flere Rigsdage fornyet sine Besværinger angaaende samme Gienstand; men Resolutionerne have altid indeholdt, at saadanne Spørgsmaal skulde behandles i Overeensstemmelse med nysnævnte Anordning. Først ved den 1841 tilendebragte Rigsdag giordes der endelig et mere afgiørende Skridt til Afskaffelsen af den ubestemte Hoveripligt. Stænderne afgave nemlig da under 30te Decbr. 1840, en underdanig Skrivelse til Hans Majestæt af følgende væsentlige Indhold: „Til at bevirke Lindring i de trykkende Byrder, som „Almuen i adskillige af Rigets Landskaber under et længere „Tidsrum har maattet bære, i Følge af saadanne Hovnings- „og Arbeids-Forpligtelser til Kongsgaarde og Embedsgaarde, „der ei grunde sig paa Gaardenes Skyldsætning eller paa

*) Kongl. Brev d. 14de Mai 1810 og d. 3die Decbr. 1812.
**) Kongl. Brev d. 3die Decbr. 1812.

„Inddeelningsværket, maae Rigets Stænder hos D. K. Ma„jestæt i Underdanighed begiere, at D. K. Majestæts Befalings„mænd maatte erholde naadig Befaling om at foretage en fuld„stændig og nøiagtig Undersøgelse, angaaende saadanne i Gaar„denes Afgift og Skyldsætning ei indbefattede Hoveri- og Ar„beids-Forpligtelser, som in natura ydes til de Kronens Gaarde „og Eiendomme, der som Bosteder o. s. v. ere tillagte Mænd i „Embede og Tieneste, eller overdragne til offentlige Indretnin„ger; hvorved det bør oplyses, hvorledes disse Forpligtelser ere „oprundne, og hvorpaa samme grunde sig; hvorfor D. K. „Majestæts Befalingsmænd i de Tilfælde, hvor de omtalte „Forpligtelser ikke nærmere ere bestemte, burde søge at tilveie„bringe saadanne Overeenskomster, hvorved, i det mindste for „Tiden efter nuværende Embedsgaards-Besidderes Afgang, „et vist Antal Hovdage bliver bestemt; imedens det derimod „maatte beroe paa Vedkommende selv, i de Tilfælde, hvor de „ei enes om den Hovnings- eller Arbeidspligt, der skal ydes, „at udføre deres Paatale derom paa lovlig Maade. Ligeledes „have Rigets Stænder, for deres Vedkommende besluttet, at „Forpligtelsen til in natura at yde de omtalte Arbeids- og „Hovnings-Skyldigheder for Fremtiden skal ophøre; dog saa„ledes, at de nuværende Besiddere af de Gaarde og Land„Eiendomme, der ere i Nydelse af samme, for deres Besiddelses„tid hævdes i de nu gieldende lovlige Rettigheder; samt, at „der, i Stedet for Hovnings- og Arbeids-Forpligtelser, til Ved„kommende erlægges contant Vederlag for det Hoveri, som paa „nys omtalte Maade vorder bestemt, hvilket Vederlag beregnes „efter Aarets Korntart. Og maae Rigets Stænder til Slut„ning i Underdanighed anholde om, naar den paagieldende „Undersøgelse er foretagen, og Vedkommende ere blevne hørte, „samt det er kommet under Overveielse, enten den Indløsning, „der for ofnævnte Hoveripligt vil komme til at erlægges,

„passende maa kunne inddrages i Statscassen, imod Anslag „af Staten for dem, der vare berettigede til Nydelsen af Ho„veri, eller paa hvilken Maade der ellers meest passende kunde „forfares dermed: at D. K. Majestæt ved næstkommende Rigsdag „maatte behage at afgive naadig Proposition om Sagen til „Rigets Stænder".

I Anledning af denne Stændernes Skrivelse har Hs. Maj. siden, ved Brev til Kammer-Collegiet af 3die Februar 1841, befalet Landshøvdingerne at foretage Undersøgelser om Oprindelsen af bemeldte Hoveripligt, og at tilveiebringe Overeenskomster om sammes Bestemmelse til et vist Antal Hovdage; hvorefter disses Ydelse in natura, imod Indløsning, skulde komme til at ophøre. Forsamlinger mellem Inddeelningsbesidderne*) og de Hoveripligtige omkring i Lehnene, have ogsaa allerede fundet Sted i Sverrige; og endskiøndt Resultaterne endnu ikke ere blevne offentliggiorte, kan man ansee det for afgiort, at Hielpehovdagene eller det ubestemte Hoveries endelige Ophør paa de nævnte Vilkaar ei længere skal kunne forhindres. Thi Almuen i Sverrig vil uden Tvivl ansee det for en Vinding, at kunne frie sig fra en ubestemt og trykkende Byrde; og da Inddeelningsbesidderne erholde fuldt Vederlag for hvad der fragaaer dem, kan Staten med Grund afslaae de Fordringer, der fra deres Side muligen vil kunne giøres om en vedvarende Nydelse af Hielpehoveriet in natura. Saasnart denne Regulering er bleven tilendebragt, opkommer altsaa et nyt Slags Hoveripenge, eller en bestandig, visse Gaarde paaliggende Skat, hvis fierneste Grund ene kan søges i forgangne Tiders tilfældige Bevillinger og stundum i vilkaarlige

*) „Inddelningshafvarne" ɔ: Officierer ved de inddeelte eller nationale Regimenter, til hvis Poster en vis Gaard, med tilhørende Jordegods, efter Reductionen er bleven henlagt i Stedet for Lonning i Penge. Red.

Misbrug, der i Aarhundreders Løb saaledes have vundet Hævd, at de ei uden Statens og Privates mærkelige Tab paa anden Maade kunne afskaffes; uagtet en historisk Undersøgelse om disse Byrders Oprindelse lægger for Dagen, at de i Følge Retfærdighed burde forsvinde uden alt Vederlag. Den Tid stunder maaskee ogsaa til, da man ligeledes i Sverrig vil være betænkt paa, at giøre en Foranstaltning om det endelige Ophør af Landgilde-Hoveriets Ydelse in natura; og den Omhu, Lovgivningen lægger for Dagen i at ophæve og bestemme den offentlige Hoveripligt, vil sikkerligen kraftig indvirke paa private Godseieres Overbeviisning, og formaae dem til ei blot at bestemme Landboernes Hoveripligt paa de nu formodentlig faa Steder, hvor dette Hoveri endnu er ubestemt; men ogsaa ganske og aldeles at afskaffe en Indretning, der i en væsentlig Grad hindrer Jordbrugets Fremskridt, og i moralsk og oekonomisk Henseende virker høist skadeligt paa talrige Medborgeres Stilling.

Nogle Ord angaaende Celtiske Spor og Levninger i Norden, og navnlig i Danmark,

ved

C. Molbech.

Det har været en uundgaaelig og vedvarende Skiebne, som den nordiske Oldtidsvidenskab har havt, fra de tidligste Bestræbelser for at grunde en saadan Videnskab — eller snarere for at samle og forbinde enkelte archæologiske Brudstykker, som man henførte til samme, og ved Hielp af disse, og hvad man laante andensteds fra, at bygge antiquariske Hypotheser og Systemer — at Phantasien ogsaa i de herhen hørende Forskninger og Undersøgelser har spillet en betydelig Rolle, og er kommen til langt større Virksomhed og Raadighed, end i lignende videnskabelige Arbeider over den gamle Verdens Monumenter og Oldsager. Grunden hertil er naturlig og let forklarlig, naar man seer hen til den væsentlige Forskiel, at vi hos Ægyptere, Grækere, Etruskere, Romere, finde os i en cultiveret og civiliseret Verden, hvor det monumentale og archæologiske Stof er saa rigt, og i saa mange Tilfælde enten frembyder en mere eller mindre fattelig Konstform, eller er saa tilstrækkeligt forsynet med Indskrifter, med symbolske eller andre billedlige Prydelser, at det i Almindelighed og næsten altid lykkes at kunne forstaae og oplyse Monumentet, henføre det til bestemte Steds- og Tidsforhold, og lade det mere eller mindre bidrage til at oplyse andre beslægtede

Oldtidslevninger eller Konstfrembringelser. Herved faae den gamle Verdens Antiquiteter ikke allene en høiere Betydning i sig selv, men frembyde som oftest en langt sikkrere Grund for deres Benyttelse ved historiske Studier og ved Undersøgelser af den classiske Oldtids tidligere Culturforhold, undertiden endog af hine Folkefærds ældste Tilstand, Slægtskab, Vandringer og andre Omstændigheder, end dette er Tilfældet med Nordens Fortid og dens monumentale Levninger. Disse ere, over hele Skandinavien, ligesom over den største Deel af Tydskland, hvor lignende Forhold finde Sted, hverken i Rigdom, i Mangfoldighed, i Formbetydning, eller overhovedet i historisk Charakteer at ligne med den antike Tids Monumenter og Oldsager; de ere eensformige, og lade sig henføre til faa Classer af Gravsteder, Mindestene, Krigsvaaben, simple Redskaber og Prydelser; de fattes i det Hele Indskrifternes vigtige Forklaringsmiddel, eller, hvor saadanne forekomme (Runeskrift), ere de næsten altid fra en forholdsviis ny Tid, og ubetydelige eller uhistoriske i deres Indhold.

Denne Beskaffenhed ved Nordens jordfundne Oldsager har bidraget en stor Deel til de usikkre, vaklende Systemer, og til de meget forskiellige, mere paa Gisning og forudfattede Meninger eller Phantasier, end paa en factisk Grundvold byggede Hypotheser, hvorved man til forskiellige Tider saavel har søgt at forklare deres Art og Bestemmelse, som at henføre dem til visse Tidsrum og forhistoriske Folkestammer, eller ved Monumenternes Charakteer at oplyse disse Stammers Udbredelse og paa hinanden følgende Bebyggelse af Landene. Lige fra Rudbecks Dage har man sporet den Virkning, Indbildningskraften har havt paa Archæologernes Fortolkning af Monumenter og Antiquiteter, som man efter forskiellige Ideer og Synsmaader har søgt at bringe i Forbindelse med Hypotheser om Nordens forhistoriske Indbyggere, eller med de ældste

Sagn om disse Landes Befolkning og tidligste Cultur. Vi behøve ikke at gientage, hvad der er almindelig bekiendt. Det er jo ikke saa meget længe siden, at de lærdeste Antiquarer kun vilde see religiøse Symboler i de Steenøxer, Steenhammere, og andre Redskaber og Vaaben, som Thomsenske og Nielsenske rigtigere Anskuelser, Beskrivelser og Forklaringer have henført til deres oprindelige Natur og Bestemmelse, i Analogie med ganske lignende Sager, som man endnu i det 18de og 19de Aarhundrede har fundet i Brug hos Sydhavsøernes og andre vilde eller halv-vilde Folkefærd. Men selv fra et saadant rigtigere Synspunkt for Nordens ældste Gravlevninger og Jordsfund vinde vi ikke meget for den historiske Beskuelse. At et vist Slags steenbyggede, med Jordhøie overhyllede, eller med gigantiske Steendynger tilhyllede og beskyttede Grave, i Almindelighed, hvor de forekomme, indeholde det omtalte Slags Redskaber, Vaaben, Leerkar, Rav- og Glasperler m. m., og saaledes udgiøre en egen Classe af Monumenter, som en Deel af Skandinavien har tilfælles med andre Landstrækninger i det nordlige og vestlige Europa: siger os ei engang saa meget, at vi med fuld Sikkerhed tør tilskrive nogen af de os bekiendte ældste europæiske Folkestammer disse ældgamle Grave og andre med dem beslægtede Steenmonumenter. En Tid lang, og endnu nylig, har man tillagt den overhovedet sparsomt forekommende, geographisk indskrænkede finske Stamme dette Slags Mindesmærker; ja man har endog villet søge deres Ophavsmænd blandt Polarlandenes Dværgfolk. Meningen, at disse Monumenter fra den saakaldte „Steenalder" maaskee overhovedet maatte tillægges en langt mere udbredt, og i Forverdenen historisk bekiendt, europæisk Folkestamme, nemlig Celterne, er derimod ogsaa nylig bleven bestridt; og en af vore yngste, men ikke mindst erfarne og sagkyndige Archæologer vil ikke allene henlægge hine Steenmonumenter, og de dem

tilhørende Oldsager, i den fierneste, ubekiendte Fortid; men ogsaa snarest tilskrive dem „en ældre Stamme (end Celterne), „der endnu er os ubekiendt (og altsaa vist nok altid „maa blive det), og som i Tidens Løb ved mægtigere Folks „Indvandringer er gaaet til Grunde, uden at efterlade sig „andre Mindesmærker end de store Steenkamre", de der bevarede Redskaber, m. m.[1]). Jeg har nylig yttret mig om det utilfredsstillende, temmelig trøstløse Resultat, der synes at være det eneste, som bliver tilovers, naar man vil „forlade de ældste historiske Spor, som virkelig gives, for en Fiction eller Forudsætning, der allene er grundet paa den antagne Mulighed." Det er imidlertid ikke min Hensigt denne Gang at gaae ind i det hele Omfang af den nylig af mig i dette Tidsskrift berørte Materie om Steengravene og Steenredskaberne, der forekomme i Norden, og deres Forhold til lignende Monumenter i andre europæiske Lande. Hvad jeg her vil nævne, dette Slags Mindesmærker i Norden vedkommende, vil i det høieste være et Par Bemærkninger om deres almindelige Charakteer, og om dennes Analogie med Monumenter af samme Slægt eller Classe i det øvrige Europa; hvortil jeg vil knytte nogle Ord om de almindelige Forhold, hvorunder Kobber- og Bronce-Sager fra en meget fiern Fortid forekomme i det sydlige, vestlige og nordlige Europa; og om den eller de Folkestammer, som man troer at kunne tillægge dette Slags Oldsager.

Det er uundgaaeligt for Enhver, som endog kun giør et let og hurtigt Bekiendtskab med de europæiske Oldtidsminder, der ligge udenfor, eller ere ældre end de græske og romerske Monumenters Kreds, at blive overbeviist om den Charakteerlighed, man finder imellem en stor Deel af disse; nemlig at

[1]) J. Worsaae „Danmarks Oldtid, oplyst ved Oldsager og Gravhøie." S. 106. (Jvfr. Historisk Tidsskr. IV. S. 653. 666.)

de bestaae af sammendyngede, mangengang næsten ubegribeligt store og tunge, raae, eller meget lidt tilhugne, rettere kun paa enkelte Sider jævnede, Steenmasser; og at disse overalt og uden Undtagelse findes anvendte, ikke til noget Slags Constructioner, hvorved man kan tænke paa Boeningshuse, men kun til saadanne, der have en monumental Charakteer; nemlig enten til Steensætninger og Steensamlinger, der bære tydeligt Præg af Sammenhæng med religiøse og nationale Ideer og Skikke, eller til Gravsteder og Mindestene. Lige fra saa uhyre gigantiske Foretagender, som de berømte Steenkredse og Steensamlinger ved Stonehenge og Aburry i England, og ved Carnac i Bretagne[2]), fremvise, indtil de i vort eget

[2]) Disse tre utvivlsomt celtiske Monumenter, der vel kunne betragtes som det høieste, hvortil dette steenbyggende Folkeslag har bragt det i at flytte, sammendynge og behandle raae Steenmasser, ere i mere end hundrede Aar saa ofte beskrevne, aftegnede og oplyste, at man skulde antage Materien for at være fuldkommen udtømt; og dog er det endnu saa langt herfra, at man selv ved de nyeste Undersøgelser, ei kan siges at have afgiort meget vigtige Spørgsmaal (f. Ex. om disse Monumenters indbyrdes Forhold i Henseende til Alderen). Kunne vi, efter en af de fildigste af disse, med Sikkerhed antage, at der ved Stonehenge (hvor man i de opreiste Steenpiller har fundet udhugne Tapper for de tilsvarende Huller i Overliggeren, 18 Tommer i Diameter) har maattet anvendes Jern-Redskaber (see J. Rickmanns Bemærkninger herover, i Archæol. XXVIII. p. 407. 418): saa vilde denne Forfatters Mening, at Stonehenge ikke er ældre end Romernes Besiddelse af Brittannien (noget han af andre Grunde ogsaa antager om Aburry og dette Steds store og mærkværdige Circus af opkastede Jordvolde uden om Steenkredsen) vinde i Sandsynlighed hos dem, der (som den anførte Forf.) antager Kobber-Redskaberne overhovedet at være tidligere, end den romerske Erobring af Brittannien, og Jernets Brug at have været ubekiendt for Briterne, og de med dem beslægtede Celtiske Stammer. l. c. p. 416. — Det maatte imidlertid dog ved practiske Forsøg kunne bringes til en temmelig sikker Erfaringskundskab, hvilken Grad af Haardhed, de forskiellige Arter af Bronce-Redskaber, navnligen de saakaldte Celts som de hyppigst forekommende, besidde. Men ligesom i ethvert Tilfælde Anvendelsen af raae, eller kun ved Hielp af Steen- (og Kobber?) Redskaber bearbeidede Steenmasser adskiller disses Periode strengt og tydeligt fra de

Fædreland, endnu for faa Decennier i forbausende Mængde og Størrelse forekommende Steendysser og Steenkredse, gielder det om dem Alle, at de have det samme charakteristiske Charakteerpræg: det er ikke enhver Materie, ikke det nærmeste, lettest tilgængelige Naturstof, de Folkestammer, som hine Monumenter skyldes, have villet vælge. De havde i saa Fald, som disse Landes Beboere i en sildigere Fortid, kunnet benytte Jord, Gruus, Tørv eller Smaasteen. Det var Stenen, hvoraf de betiente sig, saavel fordi den fra Verdens umindelige Tider hos en Deel af de ældste Folkefærd har havt en vis Hellighed; som fordi man hos Nationer, der endnu vare reent ubekiendte med Konstens Værk, og med Anvendelsen af samme til Naturstoffets Forædling, til at give det, i en eller anden Konstform, en høiere Betydning eller symbolsk Betegning, fandt allene i Stenens Masse, Tyngde, Størrelse og Besværlighed ved at flytte og bortskaffe den, en Betingelse, saavel for at tilveiebringe noget Stort, Usædvanligt og udmærkende for Monumentet, eller for det hellige, indviede Sted, man vilde betegne: som for at betrygge de Gravsteder, hvori man nedlagde meer end almindelige afdøde Personers Levninger, imod Vold og Overlast.

Hvad nu de Steenmonumenter af dette Slags angaaer, som forekomme i Danmark, i Skaane og i nogle Strækninger af det sydvestlige Sverrige: da ere deres forskiellige Arter og Skikkelser for nærværende Tid overhovedet bekiendte nok;

---

hugne Stenes Alder: saaledes bliver det altid en vigtig og afgiørende Mærkværdighed, at der overhovedet i de Celtiske Monumenter knap findes nogen Overgang i de haarde Steenarters Bearbeidelse. Den egentlig cyclopiske Bygningsmaade, savnes overhovedet i Celtiske Lande; men hvorhen sætte vi de runde Taarne i Irland? og hvorledes ere de flade Vægstene og Dækstene i dette Lands Gravgange og særegne Gravhvælvinger bearbeidede? — At Carnacs forunderlige og uhyre Steenreisninger, hvortil mange Menneskealderes forenede Anstrengelser synes at maatte være anvendt, i al Fald er fra en ældre Periode end Stonehenge, kan neppe drages i Tvivl.

meest ved Beskrivelser, tildeels ogsaa ved enkelte Aftegninger. Langt mindre nøiagtig og fuldstændig er vel den specielle Kundskab om deres Forekomst og Grændserne for samme, eller om deres enkelte særegne Beskaffenheder, i de øvrige Lande i Europa, hvor de findes. Dog er man overhovedet hidtil i det mindste saavidt bekiendt med deslige Monumenter i en Deel af Nordtydskland, Rhinlandene, Belgien, det nordlige og vestlige Frankrige og de brittiske Øer, at man med Bestemthed tør sige: at de overalt bære samme eiendommelige Præg, og i det Hele ere enten af selvsamme, eller dog en meget lignende Construction, som de danske og nordiske. Denne vidtløftige Udstrækning af bemeldte Monumenter, denne Overeensstemmelse i deres Skikkelse og Beskaffenhed, og den overalt forekommende Omstændighed, at de i alle disse Lande findes tillige med andre Mindesmærker, bestaaende af større eller mindre Jordhøie (Tumuli), som enten ganske savne Steensætninger og Steengrave, eller hvor Stenenes Anvendelse mere er en Bisag: leder med en uafviselig Nødvendighed til Antagelsen af en vis, i Fortiden vidt udbredt Folkestamme, for hvis nationale Skik og Cultus dette Slags Monumenter har været eiendommelig. — Det er ikke min Hensigt, her med afgiort Sikkerhed og Bestemthed at ville udgive Celterne for dette steenbyggende Folk; men paafaldende maa det vise sig for Enhver, at netop en stor Deel af de Landstrækninger i det vestlige Europa, hvor hine Monumenter findes, ikke allene beviisligen have været beboede af celtiske Folkefærd, indtil Romerne i Aarhundredet før Christus begyndte at undertvinge, ved Erobringskrige at fortynde eller fortrænge, men tillige at civilisere Landenes oprindelige celtiske Beboere; men at endog til vore Dage (for ei at tale om de mindre talrige Levninger i Nordskotland, Wales og Bretagne) flere Millioner Mennesker, af celtisk Herkomst og talende et

Sprog af celtisk Rod og Stamme, udgiøre Irlands Hovedbefolkning.

Med Hensyn til det historiske og linguistiske Studium af Celticismen, og dens, efter henved et Par Aartusinder endnu overblevne Levninger i Sprog og Monumenter, maa upaatvivlelig ogsaa netop Irland udgiøre et Hovedland; saa meget mere som dette Land er besynderlig rigt og mærkværdigt i dets ældre, historisk-nationale og archæologiske Forhold. Foruden at det for en saa stor og betydelig Deel er befolket af en Stamme, der hører til Europas Forverden; er det tillige det Land i Europa, hvortil Christendommen tidligst blev forplantet udenfor Italien; det er desuden i Besiddelse af en gammel national Literatur i det irske Sprog, som imidlertid udenfor Landet, og det selv i England, endnu er ganske lidt bekiendt. Irland er ogsaa, efter en i den nyeste Tid af flere indfødte Lærde forfegtet og documenteret Mening, det egentlige Fædreland for de gamle Sagn og Sange, som man, under Navn af de Ossianske, har villet oprindeligen tilegne Høiskotland og det ersiske Tungemaal, hvis celtiske Slægtskab med det irske i øvrigt er nær nok. Endelig udmærker Irland sig ogsaa som det fierneste og vestligste Land i Europa, hvor man endnu finder, overalt omspredte, de selvsamme Arter af Steenmonumenter, der forekomme i de øvrige, beviisligt af Celter beboede Lande.— de samme Grave, „Jettestuer", „*Hune-bedden*", „Dysser", „opløftede Stene" (pierres levées), „Bord-Stene" (Dol-men), Alterstene, Tingsteder, og hvad Navn man ellers i Danmark og i andre Lande har givet de hos os vel bekiendte Mindesmærker, som nyligen atter paa flere Steder ere komne til Omtale. — Hvorledes man nu endog vil danne sig en Hypothese om Tiden, hvortil dette Slags Monumenter kunne henføres, om den Folkestamme, de have tilhørt, og om den Bestemmelse, en stor Deel af dem, som ere uden

al Jordbedækning, og uden Spor til egentlig Begravelse, kan have havt: saa er det, under enhver Forudsætning, efter ethvert System, lige umueligt at oversee eller fornegte den store Charakteerliighed, disse Monumenter besidde, overalt hvor de forekomme; og lige saa vanskeligt vil man ogsaa have ved at omstøde eller afbevise den store Sandsynlighed, som den Mening altid vil tilvinde sig: at tilhøre hine Steenmonumenter Fortidens celtiske Indbyggere i Gallien, Belgien, Brittannien og Irland, da synes den samme Folkestamme at være nærmest til at vindiceres saadanne Mindesmærker, hvor de forekomme uden for hine Lande — nemlig i en Landstrækning, der indbefatter en Deel af det til Gallien grændsende vestlige og nordlige Germanien, den cimbriske Halvø, de danske Øer med Skaane, en Deel af det sydvestlige Sverrige, og Strækningen af Nordtydskland, fra Elbens Munding til Oderen (Holsteen, Meklenborg, Pommeren.)

Jeg nævnede nylig Irland som et celtisk Hovedland, og at det viser sig som et saadant, ogsaa i dets Monumenter og Oldsager. At de sidste overhovedet ere de selvsamme, man finder i Danmark og Sverrige, fra den saakaldte Steen- og Kobber-Alder, maae vi, efter alle bekiendte Spor og Efterretninger, være overbeviiste om. Jeg vil længere hen med nogle Ord berøre denne Sag, med Hensyn til en Deel af saadanne Oldsager fra den sildigere Periode, nemlig Guldets og Kobberets. Om Monumenterne i Irland fra den Celtiske Fortid vil jeg i Almindelighed bemærke, at dette Lands indfødte Antiquarer i nyere Tid characterisere og beskrive dem, saaledes som jeg nylig har angivet: i Skikkelse og Beskaffenhed aldeles lignende vore egne Monumenter. Men for at giøre det tydeligere, hvor utvivlsom den Slægtlighed er, som finder Sted imellem de irske og vore danske eller skandinaviske Steen-Monumenter og Grave fra Hedenold — og hvad der imidlertid hos

de første har en eller anden local Egenhed: vil jeg meddele en ganske kort Skizze af de irlandske Monumenter, som man henregner til den celtiske Tid.

Deres Hoved-Arter og Benævnelser ere følgende:

1) *Crom-leac* (ogsaa Crom-lech) eller de saakaldte Altersteene ɔ: fristaaende Steendysser, hist, ligesom hos os, af en ofte forbausende Størrelse og Vægt; og undertiden opreiste paa konstige Høie, af 60—70 Fods Høide. De bestaae af en stor, hyppigen til een af Siderne noget heldende Overligger; en Egenskab, som, hvad enten den er tilfældig eller forsætlig, sieldnere forekommer ved lignende Monumenter i Danmark, hvor i Almindelighed Dækstenen har et fuldkommen horizontalt Leie og en flad Underside. I de fleste Tilfælde har Overliggeren tre Bæresteene („Trilithons"), to ved den ene og een ved den modsatte Ende af Overliggeren. Langt sieldnere ere de Cromleac's, hvor denne bæres af to Piller; oftere findes de, som have 4, to ved hver Ende, og undertiden med en betydelig Sænkning („Cromleac *on the top of Craigs-rock*, county of Antrim — the two front pillars 4 feet high — those at the back 7 f. 6 inches high". Ir. Transact. XV. 119). Det sidstnævnte, ved flere Beskaffenheder i Constructionen mærkværdige Monument, er desuden omgivet af en Steenkreds, 45 Fod i Diameter, og denne igien af en udvendig opkastet Jordvold. Endnu mærkeligere er maaskee en anden Cromleac i Grevskabet Waterford, hvis store Overligger skal være hævet 10 Alen fra Jordfladen (?) paa 4 Bæresteene. En Cromleac, der fuldkommen horizontalt hviler paa 4 toppede Bæresteene, og ganske ligner dette Slags Steendysser, som hos os ere saa hyppige, er beskrevet og aftegnet i *Dubourdieu* statist. Survey of Antrim. p. 582. En langt større Cromleac (omtrent 20 Alen lang og 4 Alen bred) med flere Overliggere (hvoraf den ene har en colossal Størrelse, 9½ Alen

lang, 4½ Alen bred, 1½ Alen tyk) og en nær Omgivning af svære Yderstene eller Kredsstene, findes i Nærheden af Glanworth i Grevskabet Cork[3]).

2) Et Slags Variation af Crom-leac synes de Monumenter at være, hvor, efter Beskrivelsen, store, meer eller mindre kegledannede Stene, i perpendiculair Stilling, opreiste i to eller flere Rader, danne et Slags Adgang til en Steendysse, eller en saakaldet Altersteen. Til flere af saadanne, jeg har fundet beskrevne, hører f. Ex. det under Navn af *Baal-Tien* („the House of *Baal*") bekiendte Monument i Grevskabet Mayo, hvor fire høie, kegleformede Stene ere opreiste i to Rader, og i den ene Ende findes „an altar, placed over a deep *pit*, at each end of which a great stone is fixed". (Aftegningen i Irish Transact XV. 121 synes at være slet giort, og er utydelig). Et andet endnu større Monument af den Art findes paa Høien Garry-Duff, i Grevskabet Kilkenny, hvor Stene ere opreiste i 4 Rader, fem i hver af de inderste, og tre i hver af de yderste, med to Alens Afstand imellem hver. Efter Beskrivelsen skulle de alle tilforn have havt Overliggere. I Jorden er fundet Spor af brændte Been og Aske[4]).

3) *Cairn* (ɔ: hellige Høie, Gravhøie, Mindehøie) af to Slags: nogle, dannede af sammendyngede Stene i kegledannet Form, med afskaaren eller flad Top; i flere af saadanne har

[3]) *C. Smith* Ancient and present State of the County of Cork. Dublin 1750. Vol. II. p. 410, hvor ogsaa en Tegning af Monumentet er meddeelt. Denne Steendysse, som Almuen kalder „Grannies Seng", (Grannie's bed) beskrives ogsaa i Irish Transactions. XVI p. 123, men paa en noget forskiellig Maade; og det hedder her: at der findes i den ene Ende „en liden Hvælving eller Kielder, (a small vault or cave) hvis Indgang er lukket med en meget stor Steen." Hvor umaadeligt Arbeide der er anvendt paa at reise dette Monument, sees blandt andet deraf, at Stenene, som dertil ere anvendte, ikke have kunnet findes nærmere, end ved Grændsen af Grevskabet Limmerik, i en Afstand af 5—6 engelske Mile. Langt videre er imidlertid den Afstand, hvorfra man har maattet føre de uhyre Steenmasser til Stone-henge i Wilt-Shire.

[4]) *Tighe's* Survey of Kilkenny, p. 627.

man aldeles intet Spor fundet til Begravelse. Det andet Slags, („Taimh-leacht, or *burying Cairn*", Gravhøi) er i Almindelighed dannet af Jord, Gruus eller Smaasteen, og indeslutter en Gravkiste („*Kisde*, *Kist-van*, or more properly *Cisde-Bhana*, literally the coffer of death." Irish Transact. XV. p. 124). En saadan Kiste bestaaer i Almindelighed af 6 (formodentlig nogenlunde flade) Stene, der ere tæt sammenstillede i Form af et Slags Sarkophag, hvori man snart finder Urner med Aske i, snart brændte Been uden Urner; man har ogsaa i en saadan Høi fundet ubrændte Been, sammenbundne med Kobbertraad i to Knipper, og nedlagte i en meget stor Urne i Gravkisten (*Smith* Hist. of Cork. II. 411); i andre Kister runde Glaskar (glass bottles) og store Glasperler („such as are called *Druid-beads* in Wales"). Nogle af saadanne Cairns har man fundet opkastede over en Crom-leac af mindre Dimension, end de fristaaende (altar-cairns), og under Steendyssen Urner eller brændte Been. (Lignende Jagttagelser i de skotske Høilande, see *Pennants* Tour to the Western Highlands. p. 343). I andre finder man vidtløftige Høistuer og underjordiske (stundom indtil 30 Alen lange) Gange og Hvælvinger, dannede af løse Stene. Jeg forbigaaer videre Beskrivelse over disse og flere Slags Cairns, hvortil jeg agter ved en anden Lelighed at komme tilbage.

4) Steenkredse (Druidic circles), som i Irland snart omgive en Steendysse, snart findes allene eller med en enkelt Steenpille (Bautasteen) i Midten (Jvfr. bl. a. *Smith* the County of Cork. II. p. 411). Det er tydeligt nok, at disse irlandske Monumenter, nemlig de isolerede opreiste Stene (til Forskiel fra de opløftede), maa henføres til samme Classe af Monumenter, som Steenkredsene ved Aburry i England, og de vidunderlige Steenrækker („Steen-Alleer" kunde man kalde dem) ved Carnac i Bretagne. Lignende forekomme

som bekiendt hyppigt nok i Norge og Sverrige, selv i det vestlige Bahuuslehn og i Bleking. I Danmark savnes vel ikke Steenkredse; men de have tildeels en anden Charakteer og omgive som oftest en Steendysse.

Endnu vil jeg nævne, som et høist charakteristisk Exempel, de, ved den særegne Localitet, fortrinligt og i Mængde bevarede Monumenter af samme Art, som findes paa et af de fierneste, meest isolerede og vestligste Puncter i dette Land, nemlig de tre saakaldte sydlige Arans Øer, der ligge i Galway-Bugtens Munding, omtrent i et Par geographiske Miles Afstand fra Hoved-Øen. Gielder det om hele Irland, at dette Land i archæologisk, ja selv i statistisk Henseende lige til den nyeste Tid har været meget lidt bekiendt: saa vil Ingen undres over, at hine fierne, isolerede Smaa-Øer, uagtet deres store Mærkværdighed i ethnographisk, historisk og antiquarisk Henseende, indtil for 20 Aar siden have været saa godt som reent ubekiendte. Deres Historie, som Landets Annaler føre op til det 3die Aarhundrede efter Christus, men som i det mindste bliver sikker mod Slutningen af det 5te, (da St. Einea, eller Endeus, i A. 480 paa den største af disse Øer stiftede et berømt Abbedie) maa jeg i øvrigt lade være uberørt. For den Celtisk-Irske Archæologie ere de af megen Vigtighed, da de, efter den indfødte Forfatters Vidnesbyrd, som jeg her følger, fremvise en Mængde af de hos Britterne under Navn af Druidiske bekiendte Steen-Monumenter fra den for-christelige Tid, lige saa interessante ved deres Størrelse, som ved deres fuldstændige Bevaring. Man finder paa Arans-Øerne, i Følge Beskrivelsen, alle de ovenfor charakteriserede Monumenter; nemlig *Cairns*, eller hellige Høie; *Cromleachs*, eller umaadelig store, tildeels flade Stene, opløftede paa flere Steenpiller eller Bærestene; Steenkredse; enkelte, høie Mindestene (lofty obelisks) eller Bautastene, undertiden indtil 10 Alen over

Jorden, og mindre Steensætninger, Steendysser og *Tumuli*. I øvrigt har den irlandske Antiquar John O'Flaherty, som vi skylde den første særskilte Beskrivelse over de sydlige Arans-Øer [5]), ikke indladt sig paa nogen nøiere og mere speciel Skildring af Monumenterne; fordi de, som han siger, „ikke just frembyde nogen udmærkende Egenhed, der kunde adskille dem fra lignende Gjenstande, som findes i Mængde paa de britiske Øer." Heller ei tillader min Hensigt med disse korte Bemærkninger mig at gaae ind paa de interessante Oplysninger og Hentydninger, Forfatteren, i Anledning af disse Øers celtiske Monumenter, meddeler om de Spor, som Irlands Sprog, Historie og Oldsager meenes at indeholde af et Fortids-Slægtskab med Orienten, af Irernes sandsynlige Oprindelse fra Gallien og Celtiberien, af deres Forbindelse med de tidligste Søfarende udenfor Middelhavet, Phønicierne, og af deres Brug af Bogstavskrift fra en Periode, der taber sig i den ældste og dunkelste Fortid. — Mit Øiemed var kun at anføre disse fra Oldtiden berømte, lykkelige, sunde, frugtbare Øer, hvor et Folketal af 3 til 4000 Mennesker have bevaret deres celtiske Sprog og Eiendommelighed i en Reenhed, som den knap mere findes nogensteds paa Hovedøen, til et Beviis paa: at selv til de yderste, vestlige Puncter af „den grønne Ø", kunne vi forfølge vore Steen-Monumenters vidt udbredte Landemærke. Jeg vil endnu kun nævne, at ligesom det hører til den udelukkende celtiske Charakteer, som hersker paa disse Øer, at det irske Sprog er det eneste, som der tales, og det med en Mængde af gamle Ord og Udtryk, der ei engang ere forstaaelige for Irlænderne lige overfor paa Hovedøens Kyster:

[5]) A Sketch of the History and Antiquities of the sochtern Irlands of *Aran*, with observations on the religion of the Celtic Nations, pagan Monuments of the early Irish &c. by *John T. O'Flaherty*. Transactions of the Roy. Irish Acad. Vol. XIV. Dublin 1825, (Antiquities p. 79—140).

saaledes findes der ogsaa i Klædedragt, Skikke og Folkesagn, meget, der leder tilbage til de britiske Øers celtiske Periode. Det kan dog, hvad Dragten angaaer, være værd at nævne, at endnu er disse Øboers almindelige Fodtøi en Sko af den ældste og simpelste Art, dannet af den raae Oxe- eller Ko-Hud, lidt længere end Foden, tæt sammentrukket over Vristen, og snøret eller sammenbundet med et Stykke Line. Blandt gamle Folkeskikke, der omtales som endnu almindelige paa disse Øer, (men som den anførte Forf. i øvrigt næsten forbigaaer) fremhæver han dog især de endnu levnede Spor af Ildens Hellighed, der bl. a. have vedligeholdt sig i de Blusfyr, som regelmæssigt og overalt paa Øerne tændes paa ophøiede Steder den 1ste Mai og St. Hans Nat.

Af alle øvrige archæologiske Mærkværdigheder, som Irlands celtiske Monumenter og Oldsager frembyde, hvoraf jeg ved en anden Leilighed agter at omtale et Par af de mest eiendommelige for Landet: de irske Gravbygninger under Jorden, eller i Høiene (svarende til vore Jettestuer, men af en noget forskiellig Construction) og de runde Taarne af cyclopisk Bygningsmaade — maa jeg her indskrænke mig til at berøre noget af hvad der i Særdeleshed vedkommer og staaer i Forbindelse med de i dette og andre Lande forekommende Vaaben, Redskaber og Smykker af Kobber eller Bronce. — Hvad jeg her allerførst vil erindre, maa være dette: 1) At skiøndt, som bekiendt, de selvsamme Kobbersager der forekomme overalt paa de britiske Øer, hyppigen findes i Danmark, i Skaane m. v., kan det vel antages som afgiort at man i det mindste her ikke finder dem i de Steengrave (Jettestuer, Hoistuer), som tilhøre hiin Periode, da Ligene i Almindelighed uden at brændes, begroves i de steenbyggede Grave, hvis Gravgods bestaaer af Steenredskaber, Leerkar, Rav- eller Glasperler. 2. At man derimod neppe med

lige Sikkerhed tør antage, at aldeles det samme Forhold finder Sted i Irland og England. Det er i det mindste afgjort, at man i England ikke sielden finder Steen- og Kobberredskaber samlede i Grave, der med afgjort Vished tilhøre den celtiske Folkestamme; og det nemlig ikke blot i samme Høi, der til forskiellig Tid var benyttet, men i selvsamme Gravsted. — At man ogsaa har enkelte Exempler paa lignende Tilfælde, saavel i Tydskland, som i Danmark, har jeg paa et andet Sted omtalt. Jeg bemærker dette især med Hensyn til Steensagernes og Kobbersagernes Alder, som ved hine i en vis Periode ikke kan have ligget meget længer tilbage, end ved disse; ligesom det overhovedet vel kan antages, at man altid har brugt visse Steenredskaber, Hammere, Køller, Pillspidser m. m. ved Siden af andre Redskaber, hvortil Kobberet benyttedes — f. Ex. Sværdet, og den saa meget hyppigt forekommende Celt[6]), eller Meisel. Ligeledes findes endog i Naturen Beviser for, at Kobberredskabernes Alder i England stiger op til en Periode, der kan ligge meer end et Par Aartusinder tilbage i Tiden. Man har f. Ex. i Lincolnshire, i en Mosesø med 6 Fods Vand, fundet en Celt i Blaaleer under Roden af et Træ, der havde hørt til de Forverdenens Skove (submarine forests), som ikke allene engang havde bedækket denne Moses Bund, men hele Kyststrækninger af dette og flere Landskaber i England, i en Dybde, der nu endog ligger under Lavvandets Stade (about and below the level of low watermark).

---

[6]) Som bekiendt er dette den almindelig bekiendte Benævnelse, man i mere end hundrede Aar i England har givet dette Slags Redskab. Mindre bekiendt er det, at man i det latinske Sprog, om endog i sildigere Tider, finder Ordet *Celtis* eller *Celtes* i Bemærkelsen: en Meisel eller et Huggejern. („Stylo ferreo — vel *Celte* sculpantur in cilice". Vulg. Job. XIX. 24. I en Inscription fra Pola i Istrien forekommer: „maleolo *&* *celte* literatus cilex." Gruteri Inscr. Rom. 1616. Fol. p. 329. lin. 23.

Man er nu, ved vort nordiske Museum og ved vore Antiquarers Beretninger og Beskrivelser, tilstrækkelig bekiendt med det historiske Factum: at hine Kobbersager (Sværde, Landsespidser, Meisler, Stridshamre, Hals- og Armbaand, Hoved- og Brystsmykker m. m.) i en vis, ubestemt Periode have været temmelig hyppige i Danmark (jeg vil nu fornemmelig holde mig til dette Land); og at man ogsaa her har nedlagt dem i Grave, der vel ikke ere af samme Indretning, som de saakaldte Jettestuer, men dog som oftest ere steensatte, beskiermede ved store Overliggere eller Dækstene, eller ved opdyngede Høie af Jord, Gruus eller Smaasteen. Man er derimod hidtil ingenlunde enig om, under hvilke Forhold vi maae tænke os Brugen af disse Kobber-Redskaber og Vaaben hos vore Forfædre; om man snarere maa tænke sig dem som førte i Brug fra en vis Epoke i et sildigere Tidsrum, end Steensagerne — uden Hensyn til Folkestammen, der i en saadan Periode beboede Landet; og saaledes blot som en Virkning af den stigende Cultur, her ligesom i flere europæiske Lande — med andre Ord, om vi, ved Betragtningen og Undersøgelsen af disse Gienstande, kun bør tænke paa en Kobber- eller Bronce-Alder, i Modsætning til den tidligere Steen-Alder, og den sildigere Jern-Alder; eller om vi derimod hellere maae gaae ud fra et vist Folk, en særegen Stamme, hos hvilken Kobber-Redskaber fortrinligen vare i Brug, som fra umindelig Tid var bekiendt for sin Duelighed og Konst i at forfærdige dem [7]), og hos hvilken disse Ting saaledes, om ikke just udelukkende fandtes, dog paa en Maade vare oprindelige og nationale. Det er bekiendt nok, at man baade i ældre og nyere Tider har betragtet Celterne, som et saadant (en dansk Forfatter har

[7]) Dette var vist nok Tilfældet med Celterne, bl. a. i Irland; men vi bør derfor ikke antage (skiøndt Tinnet fra Cornwall i Britannien fra den fierneste Oldtid har været anvendt til den Kobber-

brugt Ordet „kobberførende") Folk; og man har ligeledes for længe siden, men ogsaa i ganske nye antiquariske Undersøgelser, bragt dette i Forbindelse med Kobberets, og de samme Kobbersagers Brug og Forekomst hos andre af Fortidens, tildeels meget civiliserede Nationer (Phoeniciere og Etruskere) med hvilke man vil finde det sandsynligt, at de irske og britiske Celter have staaet, om ikke i Slægtskabs-Forhold, dog i ældgammelt Samqvem. Dette er en Hypothese, som den irlandske Antiquar, og Vicepræsident i det Dublinske Vidensk. Selskab, W. Betham, nylig har udviklet i et Værk[8]), hvori han bl. a. vil søge at godtgiøre det irske Sprogs Afstamning fra det phoeniciske, ligesom dets Slægtskab med det etruriske; og tillige meddeler Texten af de bekiendte Eugubinske Tavler i det umbriske Sprog, omskrevne i det Irske, med en ordret og en omskrivende Oversættelse i det Engelske. Skiøndt dette neppe er meer end et voveligt antiquarisk Phantasiespil, er dog mangen af Forfatteren meddeelt Oplysning over de gamle irske Sprogværker derfor ikke mindre mærkelig. Han henviser til disse, langt mere end til det nu brugelige Talesprog, for at bestemme dettes Udspring og Slægtskab; og det maa i det

---

blanding, vi finde i den antike og i den celtiske Bronce) at Kobberets Brug og Forarbeidelse var en celtisk Opfindelse. Man vil have fundet Slægtskabs-Spor, som lede hen til Phoenicien og Etrurien. Det kan da vel erindres, at Etruscerne vare i Oldtiden berømte for deres Færdighed i at bearbeide og støbe Kobberet til plastiske Konstværker, — overhovedet som Metalarbeidere, ogsaa i Guld. („Die Etrusker", von K. O. Müller. II. 250—253.) Overordentlig rige Kobbergruber fandtes i Etrurien, bl. a. ved Volaterra. „Tuscerne forarbeidede uhyre Masser af Kobber til Vaaben, Statuer og Penge". Müller. l. c. I. p. 242 (jvfr. *Plinii* Hist. Nat. 24. 16.)

[8]) *Etruria-Celtica.* Etruscan Literature and Antiquities investigated, or the language of that ancient people compared and identified w. the Iberno-Celtic, and both shown to be Phoenician, by Sir *Will. Betham.* Dublin 1842. 2 Vol. 8.

mindste vække Opmærksomhed, naar han antager, at neppe en Tiendedeel af de Ord, som forekomme i de gamle irske Manuskripter og Glossarier, ere tilovers i Talesproget. Er dette maaskee noget overdrevet, saa veed man dog, at gamle irske Kroniker og andre Bøger føre et reent celtisk Skriftsprog holt op i Middelalderen; ligesom at nogle af de alleræld ste latinske Haandskrifter, som endnu haves, skrive sig fra Irlændere [9]). I det samme Skrift har Forfatteren fragmentarisk behandlet adskillige Gienstande, der staae i Forbindelse med phoeniciske, etruriske og irske Oldsager og Levninger, for at lægge det Slægtskab, han antager mellem hine og disse, for Dagen. Uden at berøre hans Bemærkninger over celtiske Mynter, og deres formeentlige Analogier med phoeniciske m. m. vil jeg her kun fremhæve den interessante Oplysning, Sir Will. Betham meddeler om de gamle Myntringe (ɔ: Guld-Ringe, hvoraf man i den ældste Tid betiente sig i Stedet for Mynt), baade mindre og større, tykkere og vægtigere, som i Mængde ere fundne og findes i Irland. Hvad der endnu mere beviser denne deres Bestemmelse, er den Opdagelse, at de

[9]) »It is in the ancient Irish Mss. that *the old Celtic language* is exhibited in its purity.« — „The most ancient latin Mss. in Europa were written by *Irishmen*; and the most ancient *european* (?) Mss. are in the Irish language.« *Betham* l. c. I. 49. Forf. anfører paa et andet Sted (II. 279—80) navnligen adskillige latinske Evangeliarier, et N. Testamente og flere Haandskrifter, skrevne i Irland, som findes i Dublins Bibliotheker, og som han henfætter i det 5te, 6te og 7de Aarhundrede. At der berettes om irske Manuskripter af meget høi Alder, som skulle have været i de ældgamle Klosterbibliotheker i Bobbio og i St. Gallen: er uden Tvivl paa begge Steder urigtigt, eller kun en Formodning, fordi den irlandske Geistlige St. Columbanus stiftede Bobbio 612 (ell. 614); og skal have medført latinske Haandskrifter (*Blume*, Iter Ital. I. p. 55 o. flg.); og en anden Irlænder St. Gallus fulgte sin Landsmand Columbanus til Frankrige, og gav Anledning til Stiftelsen af Abbediet St. Gallen. (Jvfr. Weidmann, Gesch. der Bibl. zu St. Gallen. S. 5.)

allermindste af disse Ringe have en Vægt af 12 Gran, og at dette synes at have været en Vægt-Enhed, hvortil de større Myntringe (hvoraf der i øvrigt i Irland gives en heel Classe, af en ganske egen Skikkelse, der neppe passer til Benævnelsen af Ring) som oftest staae i et vist numerairt Forhold[10]. De sidstnævnte findes undertiden af meget betydelig Vægt og Størrelse, og Forf. nævner at have seet to, af hvilke den ene Ring veiede 36, den anden 56 Uncer. Ikke mindre interessant er det, at man ogsaa i Irland har fundet falske Myntringe, giorte af den sædvanlige antike Bronce, nøiagtigen af samme Skikkelse og Størrelse som de ægte, og saa konstigt overdragne med en tynd Guldplade, at enhver maatte skuffes, som ikke prøvede dem ved Vægten[11]. Sølvringe, af samme Bestemmelse, men af en forskiellig Form, findes ligeledes i Irland; men, som det synes, mindre hyppigt end Guldet. Sølvet er meget fiint støbt i tynde Plader, som man derefter har skaaret i Strimler, hugget disse over til den Vægt, man vilde give Ringene, og bøiet dem sammen ved Enderne, saaledes at man har kunnet hænge dem i hverandre, som en Kiæde af flere eller færre Led. — Jeg behøver ikke at minde om den Liighed, de irske Myntringe have med de hos og og i andre Egne af Skandinavien fundne simple og glatte, Guld- eller Sølv-Ringe, eller afhuggede Stumper af saadanne, hvorom flere nordiske Antiquarer have yttret den Formodning, at de i Fortiden have været benyttede som Betalingsmiddel[12].

---

10) Det er bekiendt, at Cæsar (Bell. Gall. V. 12) beretter om Briterne, at de betiente sig af Metal-, Guld- eller Jernringe, af en bestemt justeret Vægt (ad certum pondus examinati) i Stedet for Mynter. (Læsemaaderne i Haandskrifterne ere noget forskiellige. Grotefend vil læse: „Utuntur aut nummo æreo, aut *annulis* (*talis* have de fleste Haandskrifter) ferreis, ad certum pondus examinatis, pro nummis.“

11) *Betham* Etruria-Celtica. I. p. 108.

12) Jvfr. bl. a. de bekiendte Steder i Edda: *Völundar-quida* Str. 7,

Dette er en Gjenstand, jeg overhovedet her blot kan berøre, ikke behandle.

Paa en vis Maade have de irske Myntringe af Bronce endnu mere Mærkværdighed, end de af ædle Metaller, fordi man ogsaa finder hine af en vis Eenhed i Vægten, efter Forhold af Størrelsen, hvilket gjør det meer end sandsynligt, at de ligeledes have været benyttede i Stedet for Penge; og fordi man undertiden har fundet dem — ligesom visse Redskaber af Kobber [13]) — i en saa overordentlig Mængde i Irland, at man deraf tydeligt seer, hvor almindeligt dette Blandingsmetal har været der i Fortiden, og at man ligesaa lidt har savnet dette Slags Repræsentativer for Smaamynt, som et Betalingsmiddel i Guld og Sølv af større Værdi. Saaledes berettes f. Ex, at man for omtrent 30 Aar siden, ved at grave i en Høi i Grevskabet Monaghan, fandt flere Tusinde Stykker Myntringe af Bronce, alle af een Form og Størrelse, og saa mange, at de udgjorde et heelt Karre-Læs. (anf. Sted. II, 115) [14]). I stor Mængde findes ligeledes i Irland Bronce-Sværd, Daggerter, Spydspidser af forskiellig Længde, fra 2 eller 3

hvor der tales om 700 Ringe, dragne paa en Snor (Ed. 4to Vol. II. p. 9, cfr. p. 965) og *Rigsmál*, Str. 35, hvor det hedder om Jarlens Gavmildhed: „Ringene uddeelte han, Kiæden eller Armbaandet (Baug) sønderhuggede han.“ Vol. III. p. 185. Jvfr. F. Magnusens Anm. og det der anførte Sted af Sjøborg. Ogsaa i det angelsachsiske Beowulfs-Digt forekommer Ringe næsten overalt som Betegnelsen for Penge, eller kostbare Gaver, ja endog som Betalingsmiddel, i Stedet for Lønning til Krigsfolk. — Sølvringe, omtrent af den Art, som Betham har beskrevet dem, ere i betydeligt Antal fundne paa Øen Gulland; i Danmark er Sølvet langt sieldnere i Jordfund, end Guldet.

[13]) De saakaldte Celts, eller Meisler af Bronce, ere fundne i saadan Mængde, at Metallet, som udsmeltes deraf, efter Betham's Beretning, kan beregnes i Centnerviis (l. c. II. p. 151).

[14]) De samme Noticer om Celternes Myntringe, og disses Vægtsystem, havde Sir William Betham allerede 1836 meddeelt i to Afhandlinger: „on the Ring-Monny of the Celtæ.“ Transact. of the Irish Academy. Vol. XVII. *Antiquity* p. 7, 91 og flg.

til 16 Tommer. Naar vi betragte disse Gienstande i de meddeelte Aftegninger hos Betham (II. p. 147 Tab. I. II.) i Hoare's Ancient Wilt-Shire o. fl. St., gienkiende vi strax de selvsamme Former, hvormed vi ere saa vel bekiendte fra vore egne Samlingers Bronce-Vaaben; og lige indtil den særegne (ogsaa i Tydskland forekommende) Form af et vist Slags celtiske Meisler, med et Øie eller en Øsken ved den butte Ende, saa er ogsaa denne Art af Bronce-Redskaber et temmeligt hyppigt Jordfund i Danmark[15].

Saa afgiort det, efter de her meddeelte Efterretninger, maa forekomme os, hvad desuden andre ældre og nyere Vidnesbyrd tilstrækkeligt bekræfte, at Kobberet var hos Celterne om ikke det eneste, dog det almindeligste og meest bearbeidede Metal, ligesom at Guldet, navnligen i Irland, paa samme Tid som man anvendte Broncen til Vaaben og Redskaber, benyttedes til Smykker, Arm- og Halsringe, og, i Stedet for prægede Mynter, i Form af større eller mindre støbte Tene eller Ringe: saa let maae vi, paa det Standpunct, vi allerede have naaet i Kundskab til vore nordiske Oldsager, deres forskiellige Classer, Arter og Grændserne for deres Findesteder m. m. kunne overtyde os om: at der hersker den nøieste Overeensstemmelse i Former, Arter, Metallets Beskaffenhed og Legering (see nedenfor S. 263. 64), og i Maaden, hvorpaa man har benyttet og anvendt forskiellige Bronce-Sager, hos de irske og britiske Celter (uden Tvivl ogsaa hos Gallierne og Belgierne) og i Danmark, under den Tidsalder, da saadanne Redskaber, Vaaben og Smykker her maa have været i hyppig, om ikke i almindelig Brug. — Hvorledes er nu denne Brug opstaaet? Er eet og det samme Folkeslag, der tidligere kun benyttede Steen til Redskaber, som lidt efter lidt gik over til Brugen af

---

15) Jvfr. f. Ex. „Danmarks Oldtid" af J. Worsaae. S. 23.

Kobber eller Bronce? — Den nyeste archæologiske Systematiker i Danmark, skiøndt lidet tilbøielig til at antage en celtisk Indvandring, siger imidlertid selv: „Overgangen (fra Steen-Alderen) er saa brat, at vi allerede af Oldsagerne selv kunne formode, at Bronce-Alderen først maa have taget sin Begyndelse ved Indvandringen af en ny Folkestamme, som var i Besiddelse af en høiere Cultur, end Landets tidligere Indbyggere" [16]). Dette har unegtelig megen historisk Sandsynlighed, men er dog ingen absolut afgiort og beviislig Sætning. Den Mueklighed lod sig dog tænke, at Indvandring af beslægtede, men mere cultiverede Stammer, eller Handelssamqvem med Oldtidens tidligst civiliserede Folkefærd, kunde have indbragt eller efterhaanden udbredt Kobberet eller Broncen blandt de vestlige og nordlige Celter. At det ikke er aldeles nødvendigt, eller allene muligt, at tænke sig Brugen af dette Metal som pludselig og med eet indbragt ved en fremmed Folkestamme, viser sig ogsaa derved, at man ikke ganske sielden finder Steensager og Bronce samlede i de samme Grave, og formodentlig vilde kiende langt flere saadanne Tilfælde, dersom man, endogsaa kun i nyere Tider, altid havde været opmærksom paa og beskrevet dem — jeg vil naturligviis ikke tale om Beskaffenheden af talløse Grave, som fordum i Aartusinders Løb have været undersøgte, og hvor man ved Gravningen efter Kobbersager og andre end mere kostbare Gienstande, ikke har ændset eller borttaget Steenredskaberne.

En mere afgiørende Omstændighed, end disse Redskabers Afløsning ved Kobber eller Jern, synes derimod ikke allene Gravenes Indretning, men især Begravelsesmaaden at være; det

[16]) Worsaae anf. Sted S. 21; jvfr. S. 102: „Oldsagerne vise det tydeligt, at der ikke findes nogen gradviis Overgang fra de simple Redskaber og Vaaben af Steen til de smukt udarbeidede Redskaber og Vaaben af Bronce".

samme Folk, der begrov sine Døde i dertil indrettede Steenhuler og jordbækkede Gravstuer af Steen, vil man vanskeligen tænke sig at være gaaet over til en saa afvigende Skik, som den, at brænde Ligene, og kun bevare Baalets Levninger i Askekrukker. — Her er det dog især, hvor vi, ved Undersøgelsen og Bestemmelsen af Steenperiodens, eller det steenbyggende Folks Grave og Monumenter, Gravene, der indeholde Bronce og Beviis for Liigbrand, og de afgiort germaniske Grave og Gravhøie, befinde os paa et saadant Punct, hvor endnu de fleste Jagttagelser og Beskrivelser ere altfor isolerede, eller de sidste altfor ubestemt almindelige, stundom indbyrdes afvigende eller for lidet nøiagtige i deres Detail, til at kunne ved dem klart nok udrede Forhold, der, saaledes som jeg ovenfor bemærkede, i sig selv ere eensformige og næsten uden al Veiledning af Konstens eller andre charakteristiske Mærker og oplysende Vink. Saaledes, for kun at nævne een betydende Omstændighed, er Forholdet imellem de ældste Steengrave (Jettestuer, „Hünengräber") i Danmark og Skaane, og i Sønderjylland, Holsteen og andre tydske Lande ved Østersøen og Nordsøen, i Henseende til Gravfundet, endnu ikke fuldkommen nøiagtig bekiendt eller sikkert bestemt. I Danmark pleier man at antage det som almindeligt ved dette Slags Grave, at man der aldrig finder andet end Steenredskaber. I Meklenborg, hvor man i de seneste Aar anvender særdeles megen Flid og Omhu i at undersøge Oldtids-Monumenterne, har man i de steenbyggede Grave (Hünenbetten), tilligemed de samme Steenredskaber som hos os, stundom endogsaa fundet Jernsager[17]).

Det er øiensynligt, at man endogsaa i den nyeste Tid endnu i Meget staaer tilbage i de nordiske Antiquiteters

[17]) G. C. F. Lisch, Erläuterung des Friderico-Francisceum, oder der Grossherzogl. Meklenb. Alterthümersamml. etc. 1837. S. 74. 76. (Exempel paa det samme i Jylland, s. Ant. Ann. 1838–39. S. 174–76).

videnskabelig-kritiske Fremstilling og Oplysning — vi undtage ei engang vort Fædreland, hvor man har virket meget berømmeligt og betydeligt for Oldsagers Samling og Bevaring, og for Museographien i dens Detail, men mindre for den systematiske og historiske Archæologie; og derfor, uagtet et stort Materiale og endeel gode, men isolerede og fragmentariske Monographier, endnu ikke er meget videre, end i Tydskland, England [18] eller Frankrige, i Henseende til den archæologiske Systematik og dens videnskabelige Forbindelse med Historien — for saa vidt som en saadan er muelig. Et agtværdigt Bidrag til at begrunde et saadant Arbeide, er nylig hos os udkommet; men dets korte og populaire Form tillod ikke Forfatteren at udbrede sig i enkelte kritiske Forskninger [19]; og selv vil han

[18]) Unegteligt staaer man i England langt tilbage for Danmark i systematisk Samling, Ordning og Beskrivelse af Oldsager, og man savner endnu et almindeligt nationalt Museum for brittiske Oldsager. Hvad der findes i det brittiske Museum i London, er for lidet at tale om, og samlet uden Orden og Kritik. Vi bør derimod ikke, af noget Slags formeent, men mindre retfærdig Patriotisme lade os afholde fra den Tilstaaelse: at en eneste Mand i England, til Oplysning af Landets brittiske, romerske og saxiske Oldkyndighed i en vis Retning maaskee har virket meer, end der hidtil er skeet i Danmark. Sir Richard Coalt Hoare's Undersøgelser af alle existerende Mindesmærker fra de tre Perioder i hele Wilt-Shire, et Landskab, der fra gammel Tid har været berømt i monumental Henseende, med nøiagtig Beskrivelse og ypperlig Aftegning, er det meest colossale Foretagende af den Art, nogen Privatmand har udført. Hans derover udgivne Hovedværk (Ancient Wilt-Shire, i to Foliobind), hvis Resultater, vedkommende de celtiske og saxiske Monumenter og Oldsager, jeg ved en anden Leilighed agter at meddele, er et classisk Mindesmærke over Forfatteren selv, af en saa gedigen Kostbarhed og ædel Luxus, at denne svarer til Værkets indre Værd — et Værk, som derfor ogsaa kun i England kunde produceres. Men naar man endogsaa veed, at Forfatteren var en hovedrig Mand, maa man derfor lige fuldt erkiende: at der gives mange endnu rigere i England, der ikke reise sig Monumenter af den Art.

[19]) En yderligere og sand Fortieneste vilde Hr. Worsaae erhverve sig ved at bekiendtgiøre nøiagtige og fuldstændige Beskrivelser over alle

erkiende det store Hovedsavn, vi her ved saa mangen Leilighed endnu bestandigen føle: en nøiagtig og tilstrækkelig factisk Kundskab om *alle*, *med vore egne Monumenter og Oldsager overeensstemmende Phænomener*, som *forekomme hos andre Nationer*; hvoriblandt det vel især maa ansees for vigtigt, at eie denne Kundskab om disse Gienstande i *Irland* og i *Tydskland*; det første nemlig fordi dette er det endnu meest oprindelige, af andre Elementer mindst berørte *celtiske* Land i Europa; det andet, fordi det ligger nærmest i Berøring med vort Fædreland fra den Side, hvor netop den fortsatte Forbindelsesrække af analoge Steenmonumenter og Oldsager, som begynde i Sydsverrige og udbrede sig over de modsvarende Kystlande ved Østersøen, og hele Jylland, fortsætter sig fra denne Halvøes sydlige Deel, giennem det nordvestlige Tydskland, til Belgien og Nordfrankrige, og naaer over til England. — Det er saaledes endnu bestandig for tidligt, at bygge almindelige og afgiorte Resultater om hine Monumenter og om Kobbersagernes oprindelige Eiere og Brugere, før man med afgiørende Bestemthed tør sige: at *det steenbyggende Folk*, hvis Værker af de meest colossale Dimensioner netop findes i flere Lande, hvor Celter med Vished vides at have engang udgiort Landenes Beboere og Besiddere, *ikke* kan have været det samme Folk, som Broncealderens Vaaben og Redskaber oprindeligen og fortrinligen til-

de Aabninger og Undersøgelser af Gravhøie og Gravkamre, som han har overværet eller selv ledet. Den store Nøiagtighed og Fuldstændighed, hvormed de hidtil af ham meddeelte Beskrivelser ere affattede (Ant. Ann. 1838. 39. p. 170–76. 1840. 41. p. 138–56) berettiger til dette Ønske. Saadanne Arbeider ere for Archæologien det selvsamme, som Diplomer eller samtidige Annaler og Beretninger ere for Historien: og det er i denne vigtige Grundvold for archæologisk Kundskab til Norden, hvori vi øiensynligen endnu staae meget tilbage.

hørte. — Det tør vel fortiene nogen Opmærksomhed, at man saa ofte finder en sildigere Begravelse med Liigbrand, Urner, Broncesager o. s. v. i Gravhøie, i hvis Dyb man ved Undersøgelsen finder Grave fra Steen-Alderen. Kan det med Rimelighed antages, at en fremmed Stamme paa denne Maade vilde have benyttet fiendtlige Forgængeres Grave?

Vi maae vel tilstaae, her findes, i den geographiske Forening af begge Phænomener, (Steengravene med deres, om ikke udelukkende, dog fortrinligen til Steenriget indskrænkede Oldsager, og det om en kiendeligt fremskreden Cultur vidnende Bronce-System i Oldsagerne) næsten uovervindelige Vanskeligheder. — Saa meget er imidlertid afgiort, at det slet ikke lader sig giøre, i Betragtningen at isolere de danske eller syd-skandinaviske Steengrave, med deres tilhørende Oldsager og med de øvrige Steen-Monumenter, hvis Slægtliighed med hine i Charakteren synes afgiort, fra de aldeles lignende, der i stor Mængde forekomme i andre, forhen nævnte Dele af Europa. Der gives geographiske Grændser, udenfor hvilke man vel ogsaa kan finde steensatte Gravsteder, men hvor dog den bestemte Charakteerliighed imellem dette Slags Monumenter i de vesteuropæiske Lande ophører. Man kan saaledes ikke sige: Alle Forverdenens Folkestammer i Europa have efterladt Steen-Monumenter af den omtalte Construction og Skikkelse. Dersom endog, som man paastaaer, lignende Monumenter findes i caucasiske Egne, og i mere nordlige Dele af Asien, saa findes de dog f. Ex. slet ikke ved Middelhavets Kystlande. — Heller ikke kan Spørgsmaalet blot være: hvilken Stamme tilhøre de i Norden? Det maa udvides derhen: hvilken europæisk Folkestamme har allene, eller fortrintrinligen havt den Idee, at construere deres Monumenter af de største og mægtigste Rullestene, som de, ved Forening af Menneskekraft, men tillige ved den uundværlige Anvendelse af

simple mechaniske Midler, vare i Stand til at bevæge? — Svarer man os da: det var et, lige indtil Navnet, ubekiendt Folkefærd, som for „i det mindste tre tusinde Aar siden", reiste disse Mindesmærker og byggede disse Grave; men det var hverken Finner eller Celter (Worsaae S. 105, 106, 108); og skildrer man os dette navnløse Folk, som „et (ubekiendt) Overgangsled imellem de ældste Nomadestammer og de nyere agerdyrkende, cultivererede Folkefærd", til hvilke Celterne regnes: saa finde vi os i dette Tilfælde forladte af ethvert historisk Element, selv det svageste, hentet fra Sagnet eller fra den analogiske Slutning, og under et saadant Forhold taber Gienstanden næsten al videnskabelig Interesse; thi det ligger nu engang i Forskningens Natur og Forstandens Combinationsevne, at ville henføre ethvert Monument enten til en Fortids Betingelser, om det endog kun var et Folks Navn; eller til en archæologisk Liighed, en Analogie eller et Classebegreb i Oldtidsvidenskaben. Vi ledes derved til en Indvending, som under hiin Forudsætning ikke let kunde besvares: hvorledes man nemlig vil forklare, at et saa charakteristisk System af Grav-Monumenter, som de bl. a. over en Deel af Skandinavien udbredte steenbyggede Grave, skulde henstaae ganske isoleret, eller uden Spor til Slægtskab med Mindesmærker efter noget bekiendt Folkefærd i Fortiden. Men et saadant Forhold kan heller ikke, ved nøiere Undersøgelse, siges at finde Sted. Thi allerede er det omtalt, hvor tydeligt (for nu at blive i Europa), vore skandinaviske Jettestuer strække sig giennem Tydskland ind i Frankrige og over til de brittiske Øer; saaledes til Lande, som uimodsigeligt i Fortiden beboedes af celtiske Folkefærd. At her nu og da f. Ex. i Irland, finder Modificationer Sted, har en Grund i de mineralogiske Forhold, i Stenenes Art, i Jordbundens Beskaffenhed, i Savn eller Forekomst af Rullestene.

Ville vi gaae noget videre tilbage i Tiden — og dog ikke længere end to tusinde Aar, eller et Par hundrede derover: da finde vi det samme Gravsystem, men udført under Betingelsen af en civiliseret Nations Konstfærdighed, Cultur, Besiddelse af Bogstavskrift m. m. i de etruriske, steenbyggede, eller som oftest vel i Tufsteens-Bakker og Høie udhulede, og siden med Jord overhyllede Gravkamre; hvor Broncen netop ogsaa er det herskende Metal, som forefindes ved Siden af kostbare, meer eller mindre konstige Smykker. Synes det ikke som man heraf i det mindste kunde ledes til en Gisning om, at en eller anden Green af den i Fortiden saa vidt udbredte celtiske Stamme her var bleven udviklet til den mærkværdige — endnu vist nok i mange Dele gaadefulde — etruriske Cultur, Civilisation, Statsindretning og Konstfærdighed? — Det lod sig vel ogsaa tænke, at andre celtiske Folkemasser, ved i en ældre Periode at udbrede sig paa hiin Side Alperne længere og længere mod Vesten og Norden, efterhaanden vare blevne fiernede og isolerede fra deres sydligere Slægtninge, og derved stillestaaende i en langt ringere Grad af Cultur, skiøndt ikke uden en vis Grad af Civilisation og politisk Organisme — hvilken vi jo finde baade i Gallien og Britannien paa Cæsars Tid; og den samme uden Tvivl længere bevaret i Irland, hvor den ikke engang blev berørt, mindre underkuet af Romernes Erobringer.

Kunde en saadan Hypothese tænkes at vinde nogen Rimelighed, da var det vel ikke mere usandsynligt, at flere efterfølgende Indvandringer, maaskee i Aarhundreders ofte afbrudte Række, kunde have medbragt og efterhaanden udbredt en høiere Cultur, Brug og Forfærdigelse af Kobberredskaber og Guldsmykker, og endelig en forandret Skik i Begravelsesmaaden til de fiernere, videst fremrykkede celtiske Folkefærd. Jo længere vi sætte disses Indvandring, f. Ex. paa de britiske

Øer og i Landene ved Østersøen, tilbage i Fortiden, desto lettere kunde da ogsaa den tidligere, svage Cultur (Steenalderen) forklares; og desto mere forklarligt kunde det da blive, særdeles med Hensyn til de britiske Øer, at Indførelsen af Kobberets Brug og Blanding til den antike Tin-Bronce, der hersker overalt i Vest-Europas Fortidslevninger[20]), kunde være en oprindelig Virkning og Følge af Phoeniciernes Skibs-

[20]) Man kan ikke andet, end blive opmærksom paa Tinnet, som et i den gamle Verdens Cultur- og Handelshistorie vigtigt Metal; da man veed, at al den græske, etruriske og celtiske Bronce var legeret med Tin, og dette Metal nuomstunder i Europa, med ubetydende Undtagelser, kun findes i Cornwall i England, hvor det (efter Forchhammer, nedenfor anf. St. S. 261; jfr. Plinii Hist. Nat. 34. 16) i ældre Tider især kun vandtes ved Udvaskning af Tin-Sandet. Betænker man, hvor overordentlig stor den Tinmasse maa have været, som forbrugtes til Oldtidens Kar, Redskaber, Statuer m. m. af Bronce: saa kan man ikke andet end forestille sig en meget rig Tilførsel af Tin fra Britannien, om endog i ældre Tider endeel er kommet fra Spanien og Portugal (hvor der, efter Plinius og Strabo, ogsaa fandtes Tin) og man ikke vil antage, at alt det Metal, Grækerne kaldte *Κασσίτερος*, var Tin. (Jvfr. Beckmann: Geschichte der Erfind. IV. 346—49). Det forekommer denne lærde Forsker umueligt (S. 347), at Phoenicierne allerede saa tidligt skulde have hentet saa meget af dette Metal „fra Portugal, Spanien og England"; men paa et andet Sted (S. 351) negter han ikke „at det modsatte kan være lige saa mueligt"; han giør bl. a. selv opmærksom paa, at Aristoteles udtrykkelig nævner „tyrisk Bly" (de cura rei famil. c. III.) og „keltisk Kassiteros" (Auscult. mirabil. c. 51); og begge Navne vise umegtelig hen paa Tinnet, som britisk Metal og phoenicisk Handelsvare; ligesom igien Benævnelsen af „de kassiteriske Øer" (Scilly-Øerne eller Cornwall?) uden al Tvivl henvise til Britannien. Ikke uheldigt synes Orientalisten Tychsen at have viist Rimeligheden af et celtisk Udspring af Navnet Kassiter(os). Beckmann l. c. S. 329. Allerede Herodot beretter udtrykkeligt, at Grækerne fik Tinnet (*κασσίτερος*) fra de kassiteriske Øer, og at det, ligesom electrum, kom fra det „yderste Europa„ (III. c. 115). Paa Indiens Tin kan her slet ikke tænkes. De nu rige Tingruber paa Halvøen Malacca og Øen Banca (ved Sumatra) kiender man kun fra Middelalderen; de sidste ere endog først opdagede i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede.

fart og Handelsseilads langs med Atlanterhavets Kystlande, til Britannien, Irland, maaskee endog gjennem Canalen og videre til den cimbriske Halvø, om ikke ind i Østersøen. — Hvor mærkværdig bliver ikke i ethvert Tilfælde den paafaldende Liighed imellem de Bronce-Sværd og andre Vaaben, man finder i etruriske Grave, i Irlands, og i vore egne Gravkamre og Gravkister fra den saakaldte Kobber-Alder; og er det vel mindre mærkværdigt, at de længe bekiendte runde Taarne (round Towers) i Irland, som man endnu for ikke meget over en halv Snees Aar siden i Landet selv antog for at være de eneste i sit Slags over hele Verden, nu vides at have aldeles lignende Sidestykker i de saakaldte Nuragghi i Sardinien — en Ø, hvor Phoeniciere og Carthaginensere have efterladt Spor nok, som Colonister og Besiddere af Landet.

Jeg slutter disse Blade med at tilføie nogle spredte og tilfældige Erindringer angaaende vore fædrelandske Oldsager fra Bronce-Alderen, og nogle af de antiquarisk-historiske Slutninger og Resultater, man har grundet paa deres Art og Beskaffenhed. En fuldstændig og paalidelig archæologisk Systematik lader sig vist nok ikke her tilveiebringe, saa længe det hele Omfang af disse Gienstande — saaledes som de forekomme overalt hvor den celtiske Charakteer (jeg vil, uden videre Følgeslutning, benytte dette Udtryk som almindelig Benævnelse) hersker i Monumenter og jordfundne Oldsager — ikke er tilstrækkelig undersøgt, sammenlignet og beskrevet. Men dette hindrer dog ei, at enkelte særskilte Anmærkninger, vedkommende dette Capitel i vor Archæologie, maatte kunne faae nogen Gyldighed.

Der turde saaledes vel findes Anledning til at bemærke: hvor lidt dog overhovedet Bronce-Sagerne allene kunne ansees for at give et fuldstændigt Billede af Folkets hele Culturgrad i den Tidsalder, som de tilhøre, enten i Danmark,

eller de Lande, som de i øvrigt have tilhørt. Vi maae enten indskrænke denne Cultur langt under den Forestilling, man giver os derom, eller man maa tænke sig et større, samtidigt Forraad af Redskaber, end dem, vi finde af Bronce. Om disse ikke udelukkende ere indskrænkede til Vaaben og Smykker, synes dog dette at være de Hovedgienstande, som forekomme i Anvendelsen af det gamle Blandingsmetal (jeg forbigaaer naturligviis mindre og ubetydelige Sager, Naale, Stifter, Kappe-Spænder o. desl.); og kun de saa hyppigt forekommende *Celts* (Meisler eller Huggejern?), giøre herfra en Undtagelse; da det maaskee kan være uvist, om disse, som dog nogle Antiquarer troe, ogsaa have været benyttede til Krigsbrug. Naar man nu derhos tillægger Celterne, „at have grundfæstet den med Agerdyrkningen følgende Cultur" (Worsaae S. 108), naar den samme Forfatter ogsaa om „Indbyggerne i Danmark fra Broncealderen" yttrer, at det var dem, der „medbragte nogen egentlig Cultur — dem, som Metallers Indførelse, Agerdyrkningens og Søfartens Opkomst skyldes" (sammest.): da kunne vi neppe blive staaende ved Brugen af de Bronce-Redskaber, som vort Musæum eller andre Samlinger af lige Art fremvise. — Ikke et eneste af disse kan være tienligt til at bearbeide Jorden til Sæd; knap kunne vi tænke os dem tilstrækkelige til at skaffe Fartøier tilveie, hvormed man turde vove sig ud paa Havet, i Farvande, hvor man saa lidt tør stole paa Vindenes Stadighed og Jævnhed, som i Nordsøen og Østersøen[21]. — Hvorledes er

[21]) Hvor meget man endnu i det 12te Aarhundrede, selv i Danmark, stod tilbage i Skibsfartens Konst under noget vanskeligere Forhold i Henseende til Veir og Vind, lære vi af Saxos Beretning om de vendiske Tog under Valdemar I. — Egentlig Skibsbygning forudsætter vist nok lige saa vel Jernets Brug, som man overhovedet maa anser

altsaa Agerbruget drevet? Ved Plovjernet, eller ved Hakker og Spader af Steen og Træ? — Antager man det sidste, eller gaaer man et Skridt videre og forudsætter Brug af Træploven[22]), da forsvinder dog Tanken om et alvorligt, fuldstændigt Jordbrug; og med den maa Forestillingen om den talrige Folkemængde, de store Folkesværme, Norden i et fiernt og langt Tidsrum besad og kunde udsende, betydeligt tabe sig. Briterne havde Agerbrug, men et indskrænket, i Aarhundredet før Christus (paa Cæsars Tid); Irerne have vist heller ikke savnet det, thi man finder Spor dertil i de ældste Traditioner og i Landets Beskaffenhed[23]). Den betragtes i det 1ste Aarhundrede efter Christus (*Taciti* Agricola c. 28) som et Land, Romerne ei allene fandt det raadeligt at lade være ubesøgt af deres

---

dette Metal og Plovens Anvendelse for samtidig med et ordentlig udviklet Agerbrug. Beskrivelsen hos Cæsar (de B. Civ. I. c. 54, og Solinus c. 35) over Briternes Fartøier, sætter disse ned paa et meget lavt Trin; formodentlig, som det lader, udhulede Træstammer (carinæ ac statumina (Indholter) ex levi materia fiebant), forsynede med en Ræling af flettede Qviste, beklædt med Skind (viminibus contextum coriis).

[22]) Ploven kiendte Germanerne (Barth, Deutschlands Urgesch. 2te Aufl. I. S. 392. IV. 73). I det rhætiske Gallien (in Rætia Galliæ) havde man i Plinius' Tid (1 Aarh. efter Chr.) nylig opfundet et nyt Slags Plov med to Hiul og bred Plovskær, for hvilken man spændte to eller tre Oxer, og saaede strax efter Pløiningen (Hist. Nat. XVIII. 48).

[23]) Man vil have fundet Spor til Pløieland under dybe, udtappede Moser og paa høie Bakker, som ellers fra umindelige Tider vare udyrkede (Transactions of the Irish Acad. XV. p. 109). Ligeledes i Vest-Irlands vildeste Heder. „Inscriptions of long past cultivation are yet visible on some of the coarsest wilds, and most primitive valleys of the western provinces"; sammest. XVI. p. 149. Mela berømmer dog ikke Irland som Kornland, men som det ypperste Land til Græsning og Qvægavl, der kan gives. („*Iverna* est coeli ad maturanda semina iniqui; verum adeo luxuriosa herbis, non lætis modo, sed etiam dulcibus" &c. De situ orbis III. c. 8.)

Legioner; men Agricola fandt endog, at man maatte sørge for at beskytte Britannien mod muelige Anfald fra den Kant („eamque partem Britanniæ, quæ Hiberniam aspicit, copiis instruxit";) Tacitus kalder det „et Land, hvis Adgange og Havne ved Søhandel og ved Handelsmænd vare bedre bekiendte, end de britiske." Det kan saaledes vel ikke have været ganske sparsomt befolket paa den Tid.

Gaae vi derimod fra det Celtiske Irland og Britannien over til Danmark, da finde vi, fra en vis Side, temmelig lignende Forhold. Ogsaa dette Land er, ligesom Irland, forblevet uberørt af fremmede Indvandringer og Erobringer i enhver Periode af den historiske Tid; og det har, ligesom de irske og britiske Celter, havt en tidligere særegen Bronce-Alders Cultur, om hvilken man maa antage det for aldeles afgiort, at den er indkommen fra Vesten eller Syden, da denne Cultur, i Udbredelsen af Metalsagerne, og af den Folkestamme, som medførte eller eiede dem, tydeligt sees at være standset i Skaane; og maaskee kun har naaet nogle Egne af det sydvestlige Sverrige.— Men naar man tillige skarpt vil afsondre hiin Alder, ikke allene fra Steenredskaberne og fra en Folkestamme, som benyttede disse, men ogsaa fra en sildigere Jernalder med dennes Folkestamme: da vil man vanskeligen undgaae, snart i historiske Forhold, snart i Monumenterne og Oldsagerne selv, at støde paa de Vanskeligheder, Modsigelser og Uovereensstemmelser, hvis Kilder og Anledninger jeg i Begyndelsen af disse Blade bemærkede; og som man endnu i vore Dage finder Tilbøielighed til at opløse ved skiftende Yndlings-Hypotheser. Men ligesom vi have seet det besynderlige Phænomen, at man paa et eneste Gravkammer, hvori Skeletterne i særskilte Rum fandtes begravede i siddende eller sammenbøiet Stilling, har bygget en grønlandsk Hypothese om

Nordens tidligste Indbyggeres Stammeslægtskab — da lignende Begravelsesmaader dog hyppigen findes i de gamle britiske Grave i England, hvor Slægtskabet i ethvert Tilfælde bliver ulige rimeligere: saaledes er det ikke mindre voveligt, paa nogle, endnu yderst sieldne og isolerede Jagttagelser af Cranier, at ville bygge nogetsomhelst System om Steen-Alderens, eller de følgende Perioders Folkestammer i Skandinavien.

Men ligesaa voveligt synes det at være, naar man med Hr. Worsaae vil antage, at Bronce-Alderen i Danmark først skulde være sluttet i det ottende eller maaskee endog niende Aarhundrede (S. 109), og at paa Grund heraf denne Alders Oldsager maa have tilhørt den gothiske Folkestamme. Vilde vi endog (hvad jeg anseer for ganske usandsynligt) tillægge en almindelig Brug af Broncen til Vaaben og visse Redskaber saa lang en Varighed, saa vilde vi dermed ikke have opløst Besvarelsen af Spørgsmaalet: hvorledes er den gothiske Stamme kommen i Besiddelse og Brug af dette Blandingsmetal i Danmark? — Ikke allene Oldsagernes Form, men Legeringens Beskaffenhed, viser hen til de vestlige Lande, Britannien og Irland, hvorfra aldrig nogen gothisk Indvandring i Norden er skeet; og vilde man tænke sig, at Gotherne, i en sydøstlig Indvandring fra Volga- og Dnieper-Landene, havde medført Broncen til Norden: da maatte man forefinde et andet Slags Metal, nemlig Zink-Broncen, som er den, der forekommer Østen for Oderen eller Volga[24]). — I Naturbetingelserne er der overhovedet intet, som modsiger en tidlig

[24]) „De hos os (ligesom i Nord-Tydskland, Holsteen og Meklenborg o.s.v.) „fundne Redskaber af Tinbronce henvise til det vestlige Europa, og „navnligen til Syd-England, som det vigtigste Findested af Tin-„malmen, saavel i vor Tid som i Oldtiden, over to tusinde Aar til-„bage: medens Zink-Broncearterne (de forekomme paa den østlige Side „af Østersøen) henvise til Polen og Schlesien, hvor den Zinkmalm,

Brug af Jernet, i det mindste i Tydskland og Danmark, hvor der, som bekiendt, gives Overflødighed nok af temmelig let tilgængelig Jernmalm i Moserne. Nordens ældste historiske Kilder omtale heller ikke andet Metal, som det almindelig brugelige, end Jernet; men vil man endog hertil anmærke, at disse Efterretninger ere altfor nye, saa maa det dog være os paafaldende, at det nordlige Sverrige og Norge, hvor Kobberet findes rigeligt nok, overhovedet ikkun fremviser Jern-vaaben og Jern-Redskaber, som de i Gravsund herskende; imedens Broncen i stor Overflødighed forefindes i de danske Lande. Heraf at ville udlede en saa sildig Befolkning af den skandinaviske Halvø, at „de gothiske Folkefærd i Sverrig og Norge" først skulde være indvandrede her, efterat Gotherne, hvoraf tidligere Stammer til Danmark medbragte Kobbersagerne (Worsaae S. 110) og der vedligeholdt Brugen af

„som fra umindelige Tider er bleven benyttet til Messingfabricationen, „forekommer i saa stor en Mængde, at den næsten udelukkende for nær-„værende Tid forsyner hele Verden med Zink." Forchhammer om Kobberet. Dansk Ugeskrift. Anden Række (1844) No. 96. S. 278. (Bronce-Redskaber i nordtydske Grave bestaae omtrent af 1 Deel Tin til 13 Dele Kobber. Seiffarth üb. Hünengräber. Beitr. zur Vaterländ. Alterthumskunde. I. Leipzig 1826. p. 98—99. Klaproth har ved lignende Undersøgelser af Broncesager fra Tydskland fundet fra 15 til 5, ja endog kun 2½ pCt. Tin tilsat Kobberet. Knive og Sværde havde den største Tinmængde; Søm og Nagler paa Sværdene den mindste (Journ. für Chemie IV. Bd. Jul. 1807. Nr. 15. jvfr. hans Beiträge z. Chemie. VI. 81). De af Berzelius paa Danske Bronce-Fund foretagne Analyser gave temmelig lignende Resultater (Annaler f. Nord. Oldkyndighed. 1836. S. 106. 107). Det er interessant, at en af Klaproth prøvet græsk Vaabenrustning havde nøiagtig den samme Legering, (11 pCt. Tin) som Broncesværd baade fra Mark-Brandenborg og fra Danmark. — Alle Metalspyd, som stamme fra Grækenland og græske Colonier, Egypten, Etrurien o. s. v. have ligeledes deres Legering af Kobber og Tin, eller Kobber, Tin og Bly; men aldrig af Zink, hvilket kun findes i romersk Bronce, og i de Metalsager, der forekomme ved Østersøen, i de gamle Esthers Lande m. m. Fr. Göbel üb. den Einfluss der Chemie auf die Ermittelung der Völker der Vorzeit. Erlangen 1842. 8).

samme til det 8de eller 9de Aarhundrede (S. 109), havde aflagt Broncen og antaget Jernet (S. 111): mangler historisk Sandsynlighed. Ikke allene hentyde Nordens ældste Stamme-Sagn paa en gothisk (skandinavisk-germanisk) Befolkning af Upland og flere Svealande, der naaer op til Christi Fødselstid, eller endnu høiere; og flere Aarhundreder maae være forløbne, inden et vildt Fieldland, som Norge, var blevet saa befolket og cultiveret, og havde faaet saa talrige og gamle Høvdingstammer, som dette Land eiede i det 9de Aarhundrede. — Hvorledes vil man ogsaa i Østersøen og de danske Farvande tænke sig Samqvemmet imellem de nærbeslægtede nordgothiske Stammer saa ringe, — saa aldeles intet, kan man vel sige, at Gotherne i Sverrige skulde have opdyrket disse Bierglande ved Jernets Hielp — et Metal, der uimodstaaeligt trænger igiennem og udbreder sig hvor den mindste Vei aabner sig — imedens de danske Gother (hvis Land maa være lige saa tidligt, eller endnu før dyrket) skulde have bevaret Kobberets Brug, uden Jern, til det 9de Aarhundrede?

At forestille sig de Metalsager, som i Danmark opgraves, oprindelige eller opfundne og forfærdigede i vort Fædreland, har heller ikke (hvad Opfindelsen angaaer) den svageste Rimelighed, da Formerne, som vi have seet, ere de selvsamme, som alle vestlige celtiske Landes; selv en sildigere eftergiort Fabrication har kun ringe Sandsynlighed. Hvor lidt kan man tænke sig det overeensstemmende med en saa fiern Tids Cultur- og Handelsforhold, at man i Danmark skulde have indført det raae Kobber og Tin, for her at smelte det til Bronce, og deraf støbe de selvsamme Vaaben og Redskaber, som i tusindviis ere fundne og endnu findes, f. Ex. i Irland?[25])

[25]) Der anføres vist nok enkelte Exempler paa (f. Ex. fra Meklenborg, og hos os selv) at man har fundet Spor af Støbning og smeltet

Betydelige og gjentagne gothiske Indvandringer over Østersøen og Nord fra, baade i Sverrige og Norge, ere nu omstunder næsten bleven til en afgjort Læresætning i Fortids-historien. Det var disse Stammer, siger man, som medførte og indførte Jernets Brug; derfor findes Broncen slet ikke, eller meget sielden i nordsvenske og norske Grave. Man kunde lige saa godt sige: dette findes der ikke, fordi Celter aldrig ere komne saa høit op imod Norden.

Jernet havde og brugte Germanerne allerede i det 1ste christelige Aarhundrede; det er, i det mindste fra den romerske Tid, hyppigt nok i britiske (ligesom og i tydske) Grave fra den forchristelige Tid. — Man finder derimod, som der siges, dette Metal langt sieldnere i de danske Gravhøie, skiøndt vore Forfædres Samqvem med de nordtydske Kystlande, med Britannien og med Irland (jvfr. bl. a. Saxo L. V. p. 254), ved Vikingstogene naaer langt op i Hedenold. Det fortiener dog en nøiere Undersøgelse og Afgjørelse, om Clima og Jordbund ikke kunne have medvirket til at fortære meget af det i Jorden nedlagte Jern; heller ikke er det ganske urimeligt, at adskillige i ældre Tider fra Gravene røvede Jern-vaaben (Redskaber af dette Metal synes det, som man sieldnere har begravet med de Døde), kunne være benyttede af Finderne. — Endelig kan det endnu, med Hensyn til Broncen, bemærkes: at skiøndt dette Metal ingenlunde er sieldent som Gravfund i Danmark, har dog Overflødighed deraf neppe her været saa betydelig som i Irland og England, hvor især visse

Bronce. Men dette lader sig ganske rimeligt forklare paa den Maade, at man vel i Norden efterhaanden har lært at støbe Broncesager; men har benyttet gamle, ubrugelige Redskaber eller Vaaben, for ved Omsmeltning at forskaffe sig Støbegods. Mærkeligt er, at Cæsar tillægger Britannien Tin og Jern, men ikke engang Kobber. Om Jernet tilføier han: „sed eius exigua est copia“; og „ære utuntur importato“ (B. G. lib. V. c. 12.)

Bronce-Redskaber (Celts, Øxer, Meisler og Landsespidser) jævnlig ere fundne i overordentlig Mængde; hvorimod bl. a. Bronce-Sværd synes forholdsviis at forekomme temmelig hyppigen i Danmark.

Det er saaledes en vidtløftig Vandring, vor Oltidsforskning vil have at giøre, inden den tør sige at have udtømt sit Stof, eller naaet den virkelige Basis for de historiske Resultater, som der gives Mulighed eller Rimelighed for at kunne udbringe af den her omhandlede Classe af Mindesmærker og Fortidslevninger. Denne Vandring maa begynde i Irland; dette Lands Monumenter og Oldsager af Bronce maa langt nøiere efterforskes og undersøges, end det hidtil i Landet selv er skeet, for at komme til Vished om deres Forhold, saavel til de britiske Antiquiteter i England, som til de Gienstande af samme Art fra den galliske Periode, der ere, eller have været hyppige nok i Frankrige. Sammenligningen af Broncens Beskaffenhed, og af deraf støbte Redskaber, bør udvides til antike Redskaber og Vaaben fra den græske, etruriske og tidligere romerske Oldtid; og en Efterforskning af de, saa vidt jeg veed, endnu næsten ubekiendte Antiquiteter fra den celtiske Periode, som skulle findes paa visse Puncter af den spanske Halvø, burde slutte Undersøgelsen paa denne Kant. Men den maatte optages paa ny, der hvor Steengrave og Bronce-Fund strække sig fra Frankrige over Rhinen og ind i det tydske Rige; og her, hvor man hidtil kun besidder en Masse af usammenhængende, isolerede og usammenlignede Jagttagelser fra enkelte Puncter, maatte disse udvides ved omfattende systematiske Undersøgelser, af den Art og af den Grundighed, som de, man besidder over den ene Wilt-Shire i England. Kun ved saadanne tør vi vente os en paalidelig Oplysning om de tydske Monumenter og Oldsager fra den hedenske Tid, hvor man saa ofte, i Beskrivelser, Forklaringer og Aftegninger finder sig i en Usikkerhed

og uopklaret Forvirring af celtiske, germaniske og slaviske Elementer, der undertiden endnu forøges ved et fierde: det romerske. For de tydske Oldsagers og Monumenters Opklaring og Beskrivelse kunde der vel behøves en almindelig Forening, af lignende Art, som det af Fyrsterne og mange Private understøttede Selskab for de tydske historiske Kilders Udgivelse; men da behøvedes tillige een Mand, af den forbausende Virkekraft og beundringværdige Udholdenhed, som Overbibliothekaren Pertz i dette colossale Foretagende har lagt for Dagen. — Endelig maatte man med omhyggelig Nøiagtighed prøve og sammenligne alle de sieldnere forekommende Gienstande af forarbeidet Guld, Bronce, østerlandske og andre Mynter, Mosaik og Glas m. m., der ved Jordfund ere komne for Lyset i Skandinavien, i Landene ved Østersøen og andre Egne af Tydskland. Disse Gienstande, som her ere afgiort fremmede, ville ved Sammenligning med lignende Fund, der bl. a. i England og Irland ere hyppige, efterhaanden samle sig til Erfaringer, som uden Tvivl kunne tiene til Opklaring af Fortidens Handelsforbindelser imellem Vesten og Østen, imellem Middelhavets tidligste søfarende Nationer og Europas Tinland, Albion — maaskee endog imellem Indien og Europa, paa Landhandelens Veie. Sprog, Monumenter, Handelssamqvem, Folkevandringer og Erobringer: disse ere Elementerne til den Skyggetegning, man med med mere eller mindre Held og Fremgang søger at danne sig af en Forverden, hvis historiske Billede ikke lader sig fremstille.

Bidrag til Dronning Christinas, det svenske Hofs og Corfitz Ulfeldts Historie, i Aarene 1651—55, af Peder Juuls utrykte Breve til Charisius,

meddeelte

ved

C. Molbech.

Christina deler med mange store, eller udmærkede og fremragende Individer blandt Menneskeslægten, og næsten med alle saadanne, der have beklædt Throner, den Skiebne at have været underkastede meget afvigende, ja endog hinanden reent modsatte Bedømmelser af deres Charakteer, Tænkemaade og Personlighed. Det er unødvendigt at udvikle alle Grundene hertil; men det maa i Almindelighed erindres, at de i mangfoldige Tilfælde ere mere subjective end objective, eller at de udspringe lige saa meget og lige saa tidt fra Omstændigheder og Betingelser hos den, der vil udkaste Billedet af en udmærket historisk Person, eller affige en Dom over samme, som de hidrøre fra Gienstandens egen Natur, eller fra dens omtvistelige, modsigende, uforklarlige Egenskaber og Charakteertræk. Jo rigere og dybere overhovedet Charakteren er, desto vanskeligere bliver det, at opfatte og giengive dens Træk i en tilfredsstillende Heelhed, og med en altid og overalt vedligeholdt Lighed. Men hvor hiin Beskaffenhed er saa overveiende, hvor en Mængde stridige, omskiftende, modsigende Egenskaber og Handlinger til

en saadan Grad synes at krydse hinanden og at udgiøre Charakterens Grundvæv, som hos Gustav Adolphs, i meer end een Betydning eneste Datter: maa det saa meget mindre undre os, at finde hendes Billede i Historien malet med meget forskiellige Farver. Den qvindelige Lune er overhovedet en Egenskab, der bliver saa meget vanskeligere at giennemskue og fastholde, jo mere den er forenet med Aand, med udmærkede Forstandsevner og sieldne Talenter. Men en saadan Egenskab hos en enevoldsmægtig Dronning — thi dette var dog i Grunden Christina, uagtet Sverriges Stænder og Forfatning — en saa afgiort, saa uberegnelig og uforklarlig egensindig, letsindig, ustadig, i det Udvortes mangengang næsten frivol Individualitet, som vi hos Christina finde forenet med saa megen Genialitet, saa megen Høihed og Aandskraft — mere til at beherske Andre, end sig selv: man kan sige med to Ord, en saadan Forening af Lune og qvindeligt Genie hos en Dronning, kunde vel sætte mangen Historiker i Fortvivlelse, som et eller to Aarhundreder efter at hun var aftraadt fra Skuepladsen — og maaskee ikke sielden forladt af paalidelige eller tilstrækkelige Kilders Hielp, netop der, hvor de meest behøvedes — skulde oplyse denne Regentindes Charakteer, eller giøre Rede for hendes saa ofte uforklarlige, modsigende og anstødelige Handlinger. Dette bliver ikke sielden endnu mere vanskeligt, fordi Christinas Privatliv, som ugift Herskerinde, var ligesaa besynderligt, regelløst, og afvigende fra sædvanlig Skik og Anstand, som hendes Levnet og Handlemaade i det Hele; og fordi netop hos hende mere end hos de fleste andre Regentinder private Luner, Egenheder og verlende Tilbøieligheder i mangfoldige Tilfælde kunne have havt en meget afgiørende og uberegnelig Indflydelse paa hendes Regiering, dens Grundsætninger og Handlinger.

Det er i øvrigt ikke underligt, at netop disse Vanskeligheder og alt det Sieldne, Overordentlige og Romantiske, som ledsagede Christinas Levnet og Personlighed, har forhøiet Interessen for begge, baade hos indenlandske og fremmede Historikere, hvoraf ikke faa, ligefra Archenholtz (1751–60) til den nyeste Tid, have giort Dronning Christinas Historie til Gienstand for dybere Undersøgelser og en omhyggelig Behandling. Heller ikke kan det være os uventet, at hine Betingelser, i Forening med de udmærkede og glimrende Aandsevner, som Ingen nok saa bitter og skarp Dadler har fundet Mulighed til at negte Christina, har erhvervet hende Historieskrivere, baade blandt Protestanter (som Archenholz), og blandt Catholiker (som hendes nyeste Biograph, Grauert), der med Beundring og Kiærlighed have betragtet og behandlet Gienstanden for deres Arbeider. Ingen af disse to Forfattere kan man frakrive en grundig, alvorlig og udtømmende Brug af de tilgængelige Kilder, hvilke den første, som bekiendt, for en stor Deel selv har samlet og bragt for Lyset; heller ei kan man tillægge nogen af dem egentlig Partiskhed. Men begge have, hvad der er vanskeligt nok at undgaae, betragtet Christina mere i det lysende Billede, som hendes hele Personlighed, hendes overordentlige Aandsgaver og glimrende Talenter maa efterlade sig, end de have skildret og bedømt hende, særdeles og fortrinligen, som Regentinde eller under de samme Forhold, som andre kronede Hoveder, hos hvilke deres offentlige Virksomheds eller Regentlivs Historie i Almindelighed bliver langt mere betydende og magtpaaliggende, end deres private Biographie. Hos Christina, hvis individuelle Charakteer saa stærkt giennemvirkede hendes hele, udeelte Tilværelse, og hvis Regiering udgiorde et forholdsviis saa kort Tidsrum af hendes Liv: bliver det biographiske Element af langt større Vigtighed, og indgribende Betydning, end i mange andre Fyrsters Historie.

Den nyeste svenske Forfatter, som har behandlet Christinas Levnet, Fryxell, har derfor ogsaa indrømmet dette Element en betydelig Plads i sit Arbeide over denne Dronning; og han er maaskee tillige den Historieskriver, der med mest Alvor og Strenghed, og dog med fuld Upartiskhed og Retfærdighed, har betragtet og bedømt Christinas Regiering. Hans klare, til det Væsentlige indskrænkede, men fuldstændige og levende Skildring og Fortælling, unddrager os ikke Skyggesiden af hendes politiske Liv, eller dølger de lidet hæderfulde, lidet berømmelige Frugter af hendes Regiering, for allene at lade de glimrende Begivenheder fremlyse, som i deres Begyndelse egentlig endnu vare Følgerne af de Svenskes Bedrifter og Triumpher i Trediveaarskrigen. Vi tilfredsstilles dog overalt ved dette agtværdige og interessante Arbeide af en fortrinligt begavet historisk Fortæller, fordi det i sin hele Skikkelse bærer Præget af den Sanddruhed, Redelighed og Paalidelighed, som Historieskriverens egen Charakteer, hans Grundsætninger og Tænkemaade meddele hans Værk.

Det er bekiendt, at Professor Fryxell i de sildigere Dele af sine „Berättelser ur Svenska Historien", nemlig fra den 8de Deel, som indbefatter Gustav Adolphs Historie, men endnu mere fra den 9de og 10de Deel — hvis Indhold er Dronning Christinas Levnet, saavel under hendes lange Mindreaarighed, som under hendes Regiering og efter hendes Nedlæggelse af Kronen — har benyttet en stor Deel hidtil ukiendte og utrykte Kilder; og at hans historiske Værk, foruden at det endog kan siges at have vundet i Fortællingens stilistiske Egenskaber og Fuldkommenhed, derved har modtaget et høiere Værd for den historiske Viden og Forskning. Til de vigtigste og paa Udbytte rigeste Archivkilder, som han paa sin historiske Reise i Aarene 1834 og 1835 benyttede, hørte især Depecher eller Beretninger og Breve fra udenlandske (og deriblandt fornemmelig

danske) Sendebud og Residenter eller Ministre ved det svenske Hof i det 17de Aarhundrede. Vigtige og betydelige Uddrag af de Samlinger og Udskrifter, som Adgangen til disse Kilder satte ham i Besiddelse af, har han bekiendtgiort i sine „Handlingar rörande Sverges Historia, ur utrikes Arkiver" (1ste Bd. Stockholm 1836), hvilke han nylig har sluttet med det 4de Bind (sammest. 1843). Dette er, ikke allene med Hensyn til Forfatterens egen Bearbeidelse af den nyere svenske Historie, men overhovedet for denne Histories Studium (fornemmelig i Perioden fra Gustav Adolphs Død til Slutningen af Carl den Ellevtes Regiering) en Kildesamling af udmærket Værd og Interesse.

Et besynderligt Uheld traf dog Fryxel netop i Savnet af en betydelig og indholdsrig Følge af stockholmske „Missiver", eller Minister-Relationer fra den bekiendte danske Resident Peder Juel til sin Regiering, for Aarene 1647—1655. Disses Originaler have hidtil ei været at opdage i det Kongel. Geh. Archiv; og Fryxell maatte nøies med at uddrage og oversætte en „Extract af Peder Juels Missiver" m. v. fra Aarene 1647—1654, som kun meddeler „et kort og tørt Indhold af Brevene". (Den findes blandt de Rostgaardske Manuskripter paa Universitetsbibliotheket i Kiøbenhavn, Nr. 175. Fol.) Fryxell beklager med Føie Savnet af P. Juels originale og fuldstændige Beretninger, „till obotlig skada for tidehvarfvets Historia; serdeles angående drottning Kristinas Hof." (*Handlingar*, &c. I. p. 86.) Ved en tilfældig Omstændighed har det undgaaet den opmærksomme og omhyggelige Forsker, at en Brevsamling, der i det mindste for en Deel kan bøde paa hiint Savn, dog kun for Aarene 1651—1655, findes blandt det Kongelige Bibliotheks Haandskrifter. (Nyere Kongel. Saml. 4to Nr. 1033). P. Juel begyndte d. 20. April 1651 en regelmæssig diplomatisk Brevverling med den danske Resident Charisius i Haag, hvoraf man i Ny

Danske Mag. VI. Bd. S. 71—75 har aftrykt fer enkelte Breve (Nr. 6, 10, 77, 116, 130 og 168) som det Kongel. danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog var kommen i Besiddelse af. Denne Brevverling fortsattes, med enkelte Afbrydelser, indtil den 26. Mai 1655, da Juel i sit sidste Brev (med Nr. 176) melder Charisius, at han i den tilkommende Uge har faaet Løfte om en „audience de congé“ hos Kongen af Sverrige, og derfor slutter sin Correspondence, til hvis Fortsættelse han imidlertid har leveret sin Efterfølger, Residenten Ove Juul, Copie af de vedtagne nye Chiffres, som han d. 24. Febr. 1655 havde meddeelt Charisius. Af Chiffreskriften har P. Juel selv i de Breve, som ere bevarede, undertiden, men ikke ret ofte giort Brug. Uheldigviis fattes en betydelig Deel i den Samling, hvoraf det Kongel. Bibliothek er i Besiddelse, den udgiør nemlig kun omtr. 160 Stykker af de 176, hvoraf man seer, den har bestaaet, og i adskillige sattes de særskilt indlagte Relationer om den politiske Tilstand ved Hoffet i Stockholm, som Juel undertiden har ladet sin Secretair afskrive, hvem han ogsaa jævnlig, især i 1655, har dicteret sine Breve. — At en Deel af sammes Indhold optages deels af ubetydelige Hof-Nyheder, deels af for længe siden andenstedss fra bekiendte Omstændigheder, er vist nok; men ikke mindre vist er det, at der i disse Breve, som overhovedet bære Præg af en forstandig, vel underrettet og paalidelig diplomatisk Referent, er bevaret ikke faa nye og interessante Træk til at fuldstændiggiøre Billedet af Christina, hendes Hof og hendes sidste Regieringsaar. Iblandt de Efterretninger, Juel meddeler, berøre endeel ogsaa det allerede temmelig vaklende, ikke altfor venskabelige Forhold imellem det danske og svenske Hof. Om en af de meget virkende Aarsager til den giensidigt mislige, kolde og mistænksomme Stemning, som dannede sig imellem begge Hoffer, og hos begge Regenter gik over

til personlig Utilbøielighed og Uvillie, nemlig Corfitz Ulfeldts Ophold i Stockholm (fra Septbr 1651) og den i høi Grad udmærkende Modtagelse og Fortrolighed, som Christina skienkede ham, indeholde Juels Breve en fortsat Række af interessante Meddelelser — vel ikke meget omstændelige, og heller ikke meget videre udstrakte, end til Ulfeldts egen Person og de af hans Handlinger, der stode i en eller anden Forbindelse med hans politiske Forhold til Danmark*); men dog altid — i Mangel af de rigere og dybere Kilder, som upaatvivlelig vilde findes i Ulfeldts private Correspondence, hvis man eiede den — af Vigtighed og Interesse for at kiende de Hensigter og Planer, der giærede og bevægede sig i denne stolte og rænkefulde Aristokrats saarede og hævngierrige Sind.

Det synes saaledes afgiort, at denne betydende Brevsamling, der netop kan tiene til at supplere de manglende Depecher fra Peder Juel til sit Hof for Aarene 1651—54, og hvoraf hidtil kun en kort Indholdsfortegnelse har været kiendt og benyttet, aldeles egner sig til, om ikke heel og holden at aftrykkes (hvilket ofte vilde medføre en ganske overflødig

*) Det tør være uvist, om P. Juels savnede, egentlige Minister-Relationer til Kong Frederik III., til hans Cantsler og andre Vedkommende ved Hoffet i Danmark, have indeholdt betydeligt mere, end hans diplomatiske Breve til Charisius. Vel seer man af nogle faa Stykker af disse Relationer, som ere i Behold at de vel tildeels i Formen stundom have været udførligere; men deres historiske Hoved-Indhold har Juel uden Tvivl overhovedet meddeelt Charisius. Man finder ogsaa flere Exempler paa, at han undertiden ligefrem har meddeelt denne Afskrifter af de politiske Beretninger, som han lod afgaae i sine Breve til Kiøbenhavn. Man seer vel, at P. Juel nøie har fulgt alle Ulfeldts Skridt og Bevægelser, for saa vidt disse havde politisk Betydning; men det lader ikke til, at han har interesseret sig for eller befattet sig med at spionere hans private Liv, eller indhente andre Efterretninger om hans Familieforhold og huuslige Omstændigheder, end hvad der i Stockholm kom til offentlig Kundskab.

Vidtløftighed) saa dog at bekiendtgiøres i nøiagtige og fuldstændige Uddrag af Brevenes historiske, meer eller mindre tilforn ubekiendte Indhold; omtrent paa samme Maade som Fryxell og Raumer, hver paa sin Maade, have benyttet lignende diplomatiske Kilder. Imidlertid vil jeg for min Deel holde det for rigtigst i de fleste Tilfælde, at meddele saadanne Uddrag og Stykker af Juels Breve, uforkortede og uforandrede eller med Juels egne Ord (skiøndt uden at følge hans Orthographie, hvilket her er ganske unyttigt); og kun ved mindre betydende Sager, at give det væsentlige og nøiagtige Indhold af det ved Juel berettede Factum. Jeg foretrækker i de allerfleste vigtigere Tilfælde saa meget mere den førstnævnte Fremgangsmaade, som det paa mange Steder ikke lidet forhøier Interessen, at læse Juels Udtryk og Beretninger i hans egne Ord. Det har endogsaa for Sproghistorien et Slags Værdi; da Juel for sin Tid har ført en meer end almindelig god Brevstiil. Enkelte ubetydelige, bekiendte, eller andensteds tilstrækkeligt meddeelte Begivenheder, som heller ikke hos Juel oplyses ved nærmere Omstændigheder eller fuldstændige Beretninger, har jeg udeladt. For at sætte de af det historiske Tidsskrifts Læsere, der ikke ere fortrolige nok med vedkommende Tidsforhold, eller med alle i Brevene forekommende Individer, bedre i Stand til at finde sig til Rette i de omtalte Tildragelser og Personer, vil vel hist og her en kort oplysende Anmærkning kunne tilføies; men dette kan dog ikkun skee med den nødvendige Indskrænkning, og under Forudsætning af, at Hovedtrækkene i Christinas Historie, og de vigtigste Deeltagere i dens Begivenheder, ei ere Læserne ubekiendte. — Nogle indledende Bemærkninger over denne Dronnings Stilling, paa det Tidspunct hvor Juels Beretninger begynde, og under det Tidsrum, som de indbefatte, ville maaskee heller ei ansees for overflødige.

Historieskriverne ere enige om, at det egentlig var med Aaret 1651, eller efter den mærkelige Rigsdag 1650, at Christinas sande Stilling, i hendes Forhold til den Stat og Nation, som hun regierede, traadte klart for Dagen; og at man overalt hos Folket og i den hele Statsorganisme begyndte at spore Følgerne af hendes foregaaende uordentlige, vilkaarlige og lunefulde Rigsstyrelse — eller Deeltagelse i denne — hendes i Sverrige hidtil mageløse Ødselhed og uforsvarlige Omgang med Statens Midler, og hendes regelløse, for en regierende Dronning lidet sømmelige Privatliv, i en talrig Kreds af for det meste udenlandske Yndlinger, Hofkrybere, Lærde, Giøglere, Dandsemestere, Rimere og andre Parasiter. Fryxell udtrykker endog Forholdet til den Grad uforde el agtigt for Christina, „at Dronningen selv og hendes Regiering fra dette Aar bleve til en Gienstand for de Svenskes Uvillie og Foragt"*). Christinas Opførsel efter bemeldte Rigsdag var ogsaa til en saadan Grad inconseqvent, uklog, fordærvelig for hende selv og Riget, og stridende imod Statsklogskab og Hensyn til Regentens Ære og Værdighed, at man næsten maatte fristes til at tænke sig hendes Adfærd, som Følgen af en til en Tid stedfindende Sindsforvirring i en vis Grad. I det mindste bar den Sporene af en saa total Afhængighed af Lidenskab, Egoisme og qvindeligt Lune, at man neppe i denne Dronning, som hun viste sig 1651, kan see den samme Gustav Adolphs Datter, som havde fængslet hele Europas Blik og Beundring, og som det hele svenske Folk, efter Trediveaars-Krigens stolte og glimrende Bedrifter, med Begeistring havde hilset som den Værdigste til at beklæde hendes store Faders Throne.

Rigsdagen 1650 havde været den uroligste, der i lang Tid var holdt i Sverrige; dens Forhandlinger havde kunnet

*) Berättelser ur Sv. Historien IX. Del S. 107.

overtyde Christina om, at en stærk Giæring og Opposition var indtraadt imellem Rigsstænderne indbyrdes, og at fornemmelig Bønder, og tildeels Borgere, vare ophidsede mod Adelen; ligesom overhovedet det gamle, faste svenske Aristokratie, med den store Statsmand, Axel Orenstierna i Spidsen, og med Bevidstheden af at eie Kiærnen af Landets dygtigste, mest indsigtsfulde og statskloge Mænd i sit Samfund, var bleven Gienstand for et i Kræfter vorende Modpartiets heftige Anfald. Men denne Stands-Opposition begyndte tillige at gaae over til uforbulgte og alvorlige Forsøg paa at indskrænke Kongemagten. Det var især den høiere Adel, der stræbte at sætte Grændser for den næsten absolute Myndighed, hvormed Dronningen hidtil havde villet raade, og virkeligt havde raadet, ligesom i de fleste og vigtigste andre Regieringssager, saaledes især for Statsmidlerne og navnlig Krongodserne, med hvis rige Statsskat og Herlighed, hun paa den uforsvarligste Maade havde ødslet. Dette var endog skeet paa saadan Maade, at ikke allene Riget derved maatte lide store Tab, og Bondestanden trues med at synke ned til Ufrihed eller Vornedskab, naar efterhaanden alle Kronens Bøndergaarde gik over til at blive Herregods, og Bønderne til at blive Herremændenes Tienere; men at ogsaa Kongeværdigheden maatte lide væsentlig Krænkelse og Tab, ved at fradrages den sikkre, uafhængige, skiøndt vist nok, i Forhold til Krongodsernes uhyre Omfang, lidet betydelige Indtægtskilde, som Kongerne havde havt af disse Godser. Ligesom Bondestanden klagede over Fortryk og Forurettelse ved Adelens udvidede Jordbesiddelser og over Indgreb i Kronebøndernes gamle Frihed, ved Paalæg eller Forøgelse af Hoveri og andre Byrder: saaledes klagede Borgerne over, at de Adelige forurettede Kiøbstæderne ved at drive umiddelbar Handel paa deres Godser, og ved tillige at ville frigiøre sig fra Landets almindelige

Toldafgifter*) m. m. Geistligheden, særdeles Præstestanden, manglede heller ikke Anledning til Besværing mod Adelen, der negtede at erlægge Præstetiende af deres ved Kiøb eller Skienk erhvervede Krongodser, og desuden ikke allene unddrog sig fra Samfundet med Menighederne ved at holde egne Huuspræster eller Capellaner; men endog søgte at tilvende sig en saa vidt dreven Kaldsrettighed, at enhver Adelsmand, som boede i et Sogn og der besad en Eiendom, uden videre vilde være berettiget til at besætte Præstekaldet.

Et for Dronningen ikke mindre ubehageligt og nærgaaende Stridspunkt og Giæringsstof var den fremvorende Splid og Partistrid blandt Adelen selv, som hun vel paa en Maade havde bidraget meget til at fremkalde og give Næring; men som imidlertid i sin Udvikling let kunde tage en for Kongemagten og Statsforfatningen farlig og skadelig Vending. Den gamle svenske Adel, der for en stor Deel kunde udlede sit Udspring fra de stormfulde Tider i det 13de og 14de Aarhundrede, hvorfra Statsdannelsen og Forfatningen vare udgaaede, udgiorde Aristokratiets Grundkraft og Kiærne, og var ved sine store Eiendomme og Arvegodser uafhængig baade af Kongemagt og Hofgunst. Denne endnu bestandig mægtige Grundadel var vel ikke mere det, den fordum i Middelalderen havde været; men den kunde dog danne en stærk, paa sin Maade fri og republicansk Opposition imod den souveraine Myndighed, som Christina var saa tilbøielig til, endog med Forbigaaelse af

---

*) Det var Skik, at Rigets høie Herrer, som vare aflagte med store Forlehninger, mest i de nylig erhvervede Landskaber Lifland og Ingermanland, desuden erholdt Toldfrihed for en vis Mængde Sæd, som de fra disse deres Besiddelser udførte. En saadan Frihed erholdt f. Ex. i A. 1633 Axel Banér og Jacob de la Gardie, hver for 1500 Tdr. Korn, Skytte og Gyllenhielm hver for 1200, Gabriel Bengtson Oxenstierna for 1700, Peer Sparre for 1000 Tdr., Lars Sparre for 1300 Tdr. o. s. v. (Fryxell. VIII. 2. S. 223)

lovhævdede og statsretlige Former, at tilegne sig, og som hun havde arvet nok af sin Faders og Farfaders Aands- og Villieskraft til at udøve. Hun indsaae fuldkomment klart, at den stærkeste Modstand, hun herl kunde møde, altid maatte og vilde udgaae fra den gamle Grundadel og dens Parti i Raadet og Rigsstyrelsen. Deels for at virke imod Opposition fra denne Side, deels for at ophøie og berige sine Yndlinger og Tilhængere, overøste hun disse med Gaver og Forlehninger; imedens hun tillige ved talrige Adelsbreve, og ved hyppige Ophøielser til Hofembeder og i Grevestanden, søgte at give den nye Adel Vægt og Glands, og i den at danne sig en Støtte og Modvægt imod det egentlige Aristokratie, saavel i Standen, som i Rigsraadet. Herved opnaaede hun vel ogsaa, at den nyere, mere monarkiskſindede Hofadel opreiste et Parti, der i flere Tilfælde mere stemte og handlede imod deres egen Stands eller Aristokratiets Magt og Interesse, end understøttede samme. I Rigsraadet forstod hun meget vel at svække og adsplitte dets Kræfter, ved efterhaanden at bringe yngre, endog nylig af hende selv adlede Individer ind i Raadet, og saaledes at forøge det til et dobbelt saa stort Antal, som da hun tiltraadte sin Regiering. Men det var langt fra at hun altid saa let, som hun vilde, kunde faae Bugt med den gamle ubøielige Rigscantsler, vant til i mange Aar, med og efter sin Herre og Ven, Gustav Adolph, at styre Statsroeret med den kraftigste Haand; og da Christina blev mere og mere kied af at høre Modsigelser, enten af Oxenstierna, eller andre af de gamle og selvstændige Herrer i Raadet: fandt hun ogsaa en Udvei til ofte at undgaae Modstand og Hindringer fra denne Side for hendes egenraadige Lune og Ønsker.

Allerede fra 1647, da hendes Misforstaaelse med Oxenstierna og hendes unaadige Sindelag imod denne, hendes Faders og hendes egen trofaste Ven og Raadgiver, havde naaet

en afgiort Charakteer, kom hun efterhaanden meer og mere sieldent i de egentlige Raadsforsamlinger; men kaldte til sær-skilte Møder i hendes egne Værelser saadanne Medlemmer af Raadet, som hun helst vilde høre, og af hvilke hun enten ventede sig fuldkommen Føielighed, eller dog en mere eftergivende Modstand. Denne Fremgangsmaade, der var ganske stridende imod den 1634 af alle Stænderne, efter et Udkast af Axel Oxenstierna, hvortil Gustav Adolph skal have meddeelt Grundlaget, vedtagne Statsforfatning*), kunde tillige ikke andet end opirre Raadet og krænke det af Dronningen forbigaaede Parti. Oxenstierna i Særdeleshed, med sine mægtige og betydende Slægtninge og Tilhængere, følte sig tilsidesat, og harmedes i sit stolte, men for Sverriges Ære og Velfærd altid varme og nidkiære Sind, over at see Christina forlade den Bane til en statsklog, forstandig og huusholdersk Styrelse, hvortil han under Formynderregieringen havde søgt at lede den tilkommende Dronning. Han saae nu derimod, efter faa Aars Forløb (allerede 1647 begyndte hendes Uenighed med Rigscantsleren) hvorledes Christina ei allene tilsidesatte hans Raad, Planer og Forslag, men ikke sielden (f. Ex. ved de westphalske Fredsunderhandlinger) umiddelbart, efter egen Lune, under Indflydelse, saavel af det Franske Hof og dets Sendebud (den bekiendte Chanut), som af andre Fortrolige og Yndlinger, greb ind i den høiere Politik, og stundom hemmeligt modarbeidede Raadets og Ministrenes Forholdsregler og diplomatiske Forhandlinger. Overhovedet blev Forholdet imellem Christina og Oxenstierna fra 1647 til 1650 og endnu efter den Tid, altid

*) Denne foreskrev blandt andre Artikler, at Kongen havde at vælge blandt Rigets Adel et Antal af i det mindste 25 Raadsherrer, hvis Pligt og Rettighed det var, at paaminde Kongen om det som var Rigets Ret og Velfærd, samt tillige holde Stænder og Almue til Troskab og Billighed (Fryxell. VIII. 1. S. 18).

kun et saadant, der kunde finde Sted imellem en selvraadig Dronning, og en udvortes respecteret, i Hiertet ilde anseet, men uundværlig og uafsættelig Minister og Statsmand*).

Foruden den her berørte Partistrid og den ved mange Leiligheder fremtrædende Misnøie med Dronningens Regiering og med Statsforfatningen, der herskede hos den større Deel af Rigsraadet, forøgedes Stoffet til indvortes Uro, Utilfredshed og Giæring i Landet, ved en forøget Skattebyrde og formindsket Velstand blandt Næringsstanden. Af Alt hvad den svenske Stat ved Gustav Adolphs og hans Hærføreres Krigsbedrifter og Erobringer havde vundet i Tilvært af Lande, saavelsom i politisk Magt, Indflydelse og Anseelse, havde Sverrige selv endnu ikke sporet nogen velgiørende Virkning. Tvertimod havde Krigen tildeels formindsket den indre Nationalkraft, tilligemed Befolkningen. Hvad der i saa mange Aar ved Bytte, Brandskat og Fremmedes Krigshielp var indflydt i Krigscassen, havde dog aldrig været tilstrækkeligt til at bære den langvarige Krigs Byrder og Omkostninger. Skatterne, som ogsaa i Sverrige Bønder og Borgere for det meste maatte bære, vare forøgede; og uagtet Formynder-Regieringens gode og samvittighedsfulde Finantsbestyrelse, havde i Særdeleshed de senere Krigsaar fordret saa betydeligt stigende

*) Hvorledes Christina allerede 1645, da Oxenstierna efter Freden til Brømsebro, der ganske var hans Værk, stod paa sin høieste Spids af glimrende Navnkundighed og Berømmelse, betragtede Rigscantsleren, seer man af et Brev fra hende til Gesandten i Osnabrück Adler Salvius, som var en af Dronningens Fortrolige, med hvem hun hemmeligt correspondeerede: „Rigscantsleren giør sig nu ganske ydmyg; men quicquid id est, timeo Danaos & dona ferentes. Jeg finder hver Dag, hvorledes Taciti Ord paa ham kunne anvendes: „jam *Tiberium* corpus, jam vires, nondum dissimulatio deserebat." (Fryxel. IX. 1. S. 46.)

Udrustninger*) og Tilskud, at Formynderne ved Regnskabets Slutning 1645 maatte efterlade en Rigsgield af 1,113,198 Daler (en Daler paa den Tid omtrent liig med ⅝ Specie). Desuden havde man i de sidste 14 Aar afhændet for 1,492,201 Daler Krongods; tilsammen 2,605,399 Daler**). Men allerede 1632 var Kronens Gield 2,190,045 Daler; saaledes var den hele Forøgelse under Formynder-Regieringen egentlig kun 425,354 Daler; og det er en ganske urigtig Forestilling: at den slette Finantstilstand under Christinas Regiering ikkun var et Efterladenskab, hun havde modtaget fra hendes Formyndere***). Tvertimod havde Sverrige ikke allene, da den westphalske Fred sluttedes, vundet Øsel, Gottland, Halland, Jemteland, Herjedalen og Toldfrihed i Øresund fra Danmark,

---

*) Man har vel neppe nogen ganske nøiagtig Kundskab om den svenske Hærs Styrke før og under Trediveaarskrigen. Efter een Angivelse skal den 1628 have udgiort 17,000 Mand; 1634 omtrent 28,000 Mand, men 1628 være voxet til 120,000 Mand; men heri var da indbefattet alle de Tropper, som Tydskland maatte levere til Forstærkning for den svenske Armee. En anden Angivelse anslaaer Armeen under Carl X. til 9,000 Mand, under Gustav Adolph til 25,000, men efter 1636 til 44,000 Mand Landtropper og 10,000 Matroser (Fryxell, efter Raadsprotocollerne. VIII. 2. S. 222). Antager man det sidstnævnte Antal for at være den Krigsmagt, som Sverrige selv stillede, blive begge Angivelser vel ikke meget afvigende.

**) Fryxell. VIII. 2. S. 224.

***) Grauert vil saaledes for en Deel undskylde Christina med, „at ved hendes Regieringstiltrædelse var af alle Statsforhold Finantserne i den allerslettefte Tilstand." (Christina und ihr Hof. II. S. 222). At dette Udtryk er meget overdrevet, sees allerede af de ovenfor efter Fryxell meddeelte Data. Grauert, som i øvrigt ikke kan dølge, „at Sparsommelighed ikke hørte til de Egenskaber, Naturen havde tildeelt enten Christina, eller hendes Moder", taler ikke et Ord om, hvorledes Dronningen anvendte, hvad der blev tilovers af den tydske Erstatningssum; og tillægger, aldeles imod de historiske Vidnesbyrd, Formynderne, og siden Ministrene, den Bortødslen af Krongodserne, „hvorfor hun maatte bære Skylden". l. c. S. 324. Det ene er lige saa urigtigt som det andet.

en Deel af Pommern, Rügen, Wismar, Bremen og Verden fra Tydskland; men ved Freden var betinget en Erstatnings-sum af 5 Millioner Rigsdaler for Krigsomkostninger, som havde været meer end tilstrækkeligt til at afbetale Rigets hele Gield. Christina derimod eftergav ei allene en Deel tydske Fyrster deres Andeel i denne Sum, der saaledes svandt ind til neppe det Halve; men hvad der indbetaltes af den anden Halvdeel bortødslede hun, deels til sin kostbare Hofholdning og til pragtfulde Hoffester, deels til store Foræringer, saavel til hendes Yndlinger, som til udenlandske Lærde, til fremmede Ministre og Andre, som hun ofte meer end kongeligt begavede. Det var derfor saa langt fra, at Gielden formindskedes, eller Statens Finantser forbedredes ved hiin overordentlige Indtægtskilde: at meget mere Nøden og Pengeforlegenheden steg med hvert Aar, og til den Grad, at Dronningen (som man ogsaa jævnlig ved Juels Beretninger vil finde bekræftet) ofte ved Laan hos Private (f. Ex. Salvius, Ulfeldt o. fl.) maatte redde sig ud af saadan Forlegenhed, eller skaffe sig Penge til sine overflødige Foræringer eller anden Overdaadighed.

Saaledes er det tydeligt nok, at Statens Huusholdning og financielle Tilstand under Christinas Regiering ikke gik fremad, eller engang vedligeholdt sig som den var ved hendes Thronbestigelse, eller ved Trediveaarskrigens Slutning, men at den tværtimod med hvert Aar blev slettere; og den stigende Forvirring og Mangel paa Tilgangskilder, som ogsaa for Dronningen blev meer og mere følelig, kan uden Tvivl regnes til de Aarsager, der medvirkede til hendes Beslutning, at nedlægge Regieringen. Det var i Særdeleshed en af de for Riget skadeligste, og hos den største Deel af Nationen mest forhadte Udveie til Pengemidler og Forlehninger, nemlig Salg og Skienk af Krongodser, som Christina ved enhver Leilighed greb til, og som hun i nogle Aar drev til

en saadan Yderlighed, at hun tilsidst næsten tilbunds udtømte ogsaa denne Kilde. Ganske nøiagtigt at angive, hvad hun af saadanne Godser bortskienkede, er efter de bedst underrettede svenske Historieskriveres Tilstaaelse, knap muceligt; og der behøves heller ikke mere end enkelte Exempler for at vise, efter hvilken Maalestok hun ødslede med Statens Grundeiendom og Midlerne til Kongens Subsistents. Blot i det ene Aar 1651 skienkede hun til 3 nye Grever og 6 Baroner over 2200 saakaldte hele Hemman, et Jordmaal for Beskatningen, der i det mindste i Giennemsnit kan sættes lige med et Par Bøndergaarde i Danmark, efter disses ældre, sædvanlige Størrelse, men ofte til endnu langt mere.

Men Bortødslingen af Rigets Midler, ved Afhændelse af Krongodser under Christinas Regiering, gik endnu langt videre. Hvad der af saadant var skeet under Formynder-Regieringen var deels anvendt til velgiørende Statsindretninger (f. Ex. Stiftelsen af Åbo Universitet), deels var det en Følge af Krigens haarde Nødvendighed. Christina, uden at føle Trykket af denne, solgte Gods og Renter for 2,254,000 Rigsdaler i Kiøbesum og 146,000 Daler i Rente. „Historien kan ei op„vise nogen for Fædrelandet nyttig eller hædrende Indretning, „som fremmedes ved disse Midler. Man finder tværtimod, at „de for største Deel bortødsledes paa Fremmede, paa Yndlinger „og paa Hof-Forlystelser af alle Slags; samme Vei gik lige„ledes det langt større Antal af Eiendomme, som reent bort„skienkedes. Saaledes forsvandt i utrolig kort Tid næsten alt „Krongods og selvstændigt Skattegods", ɔ: Selveiergods, med staaende Afgifter til Kronen (Fryxell). Efter endnu bevarede Fortegnelser vare, indtil Christinas sidste Regieringsaar, i Alt 8816 Hemman solgte, 22,284, under forskiellige Vilkaar, bortskienkede; og de fleste heraf vare ligefrem gaaede

over til at blive Herregaards-Gods. I Sverrige og Finland regnede man paa den Tid 63,573 hele Gaarde; deraf vare, i Følge bemeldte Fortegnelse, 53,170 i Aaret 1653 i Adelens Besiddelse (Fryxell X. 2. S. 158). I disse faa Liniers Indhold, som knap nogen vilde finde troligt, dersom det ikke var bygget paa originale Statsregnskaber, ligger ikke alene det hele nøgne Resultat af Christinas financielle Statsstyrelse — men ogsaa Kilden, om ei til hendes egen Resignation, saa til Sverriges indvortes Historie og Revolutioner i de efterfølgende hundrede Aar.

Det havde ogsaa allerede længe, og ved flere Rigsdage, været en staaende Gienstand for Klager og Besværinger, især fra Bondestandens Side, at man saaledes, som ovenfor er viist, næsten havde skilt Kronen ved al Landeiendom, og Kongerne tillige ved den vigtigste Deel af deres aarlige Indtægt, hvorfor Erstatningsbyrden tilsidst maatte falde paa den skatteydende Deel af Folket. Det havde tydeligt og alvorligt været fordret, stundom endog af alle tre uadelige Stænder, at man skulde benytte Kronens Indløsningsret, til efterhaanden at vinde det afhændede Jordegods tilbage, og inddrage alle Forlehninger, hvortil Besidderen ikke havde udtrykkelig Arveret. Dette modsatte Adelen sig naturligviis af al Magt; hvorimod Dronningen, der selv i saa høi Grad havde bidraget til at gjøre det til en Nødvendighed at gribe denne Udvei, forstod at give sig Skin af, at hun i denne Sag var paa Almuens og Bondernes Side; ligesom hun jævnlig og ved flere Leiligheder modsatte sig Adelens Fordringer paa nye eller udvidede Rettigheder (f. Ex. 1649, da det forlangtes, at alle Cancellie-Embeder og udenlandske Gesandtskaber udelukkende skulde forbeholdes Adelsmænd). Længe lykkedes det hende ogsaa ved saadanne og andre Midler at beholde Bonde- og Borgerstanden

paa sin Side *), hvilket var hende saa meget vigtigere, da hun ikke kunde blive uvidende om, at hun havde et stærkt Parti blandt den gamle Adel imod sig, der længe havde gaaet om med det Forsæt, at faae hendes Magt indskrænket; bl. a. ved at ville fordre et Slags Haandfæstning af hende inden hendes Kroning, hvilken af forskiellige Grunde et Aar efter det andet blev udsat, indtil den endelig foregik efter Rigsdagen 1650.

Denne var ikke saasnart aabnet (i Slutningen af Jun. Maaned) før en Mængde diærve Klagemaal og Besværinger frembrød, saasnart Dronningens Proposition til Bevilling af en ny Udskrivning af Mandskab og Skatternes uformindskede Vedvaren, var oplæst. Resultatet eller Slutningen paa disse Besværinger var følgende: „Hvorhen have de 5 Millioner, hvorhen Indkomsterne af de nyvundne Provindser taget Veien? Og hvad har Sverriges Indbyggere vundet giennem den saakaldte ærefulde Krig, naar de efter dens Slutning skulde vedblive at bære Skattebyrder; som nu endog vare meget tungere end før Krigens Begyndelse?" — Christina brugte imidlertid ikke uden Fremgang sin sædvaulige Politik; og benyttede de uadelige Stænders Uvillie mod Adelen for at aflede deres Klager fra sig selv, og vælte dem over paa denne Stand. „Det var", siger Fryxell, „ligesom en taus Aftale imellem Dronningen og de uadelige Stænder, at disse skulde lade hendes egen Statsforvaltning og Magt uangrebne, og hun derimod hielpe dem til at

*) „Drottningen stod ei ännu illa i Folkets Mening. Man älskade henne för Fadrens skull, för hennes ungdom, för hennas egenskaper; man tilskref ei henne hvad landet led. Men sinnene voro i stor jæsning." *Geijer*, Sv. Folkets Hist. III. 455. Et Beviis mere herpaa er, at man paa denne Tid allerførst i Sverrige begyndte at skrive politiske Partiskrifter, som i Afskrifter spredtes rundt omkring i Landet; undertiden ogsaa, naar det lod sig giøre, bleve trykte (jvfr. Geijer, III. 455. 456. Fryxell, IX. 1. S. 84. 85.

tilintetgiøre Adelens vorende Overmagt". Af de øvrige Stænder var det heller ikke blot Bønderne, men ogsaa Præsterne, som istemte de stærke Klagemaal over Adelens overdrevne Forlehninger og dens Besiddelse af umaadelige Eiendomme, som for ikke længe siden havde været Kronens Gods; baade Geistligheden og Borgerne søgte ved denne Rigsdag at giøre deres særskilte Standsret gieldende, og snart enedes alle tre Stænder om at sende en Deputation til Dronningen, med Begiering om, at hun for at raade Bod paa Landets Nød vilde tilbagetage Krongodserne og nedsætte Skatterne. Dronningen modtog dette Budskab med megen Mildhed, gav Haab om Lindring i Landets Byrder, men uden at ville indlade sig paa det eneste Middel, hvori man saae nogen Udvei dertil.

Det var indtil den Tid uhørt, at ved nogen Rigsdag een eller flere af de uadelige Stænder for sig selv, og uden at være forenet med Adelen, henvendte sig til Kongen. Adelen optog dette Middel med stor Uvillie; og irettesatte Præstestanden med haarde Ord for dens Deeltagelse heri. Dronningen viste sig ikke blot ved flere Leiligheder gunstig stemt for de tre Stænder; men lovede endog aabenbart Præsterne sin Bistand og Beskyttelse mod Adelen, hvis denne vilde sætte sine Trudsler i Værk. Heraf forøgedes mere og mere Uenigheden og den bittre Stemning imellem disse Stænder; og det gik endog saa vidt, at de Rigsdagspræster, som efter den Tids Skik prædikede ved Hoffet og i Stadens Kirker, ikke afholdt sig fra haarde Udfald mod Adelen fra Prædikestolen, og det undertiden i Dronningens egen Nærværelse. Saaledes ivrede engang en Præst i Slotskirken, hvor Christina bivaanede Gudstienesten, mod de Adelsmænds Overmod og Ubarmhiertighed, „som lade fattige Mennesker døe af Hunger, men fede deres Heste og Hunde med den Sæd, Gud lader voxe til Menneskets Tarv"; og en anden Præst talte om „Adelens mæskede Hunde, der

laae i deres varme Bænk, og glæde ad den af Hunger og Kulde skiælvende Tigger." Men dette var netop sigtet mod Dronningens Yndling, Grev Magnus, der blandt sine øvrige fyrstelige Indretninger ogsaa havde en vel forsynet Hundestald; og saaledes traf Præstens dristige Ord paa et Sted, hvor de endnu den Gang ikke kunde have nogen Virkning hos Dronningen. Heller ikke var det hendes Tanke, at ville gjøre noget saa alvorligt og gjennemgribende Skridt for at svække Adelens Magt, som at tilbagetage de uhyre Eiendomme, hun for en stor Deel selv havde bortødslet paa denne Stand. Hun vilde arbeide mod Adelen, for saa vidt som hun ret vel vidste, at den rugede over Planer til at indskrænke hendes kongelige Myndighed; men hun vilde lige saa lidt lade sig noget foreskrive af de andre Stænder, og det er meget usikkert, om Christina overhovedet har havt nogen Følelse for Folkets Tryk og Nød.

Uagtet den hele urolige Giæring og de betænkelige og truende Symptomer til borgerlig Tvedragt og dens voldsomme Udbrud, som fandt Sted ved denne Rigsdag — uagtet de alvorlige Erindringer, Forestillinger og Protestationer fra de uadelige Stænder, som Christina baade mundtlig og skriftlig modtog; og uagtet Adelen selv var svækket ved Deling i to Partier — hvoraf det ene, med Sverriges største Statsmand, den gamle Rigscantsler Axel Oxenstierne til Hovedmand, holdt paa alle Aristokratiets Forrettigheder og dets hele Overvægt og Overmagt i Staten; det andet (som bl. a. i den bekiendte Bengt Skytte og den af Christina yndede Adler Salvius havde sine Ledere) mest bestod af den nyere Adel, som ikke havde saa meget at tabe, og derfor var mere ligegyldig ved det store Stridsspørgsmaal: blev Resultatet af denne Rigsdag i sig selv ubetydeligt. I det mindste kan dette vel siges, naar man vil sammenligne Resultaterne med de alvorlige

og truende Bevægelser og den forbittrede og høirøstede Partikamp, som Misfornøielsen hos de uadelige Stænder fremkaldte i en Skikkelse, man hidtil neppe havde kiendt ved nogen Rigsdag i Sverrige.

Det gik hermed endog saa vidt, at der ikke blot i Provindserne paa flere Steder viste sig Forbud paa voldsomme og lovløse Foretagender af Bønderne imod Adelen; men selv i Stockholm, især naar andre Anledninger kom til, fremkaldte Partihadet stundom blodige Optrin. Der berettes saaledes, at under Kroningshøitiden fandtes i een Nat ti Mennesker ihielslagne paa Stockholms Gader; og at dette vel neppe blot var Følge af den Drukkenskab, som Kroningsgilderne medførte, lader sig slutte deraf, at ogsaa et virkeligt Opløb af Borgerstanden fandt Sted, i hvilken Anledning adskillige Deeltagere bleve grebne og dømte fra Livet (Fryxell IX. S. 57). At den gamle Oxenstierne under disse Omstændigheder, skiøndt udsat for en dobbelt Fare ved Christinas hemmelige og aabenbare Opposition imod ham, og ved Hadet, som en stor Deel af det borgerlige Parti især havde kastet paa ham, som Aristokratiets mægtigste, meest charakteerfaste og aandfulde Hovedmand, hverken tabte Mod eller Kraft til at handle og tale imod den stormende Mængdes Klager og Fordringer: var uden Tvivl af betydelig Indflydelse. Desuden benyttede Christina egentlig kun de uadelige Stænder som et Middel til at sikkre sin Myndighed imod Adelens Planer til at indskrænke den. Da hun mærkede, at Stænderne begyndte at gaae til alvorlige Yderligheder, trak hun sig tilbage, og anbefalede bl. a. Præsterne en større Varsomhed i deres Yttringer. Selv viste hun sig i Gierningen uden Følelse for de Ringeres Tryk. De fagre Ord, hun brugte for at vinde de uadelige Stænder, faldt ud til tomme Løfter og Forsikkringer; og den væsentligste Gienstand for deres

Fordringer, de solgte og bortskienkede Krongodsers Indbdragning, omgik hun, eller vilde intet høre derom. „En saadan Fordring var et Indgreb i hendes Majestætsrettigheder; hun havde lovlig Magt til, efter eget Behag at bortgive Land og Lehn, Gods og Gaarde." Men tillige forstod hun at tale saa vel baade for Præster og Bønder og Borgere, som hun i et samlet Udskud, 20 Personer af hver Stand, lod komme for sig paa Slottet, at de tilsidst lovede hende, ikke at røre videre ved Spørgsmaalet om Krongodserne; hvorimod hun vilde modtage et skriftligt Indlæg om deres øvrige Besværinger. Med nogle giensidige Lempninger og Tilstaaelser, med en høitidelig Erklæring af Dronningen i Anledning af Udtrykket „vanbyrdig" i Adelens Privilegier („ingen *Vanbörding* skulle i Rikets Ämbeter drages Adeln öfver hufvudet"), som var de øvrige Stænder til stor Forargelse, med nye Privilegier, som gaves Præsterne, og nogen Nedsættelse i Skatterne for Borgere og Bønder; og til Slutningen med smigrende Berømmelser over de uadelige Stænders Iver og Nidkiærhed for Kronen og Fædrelandet, hvorpaa Christina ikke sparede i sin Afskedstale, endtes omsider Rigsdagen.

Herpaa fulgte Dronningens Kroningsfest (d. 20de Oct. 1650), hvis Lige i Pragt og Kostbarhed Sverrige aldrig havde seet. Paa Giæstebud, Ringrenden, Fyrværkerier og Baletter, som i næsten uafbrudt Følge, deels i Stockholm, deels paa andre Slotte, vedvarede fra October til ind i Februar Maaned, bortødsledes baade af Dronningen, af nogle blandt de Fornemme, og af de ved Syvaarskrigens Bytte berigede svenske Generaler, umaadelige Summer, paa samme Tid, som to eller tre Aars Misvært i flere Egne af Landet havde bragt Folket i Hungersnød. En eneste af Dronningen (9. Jan. 1651) given Balet beregnedes at have kostet henved 30,000 Rdlr. — Under saadanne Forhold forklarer man sig let, at Tilstanden

i Landets Indre frembød mangen skærende Modsætning til Statens glimrende politiske Stilling og til den udsvævende Luxus, Pragt og Forfinelse, som herskede ved Christinas Hof. Den længe hos Almuen nærede Utilfredshed og Misfornøielse blev efterhaanden alvorligere i sine Yttringer; og til disse hørte et Bondeoprør i Nericke (1653), som ogsaa P. Juel omtaler. Af anden Natur, men et paa den Tid ikke mindre mærkeligt Symptom, var den saakaldte Messeniske Conspiration (1651), hvis hele Yttring egentlig kun bestod i en Pasquil eller et Oprørsskrift paa Riim, men fuldt af urimelige Anslag, og en Blanding af Vanvid, Partihad og Opdigtelser, med de alt for vel grundede Sandheder om Christinas Ødselhed, Daarskaber og slette Regiering, om Folkets Nød og Almuens Tryk. Dette Foster af en 22aarig Ynglings overspændte og urolige Sind, havde Arn Messenius den Daarlighed at sende til Carl Gustav, som strax meddeelte det til Dronningen. Forfatteren røbedes snart ved sin egen Haandskrift; Christina behandlede baade ham og Faderen, den ældre Messenius, som dog i det mindste var uvidende om Sønnens Skrift, med yderste Haardhed; og begge endte deres Liv ved Bøddeløxen. Disse vare saaledes de ulykkelige Offere for Yttringen af en Mening, som en stor Mængde i Sverrige deelte med dem. Et talrigt Parti vilde have Carl Gustav sat paa Thronen, og det jo før jo hellere; men det kom ikke til Udbrud, deels fordi Christina i sin Kiækhed og Mod havde Vaaben, som man frygtede; deels fordi Mange forudsaae og ventede hendes Resignation, og derfor helst undgik voldsomme Skridt. Men Messeniernes Død kunde dog ikke bringe den offentlige Stemme til Taushed; og der fandtes Præster, dristige nok til, midt i Hovedstaden at hæve deres straffende Røst mod den overhaandtagende Ugudelighed og Usædelighed *),

*) Flere samtidige Vidnesbyrd oplyse, at Sædelighedens Tilstand i Hovedstaden under Christinas Regiering forfaldt i en kiendelig og betydelig

ligesom mod den herskende Uorden i Statsstyrelsen og i Rigets Huusholdning, hvilket Alt i Christinas Hoflevnet, Omgivning og Regieringsmaade havde sin rette Hovedkilde.

Man vilde tage aldeles feil, om man tænkte sig, at Christina, efter de Erfaringer, hun havde giort under Rigsdagen 1650, skulde have givet sin Regiering en anden Aand, og ved sit Hof, i sin Leveskik, sine Forlystelser og Tilbøieligheder, skulde have antaget et andet, mere sparsomt, for Statens ødelagte Finantser mere passende System. Det saae snarere ud som en Ironie, at Dronningen i Begyndelsen af 1651 giorde nogle Indskrænkninger ved sit Hof, gav endeel Kammerherrer, Hofjunkere og

Grad. Saaledes i en mærkværdig Brevsamling (paa Loberøds Bibliothek) af Johan Ekeblad, der en Tid var Hofjunker hos Dr. Christina, og i 15 Aar (1639—54) hver Postdag correspondcrede med sin Fader. Nogle i Wieselgrens „De la Gardiske Arkivet" VIII. p. 199—203 medeelte korte Uddrag vise klart nok, skiøndt uden alle Reflectioner, hvorledes det gik til ved Hoffets ødsle Fester, og blandt Adelen og i de ringere Classer; Dueller, Mord, Røverier, Indbrud, haarde og grusomme Straffe, hørte til Dagens Orden. Saaledes f. Ex. p. 198 om Borgerdøttre, som „gå ut på Malmarne (Forstæderne), inträda hos en Madam, ge henne en Sömndryck, lemna der ett litet foster, och sedan gå förrän gumman vaknat." S. 200. 201. (1653) „Upprorsstiftarne i Nerike skola nu straffas. Anstiftaren skall bära föra radbråkningen en glödgad jernkrona. — Hds. Maj. dansar nu Balett på Jacobsdal. — Nu hänga 9 Personer i Galgen; deribland en Prest. — Södermalms Galge är så fullproppad, att ei flera få rum. — Dronningen roar sig långt inpå nätterna; har denna veckan (25. Mai) haft 2 Comedier på Slottet på *Italienska;* i Natt spelte de *Holländska* Comedianterne för H. M. hvilka henne ei mycket behagade. I Söndags var H. M. på Diurgården och dansade" o. s. v. En nyere Forfatter ytrer i den Anledning: „Det var från Christinas Tid, som upplösningen af goda och anständiga seder förskrifver sig. - Christinas förakt för gudstiensten smittade snart Hof och Land. Alla Band af Tro och sedelära brötos; en Mängd för oerhörda Uppträden tilldrogo sig äfven bland Borgerskapets qvinnor. Bref blefvo öppnade, Lönnmord begångna, och i Stockholm hörde Inbrott och Stölder till ordningen för dagen." *Stockholm, dess Historia och Topografi,* &c. I Del. 1844. p. 231.

Hofmusicanter Afsked; imedens hun, ved Siden af denne ubetydelige Besparing, mere forøgede end formindskede Udgifterne i det Store paa mange andre Maader; i Særdeleshed ved at oprette og dotere Grevskaber og andre Lehn, ved at bortskienke store Pengesummer i Foræringer og Pensioner til Yndlinger og udenlandske Lærde, ved at oprette nye Embeder og Værdigheder, og paa andre Maader. Rigsraadernes Antal, som tilforn var bestemt til 25, men hvori man under Formynder-Regieringen af Sparsomhed havde ladet adskillige Pladser være ubesatte, forøgede Christina snart til 29, og udnævnte i April 1651 paa engang 8 nye Rigsraader, hvorved Tallet steg til 37. Var dette hendes Politik, for at forstærke sit Parti i Raadet, og tænkte hun maaskee ligeledes ved den Lehnsadel, hun oprettede eller fornyede og berigede efter en Maalestok, der var lige saa overdreven og urimelig, som hendes Hofpragt og hele Huusholdning med Rigets indskrænkede Statsmidler: saa var Følgen og Virkningen deraf ikke den, hun maaskee havde giort Regning paa. Hun fandt snarere i den ofte krænkede og tilsidesatte Rigscantsler en Støtte og Forsvarer, end i den Sværm af Hofadel og Yndlinger, hvormed hun omgav sig. Blandt de sidste stod længe Ingen høiere i Gunst og Indflydelse, end Grev Magnus Gabriel de la Gardie (Søn af Rigsmarsken Grev Jacob de la Gardie og den ved Gustav Adolphs Kiærlighed berømte Ebba Brahe). Paa denne af Naturen med mandig Skiønhed og glimrende Anlæg begavede, omhyggeligt opdragne og i classiske Studier oplærte, ved flere Aars Reiser og Ophold i Frankrige cultiverede, med fiin Verdensdannelse, mangesidige Kundskaber, Smag for Videnskaber og Konster, med Selskabslivets Talenter, en indtagende Personlighed og Hofcirklernes smidige Lethed rigt udstyrede Adelsmand, havde Christina ødslet Alt, hvad hun var i Stand til at bortgive — man meente endog hendes Hierte.

Det sidste er dog meget uvist; efter udvortes Grunde kunde man maaskee troe, at dersom hun havde villet indgaae Ægteskab og kunnet vælge en Undersaat, var der en Tid, da maaskee ingen Anden vilde været nærmere til at opnaae denne Lykke — dersom det saa kunde kaldes — end Grev Magnus*). I dets Sted gav hun ham en fyrstelig Ægtefælle. Han blev 1645 forlovet, og efter sin Hjemkomst fra en Ambassade til Frankrige, hvortil han reiste (1646) med et Følge af omtrent 200, nogle sige 250 Personer, gift (7. Marts 1647) med Pfaltsgrevinden Maria Euphrosyne, Kong Carl X.s Søster. De Naadesbeviisninger og Foræringer, Christina før og efter den Tid udøste over Yndlingen, ere uden Exempel i Sverriges Historie. Fryxell opregner dem paa eet Sted, saa vidt det er muligt at kiende dem (IX. S. 59—63) og hos ham maa man læse dem. Om hans Eiendomme og hans fyrstelige Pragt og Levemaade giver det tilstrækkeligt Begreb, at man anslog hans aarlige Indkomster allene af hans Godser og Forlehninger til i det mindste 80,000 Rdlr., og med denne, i hiin Tid uhyre Sum kunde han aldrig komme ud. I Pengesager vare hans Grundsætninger de samme som Dronningens**). Hans

*) Man kan vel ikke antage, at Grev Magnus har været Christina ligegyldig; hun gjorde sig i det mindste selv Umage for at gjendrive en saadan Formodning (Jvfr. bl. a. Cronholms Biographie i „Supplement till Biographiskt Lexicon". Lund 1836. S. 20). Fryxell (IX. S. 63—64) viser derimod, hvor meget der synes at antyde, at Greven virkelig, endog fra tidligere Aar har elsket Maria Euphrosyne (jvfr. Cronholm S. 7) og at hvad Christina følte for Grev Magnus snarest kun har været en høi Grad af den samme Følelse af personlig Tilbøielighed og Uundværlighed, som Konger have for deres Yndlinger. Grev Magnus blev heller ikke egentlig mere, uagtet alle sine høie Værdigheder og Embeder. I vigtige Statssager, hvor Christina næsten altid helst fulgte sin egen Villie og sine Luner, var hans Indflydelse ikke betydelig.

**) I ældre historiske Antegnelser om Dronning Christinas, Carl X.s og Carl XItes Tid, siges om Grev Magnus at han var „mycket vältalig,

høie og glimrende Stilling ved Hoffet, og i Dronningens nærmeste Omgivning (hans Bolig var i Stockholm paa Slottet selv) varede ogsaa desto kortere, jo mere ubegrændset han var stegen i Christinas Gunst og Fortrolighed. Allerede 1652 (da hans Anseelse endnu stod saa høit, at Ludvig XIV. tilskrev ham et egenhændigt Gratulationsbrev ved hans Udnævnelse til Rigscantsler) havde han den Krænkelse at see Udlændinge, som Lægen Bourdelot, Corf. Ulfeldt og Spanieren Pimentelli, indtage Pladsen ved hans Side i Dronningens Gunst: og hans Sol dalede saa hurtigt, at en opkommen Tvist med den lumpne Bourdelot blev den ydre Anledning til at Greven fra Begyndelsen af 1653 kiendeligt tabte i Indflydelse og Yndest. Vel vendte sig den lunefulde Christinas Sind meer end eengang i hendes Forhold til Greven; han modtog endnu i dette Aar betydelige Gaver, og efterat Bourdelot vår reist, talte hun om denne til Grev Magnus i de mest foragtelige Udtryk; men Greven kunde lige saa lidt taale at see sig fordunklet og fortrængt af Pimentelli, som af Bourdelot, og var maaskee endnu mere misundelig over den unge, for sin Skiønhed berømte Grev Tott, som Christina viste megen Opmærksomhed og Naade. De la Gardies onde Lune yttrede sig meer end eengang paa en for Dronningen ubehagelig Maade, og uforsigtige Yttringer, hvorved han compromittede sig selv og Andre ved Hoffet, paadrog ham i Slutningen af 1653 Christinas formelige Unaade.

---

bien faisant, hade store gåfver att vinna folks affection; var lärd, quick, kunnig i Potentaters interesse; men *commode*, ei nog begåfvit med *constance* och *fermeté*.... hade varit mycket rik, om han ei genom profusioner och oordentlig hushållning förstört sina affairer; capable att förstöre et helt konungarike, om det varit i hans våld; han lefde *du jour au lendemain*, föga bekymrad att fråga hvadan det kom, eller om det var med rätta." o. s. v.

Da han ikke vilde følge det Vink hun gav ham, at han i en Duel maatte byde den fornærmede Overstlent og Oberst Schlippenbach Satisfaction, benyttede hun formodentlig en ikke uvelkommen Lellighed til at forvise ham til hans Godser, og forbød ham at at komme for hendes Øine, før han havde opfyldt Ærens Fordringer. Grev Magnus havde aldrig viist sig feig; men hverken han selv, hans Slægt eller hans Svogre fandt det passende for ham, at duellere med en simpel Adelsmand, som Christina imidlertid, formodentlig for at ærgre De la Gardie, snart derefter udnævnte først til Friherre, siden til Greve. Bag ved disse Intriger stod vel egentlig Pimentell, som De la Gardies Eftermand i Christinas Yndest, og som den, der maaskee middelbart bidrog det meste til hans Fald. Det gik ogsaa her, som sædvanligt i lignende Tilfælde: den engang faldne Yndling kunde aldrig hæve sig mere; Christina svarede ham paa hans Forsvarsskrivelse i endnu mere ydmygende og foragtelige, end fortørnede Udtryk*), og viiste siden efter kun Had og Forbittrelse imod ham. Grev Magnus maatte nøies med at søge sin Trøst i gudelige Betragtninger**).

Denne Begivenhed var i øvrigt kun en forbigaaende Episode i Christinas sidste Regieringsaar, der bevarede den samme Charakteer af Letsindighed, Ødselhed, Tilbøielighed for Adspredelser, Pragt og Forlystelser paa den ene Side, og for

*) „Vous me faites honte, quand je pense à combien de bassesse Vous êtes déscendu .... dans cette malheureuse rencontre on n'a rien vu de grand, de beau, ni de généreux dans votre conduite; & si j'étois capable de repentir, je regretterois d'avoir contracté amitié avec une ame si foible que la votre." o. s. v. (8. Decbr. 1653.)

**) See f. Ex. hans af Cronholm medeelte Brev til Grevinden af A. 1654. (Biographie af Grev M. G. de la Gardie, i ovenfor anførte Tillæg til Svensk Biogr. Lexicon.)

Omgang med udmærkede Videnskabsmænd, og vittige Hoveder, paa den anden Side. Hendes Adfærd som Regentinde var stundom til den Grad uforklarlig, modsigende, vilkaarlig, ufornuftig og uforsvarlig for Moralens og Statskónstens Domstole: at det ikke er meget til Forundring, at man omsider søgte en Forklaring til hendes Handlemaade i et Slags Sindsforvirring, som man snart tilskrev en Trylledrik, hun skulde have faaet af den gamle Grevinde Ebba Brahe, snart en Forandring i hendes Natur og Constitution, foraarsaget ved de Midler og den Diæt, Lægen Bourdelot havde foreskrevet. Det er i det mindste ofte nok sagt, at Omgangen med denne ubetydelige, forfængelige, indbildske og umoralske, men vittige og underholdende Franskmand (fra Begyndelsen af 1652) virkede ikke allene til en dybere Forandring, men til Fordærvelse af Christinas Charakteer. Selv var hun letsindig nok til for en Tid at lade sig skuffe af den Maade, hvorpaa Bourdelot forstod at at giøre sig behagelig og gieldende og at giøre Andre latterlige; og det til den Grad, at hun offentlig erklærede ham for sin Tidsalders største Mand, og i et Aars Tid knap havde Øie eller Øre for nogen Anden, end Bourdelot. Denne bragte ogsaa baade ved sine diætetiske Forskrifter, hvorved det virkelig lykkedes ham at forbedre hendes Helbred, Christina til næsten reent at opgive alle alvorlige Arbeider og anstrengende Sysler; og benyttede tillige med det største Overmod sin Stilling til at spotte og ydmyge adskillige af de udenlandske Lærde, Christina havde trukket til sit Hof, ja tilsidst saa godt som reent at fortrænge dem fra hendes Omgang. Men i øvrigt viste hun sig ogsaa her lige saa flygtig og omskiftende, som ved saa mange andre Leiligheder. Ingen af Christinas Feil, Eccentriciteter og Udskeielser under hendes Regiering skadede hende hos den svenske Nation, ligesom maaskee personligt, til den Grad, som Bourdelots Omgang og Indflydelse.

Det almindelige Had, og den Forbittrelse og Foragt, hvorfor denne Yndling blev Gienstand hos hele Folket, fra de fornemste Herrer ved Hoffet, indtil Almuen, steg endelig til en saadan Grad, at Dronningen omsider i Junii Maaned 1653 fandt det fornødent at skikke ham bort; og han selv, der allerede eengang havde modtaget Ørefigen og Stokkeprygl af Grev Tott, fandt det raadeligt, at stiæle sig ud af Stockholm ved Nattetid. Men skiøndt hun endnu til det Yderste forsvarede ham, og paa det ivrigste anbefalede ham til Regieringen i Frankrige, hvor han derfor ogsaa efter Hiemkomsten blev aflagt med et Abbedie, og, foruden alle tidligere Foræringer, ved Afskeden skienkede ham 10,000 Rdlr. i rede Penge og en Vexel paa 20,000 Rdlr., havde han neppe været et Par Maaneder borte, før hun omtalte ham med den største Foragt, afbrød for en Tid al Correspondence med ham; ja drev sit forandrede Sindelag til den charakteristiske Yderlighed, at hun lod sin egen Anbefaling til det franske Hof gienkalde; hvilket dog kom for sildigt, da Bourdelot netop havde faaet sin Præbende.

Det i Anledning af denne usle Lykkesøger nævnte Beviis paa Christinas grændseløse Ødselhed, er vel ikke stærkere end de øvrige; men naar man i et eller andet, endog kort Tidsrum, overskuer hvad hun saaledes, foruden alt hvad der medgik ved Hoffet, øste bort til fremmede og indenlandske Yndlinger, til Slægtninge og andre fyrstelige Personer, bliver det næsten utroligt, i det mindste ubegribeligt, hvorledes Pengene kunde skaffes tilveie. Man seer af nogle faa Udtog hos Fryxell (X. S. 160) af et uden Tvivl interessant Document*): at allene i større Summer fra 3000 til 80,000 Rdlr.

*) „Förteckning öfver gåfvor under Christinas Regiering": i det svenske Kammer-Collegii Archiv.

(som hendes Moder fik), og uberegnet hvad hun skienkede til fremmede Lærde, har Christina i Aaret 1651 bortgivet omtrent 120,000 Rdlr., foruden aarlige Anslag i dette Aar, hvoriblandt 50,000 Rdlr. til Carl Gustav, og 24,000 Rdlr. til hans Broder Adolph Johan. Allerbedst seer man dog, til hvilken Grad hun har drevet Ødselheden, af den Tilstand, hvori hendes eller Rigets Finantser og Credit befandt sig, i Særdeleshed efter 1651. Allerede i dette Aar maatte Felttøimesteren Wittenberg, efter Dronningens Anmodning forskyde en Sum Penge til Gesandtskabet ved de polske Underhandlinger i Lybek; men kun imod Pant i Toldindtægten af Stockholm. Ved Pfaltsgreven Johan Casimirs Begravelse i Strengnæs 1652 havde Christina ikke de fornødne Penge til at giøre Reisen derhen, søgte længe forgieves at faae dem laant, og maatte tilsidst sætte sit Bordsølv i Pant. (Fryxell, jvfr. P. Juels Breve Nr. 55). Da hun 1653 vilde giøre en Reise til Wadstena, maatte Gustav Adam Banér laane hende Penge dertil; og blev derfor giort til Overkammerherre. Flere lignende Tilfælde (bl. a. hendes Forsøg paa at faae Pengelaan hos Borgerskabet i Stockholm 1652) omtales i Peder Juels Breve. Men Ingen har vel kunnet giøre bestemt Rede for de Summer, hvormed Sverriges rige Adelsmænd og Hofmænd, som hørte til Dronningens nærmere Parti, maatte kiøbe hendes Naade og Fortroende; altid vel i Form af Laan, hvormed det imidlertid uden Tvivl gik Flere, som det gik Corfitz Ulfeldt. — De endelige Resultater af Christinas gale Huusholdning vare ikke mindre bedrøvelige og ødelæggende for Staten, end Følgerne af den Luxus, Pragt og Ødselhed, hun indførte ved sit Hof, blev det for mange af de fornemste Adelsfamilier, hvoraf saa mange, efter at have sat sig i Gield for at følge Dronningens Exempel, tilsidst reent ødelagdes og forarmedes, da de ved Carl den Elevtes Reduction mistede deres uhyre Forlehninger.

Foruden at man kan beregne, at Christina, under sin 10aarige Regiering, udenfor Rigets ordinaire Indkomster, brugte af overordentlige Indtægter ved Krigsgodtgiørelsen og Salg af Krongodser henved 13 Millioner Daler Sølvermynt, efterlod hun en Statsgield, som den 1ste Januar 1654 udgiorde 4,950,778 Daler S. M. (eller med Fradrag af Kronens Activer, 3,654,575 Daler) i Stedet for at Gielden ved hendes Regieringstiltrædelse kun var 979,625 Daler S. M. Men endnu langt større var Tabet i Rigets aarlige Indtægter ved bortskienkede Krongodser. Disses aarlige Rente, eller Afgifter til Kronen, udgiorde allene for Christinas Regiering, 560,196 Daler S. M., eller en lige stor Formindskning i den aarlige Statsindtægt.

At handle om Christinas udenlandske Politik og hendes Forhold til fremmede Magter overhovedet, vilde føre for vidt, og kan ikke være Gienstand for disse indledende Bemærkninger; saa meget mindre, som meget herhen hørende uden videre Forklaring bliver tydeligt nok af Juels nedenfor meddeelte Beretninger, for de Aar disse omfatte. Det vil være nok at tilføie et Par almindelige Bemærkninger. Før Slutningen af den westphalske Fred, og Tilendebringelsen af de Forhold, der fulgte af denne Fredsslutning, var Systemet og Gangen i den svenske Politik i det Hele foretegnet ved tidligere europæiske Begivenheder og Stillinger; den fulgtes under Formynder-Regieringen, ledet af Axel Oxenstierne, med en stadig Holdning, der i flere Henseender tabte sig, da Christina selv kom til Regieringen. Den tvetydige Rolle, hun bl. a. spillede ved umiddelbar Deeltagelse i diplomatiske Forhandlinger, undertiden næsten reent imod Rigscantslerens Grundsætninger, gaaer forud for det Tidspunkt, hvor de Juelske Relationer begynde. Fra Aaret 1651 seer man hende, ligesom Forholdet allerede tidligere var, i Politiken ustadig og afhængig af Luner,

Egenraadighed, personlig Tilbøielighed og Uvillie. Hendes svage Side var at ville herske allene og befale uden Indvendinger, mere efter Indfald end efter Grundsætninger; og hun taalte derfor mindst dem, der, som Orenstierne, vare hende for overlegne i Regieringskonst og Statsklogskab; men, skiøndt hun længe var den gamle Statsmand unaadig, paa en Maade laae i aabenbar Strid med ham, og en Tid holdt ham borte fra Hoffet, ophørte hun dog aldrig i sit Hierte at erkiende hans udmærkede Egenskaber, eller at yttre sin Høiagtelse for ham. I øvrigt vare hendes politiske Handlinger og Fremgangsmaade ofte nok i Strid med Orenstiernes System og Grundsætninger; saaledes uden Tvivl ogsaa Dronningens kiendelige og paafaldende Nærmelse til det østerrigske Hof under hendes sidste Regieringstid, da hun maaskee mere tænkte paa sin egen Person, naar hun forlod Thronen, end paa Sverrige. For Frankrige var hendes personlige Tilbøielighed og Eftergivenhed langt tidligere og mere afgiørende; hun overførte den fra de Sværme af franske Hofbetiente, Konstnere, Lærde og Charlataner, hvormed hun omgav sig, til Regieringen og Hoffet; og var en Tid saa ivrig i sin Interesse for det franske Hof, at hun meget alvorligt gik ind paa Mazarins Forslag: at lade de i Tydskland værende svenske Tropper efter den westphalske Fred rykke ind i Frankrige, for at understøtte Hoffet imod Fronde-Partiet; dette var uden Tvivl ogsaa gaaet for sig, om ikke Orenstierne og Raadet paa det Alvorligste havde erklæret sig derimod. I Christinas sidste Regieringsaar blev hun dog betydeligt koldere for Frankrige. Man nærmede sig fra svensk Side stærkt til Spanien, fra hvilket Land man kunde haabe betydelige Handelsfordele; og den overordentlige personlige Gunst, som Christina kastede paa den spanske Gesandt Pimentelli, giorde hende nu lige saa ivrig for dette Hofs Interesser, som hun havde været for det franske,

uden at dog Følgerne deraf bleve af Betydenhed. Saaledes ogsaa med Forholdet til England efter Carl den Førstes Fængsling og Henrettelse. Her var Christina i Begyndelsen aldeles paa det kongelige Parti, og tog Sagen saa heftigt efter Kongens Død, at hun erklærede at ville gribe til Vaaben mod Parlamentet, saasnart hun kun havde Midlerne dertil. Flere Gange understøttede hun ogsaa Carl den Anden i hans Landflygtighed med Krigsfornødenheder; men efterhaanden vendte hendes Sindelag sig ganske, Deeltagelsen for den landflygtige Konge gik over til tomme Beklagelser; og Cromwell vandt hendes store Beundring, især efter at Protectoren saa godt som havde tilvendt sig monarchisk Enevoldsmagt. Forholdet imellem Sverrige og den nye engelske Fristat, eller rettere med dens Protector, blev meer og meer venskabeligt. Oxenstiernes Politik med Hensyn paa Sverriges Interesse, stemte i dette Punct overeens med Christinas Luner; og da Cromwell omsider, for at smigre Dronningen og underhandle med Oxenstierne, sendte en Ambassadeur, den bekiendte Whitelocke, til Stockholm (1653) kom det endelig, efter at man dog fra svensk Side havde trukket Underhandlingerne i Langdrag, for at oppebie Udfaldet af Krigen imellem England og Holland, i April 1654 til Afslutning af den Tractat imellem den førstnævnte Magt og Sverrige, der vel heller ikke blev uden skadelige Virkninger for Danmark, som i det Hele nærmere holdt sig til Forbindelsen med Holland og med den fordrevne Konge. Overhovedet vare ved Enden af Christinas Regiering, Sverriges politiske Forhold saaledes forandrede, at i Stedet for at denne Stat i 1644 befandt sig i Forbund med Frankrige, Holland og Portugal imod Østerrige, Spanien og Polen, var det svenske Hof 1654 i nær venskabelig Forbindelse med England, Østerrige og Spanien, men paa en meer eller mindre spændt Fod med Holland og Frankrige.

Forholdet imellem de to nordiske Nabomagter havde lige fra Frederik den Andens Tid og under hele Christian den Fierdes Regiering, ikke kunnet kaldes venskabeligt; allermindst siden denne Konge, efter det pludselige, for Danmark saa fordærvelige svenske Indfald 1643, havde maattet slutte den ydmygende Fred til Bromsebro 1645. Skiøndt Christina, medens denne Fred underhandledes, af Lune, eller for at have en Mening for sig selv, vilde være langt lemfældigere i sine Fordringer, end Oxenstierne: viste hun længere hen, efter Frederik den Tredies Thronbestigelse, i Hiertet aldrig noget gunstigt eller fredeligt Sind mod Danmark, hvor man dog ved flere Leiligheder giorde sig Umage for at vinde hende. At Oxenstierne skal have yttret Bifald med det danske Aristocraties Bestræbelser for yderligere at indskrænke Kongemagten efter Christian IV.s Død, (Fryxell, X. S. 148) kunde vel været overeensstemmende med denne Statsmands Grundsætninger, men yttrede i øvrigt ingen Virkning paa hans Politik efter Frederik den Tredies Thronbestigelse, da Oxenstierna baade modarbeidede Udbruddet af en ny Krig imellem de to Stater, hvortil det uden al Tvivl var kommet, dersom Christina havde raadet allene; og heller ikke viste sig som en Ven af Corfitz Ulfeldt, eller af dennes Planer imod sit Fædreland og sin Konge. Den først til Holland, derfra til Sverrige rømte danske Rigshovmester modtog Christina med endnu langt større Naade og Udmærkelse, end hans polske Collega Radzieiowsky. Hun tog ikke allene paa den umiskiendeligste Maade Ulfeldts Parti i det Forhold af en aabenbar Fiende og Forræder mod den danske Konge, hvori han satte sig efter sin Flugt fra Danmark; men hun laante endog til den Grad Øre til hans Forslag og Planer til at angribe denne Stat, at hun giorde dem til Gienstand for Rigsraadsforhandlinger, hvor det fornemmeligt var Oxenstiernes Modstand og Modgrunde, der seirede og

saaledes hindrede Ulfeldts Anslag. Efter at dette var foregaaet, og Christina den Gang ikke kunde sætte sin Mening igiennem, blev hun efter Sædvane snart mere ligegyldig for Sagen; søgte vel at benytte Ulfeldts Ærgierrighed og Hævngierrighed til at skaffe sig Pengelaan hos ham; men sparede heller ikke paa Forsikkringer til den danske Gesandt om sine Ønsker at vedligeholde Freden, ja endog at komme i nærmere venligt Forhold til Danmark. Hvor lidt hun dermed meente noget, røbedes for vel i den snart igien stigende personlige Gunst, hun viste imod Ulfeldt, som en Tid lang tilligemed Bourdelot (et værdigt Selskab for Rigshovmesteren) og Pimentelli, udgiorde hendes nærmeste og fortroligste Omgang. Hvor lidt derved kunde tilveiebringes nogen Nærmelse mellem Kong Frederik og Dronning Christina, er let at indsee; og det viste sig bl. a. ved Udfaldet af det forgieves til Stockholm i Foraaret 1653 affendte danske Gesandtskab, hvor lidt det var Christinas Alvor, at indgaae noget Forbund med Danmark; da hun ei engang vilde anvende det mindste af sin Indflydelse paa Ulfeldt for at bringe ham til at tilbagekalde de offentlige skriftlige Beskyldninger mod Frederik III., hvorved denne Konge i saa høi Grad havde følt sig krænket.

Forholdet imellem begge Hoffer, saaledes som det viser sig i Juels Beretninger, vedblev derfor indtil Christinas Thronafsigelse at være spændt, mistænksomt, udvortes høfligt og indvortes koldt. Man vidste paa begge Steder, at Venskabet var ikke meget at lide paa; i Danmark saae man, at den svenske Regiering bortgav Forlehninger i Halland, og bar sig ad, som den mindst tænkte paa at restituere denne Provinds om 30 Aar; hellere paa at beholde den som en god Begyndelse til at erhverve mere paa denne Side. I Sverrige, hvor man ved Brømsebro-Freden, foruden alt andet, ogsaa havde faaet Toldfrihed i Sundet, søgte man nu en ny Grund

til idelige Klagemaal over den med Holland sluttede saakaldte Redemptionstractat om Tolden; men den egentlige Ophavsmand til denne Tractat, Corfitz Ulfeldt, fandt ikke desmindre en Modtagelse, som om han havde viist Sverrige de største Velgierninger. Imidlertid maa man betragte Ulfeldts Stilling i Sverrige som væsentlig beroende paa Dronningens personlige Gunst, hvilken han i det Hele temmelig stadigt, og indtil hendes Afreise, vidste at vedligeholde. Hos Carl Gustav var han i den Tid endnu ikke synderligt høit anskreven; og Orenstierna misbilligede ikke allene offentligt baade Corfitz Ulfeldts og Radziejowskys forræderske Handlemaade; men erklærede sig ved flere Tilfælde (f. Ex. i det bekiendte Optrin ved Peder Juels Audients i Marts 1654) imod Dronningens partiske Adfærd med Hensyn paa Ulfeldt. Intet charakteriserer iøvrigt mere Christina fra en vis Side i hendes Charakteer, end den for en Regent uværdige Falskhed og Forstillelse, hvortil hun i dette Tilfælde nedlod sig, (skiøndt dette var Egenskaber, der ellers overhovedet vare hende fremmede), for at opnaae den Ydmygelse hun havde tiltænkt den danske Minister. Det var her allene personlig Tilbøielighed og personlig Animositet, som bragte hende til at sætte ethvert andet Hensyn tilside. Vi ville finde dette fuldstændigere lagt for Dagen, baade nedenfor i Juels Beretninger, og andensteds.

Til Historien af Christinas Resignation indeholder vel Juels Brevsamling ingen nye Oplysninger. Omstændighederne ved denne Begivenhed, der i henved 300 Aar har været Gienstand for saa manges Forundring, ere ogsaa bekiendte nok; men Sagen selv er lettere at forstaae for Enhver, der med nogen Opmærksomhed betragter Dronningens Charakteer og den Maade, hvorpaa hun førte sin Regiering. Man behøver endog slet ikke at antage nogen Forstillelse hos hende i dette Punkt; eller at hun af Forfængelighed skulde have søgt en

Vei til glimrende Navnkundighed, ved at gjøre et Skridt, der maatte forbause hele Verden. Det Sande var, at hun var kied af Thronen, fordi hun, naar hun vilde bruge sin giennemtrængende Forstand, og anvende den paa sig selv, bedst maatte erkiende, at hun ikke passede til at regiere, og allermindst en Stat som den svenske, hvor hverken hendes lidenskabelige, lunefulde, originale og bizarre Charakteer, hendes Anlæg og Kiærlighed for Videnskab og Konst, hendes Luxus og Ødselhed, eller hendes Lyst til Forandringer og Omskiftninger, snart i Politik, snart i hendes Yndlingers og Omgangsvenners Kreds, i Længden kunde finde Bifald og Næring, eller taales af Nationen. Til Regieringens daglige Byrder og eensformige Forretninger var hun aldeles ikke skikket; men, skiøndt hun selv ikke gad udføre dem, taalte hendes Stolthed ikke, at Andre giorde gieldende, hvad de i hendes Sted maatte virke og arbeide. Hendes Lyst var at herske, men tillige at nyde Livet i den fulde Frihed og letsindige Sorgløshed, som en Throne aldrig giver; hun har uden Tvivl meget tidlig (man mener endog fra 1648) følt dette og paatænkt sin Resignation, som hun tydeligt nok begyndte at forberede ved de Skridt, hvorved hun efterhaanden fik Carl Gustav udnævnt til øverste Feltherre, til hendes Efterfølger (1649), og omsider med Arveret for hans Dynastie (1650). Fra 1651 har uden al Tvivl hendes Beslutning været urokkelig; og hendes paafølgende Regiering saae ud som om hun kun vilde benytte de faa Aar før hun nedsteg fra Thronen, til i det høieste muelige Omfang at tilfredsstille sin Kiærlighed til Glands, Pragt, glimrende Fester og Adspredelser, Livet i en dannet, forfinet, vittig og livsuld Omgangskreds — ligesom overhovedet til alt Usædvanligt og Romantisk. Man kan saaledes ogsaa forklare hendes afsindige Ødslen med Krongodserne og Rigets Midler. Ved en mageløs Gavmildhed erhvervede hun sig for Øieblikket

Beundrere og Tilhængere. Det udsugede Rige, det udtømte Skatkammer overlod hun sin Efterfølger, for at øve sig i den Konst, at oprette en forfalden og ødelagt Statshuusholdning; og det saae ud som hun vilde give alting bort, og til den Grad udtømme alle Resourcer, for at Carl Gustavs nødtvungne Sparsomhed og Indskrænkning maatte faae Udseende af Karrighed, ved Siden af hendes glimrende og høisindede Ødselhed. I det mindste drev hun den systematiske Udplyndring af Kronens Eiendomme saa vidt, at hun 1653 (da hun flyttede til Upsala) lod udtømme Stockholms Slot til den Grad, at selv Tapeterne bleve nedtagne af Væggene, og at der ved Carl Gustavs næste Aar paafølgende Thronbestigelse og Kroning hverken fandtes Sølv, Kiøkkentøi eller Borddugе; men Alt maatte laanes eller anskaffes. I over hundrede store Pakkister bortsendtes Malerier, andre Konstsager, kostbare Haandskrifter og Bøger, Guld- og Sølvtøi, Meubler, og Alt hvad der paa nogen Maade kunde medtages og undværes, først til Götheborg, siden til Flandern. Christina havde i Slutningen af October 1653 forladt den af Pesten befængte Hovedstad og Stockholms udplyndrede Slot. Hun begav sig til Upsala, hvor hun i en indskrænket Kreds af dette Aars Yndlinger holdt sit Hof; indtil hun, efter de mærkværdige Rigsdagsforhandlinger 1654 om Thronafsigelsen og om Anslaget til Dronningens Underholdning, den 6te Junius med større Værdighed og ædlere Holdning, end hun havde regieret, nedlagde sin Krone, og i sine Taler og sin Adfærd engang endnu viste sig ganske som den sidste Ætling af Gustav Vasas Stamme. Var hun selv glad ved den endelig udførte Beslutning, saa var Nationen det ikke mindre. I Stilhed og Orden yttrede sig overalt en taus Tilfredshed; men en og anden Svensk hørte man dog med foldede Hænder og Blikket mod Himlen at sige: „Gud skee Lov! endelig have vi faaet os en Konge i Landet!“

De efterfølgende Uddrag indeholde mangehaande Træk, som af en paalidelig og umiddelbar Kilde oplyse Sverriges og Danmarks Historie, Christinas Forhold til sin Omgivning, og navnligen til Corfitz Ulfeldt, og mange Begivenheder ved hendes Hof, i de ovenfor omhandlede Aar. Læsningen af Peder Juels Beretninger vil igien blive lettere overskuelig og mere forstaaelig i endeel af dens Enkeltheder, ved den her meddeelte korte Indledning, hvis Hensigt allene gik ud herpaa.

1651.

1. (Nr. 1.) Den 20de April. „Dronningen har med Digniteter og Gods aflagt nogle sine høie Ministre; Hr. Gustav Horn f. Ex. er giort til Greve, Feltmarskalk Wrangel ogsaa til Greve, Rigstoimesteren Wittenberg til Rigens Raad og Friherre; Königsmark til R. Raad, Feltmarskalk og Greve; Hans Wachtmester er bleven R. Raad og Friherre. — Man har her nu igien Forhaabning, at Hollænderne skal søge saa vidt at extendere deres Redemptions-Contract, at Kronen Danmark skal have Aarsag at ønske, at være af med dem igien; saa de troer, at sligt kunde være Aarsag, at samme Tractater skulde brydes."

2. (Nr. 2.) 7de Jun.—[P. Juel var kommen tilbage fra en Reise paa Landet, „for Hs. Kongel. Hoihed (Prinds Carl Gustav) at opvarte", og „blev der med største Civilitet tracteret"] *). — „Man er her ilde tilfreds med Alliancen imellem England og de forenede Provincier; af Frygt, at slig Conjunction i Frem-

*) I et Brev af 7de Jun. fra P. Juel til Cantsleren Chr. Thom. Sehested (omtrent af samme Indhold som Brevet til Charisius) beretter han ligeledes sin Hiemkomst fra dette Besøg, og at „Hans „Kongl. Hoihed med største Respect talte om Hans Majestæt og det Kongl. Huus, og mig med største Naade og Civilitet „tracterede."

tiden meget kan skade dette og andre Riger." — „Den franske Ambassadeur Chanut tog Afsked den 5te Jun. og seiler om to Dage til Lybek, for at være Mægler i Tractaterne imellem Sverrige og Polen**). Fra det svenske Hof er man endelig bleven enig om at sende derhen Grev Magnus (de la Gardie), Salvius, Hans Wacktmester og Secr. Canterskeen. — Greverne, som tilforn kun havde været lige med „Herremænd" (Adelige) i Privilegier, have nu faaet Kronens Tiende i deres Grevskab, baade af deres eget Gods og af Adelens, som er beliggende i samme District; ligesom de ogsaa have faaet Justitiens Administration derover."

3. (Nr. 4.) 29de Jun. „Denne Krone vil ved de lybske Tractater søge, at Kongen af Polen for sig og sin Familie skal afstaae den Rettighed og Titel, han til Sverrig pretenderer; og tilligemed cedere den Rettighed til Lifland, som Polen haver, og levere fra sig nogle Slotte, de Polakker der endnu indehave." — „Man haver her havt en Biderværdighed fra det Keiserlige Hof, eftersom Dronningen udi sin Skrivelse til Keiseren med Residenten Biørneklow gav Keiseren ikke anden Titel end Serenitas Cæsarea; hvorfor de keiserlige ministri samme Brev igiengave til R. Biørneklow og sagde, at Keiseren intet Brev vilde annamme, uden der var Majestatis Titel udi; hvorfore Dronningen haver et andet Brev med den begierede Titel ladet did afgaae; dog ladet sige, det skeete i den Mening, at Keiseren igien skulde give hende samme Titel."

4. (Nr. 5.) 18de Jul. „Anlangende dette Hofs Mening om Toldvæsenet i Sundet, saa haver jeg Umage nok at slette adskillige Tanker, som de haver fattet om den hollandske Residents Procedure i Sundet. — De ville intet tilstede, at bemeldte Resident udi nogen Maade sig med Certificationerne skulde befatte."

**) I ovenanførte Brev hedder det om Chanut: „Han blev af Dronningen vel regaleret, saa vel som hans Frue og deres Suite, blandt „andet en St. Amant kaldet; for de Vers han giorde paa Dronningens entrée til Kroningen, fik han en Kiæde paa 300 Rdlr, „og en Pung med 1000 Ducater. Samme St. Amant haver „Titel af Gentilhomme de la chambre de la Reine de Pologne, og var „hidkommen for at besee Kroningen."

„Hans Kongel. Hoihed har været her stille (i Stockholm) siden Torstensons Begravelse (d. 30te Jun.). Hans Pension er giort paa 80,000 Rdlr. om Aaret. Hans Broder, Hertug Adolph, er bleven Torstensons Successor, har faaet 12,000 Rdlr. som Gouverneur af Gottenborg til aarlig Betaling, 6000 Rdlr. som Grand chambellan, og beholder sin gamle Pension paa 3000 Rdlr."

5. (Nr. 6.) 26de Jul. „I Gaar var det Christinæ Dag, hvorfore her en Ringreuden blev anstillet, og en Priis opsat paa 1200 Rdlr., som en Herremand, Claus Tott*), vandt; om Aftenen blev dandset en Bergerie, hvor Dronningen og Prindsen med hans Broder dandsede selv. Theatrum var giort af Fyrrebræder og overklædet med Granriis og Enebærriis som Galerier, heel artigt."

(Det øvrige see Ny Danske Mag. VI, S. 71, hvor hele Brevet er aftrykt.)

6. (Nr. 7.) 2den August. „Man er her ilde tilfreds med Staden Bremen, at de en halv mutinerie mod de svenske Commissarier Rosenhane og Königsmark haver anstillet; og haver man derom i Gaar havt den Bremiske Gesandt, her er,

*) Clas Tott, en Søn af Åke Tott og Dattersøns Søn af Erik XIV var udmærket baade ved Skionhed, ridderligt Væsen og stor Færdighed i alle Legemsøvelser. 1651 begyndte han først at vise sig ved Hoffet, og vandt Christinas udmærkede Yndest og Naade. Allerede 1652 blev han i sit 22de Aar udnævnt til Greve, 1653 til Overkammerherre, Rigsraad og Capitain for Dronningens Drabanter, o. s. v. Han udmærkede sig bl. a. ved Spillesyge, ved flere Dueller (endog med Hertug Adolph Johan) og ved at give den almægtige Bourdelot Prefigen, da denne stod høiest i Christinas Gunst. Ikke desmindre holdt Grev Tott sig i Dronningens Yndest indtil det allersidste, og traadte ganske i Grev Magnus de la Gardies Sted, da denne faldt i Unaade. Hun gik endog til de største Yderligheder i sine Naadesbeviisninger; saaledes havde hun den Plan, at ville faae Cl. Tott udnævnt til Thronarving, om Carl Gustav døde uden Livsarvinger; siden vilde hun giort ham til Hertug, hvilket strandede, da baade Axel Oxenstierne og Per Brahe afslog denne Værdighed m. m. (jvfr. Fryxell. X. S. 30. 31.) I øvrigt var hans Yndest især kun personlig, og han synes hverken at have søgt eller opnaaet anden Indflydelse.

haardt i Skoje. — Prindsen reiste i Dag otte Dage bort til Øland, hvor han denne Sommer forbliver, saa dette Hof bliver derover heel øde. Den største Deel af Raadet er borte; ogsaa Cancelleren (Oxenstierne) agter sig bort til sit Gods, saa den, som haver her at negotiere, veed ikke hvem han skal vende sig til.“

7. (Nr. 8.) d. 9de August. — Man fik med sidste Post Tidender fra Blie, at Hr. Corfitz Ulfeldt did var ankommen. Juel forventer med næste Post Visshed derom fra Mr. Charisius. (Allerede d. 2den Aug. beretter han at have modtaget Efterretning fra Kiøbenhavn om Ulfeldts Afreise til Holland, og beder Charisius melde ham, hvad han veed derom.)

8. (Nr. 9.) d. 16de Aug. „Salmasius vil om faa Dage bort til Lands giennem Danmark til Holland*). Duyrie, Dronningens øverste Medicus og Favorit, og Freinshemius**) have begge resigneret, og drage bort med Hustruer og Børn. Endog alle tre have største Aarsag at berømme Dronningens Liberalitet mod dem, saa drage de dog malcontents bort, formedelst denne Nations Incivilitet mod Fremmede(!)“ — „Man er meget ilde tilfreds med Staden Bremen, for tvende Affronter; først da de svenske Commissarier begierede homagium (Hylding); og siden da de med Skyden og Paukeslag vilde giøre sig lystige Christinæ Dag, hvilke to Acter Borgerskabet ved en mutinerie vilde modstaae. Nogle Orlogsskibe equiperes og komme uden Tvivl til at besøge Weseren.“

*) Om Salmasius og hans Forhold i Sverrige til Isak Vossius, see nedenfor S. 329.

**) Freinsheim, eller Freinshemius, en berømt latinsk Philolog og udmærket Taler, var 1642 bleven indkaldt som Professor i Upsala; hvor han 1647 holdt en latinsk Tale paa Dronningens Fødselsdag, som til den Grad vandt hendes Bifald, at hun strax skienkede ham 500 Ducater, kaldte ham til Stockholm, og udnævnte ham til sin Bibliothekar med 2000 Rdlr. aarlig Løn og frit Underhold paa Slottet. Da hans Helbredstilstand ikke tillod ham at blive længe i Sverrige, gav hun ham hans hele Løn i Pension. Hans Eftermand hos Dronningen blev Vossius, og som Professor i Upsala den lærde og kloge Joh. Scheffer fra Strasborg, som Christina havde megen Agtelse for; men heldigviis lod blive ved Universitetet.

9. (Nr. 10.) d. 30te Aug. (Trykt i Ny Danske Mag. VI. S. 71. 72.)

10. (Nr. 11.) d. 6te Septbr. „Man bemøder sig her til Hove, at ville træffe et Giftermaal imellem Hertugen af Croye og Fru Marie de la Gardie, Feltherrens Datter, som er Hr. Gustaf Oxenstiernes Enke.“ — „Parlamentets Skibe have taget et af Stockholms Saltcompagnies Skibe; Dronningen lader Tolderen, Benjamin Bonel, reise did, førende Breve fra bemeldte Compagnie, det at igienfordre; men Hendes Maj. vil intet selv derom skrive, fordi man er her ret ræddе for Parlamentet.“ [Den Portugisiske Ambassadeur bad Dronningen om et Skib, til at overføre hans Gods til Lissabon eller i det mindste til Hamborg; men hun negtede det, for ikke at give Parlamentets Skibe Anledning til at overfalde det svenske Skib, paa Grund af at det førte Portugisisk Eiendom. Salt-Compagniet vilde heller ikke overlade ham noget af dets Skibe.] „Dronningen henreiste i Mandags til Nykiøbing til sin Fru Moder; Salmasius fulgtes med hende did; og drager siden videre derfra til Holland, til Lands giennem Danmark.“

11. (Nr. 12.) Den 27de Septbr. „Dronningen synes endnu stærkt at være udi den Mening at ville resignere; og lader det Huus, som hun kiøbte af Feltherren (Jacob De la Gardie) til sin Fru Moder, meublere, ligesom til at boe der; dog holdes det endnu hemmeligt, og er ingen communiceret uden Rigens Raad“. — Gesandten „har nu stor Besværlighed formedelst Rigens Hofmesters (C. Ulfeldts) Ankomst hid den 6te Septbr., som efter sin Forretning igien derfra reiste for faa Dage siden. Han begierede og bekom Leide at maa sikkert boe og sig opholde under Kronen Sverrigs Protection og Gebiet, hvor han vil. Han mener at vil boe til Wismar eller Stade, saa det vil blive stor Forhindring og Fortred, saa længe han samme Protection nyder.“

12. (Nr. 13.) Den 4de Octbr. „Dronningen menes nu vist at ville resignere Regimentet til Hs. K. Hoihed. Rigsraadet arbeider stærkt derimod, og vil hende derfra raade; men hun bliver hart ved sin Mening.“

13. (Nr. 14.) Den 11te Octbr. „Udi disse Dage ere her Breve fra den Svenske Agent til Dantzig ankomne, som melde, at Rigens Hofmester (Ulfeldt) did var kommen, Dagen efter at Kongen af Polen var derfra reist, og at han fulgte efter Kongen; det meentes, at han derfra vilde til det Keiserlige Hof. Slige hans Reiser forundrer man sig meget paa her; man haver og vis Efterretning, at han var til Brüssel hos Erzhertugen før han drog til Sverrige.“ — „Den engelske Parlaments Victorie foraarsager her stor Perplexitet, og jeg troer vel, at denne Krone ikke skal blive den sidste, der skal søge Alliance og Correspondence med samme Republique. — Man er her ilde tilfreds med Polen, fordi at de Polske Tractater til Lybek af dem saa uformodentligen ere brudte; mueligt, at disse (de Svenske) tor søge med Magt, hvad de med det Gode ikke kunde faae.“

14. (Nr. 15.) Den 18de Octbr. „Hvad Mr. Ahlefeldt angaaer, som Feltmarskal Wrangels Hofmester siges at være ihielstukken af, vilde jeg ønske, at jeg kunde tiene ham noget herudi; men som Sagen ikke er under denne Krones Jurisdiction, saa frygter jeg, at her er lidet at vente fra; andet end jeg skal ved Skrivelse til Feltmarskalken søge at formaae, at han Sagen ikke for haardt urgerer.“

15. (Nr. 19.) Den 13de Novbr.*). „Den Alienation af det Gods, som enhver for sin Charge indehaver, behager ikke dem, som samme Gods haver; det tør vel og gaae tilbage. — Dronningen har i disse Dage giort den forrige Rigens Drost, som for 12 Aar siden er død, til Greve udi sin Grav; hvilket er skeet derfor, at Fru Maria De la Gardies's Døttre, som ere denne Drosts Sønnedøttre kan blive Grevinder.“

16. (Nr. 20.) Den 29de Novbr. „Man har Tidende, at Parlamentet fomenterer consilia mod den Øresundske Told; hvorfor Spiring**) faaer Ordre at giøre en ouverture til en

---

*) Nr. 16 og Nr. 18 forefindes, men indeholde intet for disse Uddrag.

**) Han var 1649, og formodentlig endnu, svensk Resident i Holland, (see Histor. Tidsskr. III. 387—88, jvfr. Nr. 19 og Nr. 27 nedenfor), hvorfra han, som man seer, blev sendt over til England, hvor han følgende Aar døde (see Nr. 28).

Alliance. Saafremt Parlamentet noget mod os skulde begynde, saa tvivler jeg ikke, at vi jo skulde have stor Fortred ogsaa af denne Krone; og man mener her, at Danmark ingen Middel har, Parlamentet at contentere, efterdi udi Redemptions-Contracten er udlovet, ingen Nation udi Øresunds Told at privilegere videre end de da vare. — Man opretter her nu et Rysk Compagnie, som sig alle Ryske Vare skal tilhandle, og bliver det Rydserne forbudet, at sælge deres Varer til andre, end dem af bemeldte Compagnie; hvilket er vel imod sidste Pacta imellem Moskow og Sverrige; men saadant agtes dog ikke." — „Dronningen haver lovet Hertugen af Croye 40,000 Rdlr. for sin Affnit(?) af Pommern, efterdi hans Fru Moder er den sidste af den Pommerske Linie."

17. (Nr. 23.) Den 20de (Decbr.). [Man længes meget efter at vide Spirings Negotiation; da den meest gaaer ud paa at persuadere Parlamentet om den Hinder, alle Nationers Handel faaer ved Redemptionstractaten.—Ambassadeuren Chanut vil mægle imellem Sverrige og Polen. Hans Forslag til Forliig gaaer ud paa, at Kongen af Polen skal opgive sin Paastand paa Sverrige; Dronningen derimod afstaae Lifland arveligt, hvilket Kongen dog skulde erkiende som et Lehn af Sverrige, paa samme Maade som Churfyrsten af Brandenborg Preussen, og Fyrsten af Curland sine Lande. Vilde Dronningen ikke afstaae Lifland, da skulde hun hielpe Kongen til at indtage Preussen fra Churfyrsten, og han skulde besidde det arveligt, paa samme Vilkaar, som Churfyrsten nu har det. Man incliner i Sverrige til hiin Mening, naar nemlig Sverrige kan opnaae at faae Pillau og Memel.]

18. (Nr. 14.) Den 27de Decbr. „Rigsdagen var berammet at holdes strax i tilkommende Aar, men bliver nu en Tid lang opsat, efter Cantslerens Raad: at man først skal lade de Humeurer sætte sig noget, som med Messenio kunde være interesserede. — Den Herold, som efter gammel Sædvane Juleaften udraabte Julefred, forkyndte derhos: at Dronningen vilde herefter hver Uge gaae eengang i Cancelliet, og giennemgaae diaria, paa det Sollicitanterne ikke over Billighed af Secretariis skal opholdes."

1652.

19. (No. 25.) Den 3 Januar. „Man er meget ilde tilfreds med det Svar, Generalstaterne have givet Spiring; og ønske alle høie Ministre her, at det kunde komme til Ruptur imellem England og Holland. Om det skeer, tør man i Danmark ikke vente noget godt herfra."

„En af Dronningens Hof-Prædicanter, Mag. Peder, prædikede St. Stephans Dag, og i Dronningens og Rigsraadets Nærværelse exagererede meget den Materie om martyrio; og sagde, at nogle i disse Tider bleve martyriserede og henslagtede som Fæ, for nogle faa Ord, som de havde talt for det gemene Bedste; men at sligt uskyldigt Blod vilde vist raabe om Hævn til Gud i Himmelen. Bemeldte Præst blev strax removeret ab officio; efterdi det optoges som han Messenium vilde undskylde.*)"

*) At dette har været den til Hofpræst lidet skikkede Prædicants Mening, kan, efter de af Juel meddeelte Udtryk, ikke omtvivles. Hans Dristighed i at holde en saadan Prædiken d. 26de Decbr. er mærkværdig nok, naar man veed, at det var den 22de Decbr. 1651, at de ulykkelige Messenier, Faderen Arnold Johan, og Sønnen Arnold Messenius, henrettedes i Stockholm. De vare Søn og Sønnesøn af den lærde, men urolige og voldsomme, af Gustav Adolf ubarmhiertigt behandlede Historieskriver Johann Messenius, som under 19 Aars haarde Fængsel paa Kajaneborg i Finnlands øde Østerbotten, hvor man efter 5 Aar ogsaa tog hans Børn fra ham, skrev sit bekiendte Værk: *Scandia illustrata*, og døde Aaret efterat man 1635 havde ført ham derfra til Uleå. Dette hans mest berømte Arbeide (Joh. Messenius udgav selv desforuden ikke mindre end 58 Skrifter) — for hvilket hans Enke af Formynder-Regieringen i Sverrige løskiøbte sin Søn, som Gustav Adolf, uden Lov og Dom, af Had til Faderen, 1624 havde ladet sætte i Fængsel, — deelte paa en Maade sin Forfatters underlige og ulykkelige Skiebne, og blev ikke trykt før A. 1700. Naar man hertil lægger Sønnen, Arnold Johan's, forunderligt omskiftende Levnetsløb, hvilket han, efterat have været i stor Yndest hos Christina (der 1642 udnævnte ham til Rigshistoriograph, og 1647 skienkede ham endeel Jordegods og ophøiede ham i Adelstanden) endte fire Aar derefter ved Bøddelens Sværd, vel ikke uden middelbar Deel i det oprørske Skandskrift af Sønnen mod Dronningen og endeel af den høie Adel: saa vil man ikke let i den nyere Tid kunne opvise en mere uheldig Familie. (Om den ovenfor

— Dronningen har ved en skarp Skrivelse citeret Rigsraad Bengt Skytte.*) — I Stockholm har for kort siden været en „Ryds“ (Russer) „som giver sig ud for at være Demetrii Søn, og begierer Assistence til at recuperere Riget fra Storfyrsten. Han har ofte havt hemmelig Audience, og er med store Promesser bortreist.“

„Rigens Hofmester lader her anholde hos Dronningen om Medici Bestalling for Dr. Otto Sperling; jeg haaber det skal ikke gelinge.“ (I sit næste Br. af 10 Januar skriver Juel: „Doctor Sperlings Employ er mig lovet her, ikke at skal gaae for sig.“)

20. (No. 26.) Den 10. Jan. Rigstøimester Wittenberg er bleven ophøiet til Greve; og Niels Tungel,**) „som

nævnte Præst Mag. Peder (formodentlig „den urolige, trættekiære Petrus Arensbeckius,“ som dog siden blev Sognepræst i Stockholm) s. Fryxell. IX 1. S. 160, i Anm. I et følgende Brev af 17de Jan. melder P. Juel: „at den Hofprædicant som blev afsat, fordi han mal à propos vilde bringe Messenierne i St. Stephani confrérie, er ved Manges Intercession igien tagen til Naade.“)

*) Denne meget vel oplærte, talentfulde og verdenskloge Adelsmand var i øvrigt uden Fasthed i Charakteren, ligesom uden Religion og Moralitet. Men han forstod den Konst at giøre Lykke ved et Hof, som Christinas, og blev i A. 1646—50 af Dronningen begavet baade med høie Værdigheder og med Godser. Hans Vaklen i Grundsætninger bragte ham imidlertid ud af den vanskelige Ligevægt i et Forhold, hvor han i Begyndelsen ganske havde slaaet sig paa Dronningens og hendes monarkiske Absolutismes Parti; siden i skiulte Intriguer vilde giøre sin Lykke, snart hos Folkepartiet, snart hos Thronfølgeren. Christina mærkede Uraad, og B. Skytte tabte meget af hendes Tillid, især efterat Gr. Magnus de la Gardie var stegen saa høit i hendes Yndest. I A. 1651 reiste han udenlands, under Paaskud af at besøge et Bad; imidlertid opkom Messeniernes Proces; B. Skytte havde en Tid lang været i meget god Forstaaelse med Arn. Johan Messenius, og der reiste sig, under dennes Forhør, farlige Angivelser imod ham, som Messenius vedblev, lige indtil paa Retterpladsen, at bevidne. Christina kaldte nu (som vi ovenfor see) B. Skytte tilbage; men han fortsatte sin Reise, endog til Constantinopel, og kom først hiem langt hen i følgende Aar. (s. nedenfor.)

**) Tungel, der allerede 1630 blev ansat som Secretair eller Skriver i Rigsraadet, og 1637 blev adlet, ansaaes for en noget tvetydig Person, om

hidtil haver været Secretarius udi de danske og svenske Depêches, er nu bleven Hof-Cantsler, hvilken Charge Salvius har havt, inden han blev Rigens Raad."

21. (No. 27.) Den 17. Jan. "Dronningen er reist til Nykiøbing; før sin Afreise vilde hendes Maj. have regaleret et Pfaltz-Sulzbachsk Frøken med 6000 Rdlr., eftersom hun en Tid lang haver været i Enkedronningens Hof, og vil nu hiem igien; "men som her er udi dette ærario en extraordinaria paupertas:" saa haver hendes Maj. leveret General-Tolderen et forgyldt Sølvservice, som han skulde sætte i Pant for samme Sum og love i 16 Maaneder 10 pCt. Interesse." — "Stændernes Udskuds Separation, som skeete før Nytaar, gik saa hemmelig til, at Mange her veed intet deraf endnu. Det skeete uden nogen publique Demission, men blev ansagt Capita af hver Stand; man var glad, man blev dem qvit."

22. (Nr. 28.) "Her er formeret en stor querelle imellem de fornemste Familier, af Aarsag at Dronningen har tvunget en sin Hofjomfrue, en Sparre af Slægt,*) som var trolovet med Grev Bengt Oxenstierne, Sverriges Plenipotentiarius til Frankfurt, (sic) at hun haver maattet slaae op med ham, og love

---

hvem man antog, at han modtog Stikpenge, ja endog en aarlig Pension af den danske Resident, for at røbe, hvad der i Raadet foregik. (Fryxell. VIII. 177. X. 87.) Der berettes ogsaa, at Oxenstierne pleiede, ved de vigtigste Sager, at vise Tungel og de andre Skrivere ud af Raadet, og da selv at føre Pennen. — Hvorledes det endog hermed forholdt sig, saa kom Tungel, der aldrig var afholdt af Oxenstierne, derimod i stor Raade hos Christina, førte ved flere Leiligheder hendes hemmelige Correspondence, og blev brugt i andre Tilfælde, f. Ex. til at virke for Carl Gustavs Valg som Thronfølger. Dronningen anbefalede ham derfor ogsaa i de varmeste Udtryk til sin Efterfølger, "som en af Kongehusets, og især Prindsens, mest hengivne Tienere."

*) Den for sin ualmindelige Skiønhed berømte Grevinde Ebba Sparre, som tillige ved sin elskværdige Charakteer og ved et fuldkommen uplettet Rygte, viste sig i en klar Glands ved Christinas Hof. Det var et fordeelagtigt Træk hos Christina, at hun altid blev tro i sin Yndest for denne Dame, der ansaaes for den eneste Veninde, Dronningen har eiet.

at ægte Gr. Jacob de la Gardie,*) som er Grev Magni Broder. Grev Oxenstiernes Fader haver med stor Passion Dronningen sligt remonstreret; dog forgieves; og nu spargerer Oxenstiernes Familie meget præjudiceerligt om Feltherrens Grevinde, at hun med en fortænkt Videnskab sine Børns Lykke saa høit bringer.“ — „Man er her over Spirings Creditivs Tilbagesklikkelse af Parlamentet meget perplex; eftersom man frygter, at inden det herfra kan remedieres, kan Hollænderne avancere deres Tractater til denne Krones Navigations Præjudice.“

(Kongen af Spanien har antaget den Mediation, som Dronningen tilbød ham imellem sig og Frankrige; men med det Vilkaar, at Spanien vil have Keiseren til Mediateur, tilligemed Sverrige.)

23. (No. 29.) „Man desspererer her, at den Demetrii, som jeg sidst skrev om, noget skal kunne udrette; han er til Reval, og tør ikke komme videre. Storfyrsten havde hidskrevet og ham begieret (udleveret); men man vil ikke give ham løs. — Man haver nu her et nyt Giftermaal i Sinde med Hs. Kgl. Høihed og Hertugens Datter af Gottorp, eftersom man er meget ilde tilfreds med Hertugen af Meklenborg for Tolden og Licenterne i hans Land, som han dem vil disputere.“

„Paa det den slette Opinion, som de her haver om vores estat, desbedre kan bekræftes, saa er Hr. Ebbe Ulfeldt Christoffersen**) uden Kongens Vidskab hidkommen, og adskilligt her negotierer, hvorom jeg i Fremtiden mere kan skrive.“

---

*) Jacob Casimir de la Gardie (f. 3. Febr. 1629) anførte som General det sv. Infanteri ved Kiøbenhavns Beleiring, og faldt i Løbegraven for en Kanonkugle d. 7. Oct. 1659. Hans Fader var den bekiendte Rigsmarsk og øverste Feltherre Jacob de la Gardie, d. 1655. (Jvf. Sv. Biogr. Lex. II. S. 98, hvor den ovenfor anførte Omstændighed dog ikke omtales.)

**) Ebbe Ulfeldt til Ovesholm, en Søn af Christoffer Ulfeldt til Svenstrup, stammede i fierde Led fra Ebbe Ulfeldt til Svenstrup, som var Broder til Jacob Ulfeldt til Korsbølle, fra hvem Rigshovmesteren Corfitz Ulfeldt nedstammede i tredie Led. Han var gift med Leonore Christinas Søster, Frøken Hedevig, og var af den Ulfeldtske Familie den eneste, der aabenbart slog sig paa sin Frændes og Svogers Parti. Aarsagen, hvorfor han nu begav sig til Stockholm, laae vel tildeels i det samme Forhold, hvori hans Giftermaal

24. (Nr. 30.) Den 7. Februar. „Hr. Ebbe Ulfeldt er her endnu; hans Anbringende er endeel privata mod en af sine forrige Tienere paa Osel; endeel, at som han i Danmark er ganske af hans Creditorer frataget det han eiede, saa søger han her at naae employ og en Pension. Jeg haver dog lagt saa vidt Fundament, at jeg haaber ham intet skal concederes, som Hans Majestæt kan være suspect, heller præjudiceerligt."

25. (No. 31.) Den 14. Februar. „Den, som har været Cronen Sverriges Resident i Rysland, er i disse Dage hid ankommen, og blev strax derpaa taget i Arrest. Storfyrsten har forklaget ham, at han adskillige Gange har truet Storfyrsten i sine Negotiationer, og engang for préseance draget sin Kaarde mod Storfyrstindens Fader. Inden faa Dage ventes her en Ambassade hid fra Moskow."

„Mr. Charisius kunde høit forobligere mig, om han vilde ved en af sine Tienere lade erfare til Amsterdam eller i Haag, om jeg der ikke skulde kunne bekomme en Laquei, som enten var italiensk fodt, heller og kunde tale perfect Italiensk. Om slig en var at bekomme, og han til Kiøbenhavn eller Helsingør mig maatte skikkes med det første, da skeede mig et stert Venskab.

26. (No. 32.) Den 21. Februar. „Grev Magnus haver bragt det saavidt siden han fik Inspectionen over Renteriet, at alle Donationer, Pensioner og sligt, ere eximerede af Cancelliet og lagte til Renteriet, der at depecheres. Dronningen vil licentiere de fleste Secretarios af Cancelliet, og give dem anden employ; saa her bliver en general Reformation. Beuclerus har faaet Befaling at sammenskrive Historiam belli Sueco danici ultimi. — En Borgermester af Gefle er i disse Dage her indsat (i Arrest), fordi han haver messeniceret udi sine Discurser om denne Regiering. — I Forgaars havde en Rysk envoyé

---

havde bragt ham til K. Frederik III. Tillige var han af Christian IV. bleven sat til Lehnsmand over Osel og Bornholm; men havde ikke giort Rede og Regnskab for disse Lehn efter Kongens Død; og paastod paa sin Side, at have Fordringer paa den danske Krone. Under Christina gik han i svensk Tieneste, steg til Generallieutenant, fegtede mod sit Fædreneland i Krigen mellem Christian V. og Carl XI, og døde i Stockholm 1682.

Audience hos Dronningen; hans Ansøgning er at begiere den Demetrii Slægt fangen (som dog alt er borte), og at klage over den sidste svenske Resident; saa og at gratulere Dronningen til de erobrede Lande i Tydskland, hvis Titel hun hidindtil ikke haver kunnet faae af Storfyrsten."

„Det Frøken af Pfalz-Sultzbach reiser om faa Dage bort; hun fik 1000 Ducater, en skiøn Demants Ring, og et Demants Contresei; man havde vel samlet mere Middel til hende; men saa haver Grev Magnus havt det behov. Hs. Kongl. Hoihed haver paa Øland ladet bastonere en engelsk Greve, Rylvin*) af Slægt; Aarsagen vides ikke. Dronningen er derfor malcontent. Samme Rylvin var her vel lidt, fik af Dronningen stor Foræring, og en Recomendation til Parlamentet."

27. (No. 33.) Den 28. Februar. „Jeg fornemmer ugierne den Difficultet, som er med Tractaterne udi England med Holland og samme Republique, saa vel som at Spiring**) er der accepteret, hvilket Alt vil foraarsage os Fortræd; og frygter jeg, om det mellem begge Republiquer kommer til Ruptur, at denne Krone (Sverrige) da skal søge, at sætte sine mange Protestationer mod den Øresundske Redemptions-Tractat i Værk mod Danmark." — — — „Endskiøndt det nu vel synes, at denne Krone for sin Fattigdom ikke meget skal kunne udrette: saa er dog eet Middel for haanden, som er to store Capitaler i Salt-Compagniet og Tiære-Compagniet, som sig kan beløbe paa 300,000 Rdlr.; og om Kronen nogen Krig begynder, saa tager den bemeldte Summa op, enten Participanterne ville, heller ei." — „Dronningen haver i Sinde at ville giøre en ny Ordning ved Cancellie-Væsendet; at alle Supplicationerne skulle leveres til Grev Magnum først, at han siden Hendes Maj. af dem skal referere."

28. (No. 34.) Den 6. Marts. „Hans angenemme No. 33 er mig vel behændiget, hvoraf jeg fornam Spirings Død og denne Krones Negotiations Forhaling i England, som er godt for Os; jeg haaber, at Mr. Willumsen derved faaer en lettere Negotiation."

---

*) Formodentlig **Ruthven**, Navnet paa en gammel skotsk Pairsfamilie.

**) Om Spiring, den svenske Resident i Holland, der sendtes over til England for at underhandle med Parlamentet, s. ovenfor No. 16.

„Dronningen har havt mange Bud efter Cantsleren, som er paa Landet, og malcontent for de Forandringer, Gr. Magni Consilia her have indført, ham uafvidendes, helst i Cancellie-Væsendet; og troer jeg vist, at naar han kommer hid, en stor Deel gaaer tilbage af det, som er resolveret.“ — „Om det Øresundske Væsen haver jeg havt en og anden Negotiation; og ere de komne udi anden Forfaring derom, end som Dureliis (af Had, at han mister en stor Part af sine extra) haver hid calumnieret; og er nu forfattet en ordre derom, som ligelydende alle Stæderne, som Søfarten er bevilget, er tilsendt.“ — „Jeg vil ikke haabe, at vi i denne Sommer noget fiendtlig haver herfra at frygte; og, som Tilstanden er i Polen, saa tør den Dantzigske dessein ogsaa avortere. General Wachtmeister er reist giennem Danmark hid, og haver den gode acceuil, han til Hove der fik, foraarsaget, at han ikke alleneste meget vel berømmer Hans Maj.; men ogsaa haver informeret sig saa vel om den Sag om Dina, at dette Hof er blevet desabuseret af den contrarie Parties Indbildinger.“

29. (Nr. 35.) Den 13de Marts. „Frøken Hedvig kom hid i Forgaars. Om Hr. Ebbe Ulfeldt vil saa continuere, som han begynder, saa kan han ikke leve under 6—8000 Rdlr. aarligen. Han er 16 Personer stærk, med 15 Heste.“

„Dronningen haver tilbudet Grev Johan Oxenstierne Finlands Gouvernement; men han undskyldede sig derfor, og sagde, at om han ikke her ved Hoffet maatte betiene sin Cancellie-Charge, saa begierede han Forlov at maatte drage til Pomern paa sit Gods der at blive.“ — „Den Borgermester af Stockholm, som for Messenii Sag var berygtet og fangen, skal til Jønkøping, der at blive Vice-Præsident i Hofretten. Den Borgermester af Gefle, som en Tid haver været fangen, for at han havde talet og skrevet for dristigt om denne Regiering, skal relegeres til den coloniam udi America, som kaldes Ny-Sverrige.*) Stockholms Stads Secretarius er i disse Dage afsat, forbi han er een af dem, som Messenius havde udlagt.“

*) Han blev dog, efter P. Juels Br. af 20. Marts, af Dronningen pardoneret, at han maatte blive i Sverrige; dog uden nogen Tieneste.

30. (No. 36.) Den 20. Marts. „Mr. Appelboom fik Befaling med forrige Post, at holde sig færdig til den engelske Reise, og idag faaer han Ordre, at reise did at tractere med Parlamentet paa samme Fundament som Spiring; som er, at stabilere Commercierne mellem Sverrige og England; og saafremt det kommer til Ruptur mellem Parlamentet og Hollænderne, og Kronen Danmark derudi ogsaa skulde indvikles, som man her vist troer, da skal han offerere en Alliance herfra; saa de agter at dele halvt med Parlamentet."

[Der rustes ved Flaaden. Viceadmiralen Henrik Gerritz, „som Louis de Geer antog i sidste Krig," sendes til Holland, for „hemmelig at antage Skibs-Officierer;" Skibsmajoren Klerk til Gottenborg for at mønstre Baadsfolket; Hr. Ake Hansson, en af Rigets Raad, i samme Ærende til Finland o. s. v. Et Fiske-Compagnie er oprettet, som skal have Privilegium paa at tilhandle sig alle Fiskevarer, saa at udenlandske Kiøbmænd og indenlandske Fiskere til ingen andre, end til dette Compagnie, maa sælge deres tørre og saltede Fisk. Compagniet vil søge K. af Danmark om „nogen Frihed til at fiske under Island, Norge og Danmark, og salte sin Fisk i samme Havne" o. s. v.]

„Churfyrsten af Saxen og Hertugen af Brunsvig have tilskrevet Dronningen efter Keiserens Befaling, at Keiseren og Stænderne kunde ikke forstaae, at Kronen Sverrige efter instrumentum pacis var berettiget at beholde Licenterne udi Hinder-Pomeren, og begierede at Sverrige uden Ophold vilde levere bemeldte Hinder-Pomeren til Chur Brandenborg."

31. (Nr. 37.) Den 27. Marts. „Eftersom man her nu begynder at tvivle, at der ikke skal blive Krig,*) saa mener man igien, at Parlamentet og Holland sig skal forene mod Danmark, for Islands, Øresunds og andre Sagers Skyld. — Bonell havde med sig et Memorial, som Kiøbmændene her have ham medgivet over den Skade, som de engelske Udliggere havde tilføiet de svenske Skibe udi denne Krig, hvilket var regnet til 80,000 Rdlr. men han giver ringe Fortrøstning om noget Vederlag."

„Salmasius og Freinshemius ere begge med store

*) Imellem England og Holland.

Conditioner revocerede, om de ville komme. Beuclerus*) er tilsinds at ville bort, og anholder om sin Afsked."

32. (No. 38.) Den 3. April. „En fornem Adelsmand, Erik Soop kaldet, har her for et Aar siden beligget en anden Herremands Hustru, medens han var i Tydskland; og som hendes Mand lod sig skille ved hende for Capitlet, saa haver Soop for nogen Tid siden ladet sig vie til hende; hvorfor han for to Dage siden er af Hofretten her condemneret at give 1000 Rdlrs. Straf til de Fattige, og til evige Tid rømme Sverrige."

„Man er her meget scandalizeret over, at man forstaaer, at den spanske Ambassadeur Brun haver i sit eget Huus taget Overhaanden over Mr. Spiring; jeg maatte gierne vide, om han den Stiil med alle kongelige Residenter holder. Her ved Hoffet er det ubrugeligt. Den Polske envoyé Mr. Canesilles faaer et af Dronningens Orlogsskibe med sig til Dantzig, hvilket ikke skeer saa meget af den Respect, man haver om hans Herre, som for at medskikke en Person, adskilligt hemmeligt med Staden Dantzig at handle."

33. (No. 39.) Den 10. April. „Hans angenemme No. 37 er mig vel behændiget . . . . Den Envoyé fra England, han omskriver, er endnu ikke hidkommen, men ventes med Forlængelse. Gud give at hans Søgning er ikke af den Indhold, som man her mener; fordi dette Hof er saa begierligt efter Danmarks Ruin, at det endelig troer, at Parlamentet vist skal begynde noget fiendtligt imod os." — „Dersom Parlamentet noget sligt skulde tentere, da troer jeg ikke at det bliver hielpløs herfra, om det accorderer en god profit hid. Paa Skibsholmen armeres her stærkt; her ere nu 36 Orlogsskibe, men 6 eller 8 ere ganske uduelige til Krigen for deres Alder skyld."

„Man er nu i Arbeide om at samle en stor Summe Penge til de Udgifter, som urolige Tanker medføre; og haver Dron-

*) Joh. Henr. Boecler fra Strasburg, indkaldtes 1649, paa samme Tid som Freinsheim, til Professor i Historien ved Upsala Universitet, hvor han kom i fiendtligt Forhold til de Studerende, og forlangte efter to Aar sin Afsked. Christina bevilgede den, skiøndt ugierne; skienkede Boecler 4000 Rdl. og en Guldkiæde, udsatte en Pension for ham paa 800 Rdl. og gav ham Titel af svensk Historiograph og Raad. Han skrev en Hist. af Krigen imellem Danmark og Sverrige 1642—45. (S. ovenfor No. 26.)

ningen allerede laant 25,000 Rdlr. af Salt-Compagniet, dog mod Participanternes Villie; hun lader nu anholde hos Tiære-Compagniet om en større Post, efterdi dette er nyere; begierer og derhos af Borgemester og Raadet i alle Stæderne, at de ville unde hende deres Besolding, som de for deres Charges indehaver udi dette Aar; tager og til sig alle Stipendia, som alleslags Cronens Ministre dette Aar tilkommer." — „I Gaar lod Hendes Maj. forsamle Borgerskabet her af Staden paa Raadhuset, og dem proponerede ved en af Borgemestrene, at de hende vilde laane 100,000 Rdl.; men de svarede, at deres Formue bestod udi nogle nye Huse; vilde Dronningen tage dem, saa kunde hun, Penge havde de ikke." . . . . „Paa alle disse Penge giver Dronningen sin Obligation ud til Interessenterne, at betale dem igien om to Aar. Man giver for, at samme extorsion skeer for tre Aarsager: 1) at betale Kronens Gield. 2) at defrayere Grev Magni Ambassade til Wien. 3) til en Bygning, Dronningen haver for paa Stockholms Slot, hvorom et dessein er formeret, at den fierde Part af Slottet skulde stødes ned, Slottet forvides, med Galerier, Statuer, Grotter og andet af Marmor beprydes, og begynder de allerede at rive ned af det gamle; men jeg troer, at alle disse tre Ting gaaer tilbage, og de engelske Tractater allene agtes."

34. (No. 40.) Den 17 April. „Man tracterer endnu med Borgerskabet om de 100,000 Rdlr. at opbringe. Imidlertid lader Dronningen a parte tractere med de fornemste Herrer, at de ogsaa vilde udlaane en god Summe; af hvilke de øverste i Raadet haver hver lovet 10,000 Rdlr." — „Den engelske envoyé ventes endnu med Længsel. Den theologus Duræus, som er med ham, skal ikke nu finde saa stor Bigotterie her ved Hoffet, som han saae sidste Gang han var her."

[Prindsen (Carl Gustav) vilde have draget til Gottenborg for at staae Fadder til den unge Prinds, Hertug Adolphs Gemalinde har faaet; men da han fik at vide, at Dronningen paa sine Vegne havde sendt Grev Jacob de la Gardie derhen, betænkte han sig, og reiste strax fra Stegeborg, hvor han havde besøgt sin Fader, tilbage til Øland. Dronningen havde først bestemt, at sende Grev Magnus derhen, og da vilde Carl Gustav

ogsaa have reist; „men Grev Jakob tykkede han, at være formeget at cedere.“]

35. (No. 41.) Den 24. April. „Hr. **Ebbe Ulfeldt** fik anden Paaskedag General-Majors Bestalling og en Pension paa 3000 Rdlr. aarlig; hans Gage som Gen. Major er 1200 Rdlr. Dette er ham bevilget, ikke allene Rigens Raad uvidendes, **men ogsaa mod deres Villie**; han vil nu med det første have sin Datter herop. Grev **Magnus** er den, som ham allene beskytter.“

„Fra England er her Underretning, at Parlamentet skal have dessein paa **Archangel** eller Muskow, det at indtage, hvilket her ikke ilde behages, fordi man troer, at Sverrige lige saa let skulde tages i Societet af Krig der, som mod Danmark, og derved faae nogle flere Provincier af Rysland ind, end de man nu haver.“ — „Under-Cantsleren af Polen *) som forleden der blev dømt fredløs, er udi Forgaars hid ankommen. — Hr. **Bengt Skyttes** Hofmester er for nogen Tid siden kommen hid. Han drog fra sin Herre i Sibenbürgen, som vilde derfra til Constantinopel. Benjamin Bonell haver faaet Befaling at komme tilbage igien. Man er her ikke tilfreds med ham for hans comportement paa Reisen igiennem Holland, hvor han Louis de Geer haver fortalet; saa haver og **Spiring** og hans Søn ikke roest hans conduite meget i England.“

*) Den berygtede **Hieron. Radziejowsky**, en værdig Staldbroder til Corfitz Ulfeldt, med hvem han deelte Christinas Yndest, og med hvis Skiebne hans egen havde endeel Liighed. Stoltbed og Æresyge vare ogsaa den polske Magnats Hovedfeil. Personlige Aarsager gav den første Anledning til hans Fald, (bl. a. Skindsyge mod hans Frue, en fornem, rig og deilig Enke, som han havde ægtet) og et i Warschau forefaldet skandaløst Optrin, i det han med flere hundrede Mand vilde storme et Kloster, hvortil Fruen havde taget sin Tilflugt, men blev afslaaet. I den herover opstaaede Rettergang, hvorunder det tillige oplystes, at Radziejowsky havde staaet i forræderisk Forbindelse med de oprørske Cosakker, vilde han ikke møde, blev dømt fra Liv, Ære og Gods, og rømte først til Siebenbürgen, siden til Wien og Nordtydskland, og endelig til Sverrige, hvor han, med Hensyn paa det spændte Forhold til Polen, overhovedet blev vel modtaget; men i Særdeleshed af Christina i nogen Tid behandlet med den mest smigrende Udmærkelse. (Jvfr. Nr. 36, 45, 49, 56, 83, o. fl.)

36. (No. 42). Den 1. Mai. „Mig er sagt, at Hr. Corfitz Ulfeldt haver ved sidste Skib, som her ere fra Stralsund ankomne, undskyldt med sin Indisposition, at han ikke kunde hidkomme."

„Den Polske Under-Cantzler bliver her extraordinarie caressefferet og respecteret; man erfarer vel ikke end, hvad hans Anbringende her er, eftersom den Tid, han her haver tilbragt, er endnu kun passeret udi Visiter; dog er mig sagt, at han paa Fyrsten af Siebenburg, Ragotzys, Vegne skal have at tractere; hvilket ikke kan være, uden hans Fædreland til prejudice. Her ventes og med det første hid en Polakker, Bituzki kaldet, som tilforn har været Jesuit, og Prinds Carls af Polen Mignon, og udi sidste interregno var Hoved for den Faction, som soliciterede høibemeldte Prindses Valg, og er nu af Kongen disgusteret. — Den engelske Envoyè l'Isle var med sidste Post ankommet til Hamborg, tilligemed een, som skal til Danmark. Dronningen haver her i Sinde, at ville sende en Ambassade til Frankrige, at mediere Forligelsemaal blandt Kongen og Prindserne."

37. (No. 43.) „Under-Cantsleren af Polen har Ordre fra Ragotzy, og adskillige malcontents i Polen, at skynde Kronen Sverrige til Krig imod Kongen; og de Andre ville hielpe Ragotzy til Kronen; dog holdes dette meget hemmeligt. Men uanseet at Dronningen offentlig og mange Gange haver fortalt, at Bengt Skytte imod hendes Villie var reist til Constantinopel: saa mærker jeg dog, at han havde expresse Ordre baade at reise did, og til Siebenbürgen, at søge paa begge Steder alliance mod Kongen af Polen."

[Det svenske vestindiske Compagnie vil til Ny Sverrige i America sende Bønder, som skulle dyrke Jorden, „og fundere en ret coloniam." Med de andre Kiøbmandskibe sender Dronningen to af Kronens. Kongen af Spanien har befalet Gouverneuren paa Porto Ricco, at han skal restituere Compagniet to Skibe m. m., som han forrige Aar tog fra dem, og herefter behandle dem som Allierede og Venner.]

38. (No. 44.) Den 15. Mai. „Den envoyé fra Parlamentet af England er udi Søndags forleden hidkommen. Ham blev efter Begiering en af Hof-Carosserne med sex Heste

modsendt; dog søgte man efter at affrontere ham lidet med sit Creditive, efterdi Spiring saa længe blev opholdt. Dronningen sendte Maitre des ceremonies til ham, før han fik Audience, til hvilken han maatte vise Inscriptionen paa sit Creditive; og efter Audiencen den Gang Dronningen havde læst Brevet, da maatte en Secretarius bære det igien til bemeldte Envoyé, at han skulde explicere noget, som ikke var vel skrevet, og Subskriptionen. Man er her tilgavns mortificeret over hans Negotiation, eftersom den intet bestaaer i andet, end at undskylde, at Spiring blev saa længe opholdt uden at naae Audience, og at erbyde god Correspondence."

39. (No 45.) Den 22. Mai. „Den Lothringske envoyé er her endnu; det er en meget dristig Løgner og aldrig kan nogen Minister participere mere af sin Herres Naturel, end han. Hertugen af Lothringen tilbyder Dronningen, at laane hende saa mange Penge, hun vil have; dog med det Skiel, at hun vil sætte Pant derfor af Land og faste Steder i Tydskland."

40. (No. 46.) Den 29. Mai. „Han skriver, at Dronningen af Sverrige meget caresserer den hollandske estat i de Breve, hvorved hun dem til de tydske Tractater indlader (indbyder); hvoraf Han kan kiende det at være denne Dronnings bedste Qualitet, at hun mest simulerer naar hun mindst elsker." — „Man haver overgivet Parlamentets envoyé sin Resolution, hvorved de engelske Kiøbmænd tilbydes at ville oprette her et Stapel, hvortil dem tilbydes mange fordeelagtige Conditioner, og derhos at de maa nyde deres exercitium religionis, udi deres Huse. Man haaber, formedelst den engelske Stapel, at kunne ganske fordærve den hollandske trafique her udi Belt."(?) — „Mr. Roncilot, Envoyé du Duc de Lorraine, bliver også saa snart depecheret; han haver paa samme Maade offereret sin Armee og Aliance her, som han giorde i Danmark. De Penge, som Dronningen under Titel af Laan haver ladet af Borgerskabet extorquere, ere nu erlagte; dog løber det ikke høiere end 21000 Rdlr." — „Grev Waldemar haver udi sit Brev til Dronningen begieret, at han maatte komme hid for at præsentere hende sin Tieneste, hvilket er bevilget."

41. (No. 47.) Den 5. Jun. „Dronningen haver forordnet

Mr. Skunk, som tilforn her var Statssecretarius, til at være Commissarius til Amsterdam; han var suspect for at være af Messenii Faction, og blev derfor degraderet af sin charge.*) Vossius er i Unaade; han havde alt begivet sig paa Reisen hid, og var kommen til Halmstad; men der fik han Ordre fra Dronningen at drage tilbage. Aarsagen dertil er, at her er fra Holland aviseret hid om nogle Discourser, han om sin Familiaritet med Dronningen der havde ladet falde, og især injurieret Mr. Salmasium, hvilket er notificeret.**) Mr. Bochart,

---

*) Niels Person Skunk var Forfatter af den Ansøgning, i hvilken de uadelige Stænder ved Rigsdagen 1650 begierede Krongodsernes Inddragning, og blev derfor meget forhadt hos den høie Adel. Christina afsatte ham fra hans Embede, men udnævnte ham til Assessor i Åbo Hofret; og viste sig siden saa naadig imod ham, at hun bar hans Datter til Daaben, og stærkt anbefalede ham til Carl Gustav. (Jvf. Fryxell X. S. 38, hvor den ovenfor berettede Udnævnelse ikke omtales.)

**) Den som Philolog bekiendte Hollænder Isak Vossius blev 1649 af Christina kaldet til Hoffet, hvor han viste sin Charakteer og sine Grundsætninger fra en slet og uværdig Side; og tillige var et af de mangfoldige Vidner om Dronningens utroligt lunefulde Zetfindighed. Hun kiøbte ikke blot hans Bogsamling for 20,000 Gylden, og udnævnte ham (efter Freinshemius) til sin Bibliothekar med 5000 Gylden aarlig, og frit Underhold paa Slottet; men lod ham siden reise til Holland, England og Frankrige for at kiøbe Haandskrifter og sieldne Bøger, hvorved han skal have narret hende paa meer end een Maade. Siden kom han i heftig og bitter Strid med den ligeledes indkaldte lærde franske Philolog Cl. Salmasius eller Saumaise, paa en Tid, da dennes Yndest hos Christina var paa det høieste. Nu blev Dronningen saa opbragt, at hun, som ovenfor sees, ei engang vilde tillade Vossius at komme tilbage til Stockholm, for, efter hendes egen Befaling, at forlige sig med Salmasius. Men ikke længe efter dreiede Vinden sig. Salmasius havde været i saadan Naade, at Christina lod ham kiøre i en af sine egne, sexspændte Vogne, i en Sygdom flere Gange besøgte ham, ansatte to af hans Sønner ved sin Garde, og da han efter et Aars Ophold endelig vilde reise tilbage, tillagde ham en Pension paa 4000 Livres. Men da Naadens Sol dalede for Bourdelot, maatte hans Ven Salmasius dele samme Skiebne, og efterat han var reist, kaldte hun Salmasius (om hvem hun tilforn havde sagt, at hun bar samme Agtelse for ham, som for en Fader) den lærdeste blandt alle Narre; hvorimod

Calvinsk ministre til Caen udi Normandie, er hidkommen; Dronningen venter ogsaa Madame de Chevreuse og Mad. de Chatillon i Sommer."

"Hr. Ebbe Ulfeldt begynder at tabe meget af den estime, Grev Magnus giorde om ham; efter som han haver tvende Gange havt querelle med Grev Jacob de la Gardie; dog Dronningen lod det begge Gangene forlige."

42. (No. 48.) Den 12. Jun. "Hr. Corfitz Ulfeldt ankom her den 6. Jun. med Frøken Leonora; hans Børn haver han ladet til Stralsund med Peter Rock; foruden sine ordinaire Tienere haver han med sig een, Schrøder ved Navn, som af Hs. Maj. Hr. Fader (Christian IV.) blev nobiliteret og kaldet Lovenklow*); og derforuden en Franzos, Antoni kaldet, som var Capitain i Danmark. Hr. C. Ulfeldt lader nu høre om Huus, som han vil leie og blive her boende." — "Den Lothringske envoyé reiser Landveien ud igien herfra, beladet med Complimenter. — Den envoyé fra Parlamentet reiste for to Dage siden med et lidet Skib, som Dronningen ham laaner til Travemünde."

43. (No. 49.) Den 19. Jun. "Hr. Corfitz Ulfeldt haver nu leiet sig selv Huus, og logerer tre Huus neden for mig

hun kaldte Vossius tilbage (han kom i Sept. 1653) og erklærede: at hun elskede og høiagtede ham, og for intet i Verden vilde miste ham. Lidt før Christinas Thronafsigelse reiste Vossius til Holland; og efter flere troværdige Beretninger skal han have stiaalet og medført endeel kostbare Haandskrifter af Dronningens Bibliothek. Om det var paa denne Maade, han kom i Besiddelse af den af de Svenske i Prag røvede Codex argenteus af Ulphila, (som ved et besynderligt Tilfælde siden kom tilbage til Sverrige) er vel ikke sikkert. Der beretes, at Christina forærede ham den; hun maatte da hverken have kiendt dens Værdi, eller dens Sieldenhed Mærkeligt er det i øvrigt, at baade Vossius (desuden bekiendt som Elsker af smudsig Læsning, som Christina selv skal have yndet) og Salmasius, siges "ved Fritænkeri og Letsindighed at have virket ufordeelagtigt paa Dronningens Tænke- og Handlemaade." (Fryxell. X. S. 6?.)

*) I dansk Adelslexicon I. S. 336 hedder det, at denne Jørgen Schrøder, "en tydsk Officier i Norge," blev adlet i K. Frederik III. Tid; men den 5. Marts 1661, "formedelst falske Beskyldninger mod Statholderen N. Trolle, blev dømt fra adelig Ære og Værdighed." Denne Angivelse stemmer ikke overeens med P. Juels Beretning.

udi samme Gade. Han kiedes noget ved dette Levnet, han nu haver; hos Cantsleren (A. Oxenstierna) var han næsten 6 Timer."

"Hans Kgl. Hoihed er syg af Blodsot og Flekfeber tillige; han haver ladet sig føre fra Stegeborg til Schonæs efter medicorum Raad for at forandre Luften. Dronningen drog did for at besøge ham, imod Alles Villie." — "De Penge, som Dronningen havde laant af Stockholm Stad, ved 21,000 Rdlr., ere næsten distribuerede igien til Unytte; endeel til nogle Frantsoser, pensionarii af Dronningen; noget gives en frantsøsk Urtegaardsmand, som skal anlægge en ny Have; og en heel Hob faaer Guarden. Det seer her ud til en stor Dyrtid for den excessive Terke."

44. (No. 50.) Den 19. Jun. "Dronningen haver lovet mig at lade forbyde Hr. Corfitz Ulfeldt, at han intet mere udi Sverriges Gebiet maatte lade trykke, eller publicere; han haver under Hænder adskilligt, som ikke skal due meget.*) Ellers er han bange, at Dronningen vil laane Penge af ham, hvorfore han udi sine Discurser stiller sig heel pengeløs an; han lader sig ogsaa mærke, som om Hs. Maj. (K. Frederik III.) bruger alle Middel, at faae ham udi Landet igien, og vilde derfore sende Hr. Hannibal Sehested hid, ham dertil at persuadere."

[Man er ved det svenske Hof meget misfornøiet med, at de danske Gesandter ere saa vel antagne i England; men haaber dog altid, at om "det kommer til Ruptur med England, Danmark da vist skal komme udi Spillet med." Cantsler Oxenstierne har altid "contradiceret de consiliis, man her fatter over Tractaterne i England." Han raader altid (hedder det 10. Jul.) "at Sverrige sig det mindste muligt udi dette Væsen (imellem England og Holland) skal indvikle."]

45. (No. 51.) Den 10. Jul. Juel havde ikke skrevet med forrige Post, fordi han paa en otte Dages Tid havde været hos Enkedronningen af Sverrige, "udi hvis Hof der er passeret

*) Jvf. Fryxell. Handl. rör. Sverr. Hist. I. p. 93, hvor det hedder, d. 16. Jun. 1652: "Man bad Christina förbiuda Trykningen af Ulfelds Apologie." Denne (eller hans saakaldte "Æresforsvar") kan her dog ikke være meent; da Exemplarer af samme allerede d. 20. Mai vare komne til Danmark. (Histor. Tidsskr. III. S. 410.)

en desordre med Cammerjunkeren, som haver besovet Cammer-jomfruen."

„Af Hans sidste Skrivelse seer jeg den slette apparence som det lader sig udsee med imellem begge Republiker (England og Holland.) Jeg fornemmer med Forundring her, hvor forsagt dette Hof synes derover; omendskiøndt man altid haver ønsket den Ruptur, saa er man her nu dog bange derved." — „Den Polske Under-Cantzler har nu ladet publicere sit Manifest mod sin Konge. Han er heel blot for Penge; hvorfor Dronningen lader ham give 50 Rdlr. hver Uge til sit Underhold." — „Kronen her er Louis de Geer skyldig 230,000 Rdlr. Hans Arvinger skal have Umage at samle de Penge her. Af en vis Person haver jeg ellers hørt, at Kronen Sverrige i Alt skal være i 16 Tdr. Gulds Gield.*) — Dronningen har foræret Gulland til Hs. Kgl. Høihed: hvorimod han har maattet quittere den største Deel af det Gods, som laae under Gripsholm, hvilket Dronningen har givet til Claus Tott, med 24,000 Rdl. rede Penge, og noget andet Gods i Norderbotten, med Titel af Grevskab, for en skiøn Herregaard, Ekolssund kaldet, som hun igien har givet til Grev Magnus.

46. (No. 52.) Den 17. Jul. „Alles Tanker er her suspenderede, hvad eventus de Hollandske Tractater med England vil faae; naar man er derom forvisset, saa bliver der vel taget noget vist for her. Dronningen lader udi Svitzerland antage et Compagnie paa 100 Svitzere til sin Livguarde, og vil derforuden oprette en Officeerguarde af 36 Officerer, blandt hvilke ingen ringere maa antages, end den som har tilforn været Lieutenant. — Febris grasserer endnu mægtig her; og mange frygte, at den er smitsom. Hs Kongl. Høihed ligger endnu deraf syg." (D. 24de Jul. „Hs. Kgl. Høiheds Sygdom er meget augmenteret; febris og Blodsot grasserer her flux. Hans Wachtmeister ligger dødsyg af en hidsig febris; og Grev Magnus ligger ogsaa ved Sengen af le mal caduc.")

47. (No. 53.) Den 24. Jul. „Man er her meget perplex over Rupturen mellem begge Republikerne. Cantsler Oxenstierna seer vel,

*) Her har Juel været ilde underrettet, da Gielden var meget høiere. S. ovenfor S. 301.

at man efter pacta med Holland er engageret samme Estat at assistere; men man haver her ingen Inclination dertil. Dronningens Intention er, at sidde stille, indtil hun seer, hvorledes det første Slag til Søes vil afgaae, eller ogsaa videre frem. (31. Jul. „Man venter her at høre en general Combat imellem begge Republiker, inden man noget her kan resolvere; og er man fast bange for den hollandske Ambassade, her er underveis hid; eftersom Alliancen mellem denne Krone og Holland, og disses Inclination, nu kun stemmer lidet overeens.“)

„Dersom Hollænderne ligge under, da troer jeg vist, at man for Parlamentet sig erklærer. At her skulde skee nogen stor og hemmelig Armatur, er intet om. Den ordinaire Land-Militie er saa stærk, at man intet videre behøver. Skibene bleve alle i Vaar reparerede; saa her fattes intet til at begynde en Krig, uden Penge.“ — „Under-Cantsleren af Polen fik nyligen en Foræring af Dronningen af 1000 Ducater i Penge, foruden hvis ham gives hver Uge.“ — „Dronningen haver, efter lang Deliberation, sendt de Keiserlige Breve om Pommerns Restitution (til Brandenborg) ubrudte tilbage, saavelsom Invitations-Brevene til Rigsdagen; eftersom paa Opskriften stod: *Principi nostræ.*“

P. S. „Hans Wachtmeister døde i Aftes, hvilket er os godt, efterdi han begyndte at være meget affectioneret for Corfitz Ulfeldt.“

48. (No. 54.) Den 31. Jul. „Den forrige polske Under-Cantsler haver faaet hid fra Dantzig en stor Hob af fine Løsøre og Argenteries; han spargerer, at Cosakkerne haver begieret af ham ved Skrivelse, at han vilde komme til dem og være deres General.“ — „Canonici til Bremen haver erlanget Keiserens Protectionsbrev, at de skal conserveres i den Possession, som de vare tempore conclusæ pacis, hvilket her meget ilde optages; og truer man, at ville ganske betage dem endog den Indkomst, som de nu have. Man er heller ikke vel tilfreds med Churfyrsten af Brandenborg formedelst den Disput om Licenterne og Tolden, som han denne Krone formerer. Nogle af Raadet have expresse sagt til den brandenborgske Resident her ved Hove, at Kronen Sverrige før skulde lade det komme til

offentlig Krig, end lade det ringeste falde, som den engang haver prætenderet."

49. (No. 55.) Den 7. Aug. „Hr. Corfitz Ulfeldt er her udi stor Gunst hos Dronningen, og bliver ham af Dronningen communiceret alle de Tidninger, som hidskrives (af de sv. Residenter.) Han og Mr. Radziejowsky og hendes Medicus Bourdelot ere nu de fornemste consiliarii her." (S. ovenf. S. 208. 9.) „Dronningen har afærdiget den forrige Referendarium her af Cancelliet Kock til Warschau med Intercessionsbreve til Kongen af Polen for Radziejowsky."

„Hs. Kgl. Hoihed kom den 5te hujus hid, og drog den 6te bort igien. Han laante af Salvius 14,000 Rdlr. til sin Hr. Faders Begravelse." — „Til de lybske Tractater (med Polen) ere nu forordnede Commissarii, Salvius, Shering Rosenhane, Grev Erik Oxenstierne, Gyllenanker, som er Gouverneur af Calmar, og Secretarius Canlersteen."

50. (No. 56.) Den 14. Aug. „Fire Musicanter, som Kongen af Polen haver paa en kort Tid laant Dronningen af Sverrige, ere nu igien herfra licentierede; hver af dem fik 1000 Rdlr., og en Guldkiæde paa 170 Rdlr. — Feltherren af Sverrige, Grev Jacob de la Gardie døde her i Stockholm d. 12. hujus. Hans Børn skal have Umage at conservere sig udi den Høihed, som de have begyndt, formedelst de mange Uvenner, de have; hvilke udi hans Livstid have havt stor Affigt, at fortørne ham."

51. (No. 57.) Den 21. Aug. „Hr. Pimentelli, som er hidskikket fra Kongen af Spanien, blev hidhentet fra Dalerne (Dalerøe) ved Ceremoniemesterne, som af Grev Magnus, med tre Carosser og Dronningens Kokke, blev ham did imodskikket. Han havde i Torsdags audience, og blev did hentet af Gr. Jacob de la Gardie, colonel des guardes, og bemeldte Ceremoniemester.*)"

*) Christina havde i de senere Aar af sin Regiering, mere af egen Drift, end efter Oxenstiernes Politik nærmet sig det spanske Hof, baade ved Breve og Legationer. Paaskuddet var at søge fordeelagtige Handelsforbindelser; den sande og dybere Grund laae maaskee snarest i hendes Hensigt, at resignere. Det spanske Hof, som da var i Krig med Frankrige, greb gierne denne Leilighed, og sendte Antonio de

„Dronningen af Sverrige kom hid igien (fra Kongsør, hvortil hun reiste d. 10de Aug.) fra sin Fru Moder, som begynder nu at bedres; hendes Heste bleve løbske paa Henreisen, og sloge Vognen i Stykker; hun var selv lidet tilforn afsteget; Dr. Bourdelot, som blev siddende i Vognen, blev lidet saaret; men den ene Kudsk blev død, og den anden Armen i Stykker paa." — „Her er nu resolveret at holde en Rigsdag in Octobri, af den Aarsag, at man troer, Krigen mellem Holland og England til den Tid kan være saa vidt kommen, at man kan judicere derover."

53. (No. 59.) Den 4. Sept. „Hr. Corfitz Ulfeldt har i denne Uge hidbekommet fra Amsterdam en stor Deel af sit Gods, som Dr. Sperling ham sendte, hvoriblandt vare fiorten

---

Pimentelli, en vel ikke lærd, men klog, beleven og vittig Adelsmand af et meget fordeelagtigt Udvortes, til Sverrige. Med Hustru, Børn og et Følge af henved 50 Personer, kom han d. 16. Aug. 1652 til Stockholm. Christina var saa begierlig efter at see og modtage ham, at der fortælles, hun paa 14 Timer red fra Kungsør, hvor hun var i Besøg hos sin syge Moder, til Stockholm. (Fryxell. IX. 174. jvf. Beretningen hos Juel om hendes Vogn.) Paa en meget snild Maade, og ved at benytte alle Christinas svage Sider, vandt Pimentelli i høieste Grad hendes Gunst; og ved at forbinde sig med Bourdelot, som han ligeledes forstod at vinde, fik han denne ganske paa sin Side; og begge drog nu Christina fra det franske over paa det spanske Parti. Pimentelli blev ikke allene Dronningens Fortrolige, men en af hendes fornemste politiske Raadgivere. Hendes store, offentlig yttrede Gunst og Partiskhed for denne Diplomat (jfr. Fryxell. IX 175. o. flg.) gik til en saadan Yderlighed, at den ikke allene vakte en høi Grad af Misundelse hos Grev Magnus og andre tidligere Yndlinger, men giorde Pimentelli almindelig forhadt hos de svenske Store, og hos Folket. Men skiøndt han allerede i Sommeren 1653 fik Befaling fra sit Hof, at vende tilbage til Spanien, trak han sin Hiemreise ud det længste muligt, og forlod først Sverrige i April 1654. Mange Træk i Juels følgende Beretninger bekræfte det ovenanførte, og hvad man ellers veed, om det overordentlig fortrolige Forhold imellem Dronningen og denne Minister, hvilket ligesom hos flere, gav Anledning nok til Rygtet om en Kiærlighedsforstaaelse, der dog har samme Usikkerhed, som flere lignende Rygter og Formodninger om Christina. Pimentelli mødte vel Dronningen paa hendes Udreise i Belgien, og fulgte hende til Rom; men forlod hende her for bestandig, da hun atter vendte sig til det franske Parti.

Kister, af hvilke de tre vare meget tunge; derhos var og en Pose med Penge, saa stor som en Fierding." — „Den Deputerede fra Generalstaterne (v. Beuning*) er i Forgaars hidkommen."

[Charisius havde en Gieldsfordring paa den afdøde svenske Resident Spiring, og havde forespurgt sig om hans efterladte Formue. Juel troer, den er „meget temmelig" (maadelig); men Dronningen havde lovet hans Enke „en recompence af 30,000 Rdlr. af den revenue, som Spiring havde for sit Licentforvalterskab i Pommern." Han tilføier, at dersom Nogen har rigtige Gieldsbreve fra Spiring, da kan Justitien dem ikke negtes; men Processen er her langsom, og Justitien mestentids partialsk." — Et Sendebud fra Kongen af Polen ankom forrige Uge, for at negociere om at faae at vide, „hvorudi den recompence skal bestaae, som den Kongelige Polske Familie skulde have for at cedere sin Arverettighed til Sverrige." Dronningen er til den gamle Pfalzgreves Begravelse i Strengnæs, hvortil Pimentelli og Radziejowsky ikke kom med; Dronningen havde gierne seet det; men begge undskyldte sig.]

53. (No. 60.) Den 11. Sept. „Pimentelli siges at have til Amsterdam, den Tid han der giennemreiste, optaget 300,000 Gylden hos en Jøde. Han sender i disse Dage sin Suite bort, og vil selv forblive her med faa Personer paa sex Ugers Tid. Han logerer paa Nordermalms Raadhuus; hans Cammerser ere af Slottet med Tapetserier, en bordyrit Seng og Stole meublerede. — Mr. Peder Spormands Broder af Kiøbenhavn er for nogen Tid siden hidkommet, og ved Hr. C. Ulfeldts Recommendation for Ingenieur antaget."

„Den Polske Envoyé Canesilles blev uformodentlig i Dag otte Dage, samme Dag som Dronningen reiste til Strengnæs, depecheret; eftersom Dronningen sagde til ham Dagen tilforn, at han hendes Gienkomst skulde afbie. Ved hans Afsked leverede Dronningen ham et forseglet Brev til Kongen af Polen, og sagde, at veue la conjoncture du temps, da kunde hun sig ikke mod ham resolvere, men remitterede alting til de lydske Tractater."

[Aarsagen hertil var Radziejowskis Intriger; han havde for at modarbeide Canesilles, Dagen tilforn „suborneret nogle Breve

*) Dette var hans Navn; skiøndt Juel som oftest skriver det Bonin

af 16de August" da han vidste at den Polske Gesandts Breve vare af den 16de, hvori man tilskrev ham, at Kongen af Polen igien var dødssyg, at alle tvivlede om hans Liv; og naar han døde, vilde R.s Parti vælge Dronn. Christina til Protectrice af Polen, m. m. Canesilles reiste dog ikke, men oppebiede næste Post, og fik da Efterretning, at Kongens Helbred var bedre, Rigsdagen sluttet, og Radziejowsky af alle Stænder erklæret for en Fædrelandsforræder, paa Grund af Breve, han fra Stockholm havde skrevet til Cosakkerne, hvori han forvisser dem om Bistand fra Sverrige, raader dem at sende et Gesandtskab derhen, o. s. v. hvilke Breve man i Polen havde opfanget.]

54. (No. 61.) Den 18. Sept. „Her er taget Resolution at Waxholm skal fortificeres; det er en liden Ø, med nogle Baadsmænd og Fiskerhuse, og ligger i Farvandet for Stockholmsskiærene, saa at alle Skibe, som ville hid, skulle der forbi. — Den Bekostning, som er gaaet paa den gamle Pfaltzgreves Liig, med Tractementet til Stegeborg, og at lade føre det til Strengnæs og Begravelsen, haver kostet i Alt 90,000 Rdlr." — „Mr. Bøning (Beuning) har vel talt nogle Gange med Dronningen; men hun vender alting hen udi raillerie. Her er kommen Tidning, at en hollandsk Caper skulde i Havnen af Marstrand have taget to svenske Skibe, hvorover Dronningen sig mod mig paa det høieste graverede."

„Her er en meget stor Trang for Penge; den Gang Dronningen drog til Begravelset (sic) i Strengnæs, da havde hun over ti Steds Bud, at laane 4000 Rdlr. til Reisepenge. L'Abbé de Naudé, som var Cardinal Mazarini Bibliothecarius er hidkommen, og er blevet Dronningens Bibliothecarius. Pimentelli offererer Dronningen en ligue guarantie for de Lande, Kronen Sverrige haver i Tydskland."

.55 (Den 25. Sept.*) „Hans Kongel. Høihed drager udi disse Dage hen til Gotland, der sit Hof at holde over Vinteren; hvilket kan rettelig kaldes en honesta relegatio." — „Mr. Bøning haver endnu intet udrettet. Jeg talte med Cantsler Oxenstierna for to Dage siden om denne engelske Feide; da var

*) Brevet skal, efter dets Datum, have No. 62; men har No. 76.

han Hollænderne meget imod, og forringede deres Magt meget; lod sig og mærke, at om nogen af Parterne skulde her udi Østersøen begynde at tage paa hinanden, da var det saa godt at slaae derpaa i Tide, som at bie." — „Den forrige Undercantsler af Polen Radziejowsky, som her en Tid lang har været stor Favorit, begynder nu, ikke at afholdes saa meget som tilforn. Det synes, at han har nu sagt dem hvad han vidste, og man kiedes ved at give ham længer. Jeg kan regne til 12,000 Rdlr. som han har faaet siden han hidkom."

56. (No. 77; men urigtigt.) Den 2. Oct. (Trykt i Ny D. Mag. VI. S. 72.) Her forekommer bl. a. „Dronningen af Sverrige er udi Tractater med Hr. C. Ulfeldt om at ville laane af ham nogle Tønder Guld, og erbyder at ville flye ham Kobberet (hvad Kronens Part er) til Underpant." (s. nedens. No. 59.)

57. (No. 64.) Den 9. Oct.*) „De smaa Rencontrer i Canalen, saa og at Hs. Maj. af Danmark har beviist sig Hollænderne affectioneret, med at ikke ville lade de Engelske Skibe, som ere udi Havnen til Kiøbenhavn, passere efter den engelske Admirals Begiering: giører at man her simulerer sig bedre hollandsk, end før, men det er ikke af Hiertet; og man er meget ond paa os, at Hs. Maj. derved vil turbere commercia her i Østersøen, og ikke tilstede Englænderne fri Seilads frem og tilbage."

„Grev Magnus er ikke mere i den Estime hos Dronningen, som han var; han contrequarreres i Alt af Mr. Bourdelot, og er derfor resolveret at ville drage til sit Gouvernement i Lifland, under Prætext, at forandre Luften. Hr. Pimentelli siges at have offereret Dronningen 300 Læster Salt, som til Sevilla skal leveres, til at begynde Trafik med herfra." — „Hr. Bengt Skytte er ikke ret udi Gunst, eftersom hans Correspondence med Messenio vil ikke end glemmes; han giører sig syg, og gaaer ikke ud."

58. (No. 65.) Den 16. Oct. „Pimentelli opvarter Dronningen flittig. I Søndags forleden var han til et Begravelse; da, i at geleide Liget fra den ene Kirke, hvor det stod, til den anden, hvor det begroves, gik han den hele Vei med Hatten i

*) No. 62, 63 og 66 af Juels Breve fattes.

Haanden ved Dronningens Vogn, hvilket aldrig af nogen Kongelig ministro tilforn her er giort. — Radziejowsky vil blive her i Vinter; til Sommer er han resolveret at ville til Italien, til Florentz eller andenstedt, hvor han kan faae noget til Ophold. Han har paa ny ladet udgaae en Apologie mod sin Konge."

„Hr. C. Ulfeldt har paa Dronningens Anmodende, om de Penge hun vil laane af ham, sig ikke resolveret; uagtet at man ham blandt anden Forsikkring haver til Pant anbudet det Amt Wollin i Pommern. Man siger, at hun begierer af ham tre Millioner Rigsdaler.*) — Løvenklow, som var Proviant-Commissarius i Skaane i sidste Krig, er ved Hr. C. Ulfeldts Recommandation blevet her Overste."

„Man haver her for, at ville oprette en Stapel til Dynkirchen, hvor de Svenske skulde henbringe alle deres Varer, paa det Englænderne, uden stor Hazard for Hollænderne, dem der kunde hente."

59. (No. 67.) Den 30. Oct. „I Gaar blev her forbudet, at ingen svenske Skibe maatte seile paa England og Holland, indtil videre Ordre; udentvivl indtil Frisendorff (som man nu vil sende til Parlamentet) erholder de Skibes Restitution, som Parlamentet haver taget, og at de Svenske frit giennem Canalen passere. — Man continuerer her alt udi den ringe Affection mod Holland, og vil os intet godt, da man fornemmer, at vi føier os mere til Holland." — „Moskoviterne have ladet sine Guarnisoner mod Sverrige med Flid fortificere og besætte, og Kongen af Polen har ladet paa Grændsen af Lifland og Lithauen nogle tusinde Mand indquartere." (Forstærkning sendes til Riga; tre Compagnier af Dronningens Livgarde; nogle finske Regimenter skulle forføie sig til Grændsen.)

„Ingen af Stænderne i Finland ere her til denne Rigsdag forskrevne, hvilket siden Kong Christoffers Tid aldrig er blevet forsømt."

*) Man seer ogsaa i dette Rygte en Følge af de overdrevne Forestillinger, man vel undertiden har giort sig om Ulfeldts bekiendte store Rigdom, Corf. Ulfeldt laante Dronningen, efter Obligation af 24 Dec. 1652, 60,000 Rigsdaler. Senere hen, laante han hende d. 21 Jun. 1654, før hun forlod Sverrige, 200,000 Rdlr. (s. Histor. Tidsskr. III. S. 462.)

60. (No. 68.) Den 6. Nov. „Her er ingen apparence til at Sverrige sig til det ringeste mod England skal resolvere; men dersom England faaer nogen Lykke, tør disse (de Svenske) sig snarere mod Holland opponere. Man murmurerer her allerede mod Danmark, eftersom man vel mærker, at vi en contraire Intention have. — Hr. Bengt Skytte er i Arrest i sit Huus; største Aarsagen til hans disgrace er, at han for 3 Aar siden haver talt nogle haarde Ord til Dronningen om Rigscantzeler Oxenstierna, mens han (B. Skytte) var i saa stor Gunst; hvilket Dronningen haver nu sagt til Cantzleren igien, for at vinde ham. Cantzleren er sindet at drive denne Sag høit, og at ganske ruinere Hr. B. Skytte.

„Grev Magnus har, af Mangel paa Penge, solgt Hr. C. Ulfeldt tvende Sølvtaffeler.

61. (No. 69.) Den 13. Nov. „Hr. Corfitz Ulfeldt er temmelig melancholisk, siden hans charge (i Danmark) er bortgivet. Han vilde gierne giore en Statssag deraf mellem begge Kronerne, eftersom Hs. Maj. og Rigens Raad i Danmark ville beskylde ham, at han efter det Stettinske Forbrag sig udi sin Protection ikke haver holdet;*) hvorfor han vilde bringe det til et Grændsemøde. Han truer ogsaa, at han vil giore Kronen Danmark disputeerlig al Tolbrettigheden udi Sundet, og bevise, at det er kun en mera usurpatio. — Dronningen sagde nyligen til Mr. Bøning, at hun ikke skulde ønske Kongens af England Restitution, fordi han havde altid været bedre affectioneret for Danmark, end for Sverrige, og skulde uden Tvivl ogsaa derudi continuere."

„Hr. B. Skytte er udi slet Stand. Cantzleren vil med det første have Sagen for Hofretten, hvortil Dronningen fire Rigens Raad extra ordinem vil deputere; jeg frygter, at han skal have Umage sig at purgere."

62. (Nr. 70.) Den 20de Novbr. (Tidens Korthed hindrer Juel fra at svare eller skrive udførligt til Charisius. Han sender derfor en Extract af sit Brev til Kongen af Danmark.)

*) Formodentlig er Meningen: at han i sin Adfærd ikke har holdt sig indenfor de Grændser, hvor han kunde nyde Godt af det Stettinske Foredrag.

„Hr. Corf. Ulfeldt lader giøre her 30 Kollerter, hvormed han uden Tvivl vil klæde en Guarde. Een sagde mig for nogle Dage siden, at man i Danmark havde Behov at see sig for, fordi Hr. C. U. raadede Dronningen meget til Krig mod Danmark, og tilbød at forstrække saa mange Penge dertil behoves."

„Dronningen haver forleden Uge havt nogle af de Deputerede af Stænderne for sig, og foreholdt dem hvad god Middel her nu var til at betale Holland den store Uret, denne Krone er skeet af Redemptions-Tractaten. Jeg troer dog ikke, at Sverrige noget begynder, uden at man mærker, at England havde avantage." — „Dronningen har sagt til M. Boning, at det var godt, at Danmark, Sverrige og Holland giorde en alliance sammen; men har siden Intet mere derom talt, men vel foreslaaet at det var bedst at accordere (forlige) Holland og England, og at siden Sverrige og Holland sluttede en god alliance sammen, hvorudi man siden kunde includere Holland."

63. (Nr. 71.) Den 27de Novbr. „Eftersom jeg tvivler, at mine Breve herefter kunne have nogen Visitering, inden de fremkomme, saa skikker jeg ham herhos nye chiffres; de forrige ere saa ucomplete, at vi ilde dermed kan os behielpe."

„Man continuerer her i sin onde dessein mod Danmark og Holland, og inclinerer mere til Krig mod os, end nogen Tid tilforn. Jeg haver naaet confidence med en Person, som har været udi Raadslag af alle Hr. C. Ulfeldts og Dronningens consiliis. Bemeldte C. U. raader meget til Krig mod Danmark, og har med Difficultet endelig bragt Dronningen til at samtykke. Cantzler Oxenstierna har længe været derimod, og raadet, at Sverrige med alle sine Granner skulde holde Fred, fordi det syntes som alle Nationer i Europa skulde komme i denne engelske Krig; saa kunde de Svenske med største Nytte have commercia allene. Men siden Cantzleren seer, at Englænderne saa mange Skibe arrestere for de Svenske, saa inclinerer han nu mere for Hr. C. Ulfeldts Mening, eftersom han vil paa een eller anden Maneer af dette engelske Væsen profitere. Hr. C. Ulfeldt giører dem Danmarks *conquête* saa let, og tilbyder at forstrække saa store Summer dertil, at de

sig det lettelig tør paatage. For Sverriges Magt til Søes tør vi dog ikke meget frygte, fordi alle de hollandske Officierer, her ere, ville aftakke, og af denne Nation haver man ikke store Søfolk."

„Af Hans Skrivelse Nr. 70 erfarer jeg, at vore Gesandter ere slupne af England, hvilket her ikke gierne høres, eftersom man vist havde formodet, at Parlamentet dem skulde have arresteret."

64. (Nr. 72.) Den 4de Decbr. „De Tidender, som man med sidste Post fik fra England, at Parlamentet vilde restituere de svenske Skibe, saa og sende en Ambassadeur hid, haver foraarsaget, at Cantzler Oxenstierna begynder at maintenere sin forrige Mening, at denne Krone skal søge at erholde Neutralitet med alle sine Naboer, og mest med begge Republikerne. Vil denne Krone begynde noget til Søes, saa faaer Feltmarskal Wrangel vist Commando over Flaaden." — „Mr. Böning sagde mig nyligen, at han havde talt med Cantzler Oxenstierna om den alliance mellem Danmark, Sverrige og Holland, som Dronningen havde givet ham Anledning til; men havde fundet Cantlzeren meget koldsindig derudi. Tværtimod havde han anbudet Sverriges Mediation mellem begge Republikerne; og Mr. Böning mener, at det var ikke uraadeligt, at accordere samme Mediation, hvorved man kunde forhindre, at Sverrige ikke noget mod Danmark skulde tentere, som de ellers saa meget inclinere til. Dersom Sverrige faaer samme Mediation, saa haver vi Aarsag at see os for, at de ikke ilde for os medierer."

65. (Nr. 73.) Den 11te Decbr. „Dronningen lod den 8de hujus celebrere sin Fødselsdag; der var først et Fyrværk, og siden Balet samme Aften. I Dag holdes Ringrenden; alle cavaliers ere klædte paa Polsk og Tyrkisk, i Gyldenstykke, Fløiel etc. Man mener, at denne rejouisance skal koste over 100,000 Rdlr." — „Mr. Böning avancerer her intet, og man dølger her kun lidet den ringe Affection, man haver mod Holland. Største Aarsagen dertil er . . . . (Chiffre.) Dersom 372 (Gen. Staterne?) dens Separation vilde tilstede, og være siden tilfreds, at 770 (Sverrige) maatte attaquere 217 (Danmark),

saa skulde man her simulere sig ligesaa god hollandsk, som man nu er engelsk."

66. (Nr. 79.*) Den 18de Decbr. „Tilstanden her vedkommende, da er Sverrige ilde intentioneret mod Danmark og er ganske inclineret til 69 (Krig?) med**) . . . . . urgerer, at det endnu i Vinter skal skee. Man troer, Hr. Bengt Skytte skal komme til Rette igien, eftersom man haver slet intet uden Messenii blotte Ord imod ham. (Oxenstierna var den første som sagde i Raadet, „at han vilde ikke consultere med nogen, som var mistænkt for Forræderi." B. Skytte er ikke tilfreds; men vil have Dom i Sagen.) „Her er paa nogle Dage seet en Comet over Stockholm; Dronningen hører ikke gierne noget derom, og leer dem ud, som tale derom."

67. (Nr. 80.) Den 24de Decbr. „Stænderne ere i Dag fra Rigsdagen licentierede. Bønderne drage meget malcontents bort; eftersom Dronningen haver decideret alle de Disputer, som ere mellem Adelen og Bønderne om Dagsværk, alt til Adelens faveur. Derforuden ere Bønderne fast tvungne til at udlove alle de Skatter, som de paa den Tid, at Krigen var i Tydskland, maatte udgive." — „Hr. B. Skytte er i Forgaars kommen i sin Stand igien; i Gaar var han udi Raadet, og havde sin ordinaire Session. — Dronningen urgerer stærkt paa Flaadens Equipering, og vilde have den færdig til in Martio, hvilket er umueligt."

1653.

68. (Nr. 81.) Den 1ste Januar. „Dronningen har i Gaar talt med mig om, at jeg vilde sondere Hs. Maj. om det ikke skulde være mueligt, at redressere lidt Hr. Corfitz Ulfeldts Sager; talte og om, at hun ikke var uincliner et til, at der blev en nærmere Alliance mellem begge Kronerne; men alt

*) Juel er her kommen i Bilderede med Numereringen af sine Breve. Det foregaaende af 11te Decbr. har Nr. 73; det næste af 18de Decbr. derimod 79.

**) Nogle Linier ere her blandede med Chiffre. I et af de følgende Breve (Nr. 68) ere nogle faa Tal forklarede ved de tilskrevne Navne (f. Ex. Sverrige, Danmark, C. Ulfeldt.) s. ogsaa Nr. 65.

dette er kun Middel til at endormere os.“ — „Den rencontre imellem den Statiske og Parlamentiske Flaade sagtner lidet deres Ondskab, som mod 217 (Danmark) og 373 (Holland) her ere ilde inclinerede. Vilde Vor Herre velsigne Generalstaternes Vaaben: da troer jeg vist, at 872 (C. Ulfeldt) faaer kun Confusion af sine onde consiliis.“ — „Her menes, at Greven af Dohna, som har et Regiment i Holland, og nu er her, skal have Hr. C. Ulfeldts ældste Datter.“

„Pimentelli har, siden jeg den 23de Novbr. sidst var hos ham, ikke aflagt Visite igien; i Steden at vi i Forstningen reciproquement hver ottende Dag det giorde.“ — „Paa Hellig tre Kongers Aften skal her leges Vertsskab paa Slottet. Dronningen vil repræsentere Pan, Hr. C. Ulfeldt Jovem, og Pimentelli Martem; disse tre Navne haver Dronningen selv uddeelt, de andre lod hun tage om i Lykkepotten.“

„Her er paa en Tid lang seet en Stierne, som Nogle troer at være en Comet; saa er mig og sagt af Bispens Søn i Linkøping, at hans Fader har faaet Brev fra Domprovsten sammesteds, at over Linkoping er for nogen Tid siden seet en Arm med et Sværd i Haanden komme ud af Skyerne; og varede saa længe at det blev en fuldkommen Karl paa en Hest, som tilsidst faldt ned paa Kirkegaarden udi Manges Paasyn, og forsvandtes. Johan Gyldenstierne, Slotsherre sammesteds sagde mig og, at det samme var ham tilskrevet.“

69. (Nr. 82.) Den 15de Jan. „Corfitz Ulfeldt lader sig mærke at vil drage i Sommer til . . . . (122) at boe, eftersom han desesperer om sine desseins mod Danmark, og Respecten ikke er i Sverrige, som 240 (Frøken Leonora?) prætenderer. Frue Hedwig, Hr. C. Ulfeldts Frue, har i disse Dage giort Barsel her og faaet en Datter“ *).

„At Han skriver, at Cardinal Mazarin er bedre Svensk end Dansk, haver velbemeldte Cardinal ingen Aarsag til; fordi

---

*) En Deel af Brevet, som handler om Dronningen og hendes „excessive Affection, hvoraf causeres slige Discourser, som for nogle Aar siden vare“, er skrevet i Chiffre; ligesom ogsaa nogle Steder i det foregaaende.

om han var den arrigste Skalk i Verden, troer jeg ikke, at han paa værre Maneer kunde fortales, end han her gióres, saa hans Navn ikke her nævnes uden til Foragt."

70. (Nr. 83.) Den 22de Jan. [P. Juel var reist til Pilkrog, „halvfemte Miil fra Stockholm, for at møde Mogens Høgh, som kommer hid en Ambassade."*) Den største Deel af Brevet er i øvrigt skrevet i Chiffre, hvoriblandt ogsaa Efterretninger om 872 ɔ: Corf. Ulfeldt].

71. (Nr. 84.) Den 19de Febr. „Hr. Corfitz Ulfeldt er endnu meget syg, og ikke uden Dødsfare; enddog det til Bedring sig lader ansee. Dronningen har besøgt ham incognito i Grev Totts Carosse, med en Kappe om, og Hat paa, uden Suite." — „Alles Discurser, som her med os discurerer, gaaer derpaa ud, at de raade os til, at vi skal conservere Neutraliteten med begge Republikerne. Ellers give disse nok tilkiende, at de favoriserer England mere end Nederland. Rigens Cantzler, som her er en af vores Commissarier, er blevet syg, hvorfore vi avancere intet i vores Tractater."

72. (Nr. 85.) Den 26de Febr. „Dronningen gav os en Bal i Søndags, hvor Frøken Leonora var med, uanseet at hendes Mand var haardt syg; men hun meente at choquere os dermed. Han begynder nu at bedres." — „Dronningen vil have sit Hof illustre, og antager 12 Kammerpager, som skal være Greve- og Friherresønner, og fire Kammertienere af Adel. De tre ere Franzoser og en Svensk, som tilforn har været Kammerpage." — „Secretarius Lagerfeld reiste den 23de huj. herfra

---

*) I Joh. Ekeblads Breve hedder det d. 9de Febr., at en Dansk Ambassadeur var kommen, 50—60 Personer stærk, til Norrköping; „men då han der fick spörja, att man ei af Staten tracterades, såsom det händt *Bengt Skytte* i Danmark, sända han alla tillbaka utom 2." *De la Gard. Arkiv.* VIII. 199. — Mogens Høgh til Kiersgaardsholm, Rigens Raad og Befalingsmand paa Silkeborg og i Odense, var født paa sin Fædrenegaard Wang d. 15de Novbr. 1593; døde i Odense den 29de Jan. 1661. Han er begravet i Sorøe Kirke, hvor hans Frue, Christina Rosenkrantz til Arreskov har ladet opsætte et Gravminde over ham paa en stor Kobberplade i Choret (s. Marin. Dan. I. p. 163).

til England, at offerere Parlamentet Dronningens Mediation imellem begge Republiker." (En Deel i Chiffre.)

73. (Nr. 86.) Den 5te Marts. „Mogens Høgh, min Collega, er rapelleret og tager i tilkommende Uge sin Afsked. Hans Maj. haver behaget, at jeg her skal forblive, med Titel af Gesandter, bemeldte Tractater at concludere, og at negotiere om en Alliance . . . ." (det øvrige herom i Chiffre.) — „Bønderne udi Neriche haver grebet til Vaaben mod deres Gouverneur og Kronens Fogeder, refuserer at give Skat og at taale Udskrivning." (I følgende Brev meldes, at de fleste af disse Bønder ere forløbne; nogle tagne til Fange, som skulle steiles.) — „Hr. Corfitz Ulfeldt bedres noget; man troer, at der skal gaae Hul paa hans Been, som det tilforn har været brudt."

74. (Nr. 87.) Den 12te Marts. „Jeg forstaaer saa meget paa Mr. Böning, at han inclinerer til, at man skulde bruge Redemptions-Tractaten til at betinge sig gode Conditioner med hos Sverrige, og den ikke cassere, med mindre end Sverrige derimod vil love, at antage Hollands Partie. Man vil med Alvor giøre Ansøgning, at baade Hollænderne og Englænderne skal lade de svenske Skibe frit beseile hvad Havne og hvor de ville." (Mogens Høgh havde tilligemed Juel overgivet deres skriftlige Andragender til Dronningen: at hun vilde erklære sig i Henseende til den Alliance, som hun selv har givet Anledning til at handle om. Endnu er ingen skriftlig Resolution herpaa indløbet. De til Tractaterne forordnede (svenske) Commissarier have nylig leveret en Memorial paa deres gravamina i Øresund, „som er een Punct mod os og 9 mod Hollænderne." Nr. 88, den 19de Marts.)

75. (Nr. 89.) Den 26de Marts. „Til Gotenborg ville de Svenske oprette et Magazin af alle Varer af contrebande, mest i Forhaabning, at Englænderne dem der skal afhente." — „Vicepræsidenten og nogle Assessores i Hofretten ere hensendte at lade rette nogle af de fangne rebelske Bønder, blandt andre er der en Pige, som haver prætenderet at blive Dronning, naar Bøndernes Rige blev."*)

*) Jvfr. Ekeblads Breve i „De la Gardiska Arkivet" VIII p. 200. Her hedder det: „Då upprorsstiftarne utfördes (til Henrettelse) bars

76. (Nr. 90.) Den 9de April. „Den Resolution, vi fik, var skarp og fuld af Trudsel og Invectiver, fordi at Hans Maj. tilsteder Hollænderne saa stor Frihed i Øresund. Mogens Høgh reiste herfra den 4de April. — Dronningen vil skikke to Orlogsskibe til Wismar, at afhente den engelske Ambassadeur."

77. (Nr. 91.) Den 16de April. „Grev Magnus er meget vred paa Bourdelot, som ham hemmelig haver calumnieret; og haver Grev Magnus sat sig fore, at ikke ville komme til Hove, inden Bourdelot er casseret. Dronningen har skrevet Kongen af Frankrige til, og bedet, at Bourdelot med et Bisskopsdom (?) eller et Abbedie, maatte beneficeres. Hun haver og bedet den franseske Resident, han vilde samme Sag recommandere, uanseet, at hun vel veed, at Bourdelot meget haver injurieret Residenten, saa og ilde talt om Kongen og Dronningen af Frankrige og om Cardinal Mazarini." — „At her høres, at vores Flaade er seilfærdig, giører at man ikke er saa iverig til nogen entreprise, som hidindtil."

78. (Nr. 92.) Den 23de April. „Dronningen er meget vred, at hun er saaledes i Holland udraabt; hun har talt med Mr. Böning derom, og graveret sig over Mr. Kayser, Borgermester af Horn, at han sligt causerer. Duræus haver hidskrevet, at Parlamentet vil unde Holland Fred; men Danmark skulde betale Arresten, giort paa de engelske Skibe, og Parlamentet agtede ikke meget, hverken Sverriges alliance eller assistence, efterdi de kunde ikke have stor Nytte deraf. — Den fransøske Ambassadeur Chanut er hidkommen; men drog uden nogen Ceremonier ind. — Hr. C. Ulfeldt vil retirere sig til Riga, at boe, og søge at cureres der. Radziejowski drager ogsaa malcontent bort; han vil holde sig oppe i Holland eller England."

---

deras *Morgonstiernar* med Spikar uti fram för dem i procession. Han med Jernkronan hade kallat sig Fältmarskalk." Men det er ikke tydeligt, om her maaskee menes Oprørsstifterne i Stockholm, hvor der o. saa i dette Aar havde været Uroligheder, og tales om „9 Personer, som hænge i Galgen, deriblandt en Præst." (see ovenfor Side 293).

79. (Nr. 93.) Den 30te April. „Dronningen er meget vred, at hun i Holland er ikke udi den estime, som hun vilde gierne; Aarsagen, at hun sig antager sligt saa hardt, er at hende er tilskrevet, at Mr. Suylikom (sic) skal have faaet et hvitydsk Brev herfra, hvilket han har læst for den gamle Prindsesse d'Orange, hvorudi stod, at Dronningen af Sverrige løber gal om Natten, en Gade op, en anden ned. Nu har Appelbom*) faaet Ordre, at solicitere paa alle Middel hos Zuylikom, at faae samme Brev eller Copie deraf, og dens Navn, som det haver skrevet." [To Courerer ere komne fra Keiseren, den ene til Lands, den anden fra Lybek til Skibs; Brevene vare alle om „Hinder-Pomerns Restitution til Churf. af Brandenborg. Dronningen har nu strax givet sit Samtykke dertil, saaledes som Keiseren paa Brandenborgs Vegne har forlangt det". I det følgende Brev beretter Juel, at man allerede fortryder, at have saa hastig besluttet sig dertil; „og var det ikke skeet, saa blev det ugiort."]

80. (Nr. 94.) Den 7de Mai. „Man er her meget perpler over de hollandske og engelske Tractater; og de Fleste troer, at begge Republikerne skulde giøre sig til een Stat, og siden bemægtige sig Danmark. Radziejowsky drager med det første herfra til Holland; men Hr. Corf. Ulfeldt har efter Dronningens Begiering resolveret sig til at blive her. Dronningen vil forære ham det Huus, som han boer udi, og vil derfor kiøbe det af Hr. Matth. Soop. — Den fransøske Ambassadeur Mr. Chanut drager om kort Tid herfra igien med et af Kronens Skibe, hvilket ellers er destineret at overhente den engelske Ambassadeur. Dronningen sagde det til Chanut, som svarede: Madame, le vaisseau perdra beaucoup en echange; car il portera l'Ambassadeur d'un grand roi, & il rapportera un Ambassadeur des canailles." — „Her er en Qvinde, som, foruden at hun er Enthusiast, er bleven melancholsk, at hendes Mand døde nyligen, og strax derpaa brændte hendes Børn inde i hendes Huus. Nu har hun begyndt at prædike her paa Gaderne, og haver

*) Den svenske Resident i Holland.

havt stort Tilløb. Hun spaaer meget mod Dronningen, Pimentelli og Franzoserne her til Hove, hvorfor hun nu er indsat."

81. (Nr. 95.) Den 14de Mai. „Mr. Chanut vil i tilkommende Uge reise bort; han lader Dronningen denne Gang ikke saa god franzøsk, som tilforn. De store desseins, som her vare, evaporerer meget siden man seer, hvor lidet Parlamentet af England agter Sverrige, saa og at man i Danmark er udi god equipage. Man spargerer vel, at her endnu en entreprise skulde fomenteres; men jeg troer det ikke. Saltcompagnieskibene, som ere byggede paa Orlog, og af Kronen hidtil vare anholdte, ere nu løsgivne, hvilket er Tegn, at man ikke venter nogen Krig her. Mr. Bochart og Mr. Naudé ere begge depecherede, dog ikke med den Liberalitet, som Andre have faaet, og disse sig havde ventet. Bourdelot maa ogsaa snart fort, uanseet at baade Dronningen vil nødigt af med ham, og han selv vilde gierne blive." — „Mr. Böning har notificeret Dronningen, at Ratificationen af vores Tractater var i Holland resolveret; hun tog det op som indifferent."

82. (Nr. 96.) Den 21de Mai. „Hr. C. Ulfeldt lader sig nu mærke, at han vil bort saasnart hans Helbred det vil tillade; undertiden siger han sig at ville til England, undertiden til Stralsund, eller Riga, hvilket han giører paa det han vil, at man skal ikke vide, hvorhen han drager. Dronningen lader kiøbe et Smykke paa 30,000 Rdlr., som hun vil forære ham til Afsked. — Radziejovsky seiler bort med første gode Vind til Gothenborg, og siger, han vil derfra til England. Dronningen forærede ham 10,000 Rdlr., af hvilke de 4000 Rdlr. vare Reisepenge; de 6000 var Resten af 6 Maaneders Pension; derforuden fik han en Guldkiæde med et Demants Contrefei. — Dronningen lever meget retireret og sees af ingen, uden af sine Favoriter, saa at otte Dage tillige passere, at ikke en Secretarius kan komme hende i Tale. — Den Forandring, som Cromwell har giort udi Parlamentet, behager her vel, og Cromwells courage admireres her meget. Med Parlamentet var man ilde tilfreds, at det Sverriges Venskab saa meget negligerede."

83. (Nr. 97.) Den 28de Mai. „Doctor Otto Sperling

er her ankommen*). Hr. E. Ulfeldt førte ham selv op til Dronningen, enddog bemeldte Ulfeldt haver endnu mange Huller i sine Been, og ilde kunde gaae op af de høie Trapper. — Bourdelot drager herfra efter de hellige Dage; han faaer 8000 Rdlr. for to Aars Løn, 2000 Rdlr. til Reisepenge, og 20,000 Rdlr. til Foræring. Pimentelli haver begieret Dronningen af Sverriges Contrefei til Hest, paa sin Konges Vegne, hvoraf Dronningen meget glorierer**). — Riga skal forvides og giøres fastere; en hollandsk Ingenieur, som det haver paataget, skal have 195,000 Rdlr. hvoraf Riga Stad skal udgive 150,000 Rdlr. og Kronen Resten. — Af vores Tractater med Holland have de her med denne Post faaet Copie, saavel som og om Subsidiepengene."

84. (Nr. 98.) Den 4de Jun. „Dronningen begynder nu igien at ville gierne være i Credit i Frankrige; hvorfore hun sender Cardinal Mazarini alle de manuscripta, som hun lod kiøbe af hans Bibliothek, og skikker nogle flere derhos. Han faaer og nogle statuas, som bleve tagne til Prag. Til Dronningen af Frankrige sendte hun et Bord, indlagt med Stene, hvilket ogsaa er taget til Prag." — „Bourdelot haver faaet en Kiæde paa 1000 Ducater af Hs. Kgl. Høihed; Frøken Leonora sendte ham og en Demant paa 800 Rdlr." (Beuning spørger hver Postdag, om ingen Ordre er kommen om at handle om nærmere Alliance imellem Danmark, Sverrige og Nederland. Juel veed endnu intet derom, og „haaber at det heller ikke vil skee.")

85. (Nr. 99.) Den 11te Jun. „Hr. Ebbe Ulfeldt er reist til Oesel med Greve Magnus; han (E. Ulfeldt) siger sig at have der over 100,000 Rdlr. at fordre; men Nogle af Adelen der paa Landet, som vare her og drog med samme Skib

*) Om Dr. O. Sperlings Reise fra Holland og Ophold hos Ulfeldt i Stockholm, s. hans egne Optegnelser i Suhms Nye Samlinger. III. 240. 41.

**) Juel beretter den 11te Jun. at dette Portrait nu er færdigt, og at Maleren Bourdon, en Franskmand, skal følge med Pimentelli til Spanien, for at male den Kongelige Familie og en Deel fornemme Herrer i Landet.

bid, sagde mig, at han var over 12,000 Rdlr. skyldig der paa Landet. Hr. Corfitz Ulfeldt lader pakke ind; men vil ikke, man maa vide, at han vil reise; han siger, intet Menneske skal faae hans Intension at vide, inden han er borte. Hertug Adolph sagde mig i Gaar, at Hr. C. Ulfeldt havde sagt, at han intet andet vilde prætendere af Kongen, end at de maatte straffes, som havde spargeret adskilligt ondt om ham." [Pimentelli er tilbagekaldt af sin Konge, „hvorover Courtisanerne her til Hove ere glade." Man frygtede, at han vilde have givet sig i Dronningens Tieneste. Orlogsskibet Hercules skal føre ham fra Gothenborg til Spanien. Bonel har skrevet (fra England), at Englænderne ikke vil tilstaae de Svenske større Handelsfrihed, end andre Fremmede, og heller ikke oprette nogen ny Stapel i Sverrige. Imellem denne Stat og Portugal er opstaaet en alvorlig Tvist angaaende de Svenskes Overtrædelse af de indgaaede Vilkaar for deres Seilads (med to Skibe om Aaret) paa Guinea. „Den portugisiske Resident har været i en haard og hidsig Disputе med Cantsleren."]

86. (Nr. 100.) Den 18de Jun. „Jeg haver i en privat Audience, efter Hs. Majestæts naadigste Befaling, giort Dronningen ouverture om den Alliance, som Generalstaterne saa høit urgere; men jeg fik til Svar, at Sagen var af stor importance; hun vilde sig derpaa betænke." — „Siden min sidste Skrivelse er det Compagnie de guarde af 60 Herremænd oprettet, hvormed hidindtil mange Forandringer ere forefaldne. Generalmajor Linde er blevet Capitain derover, Oberste Bengt Horn og Oberste Liebe begge Lieutenanter."

87. (Nr. 101.) Den 25de Jun. „Her er en utrolig stor Glæde over Hollændernes Skade (i et Søslag) som refereres her heel stor, indtil 40 Skibes Forliis." — (Ligeledes megen Glæde over den Tidende, at Muskoviterne skulle være indfaldne i Lithauen og beleire Smolensk. Man haaber, at Polen skal forlange Hielp af Sverrige, imod at afstaae sine Prætensioner paa Sverrige, Liefland m. m.) „Dronningen af Sverrige venter en stor Deel Manuskripter fra Hertugen af Savoyen. — Hun kom for to Dage siden hiem fra Nykiøbing, blev her (i Stockholm) kun en Time, og reiste siden lige til Jacobsdal,

hvor hun sig endnu 8 Dage vil opholde med Pimentelli og nogle faa Favoriter."*)

88. (Nr. 103.) Den 9de Jul. „Hans angenemme Skrivelse Nr. 100, dat. den 21de Jun. er mig vel behændiget, hvoraf jeg ugierne seer den slette Tilstand, som er i Holland, i deres Krigsvæsen; man maa haabe bedre. — Dronningen holder sig alt oppe til Jacobsdal. Hun har været her nogle Timer inde i Søndags og i Mandags til Admiral Gustav Wrangels Bryllup; men drog om Natten ud til Jacobsdal igien. Ingen af Raadet kommer til hende; saa tør og heller ikke nogen Solicitant komme derud."

89. (Nr. 104.) Den 16de Jul. „Jeg var ret nu oppe hos Dronningen at erindre om Svar til de tvende Hs. Maj. Skrivelser, den ene om den Regensburgiske precedence-Strid, den anden om den gemene alliance mellem disse to Kroner og General-Staterne; saa graverede jeg mig og over den Capitain, som løb Flaaden forbi udi Canalen af Sundet, og vilde ikke stryge. Til det første svarede Dronningen, at hun ikke kunde cedere den Rettighed, som Hertugerne af Pommern altid have havt, og som expresse in instrumento pacis til Münster var hende lovet. Om Alliancen sagde hun, at ville i tilkommende Uge conferere med mig; hun vilde ønske, at paa vores Side var ingen engagement med Holland, for at disse Kroner kunde have giort en tredie Partie og holdt England i Balance, saavel som Holland. Hun frygtede meget, at Englænderne skulde bemægtige sig Flekkerø, heller saadan en Ort **). Om det Skib, som løb Flaaden forbi og ikke strøg, svarede hun, at det var hende meget imod; hun havde intet hørt derom; hun skulde informere sig derom, og sætte Capitainen derfor til Rette. Vi kom siden paa anden Discours, og kom i Tale om Hr. Corf. Ulfeldt. Jeg sagde hende, at han, i Stedet for at comparere efter

---

*) Nr. 102 fattes.

**) Om det Anslag, „en dansk Adelsmand af stor Indsigt og Værdighed," som ei vilde have sit Navn nævnet, gav den engelske Ambassadeur Whitelocke om at England skulde bemægtige sig Flekkerø m. m., see Whitelockes Dag-Bok. p. 509. 501.

Citationen, havde ladet ved en af sine Tienere overlevere en løgnagtig pasquil, af samme Indhold som hans den første libel. Hun svarede, sig ikke at ville forsvare hans imprudence; hun havde ofte varet ham ad, og om Hans Maj. vilde, at hun noget skulde giøre derved, saa vilde hun lade see sin Iver. Dronningen var meget høflig, meer end ordinarie; talte meget vel om Hans Maj. og om vores force i Danmark, og en stor Deel til Hr. C. Ulfeldts prejudice. Men hendes forrige Comportement giør, at jeg lidet heraf troer." (Af en i Brevet indlagt Beretning.)

„Dronningen er hidkommen (til Stockholm) igien fra Jacobsdal; og haver nu begyndt at holde offen Taffel hver Middag, hvilket i lang Tid hellers er forsømt. Hoffet er nu og meget formeret, saa der ere giorte en Grand maistre d'hotel, en Rigs-Kammerherre, fire Overkammerherrer, en Hofmarskalk, ti Kammerherrer og 16 Hofjunkere. — Pimentelli tog Afsked fra Hove publice den 11te huj.; dog galantizerer han Dronningen som før, og vil blive her indtil han faaer at vide, at det Skib, som skal føre ham fra Gothenborg, er passeret Sundet. Mademoiselle La Barre er her, men bliver neppelig gammel, og er ikke i den estime, som hun skulde have faaet, dersom hun havde kommet for et Aar siden."

90. (Nr. 105.) Den 21de Jul. „En skotsk Herremand, Chevalier Balladin, er nyligen hidkommen; han haver l'ordre de la jarretière fra Kongen af England med sig til Hs. Kgl. Hoihed; han skal dog først fornemme, om det skal blive accepteret. — Pimentelli gav i Søndags forleden sit valete, hvortil vare budne Favoriterne, eller „Firekant-Tienerne"*). Anden Dag havde Grev Tott samme Selskab til Giæster; Dronningen kom selv der midt under Maaltidet; i Tirsdags vare de hos Hertug Adolph, i Gaar hos Grev Jacob de la Gardie, i Dag

*) „Fiirkanten" synes at have været det Værelse eller Cabinet i Stockholms Slot, hvor Dronningen tog imod Besøg og Opvartning af sit Yndlingsselskab. I den forhen omtalte J. Ekeblads Breve, forekommer 11te Mai 1653: „Drottningen syns sällan i *Fyrkanten*, om ei någon Söndag." Den 25de Mai: „Hon börjas nu att synas oftare i *Fyrkanten*, sedan Ulfeldt tillfrisknat". (De la Gard. Arkiv. VIII. 201.)

hos Bengt Horn, og i Morgen skal de til General Linde. Jeg skriver i Dag per avance, eftersom jeg agter mig i Morgen tidlig ud paa Landet, der nogle Dage at forblive; paa det jeg ikke vil være her til Torstensons Søns Begravelse, efterdi Dronningen selv kommer der. Hun har begyndt nu en ny Stiil, at hun ager efter Liget til Begravelser, og tager Ingen med sig i Vognen; men de andre gaae Alle for Vognen, og de fornemste næst for Vognen, hvilket tykkes mig ikke vel at skikke sig for mig."

91. (Nr. 106.) Den 30te Jul. „Siden den Victorie, Parlamentet haver havt mod Generalstaterne, er den Had, man her haver mod deres Partie, meget formeret til en stor Foragt, saa Mr. Böning haver mange Prøver deraf. — Dronningen har siden mit sidste ikke været her over en halv Time, da hun kom ind i fuld Galop, og ud igien paa samme Maneer. I Forgaars drog hun til Upsal med Pimentelli; i Morgen eller i Aften ventes hun hid igien. Man mener, at Pimentelli om 8 Dage vil bort, og at han faaer henved 100,000 Rdlrs. Værd til Forœring. Blandt andet faaer han et Demants Kors paa 30,000 Rdlr., som var kiøbt til C. Ulfeldt. Bemeldte Hr. C. Ulfeldt synes ikke at være meget i Naade mere hos Dronningen, eftersom han paa tre Ugers Tid ikke haver talt med hende. Han siger nu at ville bort til Wismar at boe en 3 Ugers Tid. Grev Tott drager med det første bort til Flandern, og vil tiene som Volontaire; de andre Favoriter, som contrequarreres meget af ham, haver bragt ham dertil mod hans Villie, eftersom han blev suspect, at rapportere noget af deres haute galanterie"*).

92. (Nr. 107.) Den 13de Aug. [Dronningen stifter Amaranthe-Ordenen, hvis Riddere skulle være ugifte, eller renuntiere paa Ordenen, naar de ville gifte sig. Gifte Mænd, som optages i denne Orden, der ikke skal uddeles til fyrstelige

*) Et Brev af 6te August har ligeledes Nr. 106, men indeholder kun Henviisning til en vedlagt Relation, som fattes; med det Tillæg: „at Mr. Böning venter med Længsel efter Vossium, i Forhaab-„ning at blive ved ham vel stabileret i Dronningens Gunst; men „jeg frygter, at han sig ogsaa derudi bedrager."

Personer, skulle forpligte sig til, ikke at gifte sig igien naar deres Hustruer døe. Dronningen har sendt denne Orden til Grev Rebolledo*), og til Pimentelli, som den 7de Aug. reiste Landveien til Gothenborg**), sendte hun efter ham et Skierf, broderet med Amaranthe-Ordenens Tegn, et dobbelt A, med en Myrthekrands omkring, og Devisen: dolce nella memoria.]

„Om den gemene alliance imellem Danmark, Sverrige og Holland, har Mr. Böning nu ganske ingen Forhaabning, efterdi han ikke faaer andet end raillerie og mocquerie til Svar, naar han derom taler. Man formoder at (kunne) holde Byen Bremen saaledes bloqueret ved de Skandser, som derom opkastes, at den endelig skal være nødt til at give sig, og blive en Landstad; helst efterdi Keiseren vil sig ikke derimod opponere."

93. (Nr. 108.) Den 20de Aug. [Rygterne om et af Hollænderne vundet Søslag erfarer Juel, at have været overdrevne eller ugrundede. Dronningen lod, som disse Tidender behagede hende meget; men Juel troer ikke saadant. Mr. Beuning derimod var strax villig til at troe, „at Dronningen nu er bedre hollandsk end før; men det er ikke den første Gang, at han er bedraget af hende." — Dronningen reiser til Begravelsen i Wadstena; hun lader sig nu mærke med at ville resignere; „men det holdes endnu meget hemmeligt." Juel tvivler ikke derpaa, naar hun allene kan faae sine Indkomster sikkrede.]

Af en Copie af en Skrivelse fra Juel til „Cancelliet" af 24de August:

„Grev Erik Oxenstierne og Hof-Cantsleren Niels Tungel vare i Gaar hos mig efter Dronningens Ordre, at conferere med mig over min sidste Besværing mod Durel, det han de hollandske Puntseddeler (sic) til sig tog og beholdt; de ville excusere Dronningens Ordre dermed, at den allene var anseet derhen, at forebygge alt Underslæb, at Andres Gods ikke skulde passere

*) Den ogsaa som Digter bekiendte Grev Bernardino de Rebolledo, spansk Minister ved det danske Hof, under Kong Frederik III.

**) Jvfr. Fryxell. IX. S. 177. Han var saa forhadt, at Pøbelen i Stockholm giorde et Opløb ved hans Afreise, og „udtalte sin Afsked ved Bulder, Skrig og Forbandelser."

(Sundet) under svensk Navn, og at Residenten var befalet at at have en skarp Indseende dermed; men som jeg mig ikke dermed vilde contentere, saa lovede de at andrage Sagen hos Dronningen til en behagelig Resolution."

„Pesten hører man intet mere til her; ikke desmindre persisterer Dronningen i sin Meuing, at ville til Gothenborg, og haver ansat sin Reise til den 18de Octbr." *) — „Hr. Corfitz Ulfeldt er nu igien i stor Confidence; han fik i Forgaars 4000 Rdlr. af Rentekammeret til Rentepenge af de Penge, han haver laant Dronningen. Man begynder nu ogsaa igien at tale om Krig med os; blandt andet er mig sagt, at General Linde haver sagt til nogle Officiers af Guarden, at de skulde ikke ræddes for at komme til Gothenborg; de kom ikke til at ligge der i Guarnison; der vilde blive anden employ af" . . . . ." „Grev Gustav Banér har sagt, at om den Krig gik an, som nu var i Gierde, da vilde han hverve 1000 Mand paa sin Pung, og Hr. Corfitz Ulfeldt vilde laane Dronningen 8 Tønder Guld dertil."

„Universitetet til Dorpat i Liefland er nu casseret, og alt det Gods, som Kong Gustav Adolph gav dertil, er givet en Cronstierne i Betaling, som tilforn haver været en Skræddder, og nu er Commissarius og Friherre. — De fornemste Favoriter her til Hove troer nu, at Dronningen vist vil resignere, og at hun expresse lader spargerer om Krigen det som her tales, for at tildække hendes dessein. Hendes bedste mobilia, Bibliothek og alt det, som i Tydskland er taget, er affeilet i Gaar og skikkes til Paris, saa man troer, at hun fra Gothenborg skal gaae efter."

*) Skiøndt Christinas foregivne Reise til Gothenborg for Pestens Skyld kun var Skrømt, og tildeels et Paaskud, for derfra at kunne affende en Deel af de samlede Kostbarheder, Meubler, Sølvtøi m. m. (jvfr. Fryxell XII. S. 172) lod hun dog ved hver Leilighed, som det var hendes Beslutning. Saaledes da Juel og den franske Resident beklagede sig hos „Introducteuren" over, at de ikke vidste at skaffe sig Opholdssteder i Gothenborg, og han meldte dette for Dronningen: gav hun strax Ordre til Hof-Foureren, at bestille gode Værelser til begge Gesandter ved deres Ankomst til Gothenborg.

94. (Nr. 109.) Den 27de Aug. „Af Hans angenemme Skrivelse Nr. 106, dat. d. 18de Aug. seer jeg, at Tilstanden med den hollandske Flaade er bedre, end som forrige Tidninger medbragte. Om Hr. Residenten har hørt noget om min Broder Niels Juel, som var med i Slaget, saa bad jeg gierne, at han mig det vilde lade vide. — Dronningen er reist den 22de huj. til Wadstena, til Hertug Adolphs Gemahls Begravelse. Hun tog Hr. C. Ulfeldt med sig i sin Carosse, og ventes om 8 Dage hid igien. — Mr. Böning urgerede paa den gemene Alliance; men hun svarede, sig ikke at ville offendere Parlamenmentet af England. Om Alliancen sagde hun, at hun havde tænkt at skikke til Danmark og lade den der tracteres. — De tre Orlogsskibe, som ere destinerede til Gothenborg, at convoyere de Svenske, som til England vil føre Varer af contrebande, blive færdige om otte Dage. Man troer, at Hollænderne ikke siden skal turde attaquere dem, naar der ere af Kronens Skibe hos."

95. (Nr. 110.) Den 3die Septbr. „Siden min sidste haver Alle her forundret sig at høre, at Pimentelli er igien kommen til Gothenborg, efterat han nogle Dage havde været udi Søen. Nogle sige, at hans Skib blev læk, og stødte paa en Klippe under Norge; Andre sige, at han frygtede, at Skibet var for meget lastet. Strax han var kommen i Land, tog han Posten, og red til Wadstena, hvor Dronningen var, og hvorfra de siden fulgtes sammen til Norrköping, hvor de forblive, indtil de faaer vis Efterretning om Pesten, som her i Byen siges at være kommen fra Dantzig. I et Huus ere vel To døde; men saa tvivles dog endnu derpaa, om det skal være Pesten. — Grev Magnus er igienkommen fra Øsel, hvor han haver ladet Hr. Ebbe Ulfeldt efter sig som sin Fuldmægtig."

96. (Nr. 111.) Den 10de Septbr. „Dronningen kom hid igien i Forgaars; jeg havde i Gaar Audience hos hende, og graverede mig over Durels procedure i Øresund, med puntzedlerne og andet, som han inquieterer de hollandske Skippere med; hvorpaa jeg fik Tilsagn, at han med denne Post skulde befales, sligt at remediere. — Alle ere her meget scandaliserede

over Pimentellis Igienkomst hid med Dronningen*). Han siger sig nu at have faaet ordre, at blive her i Vinter. Mig er berettet, at han staaer i Accord med Dronningen om at kiøbe 12 Orlogsskibe. — Dronningen er tilsinds, at om Pesten continuerer, hun da vil flytte herfra til Upsal; og om Faren skulde blive større, hun da vilde til Gothenborg, hvilket vilde blive besværligt for de fremmede ministri, om de skulle følge"**).

97. (Nr. 114.) Den 1ste Octbr. „Man er her heel malcontent med de Hollændere paa ny, formedelst en hollandsk Caper, som i Hammelsund ved Flækkerøen i Norge, haver borttaget tvende Gottenborger Skuder, og Folket ilde tracteret, under Prætext, at de vilde til England; uanseet at deres Commission var kun at gaae paa Dynkerchen. Slige procedurer giører at det Had, som her er allerede mod Holland, bliver større, og var godt, at man sligt forhindrer mod den Tid, at den engelske Ambassade kom hid. — Den Gottenborgiske Reise er nu ganske afslaget, hvilket kommer mange tilpas. Den Discours, som her gaaer om at Sverrig haver dessein at ville føre os en Krig paa, troer jeg ikke at være af god Fundament; men allene af rodomontade. — Dronningen haver nu for, at ville augmentere Rigens Raad til 46, i Steden for de 35, som først vare paa Tale."***)

98. (Nr. 116.) Den 15de Octbr. (Gesandten har modtaget Efterretning fra Charisius, under 29de Septbr., om Provindsen Hollands utidige Hasten med Freden med England. „Generalstaterne taber ved deres procedurer i denne Tid meget af den Estime, de for dette haver erlanget." — „Hr. Corfitz Ulfeldt er nu flittig igien til Hove og caresseres flux af Dronningen; han haver i denne Tid været tvende Gange paa Kronens

---

*) Jvfr. Fryxell. IX. S. 177. „Denne hans uventede Tilbagekomst vakte Harme og Misfornøielse i høieste Grad. Man troede i Almindelighed, at hele Reisen var et Spilfegteri, og en Aftale imellem ham og Dronningen."

**) Nr. 112 og 113 fattes.

***) Nr. 115 indeholder kun Henviisning til en vedføiet afskreven Beretning, som er borte.

Flaade med Feltmarskalk **Wrangel** for at besee den." (see Ny D. Mag. VI. 72, 73, hvor hele Brevet findes aftrykt.)

99. (Nr. 117.) Den 22de Octbr. „Jeg maa lade Ham vide, at Kronen Sverrige haver nu nogenlunde løftet Masken op, og ladet see sin Affection mod Hollænderne, i det Dronningen i Gaar lod tage to af de rigeste Kiøbmænd fra Amsterdam, som her ere, fangne og sætte dem i **Barnhuset**, hvor de som haver forbrudt Ære og Liv bevares, og alle andre af samme Nation lod hun tage deres Varer, Penge og Regnskabsbøger fra, og for en Deel lod hun sætte Vagt for Logementet. Understatholderen, som giorde Executionen, sagde, at saasnart som **Grotjohan** kom løs, som uden Aarsag sad fangen udi Holland, saa skulde Hollænderne ogsaa her løslades. Mr. **Beuning** begierte strax Audience hos Dronningen; men hun lod sig undskylde med sin Indisposition, uanseet at hun havde kun Snue, og Pimentelli og Andre vare Dagen igiennem hos hende.... Han var i Aftes hos Cantzleren, og besværede sig over slig uformodenlig procedure. Cantsleren svarede, at Dronningen havde resolveret, at lade to Hollændere tractere paa samme Maneer som Grotjohan skeede; men om de Andres Godses Arrest vidste han intet. Han vilde dog forsikkre Mr. Beuning, at Kronen Sverrige ingen anden Intention end til al Venskab, havde. — Mig er sagt, at Dronningen vil skikke Greven af Dohnau til Generalstaterne. Mine Tanker herom ere, at Dronningen vil true sig contentement til af Generalstaterne, og derforuden fortiene sig, ved slige ubillige procedurer, bedre Conditioner af Parlamentet. — Med **Durelii** Avocation fra Danmark beroer det; eftersom Dronningen ikke behager den **Raalamb**, som Cantsler Oxenstierne vilde have did i hans Sted. — Dronningen havde vel forleden lovet Grev **Magno** at skrive til Paris mod **Bourdelot**; men som Greven det saa haardt urgerede, saa blev hun anderledes derover tilsinds."

100. (Nr. 118.) Den 29de Octbr. „Som Han i sidste angenemme Skrivelse troer, at det er en stor grace, at Mr. Beuning var tilbuden Plads i Dronningens Carosse paa den Gottenborgske Reise, saa mener jeg det at være en stor disgrace at Mr. Beuning ved slige Complimenter lader sig dupere, og

troer Alt, hvad ham foresiges af Dronningen, som imidlertid consulterer med Pimentelli om alle Middel til at skade Hollænderne." .... „Dersom den Arrest paa Hollændernes Gods ikke var skeet, da skeede den nu ikke, for man frygter her allerede for at have giort Galskab; og det er considerabelt, at ikke een Rigsraad vidste derom, uden Cantsleren allene, og endda havde hun kun discursviis talt med ham derom. Enddog han nok approberede hendes Tanke, saa havde han dog tænkt, at Sagen skulde være taget i consideration udi Raadet; men strax han gik fra hende, gav hun Ordre om Executionen, og siden den er skeet, har hun ikke talt et Ord derom i Raadet." — „En svensk Adelsmand, ved Navn Thure Thuresen, som har været Kammerjunker her, reiste i Sommer til England, med Recommendations-Skrivelse til Cromwell, at ville employeres til Søes; han er nu bleven Skibs-Capitain der." .... „Pesten continuerer her saaledes, at Dronningen og Pimentelli retirede sig herfra med Alle den 27de huj. til Upsal, hvor han skal logere paa Slottet. Alle skal følge did inden 14 Dage i det længste."

101. (Nr. 119). Den 5te Novbr. „Greven af Dohnaw er for 8 Dage siden reist bort ad Holland; han gik til Skibs paa Lybek. Han haver i lang Tid ikke besøgt mig, og heller ikke sagde han mig gode Nat før han reiste, paa det han ikke skal mistænkes af Dronningen. Feltmarskalk Wrangel lader flittig arbeide paa Skibsholm, og siger at Flaaden til Foraaret vist skal bruges; men jeg mener, det er kun hans ordinaire Stortalenhed."

102. (Nr. 120.) Den 12te Novbr. „Dronningen haver ladet Cancelleren vide, at han ikke havde Behov at haste did (til Upsala) med Cancelliet; hun vilde lade ham vide, naar det var Tid. Pimentellis Præst logerer tilligemed sin Herre paa Slottet der. Dronningen caresserer ham meget og kalder ham altid mon Père."

103. (Nr. 121.) Den 18de Novbr. [Gesandten var d. 16de ankommen til Upsala. Dronningen havde ladet bestille Logis for alle fremmede Ministre, undtagen for den hollandske (v. Beuning), der selv maatte see at „tinge sig Huus."] — De

for Grotjohans Skyld arresterede hollandske Handelsmænd, med Gods og Varer, ere nu frigivne tilligemed deres Gods.“

104. (Nr. 122.) Den 21de Novbr. „I min forrige skrev jeg, den Arrest paa Hollændernes Gods at være casseret, hvilket ogsaa var; men Dronningen haver siden 3 Gange fra og til sig resolveret; saa Mr. Beuning veed nu ikke om han tør troe Dronningens sidste Tilsagn, efterdi han tre Gange ved slig Løfte er fixeret. — Her er den galeste Regiering i Verden; Rigsraadet veed intet af hendes consiliis i dette Fald; saa bliver dem og intet communiceret om Lagerfeldts Negociation i England. Swante Pedersen Banér, Dronningens Kammerherre, havde pantsat sin Gaard Birkøe til Torstensons Enke, med Løfte at løse Pantet inden to Aar; hvorfore han mod Terminens Ende solgte en anden Gaard i Lifland at indløse Pantet med. Som Dronningen fik at vide, at Pengene vare komne i Stockholm, saa sendte hun hen og lod dem tage til sig uden hans Vidskab; og gav ham et Brev, hvori hun lovede, at den Forhaling skulde ikke skade ham paa sin Ret. — Sidste Gang hun holdt Raad, sagde hun obiter, der hun vilde staae op, at hun i Julii Begyndelse vilde have en Rigsdag; og som Drosten Grev P. Brahe remonstrerede, hvad Bekostning det causerede Stænderne, m. v., saa svarede hun ikke andet end, „der maa blive Rigsdag“; uden at sige et Ord om Aarsagen, eller Materien, hvad der skal tracteres. Hun haver nyligen sagt til en sin Confident, hun maatte resignere; Sverrige kunde intet bestaae uden Krig, og hvilken Konge ikke selv gik i Marken med sin Armee, han maatte dependere af den som commenderer Armeen; flyede han den til en stor Herre (hvormed hun forstod Hs. Kgl. Høihed) saa var han hans Tiener; og flyede han den til en ringe, saa kunde han ogsaa correspondere med den Store.“

105. (Nr. 123.) Den 29de Novbr. „Jeg haver endnu ei kunnet bragt Dronningen til at svare paa Hans Maj. Skrivelse om den Alliance mellem Danmark, Sverrige og Holland; talte med hende derom endnu for faa Dage siden, da hun lovede det som tilforn. Den længe ventede engelske Ambassadeur er nu til Gottenborg ankommen, med 100 Personer og 30 Heste.

Commandanten der lod det strax notificere til Hove, og derpaa blev der resolveret, at Introducteuren med nogle Hofjunkere, skulde bemeldte Whitlock modskikkes, at defrayere ham hid. Om anden Dagen kom Lagerfeldts Secretarius hid, som var kommen med Whitlock fra London. Da blev besluttet, at ham intet videre skulde modskikkes, end som mod andre Ambassadeurs. Saa skriver ogsaa Dronningen med denne Post et meget obligeant Brev til Kongen af England. Grev Magnus haver i disse Dage forsøgt Begyndelsen af en disgrace; eftersom han besværede sig, at Grev Tott, heller Hofstalmesteren Stenberg, skulde have forført ham for Dronningen, hvilket Dronningen negtede, og befalede Grev Magnus under sin Naades Fortabelse, at nævne den, som havde sagt dette, ligesom og befalede ham at give Stenberg Reparation, fordi han havde mest injurieret ham. Grev Magnus nævnede Overskienken Sliffenbach; hvorledes videre vil afgaae, lærer Tiden."

106. (Nr. 124.) Den 6te Decbr. „Her ved Hoffet er alting i stor Confusion, formedelst de briguer, intercessioner og oppositioner, som skeer af enhver efter sin Passion udi Grev Magni Sag, eftersom han nu ganske er disgracieret, og haver, mens hans faveur varede, offenderet mange. — Sagen i sig selv er, at Greven sagde til Dronningen, at hun skulde have sagt at han havde giort en trahison imod hende; hun vilde, for deres forrige Venskab, ikke straffe ham derfor; men hun skulde hævne sig ved Prindsen af Sverrig, og som Over-Skienken Sliffenbach, hvilken Greven sagde at have det af, negtede det, og i Dronningens presence drev Greven til de Absurditeter, at Alle troer at Greven det selv haver inventeret: saa befalede Dronningen Grev Magnus at retirere sig fra Hove paa sit Gods, og ikke komme for hendes Øine før han havde purgeret sig fra denne affront. Strax dette blev kyndigt, blev Grevens Huus, som tilforn var saa fuldt af Solicitanter og Opvartere, saa ledigt, at ikke et Menneske kom did, uden de som krævede deres Gield af ham."

107. (Nr. 125.) Den 13de Decbr. „Dronningen fortryder fast, at hun de Hollænderes Gods haver arresteret, siden hun seer, hvad rumeur det der haver givet." — „Det er vel

vist, at Mr. Chanut er god Svensk, og i sin Omgængelse heel circumspect; men saa veed han vel Dronningens onde naturel og inclination imod os og Holland. Han haver altid giort Demonstration at være min Ven, og correspondered med mig, naar han var i Frankrig." — „Jeg havde for to Dage siden Audience hos Dronningen; da blandt andet begierede jeg, at om Whitlocke skulde ville begiere her noget, som kunde være Hans Maj. eller Hans Maj.s Allierede til prejudice, at det ham ikke maatte bevilges; hvorudi Dronningen amplissimis verbis gav mig Satisfaction, og jeg troer vel, om Dronningen ikke overtales af Cantzeler Orenstierne, at hun ikke skal forandre sin Opinion at observere Neutraliteten saa længe som Hollænderne kan være Englænderne bastant, og vi udi Danmark blive armerede. Whitlocke reiser for det meste kun to Miil om Dagen*), saa han ikke saa snart skal komme hid. Han haver sendt en af sine Folk forud hid, at indkiøbe, hvis han til sin Huusholding behøver. Den samme beklager sig at være tre Gange overfalden paa Gaden om Aftenen; hvorfor ham er medgiven en Soldat, som altid skal følge ham. — Grev Magni Gemal og Moder haver nogenlunde modereret Dronningens colere mod ham; dog kunde de ikke obtinere, at maatte komme og staae Fadder i Forgaars til sin Broders Grev Jacobs Søn, som Dronningen holdt."

---

*) Whitelockes Reise fra Gottenborg til Upsala skete i en Reisevogn, som paa det høitidelige Udtog fra Staden blev trukket af 6 engelske Hingster, ligesom ogsaa en Statsvogn til 10 Personer ligeledes var forspandt med 6 Hingster, og Reisen, paa hvilken Skydshefte stiftedes ved hver svensk Miil, varede fra 30te Novbr. til 20de Decbr. og beskrives i Dagbogen S. 153—178. Til Slutning bemærkes: „At Veiret, som tilforn for det meste havde været taaleligt, og Veiene „ved Frosten forbedrede, i de sidste Dage begyndte at blive slet, med „megen Snee. Havde man under hele Reisen havt megen Regn „eller Snee, vilde man umueligen have kunnet komme frem; i det „mindste ikke paa saa kort Tid. Mange af Selskabet, som til„forn havde bivaanet flere Campagner i den engelske Krig, og ikke „vare uvante til Farer eller Besværligheder, fandt dog dem, som de „havde udholdt paa denne Reise, uendeligt værre at giennemgaae,

108. (Nr. 126.) Den 20de Decbr. [Grev Magnus havde fattet Haab af den Naade, Dronningen viste imod hans Moder og hans Frue; men „det synes som Dronningen brugte sine caresser til at faae Middel til at giøre ham større affront. Hun svarede ham ved et heelt strengt Brev, refuserede ham at komme hid, sagde, at hans Qualiteter havde ikke været Aarsag at hun havde aveuglement mainteneret ham i ni Aar, Tiden og Occasionerne havde saa villet det; men han havde nu ved sin slette conduite aabenbaret et Secret, som hun havde aldrig tænkt at divulgere, nemlig at han ikke havde meriteret den Gunst, som ham var vederfaret*). — Dronningen haver forordnet en af Rigens Raad Hermann Flemming til Kammer-Præsident, hvorved Grevens disgrace er confirmeret."

„Whitlocke ventes hid i Dag. Han haver opholdt sig nogle Dage til Köping, eftersom hans logement var ikke færdigt. Han er 80 Personer stærk, og havde tænkt at finde Dronningen til Gottenborg; ellers havde han ikke kommet saa stærk. De to Skibe, som førte ham til Gottenborg, ligge der endnu og passer paa et hollandsk Coffardieskib der udi Havnen, som nogle Borgere der havde fragtet med Master og Tiære til Holland, hvorover Skibet ikke tør seile ud, og de Interesserende klager derover til Hove. — Lagerfeld er hidkommen, ilde tilfreds med Parlamentet, eftersom han fik kun ringe Satisfaction for den Skade, de Svenske der havde lidt. Han siger og at den engelske republique er i saadan Confusion, at den ikke kan blive varig."

109. (Nr. 127.) Den 27de Decbr. „Whithlocke ankom den 20de Decbr. De to yngste af Rigens Raad, som her ere,

„formedelst den strenge Kulde, de forfærdelige Bakker, usle Heste og „Kiøretøi, elendigt Natteleie og endnu uslere Fortæring, som de under hele Veien maatte drages med."

*) Jvfr. *Archenholtz* Mem. de Christine. T. I. p. 359, og det ovenfor S. 297 meddeelte, som overhovedet stemmer overeens med Juels Beretning. Denne er i Henseende til Brevets Indhold saa nøiagtig, at man seer, han allerede saa kort efterat det var skrevet, maa have læst en Afskrift deraf. Formodentligt har Christine selv villet have det bekiendt, da ogsaa Whitelock har en Copie deraf; (Dagbok p. 313—16) ligesom en temmelig udførlig Beretning af Pimentelli om Sagens Anledning, som dog beholder endeel Dunkelhed tilbage.

Lars Linde og Willum Taube, bleve ham imodskikkede med 16 (18) Carosser à 6 Heste*). Til deres Compliment svarede han, at han takkede Dronningen for den Ære, hun giorde ham, i reguard af Parlamentet. De fulgte ham ind i hans logement, i hans Kammer, og der de gik fra ham, blev han staaende for Skorstenen, og heller ikke gik eet Skridt med ham, eller nogen paa hans Vegne"**). — „Whitelocke blev, som brugeligt er,

*) Efter Ceremonierne ved Mødet paa Veien, omtrent en engelsk Miil fra Upsala, indbød Rigsraaderne Whitelocke til at tage Plads, tilligemed dem og Ceremonimesteren, i Dronningens egen Vogn. „Den „var baade uden- og indentil beklædt med grønt Fløiel, rigeligt besat „med Sølvgaloner og Fryndser; Selerne vare rigt beslaaede og for„gyldte; Vognen blev trukket af 6 smukke hvide Heste, og den var „omgivet af 20 af Dronningens Laquaier, klædte i gule, vide Buxer, „stafferede med gule og blaa Snore." o. s. v. (*Whitelockes* Dag-Bok p. 178.) Da han kom til Upsala, førtes han til „et ved Torvet beliggende Steenhuus, som næst Slottet var det smukkeste i hele Staden"; hvor Ambassadeuren fik fine Værelser i anden Etage. „Den nederste Trappe var af Steen, og Forstuen belagt med Muur„steen; men den anden Trappe var af Træ og Forstuen beklædt med „Tapeter. Derfra kom man ind i Salen, som var forsynet med Ta„peter fra Slottet, og hvor der foran i Værelset var en Fløiels „Himmel, derfra nedhængende Tapeter af Guldbrocade, og Stole, „svarende dertil. Herfra førtes han i Sengekammeret, et smukt fiir„kantet Værelse, klædt med meget smukke nederlandske (Arras) Ta„peter. Sengen var af blaat Fløiel, rigt broderet med Guld- og „Sølvblomster, og med guult Damask i Kanterne. Omhænget var „Carmoisin Fløiel, udsyet med Guld og Silke, og Stolene af samme „Slags. Rundt om Sengen var bredet et tyrkisk Gulvtæppe." S. 189. 80.

**) Whitelocke selv fortæller: at han fulgte dem til Trappen; „men da det forekom ham, at de ikke brød sig derom, og Trængselen udenfor var meget stor, vendte han derfra tilbage til sine Værelser." Imidlertid kom Ceremonimesteren (v. d. Linde, en Broder til Rigsraaden) siden tilbage, og „paa en uanstændig Maade foreholdt Whitelocke, at han ikke havde viist de to Rigsraader, som vare sendte ham imøde, den tilbørlige Agtelse; i det han ikke havde givet dem den Titel af Excellence, som tilkom dem; og ved deres Bortgang ikke havde fulgt dem til Porten, som han burde." Whitelocke svarede biærvt paa denne Bebreidelse, bl. a. „at han ikke var kommen til Sverrige for at lære Hofskik, hvormed han allerede fra hans Ophold ved flere Hoffer, var bekiendt nok; at han, som en gammel

defrayeret indtil Audiencen, som var den 24. hujus. Han talte paa Engelsk og hans Præst fortolkede det paa Latin. Dronningen svarede selv paa Svensk, og Lagerfeld fortolkede det paa Latin. Hans Harangue bestod i at justificere Kongens Død, og et Ord eller to om den hollandske Krig; ellers Complimenter. Han haver en magnifique train, 4 Pager og 12 Laquaier, hvis Klæder ere fulde af Sølv. De af Rigens Raad, som fulgte ham til Audiencen, nemlig Chr. Bonde og Lars Linde, holdt neden for Døren og vilde ikke staae af Carossen, inden de skikkede Bud, at han skulde komme mod dem, og siden fulgte de ham op, og der de gik bort geleidede ham dem ned, eftersom de lod ham vare ad. Han har notificeret Pimentelli og den fransøske Resident sin Ankomst hid, og taget mod deres Visit; men mig haver han ikke ladet det vide"*).

1654.

110. (Nr. 128.) Den 12. Jan. „Dronningen cajolerer mig og Mr. Beuning meget; men eftersom man aldrig kan faae

Mand, træt af Reisen, havde ondt ved at gaae op og ned af saa mange Trapper, m. m. Ceremonimesteren, der „tycktes blifve något flat öfver et så oväntadt svar" giorde derpaa Undskyldninger. Allerede under Indtoget, i Vognen hos Ambassadeuren, var Ceremonimesteren „af så slätt uppförande, att Whitelocke med honom nödgades vara mer förbehålsam". (p. 179.) Siden giorde han Opvartning ved det ceremonielle Aftensmaaltid, som Dronningen (der i tre Dage bevertede Ambassadeuren havde) ladet anrette. Her holdt Ceremoniemesteren Haandklædet, en Adelsmand Vandkanden, og en Hofjunker Fadet, medens Whitelocke vaskede sig o. s. v. Ved Bordet kom de atter i Strid, da Ceremoniemesteren næsten med Magt vilde tvinge Ambassadeuren til at drikke Parlamentets og Cromwells Skaal, hvilket han dog med Fasthed afslog.

*) Ved, efter sin Ankomst til Upsala, at opregne de fremmede Ministre ved det svenske Hof, siger han om Juel: „Af fremmede Ministre er her een fra Danmark, som ei er Ven af England; men hvilken Whitelocke troede at kunne hindre fra at giøre England nogen Skade, formedelst en dansk Adelsmand, som, da han er falden i Unaade ved det danske Hof, har taget sin Tilflugt til den svenske Dronning, og er hos hende meget vel anseet." *Whitelockes* Dag-Bok p. 202. (Man seer let, at Talen er om C. Ulfeldt.)

i Pennen hvad hun lover, og hun aldeles intet remedierer paa hendes Betientes Exorbitantier i Oresund og andensteds, saa er jeg ikke saa lettelig til at troe, hvad hun siger, som Mr. Beuning er." — [Gesandten har været en otte Dags Tid bortreist paa Landet, at besee Biærgværkerne, og derfor ikke havde Tid at skrive med forrige Post. Han sender Copie af sit Brev til Cantsleren af 12. Jan. — Juel havde samme Dag*) havt Audience hos Dronningen, og „remonstrerede hende den Exces, som i Helsingør foregik med „Pundtsedlernes" Forholdning og Certificationernes Misbrug." Dronningen svarede kun „i generale terminis: at hun skulde remediere saaledes paa alting, at Hans Maj. skulde have contentement deraf." — „Rigscantsleren negotierer allene med Whitelock, og de ere flittig tilsammen. Han begierer, at Dronningen vil conjungere sig med Parlamentet mod Danmark, eller i det mindste tilsige Neutralitet, og tilstede de engelske Orlogsskibe fri Retraite i sine Havne; eftersom Parlamentet til Foraaret, „om Leilighed gives, vil søge revange mod Danmark." — Den russiske Storfyrste underhandler ved sin Gesandt om Alliance mod Polen, i Forening med Cosakkerne, eller Neutralitet. „Cantsler Oxenstierne fluctuerer meget, hvad han paa dette skal resolvere. De fleste af Officererne her inclinere mest til den polske Krig. Dersom Dronningen følger sin egen Inclination, saa begynder hun vel intet; eftersom hun er mest betænkt paa, at samle nogle Penge til sin Resignation."]

„Corf. Ulfeldt omgaaes meget flittigt med Whitelocke, og de have lange Conferencer sammen. Pimentelli og Whitelocke ere og næsten hver Dag tilsammen; og dersom de vare een Herres Tienere, kunde de ikke være mere familier. De gaae sammen i Byen og spadserer, og deres Suite barhovedet efter dem**). Whithelock var nyligen efter Dronningens Begiering paa

*) Rettere maaskee Dagen tilforn. Whitelocke beretter, at han den 11. Jan. om Eftermiddagen efter Tilsigelse var hos Dronningen, hvor siden den danske Minister kom, for at begiere en Audience. Dronningen sagde, han havde Tid at vente, og vedblev endnu længe at tale med Whitelocke (Whitelockes Dag-Bok. 1776. p. 272).

**) At fyrstelige Personer og fornemmme Herrer ledsagedes, ogsaa naar de kiørte, af deres Cavallerer til Fods, var den Tid en hyppig

en Bal; da havde nogle af hans Herremænd Pistoler i Lommerne; hvilket Dronningen saae, og lod W. sige, at om det skeede tiere, da skulde hun lade dem lede ud af Slottet. Hans Sønner og Herremænd dandsede der meget ilde; saa der han og hans Suite var nedgaaet, lod Dronningen sin Dandsemester komme ind, som dandsede dem efter, saa Alle loe deraf Natten igiennem*).

Skik. Da Axel Oxenstierne d. 8de Jan. 1654 giorde sit første Besøg hos Whitelocke, kiørte han i en sexspændt Vogn, med et Følge af 10 til 12 Cavallerer til Fods og 4 Tienere. (W.s Dag-Bok p. 263.)

*) Whitelocke beretter selv om dette Bal (p. 258—60: Han havde samme Dag (d. 8te Januar) havt to Timers privat Audients hos Dronningen, og under denne Samtale bl. a. forestillet hende det Usømmelige og Gud misbagelige i „at have Bal og anden slig Tidsfordriv om Søndagen", og fordret hende til at „forbyde og straffe Hviledagens Vanhelligelse, samt Banden og Sværgen og andre Liderligheder, som her hyppigt nok gaae i Svang." Dronningen tog ikke hans Frihed ilde op; ja W. tilføier endog, at Christina derefter slet ikke mere holdt Bal om Søndagen. Efterat han engang tilforn havde undskyldt sig, da han paa en Søndag blev buden til Bal, vilde han nu ikke anden Gang afslaae Dronningens Indbydelse paa en Søgnedag, og indfandt sig ved Hoffet, da han Kl. 9 om Aftenen blev afhentet ved Ceremoniemesteren. Ballet holdtes i en stor Sal, som baade benyttedes til Prædiken, og om Aftenen til Dands og Musik. Dronningens „Audience-Stol" stod frem i Salen paa et Tæppe; ved høire Side af denne 5 eller 6 Stole til Ambassadeuren og nogle af de fornemste svenske Herrer; til venstre sadde 20 Hofdamer, „alle klædte efter fransk Mode." Musiken var stillet noget bag ved Dronningens Stol, og „bestod af 8 Violer med Bas-Violer, Cithare og Fløiter, alle spillede af gode Mestere." Dronningen dandsede først nogle „Ringdandse" med Hoffets Cavalierer og Damer; siden „optoges" til franske Dandse Capitain Whitelocke (Ambassadeurens Søn) af „Fru Ruthen", og de øvrige Cavalierer af andre Damer. Derpaa begyndtes med „engelske Contredandse", „hvori W.s Cavalierer vare ferme, og lærte de andre adskillige nye." Efter W.s Dom dandsede Dronningen selv med mere Lethed og Færdighed end nogen af Selskabet. Om det ovenfor berørte Uheld nævner han intet; men tilføier: at „efterat han havde „berømmet Dandsen, Musiken og Selskabet, men fremfor Alt ophøiet Dronningens Smag, skiltes Selskabet ad Kl. 12, og W. „bragtes i Dronningens Vogn hiem til sit Huus."

Der skulde have været givet Confect og Viin til Balen; men den, som bereder Confectet, var reist til Stockholm; og det, han havde ladet efter sig her (i Upsala), var fordærvet, hvilket først mærkedes, da det skulde frembæres, hvorfor Balen strax blev afbrudt. — Whitelocke havde nyligen Hr. C. Ulfeldt og nogle af Rigens Raad til Giæst; da tog han selv Overpladsen ved Bordet, hvilket fortrød bemeldte Rigens Raad saa meget, at de lod ham sige ved Introducteuren, at de ikke kom tiere i hans Huus, med mindre han dem vilde cedere. Hertug Adolph gav ham visite for kort siden, da gik han ikke et Trin ham imod ud af sit Kammer*). — Grev Tott lod for to Dage siden fordre Hertug Adolf, fordi han havde sagt: „Mr. Tott a beaucoup d'esprit; mais il dit bien de sottises par fois." Gustav Baner, R. Raad, og Gustav Horn, General-Lieutenant, fordrede Hertugen; men Dronningen skikkede Bud og lod dem det forbyde."

111. (Nr. 128 b.) Den 20. Jan. „Den Forandring, som Cromwell har giort med Parlamentet i England, fik man her at vide med sidste Post. Whitelocke begierede strax derpaa Audience d. 13. huj. og var om Eftermiddagen hos Dronningen, hende sligt at notificeere. Hun spurgte, om han havde faaet nyt Creditive fra Cromwell; han svarede nei; men at hans Commission fra Parlamentet var forseglet med Englands store Segl, hvilket var saa kraftigt, at hans Fuldmagt var urokkelig i alle Mutationer." — „Samme Dag (d. 13. Jan.) efter Aftensmaaltid var han igien paa Slottet, og viste Dronningen bemeldte store Segl**); og da han kom hiem igien, lod han bære

*) Det sidste fortæller Whitelocke selv (p. 261); men angiver det som Følge af hans Tieneres Forsømmelse, ved ikke hurtigt nok at melde ham Prindsens Ankomst. Han tilføier, „at det blev meget ilde optaget, og neppe stod til at undskylde"; skiøndt han giorde sig Umage derfor, baade hos Dronningen og Prindsen.

**) Jvfr. Whitelockes Dag-Bok p. 278—86, hvor han beretter om begge Audientser; men intet om bemeldte Omstændighed med Seglet, der er saa meget mindre rigtigt, som Wh. virkelig havde faaet, og til Dronningen, ved den sidste Audients sildig om Aftenen, overleveret et nyt Creditiv fra Cromwell (p. 283). Om Illuminationen eller Glædesilden nævner Wh. intet.

en Favn Træ og to Tiæretønder (ud), og dermed lod giøre en liden Ild for sit logemente, og lod bære tre Flasker med Viin did med et lille Sølvbæger, som gaves nogle gemene Canailles at drikke. Han har endnu intet skriftligt overgivet; men mundtligt haver han proponeret adskilligt til Danmarks desavantage; saa og besværet sig over de Svenskes navigation til Guineam." — "Dronningen reiste den 15. huj. til Nyköping, og ventes hid igien idag. Hendes Moder er der meget syg af en stærk Melancholie."

112. (Nr. 129.) Den 27. Jan. „Hr. C. Ulfeldt gaaer Dronningen og Whitelocke meget flittig imellem; han var i Forgaars hos Whitelocke fra halvgaaen otte om Morgenen til efter Elleve."

113. (Nr. 153: urigtigt.) Den 2. Febr. „Kongen vil i April (efter Rigsdagen) drage ad Liefland; og mueligt han kommer ikke igien paa et Aars Tid, om Krigen med Moskowiterne der begyndes, hvortil er stor apparence. . . . . . . Man er her tilsinds at ville hverve ti Regimenter tydske Folk. — Den Græker, her var fra Chmielinsky, er affærdiget med store Foræringer og Complimenter. Han er draget herfra til Radziejowsky i Lübeck, at negotiere der med ham. . . . Man har undskyldt sig her, intet at kunne slutte med Chmielinsky, inden man vidste, hvad Anhang han i Polen havde; dog haver man forsikkret ham om denne Krones Affection, saa man her tillige cajolerer Polen og Cosakkerne."

114. (Nr. 130.) Den 3. Febr. (Dette Brev er aftrykt i Ny D. Mag. VI. p. 73. 74, men formodentligt med urigtigt Datum, da Nr. 113 har den 2 Febr.) Om Ulfeldt forekommer her bl. a. „Jeg sagde Dronningen i Forgaars Svar paa det, som hun havde befalet mig skrive om til H. M. Kongen, anlangende at hun begierte, at Hr. C. Ulfeldts Gods maatte ham restitueres, og som det hende negtedes, blev hun meget vred, og sagde, at hun Selv vilde give ham anden recompence. At Hr. C. Ulfeldt skulde have slaget de 24,000 Rdlr. under sig, som Kongen af Engeland skulde have, vilde hun ikke troe, uanseet jeg Hende viste Wenthworths Brev derom." o. s. v.

115. (Nr. 131.) Den 10. Marts. [Ministeren har en Tid lang været sengeliggende, og er endnu ei i Stand til selv

at skrive; hvorfor ogsaa Correspondencen i nogen Tid var bleven afbrudt. — Dronningens Resignation er nu afgiort, og hvad hun skal have til Underhold. Hun faaer næsten alt det Gods, som Thronfølgeren og Hertug Adolph nu have; desuden vil hun tage Ösel fra Grev Magnus og Amtet Wollin i Pommern fra sin Moder. Fra Grev Magnus har hun ogsaa taget de to Amter Pöhl og Neucloster i Meklenborg, under Prætext, at hun havde givet disse Amter til Kongen (C. Gustav), og han kunde, som Vasal, ikke give sit Lehn bort uden hendes Villie; derfor var det nu faldet til Kronen igien]. — „Feltmarskal Wrangel er reist fra Hoffet malcontent, og uden at tage Afsked. — Steen Bilde er hidkommen i forleden Uge; han synes at være inclineret til Melancholie, kommer ingensted, uden at han ofte gaaer ganske allene ud*). — Man taler nu om, at til næstkommende Rigsdag skal alle donationes examineres, og bene meriti allene beholde deres, men alt det andet Gods kommer til Kronen igien."

116. (Nr. 133.) Den 24. Marts. „Dronningen forandrer sit Forsæt med sin Reise ud af Riget dagligen; undertiden vil hun til Lands, undertiden til Vands. Nu er det i Forslag, at hun vil reise til Lands med tre Carosser igiennem Danmark. Nogle mene her, at hun vil tage C. Ulfeldt med sig." — „Dronningen giør adskillige Reformationer for at forhøie den Indkomme, som hun prætenderer at leve af, naar hun har quitteret; blandt andet tager hun tilbage igien alle Amtmandskaber i Pommern, som hun for dette har bortgivet arveligt til adskillige af Generalspersonerne, hvorimod hun ingen recompense vil unde dem; hun vilde gierne giøre det samme udi Stift Bremen, men det synes, at man tør ikke offendere Königsmark." — „Om Whitelockes Negociation hører man slet intet. Han flyer dem

---

*) I det i Ny D. Mag. aftrykte Brev (Nr. *130*, eller her *114*) hedder det om denne Adelsmand: „Sorte Steen Bille er til Stockholm; han lader sig mærke, at være malcontent, for han haver mistet sit Lehn: han synes at søge Tieneste under militien her." Han var en Søn af Holger Bille til Biørnsholm og Anne Juel, og nævnes i Mandtallet over den danske Adel 1655, med Tillægget; „i Sverrige." (Suhms Saml. II. 2 H. S. 172.)

til Hove dagligen noget at lee af; forgangen lod han begiere audience hos Dronningen, og som dette blev ham bevilget Klokken to, skikkede han Bud op siden og lod sig undskylde; sagde, at han havde givet Wrangel den Time at komme til sig, og bad, at de vilde bie ham til Klokken 4." — „Dronningen har givet sin Overstaldmester Steenberg, som er en af Favoriterne, 10,000 Rdlr. af de Penge, som Stænderne i Tydskland levere, saa og kiøbt en Herregaard her strax ved Upsal for 18,000 Rdlr. og givet bemeldte Steenberg."

[Man har faaet Udkastet til en Alliance imellem Polen og General-Staterne, hvori disse love at hielpe Polen med 20 Orlogsskibe, imod en vis Sum Penge. Over dette er man blevet meget alarmeret; man har beordret de Orlogsskibe, som ligge i Gothenborg, at komme til Stockholm m. m. Dronningen har sagt, hun haaber Kongen af Danmark „ikke tilsteder Orlogsskibe at løbe igiennem Sundet, for at turbere Østersøen."]

117. (Nr. 134.) Den 31. Marts. [Juel har været sengeliggende næsten 7 Uger, og er nu først kommen op. Dronningens Resignation medfører daglige Forandringer. De fleste Hoffolk aftakkes, og alle Dronningens Hofdamer „licentieres" paa 3 nær, som hun har beholdt: „General Grev Rytwyns Datter af England, en hollandsk Jomfru, Lovise van der Noot, og Feltmarskal Wrangels Søster." Skiøndt Rigsraadernes Antal er større, end det nogen Tid i Sverrige har været, vil Dronningen endnu giøre to: Axel Sparre, Landshøvding paa Gotland, fordi hun tager hans Bestilling fra ham, og Claus Bielkenstierne, som er Hs. Kongl. Høiheds Favorit; paa det hun derved vil betage Hs. Kongl. Høihed al Middel til at beneficere Nogen." Endnu gaaer det stille til med det Gods, som Dronningen tager til sig i Pommern, fra Generaler og Andre; fordi Cantsleren har faaet sin Søn til godvilligen at afstaae det, han der havde; og de Andre maa vel følge hans Exempel. De Godser, Dronningen allerede har taget til sig (til hendes aarlige Underholdning) beløber sig til 160,000 Rdlr. om Aaret. Grev Magnus mister allene 50,000 Rdlr. om Aaret. — „Han skriver paa en Apologie, som han efter Resignationen vil overlevere Stænderne paa Rigsdagen; og begierer,

enten at restitueres udi sin forrige dignitet og charge, eller at hans Sag maa komme til Proces."

„Pimentelli tog i Forgaars Afskeed her til Hove, som causerede her en stor Latter; eftersom han logerer paa Slottet, og Vognene havde ikke videre at kiøre med ham, end tværtover Kiøbenhavns Slotsplads. Hans Folk sad i hans egen Vogn, som holdt frem for Dronningens, i hvilken han selv sad, saa Hestene havde ikke 6 Trin at gaae fra der, som Folkene satte sig i, indtil Trappen, som de stod af igien. — Der er i Frankrig en lærd Mand, som hedder Scuderi, og skriver en Roman over alle de actioner, som skeer i Europa. Dronningen vil selv skrive ham en Memorial om hendes Levnet, og have den indført i hans Bog; og derudi nævne adskilligt, som en Anden gierne skulde have tiet om sig selv."

118. (Nr. 135.) Den 14. April. „Whitelocke har nu faaet Ende paa sin Negotiation, og i disse Dage er Tractaten sluttet med ham*), som er allene om god Correspondence og Commerciernes Frihed imellem begge estats." o. s. v. — „Alliancen som han tilbød, haver man her ikke villet acceptere, men remitteret den til en anden Tid. Aarsagen dertil ere disse tre: At han ingen store Subsidiepenge bød til at giøre nogen equipage (Udrustning). 2. At man her begynder at have de Engelskes Magt suspect. 3) At Dronningen ikke vil sætte sine Indkomster i Uvished efter Resignationen, hvilket vilde skee, om hun satte Riget i Krig." — „Whitelocke siger, at om endskiøndt den Dispute bliver bilagt om de engelske Skibe, som i Kiøbenhavn ere arresterede, saa haver dog England andre Prætensioner mod Danmark, og der bliver intet Venskab af, inden dette bliver forligt." (Med dette Brev sender Juel en Copie af „sin Relation om Hr. C. Ulfeldt"**). En stor Deel af denne er i Chiffre. Til Slutning tilføier Juel:

*) Freds- og Venskabs-Tractaten blev egentlig afsluttet og undertegnet den 28de April, men efter de svenske Commissariers Ønske dateret den 11te April, som den Dag, da alle Puncterne afgiordes. (Whitelockes Dag-Bok p. 599.)

**) I denne har Juel til sit Hof indsendt Beretning om det bekiendte Optrin paa Upsala Slot, hvor Christina ved det Foregivende, at hun

„Jeg glemte og i mit sidste Brev at skrive, at Datum af den Quitantz, som Hr. C. Ulfeldt fremviste, var skreven 4 Maaneder før Hs. Maj. hoilovlig Ihukommelse døde; Dagen hørte jeg ikke vist; men dette hørte jeg vel, at Hr. C. U. sagde. Aranda har sagt, at Hr. C. Ulfeldt vilde lade trykke til Frankfurt alle de acta, som han fremlagde for Rigens Raad, med en Relation om hans Sag derhos. Hr. C. U. siger ogsaa, at det Tømmer, han beskyldes for, haver han Admiralens og Capitainernes Haand paa Holmen for; og foruden den General-Qvitantz, han haver, vil han fremvise Sal. Kongens speciale ordres til alle sine Udgifter. Jeg talte sidste Gang med Cantzler Oxenstierne om den Quitantz, som omrørt er, og sagde: at enhver Favorit, hvor ilde han end havde administreret sit Doent, kunde bringe slig Quitantz tilveie; men dersom Hr. C. U. vilde have giort efter sin Pligt, saa skulde hans Regnskaber have været overseete paa Renteriet, og hans Quitantzer der (været) formerede; efterdi det var Rigets Doent, og ikke Kongens particuliere Kammer-Regnskab; hvilken Mening Cantzleren approberede" *).

119. (Nr. 137.) Den 28. April. (Dronningen kom den 13de tilbage fra Nykiøbing, hvor hun var reist hen for at tage

i Juels Nærværelse vilde opsige Ulfeldt den Beskyttelse af den svenske Krone, hun hidindtil havde tilstaaet ham, fik Juel til at møde paa Slottet, uden at han ventede sig noget af det. som paafulgte. Dronningen havde ladet Rigsraadet (dog uden at den gamle Oxenstierne var nærværende) møde tilligemed Ulfeldt, for at give denne Leilighed til paa en eclatant Maade at føre sit Forsvar i Rigsraadernes Nærværelse. Disse lod Dronningen tilligemed Ulfeldt og den danske Ambassadeur, kalde ind i sit Cabinet; men da Juel mærkede, hvad her skulde foregaae, og da Corfitz Ulfeldt strax begyndte med at tilsidesætte den anstændige Agtelse, han skyldte ham, traadte han først tilside uden at ville høre paa Ulfeldt, der først oplæste en General-Qvittering af Christian IV. for hans Embede som Rigshovmester; og efter en Ordverling med Dronningen, begav Juel sig ud af Cabinettet, giennem Audientssalen, hvor Hoffolkene vare samlede, og forlod Slottet i en, hos en Diplomat ikke almindelig Sindsbevægelse. (Jvfr. Holbergs Danm. Hist. III. S. 121—27. Fryxell: Handl, rör. Sverr. Hist. I. p. 100. 101. Hist. Tidsskr. III. S. 415 Anm. 115, og de her anf. Steder.)

*) Nr. 136 mangler. Desuden synes det, som det ovenanførte „sidste Brev" har været eet, Juel har skrevet til Charisius under 7de April, der har havt et gientaget Nummer, og mangler.

Afsked med sin Moder.) „To Dage før hun reiste var der en stor Dispute imellem begge Dronninger. Enkedronningen talte om en Luthersk, som var død i Tydskland; og efter hans Død lod Enken hans Børn opføde i den Calvinske Religion, hvortil den unge Dronning svarede med Latter: „Det var Skade, at de fattige Børn skulde saaledes blive fordømte.“ Enkedronningen svarede dertil, at hun troede ikke, de derfor skulde fordømmes; thi uanseet, at deres Religion var ikke aldeles saa god, som den burde, saa kunde Gud dog vel af Barmhiertighed frelse dem“, hvortil hendes Datter sagde: „I „siger dette, for I er ikke god luthersk; men I haver altid havt hem„melig Inclination til Calvinisterne, og deres Religion er ikkun „ny.“ Enkedronningen svarede: „Gud give kun, at man ikke saae nogen ny Mening i Sverrige, værre end Calvinisternes. Jeg er ikke calvinsk; men dersom Sal. Kongen levede, da skulde man ikke have seet meget at være skeet i Sverrige, som man nu seer; og alle Svenske beklage Sal. Kongens Død, naar de tænkte paa den Ugudelighed og andre Laster, som her nu dagligen bedrives; men Sal. Kongen var desværre død altfor tidlig“. Den unge Dronning sagde: „Dersom han er død altfor tidlig, saa er han død vel à propos, fordi Verden elsker det som nyt er.“ Enkedronningen svarede: „Ja, om han levede endnu, da skulde man ikke see meget skee til Hove, som man nu seer; og man haver altfor stor Aarsag at beklage hans Død, naar man seer, hvad Levnet her nu føres.“ Hvorover den unge Dronning blev vred, og bad hendes Moder holde sin Mund, tracterede hende meget ilde, og stod op fra Bordet, og gik ind i sit Cammer. Om anden Dagen tog hun Afsked fra sin Moder udi Hs. Kongl. Majestæts (Høiheds) Nærværelse; sagde, at hun var kommen did for at tage Afsked af hende, og bad hende om Forladelse, om hun havde manglet i den Respect og Pligt, som hun var hende skyldig. Tiderne og Occasionerne havde været saaledes; det var hende ukiært, at det var skeet, og herefter skulde hun være mere ubeqvem, end nogen Tid at tiene hende, formedelst den Forandring, her skeete i Regieringen; men Enkedronningen skulde intet tabe herpaa; for om hun mistede en Datter, saa skulde hun faae en Søn igien; og hun bad hende elske Prindsen som sin Søn; kaldte saa paa Prindsen og recommanderede ham sin Moders

Interêt med meget høflige Ord, og Prindsen giorde derpaa store Protestationer mod Enkedronningen."

120. (Nr. 138.) Den 5. Mai. „Dronningen har nu afbetalt dem af sit Hof, som hun har casseret, og givet hver af hendes Kammerherrer 250 Slettedaler, og hver af Hofjunkerne 100 Slettedaler til recompence over deres Løn. — Whitelock presserer meget om sin Afskeed; men man søger alt at opholde ham, og Dronningen har især begieret, at han vilde bie til Hs. Kgl. Høihed skulde hidkomme, hvilket man mener om 4 eller 5 Dage at skulle skee. Aarsagen til slig Ophold troer jeg at være, at man vilde gierne først see, hvorledes Freden mellem Holland og England afgaaer*), og om man kunde beholde ham her indtil man fik nogen Satisfaction over den Skade, som de Svenske haver lidt af de engelske Udliggere, hvilket Whitelock har lovet." — „Bemeldte W. havde Dronningen den 1ste Mai til Giæst paa Ladegaarden, som hører under Slottet (i Upsala), hos sig, hvor C. Ulfeldt og nogle andre Favoriter vare med; men Tractementet var ikkun heel slet**). — Mig er sagt, at Dronningen tog

*) Dette bekræftes ved Whitelockes egne Yttringer. Dagbok p. 583. 601. Tractaten var imidlertid sluttet den 11te og 28de April (see ovenfor S. 373.)

**) Juel synes her at have været ilde underrettet, og hans diplomatiske Animositet imod Whitelocke synes desuden oftere at have havt Indflydelse paa hans Yttringer om denne. W. selv beskriver udførligt det Aftensmaaltid, han den 1ste Mai gav Dronningen og hendes Følge (Ulfeldt, El. Tott, „la belle Comtesse", og 4 andre Hofdamer) i Anledning af at hun, efter engelsk Skik, den 24de Februar var bleven hans Valentine. Om Beværtningen siger han: „Maden bestod af de Fugle, man havde kunnet faae, tillavede efter engelsk Smag, med engelske Saucer, Cremer, Puddinger, Æggekager, Tærter, engelske Æbler, Bons-Chretiens, Pærer, Ost, Smør, Oxetunger, indsyltet Vildt og Syltetøi, som var medført fra England; dertil Malaga-Viin og Claret. Øllet var brygget efter engelsk Smag, og Brødet bagt af W.s egne Folk. Dronningen, saavel som det øvrige Følge, syntes at være meget vel fornøiede, og Nogle sagde, at Hendes Maj. virkelig havde spiist og drukket saa meget, som hun ellers pleiede at fortære paa 3 eller 4 Dage." Wh. tog deraf endogsaa Anledning til følgende Dag at sende Dronningen noget af hans Viin og Mad, saasom Oxetunger, Sylte af Vildt, og Tærter, hvilket Ulfeldt, da

et Glas Viin, og drak Whitelocke til med disse Ord; à la santé du grand Protecteur d'Angleterre; og som Wh. drak en anden Dame til, og hun sagde ham, at han glemte Skaalen, svarede han, „at det var ikke Maneer i England at drikke nogle Skaaler." —„Dronningen bruger Schliffenbach meget udi alt hvis som mellem Hende og Hans Kgl. Høihed nu tracteres, baade med at føre Breve dem imellem, saa og at give mundtlige Relationer. Dronningen har givet Hertug Adolph mundtlig Tilsagn paa en Pension af 40,000 Rdlr. Han lader nu solicitere om en skriftlig Confirmation derpaa, og opholder sin Reise ud af Landet allene derfore. — Feltherrens Enke, Grev Magni Moder, har skrevet Hs. Kgl. Høihed til, og begieret at han vilde være hendes Børn en Patron udi Grev Magni disgrace, især med Øsel, at det dem ikke maatte fratages; eftersom Halvparten deraf var givet Feltherren selv, og han ikke sligt havde forbrudt." — „Mr. Boning haver for nogle Dage siden med en Hollænder Le Blun, som har været de Svenskes Agent i England, ladet sige Whitelocke, at eftersom Freden nu er rigtig, saa skulde han gierne ville have Whitelockes Omgængelse, om han ved nogle af sine domesticis vilde hannem forsikkre, om han havde samme Tidende; hvortil W. svarede, at Bøning skulde være hannem kiærkommen, naar han vilde komme til hannem; men han vilde ikke lade hannem derover complimentere, eftersom han (Beuning) vel vidste, at han var her. Derpaa drog Bøning ud i Marken i Gaar, den Vei, som han vidste, Whitelocke var at spadsere; og som W. gik til Fods, saa stod han af sin Vogn og mødte ham, og talte til Whitlocke og idag vil han drage hen at besøge ham"*).

121. (Nr. 140.) Den 19. Mai. „Dronningen har skikket Introducteuren, Erik Linde, et Haandbrev; med ordre det at opbryde og læse det for den portugisiske Resident. Hun skrev derudi, at hun befalte ham med allerførste at reise her ud af Landet, eftersom hun erkiendte ingen anden Konge af Portugal,

W. Dagen derpaa giorde ham et Afskedsbesøg, forsikkrede, at Dronningen med særdeles Naade havde modtaget, og vilde nu ikke smage af andet end af W.'s Mad.

*) Nr. 139 fattes i Række.

end Kong Philip den Første af Spanien, og at Don Johan, som for dette haver været Hertug af Braganza, og sig nu kalder Konge af Portugal, var kun en Rebel og Forræder. Residenten svarede, at han med det allerførste skulde forføie sig bort. I hendes Brev stod ogsaa, at han havde ikke Behov at giøre sig nogen Forhaabning til anden Resolution ved den Forandring som nu skeede i Regieringen, eftersom Hs. Kgl. Høiheds Mening i dette Fald skulde blive den samme som hendes. Dette har Dronningen giort paa sin egen Haand, og ikke ladet nogen af Rigens Raad, ikke heller Hs. Kgl. Høihed, vide et Ord derom. — Dronningen har ogsaa befalet Admiralitetet, at lade udi al Hast giøre tolv af de bedste Orlogsskibe færdige, under Prætext, at hun vil have dem til at overføre sit Gods til Pommern. — Hverken Rigens Admiral, eller nogen anden af Raadet, veed, hvad Aarsag hun haver hertil. Mig er sagt af en vis Person, at hverken Rigens Cantsler eller nogen af Raadet, har vidst et Ord af den Ordre, som Königsmark haver faaet, at attaquere Bremen. Königsmark og Montecuculi beskyldes for at have været Aarsag dertil. — Hs. Kgl. Høihed ankom hid den 16de huj. Dronningen red hannem selv imod med de meste af Rigens Raad, alle til Hest, og derforuden var der 4 Compagnier Land-Ryttere og 4 Compagnier til Fods af Garden, og Borgerskabet i Gevær. Han lod mig samme Aften ved en af sine Kammerjunkere complimentere. Jeg veed ikke, om han har giort saa ved Whitelocke, men ingen af de andre ministris haver han notificeret sin Ankomst. — I Forgaars var en stor Strid i Raadet mellem Dronningen og Rigens Cantsler; Aarsagen veed jeg ikke; men Dronningen sagde, der hun kom ud, at hun havde brav skiendtes med Cantzeleren, og hun skulde aldrig lide (taale) sligt. Der Cantzeleren var kommen hiem af Raadet, sagde der Een ham dette om den portugisiske Resident, hvoraf han intet vidste. Han forundrede sig meget derover og sagde: „Dette er dog kun lidet imod det, som idag i Raadet er passeret."

122. (Nr. 141.) Den 2. Jun. „Jeg haver erfaret om den Königsmarkiske Krig, at Rigens Cantzeler haver skrevet Königsmark til, og befalet ham, at han skal opholde dermed, indtil

Hs. Kgl. Hoihed efter sin Kroning kan give ordre derudi. Raadet desavouerer Dronningens ordre derudi, som udgivet uden Raadets Samtykke; og dersom de vare forsikkrede om Hs. Kgl. Hoihed, da turde bemeldte Bremiske Krig, saavelsom hendes Declaration imod Portugal foraarsage violente consilia; eftersom hun disgusterer og ilde tracterer Alle. Men der er kommen stor diffidence mellem Dronningen og Raadet, saavelsom mellem Hs. Kgl. Hoihed og Raadet, og imellem Stænderne indbyrdes; og det formedelst at man mærker, at der er større collusion imellem Dronningen og Hs. Kgl. H., end man troede. Man haver mærket, at Hs. Kgl. H. har sagt hende igien Alt, hvis i Fortrolighed af R. Cantzeler var sagt. — Hende er nu endelig bevilget til hendes Underhold Øland, Gottland, Øsel og alle Taffelgodserne i Pommern. De, som have faaet dem til Givendes af Kronen, skal strax afstaae dem, men deres Qvæg og hvad de haver bekostet paa Godset, skal Hs. Kgl. H. betale; og efter Dronningens Død skal samme Gods annecteres Kronen."

„Dronningen vil ikke tilstede, at Hs. Kgl. Hoihed maa udgive anden Forsikkring til Stænderne, end som Gustav Adolph gav; med hvilket Stænderne ere ikke vel tilfreds, synderlig Præsterne, som ville have Religionen vel forsikkret, især mod Calvinisterne, hvilke de frygte at have nogen Credit her til Hove .... I Forgaars blev holdet en Caroussel, som Hs. Kgl. H. gav, Dronningen til Ære. Hs. Kgl. Hoihed førte selv Indianerne, Feltmarskalk Wrangel Persianerne, Grev Gustav Leyonhufvud Morerne, og Wittenberg de Romere. Dronningen haver i disse Dage giort 7 Rigens Raad. ..... Hun var nyligen nede hos Rigens Cantzeler, da Raadet var der forsamlet, og ingen ventede hende; da hun meget ilde overskiendte dem, formedelst de difficulterede i at bevilge det pommerske Gods, og der hun gik igien, og satte sig paa sin Hest og red op paa Slottet, befalede hun Raadet at gaae for Hesten, og blandt de Andre var Aake Axellsøn, som er 70 Aar gammel; og de gik med blottede Hoveder alt Veien for Hesten. — Ret nu var Mr. Ballandin*) hos mig og sagde, at Hr. Corfitz

*) Kong Carl den Andens Sendebud til England (s. ovens. S. 353.

Ulfeldt havde i Gaar sagt ham, sig i Tirsdags at have faaet sin Justificationsskrift af Dronningen; men Ballandin vidste ikke om det gik videre end om disse engelske Penge".

123. (Nr. 142.) Den 10. Jun. „Af min forrige haver Han vel fornummet, at Mr. Ballandin havde sagt mig, at Hr. C. Ulfeldt haver viist ham Kongen af Englands Fuldmagt, givet Montroze, at tractere med Hr. C. U., saa ogsaa Montrozes Quitanzer. Hvad videre derudi er, refererer velbemeldte Mr. Ballandin vel sin Konge selv. For min Person, saa skal jeg befatte mig det mindste dermed muligt, eftersom mig er givet saa god Anledning dertil."

[Juel havde, tilligemed de andre fremmede Ministre efter Indbydelse været tilstede i Rigssalen ved Dronningens Abdication*); siden i Kirken for at see Kroningen; ingen af de udenlandske Sendebud bleve tracterede, eftersom Ingen af dem faaer Kongen i Tale førend de haver faaet deres nye Creditiver og havt deres første publique Audients. Juel maatte den anden Dag efter Kroningen reise fra Upsal til Stockholm, for at lade sig sætte en Fontanelle i Nakken, for det store Flod, han har i sine Øine, og der saa længe har hindret ham fra selv at skrive. Han kunde derfor ikke bie og see Kongen slaae tolv Riddere. Dronningen reiste Natten efter at han havde forladt Upsala, og kom til Stockholm Torsdag Aften. Det hedder nu, at hun vil reise Landveien til Calmar, derfra til Skibs til Wismar, eller til Pommern, og siden til Spaa. Juel tog Afskeed med hende Aftenen før Kroningen; men allene „for sin egen Person." Den franske Resident tog „audience de congè" men fik dog hverken Foræring af Dronningen, eller Recreditiv. Den brandenborgske Resident og den polske Envoyé have i 14 Dage forgieves ladet solicitere om Afskedsaudients. Feltmarskal Wrangel, som Rigets Vice-Admiral, og 4 Andre af Rigets Raad, ere bestemte til at følge Dronningen med 12 Krigsskibe indtil hun kommer til Tydskland,

*) I et tabt Brev af P. Juel af samme Dato til sit Hof, har han ved denne Leilighed ogsaa berettet, at „Frøken Leonora og en hollandsk Frøken (jvfr. Nr. 117) græd over Dronningens Thronafsigelse." Fryxells Handlingar I. S. 1 2.

og siden føre Flaaden tilbage igien. „Kongen og Raadet frygter for, at hun skulde føre Flaaden andenstedes hen, om hun maatte raade allene."]

124. (Nr. 143.) Den 17. Jun. „Dronningen reiste fra Stockholm i Mandags Aftes paa Veien til Øland. Kongen kom hid Aftenen tilforn, blev her anden Dagen, og fulgtes med Dronningen et Stykke uden Byen, og drog samme Nat tilbage igien til Upsal. — Nogle Dage før sin Abdication giorde hun endnu Feltmarskalk Kagge, Schliffenbach og Stenberg til Grever." — [De to sidste vilde de gamle Adelsslægter, der skulde sidde nedenfor dem, ikke ved noget Middel beqvemme sig til at admittere paa Ridderhuset, og mindst Stenberg, „som er af alle hadet." Omsider maatte Kongen, kort før de skulde sværge ham Troskab, lade dem vide, at dersom Adelen ikke vilde modtage Stenberg, vilde Kongen ikke confirmere dem deres Grevskaber, Baronier og øvrige Lehnsgodser. Derover maatte de, i stor Fortornelse, endelig samtykke*). Der var ogsaa stor Disput imellem Dronningen og Stænderne om den Kroningsmynt, hun havde ladet slaae til at udkastes blandt Folket, og paa hvilken hun var forestillet at sætte Kronen paa Carl Gustavs Hoved, med Omskrift: a Deo & Christina. Stænderne protesterede mod at en saadan Mynt skulde uddeles. Dronningen gav da det Løfte, at den ikke skulde bruges; men i dens Sted Tomarksstykker med Kongens Billede. Men hun lod nu i Stockholm hemmeligt mynte Tomarksstykker, som paa Reversen havde en Krone med samme Overskrift, hvoraf for 2000 Rdlr. bleve udkastede.]

„Aftenen før Abdicationen skrev Dronningen et Brev til Rentecammerset, og casserede alle de Pensioner, hun

*) Fryxell beretter samme Begivenhed (X. S. 35. 36); men noget anderledes. De tre Stænder vare allerede samlede til Hyldingen, og Adelen var steget til Hest for at begive sig til Slottet. Efterat have modtaget Ridderskabets sidste Vægring, sendte Carl Gustav dem nu det Budskab: at hvis de ikke efterkom dette Ønske af Dronningen, af hvem de havde nydt saa store Velgierninger, og hans egen Befaling, at optage Anton Stenberg som Greve, vilde Kongen ikke modtage Troskabsed af Adelen, men kun af de tre andre Stænder.

havde udgivet. — Dronningen sendte den fransøske Resident, to Dage efter hun var borte, en Guldkiæde med en Medaille paa 1000 Rdlr., og hans Præst en paa 100 Rdlr. Den polske envoyé fik et Brev til sin Konge, men ingen Foræring eller audience; den brandenborgske Resident fik hverken audience, Recreditiv eller Foræring." — „Cantsler Oxenstierne er imod det Gottorpske Giftermaal, og vilde heller at Kongen sig med Meklenborg skulde alliere, eftersom han frygter, at en holstensk Frøken skulde have mere Dansk Inclination end nogen anden" (!). — „Hr. Corfitz Ulfeldt er reist med Dronningen til Nykiøping; om han kan stabilere sin Credit her til Hove, lærer Tiden; hidindtil haver Kongen beviist stor indifference imod ham, endog Dronningen haver ham meget recommenderet."

125. (Nr. 144.) Den 24. Jun. „Jeg skikker Hannem Copie af Kongen af Sverrigs Brev til Kongen af Portugal, hvori ham notificeres Kongens Regimentes Begyndelse. Mig tykkes, at det var ikke af Veien at communicere det til den spanske ministre, som sig udi Holland befinder, at alle deraf kan see, hvorledes man her holder sine Ord; eftersom Dronning Christina for kort Tid siden haver declareret bemeldte Konge af Portugal for en Rebel, og denne Konge derimod gior ham saa store Caresser. — Den Bremiske Krig, som Dronningen havde begyndt uden Rigens Raads Communication, gior nærværende Regiering meget perplex; eftersom man frygter, at den romerske Keiser, som haver ladet derom udgaae saa haarde Skrivelser til Konigsmark og Stænderne udi Stiftet, skal søge Leilighed derved at drive de Svenske ganske ud, baade af det Stift og om muligt af ganske Tydskland, om de ikke seer sig fore; hvorfor man haver resolveret, at skikke een af Rigens Raad, Grev Gust. Otto Stenbuch hid med 5000 Mand, hvilke gaae til Calmar og convoyeres ad Weseren med nogle af de Skibe, som vare destinerede at overføre Dronningen. Man vil holde endnu 5000 Mand i Beredskab, at skikke did inden Vinter."

„Dronningen skrev Kongen til 26 Mile herfra, af en Herremands Gaard, at hun der havde faaet Anfald af en Feber, og dersom den tog Overhaand, saa vilde hun til Øland, sig der at lade curere; men dersom det bedredes, vilde hun tage Landveien

giennem Danmark. — Jeg troer dette er hendes intention, for at developere sig paa Grændsen fra de 4 Rigens Raad og anden Comitat, som Kongen haver hende medgivet; og troer jeg, at Hr. C. Ulfeldt kommer hid igien; han haver laant Kongen 20,000 Rdlr. før han reiste med Dronningen."

126. (Nr. 145.) Den 1. Jul. „Kongen vil skikke Slippenbach til alle Churfyrsterne, saa skal og Grev Bengt Oxenstierna, som er Præsident til Wismar, drage til alle Fyrster af den nedersaxiske Kreds til at notificere dem Aarsagen til denne armatur, og begiere at de ikke ville assistere Bremen mod Sverrige. — Man saae her meget gierne, at Nogen vilde lægge sig derimellem, paa det at det ikke skulde komme til Krig, anseende den store Fattigdom, her er. Men saa tykkes Kongen, for at salvere Sverriges Reputation, faaer man bede ham derom."

„Den Ridderorden, som var berammet at skulle her blevet indstiftet, er opsat. For at spare Indkomsten her udi Riget, vil man giøre Rigens Raad de fleste til Landshøvdinger, saa her bliver kun meget faa ved Hoffet. — Dronningen reiste hemmelig fra det Sted, hvor hun simulerede sig syg, og tog ingen med sig, uden Hr. C. Ulfeldt, Steenberg og en Tienestepige. Hun lod sin Medico vide sit dessein, og han gik i 3 Dage ind i hendes Kammer og ud igien, ligesom han havde besøgt hende, inden han sagde de Andre, at hun var borte. Kongen fortryder meget, at hun saaledes er draget af Landet. — Alt Hoffet er nu her reformeret, som det var i Kong Gustavs Tid. Kongen søger paa alle Maader at vinde Rigens Raads affection, og iblandt alle respecterer han R. Cantzler meget."

127. (Nr. 146.) Den 8. Jul. „Jeg længes at vide, om her snart kommer nogen anden Minister hid fra General-Staterne, og om Mr. Beunings Relation causerer denne Krone god credit der i Landet. Jeg vilde ønske, at den Minister, som hidkommer, var af den candeur og den affection mod Danmark, som Mr. Beuning var." — „Hr. Corf. Ulfeldt er nu igienkommen fra Laholm, hvorhen han geleidede sin Christinam. De biede nogle Dage til Halmsted efter hendes suite, som hun paa Veien stial sig fra. Hr. C. Ulfeldt reiser uden Tvivl i Sommer

endnu til England, der at forblive.“ — „Anlangende Mr. Chanuts Proposition om nærmere correspondence imellem Danmark og Frankrige, dersom Alliancen mellem England og Spanien skeede, da troer jeg, at vores Tanker kunde blive de samme denne Gang, som Frankriges vare den Tid General-Staterne i sidste Krig med England saa ofte soliciterede Frankrige om Ruptur. Sverrige troer jeg at skulle blive den allersidste, som turde offendere England.“

128. (Nr. 147.) Den 15. Jul. „Kongen af Sverrige haver i disse Dage monstret det Folk, som skal forskikkes til Tydskland. Han flyede alle Capitainerne selv Haand, og talte Soldaterne venlig til. Det er smukt Folk; men de vare meget ilde armerede, saa de meste maatte faae Gevær her. Deres Udskibelse, saavelsom Slippenbachs Reise til Tydskland, opholdes mest for Mangel af Penge. Christian Müller, som haver været Oberst under Kongen af England, er hidkommen for at procedere mod Hr. Ebbe Ulfeldt over en Obligation, som Hr. E. Ulfeldt haver udgivet til bemeldte Müllers Farbroders, Mester Blasii Enke“ *).

129. (Nr. 149.) Den 29. Jul. „Det nye Creditif fra Hs. Maj. som med sidste Post hidkom, leverede jeg samme Dag til Introducteuren Linde, og jeg erholdt derpaa den anden Dag Audience, overleverendes selv Congratulationsbrevet. Kongen svarede selv, og giorde store protestationes om sin Intention til god correspondence med Hs. Maj. og mange andre Complimenter. Hvorledes han det mener, veed jeg ikke, helst efterdi han samme Dag lod mig giøre en Compliment i andre terminis over en dispute, jeg havde med Hr. C. Ulfeldt, som er deraf kommen, at i Søndags forleden, da jeg var gaaet i den tydske Kirke, gik to af mine Laqueyer derfra, at ville gaae i den svenske Kirke strax derhos, og mødte Corfitz Ulfeldts Vogn med Frøkenerne udi, udenfor Kirken, som er i en meget smal Gade; og Hr. Corfitz Ulfeldts Hovmester, Johannes Güntzell, gik for Vognen. Da rørte min ene Laqueys Kaarde ved Güntzells

*) Nr. 148 findes i Samlingen; men indeholder intet mærkeligt. Der henvises til et Indlæg, som fattes.

Kaarde, idet de gik hverandre forbi (hvilket min Laquey ved sin høieste Eed bekræfter, ikke anderledes at være skeet). Da gik Johan Güntzell efter ham, siden at han var kommen saa vidt, at han var midt for Vognen, og slog ham med et Spansk Rør over Hovedet, og i det han bukkede efter at optage sin Hat, gik Johannes ind i Kirken, og Frøken Leonora loe meget deraf. Jeg klagede sligt anden Dagen for Introducteuren, og bad ham give Kongen sligt tilkiende. Introducteuren gik nogle Gange fra og til mig, og undskyldte at Kongen var occuperet, saa han ikke kunde komme Hs. Maj. i Tale; men sagde sig at have været hos Hr. C. Ulfeldt, og han berettede, min Laquey at have løbet Güntzell paa Livet, og Güntzell, som havde tient for en Capitain og var en Cavalier, kunde derfor ikke lide, at en Laquey ham affronterede. C. Ulfeldt sagde ogsaa, at han havde lidet dagligen mange Affronter af mit Folk, og havde tiet stille dertil, og jeg havde ogsaa eengang i Dronningens Forgemak forsætligviis traadt ham med min Hæl paa hans Fod, hvilket han aldrig skulde glemme; derforuden diffamerede jeg ham overalt, helst anlangende disse engelske Penge, hvortil han noksom vidste, at jeg havde ingen Ordre af Hs. Maj.; men at Rigens Hofmester og Cantzler af deres particuliere Had havde det mig tilskrevet; og at bemeldte Laquey, som var slaget, havde fortient „Kaget" (ɔ: at stryges til Kagen) i det han havde sagt paa Dronningens Forgemak til nogen af Drabanterne, at Hr. C. Ulfeldt havde vel stiaalet saa meget i Danmark, at (han) kunde nok holde sig vel her; men naar han (Ulfeldt) kom til Danmark, saa skulde jeg for alt sligt faae Betaling.

Jeg svarede Introducteuren, at jeg troede intet Johan Güntzel, men vel min Laquey, og bad derfor at han vilde give Kongen det tilkiende. Han kom i Forgaars Aften til mig og sagde, at Kongen havde havt Hr. C. Ulfeldt hos sig, og forbudet ham haardt, at hans Folk efter denne Dag ingen insolence mod mig og mine Folk skulde begaae, og Kongen haabede, at jeg dermed var tilfreds. Jeg svarede, at jeg havde ventet langt andet Svar; men efterdi at Hr. C. Ulfeldt havde Lov at violere jus gentium, som mainteuerede mig og min Suite, saa haabede jeg, at mig ikke skulde ilde optages, at jeg hævnede mig

selv paa den tykbugede Landløber. Hvorpaa Introducteuren kom igien til mig i Gaar Eftermiddag, og sagde: at Kongen fortrød meget at jeg vilde hævne mig selv, og om jeg det giorde, saa skulde han klage det for Hs. Maj.; men paa det mig maatte skee Satisfaction, saa havde han befalet Hr. Shering Rosenhane at tage begge Partierne for sig, og skulde høre hvad min Tiener klagede paa Ulfeldts. Hvorpaa de i Morges vare tilsammens hos Rosenhane, som examinerede dem saaledes, at han noksom befandt Güntzell at være skyldig, og tykte det Uret at være, at han ikke havde været hos mig, bedet mig om Forladelse og givet mig Satisfaction. Güntzell svarede, at om jeg vilde have Satisfaction, saa kunde jeg beskikke ham ved en Cavalier, saa vilde han møde mig; og at den Gang han slog min Laquey, da var jeg ikke Ambassadeur, efterdi jeg ikke endnu havde overleveret mit creditive. Rosenhane improberede hans discourser, og lovede at refere Kongen det, hvorved det nu beroer. — Aarsagen, hvorfor Kongen vil ikke offendere Corf. Ulfeldt, er den, at han til den Calmarske Reise behøver en stor Sum Penge, og Hr. C. Ulfeldt haver allerede lovet ham en god Deel til Laans. Kongen haver forskrevet 40 af Adelen, foruden sit Hof, at møde i Calmar til Brylluppet. Han vil lade sig vie i Kirken der, og strax derpaa lade Dronningen krone. — Mig er sagt, at Hr. C. Ulfeldt haver Amtet Bart til Pant for 200,000 Rdlr.*) og ikke for 120,000 Rdlr. som jeg først skrev. Han hav.r deputeret 4000 Rdlr. om Aaret til sin Søn, at reise med.

180. (Nr. 150.) Den 5. Aug. „Denne Konge begynder svart at menagere, og man troer, at de, som have faaet det meget Gods til Givendes her i Riget, skulle staae Fare for at miste det, eftersom Kongen har taget Westeraas Ladegaard med tilliggende Bønder fra Hans Wachtmesters Børn i disse Dage.“ — „Mig er nu for vist sagt, at Kronens Gield beregnes at være otte Millioner — og al Kronens intrade skal

*) Denne Sum var den rigtige, og udgiorde det Laan, som Dronning Christina erholdt af Ulfeldt for hendes Udreise, og hvorfor hun udstedte sin Obligation d. 12te Jun. 1654. (Hist. Tidsskr. III. S. 462.) Barth var et af de pommerske Amter eller Krongodser, som vare anslaaede til Underhold for Dronningen. (Jvfr. Ny D. Mag. VI. S. 74.)

ikke bestaae paa een Million om Aaret. Kongen haver laant 30,000 Rdlr. af Hr. Corfitz Ulfeldt, og derforuden en stor Summa Penge af collegio commerciorum, saavel som af Tiære- og Salt-Compagniet, til at giøre sit Bryllup med. Grev Erich Oxenstierne drager som Gesandt ud til Gottorp, at afhente Frøkenet; ham gives 20,000 Rdlr. til sit Udfly og Reise. Det bliver en prægtig Ambassade, og han faaer fem Orlogsskibe med sig. — Formedelst Pesten i Calmar troer man nu, at Brylluppet kommer til at staae her i Stockholm*).

131. (Nr. 141.**) Den 26. Aug. „Steen Bille, som er hidkommen fra Danmark har nu taget et skriftligt Protections-Brev af Kongen. Corfitz Ulfeldt begynder paa ny at true, og siger at ville til Danmark efter Michaelis. Hans Søn Christian Ulfeldt er hidkommen med Magister Simon, som var Capellan i Kiøbenhavn“ ***).

„Kongen har i forrige Uge resolveret, at skikke Grev Tott til Dronning Christinam, at begiere, hun vilde komme hid igien i Sverrige; og paa det saadant ikke skulde synes at komme fra ham, saa lod han Rigens Raad derom deliberere, og ikke kom selv i Raadet, som hans hellers pleiede; og Grev Tott var heller ikke opfordret i Raadet. Kongen skriver Dronningen meget høflig til . . . . Men Rigens Raad skriver, at de ikke kunde forbigaae, for at fyldestgiøre deres Eed og Pligt, hende at remonstrere, at dersom hun forandrer Religionen og vil ophölde sig paa de Steder, som ere Sverrige suspect, og derved følge de Maximer, som ere contraria imod hendes Faders førte Actioner, saa fik de at raade Kongen til, at ikke lade hende følge nogen Underhold her af Riget; hvorfore de hende formaner, at komme hid igien, og ikke forandre sin Religion.“

„Hr. Shering Rosenhane fik en Summa Louis d'or

*) Nr. 151, dat. d. 12te August, findes i Samlingen, men indeholder intet mærkeligt.

**) Juel har her atter taget feil i Numereringen af sine Breve, og derved bragt dobbelte Nummere fra 141—151 ind i Samlingen.

***) Den af hans Indvikling i Dinas Proces bekiendte Mag. Simon Hennings, der var Præst ved St. Petri Kirke i Kiøbenhavn, og havde været Ulfeldts Skriftefader.

af Corfitz Ulfeldts laante Penge, og drog dermed bort for to Dage siden." [Erik Oxenstierne reiste til Kiel den 26de August. Han havde biet længe, fordi Cantsleren, hans Fader, ligger syg, og Grev Erik har Løfte af Kongen paa at blive hans Eftermand; men stoler ei derpaa, naar han ikke selv er tilstede Kongen har ogsaa hemmeligt lovet det samme til Grev Johan. — Kongen besøgte nylig den gamle Cantsler, og denne forærede ham da en Ring paa 16,000 Rdlr., som Oxenstierne havde faaet til Foræring af Kongen af Frankrige.]

„Grev Magnus ventes hid med det første. Han haver Løfte af Kongen at blive restitueret, og bliver bedre tracteret end tilforn. Derimod har Kongen lovet baade Dronningen og Cantzleren, som er Grev Magni Dødsfiende, at han aldrig skulde restituere Greven; saa at Kongen lover meget og holder lidet. Jeg haver været her paa ottende Aar, men aldrig hørt saa meget Bedrageri, som nu gaaer i Svang." — „Dronningen haver skrevet Kongen til, og klaget meget over Stenbergs Hoffærdighed, Utroskab og slette Comportement imod hende, siden hun drog herfra, og har skrevet, at ville med det første skikke Stenberg hid med en Commission til Kongen; men beder, Kongen intet deraf vilde troe, men at straffe Steenberg for hans Usiinhed imod hende, eftersom hun ham til den Ende allene hidsendte, og aldrig vilde see ham mere"*). — „Mig

*) Den her og oftere forekommende Anton Steinberg var en Søn af den svenske, men tydsk fødte General Jacob Steinberg, som blev optaget blandt den svenske Adel, giorde urimelige Prætensioner for sine Fortienesters Skyld under Trediveaarskrigen, og kom derover i heftig Strid med Axel Oxenstierne. Sønnen blev 1650 gift med en svensk adelig Jomfru, Karen Ribbing, hvis Bryllup Dronningen giorde, og havde to Aar efter (1652) den Lykke at redde Christinas Liv, da hun ved at ville gaae ud paa et Orlogsskib i Havnen faldt i Vandet tilligemed Admiral Fleming. Han var da en af Dronningens Staldmestere; men kom fra den Tid i saadan Yndest, at hun giorde ham til Overstaldmester, 1653 til Friherre, Ridder af hendes Amaranthorden, og Oberst ved Adelsfanen eller Drabanterne. Kort før hun forlod Riget skienkede hun ham paa engang 22,000 Rdlr., og fire Dage før hun nedlagde Kronen, ophøiede hun Steinberg

blev nu nys sagt, at Rigens Raads Brev til Dronningen er meget moderat, og uden nogen Trudsel, eftersom man frygtede at irritere hende des mere; og at Kongen haver skrevet Kongen af Frankrige og Kongen af Spanien til, om saa er, at hun vil bid, at det Gode, som hende bevises, vil han optage høiere, end det ham selv var beviist."

132. (Nr. 143.) Den 9. September. „Jeg haver havt meget god Forhaabning om min Reise herfra; men saa er jeg nu paa ny igien contremanderet, hvilket er vel den uangenemste Tidning, jeg kunde vente, men som det Hans Maj. behager, saa maa jeg mig dermed lade nøie. — Den fransoske Ambassadeur Mr. d'Avangour*) kom i Søndags hid. Residenten af Frankrige, som her er, laante min Carosse, og drog ham to Mile dermed imod, hvorudi han og om Aftenen incognu indkom. — Herfra skal med det første skikkes en Resident til Portugal; der skal følge to Orlogsskibe med ham, hvilke denne Konge vil fragte til de ostindiske Kiøbmænd til Lisbona, efter den med dem giorte Accord" . . . . . „En Landgreve af Homburg er i Dag otte Dage hidkommen" **).

133. (Nr. 144.) Den 16. Septbr. [Juel beretter heri, at den nylig ankomne franske Ambassadeur havde den 13de anholdt om Audience hos Kongen; men denne havde forlangt først at see hans Creditiv; og da Gesandten derpaa viste et forseglet Brev med Udskrift: à mon frère le Prince Palatin de Suède,

---

i den grevelige Stand. „Forgieves", siger Fryxell, „søger Historikeren hos Steinberg Fortienester, svarende til saa store Belønninger. Man finder ingen uden Regningen af Dronningens Liv."

*) Hans Navn skrives i Juels Breve snart D'Avangour, snart D'Avaugour. Fryxell (Handl. rör. Skandin. Hist. I. p. 104. 105.) har ladet trykke D'Avangour.

**) Denne „Landgreve Fritz", som P. Juel nævner ham, var en Søn af Frederik, den første Landgreve af Linien Homburg, og født d. 30. Mai 1633. Han giftede sig første Gang med Margrethe Brahe, Grev Bengt Oxenstiernes Enke, den 12. Mai 1661. Efter hendes Død (1669) var han to Gange gift (anden Gang med en Datter af Hertug Jacob af Curland) og havde 15 Børn. I Krigen (formodentlig i svensk Tieneste) mistede han sit ene Been, og døde 1708 i sit 75de Aar.

og tilføiede, at han ikke havde andre Breve med, fordi Dronningens Abdication endnu var ubekiendt da han reiste fra Paris m. m.: negtede Kongen at modtage ham, og lod svare, at dette ikke var hans Titel; at Chanut vel for to Aar siden havde bragt et Brev med samme Titel, som Kongen havde modtaget, men protesterede derimod for Eftertiden; „thi siden han var bleven Prince de Suède havde han quiteret le Palatinat.“ Ambassadeuren begierede derpaa en privat Audience incognito om Aftenen; men ogsaa dette blev afslaaet.]

134. (Nr. 145.) Den 23. Septbr. „Ved den fransøske Resident haver jeg ladet sondere Mr. d'Avangour, om hvis han generaliter for Hs. Maj. (Kong Frederik III.) har proponeret. Da sagde han sig aldrig at have tænkt paa at negotiere nogen alliance imellem Danmark og Sverrige; men allene discursviis derom at have talt, for at vide Hs. Majestæts inclination; og bemeldte Resident bekiendte for mig i Confidents, at d'Avangour's Commission til det danske Hof var, at eftersom baade Danmark og Frankrige var i Dispute med England den Tid d'Avangour reiste fra Paris, og Frankrige frygtede for ruptur: da skulde d'Avangour have søgt at engagere os mod Cromwell med Frankrige; men som han til Flensborg fandt, at vores Sager med Cromwell stode bedre, og derfor ringe Haab var, at erlange slig alliance, saa giorde han sig selv det andet Hverv. D'Avangour havde et Brev til Kongen af Sverrige fra Cardinal Mazarini med den Opskrift: Serenissimo & potentissimo Sveciæ Regi, og et andet: au Serenissime Roy de Suede. Men Kongen vilde dem ikke acceptere, efterdi der uden paa ikke stod à Sa Majesté. Den Landgreve af Hessen-Homburg, som er her, var kommen i den Mening, at ville søge Tieneste og hverve et Regiment, om Krigen mod Bremen skulde gaae for sig. — Grev Magnus er nu igienkommen, var i Gaar til Taffels, og blev vel antagen.“

135. (Nr. 146.) Den 30. Septbr. „Hvad angaaer det, som Secretarius Osten haver skrevet, at Mr. Fleetwood skal her have sagt om det Huus Orange, saa kan jeg ikke vide af hvad Fundament det er. Velbem. Fleetwood har altid været god Royalist; han er en gammel Soldat, haver været Capitain under Hs. Majest. af Danmark høilovlig Ihukommelse; siden

Øverste under de Svenske i Tydskland, og er efter Freden blevet General-Major. — Man er heel perplex over Rydsernes Fremgang mod Polen; saa at dersom det Bremiske Værk bilægges, og Polen nogen fordeelagtige Conditioner vilde Sverrige foreslaae, da er troligt, at man her sligt vil antage. — Kongen af Sverrige er ilde tilfreds med Königsmark, for at have accorderet de Bremer to Maaneders Stilstand. Man troer her, at kunne paa det sidste saaledes udmatte samme Stad, at den sig skal give" *).

136. (Nr. 149.) Den 28. Octbr. „Bilageret stod den 24. huj. og omendskiøndt jeg ikke fik mit Creditiv før den 26. med Posten, saa blev jeg dog did inviteret, og havde publique audience baade hos Kongen og Dronningen, saavelsom Enkedronningen, før Copulationen skeede. Samme Aften bleve Kongen og Dronningen viede paa Salen ved Erkebispen af Upsal, og derefter blev Taffel holdt, saa vi ikke komme fra Bordet inden Klokken sex om Morgenen. Anden Dag blev igien holdt Taffel, og et Fyrværk gik af. Den fransøske Ambassadeur kom der ikke for Competencens Skyld, eftersom Kongen lod ham sige, at jeg skulde præcedere. Den 26de stod Kroningen, hvor jeg ogsaa til blev inviteret. Mr. D'Avangour begierede ogsaa at komme did; men han fik samme Svar som tilforn. Efter Kroningen havde jeg igien publique audience baade hos Kongen og Dronningen, og overleverede Dronningen presenterne, hvortil jeg lod giøre to smaa Puder af rød „Sølf-Tobine", omsatte med Roser af Sølvbaand og røde Atlaskes Baand. Jeg talte til Dronningen paa Danſk, og en af Rigens Raad, Hr. Christer Bonde svarede mig igien. — Frøken Leonora og hendes Søster vare ikke paa Bryllupppet, eftersom man vilde de i alle Ceremonier skulde gaae nedenfor Dronningens Jomfruer."

---

*) Nr. 147 fattes. Nr. 148 af den 14. Octbr. indeholder intet at uddrage. Juel melder, at Grev Erik Oxenstierne d. 12te October var ankommen med Kongens Brud (fra Gottorp) til Stockholms Skiær, hvor Kongen i 8 Dage havde opholdt sig for at vente paa hende.

137. (Nr. 150.) Den 4. Novbr. [P. Juel melder, at K. Frederik III. nu havde bevilget, at han maatte tage Afsked fra det svenske Hof og begive sig til Danmark, saasnart som Ove Juel til Lundbek, der skal blive hans Eftermand som Resident, kommer til Stockholm. Han vil dog saalænge vedblive at skrive til Charisius; men venter ikke mere Svar fra denne. — En af Juel i dette Brev indlagt særskilt Beretning om hvad „skriveværdigt“ der er forefaldet, er borte.]

138. (Nr. 151.) Den 11. Novbr. [Den oldenborgske Gesandt har nogle Gange mundtlig hos Kongen anholdt om Bekræftelse paa dette Lands Neutralitet i Fald Sverrige kom i videre Krig. Kongen har ei villet erklære sig derom. — De holsteenske Gesandter have havt hyppige Conferentser med Cantzleren, Grev Erik Oxenstierne; der siges, at de handle, foruden om „pacta dotalitia“, om en Alliance- og Neutralitets-Tractat.] — „De ere i disse Dage blevne prægtigt tracterede af Greverne Erik og Joh. Oxenstierne, og Grev Gustav Lovenhoved, og den 7de af Grev Magnus. Paa det sidstnævnte Sted var Kongen, Dronningen og Mr. D'Avangour tilstede.“ — „Ballettet blev dandset igien anden Gang den 7de huj., hvor D'Avangour blev did budet, og ikke jeg; men han kom der ikke, undskyldende sig, at være upasselig af en Runs, som han Dagen tilforn havde havt med Landgreve Fritz. Uanseet at Rigens Raad og Mr. D'Avangour have længe stredet sig imellem om den første visite, saa drog dog Grev Magnus selv hen og bad D'Avangour til Giæst. Landgreve Fritz var i disse Dage hos mig; han truer Hr. Corfitz Ulfeldt meget, at ville ilde tractere ham, inden de skilles herfra.“

139. (Nr. 152.) Den 18. Novbr. „Jeg havde for 14 Dage siden troet, at vores Brevvexling skulde have været endet; men med sidste Post er jeg igien contremanderet, og befalet, her endnu en Tid lang at forblive, hvortil jeg haver ringe Lyst; faaer dog at giøre hvad mig befales; haaber derfor ogsaa, at Hr. Residenten giør mig det Venskab, sin gode Correspondence at continuere.“ (Et Indlæg i Brevet fattes; ligeledes Nr. 153 af Samlingen.)

140. (Nr. 154.) Den 9. Decbr. „Man taler her om, at Kongen af Sverrige skulde ville offerere Hs. Maj. en alliance og søge assistence i den rydske Krig. D'Avangour talte med mig derom, og meente, det skulde være os en stor avantage at tage derimod. Jeg svarede, at om Kongen af Sverrige vilde give Hans Maj. saa mange Provincer for at have selv assistence, som han begierede af Kongen af Polen for at giøre dem assistence, saa kunde der maaskee vel blive noget af." — „Den svenske envoyé Ddela, som er sendt til Muskow, haver hidskrevet sig at være vel antaget, og at Storfyrsten haver sig til al Venskab erbudet. — Den Brandenborgske Envoyé overgav det Creditiv, hvorudi Kongen af Sverrige tituleredes Majestas, hvorimod ham lovedes igien Titel af Serenitas." (I næste Brev gienkaldes dette, som noget der vel var sagt ved Hoffet; men Kongen vilde ikke give Churfyrsten meer end Celsitudo electoralis; og den brandenborgske Gesandt vægrede sig da ved at overgive Creditivet med Majestætstitelen.)

141. (Nr. 155.) Den 16. Decbr. [Den yngre Heinsius, Søn af Professor Heinsius i Leyden, som har reist for Dronning Christina i Italien for at samle Manuskripter, og siden „har ligget i Stockholm og soliciteret sin Betaling", har faaet Creditiv som Generalstaternes Resident ved det svenske Hof. — Man er meget tilfreds med Vilkaarene i Overeenskomsten med Bremen; men Keiseren har ikke villet svare Kongen af Sverrige paa Dennes Brev om den Bremiske Krig. — Da man seer, hvorledes Polen meer og meer ængstes af Russerne, skruer man i Sverrige sine Fordringer høiere op, og prætenderer nu, foruden tidligere Fordringer, „at ville have survivancen paa Prydsen, og at Churfyrsten af Brandenburg det fremdeles (i Fremtiden) skulde tage til Lehn af Sverrige." Man har sendt en Secretair af Commerce-Collegiet, Peter Meyer, som i hans egne Ærinder, uden Creditiv til Kongen, men med Breve fra Nogle af Raadet og Andre til det polske Hof, for at sondere deres Mening og giøre bemeldte Forslag. Han har tillige Ordre at addressere sig til Stæderne i Preussen, „hvor endnu nogle ere af de gamle svenske Partizaner", ligeledes har han Breve til Nogle af Adelen i Preussen, „som man veed

at være disgusterede af Churfyrsten af Brandenborg, for at fornemme, om de ikke skulde inclinere til den svenske Protection, om Polen skulde succumbere." Man taler vel meget om den russiske Krig (i Polen), og „man lader sig mærke, at ville Storfyrsten i Haaret"; men jeg troer det er snarere Polen meent, uden samme Krone vil godvillig quitere Lifland, Curland og Preussen. Med Hvervingen gaaer det langsomt af Mangel paa Penge. Landgreven af Homburg vil selv forstrække Penge til et Regiment. Rigscantsleren vil hverve 400 Mand; de Andre ville Alle have Penge forud."]

„Man tilbyder vel Corfitz Ulfeldt, at han skulde hverve et Regiment i Pommern; men at han skulde laane (forstrække) Pengene dertil. Bemeldte Corfitz Ulfeldt haver en Tid laug været negligeret her; men nu caresserer Kongen ham strax igien, for at faae en notabel Summa af ham."

142. (Nr. 156.) Den 23. Decbr. „Landgreve Fritz lod i disse Dage dandse et Balet hos Feltmarskalk Wrangel, som var kaldt les inclinations de la Reyne Christina; dog blev Titelen ikke trykt. Man søger at adoucere Landgreven over den pretendue massacre, som jeg sidst omskrev*), med at man troer og siger, at de sex Personer, som attacquerede Carossen, vare drukne, og ikke giorde det af dessein; men som Kudsken var fuld og slog om sig med Svøben og rammede dem, saa overfaldt de ham." [Den franske Minister D'Avangour har faaet Befaling fra sit Hof, at han i Visiter og Titulatur til Rigsraaderne maa beqvemme sig til Alt, hvad Kongen af Sverrige har begieret. Han har derfor begyndt med, først at aflægge sine Besøg, og er bleven opført af to Rigsraader ved hans Audience hos Dronningen. Dette skeete ikke i hans første Audience hos Kongen; fordi han ikke vilde give Rigets Raad Titel af Excellence, eller Pladsen over sig i sit eget Huus.]

*) Man seer, at her er Tale om et Anfald, som var skeet paa Landgrevens Vogn; men hvorom intet findes i de foregaaende Breve af Juel. Maaskee har han berettet derom i et andet Brev til Danmark, og meent at have skrevet det til Charisius.

143. (Nr. 157.) Den 30. Decbr. [Grev Johan Oxenstierne skal sendes til det Keiserl. Hof for at tage Bremen og Pommern til Lehn. Han skal derefter residere i Wismar, med Titel „Legatus per Germaniam“ og General Gouverneur over de svenske Provindser i Tydskland. — Secretarius Coyet er den 28. Decbr. reist som envoyé til England, med den længe ventede Ratification paa Whitelockes Tractat, og indtil videre at blive der som Resident.] „Dronning Christine haver hidskrevet og begieret af Kongen, at hun maatte forpante en Deel af hendes Gods i Pommern til en anseelig Post Penge, som hun behøver. Man veed ikke, om Kongen det vil bevilge. — Man haver herfra giort Landgreven af Homburg, som bortreiste for kort siden, en Verel ud paa 15,000 Rdlr. at begynde sin Hverving med.“ (Jvfr. Nr. 146.)

1655.

144. (Nr. 158.) Den 6. Jan. „Fyrsten af Ostfriesland har med sidste Post hidskrevet, om at bevæge denne Krone til at assistere ham mod Embden; saa lader han og derom ved Königsmark solicitere. Var Magten her som Villien, da fixerede man gierne Hollænderne, eftersom man er dem meget fiendsk. — Den græske Munk, her var forleden hos Kongen fra Chmielinsky*), og reiste ud til Hamborg, at conferere med Radziejowsky er nu

*) Denne bekiendte, i P. Juels Breve oftere forekommende Cosak-Hovdings egentlige Navn var Chmielnicky. (s. Fryxell XI. S. 136.) Han var en af de første, som tilligemed Radziejowsky, Woiwoden i Posen Opalinsky, den litthauiske Magnat Johan Radziwill og flere polske Landsforrædere, lettede Carl Gustav hans uretfærdige og skammelige Anfald paa dette Rige, og i Begyndelsen understøttede ham i dets vidunderlig hurtige Erobring. Men Chmielnicky mærkede snart, at Carl Gustav vilde blive en værre Overherre, end den polske Johan Casimir, og trak sig tilbage fra det svenske Parti (1656). Dette blev det første Forbud for den ligesaa hurtige Dalen af Kong Carls Lykkes Stierne, hvorved det gik i Polen omtrent som i Danmark; men med den Forskiel, at den svenske Konge her slap til at giøre sig betalt for hvad han tilsatte i Polen.

hidkommen igien. Man venter ogsaa alle Dage den polske Envoyé, som længe har været underveis. Naar man faaer hans Proposition at vide, saa tager man vel endelig Resolution udi den polske Krig, eftersom man endnu hæsiterer, til hvilken af Parterne man skal" (holde sig).

145. (Nr. 159.) Den 13. Jan. (Af et Indlæg i Brevet, der selv mangler.) „Der er i denne Uge skeet Mønstring af det hidkomne Fodfolk, som bestod i efterfølgende: Under Oberst Wittinghoff 8 Compagnier af Sydermanland; under Oberst Gordon 8 Compagnier Dalekarle; under Oberst Geerfeldt 8 Compagnier af Angermanland; under Oberst W. Philip 5 Compagnier af Roslagen; under Oberst Joh. Pylefeldt 5 Compagnier Westgöter; under Obr. B. Liliehök 4 Compagnier Östgöter; under Oberst-Lieutenant Margalli 4 Compagnier Helsinger; under Oberst Joh. Niro 4 Compagnier af Dahl. Foruden disse 46 Compagnier, skal endnu 17 gaae ud af Sverrige; hvilke alle tilsammen dog ikke skal giøre 7000 Mand; uanseet man har sagt, at de her allerede vare, skulde være 8,800 Mand." — „Adelen er meget uvillig for Godsets Restitution, og de andre Stænder for de store Contributioner, dem paalægges; saa de paa deres Side igien prætenderer Restitution af adskillige Privilegier, som de saa høit ikke ansaae i Dronning Christinas Tid, for hendes Prodigalitets Skyld. Blandt alle er ingen meer opiniatre end Rigens Drost, Grev Peder Brahe, som siger Kongen temmelig imod." — „Man er her meget altereret (over), at Storfyrsten af Muskow ikke endnu har sendt hid sin Post med Congratulations-Breve til Kongens Succession, som han efter pacta er skyldig; hvorfor ogsaa Gust. Bielcke, som er destineret Ambassadeur did, ikke drager bort, uanseet, at han længe haver været færdig." — „Martin Augustinson, med sine Participanter, haver lovet at forstrække Kongen 800,000 Rdlr., som han allesteds optager, og somme hos dem, som mest haver hos Kronen at prætendere; og giver dem derimod Breve, sligt at betale, med 10 pCt. Interesse, inden Aar og Dag, og det som sin egen Gield."

„Den hollandske Residents Breve, som fra Holland hidkommer, haver med fire Poster været opbrudte, og ham er ogsaa

fra Hamborg tilskrevet, at hans Breve, som han herfra skriver, ogsaa ere opbrudte, naar de did kommer, og uanseet, han ofte derover her klager, saa skeer der dog ingen Satisfaction."

146. (Nr. 160.) Den 20. Jan. [Den længe ventede polske Envoyé var ankommen; men vil neppe udrette noget. Man har giort ham Disputer over hans Creditiv, da man deels har „ilde optaget, at der staaer kun to &c. efter den svenske Titel, og tre efter den polske"; deels at der til Slutning staaer: datum Varsaviæ anno Regnorum nostrorum Poloniæ; eftersom man siger, at Polen er kun eet Rige; og ved det regnorum kan Sverrige forstaaes." Desuden har man imod Creditivet, at der i den polske Konges Segl staaer den svenske Titel og det svenske Vaaben.] „Derimod bliver den hidsendte Cosakkiske Munk depecheret med en present af 4000 Rdlr. Hvad Resolution, han egentlig faaer, veed jeg ikke; men han synes heel content."

[En Italiener, som kalder sig Manarini, „hvilket siges kun at være et nomen fictum", og har været „Radziejowskis domesticus", er sendt i Følge med den omtalte Munk til den russiske Storfyrste og til Chmielinsky, med Breve fra Kongen. Denne Person, der inden 3 Maaneder skal være tilbage igien, har tilforn tient Brostrop Giedde i Norge, og var engang tilforn sendt til Radziejowsky. Da han kom tilbage til Stockholm blev givet ham „en Kiæde med Medaille." Han talte meget spotteligt om denne Foræring; sagde, at Medaillen var af forgyldt Kobber, og at det var noget for en fattig Konge at give. Ligeledes havde han sagt om Cantzleren, Grev Erik (Oxenstierna), at han vilde mænge sig i alting, og forstod intet." — „Men uanseet, at man alt sligt veed, saa caresserer man ham dog meget, og giver ham, foruden en ny Kiæde og Medaille, et Vandbækken og Kande paa 1000 Rdlr." — „Landgreve Fritz har i denne Uge atter dandset et Balet paa Slottet, som kaldtes „les quatres âges de l'homme." — „Af den russiske Storfyrste vil man forlange Curlands Neutralitet i den polske Krig.]

E. Skr. „Anlangende, at Hr. Residenten begierer at vide noget om Lövenklovs Angivende, saa veed jeg selv lidet deraf. Han talte vel nogle Gange med mig, før han drog til

Danmark, og sagde sig at vide meget om Corfitz Ulfeldt, uden noget at specificere. Men der han did var kommen, saa hører jeg, at det kun var Lapperi" *).

147. (Nr. 161.) Den 27de Jan. [Kongen reiste foregaaende Mandag til Gottenborg (i Følge med Grev Magnus de la Gardie, Feltmarskal Wrangel, Felttøimester Wittenberg og General Linde) for at besee Grændsefæstningerne. Han blev syg af en hidsig Feber 20 Mile fra Stockholm, og lod sin Medicus hente. Den franske Minister D'Avangour fulgte Kongen, og Landgreve Fritz reiste anden Dag derefter. Staden Bremen har med forrige Post „recommanderet sig til Kongen, og tilbudet at ville sende Gesandter til Stockholm, for at handle om de øvrige stridende Puncter, hvorpaa Kongen har svaret høfligt; men Brevet havde den Udskrift: „An unsere Stadt Bremen."

148. (Nr. 162.) Den 3. Febr. „Kongen har for sin Sygdoms Skyld maattet opholde sig paa Skønæs, en Herregaard, han arvede efter sin Fader. Sidste Bud meldte, at han bedredes, og vilde den 1ste huj. derfra til Gottenborg. — Rentemesteren satte Pant af Sølv og giort Guld hos Corfitz Ulfeldt, og laante derpaa 3500 Ducater, som Kongen fik til sin Reise. Bemeldte Ducater vare alle af den Stempel, i sidste Krig myntet: Justus Jehova Judex. Dog blev det ikke Corfitz Ulfeldt sagt, at Kongen vilde have dem."

„Mr. D'Avangour accorderer med Kongen, at annamme her af Kobber for 50,000 Rdlr. og levere Pengene derfor til Hamborg. Han vil lade mynte bemeldte Kobber her med franzøsk Stempel, og

*) Om denne Jørgen Lövenklov (eller Schröder, som han hed, førend han blev adlet) see ovenfor S. 330, Nr. 42, hvoraf bl. a. erfares, at han i Jun. 1652 med Ulfeldt er kommen til Stockholm. At denne intriguante Lykkesøger i Efteraaret 1654 har giort Angivelser mod Ulfeldt, sees af ovenanførte, hvilket saaledes giver nogen Oplysning om de af Holberg, Danm. Hist. III. S. 173—77 meddeelte Omstændigheder, og den uforklarlige Lykke Lövenklow, nagtet sin tidligere slette Opførsel, anden Gang giorde i Danmark; i det Frederik III. giorde ham til Oberst og General-Proviantcommissarius i Norge, hvor han indvikledе sig i Proces med Statholderen Niels Trolle, og 1661 ved Høieste Ret, i dens allerførste Session, blev dømt fra Ære og Adelskab m. m. (s. Holberg anf. St. S. 537—40.)

skikke Pengene til Frankrige. Man troer, at det er Cardinal Mazarini's particuliere trafique, og har regnet efter, at der skulde vindes 400,000 Rdlr. derpaa. Her er man tilsinds at afskaffe al Kobbermynt, og mynte Sølvmynt igien. Tolden paa Kobber og Jern skal forhøies til det Dobbelte, og gives af Kobberet 10 Rdlr. i Steden for 5 af et Skippund, og af Jernet 1 Rdlr. af et Skippund i Steden for hidindtil ½ Rdlr."*).

149. (Nr. 165.) Den 24de Febr. „Hvervingerne gaae her stærkt for sig. Pfalzgreven af Sulzbach skal hverve et Regiment til Hest og et Dragon-Regiment; og eftersom han ikke selv haver Middel, og her ikke heller er Penge til at skye ham, saa haaber man, at hans Morbroder, Hertugen af Holsteen, skal cavere for ham, at han han der kan faae credit. Königsmark skal og hverve to Regimenter." — „Den svenske Envoyé, som var hos Storfyrsten, er paa sin Reise tilbage igien; han skriver sig meget høfligt og vel der at være tracteret, og at Storfyrsten høit beflitter sig paa Sverriges Venskab. Man taler her om, at Hr. Bengt Skytte skulde bruges til en Ambassade didhen. — Her er ankommen en Envoyé fra Hertugen af Siebenbürgen, hvis Anbringende er, at da det i Siebenbürgen, saa vel som i Ungarn troes, at den Armatur, som England og Sverrige forehaver, er anseet til den evangeliske Religions Forsikkring og Forfremmelse: saa offererer Hertugen sig at cooperere til Alt hvis han derudi kan." — „Kongen er endnu resolveret, at ville til Foraaret med hele Hoffet til Liefland; om Stænderne paa Rigsdagen det skal kunne divertere, lærer Tiden."

150. (Nr. 166.) Den 3. Marts. [Den polske Gesandt havde tilbudet, at ville med egen Haand tilføie i sit Creditiv det &c. som fattedes, at udslette Ordet „regnorum", og at udstede en skriftlig Forpligtelse til, ikke at forlade Sverrige, inden han kunde overlevere Kongen et Brev efter Ønske, naar man vilde indlade sig i Underhandling med ham. Rigscantzleren undsaae sig ikke ved at svare: „at omendskiøndt han fik saadanne Breve, som der ikke var noget at sige paa, saa vilde man endda

*) De to følgende Breve af 10. og 17. Febr. (som nu have faaet Nr. 163 og 164) forefindes vel, men indeholde intet mærkeligt.

betænke sig, om man dem vilde acceptere; efterdi Kongen af Polen engang havde giort Sverrige den Spot med det ene &c." — "Kongen af Sverrige giorde mig en Compliment over, at Hr. Iver Krabbe havde fyret af Fæstningen Bahuus, da han drog der forbi." (Den største Deel af dette temmelig lange Brev er iøvrigt i Chiffre; ligesom ogsaa det følgende.)

151. (Nr. 167.) Den 10. Marts. . . . . . . "Rigens Raad i Sverrige skrev med sidste Post et skarpt Brev til R. Raad i Polen, og besværede sig, at Kongen i Polen havde imod sidste pacta skrevet Kongen af Sverrige til, og udeladt det ene &c. (!) og at den polske Envoyé ikke havde Fuldmagt og creditive uden af Kongen allene, og ikke af Rigens Raad tillige, saa som pacta formelde. Man vil endelig, at Kongen af Polen skal sende Een hid, at tractere om Fred; den polske Envoyé mener, at hans Konge det ikke vil giøre; men at det bør at skee paa en neutral Plads. . . . . Kongen af Sverrige lod med sidste Post giøre 20,000 Rdlr. ud paa Verel til Hertug Christian af Meklenburg, og anbyder ham charge. Residenten Müller har Ordre, derover med ham at negociere. Man anseer mest, at han er den ældste af sit Huus, og bliver en regierendes Herre med Tiden. Man gaaer her om og byder ud ungefehr 100,000 Rdlr., som skal paa Verel ud til Hamborg til dem, som hverve; hvem sligt forstrækker, er godt at vide. — Hr. Ebbe Ulfeldt skal og hverve et Regiment til Hest; han haver giort 19,000 Rdlr. ud paa Verel med denne Post dertil. Man taler vel om, at ville have alle de hvervede Regimenter complette til med. Maii; men jeg seer ikke Muligheden, efterdi de, som skal hverve, haver en Deel ikke endnu faaet deres Patenter og Penge. Efter (som) med Hvervingen gaaer her langsom fort, og faa ville tiene: saa tages alle tienesteløse, hvor de kan faaes; ja vel i deres Senge om Natten. Dog kan det lidet forslaae."*)

*) Nr. 168, i Rækken hos P. Juel, dat. 17. Mart. 1655, er aftrykt i Ny D. Mag. VI. S. 74. 75. Det indeholder et Par Noticer, Corf. Ulfeldt vedkommende (bl. a. om det til ham af Christina pantsatte Amt Barth i Pommern); og gaaer i øvrigt mest ud paa Rustningen til den polske Krig.

152. (Nr. 169.) Den 24. Marts. „Enkedronningen døde her paa Slottet den 19. Marts. Den 16de tilforn haver hun havt Kongen for sig, og begieret, at hendes Gieldnere og Hofbetiente maatte betales, hvilket hende blev lovet. Kongen er tilsinds at lade Begravelsen skee, medens Rigsdagen endnu varer. Liget er klædt i en Gyldenstykkes Klædning, og Gemakket, som det staaer udi, er overdraget med sort Fløiel." . . . . „Hververne her faaer lidet Folk, endog de med største Gevalt tager alle dem, som ikke ere Herrers Tienere. Præster, Borgere og andre tør ikke lade deres Folk gaae paa Gaden. Det hændte sig nyligen, at Hververne stoppede Een to Mark i Lommen, og vilde, han skulde følge dem. Han vilde undløbe, og gav sig ud i Strømmen da han blev forfulgt, og Hververen blev staaendes ved Vandet. Omsider blev Strømmen den Anden for stærk, og han bad, at Hververen vilde tage ham i en Baad, som han begav sig i efter den undrømte. Da blev det ham negtet, med mindre han vilde love at tiene Kronen, hvilket han omsider giorde." [Der er længe ventileret om at forhøie Tolden paa Kobber, Jern, og alleslags Vaaben. Nu er det bestemt, at kun paa Kobberet skal Udførsels-Tolden forhøies fra 4 til 14 Rdlr. for Skippundet. Martin Augustinson, som har forstrakt Kongen med to Tønder Guld, benaades med kun at skulle svare den gamle Told; og skal han have sin Betaling i alt det Kobber, som i Aar falder paa Kongens Part. — Hr. Christer Bonde og Generalmajor Fleetwood skal sendes i en Ambassade til England, og bl. a. anholde om Tilladelse til at hverve der i Landet. Fleetwood skal forblive i England som Gesandt.]

153. (Nr. 171.) Den 7. April. [Juel er endnu saaledes „incommoderet", at han ikke kan gaae ud. Der arbeides stærkt paa Flaaden; man mener at faae 36 Orlogsskibe ud; men derіblandt bliver endeel smaa paa 8—10 Stykker. Gustav Sparre skal sendes til Holland, for at complimentere. Grev Niels Sparre, som var paa sin Reise i Spanien, havde faaet Ordre at begive sig til Portugal som Ambassadeur, i Forening med Anders Gyldenklow, som til Skibs skulde afgaae fra Sverrige; men man erfarer, at Grev Brahe alt var reist fra Spanien inden han modtog bemeldte Ordre. — Man taler nu ogsaa om,

med det første at sende en Ambassade til Spanien. Ebbe Ulfeldt har paa ny faaet Løfte om Hvervning. Kongen har lovet at give ham 4 Compagnier finske Ryttere, og tillige Hververpenge til 4 Compagnier, hvorpaa Patenterne ere lovede ham d. 7de eller 8de April.]

154. (Nr. 172.) Den 14. April. [Gustav Sparre er afreist for at drage til Brüssel, hvor han skal condolere Dronning Christina over Moderens Død; derfra til Haag, og siden tilbage til Dronning Christina, hvor han indtil videre skal forblive. Han har faaet Bestalling og Gage som Resident, „hvilket er 10 Rdlr. om Dagen; og desuden fik han 1500 Rdlr. til Reisepenge.“ — Kongens Broder, Pfaltzgreve Adolph ventes strax efter sit Bryllup; han skal være Gouverneur i Gottenborg og faaer ingen Ansættelse ved Armeen; Kongen er meget ilde tilfreds med hans Giftermaal. Durell (Residenten i Kiøbenhavn) er hidkommen, og blev hentet ved en expresse, som skikkedes efter ham. — Til den russiske Storfyrste giøres Presenter færdige, til 30,000 Rdlrs. Værdi. — Rigsdagen skrider kun langsomt frem; Godset, som fra Kronen er afstaaet, mener man vil blive tilbagetaget; og man beretter, at Hofcantsleren Niels Tungell, som havde faaet 1500 Bønder, deraf allene skulde beholde 9. — Den Polske Gesandt har giort sig syg, for at kunne vente paa nærmere Instructioner; Kongen af Polen tilbyder nu at afstaae sin Ret til Sverrige og Lifland, og at indgaae en evig Fred og Alliance; men Kongen af Sverrige negter dog at modtage den polske envoyé, og Rigscantsleren har heller ikke villet svare ham noget paa hans Andragende.] „Han mener nu at reise overmorgen, eftersom han med ondt traclemente trues, om han sig ikke retirerer.“

155. (Nr. 173.) Den 28. April. „Her skibes allerede dagligen udi adskillige omliggende Havne Folk og munition paa Riga og nogle pommerske Havne. Man mener at skye ungefær 7000 Mand her ud af Sverrige, og at faae ud af Stift Bremen, uden af Guarnisonerne, saa vel som af Pommern, tilsammen 9,000 Mand; af dem som vare i Fior for Bremen, af de nye hvervede, og af de Finske og Liflandske Tropper, skal komme til 10,000 Mand. Af Flaaden haaber man at

faae 40 Skibe ud; dog en Deel deraf meget smaa paa 12 à 14 Stykker, og en Deel deraf saa gamle, at de neppelig kan føre deres fulde Antal Stykker." — „Tolden forhøies meget paa alle Varer, og især er Tolden paa alle fransøske Varer, saasom bordyrede Stoffer, Guld og Sølv, Tobin, Kniplinger etc. forhøiet fra 14 til 40 pCt.s Værdi (ↄ: af Værdien). Saa er og af al anden Told paalagt en halv Rigsdaler af hver Læst, et Skib er drægtig, naar Skibet kommer ind, og ligesaa meget naar det gaaer ud." — „Rigsdagen vil snart sluttes. Stænderne blive alle haardt plukkede. Adelen kommer til at give tilbage ¼ af alt det Gods, den har faaet til Givendes af Regieringen, siden Gustav Adolphs Tid; Geistligheden mister ogsaa fast alt det, de have faaet, og Stæderne deslige. Alle Kiøbstæderne havde tilforn en Deel af Accisen, og en sær ringe Told, hvoraf alle Borgemestere og Raadmænd fik en anseelig Løn, hvilket dem nu alt meget forkortes."

E. Skr. „Ove Juel er nu her ankommen, hvorfore jeg med det første kommer til at valedicere Hr. Residenten med min correspondence, bedendes, Han ikke mere vil sig umage, mig at tilskrive hid."

156. (Nr. 174.) Den 5. Mai. „Jeg bekom først i Gaar audience, og overleverede Condolence-Brevene over Enkedronningens Død, hvilke med sædvanlig Civilitet bleve af Kongen imodtagne. Kongen talte vidtløftig om sin dessein mod Polen; beklagede sig, at man havde spargeret adskillige falske Tidninger, ligesom den andensteds var henseet; og især fortrød han, at man havde giort Hs. Maj. ombrage. Han giorde stor Forsikkring om sin Affection mod Hans Maj. og sin Begierlighed til god Correspondence imellem disse Riger. — Af alle slige Discurser kan man noksom erfare, denne Konges intention at gaae allene ud derpaa, at forsikkre sig for Danmark, om ham noget viderligt i den polske Expedition skulde paakomme; men at Hiertet er anderledes, sees Prøver nok paa med den store faveur, som Hr. Corf. Ulfeldt vederfares. Bemeldte C. Ulfeldt reiser i Dag eller Morgen bort herfra med et af Kongens Orlogsskibe til Pommern. Dronningen var i Forgaars selv nede at besøge Frøken Eleonora, og var der over to Timer."

„Kongen sagde mig, at han haabede at Durelius snart skulde være hos Hs. Maj. for at communicere Hs. Maj. Kongen af Sverrigs intention. Jeg troer vel, at det udgaaer paa at begiere en alliance af Hs. Maj., mere for at giøre Hs. Maj. sikker, end af anden Aarsag. Dersom de Svenske vil permittere en Artikel derudi, om at den ene Krone den Andens Rebeller skal kunne forvise: da var det maaskee godt. Jørgen Løvenklow er her; men Kongen haver ladet ham forbyde Slottet, Hr. Corfitz Ulfeldt til Villie“ *).

„Rigsdagen bliver med det første endt, Kongen til stor contentement. Hver Bondegaard skal give 8 Rdlr., og en stor Deel af Godset tages under Kronen igien. Commercien bliver her ulidelig besværet med Told, og eet monopolium over et andet indført. Martin Augustinson med tre Andre haver nu faaet Privilegium, at Ingen uden de maa udføre Stykker og Munition, hvilket vil ruinere de andre, som De Geer, Trip og Beche. Dersom Hs. Maj. vil give nogle af dem de privilegia, de her i Landet haver havt, saa ville de Tripper, som ere Mænd paa nogle Tønder Guld, optage Værker i Norge; dog saae de helst, om de kunde faae Bergværkerne til Kiøbs af Hs. Maj. Den ene af dem haver nylig taget en Flensborger til Participant, som haver været hos mig. Jeg gav ham god Fortrøstning, naar han vilde reise ned til Hs. Maj. og der sin Begiering anbringe.“

157. (Nr. 175.) Den 12. Mai. Man apprehenderer her ikke, at der skulde blive Fred mellem Polen og Muschow; men man mener, at Storfyrstens intention er, ganske at bemægtige sig Lithauen og flere angrændsende provincier, og sig ikke med Smolensk at lade nøie. For Hollændernes Armatur har man her stor ombrage; dog giører man Rodomontader og truer dem, om de noget tør begynde. Om Engeland synes de at være ganske forvisset, at Protectoren sig ikke i den Prydsiske dispute skal indlade. At erholde (vedligeholde) Protectoren i samme Venskab, skal Hr. Christer Bonde i den tilkommende Uge fort en ambassade bid, om Vinden vil føie.“ — „Her er nu

*) Jvfr. Nr. 58, 146 og Anm. S. 198.

ankommet en Deel hollandske Skibe, som haver medbragt Takkel, Toug og Seil til Flaaden her, hvorfor equipagen til Søes des snarere faciliteres. Alle Krigsfolkene, som her skal skibes, have ordre at embarqueres den 25. Mai, baade til Calmar, Norkøping og i Dalerne. Man haver begieret Eed af de hollandske Capitainer paa Flaaden her, at Ingen af dem sit Skib skal overgive, om de attaqueres; men at de da skulle lade Skibene springe. Een haver giort Eden; de Andre svarede, at naar Rigens Vice-Admiral Wrangel, og de andre Svenske Officierer, giorde først samme Eed, saa vilde de siden resolvere sig dertil, enten at sværge eller at quittere."

"Mig er sagt af Een, som jeg med Flid havde bedet derom at erfare, at Kongen af Sverrige ikke bier efter nogen Resolution fra Durelio (s. ovens. Nr. 156); men saasnart Flaaden og Folket ere færdige, saa gaaer han fort." — "Enkedronningen Maria Eleonora skal i Morgen begraves, der bliver ingen fremmede Ministre indbudne."

"Corfitz Ulfeldt reiste den 5. huj. herfra med en god Vind, saa han er nu vel i Pommern. Dagen før han afreiste havde Frøkenerne her en liden Fortræd, som kom deraf, at Ebbe Ulfeldt begyndte, efter sin gamle Vane, at fortale den danske estat og militie; og sagde, at der vare nu ingen Officierer i Landet, som duede noget. Hs. Maj. vilde giort Ulrik Christian til General-Major; men Rigens Marsk havde sig opponeret, og vilde det ikke tilstede, hvorpaa een af denne Konges Kammerjunkere spurgte Ebbe Ulfeldt ad, hvem Ulrik Christian var? — Ebbe Ulfeldt svarede, at det var den forrige Konges Hoerunge. Bemeldte Kammerjunker, Mørner af Slægt, sagde, at for nogle Aar siden var der een af Kongens Hoerunger til Nykiøbing; han maatte gierne vide, om det var den samme. E. Ulfeldt svarede, at det var Grev Valdemar, og han var ikke Kongens Hoerunge, men ægte Søn, og denne Konges i Danmark (Frederik den Tredies) ægte Broder. Dermed blev intet talt videre, før om anden Dagen, da Ebbe Ulfeldt havde fortalt Frøkenerne derom, og de skieldte ham ud, at han ikke bedre havde forsvaret deres Fødsel. Da lod han beskikke Mørner, at han vilde have Satisfaction af ham, fordi han havde kaldet Grev

Valdemar en Hoerunge; og sagde, at Hs. Maj. Kong Christian den Fierde var viet ved Fru Kirsten i alle Rigens Raads Nærværelse. Morner svarede, sig at have sagt det, som i gemeen troes, og at være beredt at give E. Ulfeldt al satisfaction, som en Cavalier kan give en Anden, naar han ham Steden vilde nævne. E. Ulfeldt skikkede ham derpaa Bud igien, at han for sin Person begierede ingen satisfaction; men at Morner skulde give Frøkenerne samme, efterdi Grev Valdemar var deres Broder. Morner svarede, at han var ikke vant til, paa slig Maneer at give Qvindfolk satisfaction; vidste derfor ikke, hvad Frøkenerne prætenderede; men om E. Ulfeldt lystede noget, saa kunde han sige det. Siden sendte Frøken Leonora Bud til Kongen, og lod Morner anklage derfore; og Kongen befalede Morner, en anden Gang at tie med sligt; men Frøkenerne fik ikke nogen Afbigt, som de prætenderede, og giorde sig kun større Spot, med det at alle snakker derom, og augmenterer det. — Ebbe Ulfeldt faaer neppe Patent at hverve denne Gang; men følger Grev Magnus som en Opvarter til Riga. — Her ankom forleden Søndag en Gesandt fra den Perecopiske Chan; hans Hverv siges allene at være, at notificere sin Herres Succession, og at gratulere denne Konge."

158. (Nr. 176.) Den 26. Mai. „Eftersom mig er lovet af Kongen af Sverrige, at tage min audience de congé udi tilkommende Uge, saa haver jeg ikke villet efterlade, at slutte hermed vores correspondence, og Hr. Residenten forsikkre, sig altid at skulle have en Ven og Tiener udi mig paa de Steder, jeg henkommer, om Occasionen mig kan gives, at giøre hvis ham behageligt kan være. Jeg skikker Ham herhos nogle nye Ziffres, som jeg haver leveret Residenten Ove Juel*) Copie af, eftersom de forrige ere for en høit importerende Aarsags Skyld casserede."

*) Om Ove Juel (til Villestrup) af en anden Linie, s. Hoffmann D. Adelsm. II. S. 75. Om Peder Juel (til Hundsbek), f. 14 Jul. 1633, Søstersøn af Hannibal Sehested, død i sit 34te Aar, den 9de Decbr. 1656: sammest. S. 40. 41.

Navne-Register.

(Tallene angive Brevenes Nummer i Rallen.)

Adolph, Pfaltsgreve, (Carl Gustavs Broder.) 110. 120. 154.
Appelbom, Resident. 30. 79.
d'Avangour, fr. Gesandt. 132. 134. 136. 138. 142. 147.

Ballandin, Carl II. Gesandt. 90. 122. 123.
Banér, Svante. 104.
Beuning, holl. Gesandt. 52. 54. 61. 62. 65. 91. 92. 93. 94. 99. 100. 103. 104. 120. 127.
Bilde, Steen. 115. 131.
Biørneklow, Resident. 3.
Boecler, J. H. 26. 31.
Bochart. 41. 81.
Bonde, Chr. 152. 157.
Bonell, B. 31. 35.
Bourdelot. 49. 51. 57. 77. 99.
Brahe, Peder. 104. 145.

Canefilles, polst Gesandt. 32. 53.
Carl Gustav. 2. 4. 6. 34. 43. 46. 55. 119. 121. 122. 128. 129. 130. 136. 148. 150. 156.
Chanut, Ambassadeur. 2. 17. 78. 80. 81. 107. 127. 133.
Chmielinsky (Chmielnicky). 113. 144. 146.
Christina. 3. 5. 10. 11. 18. 21. 27. 33. 38. 40. 43. 46. 47. 49. 51. 54. 62. 65. 68. 72. 78. 79. 84. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 102. 104. 107. 110. 115. 116. 117. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 131. 143. 154.
Cronstierna. 93.
Croye, Hertug af. 16.

De la Gardie, Jac. 22. 50.
De la Gardie, Magnus. 2. 26. 46. 57. 77. 105. 107. 108. 117. 120, 131. 134. 147.
Dohna, Greve. 101.
Duræus, Theolog. 34. 78.
Durel, M. (Resident i Kiøbenh.) 28. 93. 96. 99. 154. 156. 157.
Duprie, (Duriez), Dronningens Læge. 8.

Fleetwood, General-Major. 135. 152.
Frederik, Landgreve af Hessen-Homburg. 132. 134. 138. 142. 146.
Freinshemius. 8 (Anm.) 31.

Güntzel, J., Hofmester hos C. Ulfeldt. 129.

Hedvig, Christian IV. Datter. 29. 69.
Heinsius, N. jun. 141.
Hennings, Sim., Mag. 131.
Horn, Gustav, Greve. 1.
Høgh, Mogens. 70. 73. 74. 76.

Juel, Niels. 94. 155. 158.
Juel, Ove. 137. 158.

Koenigsmark, Feltmarskal. 1. 6. 116. 121. 122. 134. 149.

Lagerfeldt, Gesandt i England. 104.
Leonora Christina. 42. 69. 72. 123 (Anm.) 129. 136. 156.
Linde, Erik. 109 (Anm. S. 365.) 121. 129.
Løvenklow (Schrøder.) 42. 58. 146. 156.

Maria Eleonora. 45. 51. 119. 152.
Mazarin. 69. 84. 134. 148.
Messenius, Arn. Joh. (Faderen) og Arnold (Sønnen). 19. (Anm.)
Mørner, Kammerjunker. 157.

Naudé (Naudæus). 54. 81.

Oxenstierne, Axel. 44. 47. 55. 63. 64. 71. 99. 110 (Anm. S. 368.) 121. 124. 131.
Oxenstierne, Bengt. 22. 126.
Oxenstierne, Erik. 130. 131. 138. 146.
Oxenstierne, Joh. 29. 143.

Pimentelli. 51. 54. 57. 58. 68. 89. 90. 91. 92. 96. 110. 117.

Radziejowski, H. 35. 36. 45. 48. 49. 53. 55. 82.
Rebolledo. 92.
Roncillot, Lothr. Gesandt. 39. 40.
Rosenhane, Shering. 6. 129. 131.

Salmasius, 8. 10. 31. 41.
Salvius, Adler. 49.
Skunk, N. K. 41.
Skytte, Bengt. 19. 35. 37. 60. 61. 66. 67. 70 (Anm.) 149.
Slippenbach. 105. 106. 120. 124. 126.
Soop, Erik. 32.
Sparre, Ebba. 52.
Sparre, Gustav. 154.
Sparre, Niels. 153.
Sperling, O. 19. 53. 83.
Spiring, Resident. 16. 17. 19. 22. 27. 28. 29. 52.
St. Amant. 2. (Anm. S. 310.)
Steinberg, Ant. 105. 116. 124. 131.
Sulzbach, Pfalzgreven af. 149.

Torstenson 4.
Tott, Claus. 5 (og Anm.) 45. 90. 110. 131.
Tungel, N. 20 (Anm.) 93.

Ulfeldt, Corfitz. 7. 11. 13. 42. 43. 44. 49. 53. 56. 58. 61. 62. 63. 68. 71. 73. 78. 80. 82. 89. 91. 93. 94. 98. 110. 112. 114. 118. 120. 122. 123. 124. 125. 127. 129. 131. 138. 141. 146. 148. 156. 157.
Ulfeldt, Ebbe. 23. 24. 35. 36. 41. 95. 128. 151. 153. 157.
Ulrik Christian (Gyldenløve). 157.

Vossius, Isaak. 41. (Anm.)

Wachtmeister, H. Rigsraad. 1. 2. 28. 46. 47.
Waldemar Christian. 40.
Whitelocke, engelsk Ambassadeur. 105. 107. 108. 109. 110. 111. 116. 118. 120.
Wittenberg, Felttoimester. 1. 20.
Wrangel, Feltmarskal, Greve. 1. 14. 64. 98. 115. 142. 156.

Bidrag til Danmarks Personal- og Tids-Historie i det 16de Aarhundrede,

ved

P. V. Jacobsen,
Justitsraad og Committeret i Rentekammeret.

I.

Om Kong Frederik den Andens Forhold til nogle af de øverste Rigsembedsmænd og enkelte andre Adelige.

Efter den Beskrivelse, jeg allerede forlængst et andet Sted[1]) har givet over Cancelliets ældste Protocoller, Tegnelser og Registre fra Kongerne Christian den Tredies og Frederik den Andens Tid, saa og efter de Prøver af disse Protocollers Indhold, jeg, med Flere, ved deres Benyttelse i endeel Afhandlinger om temmelig forskiellige Materier har kunnet meddele, vil man allerede kunne slutte sig til hvor høist forskiellige Gienstande det er, der omhandles i de Breve, hvortil hine Bøger indeholde Concepterne, eller hvoraf de bevare Copierne eller Uddrag. Da det i Regelen var giennem Kongens Cantsler, — forskiellig fra Rigscantsleren [2]) — at Kongen skriftligen

[1]) I Fortalen til mit Skrift om Skattevæsenet under Christian den Tredie og Frederik den Anden.

[2]) Denne var i een Henseende uden Tvivl nærmest at ansee som Nutidens Høiesterets-Justitiarius, kun at han ikke førte Forsædet, naar

bod og handlede, forsaavidt dette skete paa Dansk, hvisaarsag ogsaa den kongelige Cantsler, eller en eller flere af de ham undergivne „Secretairer", altid vare tilstede hos Kongen, saa fulgte allerede deraf, at dette Kongens Organ ikke udelukkende var anviist noget enkelt Fag, og at den Correspondence, der førtes gjennem hans Departement kunde angaae og gribe ind i saa godt som alle Statsforvaltningens Grene. Men hertil kommer, at, da det jevnlig kunde falde tvivlsomt, om Noget retteligst var at henregne til Kongens private Forhold eller til det Offentlige, saa maatte der ogsaa ofte være en Deel Vilkaarligt i, om Kongen lod noget Skriftligt passere igjennem Cantsleren eller Secretairerne som en Forretningssag, eller om han lod Anliggendet besørge som noget privat. Men herved maa endnu erindres, at den Konge, vi her nærmest skulle omhandle, nemlig Frederik den Anden, som bekiendt, ikke var meget stærk i Pennen[3]), og at han saaledes oftere end til Exempel hans Søn, Christian den Fierde, maatte ønske at tye til Secretairernes Hænder; hvoraf det atter blev en Følge, at slige Breve, stundom om rene private Bagateller, findes førte ind i Cantslerens Protocoller med alle de ceremonielle Former i Udtrykket, med hvilke Brevet paa Grund af det Nysanførte var blevet udfærdiget. Saaledes finde vi, under 14. Octbr. 1560, i de saakaldte Tegnelser Følgende:

Rigsraadets Medlemmer, alle eller en Deel, ene eller tilligemed andre Embedsmænd dannede et Retterting; men desuden førtes for og gjennem ham eller hans Bureau i Kongens Navn visse Slags særegne Processer, hvoraf een skulde bøde paa Manglerne ved de ellers almindelige Executionsmaader. Men der er ogsaa med Hensyn til denne Bestilling endnu ikke lidet Dunkelt at klare.

[3]) Især vise hans Skrivcalendere, at han baade i calligraphisk og orthographisk Henseende skrev meget maadeligt.

Borchort von Papenheim[4]) fik Brev som efterfølger:

Frederik etc. Vor Gunst tilforn! Vi bede Dig og ville, at Du strax skriver Os til, hvorledes at det har sig med vore unge Hunde, Englands Hvalpe, om de ere smukke og vel voxne, eller om nogen af dem er krogbenet eller ilde skabt; desligeste, at Du og tilskriver Os, hvorledes det begiver sig med vor Vildbane, og om Du kan formærke, at Dyrene formere sig noget deromkring paa Skovene. Dermed skeer vor Villie! Befalende Dig Gud![5]).

Og et andet, af 8. Novbr. 1584[6]) til Hovedsmanden paa Kronborg, Geert Rantzow:

Vor Gunst tilforn! Vi bede Dig og ville, at Du bestiller og lader samle der i Lehnet til vor Nytte og Brug to eller tre Tønder Slaaen, eller saa mange mest bekommes kan, saa de med det første, den rette Tid, kunde blive indsamlede, og siden lade vor Skjænk bekomme dem, at dermed kan beredes Slaaen-Viin til vort Behov. Dermed etc.

Eiheller fattes der Exempler paa kongelige Breve, udstedte paa samme formelle Maade, indeholdende enten alene, eller i Forbindelse med Bud om andre Gienstande, Bestemmelser om Iiskiældere og Karle, som skulde lægge Iis derind i, Bestillinger paa „Hoitkevogne", Skoe, Masker, Confect med meget mere, hvorom der efter vor Tids Maade ikke vilde blive udfærdiget kongelige, ja knap simple collegiale Expeditioner.

Allerede dette lader formode, at ogsaa en Deel af de

---

[4]) Kongens Jægermester, paa Hørsholm (Hirschholm).

[5]) Nr. 6, fol. 339. Hermed kan sammenlignes en Notice fra Christian den Tredies Tid i Tegnelser Nr. 2, fol. 212. „At scriffue Her Eske (formodentlig Bilde) til om myn Herres Hund Taske, at hans Hualpe bliffue forvarit." Christian den Tredie har forstaaet, men neppe skrevet Dansk eller i det mindste ikke uden Gene.

[6]) Siællandske Tegnelser, Nr. 15, fol. 428.

Breve, der angaae andre og vigtige Gienstande, nu og da maatte faae et mere personligt Anstrøg, end der kan være Tale om i senere Tider, og at, blandt andet, Yttringer af Tilfredshed eller Misfornøielse ikke sieldent maatte komme til at vise noget mere Individuelt end de senere Tiders Etiquette i Almindelighed tillader. Dette er ogsaa virkelig Tilfældet; og naar herved endnu erindres, deels at den daværende Tids Aand og Tone ingenlunde var saa forfinet som den siden blev, og deels at navnlig Frederik den Anden, uagtet i det Hele af en god og retfærdig Charakteer, dog uden Tvivl har været noget iilsindet, som ogsaa hans Søn Christian var det: saa bliver det begribeligt, hvorledes han i adskillige af de Breve, jeg efterhaanden skal meddele i det Følgende, er kommen til at udtale sig med en Uforbeholdenhed, som især efter vor Tids Anskuelse ikke stemmer vel overeens med den ceremonielle Form, der i øvrigt er anvendt, og det Organ, der er benyttet, nemlig den næstøverste af Rigets Embedsmænd eller hans umiddelbart Underhavende.

Jeg har bestemt, i det nærmest Efterfølgende at meddele nogle Bidrag til Kundskab om Frederik den Andens Forhold til adskillige af de høieste Rigsembedsmænd og nogle andre, meer eller mindre høitstillede Mænd her i Riget paa hans Tid. Men ligesom jeg her forud maa erindre om, at disse Forhold i Almindelighed, som saa meget Andet af den indvortes Historie, endnu svæver i saadan Dunkelhed, at det ogsaa kun er Bidrag til Oplysning af dem, Nogen endnu tør love: saaledes maa jeg endvidere strax tilføie, at det tillige har været min Plan, med det samme at lade Kongen saa at sige give Bidrag til sin egen og sin Tids Charakteristik, i det mindste i een eller et Par Retninger. Herved vil vistnok det Efterfølgende i det Hele fremstaae med en mindre Fasthed og Stringents, samt i en mindre afsluttet Form og Eenhed, end

jeg ellers anseer nødvendigt ved mine historiske Smaaarbeider; men Sagen, der endda havde Vanskeligheder nok, lod sig ikke anderledes arrangere.

Ved Siden af Kongen, og man kunde i visse Maader sige: over ham, stod et Rigsraad af et ubestemt Antal Medlemmer, i hvilket de høie Embedsmænd, hvoraf der i denne Periode regelmæssigen vare fire, kun mod Slutningen fem, havde Sæde. De tre[7]) Rigshovmesteren, som, foruden nærmest at have Finantsvæsenet under sig, uden Tvivl tillige skulde være en alter ego for Kongen, naar han behøvede en saadan, Kongens Cantsler, om hvis Embede vi alt i det Foregaaende have antydet det mest fornødne, og Rigets Marsk, under hvem Krigsvæsenet skulde høre, beklædte, i den nys anførte Orden, de første Pladser i Rigsraadet; medens Rigscantsleren, hvis Bestillings Beskaffenhed vi ligeledes alt forhen have berørt, havde Sæde i Rigsraadet efter sin Alder som Medlem af dette; Rigsadmiralen endelig tillagdes, som man seer af Fortegnelserne over Rigsraadets Medlemmer, omtrent i Midten af Frederik den Andens Regiering Sæde næst efter Marsken. Det første af hine tre høieste Embeder havde været ubesat i den sidste Tid af Christian den Tredies Regiering; men strax efter sin Thronbestigelse overdrog Frederik den Anden denne Post til Eiler Hardenberg, sin hidtilværende saakaldte Hovmester, og Medhielper ved Bestyrelsen af Malmøhuus Slot og Lehn og 12 nærmest liggende Herreder, hvilket Alt i Aaret 1554 var den 21aarige Prinds

[7]) Disse Tre nævnes i Recessen af 1536 som de, Kongen altid skulde have. Med Undtagelse af Kongens Cantslers Embede, vare disse Betieninger dog ikke altid besatte. Foruden de her berørte tre Embeder, samt Rigscantslerens og Admiralens, finde vi nu og da „Statholdere“, saasom især for Kiøbenhavn og maaskee for det øvrige Siælland og de andre Øer, samt for Nørre-Jylland. Men disse Embeder vare temporaire.

betroet, for at han der, og under Hardenbergs Tilsyn, i det Mindre kunde lære sig til at regiere[8]). Vel brugtes nu Hardenberg i de første Aar af Frederiks Regiering i adskillige Bestillinger; men det synes dog, at han allerede i Slutningen af 1562 havde mistet en Deel af Kongens Velvillie. Han havde nemlig, som jeg alt forhen et andet Sted[9]) har anført, affat den urolige Borgermester Poul Jyde i Trælleborg, hvortil Kongen ansaae ham uberettiget; i Brevet herom bruger Frederik den Anden det Udtryk, at, da det var Hardenberg selv vitterligt, at ingen Borgermester i Kiøbstæderne bør affættes eller beskikkes uden Kongens Vidende og Villie, kan han ikke nokfom forundre sig over, at Hardenberg uden hans Bevilling har giort hiin Forandring; og hertil føies ikke blot Befaling om at lade Poul Jyde igien komme i det omhandlede Embede og at lade ham blive deri, indtil Kongen affætter ham; men det paalægges endog Hardenberg udtrykkeligen, hvad der efter det Passerede næsten maatte være ham mest ubehageligt, at betyde Borgerne, at de skulle rette dem efter at være Poul Jyde som deres Borgermester hørige og lydige o. s. v. Imidlertid modtog dog endnu i Begyndelsen af Aaret 1563 Eiler Hardenberg et Beviis paa den Tiltroe, han efter sit høie Embede kunde giøre Krav paa. Under 8de Januar var Corfitz Ulfeldt og Jacob Brockenhuus sendte op i Sverrig til Erik den Fiortende angaaende de stedfindende Besværinger. Imedens disse Gesandter vare inde i Sverrige, affendte den svenske Konge twende Gesandtskaber efter hinanden, der toge deres

---

[8]) Stephanii: Christian den Tredies Historie, i den danske Oversættelse S. 373. Der og flere Steder anføres det, at Hardenberg dengang, i 1554, antoges til Hovmester hos Prindsen, endog af denne selv; men Eiler Hardenberg benævnes alt som Prindsens Hovmester i 1552 i Cancelliets Tegnelser.

[9]) Historisk Tidsskrift 5te Bd. 1ste Hefte S. 90.

Vei giennem Danmark. Allerede det første havde vakt Opmærksomhed og Mistanke her, og da det andet Gesandtskab, som skal være foranlediget ved et af Kong Eriks mange Ægteskabs-Projecter, indfandt sig her den 18de Februar 1563, var man alt betænkt paa at anholde Gesandterne. Dette skete efter Overlæg mellem Kongen, Cantsleren Johan Friis og Embedsmanden paa Kiøbenhavns Slot, Frands Brockenhuus, og udførtes, som bekiendt, med endeel Forstillelse af de Sidste i Kiøbenhavn, medens Kongen opholdt sig paa Frederiksborg. Men forinden havde Kongen dog allerede ved Skrivelse, dateret Frederiksborg den 15de Februar 1563 [10]), ved at underrette Eiler Hardenberg og Mogens Gyldenstierne om, at der i al den Tid, hans Gesandter havde været i Sverrig, ikke vare komne Bud tilbage fra dem, uagtet de havde „Genspændere" [11]) med sig, og at det formodentlig formenedes dem at sende Bud, tillige tilføiet, at han (Kongen) derfor agtede med Lempe at opholde de Gesandter, Kong Erik nu vilde sende giennem Riget, men at han dog først ønskede Hardenbergs og Gyldenstiernes Betænkning derom. Toges der imidlertid her Hensyn til Hardenberg med Tillid i et saa delicat og vigtigt Anliggende, fik han dog ogsaa snart efter Tegn paa Uvillie. Krigen udbrød med Sverrige; Frederik den Anden begav sig selv til Hæren og indsatte imidlertid, ved Brev af 28de Juli 1563 [12])

---

[10]) Tegnelser Nr. 7, fol. Nr. 302—3.

[11]) Personer, der vare ansatte til at bruges som Courerer. For Resten lader det til, at der meget snart efter kom Budskab fra dem om det frugtesløse Resultat af deres Underhandlinger (jvfr. Resens Frederik den Andens Historie S. 78), ligesom de selv ankom i Begyndelsen af Marts, strax efter Passagen med de Svenske i Kiøbenhavn.

[12]) I en Anmærkning i Ny Danske Mag. 6te Bind S. 149 ere de her omhandlede Breve nævnte tilligemed de Steder i Cancelli-Protocollerne, hvor jeg har fundet dem.

til alle Undersaatterne over hele Danmark, Mogens Gyldenstierne som Statholder, i Forbindelse med Johan Friis, Byrge Trolle, Frands Brockenhuus og Rentemesteren Jochum Beck; saa at de skulde være her (i Kiøbenhavn) tilstede i Kongens Fraværelse, vide og ramme hans Undersaatters Gavn og Bedste o. s. v., hvorfor Alle og Enhver befales at være dem lydige, som om det var Kongen, der selv personligen var tilstede. Vel udgik der den følgende Dag, 29de Juli [13]), flere Breve angaaende Tilsynet i de forskiellige Provindser m. m., og et af dem viser, at dette Tilsyn var i Skaane overdraget Eiler Hardenberg; men ligesom alene hine første Breve, af 28de Juli, udgik til hele Riget, saaledes tyde ogsaa Udtrykkene, blandt Andet i Brevet om Hardenberg, ikke paa Overdragelsen af en saa stor Myndighed som den, der gaves de saakaldte „hiemmeladte Raad“ i Kiøbenhavn. Maaskee Fortrydelse herover har været medvirkende, da Hardenberg paa Kongens faa Dage derefter — 1ste August [14]) — ham tilstillede Skrivelse om at hiælpe til Fremskaffelse af Penge og Ammunition, svarede med en Afviisning af denne Begiæring fra sig og med Henviisning til de hiemmeladte Raad; hvorpaa Kongen igien under 4de s. M. tilskrev ham saaledes:

Vor synderlige Gunst tilforn! Vider, at Vi have bekommet Eders Skrivelse, hvorudi I melder om Penge, Krudt og Lod, som Vi skriftlig af Eder begiærte, at I vilde finde Raad at forskaffe vore Knægte etc., og I derudi undskylder Eder, at I ikke vide Raad dertil, men begjærer, at Vi derom skulle skrive til vore hiemmeladte Raad paa Kiøbenhavn [15]) og dem, som have Mynten

[13]) Tegnelser Nr. 7, fol. 456—58.
[14]) Dette Brev, dateret Helsingborg, findes i Tegnelser Nr. 7, fol. 498—99; Kongens andet Brev, af 4de August, sammesteds fol. 502—3.
[15]) Nemlig paa Slottet.

i Befaling etc. Da vide I selv, at vore Raad paa Kiøbenhavn hver for sig har nok at vare og bestille i vore og Rigets Ærinder; dertil er I og nærmere ved Haanden, saa at Tiden ikke altid kan begive sig (strække til) for Os at tilskrive dem, men (vi komme til) at besøge Eder med vore Bestillinger. Vi forsee Os til, at hvad Vi befale Eder, ville I ikke saa slet (aldeles) slaae fra Haanden, og skrive Os igien, at bestille det hos Andre, tagende i Betragtning Eders Befaling (Embede) og hvad Eder med Rette der til bør at giøre. Vi agte vel, at, dersom det kunde give Eder nogen synderlig Fordeel, fandtes der maaskee vel nogen Raad. Men hvorom Alting, bede Vi Eder og begiere, at I ville betænke denne Tids Leilighed, og anvende alsomstørste Flid enten i den ene Maade eller i den anden, saa samme Knegte maatte blive betalte, og at I lader Eder vore og Rigets anliggende Sager være med Flid befalede, anseende hvad Magt Os derpaa ligger. I ville og ikke saa aldeles sætte vore Bestillinger fra Eder, men derudi lade Eder findes villig, eftersom Vi Eder tiltroe. Dersom I udlægger eller forstrækker Noget af Eders, ville Vi igien betale Eder det, saa det skal holdes Eder uden Skade. Befalende etc.

Med Hensyn til den følgende Tid har jeg Intet fundet eller optegnet, som kunde tiene til Oplysning om Rigshovmesterens Forhold til Kongen, førend i et Brev af 12te Marts 1565 [16]), hvor der dog kun siges, at Kongen havde beraadslaaet med Eiler Hardenberg i Anledning af Mangelen paa Penge til Krigsfolket, og at han meente, at der vel kunde faaes en Hielp hos Bønderne i Landet. Herom begierer Kongen Betænkning fra Johan Friis, Mogens Gyldenstierne og flere Rigsraader; derefter udgik der et Skattebrev for Bønderne af 22de s. M. Men i hiint Brev af 12te Marts udlader Kongen

[16]) Tegnelser Nr. 8, fol. 242. Saavel dette som det af 22de s. M. er dateret fra Vyringe.

sig ikke nærmere om Hardenberg end som anført; og naar jeg seer hen til hvad der i det Følgende vil blive anført om Kongens Breve til Johan Friis af samme Maaned, og hvad her strax nedenfor bliver anført om Hardenbergs Entledigelse, troer jeg snarest, at han af Kongen er blevet anmodet om Laan, og har svaret nei, hvilket har bevirket et Udbrud. Dernæst følger nemlig et Brev, dateret fra Kiøbenhavn d. 2den Julii 1565[17]), hvoraf erfares, at Hardenberg havde i Byringe i Rigsraad Holger Rosenkrands's og Fleres Nærværelse tilkiendegivet Kongen, at han formedelst Svaghed og Alderdom[18]) følte sig saa haardt besværet, at han ikke længere kunde forestaae Hovmester-Embedet, og at han derfor havde begiert at forløves, og at det maatte tilstedes ham at drage hiem og blive paa sin Gaard (formodentlig Mattrup) og ikke indkaldes til Herredage eller anden Forsamling, undtagen menige Adel over hele Riget blev indkaldt; samt at Hardenberg for saadan Fritagelse vilde igien overantvorde Kongen Draxholm med det Livsbrev[19]), han havde derpaa, og skikke Kongen samme Brev til St. Hansdag. Da Kongen havde ventet, at Hardenberg selv vilde sende sit Bud med bemeldte Brev til ham, men Tiden var forløben, uden at det var skeet, saa begierer han, for at ny Bestemmelse kunde træffes i Henseende til hiint Lehn, at Hardenberg vilde med Overbringeren af Kongens Brev, tilstille ham hiint Livsbrev, hvorhos Kongen sender Hardenberg den skriftlige Afskeed. Denne, der er lige saa kold som det nys anførte Brev, uden nogensomhelst Tilkiendegivelse af Tilfredshed med hans Tieneste o. s. v., lyder saaledes:[20])

---

17) Tegnelser Nr. 8, fol. 324.

18) Han var dog kun 60 Aar gammel.

19) Forlehning paa Livstid.

20) Denne Afskeed, der findes i Registre Nr. 8, fol. 360—61, er ligeledes dateret Kiøbenhavn, men, synderligt nok, den 3die Julii. I øvrigt

Giøre Alle vitterligt! at Os elskelig Her Eiler Hardenberg, Ridder, vor Mand, Raad og Hovmester, har underdanigst tilkiendegivet Os, at han for sin Skrøbelighed, Alderdom og Svagelighed ikke længere kan forestaae sin Befaling og Hovmester-Embede, og derfor begiert, at han maatte forskaanes for samme, og herefter ikke forskrives til Herredage eller paa nogen Reise, og paa det hans underdanigste Bøn og Begiering maatte bevilges ham, har han velvilligen, og uden at Vi fordrede det, igien opladt til Os og overantvordet Os vort Slot Dragsholm med det Livsbrev, han har derpaa. Da, efter saadan Leilighed og efterdi forne Her Eiler Hardenberg besværer sig saa haardt at forestaae forne Befaling længere, have Vi naadigst anseet hans Alderdom og Svaghed, saa og hans underdanigste Bøn og Begiering, og af vor synderlige Gunst og Naade undt og tilladt, og nu med dette vort aabne Brev unde og tillade, at forne Herr Eiler Hardenberg maa og skal være fri for forne hans Embede og Hovmester-Befaling, og forlove (Vi) ham derfra, saa og (tillade), at han maa blive hiemme og ikke forskrives til nogen Herredag, uden saa er, at menige Adel og Ridderskab bliver forskrevet, dog saa at han skal være Os og vore Efterkommere, Konger i Danmark og Danmarks Rige huld og tro og giøre Os og Riget slig tilbørlig Tieneste, som vore andre Undersaatter her i Riget ere pligtige. Hafniæ anno &c 65. Julii die 3.

Hardenberg skal være død snart efter. I øvrigt maa jeg endnu bemærke, at, uagtet han i Følge sit Embede skulde have Finantsvæsenet under sig, sees han dog sieldent at være tilskrevet angaaende noget didhørende; anderledes Peder Oxe, da han var Rigshovmester og Christoffer Walckendorff,

---

sees det af andre Breve, at Draxholm strax efter blev overleveret Kongen. Da Malmøhuus ikke var givet i Forlehning paa Livstid, og altsaa uden videre kunde overdrages til en Anden, var det ikke fornødent, specielt at omtale dette Lehn.

medens han, skiøndt kun Rentemester, udførte Rigshovmesterens Functioner. Men en slig Forbigaaen af Den, der efter sin Stilling skulde være den nærmeste til Raad og Daad, var ikke ganske usædvanlig, og noget Lignende træffer man paa ved Flere, t. Ex. i Henseende til Otto Krumpen, som Rigets Marsk. Naar den Vedkommende saaledes ikke behagede Kongen, eller ikke antoges at ville vise Iver, henvendte han sig til andre af sine Embedsmænd angaaende de Anliggender, som dog kun henhørte under hiin.

Eiler Hardenbergs Eftermand var Peder Oxe. Denne under Christian den Tredie i hans sidste Regieringsaar i Unaade entledigede Rigsraad, der under den imod ham anlagte Proces begav sig ud af Riget, blev igien indkaldt i 1566, atter indsat i Rigsraadet, og snart efter beskikket til den øverste Embedsmand i Riget. Ligesom dette noksom vidner om den Gunst, hvormed han nu blev anseet, saa fremgaaer og Frederik den Andens derefter uafbrudte Tillid til Oxe, lige til dennes i 1575 indtrufne Død, af de mange og vigtige Sager, der bleve anbetroede ham ene eller i Forbindelse med Andre, hvoriblandt især Cantsleren Johan Friis, saalænge denne levede[21]).

---

[21]) Der ere en Mængde Breve, som godtgiøre det her Anførte, og undertiden angaaer et saadant enkelt Brev igien besynderlig mange og mangeartede Gienstande; saaledes f. Ex. et af 26de Febr. 1573 til Peder Oxe (Siæll. Tegnelser, Nr. 12, fol. 122 ff.) hvori først handles meget udførligt om 8000 Daler, som Kongen havde udlagt til Greven af Schwartzburg, og som han vilde have erstattet; fremdeles om Indløsningen af et Lehn i Blegind; om en Rentebetaling til Churfyrsten af Sachsen; om endeel af Kongen bestilte Biælker, Saugdeler og Jern; om et Forslag af Oxe, at Kongen skulde underholde 300 fattige Personer i Kiøbenhavn; om at tre Rigsraader skulde inspicere Maribo Kloster, hvor adskillige Uordener foregik; om en paatænkt Foranstaltning, at ansætte Niels Ulfstand som Kongens Bygmester (formodentlig en Art Overbygmester for alle Kongens Slotte), hvorpaa Kongen ikke vilde indlade sig, blandt andet fordi det dog vilde tage samme Ende dermed, som da han var øverste

Den samme Tiltro lader sig ogsaa slutte deels deraf, at selve Kongens Moder, Enkedronningen Dorothea, ofte henvendte sig angaaende forskiellige Anliggender til Peder Oxe, for at han skulde fremme Sagerne, og deels af den Maade, hvorpaa Kongens Søster, Churfyrstinde Anna af Sachsen, ved Underretningen om Peder Oxes Død condolerede sin Broder over Tabet af en Mand, der havde friet ham for endeel Møie og Sorg, gavnet ham og Riget, og hvis Plads det ikke vilde være let at faae vel besat [22]). Yttringer af en mere personlig Beskaffenhed fra Frederik den Anden til eller om Peder Oxe har jeg i øvrigt ikke truffet paa.

At ogsaa Christoffer Walckendorff, der som Rentemester i en Række af Aar udførte en Rigshovmesters Forretninger, var i stor Yndest hos Frederik den Anden, er tilstrækkeligen bekiendt; og hvorledes denne betroede ham de mest forskielligartede Hverv, baade betydelige og ubetydelige, kan sees allerede af de trykte Breve fra Kongen til ham, hvoraf der haves en stor Deel [23]), og der kunde forøges med en Mængde utrykte tildeels angaaende de vigtigste Gienstande. Adskillige af disse vise ogsaa den personlige Velvillie, Frederik den Anden havde for Walckendorff, med hvem han endog stundom giver sig til at spøge i sine Skrivelser. I et Brev, dateret Koldinghuus 14. September 1583 [24]), som i øvrigt især angaaer Fiskeriet ved Norge, siges endvidere:

Falkemester (hvad Ende det da tog, meldes imidlertid ikke nærmere); endvidere om et Skib, de Hvitfeldter vilde kiøbe af Kongen; om Øl; om Forhandlingerne med Markus Heß, Borgermester i Kiøbenhavn, angaaende hans Afgift af den islandske Handel; samt endelig om noget Vildt. Jvfr. Ryge: Peder Oxes Liv S. 268—69 og 271.

[22]) Ryge: Peder Oxes Liv S. 228 ff. og 329.

[23]) Fornemmelig i Nye Danske Magazin 1ste Bind.

[24]) Siæll. Tegnelser Nr. 15, fol. 259—61.

Eftersom Vi formærke af Eders Skrivelse, at I har været paa Reisen (fra Kiøbenhavn) hid over til Os [25]), og er igien draget tilbage af samme Reise, undseende Eder formedelst det, Vi haver tilskrevet Eder [26]), at de Bud, som I sende hid over til Os, skulle levere Besked fra sig i Assens, saa længe Vi vare paa vort Slot Haderslevhuus, og paa Hindsgaul, naar Vi vare rykkede derfra, og sammesteds bie efter Besked; da ville Vi Eder naadigst ikke forholde, at, efterdi samme Liggere [27]) og Skytter ikke bære Afsky for at gaae i Husene hvor syge (pestsyge) Folk ere, og derfor des snarere kunde føre samme Sygdom med sig, da have Vi berørte Forordning, hvad deres Person angaaer, for godt anseet, paa det at Sygdommen ved dem ikke skal udspredes ved vort Hof; og dermed ingenlunde havt den Mening, at I jo vel maatte komme til Os. Men Vi kunne vel eragte, at I har taget Eder det an for Eders Person af den Aarsag, at I ugierne stilles fra de kiøbenhavnske Qvinder [28]) Fruer. Og efterdi Vi have at tale med Eder, og kunne betænke, at I udi lige Maade har hos Os at forhandle Os anliggendes, at I da vil komme til Os det første det kan være Eder beleiligt. Dermed etc.

I nogle Antegnelser [29]), der findes i et gammelt Volumen fra det 16de Aarhundrede, og der maae være nedskrevne i det mindste tildeels efter den oftnævnte Cantsler **Johan Friis's**

---

[25]) Allerede i Brev af 4de Aug. 1583 havde Kongen, paa Walckendorffs Begiering om Tilladelse til at reise over til ham for at tale med ham, ikke blot tilladt dette, men endog selv bedet ham derom.

[26]) Jvfr. Brevet til Walkendorff af 31te August 1583 i Molbechs Nordisk Tidsskrift IV. Bd. 1ste Hefte S. 95—96.

[27]) En særegen Art af simplere kongelige Bud; „Skytter" ɔ: Bøsseskytter, af Kiøbenhavns Slots Besætning, der ligeledes stundom brugtes til at overbringe Budskaber og Breve.

[28]) „Qvinder" er underprikket, saa dette Ord vel skulde gaae ud.

[29]) Aftrykte i de Suhmske nye Samlinger 3die Bind S. 267 ff. Det her Anførte findes l. c. S. 270.

mundtlige Meddelelser, forekomme blandt Mere følgende faa, mutilerede Linier:

Causæ odii Reginæ in Cancellarium J. Friis.

1. Impeditæ nuptiæ illicitæ.

2. Clavis thesauri amore reg** ****.

3. Quod non fuisset cooptata in senatum regni juxta petitum.

Den Dronning, hvis Had, tilligemed Aarsagerne til dette, her berøres, kan ikke have været nogen anden end Christian den Tredies Gemalinde Dorothea. Selve de 3 causæ odii ere imidlertid ikke tydelige, og Meningen navnlig af den anden formaaer jeg ikke at glætte. Nr. 1 sigter uden Tvivl til en Ægteskabs-Forbindelse, der var forbuden efter Kirkeloven paa Grund af Slægtskab eller Svogerskab, og som Johan Friis hindrede; skiøndt der ikke, det jeg troer, ellers vides Noget om denne Gienstand, der imidlertid, ligesom Mere, der antydes i disse Antegnelser, kan have været en kun af faa Indviede kiendt Hof-Hemmelighed[30]). Ogsaa det under Nr. 3 Anførte lader sig vel forklare af den Strid, der, da Frederik som Barn var bleven udnævnt til Thronfølger i Tilfælde af Christian den Tredies Død, fandt Sted om, hvorledes der skulde

[30]) Man kunde bl. a. tænke paa en Forbindelse mellem Erik, Kong Gustavs Søn med hans første Dronning Catharina, Søster til Dronning Dorothea, og dennes og Christian den Tredies ældste Datter Anna; hvilken Forbindelse, som man da vilde have kunnet kalde illicita, sagtens vilde have været Dronning Dorothea lige saa kiær som Johan Friis ukiær, efter dennes Forhold til Kong Gustav (man erindre blot Versene, de skrev imod hinanden). Det rigtignok meget dunkle Stykke af samme Antegnelser, som findes l. c. S. 269—70 tyder imidlertid, som det synes, hen paa en Plan til et Giftermaal mellem en af Gustavs andre Sønner (af hans andet Ægteskab) og en dansk Prindsesse; men deels omtales ikke her Dronning Dorothea, deels kunde et saadant Giftermaal vel hverken være hende noget særdeles ønskeligt, eller regnes til nuptiæ illicitæ.

forholdes med Regieringen, saafremt Kongen døde i Prindsens umyndige Aar, og navnlig om Rigets Styrelse da burde overdrages Dronningen med nogle af Rigsraadet[31]), hvilken Mening da blev meget bestridt og ikke gik igjennem, før efter nye Debatter ser Aar derefter, 1542. Men hvorom Alting er, saa maa man efter hine latinske Linier antage, at Dronning Dorothea ikke har været gunstig stemt mod Johan Friis. Men derefter synes det ikke urimeligt, at denne Sindsstemning er bleven forplantet ogsaa hos Prindsen; navnlig da denne, for at fjernes fra det lystige og frie Hofvæsen[32]), og indledes i Regierings-Forretninger, i 1554 blev, som man efter alle Forholdene maa antage, sikkerligen ikke uden Cantslerens Medvirkning, men lige saa vist ikke ganske efter eget Ønske, anviist Malmøhuus til Arbeids- og Opholdssted. At dette i alt Fald ikke staaer i Strid med, at Frederik, da han selv besteg Thronen, beholdt den i saa lang Tid af hans Fader og Farfader meget betroede Cantsler, sees letteligen. Han kunde meget vel ville benytte hans Dygtighed og stole paa hans Troskab mod Konge og Rige, uagtet han ikke personligen yndede ham, eller ikke tiltroede ham nogen særdeles personlig Hengivenhed mod sig. Saaledes maa ogsaa Tingene omtrent have forholdt sig efter de Udtryk, som Kongen benytter i en Skrivelse af 20. Marts 1565, vi om lidet skulle omhandle. Her maa jeg endnu bemærke, at Friis sandsynligviis allerede snart fik flere Leiligheder til at vise Frederik den Anden ikke blot en upaaklagelig Opfyldelse af de ham paahvilende Pligter, men endog en særdeles Iver for at fremme Kongens Planer. I et Brev af 22. Marts 1565[33]) begierede saaledes Frederik den Anden

31) Oversættelsen af Krags Christian den Tredie 1ste D. S. 159—60, jvfr. S. 256.

32) Oversættelsen af Krag og Stephanius 1ste D. S. 373.

33) Samme Dag udgik i øvrigt et Brev om Skat paa Bønderne til alle Lehnene i Skaane, jvfr. og her foran S. 417.

et Laan paa 6000 Daler af Johan Friis, og yttrer deri blandt mere, at denne altid fremfor Andre har ladet sig finde godvillig til at laane Kongen og forstrække ham med Penge. Han fik strax 3000 Daler til Laans af Friis og svarede derpaa i en Skrivelse af 30te s. M., som jeg vel allerede forhen har ladet aftrykke[34]), men som jeg dog saa meget mere her troer at burde giengive i nyere Dansk, som der i hiint Aftryk ved en eller anden Uagtsomhed er blevet udeladt ikke lidet af en af de vigtigste Sætninger i Brevet. Det indeholder Følgende:

Vor synderlige Gunst tilforn! Vider, at Vi have bekommet de tre tusinde Daler, som I, efter vor Begiæring, har laant og forstrakt Os, for hvilken Eders tro Villighed Vi ganske naadigst takke Eder. Vi ville det og med al Naade forskylde og bekiende, dertil I vissselig maa forlade Eder. Og skikke Vi Eder herhos vort Brev og Forvaring efter Eders Begiering. Vi maae vel bekiende, at Os i denne Tid vederfares meget større Hielp og Undsætning af dem, Vi havde forventet Os mindst af, end af dem, Vi havde tilforladt Os fast mere. Vi troe og vist, at Gud har tilføiet Os denne nærværende Krig synderligen til vort Gavn og Bedste, at Vi kunne lære at kiende baade Hedninge og Christne; thi Vi have forfaret meget i denne Tid, Vi tilforn ikke have vidst og meget nødigen („fast suarlige") vilde have kunnet troe. Eder hermed Gud befalende. o. s. v.

Sin store Tillid til Johan Friis's Kundskab om Rigets Anliggender og hans Iver til at fremme Kongens og Landets Tarv, udtaler Frederik den Anden især i et Brev fra det følgende Aar, dateret Frederiksborg den 25. Octbr. 1566[35]),

---

[34]) Historisk Tidsskrift IV. 2det H. S. 668—69.
[35]) Tegnelser Nr. 9, fol. 79.

paa en rigtignok for ham — Kongen selv — næsten altfor nedsættende Maade. Dette Brev til Johan Friis lyder saaledes:

Vor synderlige Gunst tilforn! Vider, at, eftersom udi den Instrux, som I med de andre vore forordnede Raad skulle have med til Odense, iblandt andet er indført, at, dersom nogen synderlig Irring forefalder i den Handel, som der skal foretages og forhandles', ville I skrive Os til, og bie efter vort Raad og Betænkning; da, efterdi I selv vide, at Vi ingen af vor Raad have hos Os, ikke heller vide noget Synderligt af Rigets Handel (Sager), hvordan det sig dermed begiver, tykkes Os det unødigt at være, at skrive Noget tilbage derom til Os; bedende Eder derfor og begiere, at, eftersom I selv veed om Alting, Rigets Leilighed anrørende, fast bedre Besked end Vi, I, dersom Noget, som synderlig Magt paa ligger, forefalder, da med de andre vore Raader, som ere derhos, ville foretage saadant, overveie og beslutte hvad i samme Sager er at giøre og lade, og derudi vide og ramme vort og Rigets Gavn og Bedste i alle Maader, som I pligtig er og Vi Eder tiltroe. Dat. Frederiksborg den 25. Dag Octobris Aar etc. 1566 [36]).

Den Anseelse, hvori han saaledes stod hos Frederik den Anden, som hos dennes Fader og Farfader, og som, hvad der endnu kan tilføies, ogsaa alt lod sig slutte af, at Ansøgende

[36]) Vi kunne her bemærke et Brev fra Christian den Tredie til Johan Friis, dateret Kiøbenhavn d. 2den April 1557 (Tegnelser Nr. 5, fol. 168—69) i Anledning af foruroligende Efterretninger fra Tydskland; i dette siges blandt mere, at de Postbreve (til Kongen), som herefter kom giennem Fyen (hvor Friis dengang var), skulde han først lade sig komme til Hænde, bryde og læse dem og siden skikke Kongen dem med Tilføiende af sin Betænkning, hvis der maatte være noget synderligt at raadslaae om eller at foretage o. s. v. Lignende Breve, af hvilke en høi Grad af Tiltro fremgaaer, fik Friis oftere, see t. Ex. et af 8de Decbr. 1556 (Tegnelser, 5, 110).

og Andragende ideligen søgte hans Understøttelse for deres Suppliker o. s. v., varede indtil hans Død, men, som man maa troe, heller ikke længere. I 1548 maa han nemlig have giort saadanne Bestemmelser om sin Hovedgaard Hesselager i Fyen, hvorefter Godset altid udeelt skulde tilfalde een af hans Efterkommere, overensstemmende med en fastsat Successions-orden. Paa denne Bestemmelse, hvorved dette Gods blev, hvad vi nu kalde et Stamhuus, erholdt han Christian den Tredies Confirmation. Men efter hans Død blev denne Bestemmelses Gyldighed bestridt af Friis's Svigersøn, Rigsraad Biørn Andersen, og den 14de Junii 1572[37]) afsagde Kongen Dom i den Sag, der i denne Anledning var anlagt af Biørn Andersen mod hans Svoger, Niels Friis, til at lade ogsaa Hesselager komme under Skifte efter Loven. Denne Dom faldt ikke blot ud til Fordeel for Biørn Andersen, i det den især støtter sig paa, at Loven kræver Lighed i alle Sødskende-Skifte, samt at hine Bestemmelser i denne og flere Henseender vare imod Adelens Rettigheder og imod Recessen; men der yttres endog den for Johan Friis høist krænkende Formodning, at det var „med vrang Underviisning" han havde erhvervet den tidligere kongelige Confirmation.

I Følge de helsingørske Ting- og Raadstuebøger, paasagde Borgermester Henrik Mogensen paa Tinget i Helsingør den 25de October 1563 en Sømand fra Dantzig, Jørgen Rust, som samme Dag havde havt en Sag for mod Tolderen Jens Mogensen, at han — Jørgen Rust — havde ladet sig høre med nogle Ord angaaende Kongen. Jørgen Rust bekiendte da, at han i Dantzig havde sagt, hvad en anden Dantziger,

[37]) Siællandske Tegnelser Nr. 12, fol. 30—32. Jvfr. Nye Danske Mag. 6te Bd. S. 162—64, hvor jeg baade har meddeelt en anden slig Oprettelse af et Gods til Stamhuus (Selsøe ved Anders Barbye), og tillige i en Anmærkning det her Anførte om Hesselager.

Hans Løgsen, havde fortalt ham, „at Kongen af Danmark var neens med sit Raad, og at han med en Rapier havde stukket Een ihiel, som hedder Herr Otto Krumpen". Man tilgav Jørgen Rust for denne Gang; men saaledes at Sagen skulde staae ham aaben, hvis han herefter talte sligt angaaende Kongen, hvori han samtykte[38]). Det var nu vistnok en latterlig Usandhed, at Frederik den Anden i 1563 skulde have stukket Rigsmarsken Otto Krumpen ihiel med en Rapier; thi denne døde paa sin Sotteseng 4 Aar derefter, i 1569; men ligesom det forhen Anførte med Hensyn til Forholdet mellem Kongen og Hardenberg, Rigsraadets første Medlem, allerede viser hen paa nogen Uenighed, som den af Dantzigeren ommeldte, saaledes er der ogsaa Adskilligt, som tyder paa, at der ikke var den bedste Forstaaelse netop mellem Kongen og Krumpen, i det mindste ikke længe efter.

---

[38]) Den 17de Juli 1565 var en bremisk Styrmand, som var befundet at have skrevet Breve til Jørgen Rust i Dantzig om Tidender her i Riget, for Rette i Helsingør. Henrik Mogensen berettede, at Herr Mogens Gyldenstierne var underrettet om Sagen (som tidligere maa være behandlet i Helsingør, men uden at jeg har fundet Andet desangaaende end det i Texten Anførte, om dette skulde staae i Forbindelse dermed); men at han havde tilskrevet Henrik, at bemeldte Styrmand kunde fare bort; det forebeholdtes ham dog, at han skulde give sit Forpligtelses-Brev, at han ikke efter den Tid skulde lade sig finde i Sligt. — Siden vi her ere komne ind i den Tids Rygter og lignende Tale, kunne vi endnu af samme Protocoller her bemærke, at den 17de Juli 1559 var en Skipper Jella for Rette for de to Borgermestre, fem Raadmænd og Byfogden, og tilstod, hvad der og overbevistes ham ved Vidner, at han i Byfogdens Stue (uden Tvivl dog i hans Giæstestue, ikke i hans Embedslocale) havde sagt, at den unge Herre (Kongen; han kaldes her endnu Hertug Frederik; maaskee var Talen ogsaa falden i 1558) ikke var vissere end han, og at han var paa en Miils Vei nær Helsingør og ikke turde drage derind; samt at den unge Herre vilde tage Landet ind mod Almuens Minde, saa og at han ikke fanger Kronen, uden at han faaer hende med Sværdslag...." Han blev henviist til Mogens Gyldenstierne paa Kiøbenhavns Slot og til Frederik selv.

Som bekiendt havde Kongen fra Begyndelsen af Krigen med Sverrige antaget Greven af Schwartzburg til Overstcommanderende, men fandt snart Aarsag til at være utilfreds saavel med ham, som med en stor Deel af det øvrige tydske, hvervede Militaire, Officierer og Soldater. Under 13. Febr. 1564[39]) tilskrev Kongen allerede Otto Krumpen saaledes:

Vor synderlige Gunst tilforn! Vider, at, efterdi Vi formærke, at vore fremmede Ryttere trykke sig og ikke ville op at lade sig bruge mod vore Fiender, agte Vi at lade opskrive nogle af vore egne Landsaatter og lade dem opdrage mod Fienderne. Da, efterdi at I er vor og Rigets Marsk, og Eders Befaling udæsker, at I skal være hos i slig Handel, bede Vi Eder og ville, at I ruster Eder med Eders Heste og Harnisk, og med det første giver Eder hid over til Landet, og siden retter Eder efter at lade Eder bruge imod vore Fiender med andre vore tro Undersaatter. Dermed etc. Datum Frederiksborg den 13. Febr. 1564.

Det er herved allerede at betænke, hvor synderligt det dog var, at Kongen ikke allerede fra først af — et Halvaarstid før, — da han dog overveiede Spørgsmaalet, om hvem han skulde sætte til „Feltøverste", lod Valget falde paa Krumpen, men paa den Fremmede. Dertil kommer, at Krumpen ikke engang nu syntes at skulle beklæde en slig øverste Post. Hele Befalingen er derhos affattet saa kort, og overhovedet i en saa kold Tone, at den ikke røber nogen synderlig Tillid, hvilket Kongen ei heller letteligen kan antages at have havt til Krumpen, allerede af den Grund, at denne Mand, der nu skulde vise sin Virksomhed som General, den Gang var i en Alder af 91 Aar. Ogsaa blev Resultatet, saa vidt vides, at Krumpen ikke deeltog i Krigen i Aaret 1564; og først under

[39]) Tegnelser Nr. 7, fol. 623.

14de December 1564 udfærdigedes følgende aabne Brev, hvorved det syntes at skulle blive Alvor. Dette[40]) lyder saaledes:

Vi Frederik etc. Giøre Alle vitterligt, at, efterdi sig begiver en aabenbare Feide mellem Os og Kong Erik af Sverrige, da have Vi nu tilbetroet og forordineret Os elskelige Herr Otto Krumpen, Ridder, vor Mand, Raad og Marsk udi vort Rige Danmark, at være vor Feltøverste, og Os elskelig Herr Jørgen Lycke, Ridder, vor Mand og Raad, at være hans Lieutenant, og affærdiget dem med flere af vore elskelige Danmarks Riges Raad med vor Krigsmagt, at inddrage udi Sverrige, vore Fiender under Øinene, og giøre dem Modstand, Affbræk og Nederlag af deres yderste Formue; thi bede Vi, og alvorligen befale, vort Krigsfolk, Tydske og Danske[41]), at I alle og hver særdeles retter Eder efter at være forne Herr Otto Krumpen hørige, lydige og følgagtige imod vore og Rigets Fiender, hvor og naar han Eder tilsigendes vorder; og dersom forne Herr Otto Krumpen med de andre vore elskelige Rigets Raads Raad Noget med Fienderne, som ville gange Os tilhaande, handlende og paa vore Vegne dem tilsigendes vorder, ville Vi det fast og ubrødeligen holde, ligerviis som Vi personligen var der tilstede. Til ydermere Vidnesbyrd have Vi ladet hænge vort Secret neden for dette vort aabne Brev. Ex Nyborg den 14de Decembris Aar etc. 1564.

Endnu kan herved bemærkes, at Kongen, under 16de s. M., „paa thett Omkosten icke aldsammen skall henge paa" Krumpen, bevilgede at holde ham et frit Bord, saa længe

---

[40]) Tegnelser Nr. 8, fol. 180,

[41]) Resens Beretning, Side 122, at Krumpen blev sat til Feltøverste over det fremmede Krigsfolk, er saaledes urigtig; i øvrigt blev rigtignok Frands Brockenhuus, ved Brev af 10de Decbr. 1564 (Tegnelser Nr. 8, fol. 171—72), sat til Øverste specielt for de danske Knegte; men han maa dog, efter Krumpens Bestalling, antages at have staaet under denne.

han laae i Riget, og naar han inddrog i Sverrige, da at give ham maanedligen 200 Daler, hvormed han da selv skulde holde sig Bord. I øvrigt følte Krumpen sig sikkert ogsaa i andre Henseender ængstelig ved denne Byrde, som han dengang endnu ikke vilde frie sig for ved at nedlægge sit Embede som Marsk; thi foruden at han sees yderligere at have søgt Sikkerhed for at faae Jørgen Lykke til Lieutenant, begierede han ogsaa at erholde beskikket formelige Krigscommissairer, saaledes som Greven af Schwartzburg havde havt dem. Dette sees af en Seddel, der var indlagt i et om Krigsfolket og Toget handlende kongeligt Brev af 21. Januar 1565, i hvilken Seddel det hedder:

Og som I begierer vor Skrivelse til Os elskelige Herr Jørgen Lycke, Ridder, vor Mand og Raad, at han vil være Eders Lieutenant, da skikke Vi Eder herhos samme vort Brev, at I kan overantvorde ham det, at han maa vide at rette sig derefter. Sammeledes som I begierer, at Eder maatte tilforordnes nogle Commissarier, da kunne Vi ikke tænke det at være fornødent, efterdi I ikke er nogen Fremmed eller Udlænder, men er Rigets Marsk og har at byde og befale, saa vidt som Behov giøres. Dog ville Vi give Eder nogle Raader, som skulle følge Eder, med hvilke I kan have at beraadslaae Eder udi hvad der forefaldendes vorder [42]).

[42]) Tegnelser Nr. 8, fol. 215. I øvrigt bleve den 28de Januar 1565 (sammesteds fol. 218) netop de samme, som havde været Commissarier hos Greven af Schwartzburg, udnævnte til saaledes at følge Krumpen, nemlig Lauge Brade, Peder Bilde og Steen Rosensparre. Jørgen Lykke havde været den første af Grevens fire Commissarier. Siden synes ogsaa Holger Rosenkrands en kort Tid at have været Krumpen adjungeret, paa samme Maade som de andre tre. Disse kaldtes i øvrigt ogsaa hyppigen Kongens Commissarier, uagtet de, efter Sedlen af 21de Januar 1565, ikke vare dette.

Men overhovedet varede Krumpens active Tieneste ikke længe; efter hvad der berettes, beskikkede han i sit Sted Daniel Rantzau, og befalede, at denne strax skulde begive sig paa Toget imod Fienderne[43]). Dette maa være skeet i det seneste i April eller Mai Maaned 1565. Uden Kongens Tilladelse kan dette naturligviis ikke være gaaet for sig; men man kan vel heller ikke tvivle om, at Kongen ikke kan have været fornøiet med, paa en for ham høist vigtig Plads at see en Mand stillet, der aldeles ikke kunde opfylde de dermed forbundne Pligter. Man maa derfor studse, og næsten ane et eller andet Uraad, naar man endnu to Aar efter seer, at Kongen i et Brev, dateret Frederiksborg d. 13. April 1567[44]), til Johan Friis, Otto Krumpen „og alle andre K. M. Raad, som nu ere i Kiøbenhavn" — som det synes i Anledning af det Indfald i Aggershuus Stift, de Svenske da havde begyndt — siger, at som de nysberørte Rigsraader havde yttret, at det var raadeligt, at Kongen lod een eller flere Rigsraader og nogle Riddermændsmænd (Adelige) følge Rantzau (hvem man havde betænkt at sende derop til Søes med en Deel af Krigsfolket), hvilke Raader og Adelige siden kunde handle med Bønderne, „da have Vi anseet det for godt og nytteligt; og efterdi I, Herr Otto Krumpen, er Rigets Marskalk, og Eders Embede og Befaling udkræver og tilholder Eder, at lade Eder bruge i saadanne Ærinder, vide Vi ingen Anden at udnævne dertil end Eder; forseer Os og visseligen, at I ikke vægrer eller undskylder Eder derudi"; hvorfor det og paalagdes ham, tillige med Biørn Kaas, at berede sig til at drage med[45]). Han maa strax have vægret

---

43) Resen S. 129. Jeg har ikke fundet noget Brev derom; men paa Tingens Rigtighed kan der ikke tvivles.

44) Tegnelser Nr. 9, fol. 279—81.

45) Det Hele arrangeredes i øvrigt anderledes, vel som en Følge af Krumpens Afslag og navnlig sendtes Frands Brockenhuus og Biørn

sig derfor; thi allerede den 15de s. M. tilskrev Kongen paa ny Rigsraaderne i Kiøbenhavn fra Frederiksborg saaledes:

Vor synderlige Gunst tilforn! Vi have i Aftes bekommet Eders Skrivelse, hvori formeldes om Eders, Herr Otto Krumpens, Undskyldning, hvilket I ogsaa selv har tilskrevet Os. Saa vide Vi ikke at giøre mere dertil end Vi have giort, og synes Os meget besværligt, at de, som have saadanne høie Befalinger, alene ville føre Titelen og nyde Fordelen, og Intet giøre af hvad deres Embede udæsker, mere end de selv ville. Som og gives tilkiende, at det vil være fornødent at skikke nogle, især Riddermændsmænd, til Norge, der kunne handle med Bønderne og Almuen, og at Vi derfor skulde udnævne hvem dertil skal bruges, og at den Handel ikke vil lide (taale) nogen Forhaling; da ville Vi Eder ikke forholde, at for hvad Vi dertil kunne giøre, skal det ikke forhales[46]) o. s. v.

Den Maade, hvorpaa Krumpen og hans Forhold til hans Embede her omtales, har formodentlig foranlediget, at han har begiert sin Afsked[47]); entlediget blev han nemlig snart efter, uagtet jeg ikke har seet noget Brev derom; thi allerede i kongelige Breve af 7. Septbr. s. A., 1567, ommeldes Frands

Kaas op til Norge med noget Krigsfolk; deres Instrux var af 21de April 1567 (Tegnelser Nr. 9, fol. 292—94; foran den findes flere hidhørende Breve; jvfr. ogsaa Resen Side 167).

[46]) Det Følgende er charakteristisk nok, men hører ikke til vor nærværende Materie. Kongen siger, at han kun lidet kiender til Herremændene eller veed hvo der kan være duelige til hiin Sendelse, men at sligt er dem (Rigsraadene) bedre bekiendt, og at de derfor skulle optegne en 10, 20, flere eller færre, af Adelen, som de antage duelige; samt skrive, hvor mange der skulle skikkes bort, saa vil Kongen udtage deraf hvilke han synes o. s. v. Af Slutningen af Brevet sees ogsaa, at Opsloe Borgere blev ved denne Leilighed tilstaaet Skattefrihed for 12 Aar. I øvrigt see den her forangaaende Anmærkning 45.

[47]) Sandsynligviis kunde de høieste Rigsembedsmænd kun afskediges efter egen Begiering, eller ved Dom.

Brockenhuus som Rigets Marsk. Krumpen vedblev imidlertid dog at være Rigsraad og Embedsmand paa Hald indtil sin Død; og denne indtraf to Aar derefter, 1569, i hans 96de Aars Alder.

Det var de ovenfor anførte Personer, som denne lille Afhandling nærmest skulde angaae. Men jeg troer at burde tilføie endnu nogle Bemærkninger om adskillige Andre af Frederiks høie Embedsmænd, der som saadanne paadroge sig hans Misfornøielse. Herved vil alt kunne erindres den Utilfredshed, som den vistnok noget utaalmodige Konge ofte yttrede over, at Krigsoperationerne ikke gik, navnlig med den Hurtighed, som han ønskede, eller ledede til noget afgiørende Skridt; hvilken Utilfredshed vel især viste sig med Hensyn til at Hæren ikke giorde noget mere langvarigt Tog ind i selve Sverrige, førend det bekiendte under Daniel Rantzau; men dog ogsaa tilkiendegav sig nu og da f. Ex. med Hensyn til Flaadens Styrelse. Man seer saaledes bl. a. af et Brev af 30. September 1563[48]), at Kongen ikke var vel tilfreds med Peder Skram, som den Gang commanderede Flaaden, men, efter Kongens Mening, var aldeles uvirksom og lod Fienderne giøre hvad de vilde. Ogsaa de ikke sieldent forefaldende Mytterier og Yttringer af Misfornøielse hos Krigsfolket mod Daniel Rantzau[49]) kunde naturligviis ikke andet end være Kongen ubehagelige, og at denne udmærkede Anfører baade har giort store Fordringer, og end ikke altid i personlig Samtale har viist Kongen den efter dennes Mening tilbørlige Høflighed og Opmærksomhed, fremgaaer af det confidentielle Brev fra Frederik den Anden til Peder Oxe, af 6. Octbr. 1567[50]), hvori Kongen underretter Oxe om

[48]) Tegnelser Nr. 7, fol. 551—52. Ogsaa Peder Skram var da en meget gammel Mand.

[49]) Jvfr. Nye Danske Magazin 6te Bind S. 150—51 og Anmærkningen dertil.

[50]) Sammesteds S. 151—52.

en saadan Samtale mellem ham og Rantzau, hvorunder Sidstnævnte var „udfaren med nogen besværlig Tale, hvilken Vi ikke kunde lade gaae ubesvaret forbi. Og dermed ere blevne neens, og med Uvillie skiltes ad." — Mogens Gyldenstierne, der var en meget betroet Mand og oftere Statholder i Kiøbenhavn og Siælland m. m., maatte 1567[51]) i sit 82de Aar see sig actioneret og dømt, fordi han, til Kongens store Utilfredshed, havde imod hans Befaling udleveret et Pantebrev til Poul Wobitzer. — Jacob Ulfeldt, der i 1566 eller omtrent paa den Tid, var bleven optagen i Rigsraadet, blev kort efter igien udsat deraf, uden at man dog veed Grunden til denne Udstødelse. Han blev vel atter i Slutningen af 1570 optagen i Raadet[52]); men maatte paa ny, 9 Aar derefter, for anden Gang undergaae den Skiebne, som den Tid allerede var sielden nok for een Gang: at blive udelukket af Rigsraadet. Da han nemlig var kommen tilbage fra den Mission til Rusland, hvoraf han selv har givet en udførlig Beskrivelse, fandtes han med sine Ledsagere, Arild Ugerup og Gregers Truidsen Ulfstand, at have overtraadt den dem givne Instrux, ikkun at slutte en bestandig Fred mellem Rusland og Danmark, hvorimod de havde indvilliget i en 15 Aars Stilstand.

---

[51]) Dom af 29de Marts 1567. I øvrigt havde han ogsaa under Christian den Tredie udholdt en offenlig Action, fordi han havde formeent sine Bønder at erlægge en da paabuden Skat; see mit Skrift om Skattevæsenet o. s. v. S. 36—37, hvor det imidlertid urigtigen er anført, at han senere blev Marsk. Han døde i 1569 i en Alder af 84 Aar.

[52]) Hans Unaade maa være yngre end 22. Aug. 1566; thi da tilskreves de med Daniel Rantzau fulgte Krigscommissairer, hvoraf han var een. Brevet til Ulfeldt om hans Gienoptagelse i Raadet, dat. 10. Decbr. 1570, er trykt i Histor. Tidsskr., 1ste Bd. 2det Hefte S. 330. Det til Rigsraaderne om samme Gienstand, af samme Dato, findes tilligemed hiint i Tegnelserne Nr. 11, fol. 218. I Brevet til Rigsraadet siges udtrykkeligen, at Ulfeldt skal indsættes i det Sted, hvor han forhen sad i Raadet.

Han undskyldte sig med, at Czaren ikke vilde indlade sig paa nogen bestandig Fred og at han var rustet til Krig, medens man i Danmark ikke var betænkt derpaa; og da herimod erindredes, at i ethvert Tilfælde burde da Tractaten kun være indgaaet under Forudsætning af Ratification af Kongen, anførte Ulfeldt, at det endnu stod denne frit at undgaae Tractatens Opfyldelse; deels fordi Gesandtskabet havde beholdt Fuldmagterne og ikke afleveret dem til Russerne, „som med Rette burde have havt dem", og deels forbi det var fastsat, at Tractaten, som de hertil med Gesandtskabet fulgte Russer havde hos sig, skulde omskrives og Kongen derpaa kysse og selv forsegle og underskrive den, hvilket han kunde lade være [53]). Alt dette maa imidlertid være fundet utilstrækkeligt; thi udstødt af Raadet blev Ulfeldt, sandsynligviis ved en Dom af Raadet selv, ligesom han og mistede sin Forlehning, Dalum Kloster, hvilket allerede i August s. A. sees at være givet til en Anden, Absalon Giøe.

For ikke ganske at forbigaae dem, der hørte til en lidet lavere Kreds, men dog vare saa anseete, at de havde vigtige Forlehninger, og desuagtet maatte modtage strenge skriftlige Beviser paa Kongens Misfornøielse, vil jeg endnu tilføie et Par hidhørende Exempler. Saaledes fik Hans Rantzau, Søn af Jesper Rantzau, under 22. Septbr. 1570 [54]), et Brev,

---

[53]) See et Brev af 18. Mai 1579, som det synes til Cantsleren Niels Kaas (Siæll. Tegnelser Nr. 14, fol. 203—4; jvfr. og et af samme Dato, sammesteds fol. 202—3, og de Suhmske Samlinger 1ste Bd. 1ste Hefte S. 165—68). Formodentlig var det ogsaa denne Sag, der gav Anledning til, at Rigsraadet blev sammenkaldt til et Møde med Kongen i Roeskilde den 13de Juli s. A. (see Brev af 15de Mai 1579, i Siæll. Tegnelser Nr. 14. fol. 202). Det kan endnu bemærkes, at Ulfeldt under 4de Juli s. A. (Fyenske Tegnelser Nr. 1, fol. 156) beordredes at fremsende den omhandlede Instrux. Dommen selv har jeg ikke seet nogetsteds.

[54]) Tegnelser Nr. 11. fol. 268—69.

hvori Kongen først anfører, at Rantzau, som andre Adelige, og navnlig som alle Lehnsmændene, var befalet at skulle være rede med sine Heste og Harnisk, lade sig mynstre med de Andre, og siden at møde med dem i Kiøbenhavn, for derefter at bruges i Krigen, og at Rantzau imidlertid var kommen til Kongen, da han var paa Koldinghuus, og havde begieret Tilladelse til at maatte blive hiemme, hvorimod han vilde sende sine Heste m. m.; Kongen tilføier dernæst:

Da have Vi Dig det, udi høibaarne Fyrsters, vor kiere Frændes saa og vor kiere Broders, „Hertog Johanßenn thend Eldres oc Hertog Johanßenn thend Yngres“ etc. Nærværelse ganske og aldeles afslaget og i ingen Maade villet bevilge Dig det; men Vi have mundtligen befalet, at Du, som andre vore Lehnsmænd, der vare pligtige, ligesom Du, at ride, skulde rette Dig efter selv at komme tilstede. Disse vore Breve, Bud, saa vel som mundtlige Befalinger befinde Vi, at Du ikke har agtet eller anseet, efterdi Du i egen Person er bleven hiemme, da Mynstringen skete, og alene har fremsendt to Heste, med hvilke Vi aldeles ikke ville nøies eller tage dem for fulde; og har Du derudi beviist Dig som en uhørsom Undersaat, hvilket Vi os i ingen Maade havde tiltroet Dig; og endog Vi (alt da) vare noksom foraarsagede, strax at have ladet tilkiendegive vort Mishag med Dig over slig Ulydighed, have Vi alligevel, til Overflod, udi den Mening at Du skulde betænke Dig anderledes og bedre, holdt stille dermed en Maaned og mere. Men efterdi Vi befinder Din egensindige modvillige Ulydighed siden som før, og Du dermed misbruger vor Mildhed, ville eller kunne Vi ikke længere lide eller fordrage det, ei heller forbigaae at tage de Midler for Haanden, hvoraf Andre maae see og vide, at slig modvillig Uhørsomhed Os udi ingen Maade behager: og have Vi dermed endeligen besluttet, strax at ville annamme til Os vort Slot og Lehn Skodborg,

og ikke længere efter denne Dag tilstede Dig at beholde det; hvorefter Du maa vide Dig at rette. Actum Nykiøbing i Falster den 22de Septembris Aar etc. 1570 [55]).

Under samme Dato fik Embedsmanden paa Riberhuus, Axel Wiffert, til hvem dette Brev sendtes, Ordre at overlevere det til Hans Rantzau og strax overtage Skodborg Lehn med Inventarium o. s. v. Imidlertid maa Rantzau snart have vidst at formilde Kongen; thi han vedblev fremdeles at beholde Skodborg.

En af de haardeste Irettesættelser, som jeg har seet af Frederik den Anden, er den til Morten Venstermand, Lehnsmand i Kiøbenhavn, angaaende ulovlig Besværing af Kronens Bønder, i et mærkeligt Brev af 20. Februar 1573, som jeg har berørt ved en anden Lellighed [56]), men uden der at meddele selve Brevet eller nogle af dets Udtryk. Dette Brev, hvoraf i Særdeleshed Slutningen næsten suser som Christian den Fierdes Stok, lyder saaledes:

---

55) Et Brev af en temmelig lignende Beskaffenhed fik Erik Hardenberg, Corfitz Hardenbergs Søn, den 10. Jul. 1567 (Tegnelser Nr. 9, fol. 367—68); han, der, flere Gange opfordret, dog ikke var mødt for at tiene mod Fienden, befales nu at møde hos Admiralen, saafremt han ikke vil have fortabt Adelsnavn og Frihed. I et almindeligt Brev af 6. Marts 1566 (Tegnelser Nr. 8, fol. 501) til Adelen i Jylland om at indfinde sig i Malmø med deres Heste o. s. v. trues de Forsømmelige med Tiltale paa deres Jordegods, Skiold og Hielm. Det hialp dog ikke stort, og mangfoldige Breve vise, at de Danske, Adel og Uadel, især dog Bønderne, under den svenske Krig for en ikke ringe Deel maaskee opfyldte deres Pligter endnu slettere, end de hvervede Fremmede. Dette er det imidlertid ikke her Stedet at deducere. I øvrigt kan man endnu, i Anledning af det i Texten anførte Brev ogsaa erindre Trudslen mod Erik Rud, der i 1568 ikke vilde, som de øvrige Lehnsmænd giorde, erlægge Skat af sit Lehn, Ravensborg paa Lolland. Frederik den Anden tilkiendegav da ogsaa ham, at i saa Fald vilde Lehnet blive ham frataget; see mit Skrift om Skattevæsenet o. s. v. S. 153—54.

56) I Afhandlingen om Kongelige Ratholdt, Giæsterie og Borgeleie, i Histor. Tidsskr. 2det Bd. 1ste Hefte, S. 40 Anm. 3.

Vor Gunst tilforn! Du veedst Dig at forindre, at Vi mere end een Gang Dig alvorligen haver befalet, som og Dit Forlehningsbrev 57) udviser, at Du vore og Kronens Bønder i Kiøbenhavns Lehn, som Du udi Befaling haver, med de mangfoldige Ægter, saa meget muligt kunde være, skulde forskaane og Ingen laane Vogne, uden Vi selv befale det, eller de havde vort Pasbord med vor egen Haand underskrevet, eller de af Os udi vor Bestilling vare forskrevne; saa forfare Vi, at Du samme Afsked aldeles haver forgiettet og mindre end Intet nu mere agter, men alene beflitter Dig udi Din Befaling at giøre Dig et godt Navn med vores og Kronens Bønders fordærvelige Skade, efterdi, som Du vel veed (om Du ellers har umaget Dig noget i Lehnet og forfaret, hvor de for^ne^ Bønder med Fodring og i andre Maader synderlig ere stafferede), at de ikke kunne komme til at fuldføre de Ægter, de skulle giøre Os selv, end sige at være rede for hver, der flyttes og føres skal. Og berettes Os, at for^ne^ vore og Kronens Bønder nu til Os elskelige Oluf Mouritzens, vor Mands og Raads Bryllup nok, om det ikke har været for meget, var trællet med Flytten og Foren, hvilket Du vel veed ikke har været vor Villie eller Befaling; Vi havde ogsaa forseet Os, at Du efter den Besked (Afsked), Vi Dig givet have, bedre og med mere Flid skulde have rettet Dig efter, som Du Dig noksom haver beklaget (?), at ville giøre. Kunde derfor vel lide, at Du hos Din Autoritet noget vilde lade vor Befaling gielde, og ikke saaledes Alting søge til Lov og Roes, at hver skulde sige, at Morten Venstermand er en fiin Mand og giør hver Mand til Villie, derover Kronens Bønder kun lidet skulde takke; og betænke, at saa meget Vi Dig haver ophøiet, kunde Vi igien snart Dig fornedre, som Vi selv vel noksom tilforn har sagt Dig. Maatte det saa være, da saae Vi gierne, at Du rettede Dig efter vor Befaling;

57) Det er dateret 29de April 1572 (Siæll. Registre Nr. 11, fol. 6—8.)

hvis ikke, maa Du og vist forlade Dig til, naar Gud vil, Vi findes, ville Vi takke Dig derfor, som det sig bør, hvorefter Du Dig kan have at rette. Skrevet Skanderborg 20de Februar 1573 [58]).

Efter dette Brevs Yttringer synes de lidt mindre haarde, som falde i et andet Brev, af 8. Januar eller Februar 1582 [59]) fra Kongen til Lehnsmanden paa Roeskilde-Gaard, Lauge Beck. Jeg vil imidlertid dog anføre det her i Forbindelse med det forrige; deels fordi det er skrapt nok endda, og deels fordi det omhandler en anden, fra den i den foranstaaende Skrivelse omtalte forskiellig Maade, hvorpaa Lehnsmændene uretteligen disponerede over hvad Kongens var, til Fordeel især for deres adelige Venner. Frederik den Anden siger heri, at han har bragt i Erfaring, hvorledes nogle af hans Undersaatter af Adelen skulle, naar deres Vei falder igiennem Roeskilde, med deres Heste og Folk drage op paa Kongens Gaard der i Byen, og lade sig forlægge der som i et bestemt tilforordnet Giæste-Herberg. Da nu sligt Giæsteri paa Kongens og Kronens Huse, i Kong Christian den Tredies Tid og siden, hidindtil har været ubrugeligt, og Kongen ei heller er til Sinds, at ville have sine Huse, Slotte eller Gaarde holdte eller anrettede som Giæstehuse, helst da det undertiden uforvarendes kunde hænde ham selv, at komme lige saa vel did, som andet Steds, og det da vilde være ham ubeleiligt at finde Gaarden og Gemakkerne indtagne, samt med Hensyn til anden „Ubeleilighed", forbydes det Beck „strængeligen og alvorligen" herefter at indlade Nogensomhelst af Adelen eller deres Tienere paa

[58]) Morten Venstermand, der den Gang var Embedsmand paa Kiøbenhavn, men ikke under de fordeelagtigste Vilkaar, fik i øvrigt 24de Decbr. 1575 (Fyenske Registre Nr. 1, fol. 497—98) Ravensborg Lehn under temmelig fordeelagtige Betingelser.

[59]) Siællandske Tegnelser Nr. 15, fol. 26. Det har der Datum 8de Januar; men det er uden Tvivl en Feilskrift for Februar.

Roeskilde-Gaard for at ligge der om Natten: „Men dersom Du vil byde nogen af dine Venner, som det kunde hænde at komme did til Byen, til Maaltid paa din egen Bekostning, være det Dig uformeent: dog at Du ikke giør af vort Huus noget almindeligt Giæstehuus eller tillader Nogen at ligge der Natten over, og saafremt Du lader nogen Anden ligge der paa Gaarden Natten over, ville Vi vide (at straffe) det hos Dig."

Endnu kan jeg ikke afholde mig fra at meddele et af disse Irettesættelses-Breve, der muligen er det meest charakteristiske af dem alle. Det er en Skrivelse af 7. Febr. 1586 fra Kongen, der da opholdt sig paa Kronborg, til Jochum Leist, Lehnsmanden paa Frederiksborg, angaaende en Blæsebælg m. m., som Kongen vilde have sig tilsendt ved de chemiske eller alchymistiske Forsøg, han gav sig af med, ligesom saa mange andre Fyrster paa hans Tid, saa vel som før og efter denne. Hiin Begiering havde Leist ikke efterkommet, og faaer nu denne Lection:

Vor Gunst tilforn! Viid, at som Vi have tilskrevet Dig om den Blæsebælg og Ambolt, som er udi vor Seigermagers (Uhrmagers) Kammer der for vort Slot Frederiksborg, at skulle hidskikke, saa fornemme Vi, at samme Blæsebælg endnu ikke er fremkommen, men at Du har svaret paa vor Skrivelse, at Du ikke vilde undvære den derfra (fra Frederiksborg), fordi Du en anden Gang i det Sted skulde lade giøre en anden, naar Vi komme did og ville have en der. Saa vilde Vi gierne vide, om Du har bekostet samme Blæsebælg og betalt den af Dit Eget, eller ikke, eller om, hvis Du skulde lade en anden giøre, naar Vi vilde have nogen der, den da skulde bekostes af Dit eller Vort, eller om Nogen har sat Dig til vor Formynder, at foreskrive Os hvad Vi ville have giort eller ladet af vort Eget. Thi Vi holde fore, at,

efterdi Vi selv have ladet betale og bekoste samme Blæsebælg, maa det være Os frit for, at bruge den enten der eller her, hvor Vi ville, saa frit som Vi og mene, at det er Os (staaer til Os) at forandre hid (at lade føre hid) hele Frederiksborg og hvad der er eller tilligger, om det Os saa befaldt, med mindre Du har den Besked, at Du er tilskikket til at være vor Formynder eller Forvalter at foreskrive Os, hvad Vi skulle giøre og lade. Thi bede Vi Dig og ville, at Du strax og uden Forsømmelse hidskikker fornævnte Blæsebælg, vidende Dig endelig herefter at rette. Dermed skeer vor Befaling. Actum Kronborg den 7de Febr. Aar etc. 1586 [60]).

At Frederik den Anden i øvrigt paa den anden Side ikke heller lod Fortienester uden Bevidnelse af at han erkiendte dem, derpaa have vi i det Foregaaende anført Exempler, ikke at tale om de Naadesbeviisninger, mange enten i Krigen eller ved Fredens Sysler fortiente Mænd modtoge af ham. Alt dette skulle vi ikke omtale, saa lidet som den ligefremme Fortrolighed, hvormed han behandlede sine Omgivelser, og hvoraf det var et Træk blandt flere, at han jevnligen efter endt Maaltid med de Ord „Kongen er ikke hiemme" gav Tegn til, at de Tilstedeværende maatte slaae sig løs uden Hensyn til den Etiquette, en Konges Nærværelse medfører, alt indtil han selv igien bragte Tingen tilbage til den ceremonielle Orden, ved et: „Kongen er igien kommen hiem". Derimod vil det neppe findes fremmed for vor Materie, naar vi her endnu til Slutning meddele et Par Beviser, af tilmed temmelig særegen Natur, paa hans Ønske ved mere personlige Henvendelser i Betragtning af nogle af dem, som omgave ham eller hans Gemalinde, at vise disse sin Velvillie. Det er Anbefalinger for nogle Par, der vare faldne i Elskovs-Tanker til hinanden,

---

60) Siællandske Tegnelser Nr. 16, fol. 15—16.

og da begge de herhenhørende Breve have hvert sit Charakteristiske, tager jeg ikke i Betænkning at gjengive dem begge.

Den første Skrivelse, der er dateret den 31. Juli 1571, altsaa snart efter Fredslutningen, er stilet til Kong Johan af Sverrige, saa lydende:

Vi Frederik den Anden etc. tilbyde den stormægtige, høibaarne Fyrste Herr Johan den Tredie, Sverriges, Gothers og Venders Konge, vor synderlig gode Ven og Nabo, vor venlige kierlige Hilsen, med hvad mere kiert og godt Vi formaae, med Gud almægtigste altid tilforn!

Stormægtige, høibaarne Fyrste! Vi kunne Eders Kierlighed naboeligen og venligen ikke forholde, at Os elskelige Johan Schougaard 61) til Schougaard, vor Mand og Tiener, har givet Os tilkiende, hvorledes han har havt nogen Tale med en Jomfru der udi Eders Kierligheds Rige Sverrige, ved Navn Jomfru Else Trolle, Arved Trolles Datter, med hvilken han har forenet sig saa, at de selv indbyrdes have trolovet hverandre, og paa det at deres foretagne Ægteskabs-Bevilling maatte have saa meget des bedre Fremgang, og hendes Slægt og Venner udi Sverrige kunde blive saa meget des mere tilbøielige til at indvillige derudi, har forne Johan Schougaard begivet sig der 62) ind i Riget, hendes Farbroders, saa og andre hendes næste Slægt og Forvantes, der sammesteds, Villie derom at forfare, hvilke for deres Personer have givet deres fulde Samtykke dertil, at samme Ægteskab maa gaae for

61) Han var en yngre Halvbroder til Kongens Secretair, siden Rigsraad, Hans Schougaard. Johan blev virkeligen gift med Else Trolle, der for Resten, efter hans Død, ægtede en Svensk, Arild Gabrielsen Oxenstierne. Jeg skylder Hr. Candidat Begtrup disse Underretninger. I øvrigt var det vel især af Hensyn til Hans Schougaard, som Kongen yndede meget, at denne Intervention skete.

62) Paa dette og et Par andre Steder staaer: „her“, som jeg maa antage urigtigen for „der“.

sig; dog efterdi han som en Fremmed der udi Landet vel kan betænke, saadanne Bevillinger paa alle Sider at have en frie Ting paa sig, med mindre end Eders Kierlighed ville lade sig det behage og det med Eders Kierligheds Samtykke det bekræfte, har han paa det underdanigste været begierende vor Skrivelse til Eders Klghed, hvormed Vi hos Eders Klghed vilde befordre, at Eders Klghed ogsaa vilde indvillige i samme Ægteskabs-Handel, hvilken Skrivelse Vi ikke kunde vægre ham som vor tro Undersaat, den Vi med synderlig Gunst og Naade er bevaagen; og efterdi Vi gierne saae, at hans Sag maatte blive fremmet til det Bedste, og han er fød af slig fornemme Adel-Slægt og Byrd her udi Riget, at han udi de Maader og andre vel maa være hendes Lige, bede Vi Eders Klghed ganske venligen og gierne, at Eders Klghed Os til Villie og Ære ville først give Eders Klgheds Fuldbyrd og Samtykke dertil, at samme Ægteskab maa have Fremgang, og dernæst hos hendes Slægt og Venner der i Riget lade befordre, at de derudi og ville indvillige. Udi hvad Maade Vi igien kunde giøre det, som kunde være Eders Klghed til Ære, Villie og Velbehagelighed, dertil ville Vi findes ganske godvillige, og ville have Eders Klghed hermed være befalet til et lyksaligt og langtvarende Regiment, Gud almægtigste befalet. Actum Kornerup 31. Juli Anno etc. 1571 [63]).

Det andet af disse Breve udgik til Kongens egne Undersaatter, nemlig til Peder Gyldenstierne, Absalon Giøe, Frue Kirstine Steen Bildes, og Frue Anne Wiffert Glert Bryskes; i dette hedder det:

Vor Gunst tilforn! Vider, at Os elskelig Evald Oestedt, vor Hoffinder, har underdanigst givet Os tilkiende, at hans Sind,

[63]) Tegnelser Nr. 11, fol. 353—54. En lignende Skrivelse fik Johan Skougaard til den svenske Konges Broder, Hertug Carl; denne Skrivelse, der er ganske af samme Indhold som den ovenfor medeelte, findes sammesteds fol 355—56.

efter velbetænkt Beraad med Gud og hans Slægt og Venner, er falden til høibaarne Fyrstindes, vor kiere Hustrues Jomfru, Os elskelige Jomfru Margrethe Wiffert, hende at begiere udi den hellige Ægteskabs-Stand, og derom med tilbørligt Tilbud („Erbeding“) skal have talt hende til, og hun henstillet det til hendes Slægts og Venners Raad, Villie og Samtykke, hvorfor han underdanigst har begiert vor naadigste Befordring derudi hos dem; og efterdi for^ne^ Evald Sestedt en Tid lang haver tient Os udi vort Hof, og i alle Maader forholdt sig saa, at Vi for samme hans Tieneste ere ham naadigst bevaagne, og gierne seer det udi alle Maader til det Bedste befordret; og efterdi for^ne^ Jomfru Margrethe Wiffert har stillet sin Villie og Samtykke til sin Slægts og Venners Raad og Indvilligelse, og det synes Os paa begge Sider at kunne være ligeligt imellem dem; da have Vi naadigst talt med for^ne^ Jomfru Margrethe Wifferts Farbroder, Os elskelige Corfitz Wiffert, vor Mand og Raad, og han har givet sit Samtykke dertil, saafremt det i lige Maade kunde befalde andre hendes Slægt og Venner; hvorfor Vi naadigst ville belange hver særdeles med vor Skrivelse derom. Og efterdi Du ogsaa er hende forvandt, da bede Vi Dig og naadigst begiere, at Du, Os til Villie og Ære, vil lade Dig dette om Ægteskabs-Stand imellem for^ne^ Evald Sestedt og Jomfru Margrethe Wiffert befalde, og give dertil dit Samtykke, og Dig derom underdanigst imod Os erklære. Vi ville naadigst formode og Os tilforsee, at for^ne^ Evald Sestedt imod for^ne^ Jomfru Margrethe Wiffert udi al Tilbørlighed, og imod Dig og andre hendes Forvanter udi al svogerlig Huldhed sig saa skal forholde og lade befinde, at det for hans Person ikke skal fortryde eller mishage Eder; Du derfor derudi Dig godvillig vil lade befinde. Dermed giør Du Os til Villie. Befalendes etc. Actum Kronborg den 16de Januarii Aar etc. (15)86 [68]).

[68]) Siællandske Tegnelser Nr. 16, fol. 10—11. I øvrigt har Hr. Cand. Begtrup meddeelt mig en Optegnelse, han et Sted har fundet:

II.

Om Sander Leiel og Henrik Mogensen, Toldere ved Øresunds Told og Borgermestere i Helsingør.

I Forbindelse med det Foranstaaende vil jeg herefter meddele adskillige Underretninger, jeg har samlet af mine Uddrag [1]), deels af Cancelliets Protocoller og deels af Helsingørs Ting- og Raadstue-Protocoller, samt denne Byes Kæmner-Regnskaber, for saa vidt jeg hidtil har havt Leilighed dertil, om tvende Mænd, som vare i Besiddelse af Christian den Tredies og Frederik den Andens særdeles Tillid, og beklædte en Post, der maatte ansees for meget vigtig, uagtet den ikke hørte til dem, hvormed den største Glands var forbunden. Disse tvende Mænd vare Toldere ved Øresunds-Toldvæsenet, Sander Leiel og Henrik Mogensen, begge tillige Borgermestre i Helsingør.

Embedet som Tolder — hvad det da kaldtes — ved Øresunds-Tolden var en vigtig Post. Tolderne havde naturligviis høist betydelige Oppebørseler. Endeel, som den Gang endnu ikke ved tilstrækkeligt omfattende Bestemmelser eller afgiort Sædvane og Praxis havde faaet fuldkommen Fasthed, giorde ofte specielle Forholdsregler nødvendige, om hvilke Tolderne da hyppigen indhentede Kongens Befaling, men som ogsaa ikke sieldent bleve overladte til deres Conduite. Her var derhos Tale om Forhold til Fremmede og det et, der i

---

„Anno 1586, den 5te Aprilis, tridie Poschedag, giorde Kongen Endvold Gesteds Brøllup paa Kronborg med Jomfru Margrette Wiffertt."

[1]) Jeg havde ikke engang, da jeg begyndte paa at giennemgaae de helsingørske Bøger, tænkt paa at samle Noget til de her omhandlede Mænds Levnets-Beskrivelser, og maa derfor antage, at en Deel af mig er forbigaaet, som kunde tiene til Oplysning derved. Det er saaledes næsten kun paa hvad jeg har uddraget, fordi det tillige gav Underretning om Andet, som mit Sind var rettet paa, at det Efterfølgende er støttet. Tingbøgerne har jeg dog kun seet indtil 1582.

adskillige Henseender var af en delicat Natur. Tillige overdroges der dem ofte Forretninger, som ikke egentligen hørte til deres Embede, og som ligeledes ofte fordrede ikke liden Besindighed og Eftertænksomhed. Ved Mangelen af faste Gesandter eller Consuler, samt af Aviser og Postvæsen, maatte de Underretninger om hvad der passerede andet Steds, især i Udlandet, som Regieringen ikke kunde undvære og Andre dog hyppigen ønskede, næsten alene søges i Reisendes Udsagn; og Øresunds Tolders Embede blev derfor saa meget vigtigere, som Ingen havde saa mange Leiligheder som han til at udspørge Reisende og høre deres Fortællinger, hvorved der naturligviis krævedes blandt andet en god Dømmekraft og Kundskab til mangehaande udenlandske Forhold, for at bedømme Troværdigheden af de enkelte Udsagn. Ogsaa bleve ofte Bestemmelser, som skulde meddeles de Søfarende, t. Ex. om Seiladsen paa forbudne Steder, kundgiorte igiennem disse Toldere. Til alt dette kom, at Kongerne ikke sieldent benyttede dem som Commissionairer til Indkiøb af Varer, de behøvede, fra de giennem Sundet seilende Skibe, og, ved deres mere udbredte Connexioner i Udlandets vigtigste Handelsstæder, til at forskrive Gienstande, som maatte hentes udenlands fra[2]). Endelig kan det erindres, at det her omhandlede Embedes Natur, efter det Foranførte, og paa en Tid, da Forretningerne vel vare simplere, men hvor ogsaa hele Personalet ved det øresundske Toldvæsen kun bestod ene og alene af en eller tilsidst to Toldere, og en eller to Toldskrivere, fordrede, at Embedsmændene vare meget dygtige Forretningsmænd; ligesom det og blandt andet var nødvendigt, at de maatte være i Besiddelse af Kundskab i flere

---

[2]) Kongerne, især Frederik den Anden, havde dog ogsaa flere Steder i Udlandet Factorer, der besørgede dette Slags Commissioner. Men paa denne Materie tør jeg ikke indlade mig her.

fremmede Sprog; en Kundskab, som endnu i de Tider naturligviis maatte være temmelig sielden. Naar nu endelig hertil regnes, at de tvende Mænd, som vi omhandle, medens de beklædte denne Bestilling, tillige ved Siden deraf viste sig særdeles virksomme som Medlemmer af Helsingørs Magistrat, maa man vel antage, at de have været mere end almindelig dygtige.

Den første af dem, Sander Leiel, nedstammede af en adelig skotsk Familie[3]). Det er ubekiendt, naar denne først her er indkommet; men et Brev af 19. Juni 1558 om et Alter[3b]) i Helsingør, viser, at han i alt Fald ikke selv har været den først indvandrede. Allerede før Christian den Tredies Thronbestigelse maa han have erhvervet sig Krav paa dennes Erkiendtlighed; thi i Cancelliets Protocoller fra de første Aar af Christians Regiering, sandsynligviis fra 1535—36[4]) findes en Notice saaledes lydende: „Item Sander Legle vdi helsingøør tagsigelße for thet dyr, hand sender myn herres naade; item myn h. N. giffwer tilkende om thett korn till gorre (Gurre) att høste, att h. Johan randtzou haffuer thet met krogen i forlening af h. N. h. fader etc. och (har) beffalt detleff brochterop (Brochdorf) nw thet annamme paa hans vegne; att Sander vil stande till freds; myn h. N. will dog betencke hannum i fremtyden." Samme Tid var en Peder Hansen udvalgt til Tolder ved Øresunds-Tolden[5]); han vedblev at beklæde denne Post til ind i 1548; men da findes Sander Leiel at være meddeelt Qvittancer som Tolder[6]). Om han allerede før var ansat ved Sund-Tolden veed jeg ikke; men det sees, at han har staaet i Forbindelse med

[3]) See min Afhandling om Kiøbstadvæsenet her foran S. 82 og Anm.

[3b]) Det var funderet af Sanders og hans Hustrues Forældre og Andre, som vare fødte i Skotland, og gik siden over til Hospitalet; da Sander ogsaa doterede dette, bevilgede Kongen, at der stedse maatte holdes en Sygeseng fri der for trængende Skotter (Reg. Nr. 6, f. 173).

[4]) Tegnelser 1, fol. 45.

[5]) Tegnelser Nr. 1, fol. 40

[6]) Registre Nr. 5, fol. 176, 179, 184 jvfr. dog og fol. 177.

Peder Hansen. Denne maa nemlig i 1548 være bleven befunden skyldig i en eller anden Mislighed eller Skiødesløshed; thi da blev han afsat og fængslet; og med Hensyn hertil hedder det i et Brev af s. A. til Peder Goske [7]), Lehnsmand for Kiøbenhavns Lehn, at Peder Hansen vel ikke, som Sander Leiel havde begieret, maatte „komme til Borgen" ɔ: løslades mod at stille Borgen; men at Kongen dog for Leiels Bøns Skyld tillod, at Peder Hansen maatte, naar Goske var paa Slottet (uden Tvivl sad P. Hansen arresteret paa Kiøbenhavns Slot), komme ind i hans Værelser, dog at han ikke kom til at tale med Nogen, ei heller skrev til Nogen, hvorhos Goske skulde passe, at han om Aftenen igien kom i Taarnet [8]). Leiel forblev i Tolder-Embedet lige til sin Død, i 1560. Borgermester i Helsingør var han alt 1536 [9]), og denne Bestilling beholdt han ligeledes til sin Død. At han var en ikke ubetydende Mand vil kunne sluttes af det forhen Anførte; hertil vil jeg kun føie, at ikke faa Breve i Cancelliets Protocoller, ei at tale om Qvittancerne til ham for Oppebørseler [10]), vise, hvor

7) Jeg har ikke antegnet mig hvor i Cancelliets Tegnelser Brevet staaer; formodentlig er det et af de første Blade (før fol. 17) i Nr. 3, eller i Slutningen af Nr. 2.

8) Det følgende Aar blev han ved Brev dateret Mandagen efter Philippi et Jacobi Dag 1549 (Tegnelser Nr. 3, fol. 59) benaadet for „hans Forseelse i hans Regnskaber", som det der hedder, saa at han igien maatte bygge og boe i Danmark. Formodentlig stod denne Tilgivelse i Forbindelse med Afstaaelsen til Kongen af den Peder Hansen tilhørende, nærved Helsingør liggende, ikke ubetydelige Eiendom, Borupgaard, hvilken Afstaaelse indeholdes i et Brev af samme Datum (sammesteds fol. 58—59).

9) Brev dateret Kbhvn. vigil. omn sctorum, at han og Arvinger maa beholde det Gods, han havde i Pant af Esrom-Kloster, indtil Abbeden eller Kongen løser det (Registre Nr. 4, fol. 118).

10) Jeg meddeler her ikke nogen af disse, saa meget mindre som ingen af dem giver nogen tydelig eller tilstrækkelig Oplysning om den hele aarlige Indtægt fra Sundtolden.

betroet han var. Ikke blot at han ofte var Commissionair for Kongen ved at anskaffe Hoffets og andre Fornødenheder: saa toges han tillige hyppigt paa Raad i andre Affairer, f. Ex. i Anledning af Bygningen paa Kiøbenhavn 1554—55, og andet sligt, hvor der blev Tale om Bekostninger. Han nævnes i flere Breve til Peder Goske som en erfaren Mand, denne kan raadføre sig med. Ogsaa forfarede han hvad politisk Nyt der var og lod, især gjennem Peder Goske, Kongen dette strax vide; og i et Brev til denne siges, at de Tidender, som han faaer af Sander Leiel, skal han strax lade Kongen tilskikke ved de Bud, Kongen havde befalet at skulle være rede i Slottene og Klostrene underveis fra Kiøbenhavn og dertil hvor Kongen opholdt sig. Disse Nyheder have uden Tvivl ogsaa undertiden været ledsagede af Raad, som Kongen rettede sig efter. Saaledes sees det af et Brev af 1555[11]), at Sander Leiel havde berettet Kongen, at han (Leiel) havde modtaget Kongens Skrivelse om at tage Skiødtet af de (fremmede) Skibe[12]), der kom frem (for Helsingør), og at der gik et stort Ord af at Kongen lod dette giøre, efterdi ethvert Skib „for denne Tids Leilligheds Skyld" har deres Skiødt behov. Kongen befaler ham derfor indtil videre ikke at tage Skiødtet af Skibene eller kiøbe det af dem, men lade det blive. Her ville vi endnu meddele et heelt Brev, som skiøndt ikke det mest charakteristiske i de ovennævnte Henseender, dog ogsaa tyder noget hen paa hvad vi have anført, og i øvrigt vedkommer Sander Leiel, deels i hans offentlige, deels i hans private Forhold, nemlig hans som Fleres Krav paa Erstatning for de af Engelænderne forøvede Voldsomheder imod deres Skibe og Gods, for hvilket

---

[11]) Tegnelser Nr. 4, fol. 543—44.

[12]) De danske Konger ansaae sig da berettigede til at tage ikke allene Kanoner, endog selve de fremmede Skibe til Brug orlogsviis, naar de behøvede dem.

flere engelske Skibe igien vare anholdte i Sundet. Dette Brev lyder saaledes:

Christian etc. Vor Gunst tilforn! Viid, at som Du tilforn har faaet vor Skrivelse, at skulle anholde et af de engelske Skibe med Gods, som ligger der for Helsingør, saa give Vi Dig tilkiende, at Kongen af England har nu skrevet Os til, at hvad de Engelske have taget fra vore Undersaatter, det skulde de have igien, hvilket Du ydermere har at forfare Leiligheden af denne Copie (af det Brev), som Kongen af England har tilskrevet Os. Thi bede Vi Dig og ville, at Du giver alle de engelske Skibe og engelske Gods Forlov at løbe deres Kaas, saa mange som Du har arresteret, og tør Du aldeles ingen af de Engelske anholde paa denne Tid; thi Vi forsee Os endeligen til Kongen af England, at vore Undersaatter fange deres Gods igien, hvad dem bør at have med Rette. Sammeledes skikke Vi Dig vort Brev, som Vi nu paa det ny have tilskrevet Kongen af England, at Du derfor udgiør Nogen med Fuldmagt paa dine egne og andre vore Undersatters Vegne, som have faaet Skade af de Engelske, til Kongen af England med samme vort Brev, og hvilke som Du udsender til Kongen af England, at Du da tilsiger dem, at de fortøve der saa længe indtil de have faaet Dom for sig over de Engelske, som have taget fra vore Undersaatter, paa det at de Engelske ikke skulle have dem dermed at undskylde; og dersom Du og andre vore Undersaatter ikke da fanger igien hvad de Engelske have frataget dem, da kommer der vel i Foraaret engelske Skibe og engelsk Gods i vore Strømme, da ville Vi lade dem arrestere og da betale Dig og andre vore Undersaatter, som have faaet Skade af de Engelske. Her viid at rette Dig efter. Skrevet paa vort Slot Coldinghuus Sct. Bartholomæi Tid. Aar etc. 1548 [13]).

[31]) Tegnelser Nr. 2, fol. 294—95. Om Forhandlinger angaaende den her omhandlede Gienstand fra 1548 findes Intet hos Hvitfeldt og

Det er begribeligt, at en saa virksom Mand ogsaa viste Iver i Helsingørs Byes Affairer i de mere end 20 Aar, han var en af dens Borgermestre. I Protocollerne m. v. der endnu haves fra omtrent de sidste 10 Aar af hans Liv og Embede, seer man, at han ofte mødte paa Tinget og i Forsamlingerne og fremkom med Tilkiendegivelser og Bestemmelser af forskiellig Art m. v. Herved har han i øvrigt uden Tvivl nu og da handlet med en Myndighed, som vakte Misfornøielse, i det mindste hos de Paagieldende; thi man finder, at han ofte — i det nysommeldte Tidsrum — har skudt sit Skudsmaal paa Tinge. Saaledes hedder det et Sted [14]), maaskee fra 1548, Onsdagen før de 11000 Jomfruers Dag, at Borgermester Sander samme Dag skød sit Skudsmaal, hvorledes han har havt sin Omgang fra først han kom hid og til i Dag. Han opsagde dernæst sin Bestilling, for den Ulydigheds Skyld, som befandtes; ligeledes beklagede hele det øvrige Raad sig paa samme Maade; samme Dag formanede Ar— [15]) den menige Mand for Guds Skyld at vise sig som lydige Undersaatter imod deres Øvrighed. Sct. Mathiæ apostoli Dag formodentlig 1550 [16]) skød han igien sit Skiel for Menigheden,

Krag, derimod vel fra 1549; Resultatet blev i øvrigt, at de Danske maatte renoncere paa Erstatning. Foran i det første Bind af de helsingørske Byes-Bøger, der nu haves tilbage, og hvor paa de første Blade findes Adskilligt, ogsaa fra Aarene før 1549, med hvilket Aar Protocollen egentlig først skulde begynde, er, paa den første Side, afskrevet den fuldstændige latinske Udskrift paa et Brev fra den danske Konge til den engelske. Det er maaskee Udskriften paa det Brev, der omtales i den ovenstaaende Skrivelse som tilstillet Sander Leiel. Denne Udskrift lyder for Resten saa: Serenissimo ac potentissimo principi dno Edwardo, regi Anglie et Francie ac Domino Hiberniæ et in terris Ecclesiæ Anglicanæ immediate sub Chro (Christo) supremo capiti, consanguineo, fratri et amico nostro charissimo semper observando.

14) Helsingørske Ting- og Raadstuebøger Nr. 1, fol. 10.

15) Der staaer kun de to Bogstaver, med Plads til mere.

16) Tegnelser Nr. 1, fol. 19.

om han havde giort nogen Uret imod Nogen, hvorpaa Menigheden eendrægteligen svarede med Nei, og at han havde været deres Borgermester som en Dannemand, og takkede de ham alle. I 1551 tog han ligeledes flere Gange[17]) Skudsmaal paa Tinge og Tingsvidne derpaa; Menighedens Vidnesbyrd faldt meget fordeelagtigt ud, og navnligen yttredes der, sandsynligviis i Anledning af et specielt Udsagn, at hvad Margrethe Niels Sørensens havde sagt om ham, at hvad ham tyktes godt eller ondt, skulde alt skee som han vilde, var aldeles usandfærdigt. Dette sidste tyder, som sagt, paa en Formening, i det mindste hos dem, der fik Uret, at Sander Leiel var en noget egenraadig Mand. Et andet Sted synes virkeligen at vise dette; der[18]) siges, i 1555, med Hensyn til en af de hele Perioden igiennem ideligen til Tinge fremførte Advarsler imod at holde løsgaaende Hunde: „Efter at alle løse Hunde her til Tinge vare aflyste; hvo der holdt dem fortredeligen imod saadant aabenbart Forbud, skulde straffes som en ulydig Borger; imod hvilket lovlige Forbud og Advarsel Jost Klipping er befunden ulydig i saa Maade, at Borgermester Sander havde advaret ham og aabenbart tilsagt ham i Dannemænds Paahør, som var Anders Larsen: „Jost! jeg lægger Eder fore, at I skiller Eder ved den Hund, der kom løbendes ind i Borgermesters Stue med ham (Eder), inden 24 Timer"; hvilket aabenbare Borgermesters Tilsagn og Forbud han foragtelig overgik og har foragtet. Hvorfor forne Borgermester sagde, at saadanne Uhørsomme, Ulydige, som ikke vilde være under deres Øvrigheds, Borgermestres, Raads og Byfogeds Lydelse, vil han holde for Voldsmænd. For hvilken

---

17) Tegnelser Nr. 1, fol. 79—80 og samme Bind fol. nogle og tredsindstyve (nærmere kan jeg ikke nu betegne Stedet), jvfr. og fol. 102.
18) Tegnelser Nr. 2, fol. 16.

Fornærmelse Jost satte Borgen med 100 Daler, at han skal møde i Rette naar paaæskes" o. s. v.[19]). Men vil man dadle en Vilkaarlighed, som kunde giøre det rigtignok noget elastiske Udtryk en „ulydig Borger" i slige Tilfælde til eens-betydende med Voldsmand, hvoraf vilde resultere Voldsbøder, tre Gange fyrretyve Mark Sølv: saa træffer denne Dadel ikke ene Sander Leiel og Helsingør, men alle eller de allerfleste høiere Staaende over alt i Riget. — I øvrigt viste Sander Leiel sin gode Villie for Byen, ikke blot, som før anført, ved Gaver til Hospitalet, men ogsaa ved, naar det behøvedes, at laane Staden Penge, eller ved, giennem sine udenrigske Connexioner, at skaffe den fornøden Credit og Udlæg. I 1556 laante han saaledes Byen, efter Kæmner-Regnskabets Udvisende, for en kort Tid, 100 Daler, og i 1558, tillige-med Henrik Mogensen, 110 Daler; og af Regnskabet for 1557 fremgaaer, at forskiellige Mænd i Dantzig, en Hr. Johan Brand og „unge Cort Olde", havde efter Sander Leiels Anmodning forstrakt de fra Byen og dens „Medredere" til Dantzig udsendte Mænd, der skulde have Tilsyn med Byg-ningen af det Orlogsskib, Helsingør i Forbindelse med flere Byer da skulde levere, med adskillige Pengesummer. Han kom ved disse og de flere Pengeforhold, han havde med Byen, i stort Mellemværende med Staden, hvorom skete endelig Af-regning ved hans Død, og hvorefter Byen fik tilgode 308 Daler og 10 Sk., der bleve indbetalte af hans Søn.

Sander Leiel maa have været en rig Mand. I hans Testament, dateret Mandag næst før Sct. Antonii confessoris 1549[20]), bestemmes, at hans Hustru, Elline Davidsdatter, skal have 1200 Daler og Gislome og Bursholms Hovedgaard[21])

---

19) Hans fire Forlovere nævnes, og nedenunder anføres: actum Mandag før purificationis Marie anno 1555.

20) Det findes i Geheimearchivet.

21) Jeg veed ikke, hvor Gislome skal søges; Bursholm omtrent 1½ Miil fra Helsingør og ½ Miil fra Gurre. I 1547 (Reg. 5, 163) con-

med al sin Tilliggelse, som de havde brugt som en Avlsgaard, med Ager, Eng, Skov, Fæ, Faar, Sviin og alt andet „Qvig", Intet undtaget, som det da (ved hans Død) findes med Bo og Boskab, hvilket hun skulde beholde uskiftet og ubeskaaret sin Livstid; og efter hendes Død skulde samme Gaard med Tilbehør blive hos deres Børn eller næste Arving ubeskaaret. Det tilføies, at de have giort deres Børn lige gode (til Arv) Piger og Drenge, og givet hver af dem „1200 Gylden og Daler" foruden alt „gode" (Gods?)[22]). Han eiede desforuden flere Gaarde, Boder og Jorder i Helsingør, en Teglgaard tæt ved Byen[23]), samt en Gaard i Kiøbenhavn[24]); fremdeles havde han Fiskedamme[25]), og i Helsingør i det mindste een Vase eller et Brokar ud i Stranden. Desforuden eiede han Skibe og drev Handel, navnlig vestleds, paa Skotland, Holland o. s. v. ligesom det Foregaaende har viist, at han ogsaa i østersøiske Havne har havt Connexioner; tillige havde han i Helsingør Udsalg som andre Kiøbmænd, endog en detail; thi i Regnskabet for 1560 ommeldes saaledes 6 Alen Klæde til

firmerede Kongen og Rigsraadet det af Abbed Peder Ingemarsen og Conventet i Esrom Kloster til Sander Leiel, hans Hustru og Arvinger udstedte Skiøde paa Borsholm By med Hovedgaard, 8 Landbogaarde og 2 Gaardsæde Gaarde, med alt Tilliggende, Ager, Eng, Skov, Fiskevand o. s. v.

22) Der tillægges, at Leiel har bedet Ridder Hr. Peder Skram, Hr. Abbed Peder i Esrom og Poul Fechtel, „min kiere Svoger", at besegle dette aabne Brev.

23) I 1530 (Reg. 3, 262) confirmerede Kongen et Skiøde til ham fra Prior og Brødre i Carmeliter-Klostret paa „Teglladen", dog at, naar Kongen behøvede den, skulde den sælges til ham. Kongen brugte den siden, og endnu 1558, men Leiel havde saa længe 4 Gaarde i Horserød (Afgifterne deraf). I øvrigt fik han alt 1550 (Reg. 5, 217) 10 Bøndergaarde i Forlehning i „Kiøping Sogn", i Vidstrup, Horserød og Ørsholt.

24) See her foran, V. Side 82.

25) I 1552 (Helს. Protoc. Nr. 1, fol. 112) advarer han Enhver mod at fiske i hans Fiskedamme; kort efter (sammesteds fol. 113) gientog han denne Advarsel mod at sætte Garn eller bruge noget Fiskeri i hans Fiskedamme „klagendes at han havde fundet Fiskegarn deri."

Byfovenden, kiøbte for 15 Sk. hos Sander Leiel. Ogsaa Fordringer, ham tilkommende, omtales oftere i Protocollerne tilligemed Afgiørelsen deraf En Thomas Mikkelsen, der i to Aar havde været Skipper paa et af hans Skibe, havde 1548 udstedt tvende Gieldsbreve til ham, et paa 143 Pund 3 Sk. skotsk, og et paa 90 Daler[26]); i 1550 eller 1551[27]) tilkiendegav Sander Leiel, at han havde laant en Jacob Beckern endeel Penge, og at denne havde udstedt tvende Haandskrifter for sin Gield til ham, et paa 160 Daler og et paa 36 Pund skotsk. Denne Gield, som da havde staaet i 14 Aar, kunde Debitor ikke betale, og tilbød derfor sit Huus, som dog kun var vurderet til 200 Mk. Efter nogle Forhandlinger maatte Leiel modtage Eiendommen. Endeligen kan det her bemærkes, at ligesom Sander Leiel ofte lod enkelte af sine Debitorer erklære sig til Tinge over deres Gield til ham, love Betaling m. m., saaledes findes, under Mandagen før Frue præsentationis[28]), at han gav sine Gieldnere, som vare ham skyldige, en kierlig og lovlig Advarsel, at de lade sig befinde, uden Delemaal (Proces), velvilligen at betale ham. — At Leiel i Rigdom langt overgik de mest Formuende i Helsingør, fremgaaer ogsaa af Størrelsen af hans Skattebidrag i de faa Aar, jeg har Oplysning derom. Medens saaledes i 1557 det høieste, der erlagdes af Borgerne, var 12 Daler, hvilket Beløb endda kun blev betalt af to Mænd, og selve Sander Leiels Collega, Henrik Mogensen, ikkun svarede 14 Daler i Skat, udgiorde det for Leiel fastsatte Beløb næsten det Dobbelte heraf, nemlig 25 Daler[29]); paa samme Maade anføres han

[26]) Tegnelser Nr. 1, fol. 3—4.
[27]) Sammesteds fol. 80—81.
[28]) Sammesteds fol. 92.
[29]) En Daler var liig en nuværende Specie, altsaa 50 Rigsbankdaler; men hertil kommer naturligviis Forskiellen i Priser eller Forholdet mellem

i 1558 for 16 Daler 2 Mk.), medens Henrik Mogensen var ansat til at svare 9 Daler 1 Mk. og kun tvende Borgere vare ansatte hver for 8 Daler.

Han døde den 21de Februar 1560[30]). Hans Hustrue Elline Davidsdatter have vi allerede nævnt. Paa hvilken Maade han var besvogret med Poul Fechtel, der i hans Testament kaldes Sander Leiels Svoger, er mig ubekiendt; men det forekommer mig sandsynligst, at Fechtels Hustru har været en Søster af Leiel[31]). Han efterlod sig adskillige Børn. Af disse var uden Tvivl Frederik den ældste; han blev siden Toldskriver, og i 1583 Tolder eller rettere første Tolder; thi da bleve der endelig ansatte to, hvoraf dog den første var „Hovedmand i samme Toldbestilling". Til Raadmand var han alt bleven udvalgt den 30. August 1565; han udtraadte imidlertid 1579 af Magistraten tilligemed de Andre, der sadde i samme og tillige vare ansatte ved Toldvæsenet; men han findes igien fra 1591 af som Borgermester. Han skal være død 1601[32]). Ogsaa han var en virksom og rig Mand og betroedes Regieringens Commissioner, som flere Exempler

Sølvet og hvad Varer o. s. v. man kunde faae for Sølvet. I øvrigt udgiorde Daleren den Gang endnu 3 Mk., siden, fra 1572 af, 2 Mk.

30) See Dedicationen til Frederik Leiel og hans Hustru af Hans Christensens: „En liden Trøstscrift for alle christlige Forældre, naar deres Børn blive syge eller hensove i Herren" o. s. v. Kbhvn 1581.

31) Ogsaa Frands Lauritzen eller Skriver, der blev Raadmand i Helsingør 1572 og Borgermester 1579, og om hvem jeg ved en anden Leilighed har anført Adskilligt (Histor. Tidsskr. 5te Bd. 1ste H. 79 ff.), var, som man seer af et Skiøde fra Poul Fechtel til ham af 12te Marts 1571 (i Nr. 1 af „forskiellige Protocoller" i Helsingørs Raadstue-Archiv) en „Svoger" til Fechtel; men da Frands Lauritzens Hustru benævnes Bente Poulsdatter, maa der sammesteds ved „Svoger" sandsynligviis være meent Svigersøn.

32) I Zwergii: siællandske Clerisie S. 553 anføres dette leilighedsviis.

vise, hvoraf jeg ikkun vil anføre eet, fordi dette ogsaa i andre Henseender har Interesse. Brevet, jeg her sigter til, er dateret 18. Juli 1585, og lyder saaledes:

Frederik den Anden etc. Vor Gunst tilforn! Wiid, at, som Vi Dig have befalet at skulle lade Os fortolke (fordolmesche) og paa Dansk udsætte hvad til Os var kommet, og Vi have Dig tilstillet paa Engelsk om det Forræderi, som var anstillet imod høibaarne Fyrstinde, vor kiere Frænde (Fencke) og Søster, Frøiken Elisabeth, Dronning af England og Hibernland etc.; Du ogsaa har overgivet det til Os oversat (fordolmeskit); da forfare Vi nu, i det Vi vil have ladet det udsætte fra Dansk paa Tydsk, at udi samme Oversættelse Meget er feilet, ogsaa en Part overseet og ikke udsat paa Dansk; og tilskikke Vi Dig derfor baade den engelske og den tydske og danske Affkrift af samme Handel og Historie, bedende Dig og ville, at Du med alvorlig Flid vil lade det oversee, saa hvad der er forseet i den Oversættelse, som er skeet, kan blive rettet, og hvad som endnu ikke er oversat, ogsaa kan blive udsat paa Tydsk eller Dansk, og at der maa haves god Agt med samme Oversættelse. Vi ere tilsinds at forordne, at det derefter skal udgaae paa Tydsk paa Prent; og Du dermed vil lade Dig dermed tilbørlig være befalet og anliggende. Befalende Dig Gud. Actum Giedtzgaard den 18. Juli 1585[33]).

---

[33]) Siællandske Tegnelser Nr. 15, fol. 527—28. J Slutningen af et Brev af 2. Septbr. s. A. (sammesteds fol. 546—48) til Christoffer Walchendorff siges: „Vi giver Eder og naadigst at vide, at Vi have befalet en Bog at præntes der udi Kiøbenhavn, som er paa Tydsk udsat af Engelsk, om det Forræderie imod Dronningen (af England) og have befalet 20 Exemplaria deraf Os at tilskikkes. Thi bede Vi Eder og naadigst begiere, at J, naar samme 20 Exemplarer ere færdige, da vil lade dem indbinde, dog ikke anderledes end i gemeen Viis udi Pergament, eller anderledes, og Os dem tilsende". Det er vel en af de med Hensyn til Marie Stuart foretagne Sammensværgelser, her er Tale om; men ligesom dog ingen ret passer i Hen-

I øvrigt hed Frederik Leiels Hustrue Kirstine Jensdatter. Allerede i 1581 havde de mistet 10 Børn[34]); om de havde flere veed jeg ikke. De skienkede allerede i levende Live to Legater til Byen, det ene paa 100 Daler, hvoraf Renten sku'de tiene til Hielp til Sognepræstens Søn, det andet paa 300 Daler, hvis Rente 15 Daler, skulde gives „til den Person, som prædiker Cathechismum om Løverdag til Aftensang" [35]), hvilket i øvrigt først tilfaldt den M. Alexander Hansen Skolemester, der sandsynligviis var en Brodersøn af Frederik, og om hvem lidt mere nedenfor. Ogsaa gav han i 1591, da en Bygning kiøbtes til en ny Præstegaard, 50 Daler til Hielp til Kiøbesummen, der uden Tvivl var 300 Daler[36]). At han skulde være bleven naturaliseret af Frederik den Anden, som Worm i Lexicon over lærde Mænd siger[37]), har jeg Intet seet til.

En anden af Sander Leiels Sønner hed Hans og fik 1558 Livsbrev paa et Cannikdømme i Roeskilde, hvor han døde 31. Mai 1587[38]). I de helsingørske Regnskaber forekommer han, for 1579, saaledes: Borgermestre og Raad skrev til Roeskilde til Mester Desiderius Skolemester, og Hans Leiel Cannik sammesteds, om at bekomme to Locater (Hørere, Lærere) derfra, og for at Brevet maatte bestilles (besørges) nøiagtigt, fik Vognmanden 1 Skilling. En Søn af Hans Leiel var Tancredus Leiel eller Lælius (Lælius var det latinske Navn for Familien), som var

---

seende til Tiden, saa sees det nøvnlig let, at vort Brev her, fra 1585, ikke har nogen videre Sammenhæng med hvad der kan være skeet i Anledning af Dronning Elisabeths Brev af Marts 1587, der er indført i Nye Danske Mag. 4de Bd. S. 268—69.

34) See Hans Christensens førnævnte Dedication.

35) See om disse Legater Regnskaberne for 1589, 1598 og flere. Ogsaa Borgermester Frands Lauritzen eller Skriver gav samme Tid et Legat paa 100 Daler til Præstens Søn.

36) Kæmner-Regnskabet for 1591.

37) 2det Bind Side 25.

38) Registre Nr. 6, fol. 174. Pontoppidans marmora Danica, T. I. p. 28.

Læge i Kiøbenhavn[39]. En anden Søn af ham maa den Alexander Leiel have været, der mod Slutningen af det 16de Aarhundrede skal have tient som Rector i Helsingørs Skole; thi fra 1596 til 1600 forekommer som Skolemester der en Alexander Hansen. I 1600 døde han; men sees endnu at have havt en anden Broder, Jacob Hansen, om hvem jeg dog Intet videre veed.

En tredie Søn af Sander var David Leiel, der blev Raadmand i Helsingør, da Broderen Frederik gik af, i 1579, og var det endnu i 1584; det synes som han da eller i 1585 er død. Han var gift med en Marine Lauritsdatter.

En Datter af Sander Leiel var gift med en Hans Olsen, som var Raadmand og siden Borgermester i Kiøbenhavn[40].

Endelig har den Poul Leiel, hvis Navn Zwergius i „det siællandske Clerisie"[41]) siger at findes paa en Stol i Kirken i Helsingør med Aarstallet 1580, maaskee ogsaa været en Søn eller snarere anden Slægtning af Sander, skiøndt jeg ikke ellers erindrer, at have seet ham omtalt. En Alexander Leiel nævnes blandt de skatydende „unge Karle" i Helsingør 1599 og 1600. En anden af samme Navn findes i 1605 at have deeltaget i den da foretagne Reise til Grønland[42]). Senere Skud af denne Familie var den som Biskop i Aarhuus 1643 afdøde Morten Madsen Leiels Hustru[43]), og Wilhelm Leiel,

---

[39]) Zwergii: siællandske Clerisie S. 553. — Worms Lexicon 1ste Deel Side 567. Nyerups Side 341.

[40]) Pontoppidans origines hafnienses S. 391 jvfr. 388.

[41]) S. 553 Anmærkning v.

[42]) Histor. Tidsskr. 4de Bds. 1ste H. S. 147.

[43]) Pontoppidans annales ecclesiæ Danicæ 3r Theil. S. 170—73 og Zwergius l. c. S. 552—58. Worm i Lexicon over lærde Mænd 2den D. S. 25 ff. beretter, at Morten Madsen ikke selv var en Leiel, men at hans Hustru var en Datterdatter af Frederik Leiel.

dansk Commandeur i Ostindien i Christian den Fierdes sidste Regieringstid[44]). Endnu kan jeg bemærke, at der i 1572 i Cancelliets Protocoller[45]) findes Bestalling for en kongelig Skibshøvedsmand Sander Lybbel; om han har henhørt til Familien, veed jeg ikke.

Ogsaa Henrik Mogensen var adelig, som vi allerede tidligere i dette Bind ved en anden Leilighed har udviklet[46]). Hans Fader, Mogens Jensen, der var Foged paa Bergenhuus, Svigersøn af en i 1474 adlet Tolder ved Øresund og Borgermester i Helsingør Peder Hansen, samt derved uden Tvivl i Svogerskab med den bekiendte Jørgen Kok eller Mynter, der blev adlet i Aaret 1526, optoges selv allerede 1505 i Adelstanden; men først hans Efterkommere, omtrent i Midten af det 17de Aarhundrede, skulle have antaget det til deres Vaaben svarende Tilnavn Rosenvinge. Saa vel Henrik Mogensen, som hans Broder Jens, levede i Begyndelsen af Christian den Tredies Regiering som blotte Borgere i Helsingør[47]). Saaledes forekommer Jens endnu i Breve fra 1544 angaaende en Troldbomssag, i hvilken de, tilligemed Flere, afgave Vidnesbyrd[48]); imidlertid sees det

Tolder i Helsingør, der var en stolt Adelsmand og blev „naturaliseret af Kong Frederik den 2den"; jvfr. ovenfor Side 459.

[44]) See især en Afhandling om ham og den danske ostindiske Handel under hans Bestyrelse, ved Niebuhr, i det skandinaviske Literaturselskabs Skrifter, 1805, 1ste Bind S. 142—69.

[45]) Siæll. Registre Nr. 11, fol. 8.

[46]) 1ste Hefte S. 81—82; jvfr. og de der i Anm. 32 citerede Steder.

[47]) At deres Forældre have boet eller i det mindste havt faste Eiendomme i Helsingør, sees af en Intervention, Henrik foretog i 1576, da en Frands Bossen vilde sælge sin Gaard i bemeldte By til en Hans Holst; Henrik Mogensen anførte, at hans Forældre havde overdraget den til Frands's Fader saaledes, at hvis den blev solgt, skulde den først iblandt Andre tilbydes Henrik. Han fik den ogsaa nu imod at betale Hans Holst hvad denne havde erlagt i Kiøbesum.

[48]) Danske Magazin 3die Række 1ste Bind S 66.

dog [49]), at Henrik Mogensen alt i 1542 har havt Oppebørsel og Regnskab for Helliggeisthuus. I 1544 var han Raadmand i Helsingør, som man erfarer af den nysommeldte Troldomssag; 1558 blev han Borgermester. Imidlertid var hans Broder Jens i 1551 udvalgt til Raadmand, og nogle Aar derefter, formodentlig 1556 [50]), udnævnte Kongen ham til Toldskriver, og efter Sander Leiels, i Begyndelsen af 1560 indtrufne Død til Tolder. Han beklædte dog dette Embede ikke længe, da han døde i Slutningen af 1563 eller de første Dage af 1564, og blev da Henrik Mogensen udnævnt til Broderens Efterfølger. Henrik fratraadte sin Borgermester-Bestilling i Aaret 1579, men Tolder vedblev han at være indtil ganske kort før sin Død i 1583.

Henrik Mogensen var, allerede førend han selv blev Tolder, Frederik den Anden bekiendt og vel anseet af ham. I et Brev fra Kongen af 22. April 1560 [51]), som Svar paa adskillige af Jens Mogensen strax efter hans Tiltrædelse af Tolder-Embedet opkastede Spørgsmaal, og deriblandt om Rogen skulde møde paa Øresunds Tolds Vegne ved det til bemeldte Aars Midsommer berammede Møde (Herredag) i Odense, hvor der skulde træffes Afgiørelse af Uenighederne med Hansestæderne, tilkiendegiver Kongen, blandt andet, i den nysommeldte Henseende: at han vil, at Jens Mogensen selv skal indfinde sig ved bemeldte Møde, og „at Du paa vore Vegne forhandler med din Broder, Henrik Mogensen, Borgermester der sammestedS (i Helsingør), at han udi din Fraværelse i dit Sted varer paa, med de andre vore Forordnede (Toldskriverne) at oppebære hvad Told som falder der for Byen"

[49]) Af en Bemærkning fra 1552 i de helsingørske Protoc. Nr. 1, fol. 126.

[50]) Alt forhen havde Brødrene Commissioner for Kongen; i 1552 (Reg. Nr. 5, fol. 260) fik de Qvittance for Klæde, de havde kiøbt til Kongen til et Beløb af 4000 Jochimsdaler og 856 Daler lybsk.

[51]) Tegnelser Nr. 6, fol. 253—54.

o. s. v.[52]). Som Tolder havde han store Oppebørseler; disse afleveredes efterhaanden for saa vidt han ikke benyttede dem til Udbetalinger, der enten een Gang for alle vare bestemte at skulle skee af Øresunds-Toldens Indtægter, eller til Betalinger af de mangehaande forskiellige Varer o. s. v., som Kongen lod Tolderen bestille til sig, eller hvis Kiøbesum han lod anvise paa ham. For de successive Penge-Indbetalinger til Regieringen fik Tolderen, stundom tilligemed Toldskriverne, Qvitteringer; men siden meddeeltes ordentligviis General-Qvittering for hele Aaret. Jeg troer ikke, at det vil være aldeles ubeleiligt her at indføre en saadan General-Qvittering; skiøndt jeg naturligviis maa tilstaae, at den ikke ene i og for sig kan tiene til betydelig Oplysning om Øresunds-Toldvæsenet i hine Tider; men hvilken det ei heller her kunde være min Hensigt at forsøge. En saadan General-Qvittance, af 6. Mai 1565, lyder saaledes:

Vi Frederik den Anden etc. Giøre Alle vitterligt, at Os elskelig Henrik Mogensen, vor Tolder udi vor Kiøbstad Helsingør[53]), Frederik Leiel og David Hansen, vore Toldskrivere der sammesteds, have udi Os elskelige Børge Trolles, vor Mands og Raads Nærværelse, giort vor Rentemester, Os elskelige Jochum Beck,

---

[52]) Slutningen af Brevet kan ogsaa her anføres for Jens Mogensens eget Vedkommende: „Og som Du formelder om de Tønder at lade lægge (nemlig paa Anholts Rev, Trindelen og flere Steder), lade Vi Os det vel befalde; bedende Dig og ville, at Du forhandler det med den søfarende Mand, at de sligt vilde førdre og begiere, eftersom Du i din Skrivelse formelder, og at Du siden skriver Os til, hvor samme Tønder bedst og med mindst Bekostning kunne blive giorte og derefter lagte og forvarede. Og at Du altid skriver Os til hvad Tidender Du kan forfare, baade af Frankrige, Skotland, England, Lifland og andet Steds."

[53]) Saaledes udtrykte man sig, skiøndt det var mindre adæqvat; thi med Tolden eller Sisen i selve Byen havde de her omhandlede Mænd Intet at giøre; den blev oppebaaren, som det synes, af Byfogden.

paa vore Vegne god Rede og Regnskab for Guld, Daler og dansk Mynt, som de paa vore Vegne have oppebaaret af indenlandske og udenlandske Skippere og Kiøbmænd, som have seilet med deres Skibe og Gods, frem og tilbage, igiennem Øresund fra den 4de Januar Aar 1564, det første fornævnte Henrik Mogensen blev vor Tolder, og til den 31. December næst forleden i samme Aar; som er for adskillig Viintold, Skibstold, den hundrede Pengetold, af Skotter, Engelske, Franzoser og Andre; desligeste for Bluspenge, Tøndepenge og Skriverpenge; ligeledes for Toldsalt, Bly, Humle og andre Varer, som ere kiøbte efter Registres Lydelse; deres Udgift deraf: først som er antvordet Os selv til Hænde i allehaande Slags Guld; antvordet Os elskelig Axel Urne, efter vor Befaling, at give vort Krigsfolk, som var Rosenobler; givet for grovt Salt, engelsk Klæde, Papir, Cypresse-Kister, Hamp, Kabelgarn, Tagsteen, Tiære, Boldavit (et Slags Lærred), Rosiner, Pommerantser, Apel- (Æble-) Granat og Kiøkkenkrudt (Urter); item antvordet Knud Skriver at betale Kabelgarn med, og givet en Skipper af Dantzig i Betaling for hans Skib, kaldet Meyer; og udi andre adskillige Maader, efter deres Registres, Regnskabs og Qvittancers Lydelse udgivet; det Ene imod det Andet beregnet, lignet og lagt, befindes, at fornævnte Henrik Mogensen har udgivet mere af Daler og Mynt end fornævnte Indtægt sig beløber 36½ Daler 1 Ort, 48 Mk. 5½ Sk. Danske, som skal afqvittes med ham i det første tilkommende Regnskab; item af Humle, Salt, Hamp, Boldavit og andre Varer, som ere kiøbte, har han altsammen fra sig leveret og antvordet, saa han deraf Intet skyldig bliver uden 37 smalle Læster 1 Td. grovt Toldsalt, hvorfor han fremdeles skal staade Os til Rede og Regnskab. Thi lade Vi fornævnte Henrik Mogensen, Frederik Leiel, David Hansen og deres Arvinger qvit og fri for al ydermere Krav og Eftermaning af Os eller vore Efterkommere, Konger i Danmark, for fornævnte

deres Regnskab og overantvorde Registet i alle Maader. Givet i Helsingborg 6. Mai Anno etc. 1565[53]).

I den foranstaaende Qvittering er selve Oppeborselens Beløb ikke anført. En anden af 6. November 1567, for Tiden fra 8. Februar 1566 til 30 Decbr. s. A., angiver den da faldne Indtægt til: 3 Portugaløser, 6 dobbelte Rosenobler, 6108½ Rosenobler, 1 Henricus-Nobel, 16 dobbelte Ducater, 9 dobbelte Millereiser, 2 Keisers dobbelte Ducater, 6 dobbelte Keisers- og Prinds-Gylden, 195½ gamle Engloter, 1 Gylden „Law", 28 nye Engloter, 1 enkelt Ducat, 1 enkelt Crusat, 44 Kroner, 1157 Guldgylden, 18430 nye Daler, 2½ Mk. 2 Sk. 2 Album Dansk og 5 Prindsedaler[54]). Som Udgifter anføres 554 Guldgylden for 170 Læster saakaldet Toldsalt, 200 Daler til Universitetet, 200 Daler til Kiøbenhavns Magistrat, samt Betalinger for Humle, Hamp, Meel, Bøssekrudt, Tiære, Beg, Bognskud (Tømmer), Talg, „wigstorn" (?), Salt, Steenkul, engelsk Klæde, fransk Glas, Urter, Specerier, Viin og andre Varer.

For ogsaa at give Begreb om Omfanget, i det mindste i een Henseende, af de Forskrivninger, Henrik Mogensen giorde for Kongen udenlands, troer jeg at burde indføre Indholdet af en Qvittance af 25. October 1572[55]) for Specerier m. m., der da vare forskrevne af ham fra Nederlandene, „Andorp" (Antwerpen) og Amsterdam, og hvilke han siden havde modtaget og tilstillet Kongen. Disse Varer nævnes saaledes: et Kramfad, hvorudi var 600 Pd. Mandler; end et Kramfad, hvori 120 Pd. Peber, 150 Pd. Ingefær, 150 Pd. Riis, 20 Pd. Saffran, 30 Pd. Nelliker, 50 Pd. Kaneel, 20 Pd. Muskatblomme, 30 Pd.

53) Registre Nr. 8, fol. 357 - 58.

54) Det Hele vil omtrent udgiøre 50,000 Daler, eller nu lige saa mange Specier; men foruden andet maa erindres, at den daværende Krig lagde mange Hindringer i Veien for Skibsfarten og Handelen, navnlig paa Østersøen.

55) Siællandske Registre Nr. 11, fol. 30—31.

Huusblas, 25 Pd. Dadler, 1 Ask fuld af Oblater, 30 Pd. Annis, 30 Pd. Comin[56]), 12 Pd. Muskat, 10 Pd. Cardemomme, 10 Pd. Marmelade, 6 Stykker Haardug, 12 Pd. syltede Muskat, 2 Orehoveder lange Svedsker, derudi var 846 Pd., 100 Pd. hvidt Sukkercandi; 2 Kramfade hvori 1628 Pd. Canari-Sukker og koster hvert Pd. 6½ Sk.[57]); et lidet Fad, hvori 50 Pd. fiint Sukkat, i et andet lidet Fad 25 Pd. Dadler; i et lidet Fad 100 Pd. Corender; 1 Qvartel Lissabons Olie; 50 Pd. Ingefær i Sukkercandi; i to engelske Tønder var 6 Kurve Rosiner; i 2 andre Kramfade 100 Pd. Mandel-Confect, 100 Pd. Ingefær-Confect, 100 Pd. Nellike-Confect; end 1 Parmasan-Ost, veiede 83 Pd., koster hvert Pd. 6 Styver; ligeledes var udi en engelsk Tønde 2 Kurve Rosiner; ½ Ahme Lissabons-Olie, ½ Ahme Oliven; i et Orehoved var 369 Pd. Svedsker; 6 Canarifugle med 6 smaa Bure; end 2 store Bure; end en Sæk fuld med Canari-Frø, veiede 100 Pd. Fremdeles havde han forskrevet fra Dantzig og fik i samme Qvittering Tilstaaelse for Afleveringen af: 1 Td. Mansaet, 1 Td. Lynsaet, 3 Td. Henupsaet[58]), 12 Ottinger Agurker, 1 Td. dobbelt Pryssing, 4 Næster Cypres-Kister, 1900 Pommeranzer, og en Brasilie-Kat kostede 17 gamle Daler 1 Ort.

Endog Frugttræer benyttedes Henrik Mogensen til at forskrive, saaledes som især en Skrivelse af 30. Septbr. 1569[59]) udviser. Deri beordres han at forskrive følgende til at indføres for Aarhuus, til Brug i den Have, Kongen vilde lade

---

56) Er vel: Kommen.

57) Utydeligt, maaskee Styver, hvilket og passer bedre med Datidens Priser paa den Artikel.

58) Jeg kiender ikke disse tre Artikler. Paa Manna- og Sennops-Frø tør man vel neppe tænke? "Brasilie-Kat" er nok en Jaguar eller andet sligt vildt Dyr fra Sydamerica.

59) Tegnelser Nr. 10, fol. 430—31.

plante ved Skanderborg: 20 Morbærtræer, 20 „Qveetræer" (Qvæder?), 10 Figentræer, 10 hvide Blommetræer, 20 Moreltræer, 20 ungerske Blommetræer, 20 hvide velske Kirsebærtræer, 30 af alle Slags Pæretræer, 30 Valnødtræer, 15 Johans Æbletræer, 15 Johans Pæretræer, 100 af alle Slags Æbletræer.

Disse og mangfoldige andre Gienstande overdroges det Tolderne, og fornemmelig Henrik Mogensen, at anskaffe. Men vigtigere end alle dem, vare de flere politiske Hverv, som det paalagdes ham at udføre i hans Tolder-Stilling. Af disse vil jeg blot erindre om de ikke sieldne Tilfælde — hvorpaa allerede foran er anført et Exempel ved Sander Leiel — hvor fremmede Skibe og Gods bleve anholdte ved Farten giennem Øresundet, til Satisfaction for Forurettelser, som vare paaførte Danmark eller danske Undersaatter, uden at vedkommende fremmede Regieringer havde villet skaffe Fyldestgiørelse derfor; samt stundom for at erholde Betaling af Gield, som danske Borgere havde tilgode hos den fremmede Stat eller dens Undersaatter. Fremdeles fik han i 1565 Commissioner paa at „handle med de fremmede Skippere og Kiøbmænd, som kom der i Sundet", om at laane Kongen en Sum Penge mod Mogensens Brev og Segl, hvilke Penge skulde betales et Aarstid efter; men hvilken Tid udløb, og mere til, uden at Betaling paafulgte, hvorimod Henrik Mogensen paalagdes „med Lempe" at faae Tingen udsat[60]). Undertiden var det ogsaa Matroser, han paalagdes at forskaffe fra de forbiseilende Skibe; saaledes beordredes han under 18. Juni 1567[61]) at skaffe

[60]) Breve især af 18. Mai 1565 og 6. Marts 1567; see mit Skrift om Skattevæsenet o. s. v. S. 171—73, hvor ogsaa en lignende Commission fra 1566 til den københavnske Borgermester Marcus Heß findes ommeldt.

[61]) Tegnelser Nr. 9, fol. 350—51, jvfr. ogsaa en noget lignende Skrivelse til Henrik Mogensen, Frederik Leiel, David Hansen og en Christian Lange af 14. Marts 1564 (Tegnelser Nr. 7, fol. 651).

Kongen dygtige Baadsmænd (ɔ: Matroser), der især skulde bruges til Admiralskibet Fortuna, fra de fremmede Skibe, som seilede giennem Sundet; Kongen vilde give dem Maaneds-penge, 4, 5, 6 eller 8 Daler for at faae de dueligste; hvorhos Mogensen dog ikke maatte tage Nogen bort med Vold, nøde eller trænge Nogen til saadan Tieneste; og en lignende Commission fik han under 22. Marts 1580 om at bringe indtil 100 Matroser tilveie fra forbiseilende Skibe, ihvor de end kom fra, men hvilken Befaling dog Kongen snart tilbage-kaldte, deels paa Grund af Klagerne derover, deels fordi det ikke var vist, om det Skib (Sct. Oluf), hvorpaa de skulde tiene, vilde blive udrustet[62]. Faa Aar i Forveien, da der kom nogle Skibe med Salt fra Spanien til Sundet, befaledes Henrik Mogensen at anholde dem og paalægge dem at sælge 200 Læster deraf til Kongen og 400 Læster deraf til Borgerne i Helsingør, Kiøbenhavn, Malmø og andetsteds, for 38 Daler Læsten; og vel protesterede Skipperne herimod, men Kongen formeente, at de havde Gevinst nok alligevel, i det Saltet ikke havde kostet dem selv Halvdelen af bemeldte Priis i Spanien, og Tolderne befaledes derfor ikke at lade dem passere, uden de indvilligede i hiin Handel[63].

Flere lignende Hverv paalagdes det Henrik Mogensen, ligesom flere af Øresunds-Toldere i hine Tider, at udføre; hertil kom andre, som vel ogsaa overdroges Flere, t. Ex. nøie Tilsyn med dem, der begave sig ind i eller ud af Riget, men hvorved der uden Tvivl i Særdeleshed tænktes paa Tolderen ved Øresunds-Tolden. Her skal jeg endnu, som noget mere Individuelt med Hensyn til Henrik Mogensen, bemærke, at

[62]) Brevet af 22. Marts 1580 i Siællandske Tegnelser Nr. 14, fol. 337; Tilbagekaldelsen er af 3. Juni s. A., sammesteds fol. 339—40.

[63]) Siællandske Tegnelser Nr. 13, fol. 88—89.

han oftere blev beordret til Kiøbenhavn eller andetsteds hen af Kongen eller Andre paa dennes Vegne, snart for at erholde en mundtlig Besked, snart af andre Grunde. Saaledes sees det af Helsingørs Kæmner-Regnskaber for 1556, at han da af Kongen var „forskreven" til Kiøbenhavn for at høre en Sag i Rette (dømme med i den) mellem en Mand af Frankrige og to kiøbenhavnske Skippere[64]); og i Regnskabet for 1560 opføres 3 Mk. 4 Sk. i Vognleie og Fortæring for ham, da han var i Kiøbenhavn, forskreven af Mogens Gyldenstierne „om den Søret", hvilke Udtryk sigte til den allerede i Begyndelsen af 1560 conciperede Søret, der udkom Aaret derefter, efter at først, i Følge Kongens Befaling i et Brev af 1. Marts 1560[65]) til Mogens Gyldenstierne, denne havde sammenkaldt af Kiøbenhavn, Helsingør, Malmø, Landskrone og andre Steder, Mænd, som havde Forstand paa Søvæsenet, der med ham skulde giennemgaae samme Søret, og udslette og tilføie hvad dem syntes, hvorefter han igien skulde tilskikke Kongen Conceptet.

Som Borgermester var Henrik Mogensen ikke mindre virksom; han var idelig tilstede ved Forsamlingerne og tog Deel i Sagerne, førte Ordet, indledede og vel tildeels ogsaa afgiorde mange Ting. Her kom ogsaa hans hyppige Samtaler med Kongen i Betragtning, i det især han ofte fremførte paa Tinge og de andre Forsamlinger Befalinger og Bud eller andre Bestemmelser og Tilkiendegivelser fra Kongen. Som et Exempel blandt flere kan her anføres hvad der passerede med Hensyn til den for Helsingør meget vigtige Indledelse af Vandet ved en Mængde Render, eller den saakaldte Vandkunst. Da der ved Kæmner-Regnskabets Aflæggelse d. 21. Decbr. 1570 fandtes

---

[64]) Der udbetaltes i den Anledning Vognleie for Mogensen til og fra Kiøbenhavn af Byens Kasse, skiøndt den Sag sandsynligviis slet ikke angik Helsingør. Bemeldte Vognleie var 4 Mk. (omtrent 1⅓ Specie).

[65]) Tegnelser Nr. 6, fol. 220.

at man havde en temmelig betydelig Beholdning, bemærkede den anden Borgermester Jacob Hansen: at, som man vilde erindre, Henrik Mogensen tidligere havde berettet[66]), at Kongen havde tilbudt at lade „den Brønd eller Kilde" indlede i Byen mod en bestemt Pengesum, hvilket menige Mand havde billiget, og ved 24 udvalgte Mænd ladet Henrik Mogensen give en Fuldmagt til at holde ham skadesløs i hvad han med Hensyn til Arbeidet handlede med Kongen. Nu meente Borgermestre og Raad, hvori ogsaa hine 24 Mænd, der vare tilstede, vare enige, at den ovenberørte Beholdning kunde anvendes til Bekostningen af dette Foretagende. Da der imidlertid i det samme kom Breve fra Kongen om en Skat af 1000 Daler, der strax skulde erlægges, forandredes den nys tagne Bestemmelse, og Beholdningen blev anvendt til Betaling af Skatten[67]), og med Hensyn til Arbeidet m. v., forblev det som forhen bestemt. „Den sidste April" 1572 læstes et Brev fra Kongen angaaende denne paatænkte Vandkunst, hvis Istandbringelse var bleven udsat, men om hvilken Kongen flere Gange havde talt med Henrik Mogensen. De 24 Mænd, som nu udnævntes til paa ny at beraadslaae derom, meente, at det vilde blive for stor en Byrde for Byen, uagtet Kongen vilde skaffe Renderne, da allerede blot „Vandkunstneren" skulde have 500 Daler. Men Henrik Mogensen erklærede, at Byens Fattigdom oftere var bleven forestillet Kongen. Man vedtog da nu, igien at lade giøre Beregninger og Undersøgelser. Derefter stod Sagen igien hen til 1576, da Henrik Mogensen,

66) Herom var Intet forhen anført i Protocollerne: eller ogsaa maa jeg have overseet det.

67) „Formedelst Gud og Venner" fik Byen denne Byrde formildet derhen, at kun Halvdelen skulde betales med enkelte Daler, Halvdelen med anden dansk Mynt, 3½ Mk. regnet for Daleren. (Jvfr. angaaende Myntens Beregning det i D. Mag. 3die Række, II. 3die Hefte indførte Kæmner-Regnskab fra Helsingør, for A. 1577.)

d. 1ste Octbr., i en Samling af Borgermestrene, alle Raadmændene, Byfogden og endeel anseete Borgere, foredrog, at Kongen igien havde talt med ham om den Vandkunst at indlede i Byen, da han nu lod en anden lignende lede giennem Staden (til Kronborg eller Lundehave, det nuværende Marienlyst); at Mogensen havde bemærket, at, ligesom de forhen havde været hindrede fra at indlade sig deri, formedelst Skatter m. m., saaledes var der ogsaa i Aar udskreven en saadan; men at Kongen da havde befalet ham at lade sig forstaae for sine Medbrødre, at han vilde forskaane dem for denne Skat, om de vilde bekoste Vandledningen. Derfor begierede han nu, at de tilkaldte Borgere vilde paa Menighedens Vegne gaae ud og beraadslaae, og, hvis de bleve enige om Arbeidets Overtagelse af Byen, da befuldmægtige Nogle til videre at forhandle derom. Dette skete; Alt bifaldtes, ligesom senere ogsaa hele Menigheden samtykkede, og Arbeidet blev da udført, uden at jeg her kan gaae videre ind i dets Detail. — Ogsaa sees det, at Henrik Mogensen intercederede nu og da med Hensyn til de Skatter m. v., der paalagdes Helsingør. Da saaledes d. 2. April 1565 Kongens Brev blev læst om at levere til Halmstad 20 Læster Øl, 10 Læster Brød og 200 Tdr. Havre, tilkiendegav han, at han vilde giøre sit Bedste for at Byen kunde slippe for Halvdelen af „Fetalien" og al Havren; thi denne sidste var ikke at bekomme; derpaa tilføies i Protocollen, som uden Tvivl senere tilskrevet: „Thette bleff paa Hellten". Aaret efter beordredes Byen at levere 20 Læster Øl, 10 Læster Brød og 150 Sider Flesk til Elfsborg; herved staaer i Marginen i Protocollen tilføiet: „Om denne store Proviant havde Borgermester Henrik Mogensen forhandlet hos nogle af kongelige Raad, saa vidt at de havde den undt paa 6 (store) Pund Meel, 6 Pund Malt og en halv Læst Fisk. Vil Kgl. Majestæt unde Byen dermed at være fri, da er det godt". —

I den her omhandlede Henseende kunne vi ogsaa bemærke, at Kæmner-Regnskaberne ved Udgift til Vognleie, Fortæring m. m. vise, at Henrik Mogensen især under den svenske Krig næsten aarlig, og stundom flere Gange i eet Aar, var bortreist, fornemmelig til Kiøbenhavn, i Byens Ærinde, hvilket sidste dog sieldnere udtrykkeligen betegnes nærmere. Et Par Gange træffes han endog paa Veien fra Kiøbenhavn til Helsingør. Da saaledes de i Aaret 1562 i Helsingør udskrevne 16 Baadsmænd, efter at have faaet 6 Mk. i Tærepenge, begav sig ad den da sædvanlige Vei, Strandveien, til Kiøbenhavn, mødte de ham, der kom fra denne By, ved Hvidøre, og maatte han da igien give dem til Tærepenge 1 Mk., hvilken han i øvrigt siden lod sig erstatte af Byen; og i Aaret 1567 traf en Karl, der var leiet til at bære et Brev fra hans Collega, Borgermester Jacob Hansen, til ham i Kiøbenhavn, Henrik Mogensen ved „Rounstt" (Rungsted). Af hans Færd i Henseende til Byen kan endnu bemærkes, at han funderede et Legat paa 200 Daler, hvis Renter, 10 Daler, skulde af Sognepræsten uddeles til fattige Syge; det blev dog nok først istandbragt 1596; thi før har jeg ikke seet det omtalt i Kæmner-Regnskaberne [68]).

For Resten vise ogsaa flere Smaatræk hen paa, at han, ligesom Sander Leiel og som de øvrige Magistrats-Personer, nu og da har viist en større Myndighed, end de Paagieldende ansaae tilbørligt; som oftest er det imidlertid aabenbart, at disse sidste have havt Uret, hvorhos deres Forseelse i Regelen blev dem tilgivet. En af de værste Anker imod ham var den, der i August 1576 fremførtes af en Mikkel Rinckniß af Flensborg, der var geraadet i Strid med Henrik Mogensens Søn

---

68) De for 1591 og 1595 fattes dog; men i det for 1593 og de tidligere forekommer dette Legat ikke.

Willum, angaaende Betalingen af en Sum Penge, den Sidste i Narva havde — men som han han sagde, tvunget dertil — forpligtet sig til at betale Mikkel. Det oplystes, at denne havde yttret, hvad han ikke heller negtede, men tildeels gientog, at han ikke kunde faae Ret i Danmark (Helsingør) over Villum, hvis Fader var Borgermester og hvis Svogre vare Raadmænd. Herved sigtedes uden Tvivl især til Jørgen Maer, den Gang Raadmand, senere Borgermester, der var en Svoger til Henrik Mogensen, skiøndt sandsynligviis nogle flere ligeledes vare i Slægt eller Svogerskab med ham[69]). I øvrigt blev den omhandlede Sag, hvori Retten synes at have været paa Mikkel Rinckniß's Side, uden Tvivl i Mindelighed forligt, uden at der foretoges Videre med Hensyn til hiint stærke Udsagn[70]).

Allerede i Aaret 1566 havde Henrik Mogensen, efter hvad han ved en given Leilighed yttrede paa Tinge, begieret af Kongen Entledigelse fra sit Borgermesterskab som alt for byrdefuldt i Forbindelse med Tolder-Bestillingen, men uden at dette bevilgedes ham[71]). Først i Aaret 1579 gik han af lige som de tvende Toldskrivere, Frederik Leiel og David Hansen, der siden 30. August 1566 havde været Raadmænd. I Ting- og Raadstue-Protocollen for 13. Juli 1579 hedder det herom: „Samme Dag lod Borgermester Henrik Mogensen læse for menig Mand Kongelig Majestæts forseglede Brev, indeholdende, at han, Frederik Leiel og David Hansen skulde være frie fra Raadets Sæde og Henrik fra Borgermester-Embede etc. og at (de blot skulde) tage vare paa Tolden, at

[69]) Ligesom hans Broder sees forhen at have været Raadmand, saa blev og Henriks Svigersøn, Anders Heß, det senere, 18. Januar 1579.

[70]) Det kunde vel ogsaa bemærkes, at man synes t. Ex. med Hensyn til Brolægning, at have betænkt Strækningerne ved hans Gaard og i hans Stræde særdeles vel; der omtales saadan Brolægning i Regnskaberne for 1566, 67, 73, 74, 77 og maaskee oftere.

[71]) See dette Bind af Histor. Tidsskr. 1ste Hefte S. 76.

den ikke forsømmes, som Kongl. Majestæts Brev lød, at være beklaget, at den fremmede, søfarende Mand ofte forsømmes" [72]).

Henrik Mogensen var en meget formuende Mand, og ved Handel, Søfart o. s. v. virksom i sit private, som i sit offentlige Liv. Han eiede adskillige Gaarde og Jorder i Helsingør, en Vase eller Brokar, fremdeles Skibe og Skibsparter, ligesom han og jævnlig fragtede Skibe til Handel. Iblandt andet seer man, at han har ladet føre Salt til de østersøiske Havne. I 1570 eller 1569 [73]) havde han saaledes med en Jens Willumsen, hvis førende Skib for Halvdelen tilhørte Henrik Mogensen og dennes Svoger Jørgen Maer, ladet føre 10 Læster hvidt Salt, 18 Tønder i Læsten, til Königsberg, hvorfra Skipperen førte tilbage til ham 2 Læster Hvede i Tønder, 10 Skpd. og nogle Lpd. Humle, 8 Tdr. Brød, en Tønde Meel og 18 polske Gylden. Under 8. August 1571 fik han Tilladelse til aarligen at maatte lade et Skib paa 50 Læster med Salt løbe igiennem Sundet til Narva, frit uden Told og Lastgield [74]); og af en Proces i Octbr. 1577, hvorunder han, Frederik Leiel og David Hansen tiltalte en Skipper Claus i Kiøbenhavn, sees det, at de i Forening havde fragtet et Skib til at føre Salt med mere Gods her fra Sundet til

---

[72]) Dette troer jeg dog neppe er synderlig fremhævet i Brevet, der, dateret 10. Juli 1579 findes i Siællandske Registre Nr. 12, fol. 32—33. Jeg har kun ganske kort antegnet mig det, da jeg i sin Tid giennemgik Cancellie-Protocollerne, men det er skeet med Bemærkning om at det af dette Brev sees, at Tolderne i Almindelighed som saadanne ikke skulde være fritagne for andre Byens Bestillinger, da de udtrykkelig fritoges derfor i Helsingør ved dette Brev. Ogsaa blev i 1591 Frederik Leiel Borgermester og David Hansen igien Raadmand i Byen.

[73]) See Session af 20. Febr. 1570 i de helsingørske Ting- og Raadstuebøger; jvfr. den 29. Juni 1569.

[74]) Registre Nr. 10, fol. 387. Frederik Leiel og David Hansen fik en lignende Benaadning, hver for 30 Læster (sammesteds).

Narva[75]). Ogsaa udsolgte han, tildeels en detail, alle Slags Varer i Helsingør selv. Kæmner-Regnskaberne indeholde saaledes Poster om Betalinger til ham for engelsk Klæde til Bysvenden, en Gang 5 Alen, en Gang 7 Alen; fremdeles for adskilligt Bygnings-Materiale; for Vinduesglas til Raadhuset; Viin (f. Ex. i 1563, for henved 21 Mk., da Kongen var paa Raadhuset, og i 1570 en Ahme rhinsk Viin, der forœredes Christoffer Walchendorff, for 20 gamle Daler); Prysfing og andet Øl (i 1568 en Tønde Prysfing til 21 Mk., der forœredes til Otto Brade, og i 1571 tvende halve Tønder Prysfing, for 24 Mk., og en Tønde Rostokker, for 6 Mk., til Jørgen Munk); Pomeranzer (300 til Giæstebudet for Kongen i 1577, for 3 gamle Daler) m. m.[76]). Endnu kan bemærkes, at Henrik Mogensen var med i et af de Interessentskaber, der drev Bundgarns-Fiskeri ved Helsingør.

At Henrik Mogensen ogsaa har været en Mand, der kiøbte Bøger endog i fremmede Sprog, naar Leilighed dertil gaves, og sandsynligviis derefter læste dem, seer man af en Session i de helsingørske Protocoller[77]); paa denne blev noget af en Claus then Pennich efterladt Gods, hvis Pengebeløb

---

[75]) Da Ladningens Værdi som det synes ikke antoges at ville blive tilstrækkelig til Indkiøbet af de Varer, man vilde have tilbage, leveredes Skipperen, eller maaskee Frederik Leiels Betient („Dreng"; han, ligesom og Henrik Mogensen, havde sendt en saadan „Dreng" med til Narva) en Sum Penge, som om Natten blev røvet af nogle Russer, der kom ombord. Herfra reiste sig Striden mellem Henrik Mogensen, Leiel og D. Hansen paa den ene, og Skipperen paa den anden Side.

[76]) See Regnskaberne for Aarene 1557, 60, 61, 63, 68, 70, 76, 77. — Byen kiøbte ogsaa 1568 en Tyr af ham, som han „opdrog" til Byens Bedste; han fik 30 Mk. for den, samt 15 Mk. for dens Fodring fra Mikkelsdag 1567 til Paaske 1568.

[77]) Det var en 4de Februar; men jeg har ved en Skiødesløshed glemt at anføre Aarstallet; formodentlig er dette 1576 eller deromkring.

skulde uddeles blandt de Huusarme, vurderet, hvoriblandt en gammel „Laasetønde" (nok en Slags Vadsæk med Laas for), hvori 4 franske Bøger, nemlig en Bibel, en Postil, en Psalme-bog og en skreven Bog, hvilke Henrik Mogensen kiøbte for 1½ gammel Daler.

Han var tvende Gange gift, først med Carine Villumsdatter[78]), med hvem han havde i det mindste tre Sønner og en Datter; anden Gang giftede han sig i 1572, altsaa i alt Fald i en temmelig fremrykket Alder; dette sees af Kæmner-Regnskabet for nysnævnte Aar, i det der til samme hans Bryllup foræredes ham af Byen 6 Tdr. Rostokkerøl, à 7 Mk. Tønden[79]). Hvem denne sidste Kone var, er mig ligeledes ubekiendt; kun hed hun Birgitte Mortensdatter, hvilket erfares af adskillige Documenter, og deriblandt tildeels af følgende Brev, hvorved Frederik Leiel og David Hansen beskikkes til Værger for hende, hvorved maa bemærkes, at der vel ogsaa ellers findes nogle, men kun meget faa, og som en særdeles Gunst for den Paagieldende eller den Afdøde, udgivne, umiddelbart ved Kongen foretagne Værge-Beskikkelser. Brevet derom til Frederik Leiel og David Hansen lyder saaledes:

---

78) En Peder Villumsen var alt i 1542 Byfoged i Helsingør. Muligen han har været en Broder til hende; han døde i 1561; Jens Jepsen, der var gift med en Datter af ham, blev da Byfoged, men levede kun kort (han døde omtrent ved Nytaar 1561); en anden Datter Margrethe, som havde været gift med en Peder Jensen, var Henrik Mogensen Formynder for, hvilket ogsaa bestyrker, at der har fundet et Slægts- eller Svogerskabs-Forhold Sted her.

79) Der skal være giort et Bryllupsdigt i Anledning af denne Forbindelse: „Epithalamium Henrici Magni, consulis Helsingorani"; det tillægges Capellanen i Byen, Hans Christensen, om hvem mere i de Følgende (*Lyschander:* de scriptoribus danicis i Westphal. monument. cimbr. Tom. 3 pag. 470); men jeg har ikke seet dette Digt, hvoraf der nu neppe existerer noget Exemplar.

Vor Gunst tilforn! Vider, eftersom Gud almægtigste har nu kaldet Henrik Mogensen fra dette Forgiængelige, og hans efterladte Hustru underdanigst har været begiærende, at, efterdi hun er fremmed der, og ikke har nærværende nogen Slægt eller Forvante, som kan overtage sig hendes Værgemaal i hvad Sager, hende kan paakomme, Vi derfor ville tilskikke og forordne hende en Værge og Formynder, som kunde lade sig være befalet til Rette at haandhæve og forfordre hende og hendes Anliggender, det Vi, efter hendes „Widuestandtz" (Enkestands) Leilighed, saa og efter den Gunst og Naade, med hvilken Vi have været hendes afgangne Husbond og hende naadigt bevaagne, ikke have kunnet eller villet negte hende; og efterdi Vi forfare, at hendes afgangne Husbond udi sit Yderste har stillet synderlig Fortroende til Eder; da ville Vi derfor ogsaa have Eder betroet, tilskikket og forordnet at være for[ne] Birgitte, Henrik Mogensens Efterleverskes Værge. Thi bede Vi Eder, befale og hermed Fuldmagt give, at I rette Eder efter for[ne] Værgemaal Eder at antage, og for[ne] Birgitte, Henrik Mogensens, at lade Eder være befalet, hende og alle hendes retfærdige Sager og Anliggender at befordre, haandthæve og forfremme til Rette, og udi Alting hendes Gavn og Bedste tilbørligen at vide og ramme som christelige, tilbørlige Formyndere og Værger egner, og som I ville ansvare for Gud og være bekiendt etc. Actum Nygaard den 11. Juli Aar etc. 1583[80]).

Om det maaskee har været hendes Stedbørn (af hvilke især den ene synes at have været en urolig Mand) af hvilke hun frygtede for Stridigheder: eller om det var Tvistigheder fra de mange andre Forhold, hvori hendes afgangne Mand havde staaet, kan jeg

---

[80]) Siællandske Tegnelser Nr. 15, fol. 236. Ogsaa Embedsmanden paa Kronborg, Johan Taube, fik under samme Datum Brev om at have Indseende med hvad Sager eller Trætter, hende maatte paaføres, og at være hende til Rette beforderlig, saa meget skee kan med Lov og Ret.

ikke sige, saa meget mindre, som jeg ikke hidtil har giennemgaaet de helsingørske Ting- og Raadstubøger længere end til 1580 inclusive. Hine Stedbørn vare, som alt foran sagt, 3 Sønner og en Datter[81]). Den ene af hine, Willum Henriksen, var bosat i Helsingør, og drev alt tidligt Handel. Vi have allerede i det Foregaaende berørt en Handelsreise, han giorde til Narva; men han havde ogsaa en Factor der. Af nogle af Kæmner-Regnskaberne sees, at han foruden sin eller sine Gaarde i Helsingør eiede flere „Boder“ sammesteds. Om hermed er meent de Boliger, som omtaltes i en Ting-Forsamling sidst i November 1579, veed jeg ikke; men da tilkiendegav han, at han paa sin Havejord udenfor Kilden[82]) vilde opbygge et nyt Huus, og begierede han, at der maatte udnævnes Nogle til, paa Byens Vegne, at have Tilsyn dermed med Hensyn til Byens Jord, som laae ved Siden deraf; formodentlig for at paasee, at han ikke byggede ind paa denne. „Borgermester“ svarede, at han ikke havde giort slig Begiering, da han tidligere havde bygget Huse der; men at det, siden han nu selv omtalte den Eiendom, var bedst at spørge Menigheden med Hensyn til de Klager, der førtes over at de, som boede der, ikke vilde deeltage i Vagt o. s. v. og derimod brugte Prang og Forkiøb uden Byen m. m. Der udnævntes 12 Mænd, som, efter Beraad, udsagde, at det ikke var Byen nyttigt, at det tillodes at sætte flere Huse der end de, som nu

---

[81]) Disse 4 og ikke flere nævnes ogsaa i et Afkald af 25. Febr. 1572 fra dem til deres Fader, da han havde skiftet med dem for deres Mødrene Arv i Anledning af sit nye Ægteskab. Niels Henriksen stod da endnu, som det synes, under Værgemaal af Marcus Heß.

[82]) Uden Tvivl den endnu i Helsingør værende Kilde, som nu nok kaldes Rosenkilden, men i hine Tider oftest benævntes Hestekilden. Deromkring havde ogsaa Henrik Mogensen Jord; muligen det var den samme som her omhandles, og som Sønnen da kan have faaet overdraget af Faderen.

stode der, og at allerede disse vare Byen til Skade, især for de nye Torvesteder, som der ere begyndte, saa og (fordi) sælsomt Folk indsættes der, som Kongen og Byen ingen Gavn have af, men Menigheden snarere Skade". Sagen blev imidlertid udsat, og siden ikke igien foretaget.

En anden Søn af Henrik Mogensen hed Mogens og boede i Odense, hvor han først blev Raadmand og siden Borgermester [83]).

En tredie Søn var Niels, uden Tvivl den Niels Henriksen, som under 7. Mai 1585 [84]) blev Toldskriver i Helsingør.

Datteren endelig hed Doritte og blev i 1573 gift med Anders Heß, en Broder til den meget rige og ansete Københavnske Borgermester Marcus Heß. Til deres Bryllup, der holdtes af Henrik Mogensen, fik denne en halv Læst Rostokker-Øl forærendes af Byen [85]). Denne Anders Heß blev i Januar 1579 udvalgt til Raadmand i Helsingør, og var i øvrigt selv en rig og anseet Mand [86]).

Henrik Mogensens Svoger var Jørgen Maer, der tidligere havde boet i Simbershavn, i 1565 nedsatte sig i Helsingør, den 30. August 1566 blev udvalgt til Raadmand, og

---

[83]) Om ham findes Adskilligt i Vedel-Simonsens Bidrag til Odense Byes ældre Historie 2det Binds 2det Hefte. Jvfr. og om nogle af hans Afkom Worms Lexicon 2den Deel Side 82—83.

[84]) Siæll. Registre Nr. 12, fol. 283—84. Fra de større Vand-Render lode nogle faa Mænd Vandet lede videre til deres egne Gaarde, imod en aarlig Betaling fra 1584 af, som da kaldtes Poste-Penge. De, som dette var Tilfældet med, vare begge Borgermestrene: Jørgen Maer og Frands Lauridsen, Raadmand Hans Nielsen, de ved Tolden ansatte: Frederik Leiel, David Hansen, Morten Jensen og Niels Henriksen, samt endelig Villum Henriksen; hver gav 2 Mk.

[85]) See Kæmner-Regnskabet for bemeldte Aar.

[86]) Han opkrævede den Skat, som paalignedes til at bestride Omkostningerne ved Vandledningen. Han bekostede for en Deel en Lysekrone til Raadhuset m. m.

i Mai 1578 af Kongen udnævntes til Borgermester i Helsingor. At han allerede ved sin Bosættelse i denne Kiobstad maa have besiddet Rigdom, kan sluttes af, at han strar kiobte en Anders Wass's Gaard, der vurderedes til 1500 Mk. danske runde Penge, en den Gang meget betydelig Kiobesum. Han døde Aar 1596 eller 1595. Paa dette Sted tør jeg imidlertid ikke gaae videre i Materien om ham.

Henriks Broder, Jens Mogensen, have vi allerede forhen omtalt. Her skulle vi endnu kun tilføie, at, medens vi næsten Intet kiende til selve Henriks senere Descendenter, opregnes i det mindste een Linie af Jens Mogensens Afkom til ind i Midten af det 17de Aarhundrede i en Liigtale over hans Søns Sønnedatter, der døde i 1661 [87]).

Endnu skal jeg ikkun til Slutningen bemærke et Kongebrev af 13. Marts 1584 [88]) til Borgermester og Raad i Helsingør, der havde, „efter deres Byes Privilegier" fordret tiende Penge af Henrik Mogensens Moder, Broder og Arvinger som udenlandske, at, da alle disse vare boende i Flensborg og Kongens egne Undersaatter, og der skatte og skylde, beder Kongen og vil, at de skulle forskaane dem for bemeldte tiende Penge. Ei at tale om den ved hans Død sikkert temmelig gamle Henrik Mogensens „Moder" og en „Broder af ham", boende i Flensborg, som jeg i det mindste ikke ellers har seet ommeldt, falder det ganske uforstaaeligt, hvorledes der kunde blive Tale om hans andre Arvinger sammesteds, da han jo havde Børn, men af dem, efter alt hvad jeg har kunnet mærke, ikke flere, end de førnævnte, der alle, med Undtagelse af den odenseiske Borgermester, boede i Helsingør; og en

87) H. H. Goiskes Liigtale over Fru Birgitte Villumsdatter, Jonas Heinemarks Enke. Kbhvn 1661. jvfr. dette Bind af Histor. Tidsskr. 1ste Hefte S. 82 Anm. 82.

88) Siæll. Tegnelser Nr. 15, fol. 324.

anden Henrik Mogensen i Helsingør omtales ikke paa den Tid, hverken i Mandtals-Listerne eller i Ting- og Raadstu-Protocollerne for nysnævnte Kiøbstad.

III.

Om den franske Gesandt Caroli Dancæi store Pengenød og de her mod ham anvendte Tvangsmidler.

Det er kun faa Aarhundreder siden, at de europæiske Regieringer begyndte at holde stadige, ikke for en enkelt Sag bestemte Gesandtskaber hos hverandre. Et af de tidligste Tilfælde af denne Art fandt Sted her i Danmark, hvor Charles Dancey eller, som han lige saa hyppigen, navnlig hos os, benævnes, Carolus Dancæus, opholdt sig som fransk Gesandt under hele Kong Frederik den Andens Regiering, efter at han allerede under Christian den Tredie en Tidlang havde fungeret som saadan. Der haves endnu flere Samlinger af en Deel af hans Depecher til det franske Hof, og af hans andre officielle Breve, samt mindre, diplomatiske Opsatser[1]). I en saadan Opsats[2]) omtaler han, at Henrik den Anden i Begyndelsen af sin Regiering sendte ham til Kongen af Danmark „pour y résider, et par même moyen pourvoir aux intelligences, que sa Majesté avait avec quelques princes et sieurs deçà." Da han havde, som han siger, satisfait à cette charge, vendte

---

[1]) En saadan Samling er trykt i Handlingar rörande Skandinaviens Historia, 11te Delen (eller Nya Handlingar 1sta Delen). Jvfr. i øvrigt Historisk Tidsskrift 4de Bd. S. 143.

[2]) Discours de Sr. du *Danzai* des affaires de Dannemarc et de Suède, à Monseigneur *Pinart*, conseiller du roi, secrétaire d'état et des finances, le 12. d'avril 1575 (Handlingar etc. anf. St. S. 45 ff.). Pinart havde været sendt som Gesandt fra Kongen af Frankrig til Stockholm, og drog tilbage, som frem, igiennem Danmark.

han tilbage til Frankrig, hvor han dog ikke forblev længe, i det han paa ny sendtes til Danmark i Anledning af Christian den Tredies Bevægelser for at gienerholde de til Skotland pantsatte Orkenøer. Dette Anliggende berører han derpaa, og gaaer dernæst over til Forholdet mellem Frederik den Anden og Frankrig, og til Krigen mellem Danmark og Sverrig, i hvilken Henseende det var ham paalagt at søge at forlige Kongerne af disse Riger[3]). Af hans Bestræbelser i den Retning fik Danmark, som bekiendt og som han selv erkiender, ingen synderlig Nytte; imidlertid var han unegtelig saa velvillig stemt mod Danmark, som hans Pligter mod hans egen Regiering blot tillod; skiøndt den sidste Deel af hans her ommeldte „discours" gaaer ud paa at vise, hvilken stor Fordeel Frankrig vilde have ved en Ægteskabs-Forbindelse, som man da paatænkte mellem en fransk Fyrste og en svensk Prindsesse, og ved saaledes, venskabeligt stillet mod Sverrige, at kunne raade over Liefland[4]). Det er imidlertid ikke denne Mands politiske eller diplomatiske Virksomhed, vi paa disse Blade agte at dvæle ved, men et andet Forhold, hvis Detail i adskillige Henseender frembyder særdeles charakteristiske Træk for den Tid, i hvilken han opholdt sig her. Han har neppe havt nogen Formue, og var ved Udgifter og Forskud i sin Stilling som Gesandt, ved Reiser og Ophold ogsaa i andre Lande, end Danmark —

---

[3]) Han siger bl. m., at han især havde — hos den danske Regiering — søgt at udvirke dette ved at henpege paa Nederlandene, som sendte aarlig 4 à 600 Skibe giennem Sundet forbi Helsingør, og som droge store Rigdomme af denne Trafik, og at det kunde befrygtes, at de vilde benytte Leiligheden, bemægtige sig le détroit d'Elseneur o. s. v.

[4]) Slutningen af denne Piece kan endnu bemærkes: „Vous savez, qu'il se fait bien peu de choses en France, que ceux, qui sont auprès du roi de Dannemark n'entendent. Je vous supplie, qu'ils ne recouvrent ce discours; car il y va de ma vie" (anf. St. S. 85). I øvrigt synes Tingen ikke at have været saa farlig.

saaledes i Polen i Anledning af Henrik den Tredies korte Regiering i dette Rige — samt ved den af Urolighederne og Uordenerne i Frankrig under Carl den Niende og Henrik den Tredie foraarsagede Udeblivelse af hans Gage, saa vel som af Betalingen for hine Udlæg og Udgifter, efterhaanden kommen i betydelig Gield her i Danmark; hvilken Gield bestandigt steg og plagede den gamle Mand paa en Maade, som ikke kan andet end vække Medynk. Det er denne yderlige Forlegenhed og de med de senere Vedtægter for en Gesandts Stilling og Rettigheder aldeles uforenelige Midler, hans herværende Creditorer virkeligen anvendte eller lode ham frygte, og de Skridt, hvilke ogsaa den danske Regiering saae sig nødt til at foretage mod ham og Frankrig eller dets Undersaatter, vi her korteligen skulle fremstille, deels efter hans ovenfor ommeldte Depecher og Breve, deels efter nogle danske Kongebreve, som findes i Cancellie-Registranterne.

Allerede i de første af de oftnævnte Depecher, saasom i en af 25. Jan. 1575[5]), ere hans Fordringer paa den franske Regiering og hans Gield her i Landet bragte paa Bane. Iblandt mere takker han der for 6000 livres og 1000 ecus, som Kongen — Henrik den Tredie — havde bestemt (ordonné) til ham; og da det er Penge, som Dancey selv havde laant og anvendt i Henriks og dennes Broders, Monseigneurs, Tieneste, og han for Øieblikket presseres meget for at betale, beder han Kongen særdeles at befale selve Udbetalingen; og i et Brev af s. D. til Dronningen (Kongens Moder) omtaler han ligeledes sin Trang med Tilføiende, at han i 5 Aar, nu paa 6te, har betalt i Rente af hiin Gield 12 pCt.[6]). Sine Klager og Bønner gientager han atter i en Depeche af 20. April s. A.

---

[5]) Anf. St. S. 9 og 12.

[6]) Altsaa langt over den dengang her bestemte Rentefod, 5 pCt.

Han fik imidlertid uden al Tvivl ikke det ham Tiltænkte; thi atter i A. 1580 — Depecherne fra 1576 til henimod Slutningen af 1580 findes ikke i den trykte Samling — møde os strax hans Beklagelser. Han siger saaledes i et Brev af 22. Octbr. 1580[7], at Kongen havde lovet at erstatte ham Omkostningerne ved at han (Dancæus) forrige Aar stod Fadder hos Frederik den Anden[8], og at han ligeledes havde tilgode Omkostningerne ved en tidligere Reise til og Ophold i Polen, samt for andet Udlæg, som Alt var anerkiendt „par messieurs des finances, et aussi sept quartiers de mon état d'Ambassadeur, s'il n'y a été pourvu depuis peu." Han beder desaarsag om Betaling.

Men hans Forventning slog feil; hans Penge-Forlegenhed og Uformuenhed til at opfylde de ham paahvilende Forpligtelser tiltog, og Forsigtighedsregler samt stærkere Midler begyndte at anvendes med Hensyn til ham. I et Brev af 16. Jan. 1581[9] til Rentemesteren Christoffer Walckendorff siger Frederik den Anden: at den „franske Legat" er ham skyldig 3000 gamle Daler, som Kongen havde laant ham, hvilke skulde have været betalte forgangen December Maaned; at Kongen vel havde bevilget, at disse Penge maatte blive staaende længere hos ham; men at Danceus „er en gammel skrøbelig, bedaget Mand, saa at det kan være daglig at formode, hvad menneskeligt der kan tilstøde ham". Det paalægges derfor Walckendorff (der var i Kiøbenhavn), dersom Danceus skulde ved Døden afgaae, medens Kongen er i Skanderborg, da at have Indseende med, at hans Gods ikke bliver „forrykket, men maa blive beslaget (arresteret) og tilstede" indtil de 3000 Daler

7) Anf. St. S. 123.
8) Til denne Konges næstældste Søn, Prinds Ulrik, der fødtes den 30. Decbr. 1578.
9) Siæll. Tegnelser Nr. 14, fol. 428—29.

ere betalte. Man seer saaledes, at Gesandten ogsaa var gieldbunden til den Regiering, som han var sendt til; og uagtet Kongen ikke endnu krævede den alt forfaldne Fordring betalt, kan man begribe, hvor ubehageligt det Afhængigheds-Forhold, som herved naturligviis maatte opstaae for Danceus, har været ham; hvortil kommer, at han neppe er bleven uvidende om, hvorledes man, fra Regieringens Side, allerede var betænkt paa at sikkre sig hvad man kunde, i Tilfælde af hans Død. Men endnu værre gik det ham med hans private Creditorer her til Lands. I en Depeche til Henrik den Tredie af 25. Marts s. A. [10]) siger han, at den yderlige Nød, hvori han for nærværende Tid befinder sig, nøder ham til at underrette Kong Henrik om, at han er arresteret her, fordi han ikke har kunnet betale sin Gield, hvisaarsag han beder om Betaling, i det mindste af Halvdelen af sit Tilgodehavende. Denne Arrest var imidlertid, som det synes, ikke den nu ene eller især brugelige, men kun Iværksættelsen af den saakaldte Maning eller Indmaning, i Følge hvilken en Mand — navnlig en Adelig — forpligtede sig til, hvis han ikke til fastsat Tid betalte en vis Gield, da at begive sig hen paa et som oftest i Forveien bestemt Sted, en By, eller endnu snarere et bestemt Herberg, og ikke at forlade dette Opholdssted, før Gielden betaltes. I et Brev af ovennævnte Dato, 25. Marts 1581 [11]), til Enkedronningen anfører han nemlig, at han havde maattet forpligte sig mod sine Creditorer til ikke at forlade Kiøbenhavn, førend han havde betalt dem. Sine Klager gientager han alt igien i Depechen af 25. April s. A., hvoraf tillige sees, at han beregnede, at han ved Aarets Udgang vilde have 13000 Daler tilgode hos den franske Regiering [12]).

[10]) Anf. Sted S. 131—38.
[11]) Anf. Sted S. 140.
[12]) Anf. Sted S. 145.

I den ovenberørte, ubehagelige Stilling forblev han, som man maa antage, den øvrige Deel af 1581 og fremdeles. I en Skrivelse af 29. Septbr. 1582[13]) udtrykker han i Særdeleshed sin Skamfuldhed over ikke at kunne forlade Kiøbenhavn, nu da den danske Konge tager over til Jylland, for at overvintre der, og det ventes, at Kong Henriks Broders, Hertugen af Anjous, Gesandter — for Nederlandene — snart vilde indfinde sig der hos Kongen af Danmark; og i det følgende Brev af 22. Octbr. næstefter, siges blandt mere[14]): „Sire, le Roi de Dannemarc est allé hiverner au pays de Jutland, et comme j'étais sur mon partement pour le service, je Vous jure Dieu, que le prémier Trésorier du Roi et le capitaine de cette ville (Kiøbenhavn)[15]) me vinrent se montrer et avertir de la promesse, que j'avois faite a ceux, auxquels je suis redevable, et n'ayant moyen d'y satisfaire, j'ai reçu la honte et ignominie, que souffrent ceux, qui sont redevables et faillent à leurs créditeurs de promesse. Qui sera cause, que je supplirai très humblement V. Mté., qu'il lui plaise ordonner, que je sois payé de ce qu'elle me doit de si longtems et si justement, afin que je puisse recouvrer mon honneur et ma liberté et continuer le service, que je lui dois, et aussi avoir égard à la charge, qu'elle m'a donnée, en laquelle j'ai toujours fidèlement fait mon devoir."

Den Tilkiendegivelse, som fra Regieringens Side, efter hvad der siges i dette Brev, saaledes skete for Gesandten, havde uden Tvivl sin specielle Anledning i en Ordre fra

---

[13]) Anf. Sted S. 190—200.

[14]) Anf. Sted S. 202—3.

[15]) Christoffer Walckendorff og Christen Vinr.

Kongen til Christoffer Wackendorff af 13. Octbr. 1582[16]), der lyder saaledes:

Vor synderlige Gunst tilforn! Vider, at den franske Gesandt, Os elskelig Carolus Danceus, er Os 3000 Daler skyldig, som Vi nogle Aar forleden have laant og forstrakt ham, og den Termin, som hans Forskrivning formelder, nu for en god Tid siden er forløben, Vi ogsaa nogle Gange have tilskrevet ham om forne Summe Penge og denne hidtil dog endnu ikke er bleven betalt, — og eftersom I vide, at Vi ere en stor Sum Penge skyldig udenlands, som Vi forleden Feide der havde optaget og aarligen maa forrente med vor og Rigets mærkelige Skade, hvorfor Vi ere tilsinds at opskrive og lade indfordre hvad Penge, Os tilkommer, dermed engang at aflægge (afgiøre) vor og Rigets Gield, at Vi og Riget ikke altid aarligen skulle være beladte og besværede med slig Rente og Skade, — da bede Vi Eder og ville, at I tager med Eder Os elskelig Christen Vind, vor Mand, Tiener og Embedsmand paa vort Slot Kiøbenhavn, og begiver Eder med ham til forne Legat og alvorligen foreholder og siger til ham, at han endeligen maa tiltænke at betale Os forne Sum Penge til nu førstkommende Omslag, at Vi da vist, uden videre Forhaling, kunne bekomme samme Penge, saa Vi fremdeles kunne bruge dem til vor Omslags-Handel, og at herudi Alt maa blive uforsømt, saafremt Vi ikke skulle være foraarsaget at sige om forne hans Brev og Forskrivning, at det ikke er holdt og efterkommet, hvilket I efter Eders begavede Forstand (Beskedenhed) ydermere vidtløftigen ville og skulle paa vore Vegne foreholde og formelde forbemeldte Legat, at han sig derefter maa have at rette.

---

16) Siæll. Tegnelser Nr. 15, fol. 120—21. Det er der dateret 1583; men dette er, efter Alt, en reen Feilskrift.

Kongen af Danmark fik vel neppe strax sin Fordring betalt. Imidlertid maa det dog være skeet i et af de følgende Aar; thi i de tvende Breve fra Frederik den Andens sidste Tid, 1587, hvis Indhold jeg lidt nedenfor skal meddele, omtales kun Dancei Gield til danske Undersaatter. I Henseende til disse private Creditorer blev hans Stilling som før; thi vel er Depechen af 16. Decbr. 1582 ikke længere dateret fra Kiøbenhavn, men fra Colledin (Kolding); men lige som han deri endnu taler om igien at erholde sin Frihed og Ære, saaledes ere alle Brevene fra det følgende Aar — i hvilke der ogsaa findes Klager over at han holdes som Fange paa Grund af sin Gield, — daterede fra Colledin, saa at han formodentlig kun har opnaaet en Forandring af det Opholdssted, hvortil han var tvungen, men ingen i Henseende til selve Tvangen.

Derimod maa han være bleven fritaget i Slutningen af 1583 eller Begyndelsen af 1584, skiøndt nok mere ved en Skaansomhed fra hans Creditorers Side, end ved Betaling af hans Gield. I en Depeche af 1. Febr. 1584[17]) takker han Henrik den Tredie fordi han havde ordonneret, at hans Tilgodehavende skulde betales; „thi jeg sværger Dem til, at jeg er her forpligtet til som Fange at begive mig hen til hvilket Sted mine Creditorer ville det, dersom jeg ikke betaler dem til den Tid, jeg har lovet“. Han taler endnu stærkere i et Brev af 18. Marts næstefter til Enkedronningen[18]): „ma condition est à présent telle, que je suis contraint Vous écrire, que si Vos Mtés. n'ont pourvu à ce qui m'est dû et a tant de fois été ordonné, ceci sera la dernière dépeche, que je leur ferai, et faudra m'aller rendre prisonnier au lieu, qu'il plaira à mes créditeurs, qui m'est une douleur plus

[17]) Anf. Sted S. 249.
[18]) S. 267.

grièvc cent fois que la mort." Endeligen har man nok kort efter igien for Alvor villet skride til Indmaningen, samt tillige skikke Sendebud til Regieringen i Frankrig for at klage over ham; ligesom hans Creditorer havde ansøgt hos Frederik den Anden om Tilladelse til at anholde de franske Skibe, som maatte komme til Helsingør, indtil hans Gield var bleven betalt. Alt dette siger han nemlig under de stærkeste Udbrud af Sorg og Græmmelse, i tvende Breve af 2. Mai 1584 til Enkedronningen og til Hertugen af Joyeuse[19]), i hvilke han tillige beretter, at nysberørte Ubehageligheder allerede vilde have truffet ham, hvis ikke den danske Konges Cantsler havde viist ham den Gunst at svare (repondre) for ham. Han maa derefter have faaet gode Løfter fra Hiemmet, men heller intet mere; thi i en Skrivelse af 28. Septbr. til Hertugen takker han denne for den Virksomhed, han har viist for at fremme hans Affairer, men tilføier, at han endnu ikke har modtaget nogen Frugt deraf.

Depecherne eller Brevene af 1585 vise, at hans Forlegenhed steg og steg. Han klager saaledes, under 10. Mai nysnævnte Aar[20]), igien over at hans Fordringer ei ere blevne betalte, skiøndt han i 4 Aar har holdt En ved det franske Hof med stor Omkostning for at fremme Sagen. I 10 Aar, siger han, har han betalt Rente af 11000 Daler, saa at hans Gage neppe har kunnet slaae til[21]); han erindrer om, at han derhos skal holde sig efter sin Charge, og at hans Gield saaledes dagligen forøges, hvorhos han for Kongen

[19]) Anf. Sted S. 270—74.

[20]) Anf. Sted S. 285—96.

[21]) I et senere Brev af samme Aar anfører han, at han aarlig giver mere end 1000 Daler i Rente; det Hele er begribeligt, naar man betænker, at han maatte give 12 pCt. om Aaret, og at Gagerne i de Tider vare langt mindre i nominelt Beløb end nu.

gientager hvad vi ovenfor have uddraget af Brevene af 2. Mai 1584. Hans Brev af 18. Junii 1585[22]) viser, at Kongen af Danmark, efter sine Undersaatters Bøn, vilde sende en Adelsmand til Kongen af Frankrig, som det hedder stærkest i Brevet til Enkedronningen[23]): „pour savoir si je suis ici en titre d'Ambassadeur pour tromper, abuser et défroquer ses (den danske Konges) sujets, et pour cette cause mourir en une ignominieuse prison, où je ne puis penser sans une douleur et tourment insupportable, vu mon âge et mon innocence." Af Brevene af 16. Juli[24]) næstefter seer man, at Frederik den Anden nu virkelig havde sendt en af sine Secretairer, en Benedictus Borcht, til Frankrig for at klage over Gesandten hos Kongen. Danceus opregner i disse Breve, foruden andet, de Regieringer, til hvilke han har været skikket som Gesandt, og sin diplomatiske Virksomhed, til Beviis paa hans tro Hengivenhed mod de franske Konger, under hvilke han har tient, og beder paa det indstændigste om at Henrik den Tredie vil give Kongen af Danmark saadant Svar, at denne saavel som andre Konger og Fyrster deraf kan see, at Henrik stedse har anseet ham, og endnu anseer ham for sin tro og underdanige (très humble) Tiener et gentilhomme d'honneur et de vertu; og slutter han med at bede om Tilgivelse for den Frihed, han har brugt i sin Skrivelse, hvortil Fortvivlelse og Frygt har nødt ham.

Frederik den Andens ovenfor nævnte Skridt og Dancei egne Klager bevirkede vel, at Henrik den Tredie under 5. Septbr. og igien under 11. Novbr. 1585 ved Skrivelser til den danske Regiering søgte at holde ham i Veiret, og friede ham virkelig for Arrest; thi herfor takker han i Depecherne af

22) Anf. Sted S. 296.
23) Anf. Sted S. 301—2.
24) Anf. Sted S. 303 ff.

10. Jan. 1586[25]); men den ene af disse, til Enkedronningen, viser tillige, at Penge havde han dog ikke faaet. I de følgende Breve af 28. April 1586[26]), hvor han omtaler de daværende kirkelige og i Forbindelse dermed staaende politiske Forhold, beklager han høiligen, at han af Mangel paa Pengemidler ikke kan skaffe de Underretninger og Oplysninger, som han ellers havde seet sig i Stand til; og i Depecherne af 18. August s. A.[27]) komme de tidligere Beklagelser igien i meget stærke Udtryk, saasom at Kongen dog ikke maa tillade, at han bliver den første franske Gesandt, som maa lide en saa uværdig Medfart, at døe for Gield i et vanærende Fængsel „comme un larron, trompeur et affronteur", hvorhos han tilføier, at det var med største Møie han har hindret, at nogle danske Adelsmænd, som havde lovet for ham, sendte deres Bud til Frankrig for at klage.

Den foromtalte Samling af Breve og Depecher fra hans Haand standser hermed. Men tvende danske Kongebreve fra det følgende Aar udvise, at den ulykkelige Mand ikke fik Hielp. Den 23. Juni 1587[28]) tilskrev nemlig Frederik den Anden Tolderne og Toldskriverne i Helsingør, at efterdi Carolus Danceus, fransk Gesandt, nu med Alderdom og Livs Svaghed[29]) fast besværes, saa at med Tiden hans Afgang og Endeligt fra dette forgiængelige Liv maa befrygtes, og han er de danske Undersaatter en stor Summa Penge skyldig, og hine anholde om at hielpes til deres Betaling, „hvortil Vi og udi Tide ville være betænkt om Middel og Raad", — saa paalægger

[25]) Anf. Sted S. 323, 326—27.
[26]) Anf. Sted S. 329.
[27]) Anf. Sted S. 338—39, 341—42.
[28]) Siæll. Tegnelser Nr. 16, fol. 200—201.
[29]) Alt i Brevene af 28. April 1586 omtaler Carolus Danceus selv, at han i 7 à 8 Maaneder har været angreben d'une fièvre continue, og at han ikke i 14 Dage havde kunnet skrive Depechen.

Kongen de ovennævnte Embedsmænd ved Øresunds-Tolden i Helsingør, at lade læse en med Brevet følgende Seddel — hvis Indhold ikke nærmere angives — eller mundtligen paa Kongens Vegne at foreholde alle franske Skippere, som komme der i Sundet, det Samme; saa længe indtil den franske Gesandt, og derefter endelig de danske Undersaatter, blive betalte, eller Kongen anderledes derom befaler, alt paa det at, „dersom Vi til Videre foraarsages, de da ikke skulle have at beklage sig over, at de ikke ere advarede."

Denne Ordre efterfulgtes snart af en anden, som endeligen skulde bevirke Afgiørelsen af de danske Undersaatters Fordringer paa Danceus. Under 7 Septbr. s. A.[30]) tilskreves nemlig Tolderne i Helsingør saaledes:

Vor Gunst tilforn! Vider, at, efterdi den franske Legat, Os elskelig Carolus Danceus, er vore Undersaatter baade af Adelen og Andre, en stor Summa Penge skyldig, af den Aarsag, at han ikke kan bekomme sin Pension[31]) hos Kongen af Frankrig, og vore Undersaatter alligevel have betroet ham som en Herre (Herres) og Konges Gesandt, og forstrakt ham af deres Gods og Penge i det Haab, at det skulde redelig blive dem tilbagebetalt; saa have Vi, efter slig Leilighed, nogen Tid siden forleden tilskrevet Kongen af Frankrig, at Hans Kierlighed vilde tage den Bestemmelse („giøre den Forordning"), at Hans Kierligheds Gesandt maatte bekomme sin deputerede Pension, at han derefter kunde betale og tilfredsstille vore Undersaatter og Andre, som han skyldig

---

[30]) Siæll. Tegnelser Nr. 16, fol. 233—34.

[31]) Gage. Dette var imidlertid ikke allene Grunden; i det mindste vise Dancei egne Breve, at den blev ham betalt, skiøndt vel ofte uregelmæssigt og ikke uden Bekostninger for ham. Derimod var det hans øvrige anerkiendte og til Udbetaling bestemte Fordringer, af hvilke de Danske skulde fyldestgiøres.

er: hvilket høibemeldte Konge af Frankrig kierligen ved sin Skrivelse til Os har tilsagt at skulle skee, og det dog er forblevet og ikke efterkommet, af den Aarsag, som vel er at agte, for den indvortes („innerlig“) Krigs Skyld, som begiver sig der udi Riget; da, efterdi det vil komme vore Undersaatter til største Besvær og Skade, dersom de ikke før hans (Dancei) dødelige Afgang, om Gud hans Endeligt, menneskeligt uformodendes, haver bestemt („forseet“), skulde blive betalt og fornøiet, og han, saa gierne som han end vilde, ikke har anden Middel at betale med end den ham tilstaaede Pension, ved hvis Tilbageholdelse han er kommen saa i Gield: Da bede Vi Eder og ville, at I, naar I spørge og fornemme, at nogle franske Skibe ere formodendes der udi Sundet, da uforsømmeligen lade forne franske Gesandt det vide, for at han kan begive sig did til Helsingør og selv siden handle med forne franske Skippere og Kiøbmænd, at de ville forstrække ham med Penge, efter hvers Leilighed, og annamme deres Betaling hos Kongen af Frankrig af den ham tilkommende Restance. Dermed v. s. v. actum Koldinghuus d. 7. Septbr. 1587.

Det Middel, som her sigtes til, skiøndt det ikke udtrykkeligen nævnes, nemlig at lade anholde de Handlende fra den fremmede Debitors Fædreland, som hændelsesviis kom til Creditorernes Fødeland eller til et tredie Rige, hvor disse havde Indflydelse — et Tvangsmiddel, hvilket Frederik den Anden, saa vel som flere andre danske Konger og fremmede Fyrster i de ældre Tider oftere brugte — har sikkert viist sig lige saa virksomt i dette, som i de fleste andre lignende Tilfælde. De franske Skippere og Kiøbmænd have efter al Sandsynlighed maattet betale, hvis de vilde videre frem, og derfor modtaget et Krav paa deres Regiering, som de vel enten slet ikke, eller kun med Vanskelighed, have faaet fyldestgiort. Men det var i alt Fald kun et ringe Tab for Henrik den Tredies Undersaatter ved Siden af den øvrige store For-

dærvelse og Ulykke, han, som før ham hans Broder Carl, havde bragt over Frankrige.

For Resten er dette vistnok kun Formodninger; thi med det ovenfor meddeelte Brev af 2. Septbr. 1587 standser hvad jeg veed om de her omhandlede Forhold.

I øvrigt kan det endnu til Slutningen bemærkes, at Danceus døde snart efter, 1589, og at han, der, efter Alt hvad man kan skiønne, har været en retskaffen og kundskabsrig Mand, var yndet i Danmark baade af Høie og Lave. I et paa Latin skrevet Brev fra Frederik den Anden til Henrik den Tredie af 27. Novbr. 1580, der findes i den tidtnævnte Samling, omtaler den danske Konge Danceus i særdeles hæderlige Udtryk; og at han selv midt under de ovenfor beskrevne ulykkelige Forhold stededes til en nærmere Omgang med Frederik, sees af dennes Antegnelse i hans Skrivcalender[32]) for 1584, hvor Kongen under 7. Septbr. har optegnet: „Var den gamle franske Gesandt og en ung Frantzos her i Jagt hos mig." Lige som Danceus tidligere havde opmuntret Tyge Brahe til at kundgiøre sine astronomiske Opdagelser, saa nød han og, kan man vel sige, den Ære, at lægge Grundstenen paa Hveen til det berømte Uranienborg[33]). At der endelig ogsaa blandt Borgerne toges Hensyn til ham, kan man slutte af en Tilførsel i Helsingørs Ting- og Raadstue-Protocol for 1578, 3die Febr., hvor det hedder: „Samme Tid foreholdtes den franske Kok eller Posteibager, som nu boede i David Hansens Gaard ved Stranden, at for hans Herres og Husbonds, den franske Legats Skyld, vil man have ham forskaanet for hvad Skat og anden Tynge, han er bleven pligtig at

32) Om dem see Historisk Tidsskrift II Bind S. 34.

33) Inscriptionen paa Stenen, hvor dette er angivet, findes i J. H. Schlegels tydske Oversættelse af Christian den Fierdes Historie. 1ster Th. S. 108.

udgive, siden han kom hid at bosidde; men hvad herefter kommer, skal han udgive efter sin Handel og Evne naboeligt o. s. v.

IV.

Om Skuespil og Skuespil-Forfattere i Danmark i det 16de Aarhundrede.

Den dramatiske Literatur og Skuespilkunsten, der havde udbannet sig saa meget hos Grækerne og Romerne, svandt med disse Rigers Undergang; og det nyere Drama og den nye sceniske Kunst, som vi nu ville kunne stille mod hine antike Nationers, udviklede sig, om der end meget tidligt findes Spor til dem [1]), dog kun langsomt og giennem mange synderlige Former, som Tilfældet vel og havde været med det antike Drama og dets Udførelse. Det kan ikke paa nogen Maade være min Agt, at gaae ind paa dette nyere Dramas Historie; men her skal jeg kun erindre om, hvorledes i det 16de Aarhundrede, som vi her omhandle hvad Danmark angaaer, allerede Italienerne havde dramatiske Forfattere, som Ariost, Bibiena m. fl.; Spanierne: Cervantes og Lope de Vega; Franskmændene, foruden andre, Pierre Larivey, der, ligesom især Italieneren Bibiena længere Tid før ham, vovede at skrive Dialogen i den naturlige Prosa; Englænderne: Shakespeare og hans Forskole, samt de flere berømte Skuespil-Forfattere blandt hans Samtidige; og Tydskerne: Hans Sachs og Jacob Ayrer. Samtlige disse Nationer havde derhos, i mere eller mindre streng Forstand, særskilte Skuespiller-Trouper, deels faste, deels omvandrende, der alene eller væsentligst gave

---

[1]) Man antager saaledes, at sceniske Forestillinger allerede fandt Sted paa Carl den Stores Tid, og i England siden Normannernes Erobring.

sig af med Opførelsen af dramatiske Arbeider; skiøndt der tillige, i det mindste i nogle af de nævnte Lande, opførtes Skuespil ved Skoler, Universiteter og andre Læreranstalter, af Disciplene under Lærernes eller Forstandernes Styrelse. I Danmark kiendtes hidtil, for saa vidt det 16de Aarhundrede angaaer, kun tre dramatiske Forfattere, hvortil jeg i denne lille Afhandling vil kunne føie en fierde Mand og et af hans Arbeider, samt en Femte, hvis Navn jeg kun har fundet, uden endnu at kiende hans Digt; men ingen af disse vore Landsmænd vil kunne giøre nogen Fordring paa at stilles ved Siden af de ovennævnte Digtere, uden i alt Fald ved en Sammenligning med de maadeligere Arbeider af nogle iblandt dem. Ei heller havde man dengang, saa vidt bekiendt, her tillands særegne danske Skuespiller-Trouper; men de dramatiske Arbeider maatte opføres af Skolernes Disciple, og, ved enkelte Leiligheder, af Studenterne; hvorved dog her allerede foreløbigen maa bemærkes, at det deels ved Lovbud blev giort disse sidste til Pligt, deels uden Tvivl ved Sædvane i en Deel Skoler var blevet Praxis, at foretage sceniske Øvelser, rigtignok især paa Latin, ved Udførelse af Plauti og Terentii Lystspil. Imidlertid maa de andre, førnævnte Nationers dramatiske Literatur ei heller alene bedømmes efter de foran udhævede Forfattere; især gielder dette hvad Tydskland og Frankrig og for en ikke ringe Deel vel ogsaa hvad England angaaer. Mirakel-Skuespillene og Mysterierne vedbleve, i alt Fald i Frankrige og Tydskland, til ind i det 17de Aarhundrede, og næsten det samme var Tilfældet med de Franskes moralités og saakaldte sotties og farces, og Tydskernes Fastnachtspiele, Arter af Arbeider, der for største Delen ikke kunne henregnes til hvad vi nu kalde Skuespil [2]).

---

[2]) I Sverrige maa det i det 16de Aarhundrede have gaaet lige som i Danmark eller maaskee endnu værre; jvfr. Lénstrøm: Svenska

Det er ikke at tvivle om, at ogsaa her i Danmark Skuespil ere blevne opførte en Tidlang før vi have vis Underretning om dem. Endnu i 1618[3]) skal der hos Rectoren ved Aarhuus Skole have beroet en gammel Protocol, hvori de adelige og andre Personers Navne vare opskrevne (t. Ex. i 1501 Kong Hans's Cantsler), der havde været Tilskuere ved de Comedier, Tragedier o. s. v, som Skolens Disciple — altsaa i det mindste allerede ved det nysanførte Aar — opførte ved den store Skolefest „Vor Store Frues Gilde". Ogsaa en Comedie af Ridderen M. Christoffer Rafnsberg omtales inden Reformationens Indførelse. Vel mener Nyerup[4]), at samtlige de her berørte Skuespil rimeligviis have været paa Latin; men herfor vil dog neppe kunne føres noget fyldestgjørende Beviis, og vist nok er det, at den første dramatiske Forfatter, hvis Arbeider vi have, og som kommer nær derefter, ingenlunde fremstiller sig for os som den, der foretager det allerførste, famlende Forsøg, hvad Feil man endog i øvrigt maa tillægge bemeldte Arbeider. Disse ere trende, hidtil utrykte, versificerede og rimede Skuespil, der findes i et Bind paa det Kongelige Bibliothek[5]): „Om en Kiærling, som forførte en Kone

poesiens historia Ista Delen S. 147, hvor dog næsten kun Rydqvists Yttringer derom i „Nordens äldsta Skådespel" anføres.

3) Thura: idea historiæ literariæ Danorum p. 72.

4) Den Danske Digtekunsts Historie, i Forelæsninger af Nyerup og Rahbek, 2den Deel S. 3 Anm.; jvfr. ogsaa Tauber: Historia scholæ cathedralis arhusiensis S. 21 om Morten Borup og hans Tid.

5) Disse og de øvrige Haandskrifter, der ommeldes i det Følgende, have ved Overbibliothekarens, Hr. Conferentsraad Werlauffs Velvillie været mig udlaante. Paa Universitetsbiblioteket findes nu intet af de nys berørte Skuespil. I øvrigt har Hr. Justitsraad Molbech, der er i Besiddelse af en ved Langebek taget Afskrift af det Haandskrift, hvori Christen Hansens Stykker findes, havt den Godhed at laane mig denne Afskrift; den er saa meget mere vigtig, som det originale Manuscript, der alt paa Langebeks Tid, for omtrent 80

til Utroskab ved Hielp af sin Hund"; "Paris's Dom" og "Den hellige Dorothea". Forfatteren af disse tre Stykker, hvoraf de to første nok ere originale, maa, efter en latinsk Anførelse bag efter Stykkerne, antages at være en Christen Hansen[6]), og Tiden, da Manuscriptet blev til, 1531. — Indholdet af det første Stykke maa jeg her korteligen anføre, og derved tillige give Begreb om Stykkets Tone og Værd. En Mand beslutter, for at faae Afløsning for sine Synder, at giøre en Pillegrimsreise, hvilket hans Hustru fraraader ham, men forgieves. I hans Fraværelse kommer en anden Mand, fatter Kierlighed til hende og begierer hende, men bortvises; hvorhos hans egen arrige Kone i det samme kommer til og driver ham bort, medens han blot beder om at slippe for Hug. Dernæst indfinder en Munk sig, som ligeledes frister den bortreiste Mands Hustru, og derved siger, hvad Rahbek med Rette finder at være nogle af de bedste Linier i Stykket:

Seer til hvorledes Eder mig (jeg) behager.
Skiøtter ei Kappen, jeg haver paa;
Jeg kaster hende op i en Vraa,
Saa staaer igien en Mand fuld strunk.
I Vraaen ligger da den sorte Munk.

Aar siden, hist og her maa have været meget vanskeligt at læse, nu er dette end mere. — Jvfr. for Resten Nyerup og Rahbek, l. c. S. 131—64 og Maanedsskriftet Minerva 1ste Aarg. S. 766—82 og 2den Aarg. 1ste Bd. S. 313—15.

[6]) Han anføres af Nyerup l. c. S. 121 som Skolemester i Odense 1531; men ligesom han dog i den, sammestedś S. 155 aftrykte latinske Bemærkning ved Enden af Skuespillene kun kaldes „pædagogus juventutis in parochia divæ virginis, prælato suo vivente Magistro Andrea Glob": saa kan han, hvis den af Claus Berg givne Beretning er rigtig, bl. m. om at Petrus Palladius i 1531 fratraadte som Skolemester i Odense; og Claus's Fader, M. Frantz Berg, samme Aar kom i hans Sted (Danske Magazin 1ste Bd. S. 26), ikke paa den Tid have været Rector i Odense.

Ham bortviser hun ligeledes, i det hun tilføier:

Skulde jeg endelig giøre ilde,
En Hofmand jeg hellere have vilde

Desuagtet afviser hun ogsaa en saadan Hofmand, der træder op, haaner Munken, og derpaa selv erklærer hende sin Kierlighed. Da ogsaa han seer sig forkastet, begiver han sig hen til en gammel Hex, der, efter Løfte om god Betaling, tilsiger ham sin Hielp og maner Dievlen saaledes:

Broder Dievel og Gilberth!
Løber og sætter op Eders Stiert!
Belzebub med dine Cumpaner alle!
I skulle mig alle til Fode falde,
Og giøre snart hvad jeg Eder beder,
Eller jeg skal hudstryge Eder.
— — — — falske List,
Og seer, at det bliver vist.
I skulle ægge hiin favre Qvinde,
At hun maatte lade til sin Minde:
Ukydskhed med en Mand bedrive,
At hun maatte sin hos ham blive [7]).

Hun tilføier vredt, da Diævelen ikke strax svarer:

Paaske Lyre! Jeg maner Dig,
At Du snarlig svarer mig!
Jeg maner Dig ved Salt og Brød,
Ved Heyre, Gøg og Ridder Rød [8]),

[7]) Linierne fra „Eller jeg skal hudstryge Eder" har Nyerup neppe kunnet læse, thi han har udeladt dem; og jeg har først da jeg fik Langebeks Afskrift at see, nogenlunde kunnet forfølge Sporene af de fleste Ord. Noget har dog alt han ikke kunnet finde ud af, og et Par af Linierne synes neppe at være ret læste.

[8]) Af denne Linie har Nyerup læst:

Ved — — Gog og Ridder Rød;

Den følgende Linie, der er meget utydelig, har han reent udeladt. Langebek har læst ligesom jeg, kun at han, som jeg troer: urigtigen,

Ved Norve Skier og Vendelskaff!
Jeg maner Dig ved alle Troldqvinde,
Alle de, man kan i Verden finde,
Ved alle de Kierlinger, der kan i Verden være,
Ihvor de ere, fiern eller nær;
At Du ei længer skiuler Dig,
Men snarlig kom[9]) nu hid til mig.

Dievelen kommer nu, faaer sine Ordre om at gaae hen og „tude den Qvinde i Øre og raade hende Ukydskhed at giøre". Hans Tale nytter imidlertid ikke; han maa gaae tilbage til Heren med uforrettet Sag, og jages af hende med haarde Ord hiem igien til Helvede. Derimod forsøger hun nu selv „en anden Kunst." Hun gaaer nemlig med sin Hund hen til den forladte Qvinde, anstiller sig sorrigfuld og fortæller, da hiin spørger om Grunden til at hun er bedrøvet, at Hunden egentlig er hendes Datter, der var bleven begieret af en ung Mand, men ikke vilde være ham til Villie, og derfor pludselig blev omskabt til en Hund. Herover bliver den Anden angest og vil nu, uden videre Motivering, gierne modtage Hofmanden, der ogsaa strax er ved Haanden.

Det andet meget korte Stykke, der er det uheldigste af de tre, behandler den bekiendte Strid mellem Juno, Pallas og Venus om Æblet og Paris's Dom. Det tredie og længste bestaaer i en Oversættelse af et i Aaret 1507 i Leipzig trykt latinsk Skuespil; Oversættelsen er, som alt sagt, versificeret, men Originalen i Prosa. Da det er en Oversættelse, kunne en Deel af Stykkets talrige Feil ikke tilskrives Christen Hansen; nogle faa Steder, især en Beskrivelse af Paradis, hæver sig lidt over det Øvrige.

---

har læst Heyne for Heyre (Fuglen Heire). — „Ved Norve Skier" o.s.v. skal maaskee betyde: Ved Norges Skier, og Vendelskagen, den farlige Passage fra Nordsøen ind i Kattegattet.

[9]) Nyerup har: kommer hid til mig; Langebek: kommer nu hid til mig.

For Resten kan det bemærkes, at der navnlig i de to første af disse tre Stykker forekomme adskillige meget uteerlige Udtryk, hvoraf dog nogle i det første Stykke ere udprikkede og andet mere Tugtigt sat i Stedet. Ogsaa adskillige tydske Ord findes og tage sig besynderligt ud; saaledes tiltaler Juno et Sted Paris med et: „myn leffwe kyndt“ (liebes Kind); „sterfwe“ (sterben) forekommer i Dorothea; m. m.

Fra Christian den Tredies Tid have vi ingen Underretninger i den her omhandlede Materie, uden at Aarhuus Skoles Disciple Fastelavns Mandag 1546 opførte et Skuespil (legede en Leeg), for Kongen, som derfor gav dem og Skolemesteren 30 Mk.[10]). Ogsaa indeholder en Bemærkning af Peder Syv, at M. Peder Terpager, Aar 1696, sendte ham fra Ribe „to gamle haandskrevne Comedier, som synes i Christian den Tredies Tid at være skrevne. 1) Om Judith, som ei er fuldkommen. 2) Plauti Aulularia, ogsaa udsat i danske Riim, efter de Tiders Enfoldighed“[11]). — Med Frederik den Anden begyndte en urolig Tid; og at navnligen under den svenske Krig de dramatiske Øvelser et og andet Sted have været afbrudte, fremgaaer blandt andet af disse Linier i prologus til den ribeske Rector Hegelunds Susanne:

Vi have holdet stille udi lang Tid
  Med Leeg og Lyst,
Og havt derimod noget Andet til Jid,
  Og været tyst.
Nu takke vi først Dig, evige Gud, o. s. v.

hvorved der i Marginen er anført „Taksigelse til Gud for

---

[10]) Ifølge Rentemesteren Jørgen Pedersens Regnskab (i Geheime-Archivet); Hübertz: et Blik paa Staden Aarhuus og dens almindelige Historie. S. 53.

[11]) See „Udtog af Peder Syvs Boglade“ i de Suhmske Samlinger 1ste Binds 2det Hefte S. 99.

Fredsfordrag imellem Danmark og Sverrig, som blev forkyndt den 28. Januar Aar 1571".

At man imidlertid ikke overalt lod sig ved Krigen og dens Plager berøve den sieldne Adspredelse, som den her omhandlede Forlystelse kunde afgive, og at dette end ikke var Tilfældet med en Stad, der laae langt nærmere end Ribe ved Krigens Skueplads, og mere end de fleste af Øernes og Nørre-Jyllands Kiøbstæder maatte lide under de Tragedier, der spilledes paa hiin Side Øresundet, nemlig Helsingør, dette sees af at der i Aarene 1565 og 1566 tvende Gange blev opført Skuespil i denne Kiøbstad. I Kæmner-Regnskabet for det sidstnævnte Aar, 1566, anføres nemlig, under 12. Jan., til Hans Christensen, som dengang var Skolemester eller Rector, men i Juli samme Aar blev Capellan i Helsingør[12]), „som Borgermester og Raad forærede ham med, for sin Spektakel og Leeg, som han giorde i Juul forgangen, gav jeg ham rund Mynt 10 Mk."; og under 2. Marts ligeledes: „End gav jeg Herr Hans Christensen, som Borgermester og Raad forærede ham med for sin Spektakel og Lege, han giorde udi Fastelavn næst forgangen, rund Mynt 12 Mk". De nærmest følgende Aar findes Intet denne Gienstand vedkommende i Regnskaberne; men efter det for 1571 fik bemeldte Herr Capellan Hans Christensen, der da tillige igien fungerede som Skolemester, „for de tvende Lege, han agerede i Fastelavn, 20 Mk." Og-saa de tre følgende Aar, da han endnu vedblev at tiene som Rector ved Skolen, opførte han Skuespil. I Regnskabet for 1573 anføres saaledes: „Herr Hans Christensen, fordi han havde ageret en Leeg eller Spektakel paa Raadhuset Anno

---

12) Hvad jeg fornemmelig af de helsingørske Protocoller og Regnskaber har samlet om ham og om den anden helsingørske Dramatiker Albret Hansen, udenfor deres sceniske Virksomhed, vil korteligen blive anført ved Slutningen af denne lille Afhandling.

1572 [13]) 20 Mk. Dansk, hvilke vare ham udbetalte af det forrige Aars Kæmner, men nu først førtes til Regnskab med det Beløb, hvortil de efter Pengevæsenes Forandring [14]) bleve at omskrive, nemlig 10 Mk.; og fremdeles Aar 1573 „for et Spektakel eller Leeg, han i Pintsedag 73 agerede paa Kirkegaarden, foræret 10 Mk." Endelig læser man endnu i Regnskabet for 1574: „Herr Hans Capellan, som og er Skolemester, har i Fastelavn 74 ageret en Leeg eller Spektakel med sine Skolebørn paa Raadhuset, og fik, efter Borgermesters og Raads Befaling, for sin Umage 10 Mk." Som man her seer, finder man vel en ny Skuespil-Forfatter nævnt i disse Regnskaber; men intet af hans Stykker navngives eller betegnes, og vel omtales han for Resten i Literaturen, og selv af Nyerup og Rahbek, i deres oftnævnte Værk [15]), umiddelbart efter de tvende hidtil bekiendte dramatiske Skribenter fra Frederik den Andens Tid (Hegelund og Justesen Ranch), men ikkun som Forfatter af et Slags Lærerdigt: Lykkens Hiul, skrevet som det synes 1579, og trykket 1581. Imidlertid har jeg været heldig nok til at udfinde et af hans Skuespil. Naar man nemlig sammenligner det nysnævnte af ham under hans Navn udgivne Digt: Lykkens Hiul med det hidtil kun i et Haandskrift bevarede Skuespil Kortvending [16]), hvis For-

[13]) Der siges ei: naar, eller ved hvilken Leilighed.

[14]) See Anmærkningerne til Regnskabet af 1577, i D. Mag. 3die Række II. Bd. 3die Hefte.

[15]) 2den Deel Side 83—88 handles om Hans Christensøn Sthenius, hvilket sidste var et Tilnavn, under hvilket han iøvrigt sieldnere forekommer. I Worms og Nyerups Forfatter-Lexica findes han dog under: Sthenius.

[16]) Dette omhandles hos Nyerup og Rahbek Side 108—22 og 166: Disse Forfattere havde vistnok al Anledning til at anstille en Sammenligning; men Nyerup har endog Side 121—22 ladet aftrykke 16 Verslinier af „Kortvending", hvoraf de 14 første ere ordlydende med de 14 sidste af de Linier, han Side 85 har aftrykt af „Lykkens Hiul". Alt uden at blive denne særegne Identitet vaer.

fatter hidtil var ubekiendt, saa vil man gienfinde en meget stor Deel af hiint Digt i denne Comedie, snart i større, snart i mindre Partier; snart aldeles uforandret, snart omsat, eller med andre smaa Forandringer. Men ligesom det er klart, at disse Overensstemmelser ikke kunne være grundede i, at begge Værkerne t. Ex. skulle være Oversættelser ved tvende Forskiellige af et og samme udenlandske Skrift, hvortil der i øvrigt ei heller findes noget Spor: saa maa det vel ogsaa ansees aldeles utvivlsomt, efter Hans Christensens Stilling og Skribent-Virksomhed, ikke mindre end efter den hele Maade, hvorpaa Comediens Vers ere benyttede i Digtet, at der ikke kan være Tale om, at her een Forfatter skulde have betient sig af en Andens Arbeide ved Sammensættelsen af sit eget.

Om dette Skuespil „Kortvending" maa jeg, efter det saaledes Anførte, tale nærmere, og derefter fremhæve adskillige blandt de mange Beviissteder for min nysanførte Mening.

Stykket er deelt i tre Acter. Først forudskikkes dog en prologus; denne efterfølges af en Fisker, som anmelder Kortvending, og endelig kommer denne noget mystiske Person, en Art fornuftig Lykke, selv frem paa Scenen, hvor han forbliver, som det synes, hele Stykket igiennem, uden at dog de andre see ham eller tage Hensyn til ham. I den første Act fremtræde derpaa, enkeltviis efter hinanden, en Greve, en Cannik, en Munk, en Sognepræst, en Krigsmand, en Borgermester, en Kræmmer, en Kiøbmand, en Embedsmand (Haandværker), en Hustru, en Bonde, en Borgersøn og en Borgerdatter. Disse udtrykke i Monologer, i mere eller mindre hovmodige Toner, den Veltilfredshed, de føle ved deres Stillinger, men efter hver enkelt Persons Tale kommer Kortvending med sine Erindringer og Trudsler om, at deres Lykke snart skal vendes omkring. I anden Act optræde paa samme Viis en fattig Ridder, en Skriver, en Capellan, en „Pebling" (Discipel), en

Staldbreng, en „Snaphane", en „Posepilt", som har gaaet omkring med en blind Stodderkiærling, en fattig Kiøbmand, en Haandværker, en Skiøge, en Bonde, en Tienestedreng og en Tienestepige. Samtlige disse udtale sig ligeledes, hver for sig, om deres ulykkelige Stilling, for det meste med Haab om at Gud vil unde dem noget Bedre; og paa samme Maade, som i 1ste Act, følger ogsaa her efter hver Enkelts Monolog en Tale af Kortvending om, at han vil forandre deres Skiebne, men til det Bedre. Imellem 2den og 3die Act foregaae Forandringerne, der udvortes antydes ved at Skuespillerne bytte Klæder „sic ut comes recipiat vestes equitis aurati, canonicus scribæ, monachus capellani, et sic de aliis juxta ordinem", medens en „actor" udvikler sig om Verdens Omskiftelighed. Derefter træde alle Personerne, fra begge Acterne, op efter hinanden, først Greven, der nu er bleven forarmet, saa Ridderen, der er traadt i hans Sted, dernæst Canniken, der har mistet sit Canonicat, og Capellanen, der nu har faaet Sognene, som laae dertil, o. s. v. Alle udtrykke de deres Følelser ved de Forandringer, der ere foregaaede med deres Stillinger. Endelig udtaler ogsaa Kortvending sig igien over Afvexlingen i Menneskenes Skiebne, som i Naturens Gang, og om Modsætningen hertil i Gud, hos hvem Alt er fast. Han afløses af en Epilogus, som fortsætter samme Betragtninger. Efter hver Act fulgte derhos en Sang eller Vise, hvor altid to af de i Acten forekommende Personer „skulde qvæde fore" og de andre „qvæde efter". Sangene, som havde en fælles Melodie, findes med Noderne til denne bag i Bogen. Som det synes, ledsagedes Sangen af Dands; i det mindste hedder det i Begyndelsen af den første:

Nu lader os dandse og qvæde
Med Verdsens Fryd og Lyst o. s. v.

Da jeg, om lidet, maa anføre nogle temmelig store Partier af Comedien for at godtgiøre min Mening, at den og Lykkens Hiul have samme Forfatter, tør jeg her ikke give Prøver af Kortvending. Det alt Sagte vil vise, at Stykket, der alene bestaaer af en Række af henved 60 Monologer, er saa udramatisk som det vel kunde være. Vel ere adskillige af disse Enetaler holdte meget godt i de talende Personers Charakteer (ei at tale om den Fremstilling af Tiden, der tildeels ubevidst er lagt i deres Udsagn og Beskrivelser); men desuagtet, og uagtet man maa beundre den Kunst, hvormed det saa ofte tilbagevendende Thema dog udvikles med nogenlunde Forskiellighed i Udtryk — saa er det dog ikke let begribeligt, hvorledes det har været muligt for Tilskuerne, at udholde den bestandige Gientagelse, som naturligviis aldeles ikke kunde undgaaes. Men vi maa ikke glemme, at i hiin Tid, hvor Comedien og dens Forfatter øiensynligen betragtedes med gunstige Øine, giorde man i enhver Henseende langt ringere Fordringer end senere; hvorhos det ogsaa maa bemærkes, at en ikke liden Deel, navnligen i 3die Act, synes at være udeladt ved Opførelsen, i det Forfatteren ved et i Marginen tilføiet „tacetur" har antydet, at et betydeligt Antal Vers af hver Enkelts Replik skulde udgaae, medens det ved et „dicetur" er betegnet, hvor man igien skulde begynde.

Rigtigheden af hvad jeg har anført om Forfatteren af „Kortvending", samt at dette har været et af de Skuespil, Hans Christensen i Aarene 1566—74 lod opføre i Helsingør, vil sees ved den herefter følgende Sammenligning imellem bemeldte Comedie og Læredigtet „Lykkens Hiul". Dette sidste Digt [17], som dog ogsaa er saa sieldent, at det næsten kan sættes lige med Haandskrifter, hvisaarsag jeg ei heller har turdet lade

[17]) Foruden Udgaven af 1581 (i 4to), haves der et nyere Aftryk, Kbhvn. 1737 (8vo). Jeg har benyttet Qvartudgaven.

mig nøie med blotte Henviisninger til Udgaven, indeholder, efter en lang Fortale eller Dedication i Prosa til Niels Pedersen Colding, Skriver paa Frederiksborg og Kronborg, 3 Sider almindelige Sætninger om Lykkens Ustadighed, dernæst „Exempler“ hentede fra Historierne om Moses, Joseph, David, Croesus, Polycrates, med mange flere, paa omtrent 11 Sider, og endelig en fornemmelig af moralske og religiøse Erindringer og Formaninger bestaaende Slutning paa omtrent 6 Sider. Det er i Særdeleshed denne sidste Deel tilligemed de 3 første Sider, eller omtrent Halvdelen af hele Digtet, som indeholder de førommeldte Ligheder med Comedien Kortvending og navnlig de, som findes i Epilogen og den foran samme staaende Tale af Kortvending selv. Men for Resten findes der ogsaa i det Øvrige af Digtet og Skuespillet flere kortere Steder, som have en meer eller mindre fuldkommen Lighed. Her skal jeg kun bemærke, at Orthographien er temmelig forskiellig, for saa vidt den i Digtet er mindre antik end i Skuespillet [18]. Noget kunde dette maaskee tilskrives den Omstændighed, at Digtet er lidt yngre end Comedien; men meest maa uden Tvivl Grunden dertil søges i, at, som man oftere seer Exempel paa fra hiin Tid, Sproget under Prentningen blev — maaskee af Correcteurer [19]) — moderniseret, og ikke ganske gjengav det Forældede, som Skriftsproget endnu i Almindelighed beholdt.

---

[18]) F. Ex. ved at der bruges d for th (saasom det for thet), ved at Vocaler og Consonanter ikke fordobles saa hyppigt (vil i Stedet for wiill) o. s. f.

[19]) Da det meste, der blev prentet, trykkedes i Kiøbenhavn, og der ikke var at tænke paa en Forsendelse af Correctur-Arkene til de i Provindserne sig opholdende Forfattere; maa der sikkert i Hovedstaden have været Mænd, der i Almindelighed paatoge sig Correcturen af de forskiellige Bøger.

Kortt wennding.

— — — —

Saa wiill thet oc ssaa flere gange,
Att the skulle grede oc bliffue fulld bange,
Ther nu wdi glede oc frygdtt monne leffue
Oc erre wdi werden Riige oc geffue [20]).
Bessynnderllig skulle the aduaritt werre,
Ther aff guds ord wiille inthet lerre,
Oc giiffue ther paa sslet ingen agtt [21]),
Men trotze paa theris Rigdom oc magtt [22]).
Hure [23]) thennem skall paa thet ssiisthe gaa,
Thet skulle the well att wiide faa.
Thy woether ether ssælluff, ther well haffue fatt,
Att y fallde icke wdi Skarnitt bratt;
Thy werden er megitt Behendeliig,
Oc Lycken er ssaa ssaare [24]) omuenndeliig.
Thet [25]), wy nu wdi henderne haffue,
Thet kandtt [26]) ssnarlig gaa aff laffue.
Epther ssollskind kommer gierne regen,
Thet er itt wist oc gammelltt tegen;
Oc epther regen ther tør weder kommer,
Thet sseer wy bode winther oc ssommer.
Epther dagen kommer then mørcke natt;
Epther natthen kommer oc dagen bratt.
Epther winther kommer woer wdi huertt aar;

---

[20]) De foranstaaende tre Linier findes i Lykkens Hiul S. 1 saaledes:
Somme igien gaar det fuld bange,
Somme leffue i Fryd oc Glæde;
— — — — (2 Linier overspringes her)
Somme i Verden ere rige oc geffue.

[21]) Denne og de efterfølgende 25 Linier findes i Lykkens Hiul Side 2—3 med de herefter angivne Forandringer. Denne Linie lyder i L. H. saaledes: Den største part giffuer her paa ingen act.

[22]) Herpaa følger i L. H. 6 Linier, der ikke, det jeg troer, forekomme i Kortvending. — [23]) „Men huor" i L. H. —

[24]) I L. H.: Oc Lyckens Hiul er. — [25]) L. H.: Huad.

[26]) L. H. tilføier: vel.

Epther woer[27]) then skøne ssommer mandtt faar;
Epther ssommer kommer indtt gledelliig høst[28]),
Ther ssambler oss høs oc korn tiill trøst
Emodtt then winthers frost oc sny,
For endtt hun[29]) kommer ssaa huas tiilby.
Epther stricke latther[30]) kommer ssorriig oc graad;
Epther wiillde rede kommer gode Raadtt;
Epther som gud thet haffue wiill,
Ther meddel oc lempe skaber altiing tiill.
Her wiill alltt werden omskiffthelig werre[31]),
Som wy aff thenne leg monne[32]) lerre;
Men wdi hymmelen er euiig glede
Guds kierre Børn Euindellig rede.
Hoes liffssens[33]) fader er allting fast;
Ther bliffuer ingen ting omkast[34]);
Ther er løst, euindellig att werre,
Wdi glede oc frygd, oc ikke herre.
Tencker ssellff tiill om i wiille diidtt!
Slaar ikke tiill werden ethers liidtt!
Beder trollig gud, som magtt ligger paa,
Att wy mue alle hymmerig faa!

Epilogus:

(De første 8 Linier har jeg sprunget over.)

Thy werden er ganske ssuigelliig[35]),
Thet mercker huert, ssom wiill.

---

27) L. H.: Vaaren.
28) L. H. har i denne Linie „Sommeren" og „hin".
29) L. H.: „hand" og „for" (i Stedet for: saa).
30) „Skrickelader" i L. H.
31) Denne og de følgende 11 Linier findes i L. H. Side 19 med følgende Forandringer. I denne Linie, i Stedet for „allt werden" har L. H. „altingest". — 32) L. H.: „aff daglig Forfarenhed man".
33) L. H.: „liusens" (ɔ: Livsens, Livets). — 34) L. H.: kuldkast.
35) Denne og de følgende 10 Linier lyde i L. H. (S. 8, umiddelbart efter den ovenanførte Linie: Ther middel og lempe skaber alting till) saaledes i 8 Linier:

Vstadig oc ssaare behendelliig
Omgaar hun mett sitt spiill.
Vdi werden er ingen stadiighed,
Ther warer wdi nogen tiidtt.
Hand er wiiss, thet Retthelig wed
Oc wocther ther paa mett fliidtt.
Vdi mange maade slaar werden fegell,
Huem ther wiill agthe wpaa.
Thy skulle wy ssee oss wdi spegel,
Huor thet monne andre gaa.
Men hand er wiiss, ther lerre kandtt [36])
Udaff ind andens [37]) skade,
Oc [38]) tage sig ware ssom ind mandtt,
Huadtt handtt skall giore oc [39]) lade.
Ingen troo werden for megitt well;
Hun er ssaa ssnartt [40]) omuentt;
Hun tager ind herre oc giør ind trell,
En hussbund oc giør [41]) ind ssuendtt.
Saa kandtt hun oc ssaa [42]), tuertt emod,
En [43]) ssuendtt tiill herre giørre,

Verden er gantske suigelig,
Wstadig oc saare behendelig;
Hun omgaar vnderlige met sit Spil,
Det mercke huo som acte vil.
I Verden er ingen Stadighed;
Hand er jo wiiss, det rettelige ved.
I mange maade da slar hun feil,
Som vi maa see oss paa andre i Speil.

[36]) I Henseende til det Følgende, som findes i L. H. Side 15 ff., maa jeg i Almindelighed bemærke, at medens epilogus i Skuespillet her er skrevet med tilsvarende Riim i hver anden Linie, er derimod Lykkens Hiul heelt igiennem skreven med de til hinanden svarende Riim i hver tvende paa hinanden følgende Linier. Man seer alligevel, at en stor Deel af hiin epilogus er benyttet i Lykkens Hiul. I øvrigt begynder denne Linie i L. H. saaledes: Saa er hand derfor.

[37]) L. H. tilføier: Wlycke oc. — [38]) L. H.: „At".

[39]) L. H. „enten giøre eller". — [40]) L. H.: Saa snart er hendis Sind.

[41]) L. H.: „giør hun til". — [42]) L. H.: „ret".

[43]) L. H. tilføier: „armer".

Om Lycke hun er ellers godtt;
Sligtt maa wy mangen stetz [44]) høre.
Saa gaar [45]) werdtzens hiull oc omkring,
Att thenn, ssom førre wantt [46]),
Handtt taber ingen [47]) ssyn gode ting,
Ther tiill maa ssette [48]) pantt;
Oc then, ssom førre hagde liden Lycke
Oc lidtt [49]) armodtt oc nødtt,
Han finder igen fulld gott itt stycke
Oc kommer [50]) till Bierringh oc Brødtt [51]).
Ingen Creatur giør gierningh ssligh
Mett ssyn [52]) forssynn eller agtt,
Men gud alleneste wdi hymerig,
Som alting haffver i magtt [53]).
Handtt kandtt ene allting foruende
Epther ssyn forssyn oc [54]) naade;
Hans magtt ssulle wy oc ther aff kiende,
Att handtt kandtt allting [55]) Raade.
Handtt tog Dauid ind faare hiørde,
Ther wocthede lam oc faar [56]),
Oc tiill indtt welldig Konning giørde
Som ther scriffuett staar [56]).
Nabogodonozor wor ind Konning oc herre,
Hannem tog gudtt, tuertt emodtt,

---

[44]) A. H. tilføier: oc idelige.
[45]) A. H. tilføier her: „all", men udelader det følgende: oc.
[46]) Denne Linie lyder i A. H., tildeels dog paa Grund af Omflytningen af Linierne, saaledes: „Som før haffde Lycke oc altid vant".
[47]) Skal vel være: igien. I A. H. hedder det: At mangen taber.
[48]) A. H. tilføier: Borgen oc. — [49]) A. H.: „Dog han tilforn led."
[50]) A. H. tilføier: igien.
[51]) Efter disse Vers følge i A. H. to Linier, som ikke forekomme i Comedien. — [52]) A. H.: Oc icke wi met vor.
[53]) Herefter følger i A. H. 8 Linier, hvortil her ikke findes tilsvarende; derpaa: hand kand ene alting foruende, o. s. v.
[54]) A. H. tilføier: hellige. — [55]) A. H. tilføier: styre oc.
[56]) Disse to Linier ere udeladte i A. H.

De støtte hannem aff, att hannem bleff werre,
Forthy handtt wor icke godtt [57]).
Koning pharao wor oc welldiig nock,
Handtt plagiitt Issraels folck [58]);
Hans hierte wor hordere end ind stock,
Ther mosses wor theris tolck [59]).
Koning pharao fick [60]) aff gud ind straff;
Gud wiille ssiitt folck beuare [61]);
Handtt drucknitt wdi thet røde haff
Mett alltt ssyn her oc skare! [61])
Koning Saull gick thet oc illde mett [62]);
Koning Ballthasser lige ssaa;
Andre bleff herrer wdi [63]) theris stedtt [64]),
Som gudtt wiille thet skulle gaa.
Men Joseph hand bleff ind velldig mandtt;
Hans Brødre wiille hannem fortrycke;
Handt bleff indtt herre wdi egipti landtt,
Som gudtt gaff hannem tiill Lycke.
Aff ssligtt historier oc mange flere,
Som vy wdi schripten finde [65]),

---

[57]) I L. H. hedder det, i Stedet for disse 4 sidste Linier:
Nabogodonozor støtte han tuert imod
Aff Sædet, for hand vaar icke god.

[58]) og [59]) Disse to Linier ere udeladte i L. H.

[60]) L. H.: „Derfor fick hand."

[61]) Disse to Linier udelades ligeledes i L. H.

[62]) Denne og følgende Linie ere i L. H. trukne sammen til een: „Kong Saul og Balthasar gick det ilde med." — [63]) L. H.: „Konger i."

[64]) Herefter læser man i L. H. 6 Linier, hvoraf kun een har en fiern Liighed med den her følgende. Dernæst følge (S. 18) Linierne „Aff slige Historier" o. s. v. Erindringen om Joseph forekommer derimod et andet Sted, længere foran, S. 4—5, saaledes:
Joseph vaar oc en fangen Mand;
Siden kom hand til Rige og Land,
Og vaar fac totum i Kongens Hoff,
Bestillede Alting met Ære oc Loff.
Dog hans Brødre ville hannem fortrycke,
Gud gaff hannem ligeuel fuld god en Lycke.

[65]) Disse tre Linier udelades i L. H.

Ther aff skulle wy[66]) mercke oc lerre.
Huor gudtt handtt er tiill sfinde[65]).
The hoffmodige giffuer handtt gierne[67]) itt stødtt
Oc trycker thennem aff sfide[65]);
The ydttmyge giffuer handtt gierne Brødtt[68])
Ther sfiig wdi hannem glede[69]).
The Rettferdighe hiellper hand fram,
Att the haffuer ingen nødtt;
Handtt woether oc theris Børn fra skam,
Att the icke tygge (ɔ: tigge) theris Brød.

— — — —

Thy lader os ellske oc frycthe gudtt,
Vdi hannem alene werre glade[70]),
Oc rette off epther hans ordtt oc Budtt:
Saa Kandtt inthet skade.
Lader off oc wor hierter ydmyge
Vnder guds welldighe handtt,
Att wy motthe komme glade oc tryge
Thiil hymmerig, wor federne landtt.
Lader off forlade wor hoffmodighedt,
Som erre kun[71]) skarn oc dreck,
Oc neder trycke wthy[72]) ydmyghedt
Vort Legom then arme molldsfeck[73]).

(Her ere 36 Linier udeladte, som findes i Kortwending, men ikke i Lykkens Hiul.)

---

[66]) A. H.: „Skulle wy flitelige."
[67]) A. H.: „At Gud giffuer altid de Hoffmodige."
[68]) A. H.: „hielper hand aff all Nød."
[69]) I Stedet for denne og de følgende Linier indtil: „Thi lader off elske o. s. v. har A. H. kun:
De Gudfryctige oc Fromme hielper hand fram;
De Onde oc Ugudelige skal faa Skam.
[70]) A. H. udelader denne Linie, saa og i det Følgende de Linier: „Saa kandt inthet" o. s. v. til: „federne Landt" incl.; derimod indskydes snart efter to nye Linier.
[71]) A. H.: „Paa Gaden ligger vel nock."
[72]) A. H.: „Oc leffue kierlige i".
[73]) A. H.: „Hvad er vort Legeme vden en arm Muldseck."

Att handtt gaff oss ssyn enisthe sson [74])
Her neder thiill Jorderigh;
For hans skylld wiill hand høre wor Bønn
Oc giffue oss hymmerig,
Formedellst hans horde død oc pine,
Som handtt wiillde for oss liide,
For wore synder oc icke for ssyne;
Ther mett frellste oss aff qvide.
Thy wiille wy alle gladelig quede
Oc Bede gud alle ssammen,
Att handtt wiill giffue oss hymmerigs glede;
Ther tiill siger alle
Amen!

Saa vidt om Kortvending og dens Forfatter. Den næste dramatiske Skribent, af hvem vi tillige have et, men ikke heller mere end eet Skuespil tilbage, er **Peder Jensen Hegelund** [75]). Stykket hedder „**Susanna**, comitragædia,

---

[74]) Til denne og følgende Linier svarer i K. H. nærmest disse otte, der findes S. 19:

Beder Gud trolige, som mact ligger paa,
At wi maa alle Himmerige faa;
Thi hand gaff oss sin eniste Søn;
For hans Skyld vil hand oc høre vor Bøn.
Hand taalde sin haarde Død oc Pine,
For vore Synder oc icke for sine.
Hand frelste oss aff all Nød oc Smerte;
Wii ville hannem tacke met Mund oc Hierte.

[75]) Født i Ribe 1542; deponerede 1561; reiste derpaa udenlands; 1569 blev han Rector ved Ribe Skole; 1580 lector theologiæ og Sognepræst til Vester-Vidsted; 1588 Sognepræst til Domkirken og Provst; 1595 Biskop; døde 1614. See **Nyerup**: Digtekunstens Historie 2den D. S. 6. „Susanne“ er trykket i Kiøbenhavn 1578. Om det og de andre trykte Skuespil fra denne Tid see i øvrigt **Schlegel** i Anhanget til 1ste Bind af hans Oversættelse af **Slanges** Christian den Fierdes Historie, **Wandalls** Efterretning om danske Skuespil, foran i 1ste Bind af Originale Skuespil, 1776, og **Rahbek** og **Nyerup** i det oftnævnte Værk 2den Deel S. 1—20 og 27—41, samt 47—82.

en mærkelig Leeg, udtagen af Bibelen udaf Daniels Historie, om den ærlige Qvindes Susannæ Kydskhed og underlige Befrielse" o. s. v. Dette Arbeide er en rimet Oversættelse af Xysti Betuleii (Sixtus Birch) i Augsburg 1537 udgivne latinske Comoedia tragica: Susanna. Hegelund oversatte dette i Aaret 1576 og lod det opføre i Ribe ved sine Disciple; og da det latinske Stykke Aaret efter var, ved Festlighederne i Kiøbenhavn i Anledning af Christian den Fierdes Daab, d. 2den Juni, blevet opført samme Steds af Professorer og Studenter ved Universitetet[76]), giennemgik Hegelund paa nyt sit Arbeide, og udgav dette strax efter[77]). Oversættelsen er, som det af Nyerup anførte udførlige Sted viser, meget fri, og en Deel har Hegelund selv tilføiet, endog hele Scener, der dog ingen Indflydelse have paa Handlingen i Stykket; ja han har endog givet et Tillæg af en rimet Monolog, kaldet calumnia seu diabola personata, der er næsten lige saa stor som selve Skuespillet, og var bestemt til at fremsiges, i Stykker, mellem Acterne. I øvrigt behandler dette Drama den bekiendte Historie om Susanne og de tvende Gamle, der af Hevngierrighed bagvaskede hende, og paaførte hende dermed en Anklage paa Livet, som hun kun ved Propheten Daniels Viisdom blev frelst fra. Men ligesom Behandlingen ingenlunde er dramatisk, saa er der ikke heller — naar enkelte, især

[76]) See Resens Frederik den Andens Historie S. 307 og Conferentsraad Werlauffs Afhandling om Sophie af Meklenborg i Hist. Tidsskr. 3die Bind S. 48—49 og dertil hørende Anmærkning.

[77]) Efter Hegelunds Udtryk i Dedicationen til Dronning Sophie er det mig dog ikke tydeligt, om han allerede i 1576 havde oversat det, og det paa rimede Vers, samt tilføiet Digtet om Bagvaskelse, eller om dette ikke er skeet i den dertil rigtignok meget korte Mellemtid fra Begyndelsen af Juni 1577 og indtil 12te August s. A., da Dedicationen er skreven. Han havde da maaskee det nysnævnte lange Digt liggende færdigt, og i saa Fald blev Tingen meer begribelig.

ved Hielp af Psalmernes Udtryk sammensatte Steder undtages — i Digtets Enkeltheder eller Dictionen nogen virkelig Poesie at mærke. Da Andre — navnlig Wandall, og Rahbek med Nyerup — allerede have anført en stor Deel Prøver af dette Arbeide, tør jeg imidlertid ved at henvise til dem, ansee mig fritagen for at citere flere saadanne. Jeg vil saaledes kunne forlade dette Stykke, i det jeg kun endnu har at bemærke at, da Frederik den Anden under 2. Februar 1574 skienkede 20 Læster Korn til 30 Disciples Underhold i Viborg Skole, skal Anledningen hertil have været[78]), at Kongen der i Skolen saae Skuespillet „Susanne" opføres ved Disciplene, og deri fandt saa stor Behag, at han giorde denne Donation. Dette kan imidlertid, som Nyerup senest[79]) meente, ikke have været Hegelunds Oversættelse af Betuleii Skuespil, thi denne blev først udarbeidet senere; men snarere maa det nok have været selve Originalen. — Fremdeles kan det maaskee ogsaa her, hvor vi oftere have nævnt saa vel Studenternes som Skole-Disciplenes sceniske Forestillinger i disse Aar, 1574 —1577, være Stedet at bemærke, hvorledes disse omtales, befales eller forbydes i nogle af den Tids Bestemmelser. Herhen hører den i 1574 givne Befaling, at der blandt Communitets-Øvelserne ved Universitetet ogsaa af Studenterne skulde opføres Comedier af Terents[80]); fremdeles den Bestemmelse der findes i det Aar 1575 approberede Reglement for Stipendiarerne i Viborg Skole[81]), at iblandt Skoleøvelserne

[78]) Thura: Idea historiæ literariæ Danorum. S. 77.

[79]) Historisk-statistisk Skildring af Tilstanden i Danmark og Norge o. s. v. 3die Binds 1ste Halvpart S. 59. I Digtekunstens Historie 2den Deel S. 16, synes han at være af den Formening, at det var Betuleii latinske Original, Disciplene spillede for Kongen. At dette Skuespil ikke var oversat førend af Hegelund, siger denne, at han selv har anstillet Undersøgelser om.

[80]) Bechmann: Historia communitatis regiæ hafniensis S. 22.

[81]) Nyerup: histor. stat. Beskrivelse. o. s v. l c. S. 58 og 62.

Opførelse af latinske Skuespil ikke have den nederste Plads; og at, naar slige Opførelser skulle skee, ere de Alle pligtige at være tilstede (og hielpe) ikke blot ved Indretningen af Theatret (ad theatri exstructionem), men ogsaa ved selve Opførelsen af Stykket, under en Mulct af en „semidenarium". Videre kan her mærkes, at derimod Olaus Theophilus, Rector ved Kiøbenhavns Skole, i sine 1573 udgivne Skoleregler forbød Udførelsen af Skuespil, især danske (prohibemus — — — exhibitiones fabularum præsertim danicarum[82]). Som han, var der vist nok ogsaa Flere, der i de Tider havde endeel mod denne Art Forlystelse at erindre; men paa den anden Side var der meer eller mindre forstandige Grunde nok til at vedblive disse Øvelser, hvoriblandt ogsaa den af Hegelund berørte, vist ikke uvirksomme Omstændighed, at det var en stor Glæde for Byens Borgere at see deres Børn

„i Klæder bolde,
Hvorledes de sig skikke og staae,
Og artig holde"

ligesom det var Børnene „en Priis"; hvortil kom

„De fattige Personer nu I oc kiende,
Som ere her mange;
Og dennem med Tiden noget Godt tilvende,
Naar I Aarsagen fange."

Hertil kan endnu føies den her, som tildeels ogsaa uden for Danmark, noksom bekiendte Yndest, Kongen selv nærede for Skuespil og deres Udførelse; en Yndest, som allerede Adskilligt af det Ovenstaaende tyder hen paa, og som udtrykkeligen omtales t. Ex. i den Gustrowske Rector Francisci Omichii Dedication til Frederik den Anden af hans Comedie om Dionysius og Damon og Pythias[83]), hvor der siges, at Forfatteren har

---

82) Nyerup l. c. Side 62, jvfr. dog Side 21.
83) Trykt i Rostock 1578. Jeg har ikke selv seet Bogen, men anfører

ikke allene ofte hørt af Andre, hvorledes Kongen „einen sonderlichen geneigten Willen und Wollgefallen an seinen Somoedien tragen solle"; men at han ogsaa selv havde erfaret det, da han, ved Kongens og hans Gemalindes Nærværelse i Gustrow hos hendes Fader, havde paa Slottet maatte agere Comedien om Daniel for dem. — Ei heller var dette det eneste Stykke, der blev Frederik den Anden dediceret; det var ogsaa Tilfældet med „Samsons Fængsel", hvorom nedenfor, ligesom Hegelunds „Susanne" blev dediceret til Dronningen.

Jeg kommer fra denne Digression tilbage til Hegelund og hans dramatiske og theatralske Virksomhed. Ved Slutningen af hans „Susanne" har han indført en „epilogus generalis" til dette tilligemed to andre Skuespil, om Jephta og om Abraham, hvilke vare blevne opførte samme Tid, 1576, i Ribe. Af disse var det første, der betegnes som en „latinsk tragædia Georgii Buchanani", maaskee dennes egen, latinske Original. Det andet Stykke beskrives som „en Leeg Georgii Rollenhagen, hvilken Seffren Scriffuer, Borgermester i Kolding[84]) udsatte aff Tydsk paa Dansk". Denne Oversættelse haves ikke. Af Hegelunds egne Arbeider vare der fem i det Resenske Bibliothek: om Abel og Cain, om Abraham, om Lazari Opvækkelse, om de ti Spedalske, og om den rige Mand og Lazarus. Men disse brændte med Bibliotheket i 1728.

Den næste danske Skuespil-Entrepreneur og formodentlig dramatiske Forfatter, vi skulle nævne, har man hidtil ikke kiendt som saadan. Det var Mester Albret Hansen, Skolemester i Helsingør, en Søn af Hans Albretsen, der var Biskop

---

dette efter Nyerup i Digtekunstens Historie, 2den Deel S. 16—17 hvor det hidhørende Stykke af Dedicationen er aftrykt.

[84]) Formodentlig Severin eller Søren Kiær, den Tid Borgermester og Tolder i Kolding. Om nogen Virksomhed af denne Mand i slig en Retning veed man ellers, det jeg troer, aldeles Intet.

i Siælland. Om ham hedder det i Kæmner-Regnskabet for 1580: „Efter Borgermesters og Raads Befaling er givet og foræret Mester Albret Hansen, Skolemester, for den Historia, han med sine Personer ageret nu forgangen Sommer Anno 1580, fik 15 gamle Daler." Mere har jeg imidlertid ikke fundet om ham.

Endeligen nævne vi den sidste os bekiendte dramatiske Forfatter under Frederik den Anden eller i det 16de Aarhundrede: Hieronymus Justesen Ranch[85]). Vi have trende Stykker, alle trykte, af ham, og disse, navnlig de tvende sidste af dem, ere, efter min Mening, de bedste af samtlige det sextende Aarhundredes danske Skuespil. Den første Comedie, Kong Salomons Hylding, blev skreven og efter Cantsler Niels Kaases og Biskop Peder Thøgersens „Befaling" leveret Skolemesteren i Viborg, Peder Høg, for at han skulde lade den opføre ved Christian den Fierdes Hylding i Viborg, 1584; da den vandt Bifald udgav Ranch den i Trykken[86]) Aaret efter. Jeg tør her ikke fylde Pladsen med Prøver af dette Stykke, saa lidet som af hans andet Arbeide, „Samsons Fængsel", skiøndt især dette, foruden adskillige andre Fortrin, ogsaa paa flere Steder frembyder en vel afpasset Dialog, som ellers er sielden fra den Tid; ligesom der ogsaa forekomme nogle Sange, hvilke ere værd at mærke, hvorhos der endelig fin-

---

[85]) Født 1539; han var Sognepræst i Viborg og døde 1607. Han skal selv have spillet i Stykkerne, og det den lystige Person eller Arlequin, som Wadskiær kalder det (poetiske Skueplads S. 142); han havde denne Underretning fra Christ. Erikfens Manuscript om Viborg.

[86]) Om Udgaverne af dette og de to andre Skuespil af Justesen Ranch henviser jeg til Nyerup i Digtekunstens Historie 2den Deel. Af „Samsons Fængsel" har jeg, under Udarbeidelsen af denne Afhandling, ikke kunnet faae noget trykt Exemplar, men benyttet det Haandskrift med 6 gamle Comedier (hvoriblandt „Samsons Fængsel"), som omhandles af Nyerup anf. Sted S. 123 og 136-37. Deri mangler dog, som det synes, Slutningen af „Samsons Fængsel."

des adskillige effectfulde Situationer, t. Ex. da det Huus i Gasa, i hvilket Samson er seet at gaae ind til et letfærdigt Fruentimmer, men som han har forladt ved Midnat, noget efter bliver omringet af alle Philisternes Krigsfolk, hvoraf dog Ingen har Lyst til at binde an med den frygtede Fiende, og det nu pludselig opdages, at han allerede er gaaet bort, som man tillige i det samme erfarer, med Byens Porte paa sin Ryg. Det tredie Stykke hører til en anden Genre; det hedder Karrig-Nidding, og dets Indhold er i Korthed, at en rig, men gierrig Mand (Karrig-Nidding), der synes, at der gaaer meget for meget med hiemme i hans Huus, beslutter at lukke alle Giemmer i Huset, at forklæde sig som Tigger, og derefter vandre til fremmede Steder. Dette udfører han; men imidlertid indfinder der sig en anden Betler i hans Huus, som, da Niddings Hustru klager over, at hun Intet kan give ham, efter som hun selv, skiøndt rig, maa lide Sult formedelst Mandens Gierrighed, aabner sin Tiggerpose, der er fuld af gode Ting, Mad og Viin, for hende og Huusfolkene. Hun bliver indtagen af Tiggeren, og behandler ham som sin Mand. Manden kommer nu tilbage; men hine have forandret saa meget, og paastaae alle, deriblandt ogsaa Tienestefolkene og en Nabo, med saa stor Fripostighed, at han er gaaet feil, at de tilsidst virkelig faaer ham dette indbildt, hvorefter han igien begiver sig bort for at søge sit Huus andetsteds, efter at han endnu med stor Glæde har nydt den Mad og Drikke, hans Kone af hans eget Spisekammer og Kielder har givet ham som en trængende Tigger. Hele Stykket er vist nok holdt i en lavere Sphære, men flere Steder med god Virkning; og stundom bliver Dictionen endog characteristisk og smuk, naar man kun ikke vil støde sig over enkelte Ord og Udtryk. Et saadant Sted troer jeg dog til Slutning at turde meddele:

Eubulus (en af Karrig-Niddings Naboer).

— — — —

I hafde en deylig og dydig Qvinde,
Hvis Lige neppe er at finde;
Ja vist er det en deylig Vif,
Med smucke Sæder og Spansk vorit Lif;
Hvor hun gaar, kand hun brafvere,
I Gang og Trin ret vel passere,
At Eders Hierte maa sig fryde,
I slig en Qvinde ene kand nyde.

Nidding.

Ah, I kiender icke Fru Ødeland end,
Hun har ret lærdt at bruge sin Tænd,
Hun har en Giærtarm i sin Bug,
Som Storcken og Giessen, den slemme Slug;
Sin Børn og Folck det samme hun lær;
U-mætsom og bondløs alle de er:
Tre gange om Dagen vil de hafve Mad;
Hvor skulde jeg nogen Tid være glad?
At hun er en smuck og deylig Vif,
Med Lader og Sæder, et velskabt Lif,
Det gifver mig kun passelig Glæde,
Uden hun vilde holde op at æde.

Eubulus.

O hører dog Eders Kone til rætte,
For I saa fanger an at trætte.
Hører, Jutta, Nabo'rske kiere!
Kommer end lidet nærmer here!
Hvi seer I dog saa mager ud?
Med blege Kinder og runcken Hud?
Eya, hvad I er meget forvend,
Frem for det første jeg eder kiend'.

Jutta (Karrig-Niddings Hustru).

Min gode Eubule og gamle Ven,
Mon I saadant paa mig kand kiend'.

Ja, ja, min Nidding lafver det saa.
Som I vel veed og kand forstaa;
Hvor Sult og Hunger er i Gaarde,
Der maa Deylighed staae uden faare;
Thi den rette Aarsag til Deylighed
Er Æde og Dricke, som hver vel veed.

Nidding.

En Slug, en Fraadtzer er altid mager,
Det er hendis egen Mafve, hend' plager;
At hun seer ud saa gusten og bleeg,
Er tør og gastig som Barck paa Eeg,
Vulder hin mange kræsne Rætter,
Med hvilke hun sig daglig mætter,
Fraadtzer og fylder op og ned;
Det er Aarsag, som hver vel veed;
Thi en Fraadtzer blifver aldrig feed;
Der har Eubule min Besteed.

Jutta.

Gud naade mig fattig, hungrig Qvinde!
Mine kræsne Rætter faar jeg at finde;
Det er min Last, som jeg nu klager,
Sligt i min Mund som intet smager;
Ja, vil det sige til Bond og Grund,
At sligt gaaer langt uden min Mund.

Men hermed standser ogsaa det Gode paa dette Sted, som allerede de næste Repliker af Niddings Tyende udviser:

Beengiær.

Fanden maa tiene i den Gaard,
Hvor Nøglen hænger ved Mandens Laar.
Hvor Manden skal tappe og Mad tilreede,
Der skal hans Tiund' ei blive feede.

Knap.

End meer den slemme sultne Knar
Har Nøglen til vort Mæske-Kar.

Det er kun lidet, som jeg endnu har at føie til hvad jeg allerede har anført om de ældre Skuespil. I de alvorlige blandt disse søgte man ved adskillige Midler at bringe en Afverling, snart ved meer eller mindre vel anbragte Sange, Oder o. s. v., og snart ved Indførelsen af en comisk Person, der imidlertid ikke havde nogen Indflydelse paa Stykkets Handling eller Gang. Fremdeles ledsagede man Stykkerne med Prologer og Epiloger, undertiden flere under forskiellige Former, rimede Beretninger om Stykkernes Indhold m. v. I Prologerne indeholdtes ogsaa ordentligviis Erindring til Tilskuerne om at sidde stille og høre vel til, i Epilogerne Tak for at Tilskuerne havde siddet stille og hørt opmærksomt til, samt, t. Ex. i Hegelunds „Susanne", Tak til

— — alle dem, som disse Dage
Med vore Personer havde Umage,
Dennem at udklæde og staffere —

Heraf seer man tillige, at Acteurerne vare costumerede, og i adskillige af Skuespillene findes ogsaa, ved Person-Fortegnelserne, angivet den Dragt, de skulle være iførte, eller de Vaaben m. v., som de skulle have i Hænderne. At ogsaa et Slags Theater blev indrettet eller oprettet, seer man af den forhen anførte Bestemmelse i det viborgske Skolereglement, at Alle skulde være tilstede og hielpe „ad theatri exstructionem"; men ligesom der ikke kunde være Tale om noget særligt, ene dertil bestemt Locale, som i Paris og London, hvorimod Skuespillene opførtes snart paa Raadhuset eller i Raadhuus-Gaarden, snart paa Kirkegaarden eller i Slotsgaarden: saaledes var der endnu mindre at tænke paa Coulisser, Decorationer, Scene-Forandring o. s. v., og naar Prologus i „Salomons Hylding" siger;

I spotter os ikke, vi ringe Klærke,
Men agte hvad vi forgive (foregive) og mærke:

Den Bygning kaldes Hierusalem,
Her holder Kong David Huus og Hiem;
See der hiin skiøn og deilig Zion;
Her staaer og Israels Kongelig Thron;

saa var dette ikke mere Theater-Virkelighed, end det Følgende:

Vaag op, Kong Davids Psalter og Harpe,
Med liflig Røst og Strenge skarpe!
Vaag op, Du himmelske Herre-Skare!
Tag nu Salomons Hylding vare! o. s. v.

Vi have hidtil talt om danske Skuespil og Skuespillere i Danmark i det 16de Aarhundrede[87]; vi have endnu kun lidet at tilføie om Skuespil, opførte her paa hiin Tid i udenlandsk Sprog eller af Udlændinger, om hvilke Gienstande, der forhen Intet har været bekiendt.

I de oftere nævnte Helsingørske Kæmner-Regnskaber hedder det, for 1579[88]: „End efter Borgermesters og Raads Befaling er givet Cajus Organist[89]) og ham blev foræret for hans Umage, han agerede en tydsk Spil[90]) eller Comoedie 20 Mk. Som det nu er synderligt nok, at der alt dengang blev givet tydske Forestillinger her til Lands, saa vil man dog uden Tvivl endnu studse mere ved i Kæmner-Regnskabet for

---

87) Det kan dog endnu bemærkes, at der i Resenii bibliotheca p. 206 nævnes: „Løgns og Sandheds Trætte“, Comoedie af P. Hansen 1592. Hr. Conferentsraad Werlauff, som har havt den Godhed at giore mig opmærksom herpaa, har tilføiet den Hypothese, at denne Peder Hansen kunde være den samme som forekommer i Worms Lexicon 1ste Tome S. 506.

88) Der er egentlig to for dette Aar, et aflagt af Frederik Leiel, for Tiden fra St. Thomæ Dag (21. Decbr.) 1578 til 12. Juli 1579, da han traadte ud af Raadet, og det andet, aflagt af Mads Laursen, for den øvrige Tid. Hvad ovenfor anføres i Texten findes i Leiels Regnskab.

89) Han heed Cajus Smedicken, og var Aaret forud, 1578, forskreven fra Husum, da den forrige „Orgelmester“ i Helsingør var død.

90) Spiel, Skuespil.

1585 at finde, blandt flere Anførseler om Reparations-Arbeider paa Raadhuset: „gliffuet for att lade ferdige (istandsætte) thett Planckewerck imellem Lauritz Schriffuers [91]) og Raadhuß Gordenu, som Folck red (rev?) neder thend Tid the Enngelske lechte (legede) i Raadhus Gordenn 4 Sk.“ Om dette sidste, der i øvrigt er lige saa eneſtaaende i Regnskaberne [92]), som det Nysanførte om den tydske Comedie, maa jeg tale noget nærmere.

Tieck [93]) omtaler et Aar 1620 udkommet Bind af en Deel paa Tydsk oversatte Skuespil, hvis Titel han anfører saaledes: „Engländische Comedien und Tragedien, das ist: Sehr schöne, herliche und auserlesene geist- und weltliche Comedi- und Tragedi-Spiele, sampt dem Pickelhering, welche wegen ihrer artigen Inventionen, kurtzweiligen auch theils wahrhafftigen Geschicht halben, von den Engelländern in Deutschland, an Königlichen, Chur- und Fürstlichen Höfen, auch in vornehmen Reichs-, See- und Handelsstädten seynd agirt und gehalten worden, und zuvor nie in Druck außgangen. Anjetzo allen der Comedi Liebhabern und Andern zu lieb und gefallen, dergestalt in offenen Druck gegeben, daß sie gar leicht darauß Spielweiß wiederum angerichtet, und zur Ergetzligkeit und Erquickung des Gemüths gehalten werden können“. Herved bemærker Tieck, at der saaledes her er Tale om Personer,

[91]) Byskriveren, der boede i en Afdeling af den vidtløftige Raadhuus-Bygning.

[92]) Jeg har giennemgaaet disse Regnskaber fra det første Aar, for hvilket de endnu haves, 1556 indtil 1600 incl.; see i øvrigt om dem Danske Mag. 3die Række, 2det Binds 3die Hefte, hvor jeg har meddeelt det for 1577, med en Deel især sammenlignende Anmærkninger.

[93]) I Fortalen til Deutsches Theater, 1ster Bd. S. XXIII ff. — Jvfr. ogsaa Bärensprung Materialien zu einer Geschichte des Theaters in Meklenburg-Schwerin, i Jahrbücher des Vereins für meklenburgische Geschichte und Alterthumskunde. 1ster Jahrg. 1836 S. 87 ff.

som giorde Skuespilkunsten til deres Kald, men føier ogsaa strar hertil det Spørgsmaal: „Men hvem vare de? Skulle vi, efter ovenstaaende Titel, antage dem for virkelige Englændere? Eller var det unge Tydske fra Hansestædernes Contoir i London, eller Eventyrere, der bragte hine Oversættelser af de meest populære Skuespil til os (Tydskland)?" Han tillægger endnu, at det ei heller var umuligt, at Yndere af Skuespilvæsenet paa Speculation reiste til London, og vendte tilbage med et Forraad af Manuscripter og indstuderede Roller, og saaledes forsøgte deres Lykke i Tydskland; samt at det synes, at de behagede overalt; at Magistraterne i Stæderne kom dem og sildigere Trouper festligen imøde; saa og at en af de ældste Skuespillere, som findes navngiven, Lassenius (der formodentlig var i hiin Troup, da han spillede omkring 1600) siden blev Doctor i Theologien og dansk Hofpræst[94]). I det mindste nogle af disse Tvivl, hvilke man, som det synes, endnu ikke er kommen ud af i Tydskland, lade sig uden Tvivl opløse ved den ovenfor meddeelte Post i det helsingørske Regnskab om Anvendelsen af 4 Sk. paa at sætte et omstyrtet Plankeværk op igien; thi at de „Engelske", som der omtales, og som maa have været Skuespillere, have været virkelige Englændere, lider vel ikke nogen Tvivl, og da der tillige ingen Anledning er til at antage, at Englændere her i Landet have spillet paa Tydsk, maa man formode, at deres Forestillinger, i alt Fald paa den Tid, virkelig ere givne paa Engelsk; Noget, som de med saa meget mere Held kunde giøre i Helsingør, som en stor Mængde Englændere og Skotter samt Descendenter af saadanne vare nedsatte der i Byen; ei at tale om at der stadigen

[94]) Det var maaskee en Misforstaaelse og Sammenblanden med en Anden, muligen med den Johannes Lassenius, der omtrent 1670 var Hofpræst hos Ditlef Rantzau, Statholder i Holsteen, om hvem Worms og Nyerups Forfatter-Lexica kunne eftersees.

sandtes Skibe fra disse Nationer paa Rheden, saa og at adskillige Andre, f. Ex nogle af Kiøbmændene, som dreve Handel paa England og Skotland, og de Mænd, der vare ansatte ved Øresunds-Tolden, m. Fl., forstode dette Sprog. Hertil kom endnu, at, paa en Tid hvor Skolecomedierne dog hist og her, eller nu og da, opførtes paa Latin, maatte Mange være vante til som Tilskuere kun at følge med Stykket saavidt det lod sig begribe af Acteurernes Miner og Gesticulationer, uden at forstaae selve Ordene. Ogsaa forklare de ovenfor nævnte Omstændigheder, hvorledes en engelsk Skuespiller-Troupe kunde falde paa at søge Helsingør, og det allerede omtrent 15 Aar førend de vides at være komne til Tydskland. Danmark og Helsingør vare hine søfarende Nationer vel bekiendte[95]); disse vidste, at endeel af deres Landsmænd opholdt sig eller boede der; ja selv om de agtede sig til Tydsklands, Englænderne ogsaa vel bekiendte østersøiske Handelssteder, var den naturligste og formodentlig mindst bekostelige Vei[96]) en Søreise, hvorved de kom giennem Øresundet og

---

[95]) Man kommer her halvt uvilkaarligt til at tænke paa Hamlets Elsenor og dettes Castle, paa de omvankende Skuespillere, som spillede sammesteds for den melancholske Prinds og hans kongelige Forældre o.s.v.; skiøndt alt dette neppe, naar alle Omstændigheder overveies lidt nærmere, vil frembyde noget Argument i Henseende til vor Materie.

[96]) Efter Tiecks Beretning, anf. St. S. XXIII, skulle engelske Skuespil-Trouper ogsaa stundom i hine Tider have begivet sig over til Nederlandene, ligesom og Johan Sigismund af Brandenburg 1614 lod hente „et Compagnie Comoedianten" fra England og Nederlandene. Jvfr. og Bärenburg, anf. Sted S. 87, hvor der findes aftrykt et Andragende af 31. Marts 1606 til Magistraten i Rostoch, i hvilken By slige Acteurer havde ageret en Tid lang „med deres Musik, geistlige og verdslige Historier, Comoedier og Tragoedier", om at erholde et Vidnesbyrd om deres Forhold, hvilket Andragende findes underskrevet: „Gehorsame Marggrefen von Brondenborgk Diener, Engelsche Commedianten", og saaledes viser, at denne Fyrste alt før 1611 havde en slig Troupe.

saa der benyttede sig af de anførte gunstige Omstændigheder til ogsaa underveis at skaffe sig en Fortieneste. Mærkelig er iøvrigt tillige den Iver, hvormed i det helsingørske Tilfælde denne Forlystelse er bleven søgt, som det synes, ogsaa af den lavere Almue, saa at det endog er gaaet ud over Raadhusets Plankeværker.

Der staaer endnu ikkun tilbage for mig, overeensstemmende med hvad jeg allerede foran har anført, at forsøge paa her samlet at meddele de Oplysninger, jeg har kunnet sanke sammen om de førnævnte twende helsingørske Dramatikere, Hans Christensen Sthenius og Albret Hansen. Den Sidste, Albret Hansen, vil jeg først omtale, da det kun er lidet, man veed om ham, og jeg ikke kan tilføie noget betydeligt. Han var en Søn af Superintendenten i Siællands Stift, Hans Albretsen, og blev 1576 [97]) antagen til at være Skolemester i Helsingør fra Michelsdag. At han giftede sig i Helsingør, seer man af Kæmner-Regnskabet for 1578, hvori der er opført 10 Mk. til 4 Fierdinger Oreklød, i Alt 20 Lpd., som bleve ham forærede til hans Bryllupskost. 1580 agerede han, som anført, en „Historie", „med sine Personer" (Disciple) i Helsingør. I 1581 bleve han og Hans Christensen „vocerede" til Kiøbenhavn, „promoverede" og fik „gradum magisterii", i hvilken Anledning Byen forærede dem tilsammen 3 Rosenobler, Stykket beregnet for 4 gamle Daler, altsaa 24 Mk. (12 Specier) i Alt. Samme Aar var han syg og „under doctore", og fik af Byen paa Grund af denne sin Sygdom 20 Mk. Endelig forlod han ogsaa i dette Aar Rectoratet og Byen og blev Sognepræst til Nicolaikirke i Kiøbenhavn. I Aaret 1591 blev han Biskop i Aarhuus og døde 1593 som saadan.

---

97) See de Helsingørske Protocoller, Session den 18. Septbr. 1576.

Trykte af ham haves ikkun en „Trøste-Prædiken" over Kong Frederik den Andens Død, og nogle „Bededags-Prædikener".

Hans Christensen Sthenius kalder sig stadigen Roschildensis, og dette maa være Hiemmel for at han er født i Roeskilde Kiøbstad. Hans Fødselsdag var, som han selv anfører[98]), den 25. Novbr., og Aaret skal, efter Worm[99]), have været 1544. Om hans Forældre veed man Intet, uden at de døde i hans Ungdom[100]). Efter Hans Christensens egne Ord maa man antage, at Christoffer Walckendorff har taget sig endeel af ham, skiøndt det ikke engang kan sees, om dette har været i hans unge Dage[101]). Af et Sted i et

98) I „En liden Vandrebog, indeholdendis atskillige smucke Bønner oc trøstelige Sange" o. s. v. Af de forskiellige Udgaver har jeg benyttet den i Christiania 1659 udkomne. Heri findes og: „En liden christelig Betractelse paa min Fødsels Dag, som er den 25 Novbr., paa huilcken S. Catharina Dag falder, ætatis 44."

99) Forfatter-Lexicon, under Sthenius. Hvilken Hiemmel han har havt, veed jeg ikke. Hvis det Anførte forholder sig som han siger, maa den i forrige Anmærkning ommeldte „liden Betractelse" være skreven i 1588.

100) See den for nævnte „Betractelse".

101) „En Predicken Cæcilii Cypriani — — item den 91de Davids Psalme, met en smuck Vdleggelse oc Forklaring, alle Christne i denne farlige næruerendis tid saare nyttelige; vdsatte oc fordanskede aff Hans Christensøn S. Roschild., Predickere vdi Helsingør. Anno 1578"; er dediceret til Walckendorff, og siges der i denne Dedication bl. m.: „Dette mit ringe Arbeide, min fromme Her Rentemester, gunstige Herre oc Fadder, ville jeg lade vnder Eders E. V. F. Naffn vdgaa, at jeg der met kunde i nogen maade beuise mig mod Eders E. V. F. tacknemmelig for mange Eders F. Velgierning, som mig vuerdig aff Eders F. ere beuisede" o. s. v. Af Ordene „min Fadder" maa man i øvrigt ikke slutte, at Christoffer Walckendorff har staaet Fadder til ham; thi saaledes nævnes f. Ex. i Fortalen til Ligprædikenen over Mette Ulfstand, hvorom i den følgende Anmærkning, ikke blot hans daværende Superintendent M. Mogens Matzson som „min Fadder, Herre oc gode Ven"; men ogsaa Fru Hildeborg Grubbe, Sigvard Grubbes Hustru (til disse Ægtefolk er denne Prædiken over deres „Moder" dediceret) kaldes

andet af hans Skrifter [102]), hvor han omtaler et Riim, han havde seet paa et Beenhuus „in Germania", kan man see, at han har reist udenlands. Naar Worms Udsagn om hans Fødeaar er rigtigt, maa han imidlertid være kommen til Embede, og det et ikke ubetydeligt, i en meget ung Alder; thi i den foran ved en anden Leilighed [103]) nævnte „Trøste-scrift for christelige Forældre, naar deres Børn blive syge eller døe", siger han selv, i Dedicationen til Frederik Leiel og dennes Hustru, der er underskrevet den 21. Februar 1581, at det da var 15 Aar siden, at han blev kaldt „for en Skole-mester hid til denne By", altsaa i 1565 eller 1564, paa hvilken Tid han, som født i 1544, kun var 20 eller 21 Aargammel. Allerede den 12. Juli 1566 blev han, i Følge de helsingørske Protocollers Udviisende, paa Byens Raadhuus af Borgermester, Raadmænd og Byfoged samt Sognepræsten og en Deel af Borgerne, hvis Navne anføres i Protocollen, antagen til Capellan i den hidtilværende Capellans Sted, der havde opsagt sin Tieneste. Med dette Embede forenede han snart igien, fra 6. Novbr. 1570, sit forrige, i det han da antoges til Skolemester i Byen, „at giøre Tieneste baade i Skolen og Kirken" mod aarlig Løn 60 Mk. dansk og i Stedet for Kost 75 Mk. dansk, hvorhos han tilsagde, hver Løverdag Efter-middag „at synge Discant" med Ungdommen og Børnene i Choret til Aftensang, hvorfor han aarlig skulde have 15 Mk. Skolemester- eller Rector-Tienesten fratraadte han igien i 1574;

---

der „min kiere Fadderske". Meningen er vel snarere, at de om-meldte Personer have staaet Fadder til hans Børn, eller været Fadder med ham.

[102]) En Liigpredicken — — holden den 16. Dag Maii Anno 1602 offuer — — — Fru Mette Bilfstands Ligs begraffuelse. Kbhvn. (Dedi-cationen er dateret 20. August 1603. I det Kongelige Bibliotheks Exemplar mangler Slutningen af Bogen.

[103]) See Side 457.

men vedblev at være Capellan indtil 1583, da han blev kaldet til Sognepræst i Malmø, hvilket Embede han, som før bemærket, endnu beklædte 1603. Om der senere er foregaaet nogen Forandring i hans Embeds-Stilling, eller naar han er død, veed jeg ikke. I Aaret 1567 giftede han sig; thi i det helsingørske Kæmner-Regnskab for dette Aar anføres 20 Mk. „rund Mynt" for en feed Stud, der blev ham foræret, da han skulde giøre sin Bryllupskaast; i dette Ægteskab havde han 16 Børn, hvoraf dog otte døde deels i 1580, deels i de nærmeste Aar før dette [104]).

Han nød stor Yndest hos dem, han kom i Forhold til, og efter de Egenskaber, Lyschander tillægger ham [105]), var dette intet Under; thi herefter var han særdeles bevandret i de verdslige og geistlige Videnskaber, havde stor Forstand, var udmærket ved Sædelighed, hvorhos han var behagelig i Omgang, en fortræffelig Taler og Digter, heldig Oversætter o. s. v. Disse gode Egenskaber, eller en Deel af dem, maa han dog virkelig have besiddet, allerede efter hans Skrifter at dømme, om just ikke i den Grad, som Lyschanders Ord tyde paa.

---

[104]) I den før nævnte „Christelige Betractelse" o.s.v. i Vandrebogen hedder det:

„Mit Ecteskab haffver Du velsignet ocsaa
Oc forlænt mig med sexten Børn, store oc smaa.
I Helsingør hvilis de otte deris Been,
Ere vel henfløtte fra Sorrig oc meen;
En Graffskrift lod jeg der offver dem sette,
Saa liudendis som her efter følger dette:

Denne Gravskrift, paa 16 Linier, anføres dernæst med en latinsk Underretning om, at den er sat den 9. Septbr. 1580.

[105]) I hans „de scriptoribus danicis libellus" (Westphalen: monumenta cimbrica Tom III. p. 470), hvor han beskrives saaledes: „Vir in divinis literis et secularibus præclare versatus, in habendis ad populum concionibus magnæ existimationis, ingenio clarus, moribus spectabilis, et conversatione festivus ac affabilis, orator et poeta insignis, interpres industrius et felix."

Som Digter t. Ex. vilde han nu neppe blive regnet blandt de fortræffelige. Derimod har han sikkert nok været „conversatione affabilis"; for ikke at tale om hans Forhold til Walckendorff og Sigvard Grubbe, samt dennes Hustrue, som vi foran have berørt, sees det, at han, da han boede i Helsingør, har staaet i særdeles god Forstaaelse med samtlige Byens Magnater: han skrev saaledes som alt foran omtalt[106]), et Bryllupsdigt, da Borgermester og Tolder Henrik Mogensen indgik sit andet Ægteskab; til Frederik Leiel og hans Hustru dedicerede han, som ligeledes omtalt, et Værk; og tilskrev endvidere den meget formaaende Frands Lauridsen eller Skriver, som vi oftere have omtalt, en anden Bog[107]). Ja, selve Helsingørs By synes han at have dediceret en Samling af Bønner eller Psalmer; thi paa anden Maade kan det neppe forklares, naar det i Kæmner-Regnskabet for 1571 hedder: „Hr. Hans Christensen, Capellan og Skolemester her i Helsingør blev med foræret, fordi han har udsat og ladet paa Tryk udgaae Bede-Bøger og andet Nyttigt, siden han kom hid, denne Menighed til Ære, 36 Mk." [108]). Naar nu hertil kommer hans Virksomhed i Skole og Kirke, og den dog altid mere usædvanlige Fornøielse, han ved Opførelsen af Skuespillene forskaffede Byens Indvaanere, saa er

[106]) Side 476 Anm. 79.

[107]) Pianum exercitationum l. I. ad Franciscum Scribam Hafn. 78. see Lyschander l. c. Det har lige saa lidet været mig muligt at faae denne Bog at see, som det oftommeldte epithalamium, skiøndt ogsaa hiint vilde have megen Interesse for mig. Formodentlig existerer der ikke heller deraf nu noget Exemplar.

[108]) Dette Skrift har jeg intetsteds seet anført. Sandsynligviis er det nu ikke til. Her kan i øvrigt af Regnskabet for 1572 endnu Følgende maaskee fortiene at mærkes: „Item kom hid til Byen en fremmed Karl af Tydskland, en Astrologus, havde nogle Tavler, vare giorte om Himmel-Løb og skrevne denne By til Foræring, som dog intet var synderligt at ansee; blev samme Karl foræret, som jeg (Kæmneren) gav ham paa Byens Vegne, og han beholdt selv sine Tavler, 4 Mk."

det ganske begribeligt, at han var særdeles vel anskreven i Helsingør. Foruden de flere Beviser herpaa, vi allerede i det Foregaaende leilighedsviis have ommeldt, kunne vi her endnu bemærke, at der i Regnskabet for 1583, i hvilket Aar han forlod Helsingør, findes under 22. Mai: „Efter B. og Raads Befaling givet Magister Hans Christensen til en venlig Forœring for hans lange Tieneste, en Portugaløser eller 33 Mk.“

Jeg skal ikke tilføie videre om Hans Christensens Skrifter, end at ogsaa disse i sin Tid vare meget afholdte; saaledes ere adskillige af dem flere Gange oplagte, og den før nævnte Vandrebog sees i en Tid af 14 Aar at være trykt tre Gange, i alle de tre nordiske Riger: i Christiania 1659, i Kiøbenhavn 1666 og i Lund 1673, og det uagtet det ikke kan betvivles, at der jo maa have været tidligere, nu ubekiendte Udgaver af Bogen, ligesom der og i et Slags Epilogus til den siges:

Jeg hedder Vandrebog, oc det med rette — —
Jeg vandrer fluren til Land oc Vand,
Jeg findis baade hos Qvinde oc Mand,
Etlich tusind Exemplaria, som Du seer,
Ere trycte af mig baade her og der, o. s. v.

Hans fleste Skrifter har jeg i det Foranstaaende havt Leilighed til at nævne, og de faa, som det ikke er Tilfældet med, kan man finde i Worms og Nyerups Forfatter-Lexica. Kun skal jeg, for dog ogsaa at give en Prøve af hans Taler, her slutte med at anføre et Sted af hans Liigprædiken over Mette Ulfstand, saa meget hellere, som det tillige fører vor Tanke tilbage paa den Virksomhed hos ham, for hvis Skyld han overhovedet er bleven omtalt saa meget i denne lille Afhandling [109]).

[109]) Denne Prædiken afviger i øvrigt i det Hele en Deel fra den sædvanligere Art af de ældre Liigtaler, der næsten kun give Skriftsteder og Stamtavler.

„Til det fierde, siger Moses, vi fortære vore Aar lige som en Snack. — — Eller lige som it Fabel, Spil eller comædia bliffuer agerit. — Vdi saadanne Comædi-Spil der skickis en til en Konge, hand gaar met en smucker Sammetz eller Floyels Kiortel paa Oc en Guld Kiæde om Halsen; En anden skickis til en Raadsherre, den tredie en Krigshøffuitzmand, en anden en Jomfru, en Tienere oc Suend, en Bonde, oc saa hen ad. Saa kommer huer frem, at tale oc udsige sin Legse oc Rim. Naar Legen er nu udspillet, legger huer sine Klæder oc Habit fra sig oc gaar til Skolen igien, oc ere arme fattige Peblinge, som de vaare før. Saa deler oc Gud sine Gaffuer vd iblant Mennisken; den ene gior hand til en Herre, den anden til en Suend; huer gaar i sin Habit oc Leylighed herfor, lige som en Persona scenica vdi Comedier; naar hand haffuer forrettet oc bestillet sin Actum, saa er det vde med hannem, oc kommer en anden vdi hans sted; hand legger saa sin Habit og Embedsklæder fra sig, oc mand fører hannem vdi en Ligskiorte oc Jordelagen igien, oc følger hannem til den sorte Skole, det er: til Jorden, oc hæller paa hannem met Skoul oc Spade."

Anmærkninger.

Til Side 411.

„**Hoitkevogne**". Først efterat det her berørte Sted var trykket, er jeg bleven gjort opmærksom paa, at dette Ord kunde trænge til en Forklaring. Naar jeg forhen saae det Brev, hvori Ordet findes, og hvorpaa jeg havde tænkt ved her at benytte det, havde jeg derved altid forestillet mig en bedækket eller lukket stadselig Vogn, saaledes som disse kiendtes og brugtes her i Riget, allerede en Tid for Frederik den Andens Regiering, og det forekom mig, at jeg et eller et Par andre Steder havde seet det samme Ord i en Forbindelse, som ledede mig paa denne Forestilling. Men da jeg søgte efter hvor jeg troede at kunde finde Hiemmelen til min Forklaring af Hoitkevogn, var det mig ikke muligt at træffe nogen saadan, ligesaa lidet som jeg i Lexica har kunnet faae fat paa noget tilstrækkeligt etymologisk Underlag for den mulige Betydning af hiint, sandsynligviis hollandske eller nedertydske Ord. Jeg har troet helst at burde lade aftrykke hele det omberørte, korte Brev, hvori Ordet benyttes:

„Johann Jellesenn[1]) fick Breff som effther følger."

Frederich. Vor synnerlig Gunst tilfornn! Wii bede Etther och begiere, atti wille bestille oc lade giøre till wortt Behoff enn liiden Høitkewogenn, att sex Personer ther vdi kann fare, och J thennd paa thet allersmöckiste met ald sin Tilbehøringh oc Redschaff wille lade ferdig giøre, och nar same Wogenn er rede, J tha wille sticke Oss thennd ind for Helsingor. Huad thend kommer at koste, wille Wii Etther til Tacke lade betale, och Etthers Wmagh nadigst bekiennde. Datum Kiøpnehaffn thennd xii Dag Augusti Aar etc. 66[2]).

---

[1]) Johan Jellesen Falckner var Kiøbmand i Amsterdam, og havde hyppigen Forretninger for og Bestillinger fra Kongen. Hans Søn nedsatte sig 1570 i Danmark.

[2]) Tegnelser Nr. 9, fol. 8.

Hvad jeg forresten har samlet sammen om de flere Slags Vogne, som brugtes i Danmark i det 16de Aarhundrede, samt om de Gienstande, som dermed staae i nær Forbindelse, det tør jeg ikke her give mig til at fremsætte, men maa bevare det for en anden Leilighed.

Til Side 436.

Med Hensyn til Sagen mod Jacob Ulfeldt og hans tvende Ledsagere paa den diplomatiske Reise til Rusland, bør dog endnu bemærkes, at Kongen ved Brev af 16. Juli 1579 [3]) tilkiendegav dem (som deri siges af Rigsraadet at være dømte for Forsømmelse af deres Instrux paa bemeldte russiske Reise), at Kongen, for Raadets Forbøns Skyld havde ombraget den Tiltale, der kunde haves imod dem, saa de og Arvinger skulde blive fri og utiltalte i alle Maader; og at Kongen herefter, som tilforn, vilde være dem en naadigst Herre og ikke tillægge dem nogen ydermere Misgunst. Imidlertid optoges Jacob Ulfeldt dog ikke igien i Rigsraadet, ligesom Dalum Klosters Lehn blev ham frataget.

[3]) Siællandske Registre Nr. 12, fol. 368—69. Mit Udtrag af Brevet har jeg overseet, da det foran om Jacob Ulfeldt Anførte blev nedskrevet.

En dansk Kogebog
fra det 14de Aarhundrede,
medbeelt
af
C. Molbech.

I min 1826 besørgede Udgave af „Henrik Harpestrengs Lægebog fra det 13de Aarhundrede", efter et forhen utrykt Pergamentshaandskrift i det store Kongelige Bibliothek, findes tilsidst en kort dansk Kogebog („libellus de arte coquinaria") i 25 Artikler, der ligeledes slutter bemeldte Haandskrift, hvilket uden Tvivl tilhører Slutningen af det 13de, eller Overgangen til det 14de Aarhundrede. For nogle Aar siden kom jeg i Besiddelse af adskillige gamle Pergamentsbreve, hvorinblandt ogsaa fandtes 5 Blade af et dansk Haandskrift paa Pergament i Octav eller ganske liden Qvartformat. Ved at undersøge samme erfaredes, at de indeholdt, paa den første Side Slutningen af et Lovstykke, som er trykt i K. Anchers danske Lovhistorie II. S. 548—49; og paa de øvrige 9 Sider en Kogebog paa Dansk i 29 Artikler, uden Overskrift til disse og uden Hovedtitel; for Resten i Affattelse, Skrivemaade og Udtryk meget lignende det nysomtalte Tillæg til Harpestrengs Lægebøger m. m. Man kan bl. a. dog bemærke den Forskiel, at i Stedet for det i sidstnævnte hedder i enhver Forskrift: *Man* skal takæ, siuthæ, skæræ o. s. v. bruger den nedenfor aftrykte Kogebog allevegne Fleertallet: *Mæn sculæ*.

Sprogformen i samme kan antages for lidt yngre end den, vi finde i bemeldte Tillæg til H. Harpestreng, og den Lov-Codex, hvori man paa en saa usædvanlig Maade har benyttet nogle overskydende Pergamentsblade, er formodentlig skrevet i første Halvdeel eller henimod Midten af 14de Aarhundrede*); ligesom ogsaa Kogebogen ikke allene er fra samme Tid, men skreven med samme Haand, som bemeldte Lovstykke. Ved nøiere Sammenligning af begge Haandskrifter bliver det tydeligt, at det sildigere er en fornyet, i enkelte Artikler noget afvigende og tillige forøget Recension af den samme libellus de arte coquinaria, som i Henrik Harpestrengs Lægebog har fundet en rimeligere Plads, end i en Lov-Codex. Som det pleier at gaae, er ogsaa den nyere Recension og Afskrift hist og her bleven mindre correct, end den ældre. Imidlertid fortiener dog disse Blades Indhold at bekiendtgiøres, ikke allene som en lille Tilvært til vore gamle Sprog-Mindesmærker; men som et yderligere Bidrag til Kogekonstens Historie i Middelalderen, og navnlig dens Tilstand i Danmark for 500 Aar siden; saa meget mere, som, endskiøndt deres Indhold vel for en stor Deel stemmer overeens med den ældre „ars coquinaria“, ere dog adskillige Retter i begge Haandskrifter ikke de samme. Det yngre afgiver desuden et interessant Bidrag til Oplysning af det ældres Historie og Beskaffenhed. Man seer, at den, efter vor Maalestok meget ubetydelige ars coquinaria i hiin Codex af Henrik Harpestreng, i sin Tid har circuleret i Afskrifter og i nye, forøgede og forandrede Recensioner.

Af begge Skrifter erfare vi, at en betydelig Deel af det 13de og 14de Aarhundredes Kogekunst har bestaaet i Tillav-

*) Dette finder ogsaa Bestyrkelse deri, at ovenmeldte Lovstykke, som Schlegel har villet tillægge Christoffer I. (see Skand. Litt. Selsk. Skr. 1836 S. 311), efter Hr. Etatsraad Kolderup-Rosenvinges Mening, bør tillægges Christoffer II.

ning af Saucer og adskillige Arter af krydret Lage eller Sylte (Salsa), hvori man har nedlagt stegt Vildt, som paa denne Maade i flere Uger kunde holde sig; eller hvilke man har anvendt som Dyppelse til Kiød eller Fisk. Kiødsuppe, og overhovedet Sobemad, omtales derimod i ingen af disse Kogebøger; heller ikke indeholde de egne Forskrifter angaaende Stegning eller Kogning af Vildt, Oxekiød, grønt (grønsaltet) Flesk, Vildgæs og Fisk, der blot nævnes som brugelige Madvarer. De meddeelte Forskrifter gaae derimod især ud paa forskiellige Tillavninger af Høns, saa vel kogte, som indbagte, eller i Posteier, og i Fricassee; samt paa at tillave adskillige Slags Mandelmelk og Mandelsmør, og nogle faa Bi-Retter eller Efter-Retter af Melk og Æg (f. Ex. „Hwitmoos" og „Kaliis", Harpestreng Nr. 15. 16; „spæckæt Melk" og „blommet Melk", nedenfor Nr. 13. 14. 15.). Om egentlig Kage og Bakkelse forekommer her aldeles intet.

Det kan i øvrigt ikke være os paafaldende, at begge vore ældste Kogebøger, som dog ganske udelukke Forskrifter for de simpelste og daglige Retters Tilberedning, indeholde saa faa Artikler. Man vil let kunne overbevise sig om, at Kogebøger blive kortere og mere indskrænkede, jo ældre de ere; og det er forholdsviis ikke saa lidt, at begge Haandskrifter tilsammen give os et Antal af nogle og tredive Forskrifter fra det 13de og 14de Aarhundrede. Vi have desuden Anledning til at antage saa gamle culinariske Haandskrifter for Sieldenheder i ethvert Land. I det mindste er det ikke lykkedes mig, i nogen Codex af medicinsk, physisk eller oeconomisk Indhold paa det Kongel. Bibliothek, der naaer saa høit op i Tiden, at opdage et Tillæg af den Art. I det hele betydelige Antal af gamle medicinske Haandskrifter, som Bibliotheket besidder, findes kun een plattydsk Lægebog fra Slutningen af det 15de eller Begyndelsen af det 16de Aarh. (ældre Kgl Saml. 1659. 4to),

blandt hvis Indhold tilsidst ogsaa forekommer en Kogebog; men denne nærmer sig allerede ved sin større Vidtløftighed og endnu mere ved Retternes Art og Tillavning, den nyere Tids Brug, og skiller sig væsentlig fra de her omhandlede Bidrag til den danske Kogekonst, som den var for fem Aarhundreder siden.

---

(1) Mæn sculæ takæ en ren disk[1]) mæth walnutæ kiarnæ. oc en æggi scal full mæt salt, ac en æggi scal full mæth hæt watnæ oc latæ thæt samæn i en hieth murtær, oc stampæ thæt wæl, oc writhæ thæt gömæn eth linnæth klæthæ, thæt hetær enskyns oli.

(2) Mæn sculæ lætæ almandærs kiarnæ[2]) i hæth watnæ, swo at mæn mughæ skylæ thæm, oc sithæn the ær renæ görthæ thyrræ thæm yuær glöthæ i et hæt klæthæ, oc stampæ thæm i en murthær. oc writhæ thæræ most af. thæn oli ær goth til al kyns math.

(3) Mæn sculæ latæ mialk thær görth ær af almandæl kiarnæ warmæ i en grytæ vp a hetæ glöthæ. oc lathæ thær til safran wæl stampæth oc salt oc littæ ædik. swa at thæt ma löpæs vt a eld[3]). oc latæ thæt alt samen i en posæ. æssæ[4]) en wox posæ. oc hængæ vp a en naglæ til thæssæ watnæ ær alt af siknæt[5]). oc latær thær sithæn hunnung til. oc sla ther sithæn af et got smör.

---

[1]) *Disk*, et Fad.
[2]) Mandelkiærner. (I H. Harpestrengs Codex: *ammandæls* Kiærnæ.
[3]) *löpæs*, løbe sammen, skiørnes. „Oc gör thæt heet alt til thæt thiuknær." H. Harpestr. Codex (see nedenf. Nr. 4: til thæt ær *löpt*").
[4]) *æssæ*, ligesom, lignende. I Henr. Harpestrengs Codex; *æns*, *ænsæ*.
[5]) affict, løbet af.

(4) Mæn sculæ göræ thiuk mælk af almandærs kiarnæ. oc latæ thær til ædik æth wiin oc sættæ vp a glöthæ til thæt er löpt. thæt ær gooth *skyr*[6]) thær thæt wrther (warther) kalt.

(5) Mæn sculæ takæ gærofærs naghlæ[7]). muskat pipær oc ingæfær. af hwær theræ æm mykæt[8]). oc æm mykæt af cinamomum æsse the æræ allæ samæn[9]). oc tysæ æmmykæt af hwith bröthæ stækt, æsse thæt ær alt, oc stöthæ thæt samæn mæth ædik, thænnæ salsæ haldæ mæn goth i eth halft aar i en læghlæ[10]). Wilæ mæn syltæ thær nokæt i, tha latæ thæt wællæ[11]), oc sithæn thæt ær full kalt · tha sculæ mæn stækt wild brath kalt, hiort, ra, gaas æth annæn wild brath, skoræth i stykki, læggæ thæræ i mæth lit salt. thæn sylt mughæ mæn gömæ thre vkæ.

(6) Latæ mæn til sinæp fiarthing swo mykæth[12]) hunnung æssæ sinæp ær, oc malæ thæt mæth goot ædik, tha haldæ mæn thæt goot sex vkæ.

(7) Latæ mæn sinæp oc Hunung swa sauth ær[13]), tindæ loot[14]) æmmykit af anis, æssæ thæt ær alt samæn, oc tysæ æmmykit af cinamomum æssæ anis ær. oc malæ

---

6) *Skyr*, egentlig (som i det Islandske) oplagt Melk, hvoraf Vallen er udpresset, heraf det svenske: Skiørmelk, Skiørost (see Dansk Dial. Lex. S. 401.) Ordet forekommer ikke i H. Harpestrengs Codex, hvor det hedder: thæt ær æm got sum *suur faræ miælk* (Faaremelk).

7) H. Harpestreng: *görfærs naghlæ*.

8) *æm mykæt*, lige meget.

9) Lige saa meget Caneel, som alle de øvrige Krydderier, og to Gange saa meget stegt hvidt Brød (eller Hvedebrød).

10) Lægel, et Trækar til flydende Varer; en Dunk, Bimpel e. d. (jvfr. Dansk Dial. Lex. S. 319.)

11) koge.

12) En Fierdedeel saa meget.

13) saaledes som ovenfor er sagt.

14) tindæ *loot* æmmykit o: en Tiendedeel saa meget Anis.

thæt mæth goth ædik. thæt haldæ mæn goth i thre manæt i en læghlæ.

(8) Mæn sculæ takæ rööt löökæ oc skæræ thæt smath æssæ ærtæ oc latæ thær til pætercili oc giutæ vp a swinæ sooth[15]) oc ien fiarthing af win. thæn salsæ ær goth wægh farænd mæn[16]).

(9) Mæn sculæ takæ pipær oc klouæ lökæ oc malæ mæth ædik oc salt. thæn sals ær goth til alkyns steek[17]).

(10) Mæn sculæ takæ muntæ pætercili oc cinnamomum oc pipær, alt æm mykæt af, oc malæ thæt mæth salt oc ædik. thæn salsæ ær goth thre daghæ.

(11) Mæn sculæ stötæ klof löök mæth wærgnis[18]) oc mæth salt. thæn sals ær goth vm morghæn til gaas, oc til grönt[19]) nötæ kiöth, oc dughær en dagh.

(12) Mæn sculæ takæ colu (coln?) oc salui pætærcili oc cinamomum oc malæ thæm mæt ædik. thæn salsæ ær goth til faræ kiöth, oc dughær attæ daghæ. Klogæ löög[20]) görth vm marghæn dughær ækki vm aftæn.

(13) Mæn sculæ takæ sooth i mialk[21]) oc lathæ thær i smulæth i[22]) hwæt bröth oc slaghæn æggæ, oc stampæth

---

[15]) Og gyde derpaa Svine-Suppe (Svinekiødssuppe).

[16]) Er god for veifarende (reisende) Folk.

[17]) Hos H. Harpestreng hedder det: at denne Sylte (Salsæ) er god til stegt Aal og Regenaugen (Næghær öghen).

[18]) Ordet er fuldkommen tydeligt; men mig ubekiendt. „Mæt ny *winbær* oc salt." H. H. (14).

[19]) H. har: til gaas oc *gröönt flæsk* (hvilket her formodentlig er glemt) oc nötæ köt (Oxekiød).

[20]) *Klogæ löök*, ovenfor klouæ lök, klof löök: Klovløg.

[21]) Rettere: *sööt* mialk (s. Nr. 15), „man skal takæ *sötmialk* oc wæl writhet hvetebröth." H. H. (15).

[22]) Dette i bør bortfalde. Smulet Hvedebrød. Hos H. H. „wæl writhet hwetebröth."

[23]) H. H. tilføier: „Thæt hetær *hwitmoos*."

safran oc lathæ thæt siuthæ e til thæt thiukkæs, oc sættæ thæt sithæn vp, oc lathæ thær smör i oc latæ thær vp a puluær af cinamomum sithæn thæt cumær a disk. tha mughæ mæn thæt ætæ [23]).

(14) Mæn sculæ takæ rind [24]) af hvith bröth oc skæræ thæt storth æssæ tærning oc latæ thær i æggi duddær [25]) oc sööt mialk oc siuthæ thæt oc ætæ [26]).

(15) Mæn sculæ takæ sööt mialk oc latæ thær i slaghæn æg, oc latæ thær til flæsk scoræth æm storth æssæ tærning, oh latæ thær i stampæth bark safran oc latæ alt samæn wællæ oc sættæ thæt sithæn vp, oc latæ thæt cölæs oc hylæ thæt wæl mæthæn thæt cōlas, oc latæ sithæn sighæ af alt thæt watnæ thær i ær oc thuingæ thæt i et klæthæ at alt löpær af thæt thær watn ær, oc skæræ thæt thær æftær ær i skiuæ, oc læggæ thunnæ spanæ [27]) vp a en rist oc stekæ thæt thær a. thæt hetær *spæckæt mialk.* Thænæ samæ mialk sculæ mæn hylæ i deegh thær görth ær af mial oc af safran, oc af slaghæn æg, oc latæ thæt bakæ i smolt [28]) ællær i smör. thet hethær *blomæth mialk.*

(16) Mæn sculæ takæ höns oc scaldæ thæm, oc lithæ thæm syndær [29]) oc skæræ alt kiööth fra been, oc riuæ thæt smath, oc siuthæ the been, oc takæ thæm sithæn af

[24]) „*Skorpæn* af huetebröth." H. (16).

[25]) Æggiblomæ. H. H. (Duddær er det tydske Dotter.)

[26]) H. H. tilføier: Thæt hetær *Kaliis.* — Artiklerne fra 1—14 svarer for største Deel til Indholdet af Nr. 1—16 hos H. Harpestreng, hvor man derimod savner de to Retter af Melk og Æg, som Nr. 15 indeholder.

[27]) Og lægge tynde Spaaner (Skiver) paa en Rist.

[28]) *smolt,* Svinefedt. (Tydsk: Schmalz. Nedersaxisk: Smolt.)

[29]) *lithæ,* skære dem sønder. (Isl.: *lida* i sundr,) s. ogsaa nedenfor Nr. 17. 19. 21—25. (*lithæ* syndar: H. H. Nr. 18, hvor jeg i min Udg. S. 158 har troet, at det, saaledes som i Nr. 20 skulde læses splittæ.)

soth, oc windæ kiööth thær vm, oc strö thær puluær a af cinamomum, oc læggæ thæt sithæn i deegh thær görth ær af hwetæ mial oc slaghæn æg, oc bakæ thæt sithæn i smör æth smolt. Thæt hethær *blomæth höns* [30]).

(17) Mæn sculæ siuthæ vngæ höns mæth spæk oc lathæ thæm sithæn kölæ, oc lithæ thæm sithæn syndær, oc latæ thæm wællæ i en pannæ mæth smolt oc pipær oc wiin oc salt, thæt gör man wæl ætænd [31]).

(18) Mæn sculæ takæ fullcumæn höns oc skæræ thæn (sic) i twining [32]) oc latæ thæm siutæ i en grytæ vtæn watnæ a glöthæ, oc lathæ sithæn til thæt söth (sic) thær thæræ wrth af, pætercili mintæ pipær oc smolt, oc ædik oc salt [32b].)

(19) Mæn sculæ takæ en gamæl hönæ all heel oc siuthæ, oc lithæ thæt sithæn syndær, oc takæ sithæn et raat höns oc riuæ kiööth i sma stikkæ oc latæ thær flæsk til smath skoræt æssæ ærtæ, oc puluær af cumin, oc göræ thær sma loot af [33]), oc latæ thæt i thæt sothæn hönsæ soth, oc latæ thær til cumin oc wiin oc safran oc smolt matælik oc salt, oc thiukkæ thæt mæth æggi dydær [34]) og siuthæ thæt.

(20) Mæn sculæ steek(æ) eth höns oc skæræ thæt i stykki oc lathæ thær til ant [35]) soth oc smolt oc til klof löög oc wiin oc salt oc æggi dydær, oc wællæ thæt höns thær i.

---

[30]) Denne Ret forekommer ikke hos H. H.

[31]) Svarer kun tildeels til Nr. 18 hos H. H.

[32]) I to lige Dele. (?)

[32b]) Nr. 19 svarer omtrent til Nr. 20 hos H. H.; men nærværende Forskrift er udførligere og har nogle Tillæg.

[33]) Og giøre deraf smaa Lodder ɔ: Stykker eller Boller.

[34]) „*Blomæ* af æg." H. (20). s. ovenfor Nr. 14.

[35]) Kunde være feilskrevet for *het* soth (hed Suppe), som læses hos H. H. Nr. 21, der tildeels stemmer overeens med denne Forskrift. Men nedenfor Nr. 34 forekommer: sum *ant* bröth, som andet Brød.

(21) Mæn sculæ lithæ et stækt höns syndær oc latæ thær til rööt löök smath scoræth bakæth i smolt. oc latæ thær (til) wiin oc pipær oc æggi dydær oc wællæ thæt höns thær i.

(22) Mæn sculæ siuthæ höns alt helt mæt salui blathæ, oc flæsk scoræth æssæ ærtæ oc ædik oc salt[36]).

(23) Mæn sculæ skæræ eth höns alt i stykki, oc siuthæ thæt oc takæ malæn pipær oc cinamomum oc kardæmomum, alt æm mykæt, och skæræ thæt hwitæ af æg sothæt hart stort æssæ bönæ, oc latæ æggi dydær alt helt thæ(r) til, oc takæ sithæn safran oc ædik oc malæ thæt thiukt mæt raa æggi dydær oc mæt salt, oc latæ thæt wællæ samæn.

(24) Mæn sculæ skæræ et raat hööns ændæ lang syndær[37]), oc takæ hwetæ deeg, oc göræ thæræ af en flathæ, oc scæræ smath flæsk i oc læggæ salui blath allæ helæ, oc malæn pipær oc salt oc windæ thæt hööns i thæn deegh swa at thæt ær alt helt vtæn, oc latæ thæt bakæ æm mykæt sum ant bröth.

(25) Mæn sculæ göræ af deegh æssæ et kar, oc lithæ et hööns alt i stykki, oc læggæ thær i, oc latæ thær til flæsk scoræth æssæ ærtæ[38]) oc pipær oc cumin oc æggi dydær[39]) slaghæn, oc safran oc salt, oc hylæ thæt owæn mæth degh, oc latæ thæt bakæ æmmykæt æssæ bröth.

(26) Mæn sculæ takæ höns kiöth af bryst thær thæt ær söthæt[40]), oc riuæ thæt smath oc latæ thær til almandærs mialk[41]) i en grytæ, oc en fiarthing swo mykæt zukær,

---

[36]) Svarer til Nr. 22, ligesom den næstfølgende Forskrift til Nr. 23 hos H. H.
[37]) Skære dem synder paa langs. (Jvfr. D. Riimkr. Glossar. S. 309.
[38]) Skaaret som Erter, i Størrelse af Erter.
[39]) *Æggi blomæ.* H. (25).
[40]) Naar det er sødet eller kogt.
[41]) Mandelmelk.

æssæ kiöth ær, og æm mykæt smolt æssæ sukær ær, oc salt, oc latæ thæt siuthæ samæn vp a glöthæ oc röræ thæt fast.

(27) Eth sothæt höns sculæ mæn stöthæ, oc latæ thær söth [42]) vp a, oc writhæ thæt gömæn et klæthæ oc latæ thær til krummæ af hvetæ bröth oc latæ thæt wællæ. thæt ær got with siuk man.

(28) Mæn sculæ riuæ eth sothæt höns smath oc lathæ thær til swinæ kiöth smat . . . kæ [43]), oc hwetæ bröth krummæ wæl smath writhæt, oc wiin, oc latæ siuthæ i en pannæ oc göre thæt think mæth slaghæn æggi dydær, oc strö thær a puluær af cinamomum, thær thæt ær vp ræth.[44]) thæt hetær *mortræas.* (sic.)

(29) Mæn sculæ takæ höns kiöth sua sum sauth ær, oc swinæ kiöth oc latæ til harthæ æg hackæth, oc ra æg slaghæn wæl, swo mykæt æssæ kiöth ær, oc latæ thær til cinamomum oc pipær oc safran stampæth oc salt oc wællæ thæt samæn.

---

[42]) Og lade (komme) Sod (Suppe) derpaa. *Söth* — ellers, som ovenfor Nr. 8, *South.* (jvfr. H. Harpestr. Gloss. S. 193).

[43]) I Randen af Bladet ere her nogle Ord halvt udslidte. Uden Tvivl staaer her *hackæ.*

[44]) Naar det er anrettet.

By-Skraa for Radsted i Lolland, 1635.

Meddeelt

af

C. A. Dons,
Sognepræst i Radsted.

Ligesom tilforn (i Tidsskriftets 1ste og 4de Bind) en fyensk og en jydsk Bystraa fra 16de og 17de Aarhundrede efter Haandskrifter ere aftrykte: saaledes kunne vi her, ved Omsorg af et af Selskabets Medlemmer, meddele en saadan Vedtægtssamling fra Lolland, aftrykt efter det originale Haandskrift af 1635. Herved bestyrkes ikke allene den historiske Kundskab om slige autonomiske By-Vedtægters Tilværelse og Gyldighed i de danske Provindser (kun fra Siælland fattes endnu Erfaringen); men Sammenligningen imellem hine og den lollandske Skraa vil give Anledning til at bemærke en og anden Forskiel, saavel i de vedtagne Skikke og Regler (hvoraf ogsaa adskillige særegne her forekomme), som i Bødernes Maalestok, hvilken overhovedet synes at have været høiere, og mere Strenghed i Bødernes Paalæg at have fundet Sted i Lolland, end i andre Provindser. Da Skrivemaaden i det originale Haandskrift (hvoraf en nøiagtig, bogstavret Afskrift var indsendt), er sletog ucorrect: har man ikke fundet nogen Grund til at beholde den; derimod er den fulgt i Documentets Paategninger. I øvrigt ere Haandskriftets Ordformer i enhver Henseende med største Nøiagtighed giengivne. I Originalen ere kun de første 5 Artikler eller Paragrapher numererede; her derimod ere Tallene fortsatte og tilføiede ved alle de øvrige. Af Anmærkningerne tilhøre de med D. betegnede Indsenderen; de øvrige ere af

Red.

„Radsted Sogne-Vilkaar."

„Denne Original er funden udi Radsted Præstegaard Anno 1689 ved St. Hans Dags Tide, og siden insinueret Velb. Patronen Hr. Jørgen Skeel, som samme har confirmeret d. 29de Octobris 1689, og er siden indlagt i Kirken; hvorfra dend er begiert tillaans og læst paa Radsted Birche-Ting d. 2den Aprilis 1695 og siden d. 3die Aprilis restituerit Kirchen".

Radsted d. 1 Aprilis 1695.

Michel Klog Jensen mpp. [1]

„Artikle hvorefter alle Radsted og Krungerup Mænd i deres Eierskab [2]) sig skal forholde."

1. Otte Dage for Philippi Jacobi skal enhver være fortænkt at møde og gaae med Gierder, og hvis Gierder der paafindes Gab eller Hul paa, skal bøde 1 Skill.

2. Skeer det andengang, og Tiden er forlagt [3]) at lukke, bøde 2 Skill. og siden saa tidt Brøst findes, bøde dobbelt.

3. Dersom Nogen findes hiemme, og ikke vil møde eller (sende) sit visse Bud at gaae med Gierder, skal bøde 2 Skill. Uden baade Husbonden og hans visse Bud ere i Husbondens [4]) Forfald.

---

[1]) Michel Klog Jensen findes at have været Degn i Radsted i Slutningen af 17de Aarhundrede; han nævnes i et Mageskiftebrev af 6te Mai 1678. D.

[2]) Ved Eierskab menes her og § 43 det samme, som Eierlaug, der i Lolland bemærker Foreningen af alle eller en Deel af Sognets eller Byens Eiere ɔ: Gaardmænd (see D. Dial. Lex. S. 97). I dette Document forekommer ogsaa (§§ 6. 38. 44) Eier-Oldermand, som vel ikke har anden Bemærkelse end det sædvanlige Aldermand eller Oldermand (jvfr. Histor. Tidsskr. Bd. I. S. 440. 452. 453). I øvrigt nævnes her „Oldermændene" (§§ 22 og 43), og „Oldermændene, hver i sin Rode" (§§ 40 og 46). Formodentlig har Sognet altsaa havt to.

[3]) Maaskee: forelagt. I en yngre Copie af dette Document, som findes ved Præstekaldet, staaer forlangt, som aabenbar er en feilagtig Læsemaade. D.

[4]) I disse Vedtægters skiødesløse Affatning synes dette Ord, hvorved ovenfor i samme Linie menes Fæstebonden, her at bemærke Herremanden eller Godseieren. D.

4. Denne forne Lov om vor Mark, skal og holdes om Rug-Marken; om nogen Hul findes paa Gierder, og ikke vil lukke, skal bøde førstegang 1 Skill., andengang 2 Skill. og siden dobbelt.

5. Otte Dage for St. Mikkelsdag skal ganges med Gierder om Rug-Marken, og Leed være hængt, og Gierde lukt; eller bøde efter forne (Artikler).

6. Dersom Nogen pløier sine Neenbrødre for nær, eller hans Jord fra, om han selv følger sin Plog, da skal han betale Skaden som Uret giør, og give 4 Skill. til de 12 Eiere som udnævnet er, for hver Steen som sættes, eller Skiel som giøres imellem dennem; Og skal Eier-Oldermand med de andre Mænd strax være forpligtig der udi at skielne, naar Nogen klager.

7. Hvo som vender paa Høved-Ager[4b]) i Vinter-Mark, skal vende for St. Valdborg Dag, og dog betale den, Høved-Ageren eier, om han lider nogen Skade.

8. I Vaar-Marken, som vender paa Høved-Ager, skal paamindes 8 Dage tilforne, og strax være forpligtig at saae, under 1 Mark til Eieren, og betale Skaden til den, Høved-Ageren eier.

9. Hvo som bryder i Rug-Marken, efter de har ganget med Gierder, bøde 2 Mark.

10. Hvem som vil holde Heste eller Køer der inde i Tyer (Teir) skal holde det paa sit eget, enhver uden Skade, uden forne Straf.

11. Skal ei heller Nogen om Høsten maa sætte sine Heste ved sine Vogne i Tyer eller holde, uden den Stund han der paa Steden binder sit Korn og læsser det, uden Straf 1 Mark, og dog Ingen at giøre Skade.

12. Skal ingen maa slaae sit Qvæg i Vong, førend alt Kornet er inde, og Oldermanden tilsiger, uden han bøder 1 Mark, og siden betale Skaden.

Men dersom een eller to kan findes, som vel kunde med andre have deres Korn inde, og for Ladhed ikke vil: skal (de) paamindes

[4b]) Høvedager ɔ: Tværager, Forpløining (jvfr. D. Dial. Lex. 243.)

af Oldermanden. Kan det ikke hielpe, da maa de andre drive deres Qvæg derind, og de som bekomme Skade, beholde det til Underviisning.

13. Skal Oldermanden ikke maa give Nogen Forlov at indsætte deres Heste i Marken under 1 Mark til Straf hver Sinde han det giør.

Men naar tilstedes Enhver et Par Heste at indsættes, da skal de holde dennem, Andre uden Skade, og dersom Nogen tyrer i Andres Korn, da betale Skaden og bøde til Eierne 4 Skill.

14. Dersom Nogen gaaer igiennem Andres Korn og giør Sti, uden hvor almindelig Sti pleier at være, bøde hver Sinde 1 Skilling.

15. Skal Ingen maa have Porte, Døre eller nogen Udgang af deres Gaarder til Marken naar der er saaet; være sig til deres egen Jord eller andre deres; bøde 2 Mark [5]). Vil han den da ei afskaffe, bøde 4 Mark.

16. Kommer Qvæg i Marken uvitterligt, bøde for hver Fæeshoved, som er Øg, Køer, Stude eller sligt 1 Skill.; for Faar og Sviin, hver Stykke ½ Skill.

17. Dersom nogen Mands Giæs flyer i Vong og Oldermanden advarer hannem, og ikke vil flye Raad der til, skal bøde førstegang for hver Gaas ½ Skilling. Dersom de kommer i Marken følgende (Dag) [6]), da oprette Skaden, og give til Eierne 1 Mark.

18. Huusmænd og Indester, som ikke haver Jord i Marken, og holder Qvæg i Andres Marke, skal give for hvert Stykke af Køer, Stude, Heste, eller andet saadant 4 Skilling; for hvert Sviin 1 Skilling, for en Griis 1 Skilling, for en Gaasehob, stor eller liden 4 Skilling.

---

5) Nemlig: (overtræder Nogen denne Vedtægt, da) bøde 2 Mark.

6) Saaledes maa formodentligt det Udeladte udfyldes.

19. Dersom Nogen kaster Hul paa andres Gierder, skal ikke alleneste straxen lukke igien, men og bøde 8 Skilling, uden han havde det i Minde. Og dersom Nogen seer at andre træder ned eller bryder Hul paa Nogens Gierder og dyl med hannem: bøde 8 Skilling.

20. Ligesom forskrevne stander om Byens Markgierder, skal og holdes med Krenkerups Markgierder og Skovgierder, under lige Straf, som forskrevet staaer.

21. Skal og den samme Tilsyn være med Lede at holdes vedlige paa Skielgierdene, saa vel som Skielgierdene om Radsted Skov og Marker (enten) Marken er saaet eller ei, det er Vinter, (eller) Sommer; efterdi det er hver Mands Nytte og Gavn. Og dersom Hul eller Gab findes, skal gives førstegang 1 Skill., andengang 2 Skilling, og siden altid dobbelt op. Og dersom Oldermanden ikke flittig tilseer at samme Gierder altid holdes ved Magt, skal han give til Straf hver Sinde 1 Mark.

22. Hvo Oldermændene tilsiger [7]) med sig at pante de Modvillige og Ulydige og ikke vil følge hannem, skal bøde hver Sinde 4 Skill.; dog skal det gaae om med dem alle, fra Nabo til Nabo, efterdi den ene bør saa vel pante som den anden med hannem. Dersom Nogen som pantes taler Oldermanden, eller hans Medhielpere, ilde til, med Skiendsord eller i anden Maade, bøde 1 Mark.

23. Skal Ildsteder besees to Gange om Aaret i første Uge efter Paaske, og 14 Dage for St. Mikkelsdag; hvor da Brøst findes, enten paa Ildsteder, Bagovne, Kiøkken eller hvor det være kan, skal strax færdiges inden 14 Dage, og ei desmidler Ild paa samme Steder giøres eller optændes; og naar de 14 Dage forbi er, skal Bymændene strax de samme Steder besee, findes de da ufærdige, da bøde 3 Mark, Og Steden, som brøstfældig er,

---

7) D. e. Hvem som — den, som Oldermændene tilsige.

nedslaaes; men dersom Nogen anden Gang derpaa vil lappe, og giøre Ild paa Steden, som Bymændene siger ganske i Fæld, skal atter nedslaaes og bøde 6 Mark, og siden dobbelt. Det samme og være meent om Nogen indlægger, Ildstederne for nær, Korn i Straa eller Halm, eller andet saadant: da skal det afskaffes under lige Straf, eller Bymænd have Forlov, at kaste det i Gaarden. Og dersom Bymændene herudi findes forsømmelig og ikke flittig tilseer, skal de samtlige give til Straf 2 Rdlr.

24. Skal Ingen maa indtage i Huse eller Herberge nogen Keltring, Landstryger eller nogen saadanne, som ikke haver rigtig Pas, uden Natten paakommer; og ikke da længer end een Nat. Hvo herimod giør, skal bøde for hver Nat 1 Mark. Og dersom Naboe dyl med dennem, give lige Straf.

25. Skal ei heller Nogen indtage til Huse Nogen som andensteds ere frakommen, eller og i sin Tieneste Svend eller Mø, førend de strax viser Præsten efter kongelig Forordning deres Pas, hvorledes de sig andensteds haver skikket, under Straf 2 Mark.

26. Dersom Nogen seer Tyveri begaaes, eller seer Nogen stiæl fra sin Næste, hvor lidet det være kan, og ikke vil det sige, men døll (dølger) med hannem, bøde 3 Mark.

27. Dersom Nogen seer deres Næstes Qvæg at ihielslaaes, eller fanger nogen Skade, og døll med den Skaden giør, give Eierne 1 Rdlr.

28. Naar Oldermanden med Bysvendene ere forsamlede at tale om Byens Nytte og Tarv, og Nogen overfalder Oldermanden med Skields- eller Skiendsord, hyder, truer, eller andet saadant, skal bøde hver Gang 1 Mark.

29. Naar Eiere ere forsamlede i deres Selskab til Gilde eller Olvide[8]), og Nogen vil byde Giæst, hvo det være kan,

---

[8]) Egentlig: Vide-Øl o: Gilde, som holdes for de Boder, der ere indkomne for Vedtægternes Overtrædelse. (Videpengene) Jvfr.

være sig fremmed Tienestedreng, eller Søn, som Faderen kan have med sig, liden eller stor, skal give til Laget for hver Person 4 Skilling; dog ikke deres Qvinder hermed meent. Og dersom Husbonden ei selv møder, da maa hans Søn eller Svend være i hans Sted fri. *)

30. Dersom Nogen i saadan deres Ølforsamling, være sig hvo det være kan, Bonde, Giæst, Tienestedreng eller Søn, truer eller undsiger Nogen med Ord eller Gierning, da skal gives til Straf 2 Mark, som han skal udlægge, der samme Giæst haver udbudet.

31. Skeer det at Nogen vil ikke lade sig straffe og undervise i deres Forsamling, og forseer sig mod Paamindelse, da sættes af Døren og bøde 1 Rdlr.

32. Dersom Nogen svær eller bander i deres Forsamling, hvo det være kan, skal give for hver Eed 1 Skilling, som de Fattiges Forstandere skal indkræve. Vil han ikke see flittig til, da skal han give 1 Mark til Straf. Og dersom de Fattiges Forstandere samme Bøder ikke kan bekomme, da skal Aldermanden tilsiges, som strax skal pante.

33. Skal alle Oldermænds Gang gaae ret om fra Naboe til Naboe efter Omgangen, og Ingen forskaanes, han jo enten selv skal være eller skaffe en Anden i sin Sted igien, eller give til Husbonden 4 Rigsdaler, uden Præstens Medhielpere.

34. Skal ikke maa gives Løfte for hvis Straf som sættes. Men hvo ikke Udlæg giør og betaler, naar han tilsiges, skal strax pantes for dobbelt.

Biergegravs Bystraa § 46. Vidbogen ɔ: Skraaen, som indeholder Bøderne. § 44. Histor. Tidsskr. IV. S. 540. 541.

*) Dette sidste Punctum synes at være tilsat senere, da det er skrevet med blegere Blæk end det øvrige, og indskudt imellem Stykkerne.

D.

35. Skal Ingen maa oplægge Øl hellig Aftener, under 1 Rigsdalers Straf, saa vel af den i hvis Huus det skeer, som af dennem, Øllet oplægger. Ei heller skal Nogen om Helligdage eller Aftener, meget mindre om Søgnedage, tilstede nogen Mands Bud i deres Huse til Dobbel eller Øl, eller anden uskikkelig Leeg, være sig om Juul, Helligfester eller Søndagene, under 1 Rigsdalers Straf til Husbonden og 1 Rigsdaler til Bymænd, saa tidt det skeer.

36. Dersom Nogen leier eller laaner sin Jord bort til Andre at saae, være sig til Kiøbstædmænd, Bønder, Huusmænd, Tieneste-Svend eller hvo det være kan, skal den, som Jorden eier, angive det for Husbondens Fuldmægtige og for Præsten, at den som Jorden haver saaet, maa dog der af give sin Tiende. Men dersom nogen døll det, skal han ei aleneste selv udgive den Afgift; men og 2 Mark til Straf for hver Person, der saaet haver, til Byen.

37. Skal Ingen maa hugge i Hvidskoven [10]), være sig hvo det være kan, videre end samtykkes, under 1 Mark til Straf for hver Læs det bliver sæt fore, hvortil de 12 Mænd med Skovfogeden skal have Tilsyn, eller de skal straffes for dobbelt.

38. Hvis Kirkeværger, Bondefogeden, Eieroldermanden, med 8 Mænd, som skal udnævnes, samtykker med Husbondens eller hans Fuldmægtiges Samtykke, paa Kirkens, Præstens, Degnens eller Byens Nytte og Tarv, skal alle Eierne være forpligtig at samtykke, eller hver at bøde 1 Daler, for hver Sinde de modsiger, og deres Modsigelse dog intet at gjelde.

39. Dersom Oldermænden seer igiennem Finger med Nogen, eller findes forsømmelig i deres Bestillinger, og Eierne klager derpaa, skal de dobbelt straffes, eftersom de der skulle straffes, burde at give.

---

[10]) Hvor denne Skov har ligget vides nu ikke. D.

40. Dersom Nogen findes forsømmelig og ikke vil yde Præsten sin Rente og Rettighed, naar han dem tilsiger, og klager derpaa, være sig Korntiende eller Bælgkorn af Marken, Paaske-Rente om Paaske, en Gaas af hver Mand Giæs haver, faa eller mange, hvo det være kan til St. Mikkelsdag, Alminds-Korn[11]) til Martinidag, Helmyss-Mad[12]) til Juul, eller anden Rente, de bør at give hannem: da skal Oldermændene, hver i sin Rode, pante dennem første Gang 3 Skilling og siden altid dobbelt op. Kan det ei hielpe, da at pante saa høit som Renten er, og skaffe Præsten Sit, være sig hvad det være kan, Qvægtiende eller andet.

41. Iligemaade skal og være meent om Nogen ei vil yde Degnen sin Rente, et Læs Veed aarligen af hver Mand inden Philippi Jacobi, Paaske-Rente om Paaske, Almindskorn[13]) om Martini, Helmyss-Mad[14]) til Juul, Penge for Seierverk at stille til Kyndelmisse, foruden anden aarlige Renter Huusmænd og Indester bør at give hannem, da skal Oldermændene pante dennem og skaffe hannem sin Rente, ligesom forskrevet staaer om Præstens; hvorfor Degnen skal ringe 12 hver Dag.

---

[11]) Det er maaskee det „Almysse-Korn", som efter en Optegnelse over Præstekaldets Indtægter af 1617 beløb sig til 4 Pund Byg aarligen. D.

[Uden al Tvivl menes der ved begge Udtryk den samme Ydelse eller Afgift til Præsten. Ordet Almindskorn, som baade forekommer her, og nedenfor § 41, kan imidlertid neppe betragtes som Skrivfeil, da lignende ellers ikke forekomme i dette Document, uagtet dets skiødesløse Orthographie. Ved Almindskorn kunde vel (efter som Ordet Almind, f. Ex. hos Hvitfelt, bruges) forstaaes en Afgift, som Sognemændene under eet ydede til Præsten; hvorfor den ogsaa i Optegnelsen af 1617 ikke er anført for hver Bonde især.]

[12]) Ydedes i Stedet for Julerente; men blev afskaffet 1687. I Følge Optegnelsen af 1617 beløb den sig til 1 liden Bøste Flesk og 10 Brød af hver Mand. D.

[13]) „Almys Korn" var efter ovenanførte Fortegnelse af 1617 for Degnen 3 Pund Byg. D.

[14]) Helmys-Mad af hver Mand var, i Følge samme Fortegnelse, en Bøste Flesk og 10 smaa Brød. D.

42. Skal med forne Straf ei være meent Nogen qvit at være, om Øvrighed der med vil have efter Loven at bestille.

43. Hvis Straf og Bøder, som efter forne Artikle skal udgives, skal strax af Oldermændene samles og derfor giøre Bymændene Regnskab, saaledes at den fierde Part skal gives til de Fattige, og leveres de Fattiges Forstandere, som derfor skal giøre Regnskab, og dersom Oldermanden eller de Fattiges Forstandere findes forsømmelige, skal de dobbelt udgive; de 3 Parter skal komme til Eierskabet.

44. Skal disse forskrne Artikle altid findes hos Eier-Oldermand, og tvende Tider om Aaret oplæses, 8 Dage for Philippi Jacobi Dag, og 8 Dage for St. Mikkelsdag, naar de gaaer med Gierder; Hoved-Brevet at findes udi Kirkens Forvaring og Copien hos Eier-Oldermanden.

45. Naar Hø i Markerne skal slaaes, skal Ingen maa begynde at slaae førend Oldermændene tilsiger 8 Dage tilforn, paa det andre deres Eng ikke skal nedtrædes eller borttages; giør Nogen herimod bøde 1 Mark.

46. Begravelsessteder til Kirken skal strax betales til Kirke-Værger, eller siden af Oldermændene hver i sin Rode pantes, naar Kirkeværger klager, og dog betale Kirken; og det under ½ Mark; anden Gang dobbelt. Ligesaa skal holdes, om de Fattiges Forstandere klager i saa Maader.

47. Naar Nogen bliver pantet, da skal han løse og betale sin Pant inden 14 Dage, eller Panten være forbrudt til Eierne, hvor god den være kan.

Disse forskrevne Artikle og Vilkaar haver menige Krenkerups Tienere i Radsted Sogn vedtaget og samtykt af dennem og deres Efterkommere urøggelig at holdes skal; og dersom Noget herudi skal forandres, da skal det skee med Husbondens og Menighedens Samtykke. Saadant til Bekræftelse have efterskrevne 12 Mænd[15]: Hans Jensøn, Peder Josephsøn, Kirkeværger og Præstens Medhielpere, Christoffer Rasmussøn, Bondefoged, Matz Rasmussøn Eier-Oldermand, Peder Claussøn, Peder Nielssøn Jyde, Rasmus Anderssøn, Rasmus Jenssøn, Rasmus Brodt, Jørgen Hanssøn[16], alle i Radsted boendes, Rasmus Schouv og Niels Søfrensøn i Krungerup, vores Signeter undertrykt, Og til ydermere Stadfæstelse haver vi alle vores gunstige Husbonde, ærlig og velbyrdig Mand Hr. Palle Rosenkrantz til Krenkerup[17], Ridder, ydmygeligen ombedet, med os at ville samtykke og underskrive. Datum Radsted den 18. Martii 1635.

(Herpaa følger 12 Segl.)

---

[15]) Radsted Sogn havde allerede 1617 (i Følge Meddelelse af Hr. Pastor Dons) 56 Decimanter og 4 „Gaardsæder"; 1690 ligeledes 60 Decimanter; 1708, Decimanter, store og smaa 63, og 40 Huse; 1774 (efter D. Atlas VI. S. 478) 61 Bønder og 42 Huusmænd: 1800, efter Tiendeforeningen 60 Gaardmænd; og 1844 hæves Tiende af 59 Gaarde og 52 Huse. Saaledes maa antages, at de her nævnte 12 Mænd have været delegerede til at underskrive Vedtægterne for „menige Krenkerups Tienere i Radsted Sogn." (jvfr. ogsaa § 37.)

[16]) Det bemærkes, at baade disse og de to følgende Navne paa de 12 Bønder ere alle skrevne med den samme Haand, som det øvrige Document; og at Rasmus Brodts Navn er glemt og tilføiet i Marginen. Dette maa dog snarest tillægges den Grund, at Bønderne ikke kunde skrive; eftersom baade Seglene og de forskiellige Paategninger og Stadfæstelser vidner om, at Documentet er den oprindelige Original. D.

[17]) Hr. Palle Rosenkrantz til Krenkerup, Søn af Axel Rosenkrantz til Glimminge, var født d. 28. Jun. 1582; ægtede Elisabeth Rosensparre, som eiede Krenkerup, 1622, og døde 1643 (jvfr. Marmora dan. I. p. 168.)

„Med forschne Willkaar och med vilkaar hvad forbedris kand till beste, hafuer jeg dette forskreffne samptyckt. dat. Krenkerup d. 7. April 1635."

P. R Krantz
mpp.

„Lest Paa Radsted Birrcketinng denn 27. Aprilis Anno 1635. vdj Menige Raadsted Menndts Nerwerrelse och Ingen giensiggelse der war Jmod."

„Lest paa Radsted Bircheting den 11 Septembr 1654 vdj meenige Radsted Mends nærværelse, och ingen giensigelse der vaar imod."

„Saasom nogen tvistighed har vaarett mellem Degnen och samptlige Radsteds Boemænd om et Lees Surskouf, som de aarlig har pleyet att age ham, da som deris for Mænd saadantt har indgangett for dem och deris Effterkommere, och Min Morfader Sl. Hr. Palle Rosenkrantz derudj har samtycht och underskreffvet, er dett billigt at forne Radsted By=Mænd[18]) indtil videre efftерkommer hvad deris formænd sl. har forskreffvet sig till sampt deris efftеrkommere att skulde giøre."

Krænkerup d. 29. Octbr. 1689.

J. Skiel.

„Læst paa Radsted Bircheting Mandagen dend 1 Aprilis 1695."

---

18) Her har først staaet „Sogne=Mænd", hvilket er rettet til „By=Mænd". Begge Dele kan endnu læses. D.

Et Bidrag til Underretning om Begravelses-omkostninger i Kiøbenhavn, i første Halvdeel af 18de Aarhundrede.

Meddeelt

af

Dr. J. G. W. Becker.

Man har i forskiellige Skrifter meddeelt Efterretninger om Ceremonier og Omkostninger ved danske Adeliges Begravelse i ældre Tider. Det kunde maaskee ikke være uden al historisk Interesse at levere et Par Exempler, der oplyse Skik og Brug, samt Omkostninger ved Personers Jordefærd, henhørende til den mere anseete Borger-Stand i Kiøbenhavn for henved 100 og 130 Aar siden; da saadanne Efterretninger i det Hele ere sieldnere.

Som et oplysende Sidestykke vil jeg imidlertid først meddele Omstændighederne ved en dansk Studerendes anseelige Jordefærd i Strasburg 1681, uddraget af en nu meget sielden Beretning herom, som er trykt i Kiøbenhavn s. A. Jacob Winding var en Søn af Rasmus Paulsen Winding, Assessor i Høiesteret, der døde 1684 som Etatsraad, og Ingeborg Jacobe, Datter af Bisskop Jacob Madsen i Aarhuus. Han havde som Student 1680 foretaget en Udenlandsreise, havde opholdt sig ved Universitetet i Heidelberg og begav sig derfra til Strasborg, hvor hans Broder, den allerede 1677

til Professor ved Kiøbenhavns Universitet designerede Paul Winding opholdt sig; med ham og andre Studerende giorde han en Udflugt i Elsas og til Basel, men paadrog sig paa denne Reise en hidsig Feber, hvoraf han døde i Strasburg Mandagen den 22. August 1681 Kl. 7 om Aftenen, i sit Logis hos Professor Ulrich Obrecht, ikkun 20 Aar gammel.

Der blev strar kiøbt et Gravsted i St. Thomaskirken for 200 Rdlr., og den følgende Dag blev Liget om Aftenen imellem Kl. 8 og 9, baaret hen i et ved Kirken værende Capel, under Skinnet af 7 Beegfakler og ledsaget af 24 Personer, der fulgte parviis i lange Kapper. Disse Personer bevertedes forinden med Confect og Viin, ligesom de ogsaa efter at have ledsaget Liget, vendte tilbage til Sørgehuset, og der tilbragte nogle Timer med Drikken. Indbydelsen til Liigprocessionen skeete ved tvende Bedemænd. Den 29de Kl. 12 om Middagen forsamledes de Indbudne paa et offentligt Sted. Hertugen af Pfaltz-Veldenz og Greven af Nassau, som opholdt sig i Strasburg, lode møde for sig ved Cavalerer; Baron de Goes og Herr v. Rathsamhausen, samt flere Adelsmænd indfandt sig personligen, desuden Professorerne og en Deel Geistlige, samt en stor Deel Medstuderende og de i Strasburg værende Landsmænd af den Afdøde*). Imedens man saaledes paa første Sal i Huset, blev i Stueetagen afsunget Sørgepsalmer. Kl. 1 satte Processionen sig i Bevægelse; foran gik en Notar, derefter en Deel syngende Studenter og 8 Drenge med korsviis sammenbundne Vorfakler; efter disse bare 12 Stadstienere en tom Kiste, hvorefter atter fulgte en Notarius; derpaa kom den Afdødes Broder, Paul Winding, ledsaget af den fyrstelig pfaltziske Affending, og herefter fulgte de øvrige parviis.

*) Blandt disse vare Jens Schielderup, Søren Jonæson, Frederik Spend.

I Kirken musiceredes, og Pastor Salzmann holdt en Tale medens den tomme Kiste stod for Alteret; derefter musiceredes paa ny medens Kisten bragtes til Side, ledsaget af Drengene med Fakler. Herpaa holdt en Cand. Theol. Statmann en Takketale, og Følget begav sig med udslukte Fakler tilbage til Vertshuset. Her vare to lange Borde, hvert til mere end 30 Personer, dækkede; ved det ene serveredes for de tilstedeværende Fornemme, Professorer, Geistlige og Raadspersoner; medens Studenterne og en Deel Lærere spiste ved det andet. Tractementet begyndte Kl. 6, og Retterne bestode i: 4 Fade med Salat, 3 vestphalske Skinker, 6 røgede Tunger, 3 Kalkunske Haner, 3 Kapuner, 3 unge Gæs, et Dusin unge Duer, 3 Harer, 2 halve Vildsviin, en Hiort, 3 Fade med Foreller og andre kolde Fisk, 3 Fade med Lax, 2 Fade med Agerhøns, Snepper og andet Fuglevildt. Desuden serveredes med Pomerantser, Citroner, Hyben, Capers, Svedsker, Champignons, „Grundeln", Krebs, og som Desert med 2 Mandeltærter, samt store Peberkager, Sukkerbrød, Macroner, Spansk Viind, Mandler, Druer, Krumkager; hvortil skienkedes Moselviin og fiin Bordviin. — Ligesom dette giver os et Exempel paa en bekostelig Ødselhed udenlands ved en Studerendes Liigfærd, som var af en anseet, men borgerlig Familie i Danmark: saaledes vil følgende Meddelelse lægge for Dagen, at man i den Henseende hos den formuende Borgerclasse i Kiøbenhavn omtrent drev det ligesaa vidt i Begyndelsen af forrige Aarhundrede, som hos de Adelige.

Den 17de Mai 1711 døde Hofapotheker Johan Gotfried Becker i Kiøbenhavn, dog ikke af Pesten, som i dette Aar grasserede i Staden, men af Affræftelse, 71 Aar gammel. Den 28de Mai Kl. 4 om Eftermiddagen blev hans Liig ført til Capellet ved Petri Kirke, efterat et latinsk Program i Patentform var forfattet af Professor Lintrup. Udgifterne

ved denne Begravelse, ligesom en Deel af den ved samme fulgte Skik, kan erfares af følgende specificerede Regning,:

For Kongebrevet paa Begravelsen	11 Rdlr.	3 Mk.	„ Sk.
Til Cancelliebudet	„ -	3 -	„ -
For Jorden til Kirken	16 -	„ -	„ -
Snedkeren for dobbelte Kister	30 -	„ -	„ -
Giørtleren for Beslag paa samme	30 -	„ -	„ -
Stikning af Gravskriften	„ -	4 -	„ -
Sadelmageren for at betrække Kisten	36 -	„ -	„ -
Til Hr. Sontum for Liiglagenet	3 -	2 -	„ -
Klokkeren ved Kirken	1 -	3 -	„ -
Graveren	2 -	4 -	„ -
Frue Skole.	10 -	„ -	„ -
Liigbøren.	1 -	2 -	„ -
De tvende Hofbedemænd	16 -	„ -	„ -
Den tydske Cantor	2 -	„ -	„ -
2 Timer Sangværk	16 -	„ -	„ -
2 Marschalstave.	2 -	„ -	„ -
Nicolai Wroe for Kræmmercompagniet. .	8 -	„ -	„ „
Til Politikammeret	„ -	4 -	„ -
10 Sørgevogne	10 -	„ -	„ -
Kleinsmedarbeide paa Kisten	5 -	„ -	„ -
Blikkenslageren for Skilter paa Alterlysene . .	1 -	5 -	„ -
Maleren for derpaa anbragte Navne	2 -	„ -	8 -
Et Vorlagen	4 -	„ -	„ -
Til de Fattige	2 -	„ -	„ -
8 Vægtere til Vagt i Kirkedøren	2 -	„ -	„ -
Maleren for at sværte Beckers Vogn	2 -	1 -	„ -
Niels Helmerschow for Kudskenes sorte Klæder	2 -	3 -	„ -
For sorte Baand i Vognens Vinduer	2 -	„ -	„ -
Prof. Lintrup for at forfatte Programmet .	20 -	„ -	„ -
For at trykke Programmet	5 -	„ -	„ -
Bogbinderen	„ -	4 -	14 -
13½ Bog Realpapiir	9 -	„ -	„ -
Rector Magnificus for Seglet.	2 -	„ -	„ -
Til de to Pedeller for at uddele Programmer	2 -	4 -	„ -

Pedellen for at opslaae Vers	1 Rdlr.	„ Mk.	„ Sk.
Lars Diderichsen for de af ham forfattede Vers	6 -	„ -	„ -
Til Jomfrue Liunge	10 -	„ -	„ -
Johan Tamke for Mandssørgeklæder . . .	24 -	„ -	„ -
Joh. Knudsen for Fruentimmersørgeklæder .	10 -	„ -	„ -
15 Par Mands- og Fruentimmerhandsker . .	5 -	„ -	„ -
Pastor Mentzer for Parentation	21 -	„ -	„ -
Pastor Dürkop	6 -	„ -	„ -
Peter Christensen for Mandssko	9 -	„ -	„ -
Michel Olsen for Fruentimmersko	9 -	„ -	„ -
Desuden til Udstaffering og Bevertning taget			
hos Kræmmerne Schupp for . . .	237 -	„ -	11 -
Clare for	131 -	2 -	„ -
Thomas Saur for	99 -	3 -	2 -
Kling for	95 -	1 -	2 -
Weinmann for	54 -	5 -	2 -

Saaledes beløb Udgifterne ved denne Begravelse sig til over 1000 Rdlr. — Dette var i øvrigt uden Tvivl en af de sidste store Liigbegængelser, der fandt Sted før Pestens voldsomme Udbrud; en Forordning af 12 Aug. 1711 forbød saadanne Begravelser, saalænge Sygdommen grasserede*).

En Bevilling af 10. Juli 1713 tillader Hofapotheker Gottfried Becker: at han maa lade sin afdøde Hustru Catharina Schupp om Aftenen begrave, Kisten med sort Læder at overtrækkes og med maadeligt Beslag zires, og Sangværket lade sig høre en Time efter den sædvanlige Tid, saa en Stue med sort Vai betrækkes.

En Begravelse i samme Familie, omtrent 40 Aar sildigere end den ovenfor omhandlede, viser allerede en betydelig Formindskning i Pomp og Bekostning. Hofapotheker Gotfried Becker døde den 19de Februar 1750 og blev begravet om Morgenen; den Kongl. Bevilling dertil, som og at Kisten med

*) F. V. Mansa om Pesten i Kiøbenhavn. Histor. Tidsskr. III. S. 519 (jvfr. S. 316).

en Plade paa Laaget maa zires, er dateret d. 27de Februar. Den af Hofbedemand Ibsen opførte Regning nævner:

Bevillingen	12	Rdlr.	"	Mk.
Begravelsen i St. Petri Capel	16	-	"	-
Klokkeren	2	-	"	-
Cantoren	2	-	"	-
Politiefuldmægtigen	1	-	"	-
Graven at aabne	2	-	"	-
Liigbaaren	"	-	4	-
Graverne	2	-	"	-
Bælgetræderen	1	-	"	-
Skolen	10	-	3	-
Liigklædet	4	-	"	-
Sangklokkerne	4	-	"	-
Den Fløiels Liigvogn med 2 Heste	16	-	3	-
2 Marschalsstave	2	-	"	-
6 Tienere ved Liigvognen	2	-	"	-
En Sørgeinvitations-Vogn	1	-	"	-
3 Tienere ved Marschallernes Vogn	1	-	"	-
8 dito ved de Sørgendes Vogne	2	-	4	-
16 Studenter	16	-	"	-
Deres Formand	2	-	"	-
4 Vogne til Studenterne	2	-	3	-
3 Sørgevogne	3	-	"	-
2 Politiebetiente	2	-	"	-
2 Marschaller	8	-	"	-
Liigkisten	24	-	"	-
En Plade paa samme	6	-	"	-
Plader af Flor til Kisten	6	-	"	-
2 hvide Vox-Alterlys paa 24 Pd. à 4 Mk. pr. Pd.	16	-	"	-

Tilsammen: 167 Rdlr. 5 Mk.

Glimminge faste Steenhuus,

i Christianstads Lehn i Skaane,*)

beskrevet

af

C. G. Brunius.

(Med tre architectoniske Tegninger.)

Den Undertrykkelse, hvormed den høiere Adel og Geistlighed i Middelalderen hjemsøgte Borgere og Bønder, foraarsagede Usikkerhed paa begge Sider, og en Følge heraf var, at befæstede Slotte og Boliger bleve til en Nødvendighed for de første. Lunds Erkebiskopper, der efterhaanden, som Stiftets og Capitlets Herrer, fik Raadighed over store og vidtstrakte Jordegodser, havde ikke alene deres befæstede Hovedsæde (den gamle *Lundegaard*), men desuden mange andre Borge omkring i Stiftet; ligesom de en Tid lang fra det faste *Hammershuus* beherskede Bornholm. Skaanes Adel begyndte ligeledes tidligt at opføre faste Slotte. Om disses Beskaffenhed og Indretning savnes vel nærmere Oplysning; men overblevne Levninger og Voldsteder give os Anledning til at slutte, at de have bestaaet af stærke, om end som oftest ikke meget vidtløftige Steenhuse, med det nødvendige Boeningsrum, stundom anlagte paa Holme i Indsøer, eller paa en naturlig Høide; altid omgivne med Volde og Grave. — Man har maaskee ei uden

---

*) En kort Efterretning om denne mærkværdige Bygning har forhen været meddeelt i dette Tidsskrift (I. S. 217—26.) Den var Fruaten af et Par Timers Besøg, og maatte nedskrives allene efter Erindringen. Dens eneste Fortieneste bestaaer nu i at have henbraget en Konstkienders Opmærksomhed paa Bygningen, og at have fremkaldt nærværende Arbeide, hvis udtømmende Fuldstændighed og Noiagtighed skyldes Forfatterens Indsigt og store Interesse for Sagen, der har bevæget ham til tre eller fire Gange at besøge Glimminge, for at kunne give sin Beskrivelse dens udmærkende Egenskaber. M.

Grund antaget, at Hertug Knud Lavard, som blev myrdet A. 1131, var den, som først i Danmark begyndte at opføre Befæstninger af ordentligt Muurværk. Det var under hans Søn, Valdemar I., i anden Halvdeel af det 12te Aarhundrede, at Landeværnet Danevirke blev forsynet med mægtige Volde af Muursteen [1]), samt med høie Taarne, ligesom flere faste Pladser i Danmark anlagdes under samme Konge.

Valdemars vidt navnkundige Feltherre og Statsmand, Absalon, fandt sig paa Erkesædet i Lund nødsaget til at befæste sine Hovedgaarde i denne Provinds. Han var saaledes engang (omtrent 1180) paa Sigvstad, maaskee det nuværende Søfde [2]) i Færs Herred, hvor Almuen efter Budstikken havde samlet sig til Ting ved Hvitabek („alba Fons"), nær ved at blive et Offer for den ophidsede Almues Voldsomhed, som hermed begyndte en Opstand, hvis Begivenheder Saxo udførligt beretter, og som ikke stilledes før ved det bekiendte Nederlag ved Dysiebro i Annelev Sogn. (1181.) Paa en Sandaas, som betydeligt hæver sig over Søfde-Sø, der tilforn næsten omringede den, og som ved en lav og smal Landtunge forener sig med den Bakke, hvorpaa Søfde Kirke ligger, havde Absalon eller Lunds Stift en Hovedgaard.

---

[1]) Endnu i det 16de Aarh. skal Valdemars Muur paa Dannevirke, hvor den ikke var nedbrudt, have været 15 Fod høi og 7 Fod tyk (Suhms Danm. Hist. VII. S. 671). Efter en dansk Annalist skal der være begyndt paa denne Befæstning i Aaret 1163 (Langebek Scr. Rer. Dan. I. 163).

[2]) Saxo, i 15de Bog (*Ed. Steph.* p. 364. 65. *Ed. Müller* I. p. 933. 31) nævner Stedet „*Sigafstha* insula" og „*Sigostha*", og Suhm er den første, som, paa Grund af de locale Omstændigheder og en vis Navneliighed, har deri villet finde det nærværende Søfde (Danm. Hist. VII. S. 581—84). Senere har Prof. Velschow i en Note til disse Steder hos Saxo antaget, at man ogsaa paa det sidste bør læse *Sigoftha*, og at saaledes Identiteten med Søfde bliver tydelig nok.

Erkebiskoppen, som havde begivet sig derhen for at udforske hvad Almuen havde i Sinde, fandt det ikke raadeligt at søge Tinget, og blev nu overfaldet og indesluttet af en samlet Bondehob. Af Mangel paa Levnetsmidler saae han sig ikke i Stand til at udholde en længere Beleiring, men lod i en Skynding Landtungen spærre ved en Vognborg, og i det han ved et hastigt Udfald med sine Ryttere overrumplede den til Anfald fremrykkende Bondeskare, undkom han lykkeligt til Lund. Bønderne udplyndrede derpaa Erkebiskoppens Gaard; men han har formodentlig siden til mere Beskyttelse ladet opføre en fast Muur af brændte Steen tværs over bemeldte Landtunge, af hvilken Muur Levninger endnu forefindes i Grunden.

At Middelalderens Herremænd jævnlig laae i Feide med hverandre, og stundom heller ikke skaanede hverken Kirkens Gods, eller dens Tienere, paa de Plyndringstog, som de foretog fra deres Borge: derom haves Vidnesbyrd nok ogsaa i vore nordiske Lande, saavel i enkelte historiske Beretninger, som i Sagn og Folkeviser. Fra Skaanes Fortid ere saadanne levnede Erindringer vel kun sparsomme; men de forekomme dog i enkelte Træk, som den mundtlige Overlevering eller det optegnede Sagn har bevaret. Et saadant har man f. Ex. om en Borgruin, der ligger paa Taagerups Bymark, af Herregaarden Tostrups Eiendom, og som Almuen benævner „Vallen". Denne Levning bestaaer af et Voldsted, som udgiør en fiirkantet Forhøining, der holder omtrent 210 Skridt i Omkreds. Bemeldte Fiirkant omgives med temmelig dybe Grave, hvis udvendige Side er beskiermet ved Volde, der endnu ere bevarede i en ikke ubetydelig Høide. Skiøndt denne uden Tvivl opkastede Forhøining vist nok for største Deel bestaaer af Jord, som nu er overvoxet med Grønsvær, viser der sig dog Spor til murede Grundvolde. Om dette Sted beretter et Sagn, at der i Fortiden skal have boet en Herremand

ved Navn Isgrim, som engang paa et Feldetog havde røvet en Flok Qvæg fra Almuen i Løderup Sogn, hvorfor den derværende Præst satte ham i Band. Herremanden blev forbittret herover, og udsendte endeel af sine væbnede Borgsvende for at fange Præsten. Denne flygtede fra sit Huus ind i Kirken; men da han mærkede, at man begyndte at ville sønderhugge den fast tillaasede Kirkedør, lod han den aabne, og gik i fuld Messeskrud sine Forfølgere i Møde. Disse lode sig dog derved ikke afholde fra at lægge Haand paa den geistlige Mand, som de derpaa slæbte ud paa Kirkegaarden og der tog af Dage. Der tilføies, at denne Tildragelse skulde være foregaaet i Dronning Margrethes Tid, og at Dronningen, fortørnet over en saa skiendig Voldsgierning, lod Borgen indtage ved Storm og nedbryde til Grunden. Dette Sagn, som er blevet optegnet af en skaansk Samler for omtrent 100 Aar siden, stemmer overeens med et lignende, der fortælles af Bertel Knudsen og Peder Syv; kun med den Forskiel, at Borgherren hos disse benævnes Peder Grimm. Ogsaa Chytræus omtaler en saadan Tildragelse, men med en forskiellig Anledning; og hos ham kaldes Herremanden Jens Gagge[3]). Man kan heraf vel slutte saameget, at en lignende Udaad engang er forefaldet i den her omhandlede Egn af Skaane; og da der i den ældgamle meget massive Egedør, som endnu benyttes ved Løderups Kirke, virkelig paa den ydre

---

[3]) Det samme Sagn fortælles i den til O. Worm 1624 fra vedkommende Præst indsendte Beretning om Tostrup Sogn. Her siges, at Herremanden var Jens Grim, hvis Slægt Gaarden længe tilhørte; „at han var saa haard mod de omliggende Byer, at Præsten i Løderup offentlig straffede ham paa Prædikestolen, hvorover han blev saa opbragt, at han befoel sine Bønder at ihielslaae Præsten." o. s. v. „Men kort derefter lod Dronning Margrethe Herregaarden nedstyde, fordi Eieren ikke vilde følge hende i Krigen mod Kong Albert." Suhms Saml. I. 1ste H. S. 106. 107.

Side findes dybe, uordentligt anbragte Ørehyng, har dette i det mindste givet en ikke urimelig Anledning til at man har bragt Sagnet i Forbindelse med denne Kirke.

At det virkelig i Skaane har staaet slet til med Landefreden i det 14de Aarhundrede, derom haves flere mærkelige historiske Vidnesbyrd. Pave Gregor XI. tilkiendegav d. 10. April 1377 Biskopperne i Camin, Lybek og Werlø, at efter Klagemaal, som vare indløbne til ham, skeete det ikke sieldent, at Geistlige i Lunds Stift bleve med Vold bortførte, fængslede, behandlede med Hug og Slag, ja saarede og dræbte, ligesom at Kirker, Klostre og Hospitaler bleve udplyndrede og brændte; at Gods og Indkomster, tilhørende saadanne Stiftelser, røvedes og bortførtes; og at saadant Kirkerov blev imodtaget og kiøbt baade i Stæderne og paa Borgene, hvor Røverne fandt Beskiermelse. Paven befaler derfor Biskopperne at bandsætte slige Voldsmænd [4]). En Skrivelse fra Paven af samme Indhold og Formaal udgik samme Aar til Erkebiskoppen i Lund [5]). Denne lovløse Tilstand i Landet bekræftes yderligere ved Foreningen, som 1380 blev sluttet imellem Erkebiskop Magnus i Lund, Gielkeren i Skaane, Tuvo Galen, og syv skaanske Væbnere eller Adelsmand. Disse forbandt sig til, bestandigen at holde en ubrødelig Landefred, og af al deres Magt at forsvare Erkebiskoppen, Lunds Domkirke og de øvrige Kirker, Klostre, Præsteskabet og deres Tiender og Rettigheder, saavelsom Riddere, Væbnere, Kiøbmænd, Bønder og hele Menigheden i Lunds Stift mod Vold og Overlast; og det uden at spare nogen for Gunst, Slægtskab eller Venskabs Skyld. Otte og tredive Adelige tiltraadte denne Forening, og lovede paa Tro og Ære at holde dens Vilkaar,

---

[4]) Suhm: Danm. Hist. XIV. S. 45.
[5]) Diplomatar. ms. Ecclesiae Lund. Nr. 2.

hvorfor de, tilligemed de øvrige, hængte deres Segl for Brevet[6]). Imidlertid mistede Gielkeren selv kort efter sit Slot Thurstorpsø, som formodentlig blev indtaget i et Bonde-Opror, og hvis Befalingsmand, Holmgerd, ved den Leilighed blev ihielslaaet; det laae, efter Hvitfeldts Mening i Nærheden af Næsbyholm. Gaarden Thurstorpsø maa have været i Dronning Margrethes Eie, da hun 1388 skienkede den til Lunds Domkirke og Capitel, under det Vilkaar, at det skulde beroe paa hende selv, enten hun vilde lade den derværende Befæstning blive ved Magt eller nedrive den; men Gaardens Eiendomme skulde bestandigen tilhøre Domkirken. Endnu findes to betydelige Borgruiner, ikke langt fra Næsbyholm, den ene ved Siden af Gaardens Sø, den anden ved den saakaldte „Hofgaardssø". Nu kaldes vel den ene Ruin Stierneholm, den anden Hofgaard; men disse Navne (i det mindste det sidste) ere neppe de oprindelige, snarere saadanne, som man i en senere Tid, ved Ombygninger eller andre Leiligheder, har tillagt bemeldte Steder.

At overhovedet de tydske Lehnsmænds Overmod og Selvraadighed i det 14de Aarhundrede, ved Adelens stigende Magt og de skaanske Bønders Uvillie til at taale en herfra udgaaende Undertrykkelse og vilkaarlig Behandling, har fremkaldt blodige Optrin: derpaa have vi, netop fra det ovenfor berørte Tidspunkt, et Par Exempler. 1387 giorde Høvedsmanden Bydelbach paa Berritzholms Slot et stort Nederlag paa en Bondehob, der havde samlet sig paa Aasums Kirkegaard; og samme Aar skete et lignende Nederlag, ved den tydske Adelsmand Snakkenborg paa Siøthorp (Sørup) Slot, paa en Flok Bønder, som havde sammenrottet sig i Jerrestad Herred[8]).

---

[6]) Suhm: Danm. Hist. XIV. S. 89.
[7]) Lagerbring: III. S. 691. 692. Suhm: XIV. S. 111.
[8]) Scr. Rer. Dan. VI. p. 534.

Nogle have troet, i de sidstnævnte Borge at finde Herregaardene Biersiøholm og Søfdeborg; men den første ligger nær ved Ystad, og temmelig langt borte fra Aasum i Færs Herred, hvor derimod en betydelig, endnu næsten omflydt Borgruin findes i Nærheden af Biersiøladegaard, i hvilken vi vel snarere kunne søge det gamle Berritzholm, som endnu havde sit Navn 1516, da Christian II., der tilforn havde pantsat Gaarden til Mauritz Jeppsen for 100 rhinske Gylden og 1500 Mark danske Penge, overdrog dette Pantelehn, med en Forøgelse af 400 rhinske Gylden, paa Livstid til den Afdødes Broder Oluf Jepsen [9]. Om Søfdeborg i Færs Herred er ovenfor talt. Siøthorp, eller Siørup, har derimod ligget i Andrarum Sogn, Albo Herred, hvor en ny Hovedgaards-Bygning opførtes 1737, da Gaarden, efter Eierinden Christina Piper, fik Navn af Christinehof. Ved den Leilighed blev en lille Sø, der havde Navn af „Gamlegaardssø" udtappet, og endeel ujævnt Jordsmon („oländige platser") opfyldte og planerede, hvilke formodentlig have været Levninger efter den ældre Gaards Volde og Grave [10].

Endnu et mærkeligt, langt sildigere Exempel (fra det 15de Aarhundrede) kan her anføres baade paa de mægtige skaanske Adelsherrers Overmod og Ustyrlighed, og paa den Omsorg, de anvendte paa deres Borges Befæstning. Axel Thott til Herlofsgaard havde, under Dronning Margrethes Tid, paa en Ø i Helgeaa ladet opføre en Borg til sit Herresæde, hvilken fik Navn af Lilløhuus. En af hans Efterkommere, Iver Axelsen, som paa sin Tid ansaaes for Danmarks mægtigste Adelsmand, giorde betydelige Forbedringer

[9]) Nye Saml. til den danske Hist. II. S. 163. 164.

[10]) Sognepræsten Mag. Rønbecks haandskr. Saml. til Skaanes Hist. og Beskrivelse (paa Lunds Universitets-Bibliothek) Vol. V. fol. 10. Gillbergs Christianstad Län. S. 97. 98.

ved denne Gaards Bygninger og Befæstning; og skiøndt han tappert havde forsvaret Skaane under Carl Knudsens ødelæggende Indfald 1452, blev han dog siden, da han var kommen i dobbelt Svogerskab med Carl, (Hvitfeldt II. S. 910), saa misfornøiet og forbittret, at han undsagde Christian den Første, og sendte Kongen aabent Feidebrev (1467). Det mærkeligste ved denne Begivenhed er, at skiøndt Kong Christian et heelt Aar igiennem paa begge Sider af Helgeaa ved opkastede Skandser lod beleire Lilløhuus, var han ikke i Stand til at faae det i sin Magt; og det lykkedes Iver Axelsen 1468 fra Sverrige, hvor han nu opholdt sig, at undsætte Slottet med Folk og Levnetsmidler; men ved Underhandling og Mægling af to danske Adelsmænd, Thure Thuresen og Arvid Trolle, blev det dog samme Aar overgivet til K. Christian [11]).

Allerede af disse faa Exempler kunne vi let fatte Grunden til den Umage, man i den sildigere Middelalder anvendte for at anlægge og befæste de mange og stærke Herregaarde, hvoraf der i Skaane nu kun ere faa tilbage i deres Heelhed, men desto flere Levninger og Voldsteder af de for længst siunkne Mure og nedbrudte Taarne. Saa meget mere mærkværdigt er det, at Tiden endnu har skaanet et eneste af disse gamle Herresæder, i sin fuldkommen oprindelige Tilstand; og at dette, netop fordi det allerede for meget længe siden har været forladt af Eierne og ombyttet for et andet Opholdssted, med nyere og beqvemmere Bolig, men ved sin ualmindelig faste Bygningsmaade har trodset Tidens Indvirkning, giver os det fuldstændigste Billede af de gamle Herreborges Indretning og Huusbefæstning. En nøiere Beskrivelse over det gamle Glimminge Huus i Skaane tør derfor vel ansees for et flere Læsere interesserende Bidrag til Middelalderens Bygningshistorie

---

[11]) Scr. Rer. Dan. VI. p. 636. Hvitfeldt II. S. 910. 912. 915—16.

i Norden; saa meget mere, som baade Husets Alder, og det historiske Navn, Bygherren i sin Tidsalder eiede, forhøie Stedets architektoniske Mærkelighed. Forend vi dog nærmere betragte Glimminge, ville vi nogle Dieblik dvæle ved det nylig omtalte Lilløhuus, der i sin, formodentlig omtrent samtidige Bygning, har havt endeel Lighed med hiin Gaard, og rimeligviis ogsaa har lignet Glimminge i Fasthed.

Lilløhuus blev, som allerede er nævnt, bygget henved A. 1400 paa en Holm i Helgeaa, og har uden Tvivl faaet betydelige Forandringer og Forbedringer i sin Bygning omtrent 50 Aar derefter. Grev Erik Dahlberg besøgte Stedet endnu 1658 (han kalder det i sin Dagbog S. 155, „Lillø faste Huus") og har fra to Sider taget perspectiviske Tegninger af Slottet, som findes paa en Kobbertavle hos Pufendorff (de rebus a Car. Gustavo gestis. Nor. 1729. Lib. V. p. 378). Ved disse Tegninger, jævnførte med de Grundvolde af Bygningen, som endnu forefindes, er man i Stand til at give en temmelig tydelig Forestilling af det berømte gamle Lilløhuus.

Denne Borg har bestaaet af en aflang Fiirkant, indvendigen omtrent 100 Fod lang og 44 Fod bred, og har havt 5 Vaaninger. Huset havde to anseelige Gavle med 9 Muurtinder, en høi Fronton eller Tag-Udbygning over Indgangen paa Langsiden, og i det sydøstlige Hiørne et rundt Taarn, som holdt 17 Fod i den indre Diameter, var 4 Lofter høit, og havde en Indgang fra Borggaarden, samt en Døraabning ind til Jordvaaningen eller underste Etage. Et andet høiere og smallere rundt Taarn reiste sig paa Midten af den nordvestlige Gavlmuur, og en lille Udbygning med lige Sidemure og halvrund Gavlmuur, har indtaget Midten af Bygningens Façade, og havt 3 Vaaningers Høide. Hovedbygningen har havt et spidst Sadeltag og Taarnene spidse Calot-Tage. Det

omtalte Hiørnetaarns nederste Skydehuller ere endnu bevarede; de holde indvendigen i Breden 3½ Fod; i Høiden 4 Fod; men udvendigen kun 6 Tommer i Brede, og 2 Fod i Høiden. — Af Tegningen sees, at de fleste af de øvre Etagers Vinduesaabninger have været temmelig store, havt halvrunde Bedækninger, været noget fordybede ind i Muren, og forsynede med verticale Poster og Tværposter; de øvrige Vinduer have derimod været uden Profiler og Poster. Hoved-Façaden har været prydet med Bue-Gesims, og begge Hiørner oventil med smaa Fremspring, liig Taarne („tornlika utsprång"). Af Ruinerne see vi, at Indersiden og Ydersiden af Lille Slots Mure have bestaaet af Muursteen, med en Kiærne af Graasteen, alt lagt i Kalk. Hiørnetaarnets Grundvold viser en Tykkelse i Muren af 6 Fod. Bygningens øvrige Fundamenter ere endnu jorddækkede. — Vi tilføie endnu efter Tegningen: at der ved Slottets sydvestlige Gavlmuur har ligget et lidet Huus paa to Vaaninger, og heelt nær ved Hovedbygningens nordre Hiørner et temmeligt anseeligt Steenhuus, ligeledes paa to Etager, med Trappegavle og en Fronton af samme Skikkelse. — Alle disse Bygninger vare omgivne af anseelige Jordvolde, med høie Palissader og med Grave. Midt for Hoved-Façaden laae Vindebroen, og ved Siden af denne, indenfor Befæstningen, et grundmuret Udhuus, ligeledes med Trappegavle.

Dette, tildeels i sine Rudera beskrevne Herresæde, som Iver Axelson 1468 oplod til Christian I., blev siden givet som Lehn til adskillige danske Adelsherrer, og nævnes i det 16de og 17de Aarh. som Adeliges private Eiendom. Efter Skaanes Forening med Sverrige blev det inddraget under Kronen. I Begyndelsen af det 17de Aarhundrede var det endnu saa fast, at det under den saakaldte Calmar-Krig imellem Carl IX. og Christian IV. forgieves blev beleiret af de Svenske, og af den daværende Besidder ved Gaardens egne Folk eller Svende

tappert forsvaret[12]). Christian IV. lod, ved Christianstads Anlæg, Lillø blive urørt; og Erik Dahlberg, der (som ovenfor berettedes) besøgte Gaarden 1658, omtaler den som en særdeles mærkelig Bygning, endnu under den ældre Tids Benævnelse: Lillø faste Steenhuus. Efter den nedenfor anførte Berettelse (af Ichfeld) skal Lillø Slot d. 7. Septbr. 1658 være indtaget og afbrændt af de Svenske, og Bygningen siden sløifet, for ei at være til Skade for Christianstads Fæstnings Forsvar. Den tilliggende Herregaard blev af Carl XI. den 30 Jan. 1682 reduceret eller inddraget under Kronen, og følgende Aar inddeelt eller anslaaet til militairt Bosted. For at opføre nye Udhuse til dette, har for nogle Decennier siden en Indehaver af Bostedet opbrudt og bortført en stor Mængde Muursteen fra Borgruinen, hvoraf for omtrent 100 Aar siden var en betydelig Levning tilbage (Linné, skaanske Resa, S. 80); men som nu kun bestaaer af et med Græs og Træer overvoret Voldsted, der hæver sig 7—8 Alen over Jordfladen, og endnu omgives af brede og temmelig dybe Vandgrave. Man har i senere Aar, paa den søndre Side af Aaen, som danner den Holm, hvorpaa Lillø laae, fundet borede Trærør i Jorden, hvori Vandet i en betydelig Strækning har været ledet under Jorden; og, som der i Egnen menes, ogsaa under Aaen, hen til Borgen.

---

[12]) „*Lillö* — quod Castellum in bello, quod Caroli Regis tempore habuimus cum Suecis ante fundationem Christianstadii, ab hostibus frustra oppugnata est, defendente se strenue possessore cum servis propriis. Anon. descriptio Scaniæ." ms. (paa det Kgl. danske Bibliothek i Kiøbenhavn. Ny Kongel. Saml. Fol. Nr. 1403). I et andet Haandskrift, der indeholder nogle historiske Efterretninger om Lillø (af Ichfel; sammest. 4to. Nr. 2170) angives paa bemeldte Tid Eieren af Gaarden at have været Fru Beate Hvitfeldt, født d. 29. Novbr. 1554; „død paa sin Gaard Lillø," (hvilken hun arvede efter Moderen, Fru Ollegaard Trolle) den 5. Novbr. 1626."

Det er troligt og rimeligt nok, at man fra Begyndelsen har nedbrudt Borgens Mure til Grunden, særdeles for at benytte de store og ypperlige Muursteen (de have som oftest næsten en Fods Længde, til 5 Tommers Brede og 4 Tommers Tykkelse) til at opføre Vaaningshuset for Lillø Officeers-Bosted. Dette er kun eet af flere Exempler paa en lignende Handlemaade med de gamle Borge i Skaane. Mogenstorps (Månstorps) faste Steenhuus i Orie Herred, som har været en aflang firkantet Bygning, 100 Fod lang, 20 Fod bred, tre Vaaninger høi, med 14 Fod tykke Mure, indenfor høie Jordvolde og dybe Vandgrave, har for en stor Deel undergaaet samme Skiebne, som Lillø, for at ombannes til et sligt Bosted. Mollerød, et ikke mindre anseeligt Herresæde, som laae ved Finja-Sø, og ligeledes var omgivet med dygtige Volde og Grave, har tilforn bestaaet af en mægtig Bygning, for det meste af huggen Graasteen. Denne Borg blev 1679 afbrændt af de Danske; og efterat Eiendommen under Carl XI. var anslaaet til Officeerslønning ved et inddeelt Regiment, ere Murene nedbrudte, og man har endog anvendt deres vel tilhugne Qvaderstene til Udhuse og Steengierder. Omtrent paa samme Maade er det gaaet til med Stiernholms Slot i Wemmenhøgs Herred, og Gulleboa gamle Steenhuus i Jerrestads Herred, endskiøndt disse Gaarde have havt private Eiere.

Vi ville nu gaae over til Glimminge Huus, hvis nøiagtige og fuldstændige Beskrivelse turde bidrage ikke lidet til at udrede og opklare de Forestillinger, man hidtil har kunnet giøre sig om den Maade, hvorpaa Adelen i Skaane (saavel som i det øvrige Danmark) under Løbet af det 15de og 16de Aarhundrede har sørget for sine Herregaardes Befæstning; og hvorledes man paa samme Tid indrettede dem til Beboelse, saavel for Familie og Tyende, som for den i Feidetid fornødne

Besætning. Det er altfor ofte Tilfældet, at kun Voldsteder, Ruiner eller ufuldstændige, meer eller mindre ombyggede og forandrede Dele af saadanne Bygninger ere tilovers. Her have vi derimod en skaansk Herregaard af synderlig Mærkværdighed, i henved halvfierde hundrede Aar saa fuldstændigen bevaret i dens Hovedbygning, at næsten intet fattes os til fuldkommen Oplysning om dennes Indretning til Forsvar og til Beboelse. Det tør vel ei være formeget sagt, at den nøiagtige architektoniske Beskrivelse over denne gamle Borg, som vi her meddele — ikke uden Hensyn til Uvisheden om, hvor længe man endnu tør haabe at see den vedligeholdt i sin nærværende Skikkelse — vil aabne os et Indblik i flere af hiin Tids Livsforhold, da man opførte og indrettede slige Bygninger.

I Jerrestads Herred og Valby Sogn, en (svensk) Miil fra Cimbrishamn og 2½ Miil fra Ystad, ligger Herregaarden Glimminge i en meget frugtbar Egn, paa en noget lav og sid Mark, der i en temmelig fiern Afstand er omgivet af mindre Landhøider, hvoraf dog en mere betydelig hæver sig Østen for Gaarden. I dette Jordsmon har man, ved Gravning og Opdæmning, dannet en liden Indsø, som tilforn paa tre Sider har omgivet Gaardens Bygninger. Den lille Landtunge, der saaledes fremkom, og hvorpaa Gaarden anlagdes, har man beskyttet ved at overskære den med dobbelte, med Vindebroer forsynede Grave.

Glimminge Huus holder i sin ydre Længde 100 Fod, i Breden 40 Fod, og fra Jorden til Tagfoden 50 Fod i lodret Høide; fra Jorden til Gavlspidsen er Høiden derimod 87 Fod. Hele Bygningen danner saaledes kun een Masse i aflang Fiirkant, uden Spor af nogen gammel Tilbygning. Dette har, som vi her foreløbigt kunne bemærke, været en uden Tvivl ofte forekommende Hovedcharakteer ved de ældre Herregaardes „faste Steenhuse“ fra det 15de Aarhundrede, og vel

endnu tidligere, indtil hen ved Midten af det 16de. Husets Ydermure ere ved Jorden nærved 8 Fod, i øverste Vaaning endnu noget over 6 Fod tykke. Mellemmurene holde fra 2 til 4 Fod i Tykkelse, og Muren i Gavlreisningerne er 3⅔ Fod tyk. Ved en tilfældig Gravning har man fundet, at Grundvoldene, som nedenfra opad have en temmelig stærk Skraaning, ligge over 8 Fod under Jordfladen. Side- og Gavlmurene ere aldeles glatte; de sidste ere begge forsynede med tretten Trappetrin eller Tinder, af hvilke den midterste er næsten dobbelt saa bred som de øvrige, der holde omtrent 4 Fod i Breden og 4½ Fod i Høiden. Bygningen har 4 Vaaninger, hvilke imod Midten af Huset afskæres ved Forpladser og Trapper. Jordvaaningen eller den underste Etage, hvis Gulvplan ligger 3 Fod under Jordfladen, er 14 Fod høi; den anden Etage holder 14⅓ Fod, den tredie 12, den fierde 10 Fod i Høiden. Den nederste Vaaning har paa Nordsiden en Døraabning; samt fire Lysaabninger paa den ene, og to paa den anden Side af samme; ligeledes 6 saadanne Aabninger paa Sydsiden, 3 paa den østre og 2 paa den vestre Gavl. Den anden Etage har paa Nordsiden 5 Vinduesaabninger, paa Sydsiden 4, tilligemed en Giennemgang til en liden Udbygning, samt to Vinduesaabninger i hver af Gavlene. Den tredie Etage har paa Nordsiden 5 saadanne Aabninger og een Døraabning; paa Sydsiden fem Vinduesaabninger og en Muurfordybning udentil; samt paa hver Gavl to Vinduesaabninger. Endelig har den fierde Vaaning 6 Vinduesaabninger og en Døraabning paa Nordsiden, samt 7 Vinduesaabninger paa Sydsiden, og to paa hver Gavl. Disse særskilte Muuraabninger ere saaledes ikke af samme Antal i alle Etager; heller ikke have de nogen regelret Stilling ovenover hverandre. Alle Lys- og Vinduesaabninger ere meget smaa; de første (i underste Etage) imidlertid langt mindre end de sidste. Tre

Værelser i underste Etage, alle i anden, og to Værelser i tredie Etage ere hvælvede; de øvrige ere dækkede med Bielkelag og Plankeloft. Ydermure og Skillemure ere opførte af en utilhuggen Sandsteen, der efter Sagnet skal være hentet fra Gislehaller, som ligger omtrent midt imellem Glimminge og Cimbrishamn. Alle fire Hiørner paa Huset ere derimod dannede af veltilhugne Ovadre af en graaladen Kalksteen. Kun Gesimserne paa Bygningen bestaae af brændte Steen; nemlig af tvende saakaldte Rundskifter eller Kantskifter („rund- eller kantskifter"), med et mellemløbende Fladskifte eller Liggeskifte („flat- eller liggeskifte"). Den nederste Vaanings Lysaabninger have en Indfatning af utilhuggen Sandsteen; de samme Aabninger i anden og tredie Vaaning have deres Indfatning af den ovennævnte hugne graae Kalksteen. Alle de ydre og indre Dør-Indfatninger, ligesom alle Trappernes Hvilepladser og Trin, fra den første, indtil den tredie Vaaning, bestaae af en fiint tilhuggen Kalksteen. Gavlreisninger (Gavlröster), samt Loft- og Trappehvælvinger i den første og anden Vaaning bestaae af Kalkskifer; derimod ere Lofthvælvingerne i tredie Etage byggede af Muursteen; og Trappen fra denne til fierde Vaaning er af Træ, uden Bedækning. Den bestaaer nemlig af to Bielker, 10 Tommer i Ovadrat, hvori trekantede Egestokke ere indlagte, og danne Trinnene.

Inden jeg nærmere udvikler Bygningens Indretning og Forhold i det Enkelte, kan det være værd at kaste et Blik paa de Steenarter, man har betient sig af til dens forskiellige Dele. En hvidglimrende, fiinkornet Overgangs-Sandsteen udgiør Strandene ved og paa begge Sider af Cimbrishamn, og løfter sig hist og her i mere betydelige Høider. Denne meget haarde Steenart danner meer eller mindre mægtige Lag, som med megen Lethed lade sig bryde i temmelig kantede og

regelmæssige Stykker, der ere vel passende til Opførelsen af faste Mure. Af denne Steenart er Simbrishamns gamle Kirke opført, og deraf bestaaer for største Deel ogsaa Glimminge Huus. I Skaane brydes derimod, saavidt mig er bekiendt, ingen saadan Kalksteen, som den, man har benyttet i denne Borg til Hiørneqvadre, til Dør- og Vindues-Indfatninger, Trapper m. m. Denne hvidgraae, noget rødsprængte Steen, der kan brydes, som man her seer, i ret anseelige Blokke, antager, skiøndt temmelig haard, en fiin Tilhugning, der længe modstaaer Forvittring. Uden Tvivl er den hentet fra Gotland, hvor Jens Holgersen var Befalingsmand, og hvorfra han let ved sine Fartøier kunde overføre den. — Den blaaladne Kalkskifer, som brydes i Mængde ved Komstad, en Miils Vei fra Glimminge, og paa flere andre Steder heromkring, faaes for det meste i temmelig tynde Lag. Af denne Steenart ere flere ældgamle Landsbykirker i denne Egn for en stor Deel opførte; og af den bestaae Gavlreisninger og Gavltinder paa Glimminge Huus, samt de fleste Lofthvælvinger i samme. — Den til Ydermurene anvendte Sandsteen, hvis Blokke holde fra 1½ til 2½ Fod i Længde, samt 1 til 1½ Fod i Høide, men ikke, uden særdeles anvendt Tilhugning, kunde erholde nogen ret Qvaderform, danner vel efter Brydningen en jævn Under- og Overflade og sikkre Forbindinger for Muurværket, men ingen ganske regelmæssige Skifter; dog giver den formedelst sin hvidglimrende Farve et behageligt Indtryk. Hiørnerne paa Huset tildrage sig fortrinlig Opmærksomhed. Disses udmærket vel tilhugne Qvaderstene have fra 1¼ til 1¾ Fods Høide, 2½ til 3½ Fods Længde og halvanden Fods Brede; saaledes ere 40 Stykker nok til at udgiøre hele Bygningens Høide. Den Kalkskifer, hvoraf Gavlreisningen er opført, stikker noget af imod det øvrige; deels fordi hvert Skifte kun holder 5 til 6 Tommer i Høiden;

deels fordi denne Steens mørkeblaae Farve er saa forskiellig fra Ydermurenes hvidglimrende Flade. Men i det man øiner de mægtige Steenhæller, hvoraf een bedækker hver Gavltinde, forsones man let med denne Ombytning af Steenart. Det er dog neppe blot et Indfald, at man her har anvendt Kalkskifer. Uden Tvivl har man foretrukket denne Steen, fordi den havde bedre Ligge- og Byggesider, og afgav fastere Forbindinger. Dette var en vist nok ikke overflødig Betænksomhed, efterdi den temmelig smalle Gavlmuur høiner sig i det Hele ikke mindre end 33 Fod over det øverste af Ydermurene. Man mærker ikke til Muurankere eller Bielkeankere i Sidemurene eller Endemurene; men allene i Gavlmurene. I enhver af disse findes nemlig fem saadanne Ankere af Jern. Alt Muurværk er opført med udmærket god Kalk, og røber en hidtil urokket Fasthed. Ingen Synkning eller Revne er nogensteds at opdage i Bygningen. Denne har aldrig udentil været kalkstregen, men allene udspækket i Fugerne; det havde ogsaa lige saa lidt været passende at overkalke saadanne Mure, hvis Anseelse derved meget vilde forringes, som man kunde have lovet et saadant Foretagende nogen Varighed.

Den nederste Vaanings Lysaabninger eller Skydehuller (thi de have uden Tvivl havt denne dobbelte Bestemmelse) ere omgivne med en Indfatning af utilhugne Sandsteen [13]); og skiøndt disse Aabninger udvendigen kun ere en halv Fod brede og to Fod høie, have de dog indentil anseelige, oventil hvælvede Smiger; ikke desmindre beholder Muren lige indtil Brystningen sin hele Tykkelse. Den anden og tredie Etages Vinduesindfatninger, som i Lysningen paa det nærmeste holde 1½ Fod i

[13]) Kun paa den vestre Gavlside, som vender imod Indkiørselen til Gaarden, have disse Aabninger ogsaa i Jordvaaningen deres Indfatning af hugne Steen; og her er i det ene Hiørne udbrudt en Fordybning i Muren, der synes at have været bestemt til Skiul for en Vagtkarl.

Breden og 2½ i Høiden, bestaae af fire glathugne Kalkstene af hvilke de to Sidestykker ere opreiste paa Bundstenen, og Overstykket hviler horizontalt paa hine. Disse Steenkarme ere anbragte i Murens Yderkant; og fra dem udgaae rummelige Smiger, hvis Aabning indad er henved tredobbelt saa vid, som den ydre; de bedækkes af lave Bueslag, og have opmurede Bænke eller Siddepladser paa begge Sider. I Steenkarmenes Yderkant er der indhugget Falser til Vinduesrammer, som have været indrettede til at hænge og bevæges paa meget svære Jernstabler, der endnu findes i Behold, og sidde snart til Høire, snart til Venstre uden bestemt Orden. Den fierde Vaanings Vinduesindfatninger, som ere større og holde 2½ Fod i Breden og 3½ Fod i Høiden, ere af sædvanlige brændte Steen, og have ligeledes lave Buer til Bedækning. De ere vist nok gamle, men neppe oprindelige; da de gamle Indfatninger af huggen Gotlandssteen, som have lignet de øvrige, ligge i de indre Muurkanter.

I Jordvaaningens Skydehuller findes intet Spor efter Jernstænger. Derimod sees i anden Etages Vinduesaabninger tydelige Mærker efter det her anbragte Jerngitter, som har bestaaet af to lodrette og tre horizontale firkantede Jernstænger, af 1 Tom. Tykkelse. Et Vindue paa den vestre Gavl har sit oprindelige Gitter fuldkommen i Behold, hvori de horizontale Jernstænger ere indskudte giennem firkantede Huller i de lodrette; og saaledes have Krydsringe været overflødige. Anden og tredie Vaanings Forpladser have meget smalle Lysaabninger, som kunde nøies med een opretstaaende Gitterstang i Midten. De fattes Falser og Skraakanter, og have saaledes aldrig havt Vinduesrammer og Ruder.

Efterat have giort Rede for Husets væsentlige Structur og ydre Anordning, gaae vi over til nærmere Betragtning af dets Indre, af Husets enkelte Dele og disses Indretning,

for at give Læseren en saa vidt muelig klar og nøiagtig Forestilling om alle herhen hørende Egenskaber ved denne mærkværdige Bygning. — En Trappe, som ligger paa Nordsiden, og har 4½ Fods lodret Høide, fører op til den eneste Indgang paa Huset. Den har oprindeligen bestaaet af hvidgraae Kalksteen, og hvert Trappetrin har havt 6 Fod i Længden, 1½ Fod i Breden og ¾ Fod i Høiden [14]). Denne Indgang er, i Forhold til Bygningen, meget liden, nemlig blot 4⅛ Fod bred og 6$\frac{1}{12}$ Fod høi; Dørtærskelen bestaaer af en eneste Steen; hver af Dørstolperne udgiør to, og Overstykket tre anseelige Blokke, der ere meget vel tilhugne og sammenføiede. — Ovenover denne Indgang er i Muren indsat en Mindetavle, 8½ Fod lang og 5½ Fod høi; den bestaaer af en eneste Plade, omgiven med en Ramme i flere Stykker; Alt af en hvidgraa gotlandsk Kalksteen, hvilken Steenart ogsaa er benyttet til Dørkarmen. Paa Tavlen ere udhugne tre halvtophøiede Figurer, adskilte ved særskilte i Steenpladen udhugne Rammer. Den mellemste, en Ridder i Harnisk, der med venstre Haand støtter sig paa sit Slagsværd og i den høire holder sit Vaabenskiold, forestiller Borgens Herre og Opbygger; og ovenover læses:

Anno Dni. MCDXCIX. annen Ste Valdborge dagh tha lade jak Jens Holgersön förste stenen i grundvalen i thet(te) hus.

I Afdelingen paa høire Side forestilles Jens Holgersens første Frue, Holmgerd Axelsdatter Brahe, med denne Overskrift:

Anno Dni. MCDXCV Scte Elsebe dagh tha döde jak Holmger Axels Dotter pa Visborgh ok ligger i Tomorpe Kloster.

---

[14]) I et af de seneste Aar er denne gamle Trappe nedbrudt, og en anden, i Form af en Halvkreds, sat i Stedet.

Paa venstre Side af Ridderen sees en Adelsfrue, hvis Paaklædning bl. a. udmærker sig ved en i Snore hængende pyntelig Pung eller Taske, med et vedhængende Nøgleknippe. Hende tilhører Indskriften:

> *Anno Dni. MCDXCVIII, Sancti Olavi Dagh, tha giorde Jens Holgersson sit brollop med Margreta Arvids Dotter pa Visborgh.*

Dette var Jens Holgersens anden Frue, en Datter af Arved Trolle til Birkvad (død 1505) og Beate Thott (død 1487), og Tvillingsøster til Admiral Jacob Trolle til Lillø[15]). Indskriften er sat i fire Rader, saaledes at man ved første Øiekast ikke bliver vaer, at den udgiør tre særskilte Stykker.

Træder man nu ind i Huset, da finder man indenfor den udvendige Trappe en Forplads $12\frac{5}{12}$ Fod lang og $5\frac{3}{4}$ Fod bred. Den har til høire og venstre en Døraabning, der leder ned til Jordvaaningen eller den nederste Vaaning; begge Aabninger have samme Størrelse som Hovedindgangen. Denne Forplads (Grundt. A.1.) dækkes af en lav Tøndehvælving, som i Midten har en med Planker omklædt Aabning, $5\frac{5}{12}$ Fod lang og en halv Fod bred; og indenfor samme en anden firkantet, steenomgiven Aabning, hvis Størrelse er $1\frac{1}{3}$ Fod paa den ene, og $1\frac{1}{12}$ Fod paa den anden Side. Giennem den venstre Døraabning kommer man paa sex brede Trappetrin, der tilsammen have $6\frac{1}{2}$ Fods lodrette Høide, ned i et Huusrum (A.2), som man ikke kan skiønne har havt anden Bestemmelse, end at tiene til Kiøkken, og som er $28\frac{3}{4}$ Fod langt, $11\frac{1}{4}$ Fod bredt og 13 Fod høit. Dette Rum, der strækker sig tværs igiennem Bygningen, har sin Lysning ved en liden Muuraabning i hver Ende, af hvilke den ene, mod Syden,

---

[15]) Jvfr. Anmærkningen om Jens Holgersen Ulfstand, hans Giftermaal og Efterkommere m. m. i Histor. Tidsskr. I. S. 218. 19.

er omgivet med hugne Gotlandssteen; og nedenunder den findes en Vask af samme Steenart. Rummet dækkes ved tvende Krydshvælvinger, imellem hvilke en stor Skorsteen er opført. Her findes imidlertid intet Spor til noget forhøiet Arnested; saaledes maa det antages, at man fra Begyndelsen har bestemt at ilde paa selve Jordgulvet; hvorfor man ogsaa, for at fremme Røgens lettere Opstigning, har giort Skorstenen nedentil usædvanlig stor og vid[16]).

I dette Kiøkkens vestre Sidemuur findes, i lige Høide med Gulvfladen, en større, og indenfor denne en mindre hvælvet Fordybning; den første $6\frac{5}{12}$ Fod bred, $7\frac{1}{8}$ Fod dyb og 5 Fod høi; den sidste $2\frac{3}{4}$ Fod bred, $4\frac{5}{8}$ Fod dyb og $2\frac{1}{2}$ Fod høi; begge med lave, firkantede Indgange[17]). I det inderste af disse mørke Huller eller Muurfordybninger finder man, ved Siden af hinanden, Aabninger til to murede Rør, hvoraf hvert holder 6 Tommer i Diameter (Grundt. A. a). Man kunde saaledes vel falde paa den Tanke, at disse Fordybninger, som ere dannede ved at giøre en Indbygning eller et Fremspring paa Vægmuren ind i den nederste Etages vestre Hiørneværelse, vare anbragte for at benyttes som Bagerovne. Men ved nøie Undersøgelse opdager man, at det ikke er Ildrør, men Talerør, som ere anbragte i Muren, og af hvilke det ene gaaer op i den anden Vaanings nordvestlige Hiørneværelse; det andet leder til samme Værelse i tredie Etage. Endnu kan man giennem disse Rør paa det tydeligste høre hvad der sagte tales, enten ovenfra, eller nedenfra. Uden Tvivl har man tildeels benyttet bemeldte

---

[16]) Jvfr. Histor. Tidsskr. I. S. 223: „Her har paa en Maade hele Kiøkkenet været een Skorsteen, hvor man har kunnet brygge, bage, koge Mad o. s. v. Alt under samme Røgfang."

[17]) Jvfr. Histor. Tidsskr. I. S. 226, hvor kun det ene, yderste af disse hvælvede Rum omtales. Det inderste, hvortil Rørene have deres Munding, har Forf. betragtet som „en Muurfordybning".

Fordybninger til der at giemme Kar, Fodevarer, eller deslige. Man har maaskee anlagt disse Talerør, med deres nederste Aabning paa et saa skiult og ubeqvemt Sted, hvortil man tildeels maatte krybe ind, for i Feidetid, naar Huset selv blev angrebet, bedre at kunne dølge deres Tilværelse.

En Dør-Aabning $4\frac{1}{8}$ Fod bred og 7 Fød høi, ligger midt for Indgangstrappen til Kiøkkenet, og gaaer ind til et Huusrum, som er $33\frac{1}{3}$ Fod langt og $29\frac{1}{3}$ Fod bredt (A.3). Tre smaa Muuraabninger paa hver Side, og tre paa Husets Ende-muur, give her et svagt Dagslys. Midt i denne Stue staaer en Søile med ottekantet Skaft og Capitæl, samt fiirkantet Krands; men uden Fod. Den har $6\frac{5}{8}$ Fod i Omkreds, $13\frac{1}{3}$ Fod i Høide, og er sammensat af 9 fiint hugne Stykker af en hvidgraa Kalksteen. Lige over for paa Mellemmuren frem-træder en Vægpille eller Pilaster, hvorfra et Underslag strækker sig hen til Colonnens Krands; og fra dens anden Side naaer et andet Underslag til Ende- eller Gavlmuren. Begge disse Underslag, med horizontalt Leie, ere sammenfældede af 4 Egebielker, saa-ledes at de i Tykkelse holde paa hver Side $1\frac{3}{4}$ Fod. Paa tværs over samme ligge svære fiirkantede Egebielker, som nøie sammenpassede udgiøre Stuens Bedækning. Ligefor Vægpillen findes Spor af en tilfyldt Brønd (A.c), hvis Indfatning, $4\frac{1}{8}$ Fod i Længde, $4\frac{3}{4}$ Fod i Brede, bestaaer af hugne Kalksteen. — Endskiøndt denne Stue, som vi have seet, ved en rummelig Døraabning staaer i Forening med Kiøkkenet, har den ikke desmindre paa Tværmurens søndre Ende endnu en Muur-aabning ind til Kiøkkenet, $8\frac{7}{12}$ Fod bred, men kun 4 Fod høi. Den er uden Stabler i Muren, og synes aldrig at have havt nogen Dør. Dens Hensigt har saaledes formodentlig været, at Stuen giennem denne Aabning kunde meddeles nogen Varme fra Kiøkkenet. Midt i Buen over samme Aabning finder man atter en Canal i Muren, der naaer op i Pille-Salen i

Husets anden Etage, og ligeledes med Lethed kan benyttes som Talerør.

En lignende Trappe, som den, hvorpaa man stiger ned til Kiøkkenet, fører fra den ovennævnte Forplads ned til Jordvaaningens nordvestre Hiørneværelse (A. 4), hvilket er 25½ Fod langt, 15 Fod bredt, 15 Fod høit, dækkes ved tvende Krydshvælvinger, og har to smaa Lysaabninger paa Nordsiden og een i Husets vestre Endemuur. Herfra kommer man giennem en Døraabning (3¾ Fod bred og 7 Fod høi) ind i et Sideværelse af samme Længde og Høide som det forrige, men kun 9½ Fod bredt, og dækket med en Tøndehvælving (A. 5). Det har tre smaa Lysaabninger, een paa den vestre Gavlside af Huset, og to paa den søndre Side; og den 4 Fod tykke Skillerumsmuur (Skiljemuur) til dette Værelse har ved den østre Ende et Fremspring, som er fremkommet for at vinde Plads til den før omtalte inderste Muurfordybning i Kiøkkenet. I den østre Ende have begge disse Hiørneværelser i første Vaaning en stor Niche eller Muurfordybning; den ydre 4⅔ Fod bred, $3\frac{7}{12}$ Fod dyb og 5¾ Fod høi; den indre omtrent af samme Størrelse. I Lofthvælvingen findes flere svære Jernringe indsatte. I øvrigt er der i disse to Huusrum intet Spor til Ildsteder eller Talerør; og deres hele Indretning giør det rimeligt, at de ikke have været anvendte til Beboelse, men som Forraadskamre. Saaledes kan man overhovedet slutte sig til, at den hele underste Etage, hvis Gulv ligger 3 Fod under Jordfladen, kun har været bygget og bestemt til Kiøkken, Fadbuur eller Forraadskamre til Proviant m. m., samt til Opholdssted for Gaardens Besætning (eller Borgstuesvende). De smaa Muuraabninger, som neppe nogentid have havt Vinduer, men have kunnet lukkes indentil ved bevægelige Luger eller Vinduesskodder, ere meget passende til

Skydehuller, men give kun svag Lysning[18]). Heller ikke findes her i denne Etage noget Tegn til Gulvlægning, men man har paa ældgammel Viis benyttet Jordsmonnet selv til Gulv.

Fra Forpladsen midt for Hovedindgangen fører en Steentrappe af 7¾ Fods lodrette Høide lige op til **anden Etage**; den bestaaer af 10 Trin, hvoraf ethvert har 5¾ Fod i Længden, er $1\frac{7}{12}$ Fod bredt og 8 Tommer høit. Loftet over denne Trappe bestaaer af en lav Tøndehvælving, der i Midtpunctet har en fiirkantet Aabning, halvanden Fod lang og en Fod bred. Trappen slutter med en **Forplads** (B. 1), noget mindre end den underste, nemlig 11 Fod lang og $5\frac{7}{12}$ Fod bred. Denne Plads har en smal Vinduesaabning med tredeelt Spidsbue paa den søndre Side, og en spidsformet Tøndehvælving, med et rundt Hul i Midten af en Fods Diameter. Paa høire Side af Trappen og nær ved dens Slutning, er der en Muuraabning, ½ Fod bred og 1 Fod høi; en lignende findes ved høire Side af Forpladsen, og begge have været bestemte til Skydehuller. Til Venstre af Forpladsen have vi en Døraabning for os, 3½ Fod bred og 7 Fod høi; og dette er den eneste Indgang til anden Etages Værelser. Man træder her først ind i et Slags **Forstue** eller Gang (B. 2), som dækkes af to Krydshvælvinger, og i Henseende til Beliggenhed, Størrelse og Lysaabninger svarer til Kiøkkenet nedenunder. Ligeoverfor Indgangen til denne Forstue fra Trappen er der en anden Dør, af samme Størrelse, som fører ind til en Sal eller Stue,

---

[18]) I den seneste Tid har man betydeligt forstyrret Bygningens oprindelige Beskaffenhed og Udseende i Jordvaaningen. Det vestligste af disse Skydehuller paa Nordsiden, og det mellemste paa den østre Gavlside, ere nemlig udhugne og forandrede til Indgangsdøre. Derimod har man tilmuret Døraabningen fra den ovenfor beskrevne Borgestue i underste Etage ind til Kiøkkenet, ligesom den store Muuraabning (s. ovenf. S. 586) ved Siden af hiin Dør. Det samme er skeet med nogle Vinduesaabninger paa andre Steder.

(B. 3) der ligger ovenover Stuen i nederste Vaaning, og har paa det nærmeste samme Dimensioner i Længde og Brede, til en Høide af 17½ Fod. Midt i dette Værelse finder man et Steenbord af glatsleben Kalksteen, med firkantet Fod og ottekantet Skive, hvis Høide over Gulvet er omtrent 2½ Fod. Paa denne Skive hviler en Søile af Kalksteen, med rundt Skaft og tærningformet Capitæl; ligeoverfor denne findes en vægfast Søile, hvis Capitæl paa de øvrige tre Vægge i Værelset modsvares af fremspringende Kragstene eller Bærestene. Paa disse Kragstene og de tvende Søiler, hvile fire Krydshvælvinger; Bordsøilen i Midten hviler igien paa den Colonne, som med sin Krands bærer den nederste Stues Loftsbielker, og vilde uden dette ikke være i Stand til at modstaae Lofthvælvingens Tryk; og saaledes staaer den øvre Stues Vægsøile lige over den nedre Stues Pilaster (jvfr. S. 586). To smaa Vinduesaabninger paa hver Side, og to paa Gavlmuren, give dette Værelse en svag Lysning. Til venstre Side af Indgangen bemærker man i en Høide af 8 Fod fra Gulvet en fremstaaende Steen, og ovenfor denne en Muuraabning, som tilhører det Talerør, der findes i Tværmuren imellem Kiøkkenet og Stuen indenfor samme i den underste Etage.

Naar vi komme tilbage til den før omtalte Forstue, hvoraf i Midten det Halve optages af den her opmurede Kiøkkenskorsteen: da finder man til Venstre en Dør, hvorigiennem man paa tre Trin træder op til en Forplads, og fra denne, giennem en modsvarende Dør atter stiger ned ad trende Trappetrin til den anden Etages vestre Hiørneværelser, hvilke i Størrelse, Lofthvælvinger og Vinduesaabninger paa det nærmeste stemme overeens med de tilsvarende Huusrum nedenunder. Hver af disse Døre er 6½ Fod høi og 3½ Fod bred; men den mellemliggende Forplads har kun 5½ Fod i den ene Dimension, og 3½ Fod i den anden. Det ydre af disse Hiørneværelser

har, ved Siden af Indgangen, en mindre Døraabning, $5\frac{7}{12}$ Fod høi og $2\frac{1}{2}$ Fod bred, som gaaer ind til etlille Kammer (B. 6), der ligger lige oven over Forpladsen ved Husets Indgang. Dette Kammer er $5\frac{5}{6}$ Fod langt, $4\frac{3}{4}$ Fod bredt, 11 Fod høit, og har et spidsbuet Loft, men ingen Vinduesaabning. Ved Nordsiden sees i Gulvet den lange, smalle Lysaabning, og i Midten af Rummet det fiirkantede Hul, der begge omtaltes ved Beskrivelsen af den nederste Forplads (S. 584). Ved den smalle Aabnings vestre Ende fremrager en vel bearbeidet Kalksteen, som ved den østre Ende modsvares af et rundt Hul i Muren, hvori Spillet og Blokken af en Vinde endnu forefindes. Det er øiensynligt, at her oprindeligen har været anbragt et svært Jerngitter, som man ved bemeldte Indretning har kunnet med Lethed ophisse og lade nedfalde, for at spærre Opgangen; hvorfor ogsaa den spidsbuede Lofthvælving over dette Rum har en Fordybning, som har været tilstrækkelig til at give Plads for det optrukne Gitter)[19]. Det ovenfor omtalte fiirkantede Hul i Gulvet har upaatvivlelig ligeledes været beregnet paa Forsvar. Man har derigjennem ei allene kunnet bruge Skudvaaben mod en indtrængende Fiende; men har kunnet øse kogende Vand o. d. ned paa Angriberne.

I det ydre, større Hiørneværelses (B.4) vestre Muur forefindes, paa venstre Haand af Vinduesaabningen, et anseeligt, med Steenplader belagt Arnested ([redacted] d), hvis Ommuring bærer et fremspringende Røgfang (Rökkupa). Paa Skillemuren imellem begge Hiørneværelser er der en Dør, $2\frac{3}{8}$ Fod bred og $6\frac{1}{12}$ Fod høi. Paa begge Sider af denne ere Nischer eller Fordybninger

---

19) Jvfr. Histor. Tidsskr. I. S. 222. Her omtales „en i Muren an„bragt, med Tømmer udforet Rende, som har hele Trappens „Brede, og tydeligt nok har havt den Bestemmelse, at man herigjen„nem kunde lade nedsynke et mægtigt Jerngitter, bag hvilket Besæt„ningen, naar den trak sig tilbage fra Indgangen, med Fordeel kunde „forsvare sig mod Fienden."

anbragte i Muren (B. e, f.), den ene til Høire halvfierde Fod bred og næsten 4 Fod høi; den anden noget lavere og bredere, og næsten 3 Fod dyb. I den sidste ligger en fiintsleben Steenplade, med et tresidet Fremspring, der kun er $1\frac{3}{8}$ Fod høinet over Gulvet; det passer saaledes ikke til Arbeids- eller Spisebord; men har snarest været anvendt som Vaskeskammel (Tvättpall) *). Ovenover den omtalte Dør paa Skillerumsmuren er indsat en vel bearbeidet Steen, halvanden Fod høi, $1\frac{5}{12}$ Fod bred, og prydet med det Ulfstandske Vaaben.

Det indre Hiørnerum i denne Etage (B. 5) har i Muren mod Østen, to smalle og høie Skydehuller (B. h.) med store Smiger; og giennem disse Aabninger har man beqvemt kunnet bestryge Opgangen udenfor samme. Paa Sydsiden har derimod dette Værelse, i Stedet for den ene Vinduesaabning, en meget lav og smal Giennemgang i Muren (B. g.), og udenfor samme fremskyde Kragstene, som have været bestemte til at bære en Latrin. Denne for Husets Beboere nødvendige Udgang danner en dobbelt Vinkel i Muren, saaledes at Kugler udenfra ikke have kunnet trænge igiennem samme. I Almindelighed kan bemærkes om denne Etage, at baade Vægge og Lofthvælvinger ere forsynede med Kalkpuds, hvilket, tilligemed de forhen angivne Indretninger, giør det tydeligt nok, at den har været benyttet til Beboelse [20]). Den større Sal, eller Borgestue, i denne

*) Det synes ikke tydeligt, om jeg har meent den her omtalte Steenplade eller „Tvættpall" med den af mig (I. Bind. S. 223) beskrevne „Indretning under et Vindue, ved Siden af Arnestedet, bestaaende af en tyk, glat, noget udadheldende Steenplade, foran forsynet med en lidén Rand, og med en i Graasteen huggen Udløbsrende giennem Muren. Dette Sted har ganske Udseende af en Kiøkken-Vask og kunde endnu bruges dertil." Unegtelig vilde det lige saa vel kunne anvendes til at tvætte og skylle Tøi ved; men det er muligt, at jeg ved en Hukommelsesfeil har forvexlet Værelset med det ovenover liggende i 3die Baaning (Jvfr. S. 594). M.

[20]) Her kan ogsaa erindres, at der i denne Etage endnu findes nogle overblevne, som det synes oprindelige Døre; nemlig een for Ind-

Etage, som kan have været benyttet ved høitidelige Leiligheder, maaskee ogsaa ved Andagtsøvelser, har endnu Navn af „Kirken“*).

Fra den Forplads, som forbinder Giennemgangen og Hiørneværelserne i denne Etage, fører en Steentrappe med tretten Trin op til Forpladsen i tredie Vaaning (C. 1.). Denne Trappe, hvis Trin ere 11 Tommer brede og lige høie, dækkes ved tvende store Steenplader, og ved den Trætrappe, som fører til fierde Vaaning. Et af Trappetrinene har i Midten en bevægelig Steen, hvormed det Skydehul, som her nedenunder viser sig, kan tilsluttes; og Forpladsen ovenover viser ligeledes den Aabning i Lofthvælvingen over den nedenunder liggende Forplads, som forhen (S. 590) er omtalt.

gangen til den ovenfor beskrevne øvre Borgestue, bestaaende af fire, to Tommer tykke Fyrreplanker, med lige tykke Yderlister. Den ene Dør sammenholdes ved tvende lange indvendige Gangjern (Gång-jern) og en indvendig Tværklods i Midten, med svære Søm. Spor af en grøn Anstrygning ere endnu kiendelige. Det ydre Hiørneværelse i samme Etage har en Dør af lignende Planker og Indretning; det indre Hiørnerum derimod har en Dør af Egeplanker med Ramme og Fyldning, og har ikke været anstrøget.

*) Da jeg 1839 besøgte Glimminge, tillagde man et andet Værelse (det ydre og større Hiørneværelse til venstre af Trappen i tredie Etage) Navnet „Kirken“; formodentlig fordi der i dette Værelse baade findes et Crucifix og en Madonna med Barnet, Haut-Relief, udarbeidet i Sandsteen og indsat i Muren. — Med Hensyn til Anvendelsen og Bestemmelsen af de forskiellige Huusrum i denne Etage, da har jeg tildeels allerede yttret min Mening derom (Hist. Tidsskr. I. S. 223). Jeg har nemlig tænkt mig et „Svendestegers“ (Folkestuen) i nederste Vaaning (den af mig saakaldte Kielder-Etage) og et „Herrestegers“ (s. Ny D. Mag. V. S. 204) eller Herskabskiøkken, i det ovenfor beskrevne „ydre Hiørneværelse“ med Arnested i anden Etage. Den derværende Borgstue, eller (i Følge Forf.) saakaldte „Kirke“, med sit Pillebord i Midten, og med en Bordskive eller Disk ved Vægpillen, kan vel antages at have været benyttet som Samlingsværelse og Spisestue for Borgherren, hans Familie og Giæster.

M.

Den øvre Forplads har Lysning fra en liden Vinduesaabning paa Sydsiden. Til Venstre ligger et meget stort Huusrum, (C. 2.) som er dækket ved et svært Bielkeleie med Planker derpaa, og oprindeligen har været afdeelt ved Vægge af Bindingsværk, i eet større og fire mindre Værelser. Det større, 36 Fod langt og 16½ Fod bredt, har ligget nærmest Forpladsen og havt tre Vinduesaabninger paa den søndre Side, samt imellem disse en Fordybning i Muren, hvor der har været Udgang til en Latrin, efter hvilken svære Bærestene endnu forefindes (C. b). To mindre Sideværelser, det ene 16½ Fod, det andet 14 Fod langt, og begge 13 Fod brede, have ligget jævnsides, næst ved Salen, eller det større Værelse, og hvert af disse have en Vinduesaabning mod Nord. Indenfor disse have ligget to Hiørneværelser, det ene 14 Fod langt og 13 Fod bredt, det andet 17 Fod langt og 14 Fod bredt; begge med en Vinduesaabning paa Siden, og een i Husets Gavlmuur. I denne Muur finde vi en vel bevaret Kamin (C. a), som har tilhørt det sydøstlige af disse Hiørneværelser. Paa en fremspringende Fod hæve sig smalle Sidestykker, paa hvis øverste udstaaende Kant hviler en Bæresteen, hvorpaa Røgfanget støtter sig. Denne hele Omfatning bestaaer af en blaaagtig glathuggen Kalksteen. Paa Fodens Skraakant er udhugget en Sild, som en Flirbeen kryber hen til. Bærestenen udmærkes i Midten ved Ulfstands Vaaben, hvis Prydelse ved Siderne bestaaer af to bladløse Grene, der ligesom ere fæstede til Stenen med brede Jernskinner og svære Søm. Dette Arbeide er heelt ophøiet, og saa vel udført, at man kunde fristes til at antage disse Prydelser for at være, ikke af Steen, men af Træ og Jern. Til høire Side af hiint Vaabenskiold, paa dette Værelses søndre Sidemuur, sidder en Sandsteen, som i en stærk Fordybning har Rosensparre-Familiens Vaaben, omgivet af rigt Løvværk. Fra det større Sideværelse, som egentlig har været en

Forstue, har en temmelig smal Giennemgang, langs med det ene af de to mindre Sideværelser, ledet til en Forplads, med en Døraabning lige over Husets Indgang (C. c). Denne Dør, 6 Fod høi og $4\frac{5}{12}$ Fod bred, er uden Tvivl anbragt, for herfra at kunne styrte Stene, Bielker o. d. ned paa stormende Fiender. En Døraabning, $6\frac{1}{12}$ Fod høi og $2\frac{3}{8}$ Fod bred, fører fra ovenbemeldte Forplads ind til 3die Etages nordvestlige og sydvestlige Hiørneværelser, som ligge ovenover dem, der findes i 1ste og 2den Vaaning. Ethvert af bemeldte øverste Hiørneværelser har to Vinduesaabninger ved Siden, og een i Gavlmuren, og deres Loft bestaaer af to Krydshvælvinger. Døraabningen paa Skillerumsmuren, $6\frac{3}{4}$ Fod høi og $2\frac{3}{8}$ Fod bred, gaaer op i en Spidsbue. Begge Døres Omfatninger bestaae af en graaladen, glathuggen Kalksteen; men skiøndt anbragte i samme Værelse, ere de i Udseende meget ulige. Den yderste med et horizontalt Overstykke, fremviser i Listeværk, Falser m. m. en mere modern Maneer; den indre derimod har oventil en tredeelt Spidsbue, og røber i Smigerne, i dens Bladprydelser og Knopper, en Stiil fra Middelalderen. Det ydre Hiørneværelse (C.3.) har, ligesom det, der ligger under samme, i Gavlmuren en Kamin (C.d), og i Vinduessmigen ved Siden af denne en Indretning, bestaaende af en Steenplade med Fordybning, og med en Udløbsrende. I Skillemuren er anbragt en Fordybning eller Nische, uden Kalkpuds, og ved Siden af samme en mindre Fordybning, hvori et Talerør aabner sig. Ved Siderne af Vinduerne har der været indsat 5 Steenplader, hvoraf to ere udbrudte og borttagne; tre ere tilbage, to af disse i det ene Vindue, og eet i det andet. I hiint Vindue sees paa den ene Side en saadan ottekantet Plade af rødagtig Kalksteen, $4\frac{1}{4}$ Fod i Diameter, hvorpaa forestilles en Mand i fuld Pandserrustning, støttende sig paa sit Slagsværd, og holdende i den ene Haand Ulfstands, i den anden Brahes Vaaben. Uden omkring Billedet, ved

Stenens Rand, læses: Jak*) er en Kempe stark og stoor, fra Gulland jak til Skoone foor. MCDlxxxvii. Figuren dannes af let indristede Contourlinier, og Indskriften er ophøiet i Stenens Flade. Den første forestiller Husets Bygherre, Jens Holgersen, der 1487 forlod Gulland og drog over til Skaane, og det er hans eget og hans daværende Frues Vaabenskiold, han holder i Hænderne. Indskriftens Begyndelse antydes ved en sammenknyttet Haand med tre udstrakte Fingre. De enkelte Ord adskilles ved Puncter; men desuden forekommer der ved nogle af dem usædvanlige Skilletegn. Foran Ordet „*Kempe*“ sees en liden Viindrue; en paa Ryggen liggende So foran Ordet „*Stark*“; en Rose er anbragt foran „*Stoor*“; en siddende Hare foran „*Gulland*“; en staaende Ore forau „*Skoone*“, og en springende Enhiørning foran Aarstallet, hvoraf Tallene MC staaer ovenover og Dlxxxvij i Linien.

Lige overfor denne Steentavle i samme Vindue er indsat en anden, firkantet, lidet større og ganske glat, hvorpaa man uden Tvivl har havt i Sinde at giøre en lignende Indristning (formodentlig Borgherrens begge Fruers Billede). I det næste Vindue sees det Ulfstandske Vaaben, omgivet af en Green med treblader Løvværk paa hver Side af Vaabenet, og udhugget i en fiin Sandsteen, 1½ Fod i Diameter. Denne omgives af en rund Omfatning, der bestaaer af den rødagtige fiint slebne Kalksteen, og har 3 Tommers Fremspring, og lige saa meget i Breden. Paa høire Side af Indgangen til dette Værelse er en anden Sandsteen, 2 Fod bred og 2¾ Fod høi, indmuret. Heri er udhugget Jomfru Marias Billede i en nischedannet Fordybning; hun er iført en aaben Trøie og derover en rig Kaabe. Paa Armen holder hun Christusbarnet, som leger med den hellige Moders Lokker. Nedenunder

*) Jvfr. Histor. Tidsskr. I. S. 225. Jeg har 1839 paa begge Steder troet at kunne læse *Jæk*. M.

opgaaer Nymaanen med opadvendte Horn, og bagved spreder sig en Solglands. Denne Maade at forestille Jomfru Maria paa, var ikke usædvanlig i Middelalderen[21]), og i denne Tids religieuse Symbolik hentyder uden Tvivl Maanens og Solens Billeder paa Frelserens Magt over Lys og Mørke, eller hans Vælde baade i Himmel og paa Jord; hvis man ei vil tænke sig dem som Symboler paa Reenhed og Uskyldighed.

Skillerumsmuren har paa venstre Haand af Døraabningen en Fordybning, hvilken, efter hvad man kan slutte af Murens ydre Side, tilforn har været beklædt med Brædder; midt over samme Fordybning er indsat en firkantet Sandsteen, der holder $2\frac{5}{12}$ Fod paa hver Side. Herpaa forestilles den korsfæstede Christus, og ved Foden af Korset ligger en Hielm, et Harnisk og en Hund. Ved den ene Side af Korset tilbeder knælende en Mand med bart Hoved og foldede Hænder; ved den anden staae to Qvinder, af hvilke den ene holder den anden omfavnet. Der kan ikke være Tvivl om, at disse Figurer, der, ligesom den anden, nylig beskrevne Steentavles Figurer, ere i halvophøiet Arbeide, skulle forestille Jens Holgersen med hans to Fruer. Han vises ubevæbnet og i ydmyg Stilling; Rustningen, Magtens Symbol, er aflagt ved Korsets Fod, og ved Siden heraf ligger Hunden, Troskabs-Symbolet.

Endnu maa nævnes, at det indre Hiørneværelse i denne Etage har paa den østre Gavlmuur et høit og smalt Skydehul, skikket til derfra at kunne bestryge den udenfor liggende Forplads. Alle Vinduesaabninger i dette Værelse have i

21) Paa Domkirken i Magdeborg, hvis Bygning begyndtes 1208, forestilles paa Gavlen imellem begge Taarnene Jomfru Maria staaende med Christusbarnet paa den venstre Arm, og med en Glorie omkring Hovedet. Ved hendes Fødder sees Maanen med nedadvendt Horn, og bagved hende frembryde Solstraaler. Barnet strækker den høire Haand mod sin Moders Ansigt, og holder Jordkloden i den venstre.

Smigerne paa venstre Side en Fordybning i Muren, lignende et lidet Vægskab, 1½ Fod bred og omtrent ligesaa dyb og høi. Et lignende Muurskab findes i Skillemuren, paa høire Side af Indgangen. Denne hele Etage, med Undtagelse af det sidstnævnte Hiørneværelse, har været forsynet med Kalkpuds paa Væggene; som er et Beviis mere paa, at dens Værelser have tient Familien til Beboelse.

Ved Udgangen fra det vestre Hiørnerum møder til høire en steil Trætrappe paa sytten Trin, som fører op i fierde Etage. Denne Trappe er saa smal, at Trinnene, som dog alle ere en halv Alen høie, ikke have mere end 9 Tommers Brede. Den hele øverste Etage udgiør et eneste Huusrum, som aldrig, fra Gaardens Opførelse, har været afdeelt eller Murene forsynede med Kalkbedækning. Den Deel af Gulvet i samme Etage, som udgiør den største Part af Loftet over 3die Vaaning, ligger 1¼ Fod lavere end den øvrige Deel af Gulvet, der hviler paa de hvælvede Hiørneværelser i bemeldte Vaaning. Den fierde Vaanings usædvanlig store Rum, hvis Maal nærmer sig til at udgiøre 1000 Qvadratalen (naar man nemlig ikke vil fradrage Murenes Indhold fra Husets Dimensioner) bedækkes af et svært Bielkelcie under Loftet, og har to større Vinduesaabninger i hver af Gavlmurene, samt 7 lignende paa den søndre, og 6 paa den nordre Side af Huset, tilligemed een Døraabning. Ved hver Side af denne Dør, som er 7½ Fod høi og 4½ Fod bred, fremstyde tre Kragstene under hverandre i Affsætninger, saaledes at den øverste har en Længde af 4⅛ Fod. Paa disse Kragstene hviler en Udbygning af Bindingsværk, hvis Vægge have deres Sparreværk og Tagdækning. Gulvet imellem disse Vægge bestaaer af to Luger til at aabne opad. Døren, som gaaer ud til denne Udbygning har ingen Falser, og Indretningen synes mindre at være bestemt til at ophisse Krigsfornødenheder eller Levnetsmidler, end til at ned-

styrte tunge Legemer paa en Fiende, som nedenfor vilde angribe Huset og søge at storme Indgangen *). Denne Etages Vinduesaabninger have lave Bueslag, og ere 2½ Fod brede og 3$\frac{1}{12}$ Fod høie; deres Indfatning bestaaer af Muursteen, hvilke dog ei synes at være oprindelige, da der ved nogle Vinduer findes Spor til Indfatningen af huggen Steen. — Loftet ovenover fierde Etage har i hver Gavl en stor Vinduesaabning. Det har meget svært Tømmer i Tagstolen, hele Sparrer med tre Rader Hanebielker over hverandre, og lige saa mange Underslag i Midten. Dette Sparreværk styrkes ved Opstandere og Hængeværk, og de med Kalk understrøgne Tagsteen hvile paa svære Lægter.

En stor Skorsteen er opmuret ved den indre Side af begge Gavlmure, indtil den øverste Gavltinde, og et lignende Skorsteensrør er ført op over Tagrygningen, hen imod Midten af samme. Alle tre Skorstene ere opførte af brændte Steen, og Rørene ere rummelige nok til at man har kunnet krybe op og ned igiennem samme. — En af Kalksteen udhuggen Løve, af noget mindre end naturlig Størrelse (3 Fods Længde og 2 Fods Høide), staaer paa den østre Gavls øverste Tinde, med Halen slynget over Ryggen og Hovedet vendt mod Østen. Nede paa Borggaarden, til venstre Side af Indgangstrappen, er hensat en Vildmand i fuld menneskelig Størrelse, som i den høire Haand holder en Hare ved Hovedet, og ved den

*) Jvfr. min Beskrivelse over denne Indretning i Histor. Tidsskr. I. S. 220. Jeg har antaget, at den kan have havt begge Bestemmelser; saavel at nedstyrte Stene o. desl. paa Fienden, som at ophidse Skyts, Ammunition og andre Fornødenheder ved Hielp af en anbragt Vinde. Det sidste synes at have været en uundgaaelig Fornødenhed, da det maatte være høist besværligt eller endog umueligt (især paa den smalle og steile Trappe fra 3die til 4de Etage) at bringe saadanne Fornødenheder herop giennem alle Husets Vaaninger. M.

Venstre stotter sig paa en tyk Green eller Kølle. Man bemærker let, at denne Billedstøtte, som ligeledes er udhugget af en heel Kalksteensblok, her ikke har noget passende Sted. Det er derfor meer end sandsynligt, at den har havt sin oprindelige Standplads paa den vestre Gavltinde, med Ansigtet vendt imod Vesten, og saaledes har svaret til Løven paa den modsatte Gavlspids, hvilken vi nylig omtalte. I denne Formodning bestyrkes vi saa meget mere, da der ved nøiere Undersøgelse findes en Fordybning i Ryggen paa denne Figur, hvori en Jernstang har været fastlodbet ved indsmeltet Bly, og denne saaledes har kunnet tiene til at befæste Billedstøtten. Man har i sin Tid, for at benytte Muurstenene, nedbrudt det øverste af Skorsteensrøret, som betydeligt maatte bidrage til at styrke Gavlen; og har da formodentligt anseet det for raadeligt, at nedtage den tunge Billedstøtte.

Imidlertid har denne Vildmand, der længe har staaet til Skue som et Slags Vaertegn for Glimminge Steenhuus, i denne sin Fornedrings-Stand vækket Forargelse ved sin Nøgenhed, og er derfor bleven noget usuldstændigt mutileret, hvilket siges at være skeet for omtrent et Aarhundrede siden. Sagnet tilføier, at det skulde have været een af Gaardens Qvinder eller Piger, som af Raadhed, meer end af Uudseelse, havde foretaget denne Operation; men at hun efter den Tid idelig følte sig foruroliget, omsider faldt i en Sygdom, og døde; hvorfor heller ikke Nogen senere har vovet sig til at tilføie Vildmanden nogen Overlast. Et andet, ikke uinteressant Sagn, af forskiellig Art, har dannet sig i Egnen, ved den idelige Betragtning af Figuren med dens Attributer, og ved at bringe samme i Forbindelse med den historiske Tradition om den Yndest, hvori Hr. Jens Holgersen stod hos Kong Hans. Der fortælles, at denne Konge engang giæstede Ridderen paa hans Borg, og da han under Middagsmaaltidet fandt sig

særdeles vel tilfreds med de første Retter, og tillige vidste, at Ulfstand længe havde ønsket sig et Stykke Land af Kronens Skov eller Jordegods, som paa den ene Side strakte sig nær indtil Gaarden: lovede Kongen ham saa meget af denne Jord til Eie, som Ridderen kunde gaae eller løbe omkring i den Tid, Kongen endnu blev siddende over Maden og ved Bægeret. Ulfstand, som var „en Kæmpe stor og stærk", brugte sine Been det bedste han kunde, kom hiem endnu inden Kong Hans var staaet op fra Bordet, efter at have løbet sig et godt Stykke Skovjord ind, og til Beviis paa, at han dog ikke havde været altfor gridsk paa Jorden, medbragte han en Hare, som han havde fanget, og en Green, som han havde givet sig Tid til at bryde af et Træ.

Endnu maae vi, med Hensyn til Bygningsmaaden af Murene paa Glimminge Huus, erindre en Omstændighed, vedkommende fierde Etage og Gavlene. Tager man Murens Ydersider i Øiesyn, da vil man paa alle fire Sider, høit oppe under Taget, blive endeel smaa firkantede Huller vaer, hvis Bestemmelse i Begyndelsen ikke synes ret klar. Det er vist nok, at det ikke er ganske usædvanligt, at finde lignende Fordybninger eller Huller i Murene paa gamle Herregaarde eller Kirker, hvor de have været benyttede til at indsætte Bommene, hvorpaa man vilde anbringe Bygningsstilladser. Men her paa Glimminge Huus seer man kun de omtalte Huller, anbragte i to Rader paa Murene udenfor fierde Etage, samt paa Gavlreisningen, fra dens underste Deel indtil op imod Spidsen. Her er saaledes ingen Grund, hvorfor man skulde have ladet blive Huller til deslige Bomme, allene for at opføre fierde Etage; ikke at tale om, at de findes i en saadan Afstand fra hinanden, at de ikke let kunde benyttes i bemeldte Øiemed; ligesom de ogsaa allerede nedenfra vise sig større end de Huller, som man benytter til at indsætte Stillingsbomme.

Undersøge vi nøiere deres Beskaffenhed, da befindes de at være af en dobbelt Art. Vi finde nemlig, at i fierde Etage, omtrent midt imellem Vinduesaabningerne, og ved Siden af samme paa Huushiørnerne, er der regelmæssigt anbragt smalle firkantede Huller, som i en lidet nedadheldende Retning gaae tværs igiennem Muren. De findes omtrent i samme Høide paa Muren, som Vinduessmigernes Bænke; de holde noget nær 7 Tommer paa alle fire Sider, og ere heelt udforede med 1¼ Tommers Bræder, indsatte i fire Stykker. Lignende Muurhuller ere anbragte i en anden Rad, paa det nærmeste lige oven over de førstnævnte, og kun omtrent 1 Fod under denne Etages Bielkelag. I det Hele findes der i hver Rad paa Sydsiden 8, paa Nordsiden 9, og paa hver af Gavlene 3 saadanne Aabninger, hvoraf dog adskillige ere skiødesløst tilmurede; og i nogle er Brædebeklædningen opraadnet. Ved saaledes at have beskrevet disse Hullers Indretning have vi tillige giort det tydeligt, at deres oprindelige Bestemmelse ikke kan have været anden end til Skydehuller for Haandgevær.

Derimod finder man baade paa den nordre og søndre Façade, og paa begge Husets Gavlsider, imellem anden og tredie Etage, en Rad af smaa ubeklædte Huller udvendigt paa Murene, som ei kunne være anbragte i bemeldte Øiemed. Man finder ligeledes paa enhver af Gavlenes 12 Tinder eller Trappetrin (hvilke ere omtrent 4 Fod 6 Tommer høie, og 4 Fod brede) i Midten af samme anbragt en firkantet Muursten, med et rundt Hul i, netop saa stort, at det kan passe til en Fuglerede. Virkelig benyttes disse Huller hertil endnu af Spurvene, ligesom de ovenfor beskrevne større Muurhuller paa samme Maadt benyttes af Alliker. Glimminge er heller ikke den eneste Gaard i Skaane, hvor man kan giøre denne Erfaring. Det samme er Tilfældet med Søfdeborgs Herresæde, bygget i Slutningen af 16de Aarhundrede, hvor en heel

Deel lignende smaa Muurhuller under Taget tiene Spurve og andre Fugle til Reder.

Man kunde herved vel komme til at tænke paa gamle Sagn fra Middelalderens Krigshistorie om beleirende Fiender, som havde forsøgt at tænde Ild paa Stæder eller Slotte, ved at fange Fugle, som der havde bygget Rede, og binde noget af en antændt Materie fast til Fuglen, hvilken man derpaa lod flyve, for at den igien kunde søge sin Rede; og man kunde tænke sig, at det var faldet en eller anden Bygmester ind, med Flid at indrette Huller paa Steder i Muren, hvor saadanne Fugle, ved at søge deres Reder ingen Skade kunde giøre. Vel har en udmærket Historiker i vor Tid (Dahlmann) anseet de Fortællinger herom, der forekomme baade hos Saxo (L. I. & IV. ed. Müller. p. 41. 180) og hos Snorro (Har. Haardr. S. C. 6) for Fabler. En anden dansk Historiker (F. H. Jahn: „Nordens, især Danmarks Krigsvæsen i Middelalderen", Kbh. 1825. S. 363) har imidlertid dog ikke villet finde et saadant Middels Anvendelse umulig*).

Det staaer endnu tilbage at undersøge, hvor vidt Glimminge Huus, hvis hele Anordning viser, at det er bygget med Beregning paa, at indrette Alt til Forsvar under en alvorlig

*) Jeg tilstaaer at være ganske af Dahlmanns Mening, om det Fabelagtige i Fortællinger om en saadan Beleiringslist; da jeg ikke indseer Muligheden af at Beleirerne netop skulde kunne vide at fange de Fugle, der havde bygget Reder paa Borgen eller i Byen. Om ogsaa dette var muligt, vilde det vel ei være mindre vanskeligt at anbringe et brændende Stof paa Fuglen, der uden at skade denne under Flugten, netop varede saa længe til den naaede sin Rede. Skulde nogle af de Muurhuller, som findes f. Ex. paa Gavlen af de her omtalte to Herregaarde, virkelig være indrettede og bestemte til Fuglereder: da maatte man vel antage, at Vedkommende med Flid havde villet faae Fuglene til at bygge paa Huset; eller havde ladet Rederne indrette for at afværge, at de ikke byggede paa andre Steder, hvor man ikke gierne vilde have dem.

M.

Beleiring, tillige har været en Gaard, bestemt til Beboelse i Fredstider. Herresæder vare i Middelalderen ikke allene udsatte for Angreb ved fiendtlige Indfald i Landet af Fremmede; men de bleve heller ikke sielden overraskede under indvortes Krige og Uroligheder, hvorfor et Herskab ikke med Sikkerhed kunde opholde sig paa sine Landeiendomme, uden at have et tilstrækkeligt befæstet Bosted. Man seer let, hvorledes den hele Bygningsmaade og Indretning af Glimminge har gaaet ud paa at sikkre Gaarden mod Overfald, og giøre den skikket til at kunne udholde en Beleiring. Saaledes synes det store Værelse i underste Etage, som før er bemærket, at være bestemt til en saakaldet Borgestue, eller Opholdssted og Spisestue for Gaardens Tienestefolk og Besætning, Svende, eller Borgstuekarle; ligesom de øvrige Værelser i samme Vaaning, paa den anden Side af Kiøkkenet, synes bestemte til rummelige Forraadskamre for Levnetsmidler i Beleirings-Tilfælde. Pillesalen i anden Vaaning, ovenover hiint store Værelse, har formodentlig været det, man i Danmark kalder Storstuen, hvor Herskabet enten daglig fik Mad, eller dog opholdt sig og spiste, naar der vare Giæster samlede paa Gaarden. I anden Etage har maaskee ogsaa et Herskabskiøkken været indrettet (f. ovenfor S. 590 og 592), eller Værelserne i denne Etage kunne have været bestemte til Ophold for Borgherren. I tredie Etage har rimeligviis det Huusrum, som ved Vægge af Bindingsværk var afdeelt i et større og 4 mindre Værelser, været beboet af Familien, eller bestemt for Giæster; og de to hvælvede „Steenstuer“ indenfor samme synes at kunne have været Fruerstue og Soveværelse. Den fierde Etage, som aldrig har havt Skillevægge eller afpudsede Mure, bærer Præg af at være bestemt til Brug af større Ildvaaben, Steen- og Lod-Bösser, Slanger og andet grovere Skyt. Det synes endog rimeligt, at man har ført saadanne Stykker op paa Loftet, og opstillet dem i Gavlenes

store Vinduesaabninger, for herfra i Tilfælde af Beleiring, at kunne bestryge fiernere Høider i Gaardens Omegn.

I Anledning af det store Kiøkken i underste Vaaning paa Glimminge, hvor der ikke synes Tegn til noget Arnested, men hvor man efter Behag har kunnet giøre Ild paa Gulvet, og lade Røgen søge sin Vei op imod Midten af det hvælvede Rum og giennem den store Skorsteen der ovenover: kunne vi erindre os vore nordiske Forfædres Skik, midt i Huset at have Ildsted paa Gulvet, hvorfra Røgen opsteg giennem en Aabning eller Luge i Tagmønningen. Noget lignende finde vi paa Gaarden Aagerup, som ligger under Søfdeborg. Her har i forrige Tider været et gammelt fast Steenhuus, hvoraf nu blot Kiøkkenet er tilbage, hvilket bestaaer af fire svære Mure, som danne en anseelig Fiirkant med hvælvet Overbygning, fra hvis Midte en Skorsteen opstiger, og som paa den ene Side har en stor hvælvet Aabning. Dette ældgamle Kiøkken er nu ombygget med et Bindingsværkshuus, og benyttes endnu til sin oprindelige Bestemmelse. Man har paa de tre Sider af Fiirkanten opmuret smaa Forhøininger over Gulvet, der, eftersom det behøves, kunne bruges til Ildsteder.

Glimminge Steenhuus, hvis smaa Vindues- og Døraabninger have lutter Karme og Indfatninger af Steen, hvis Gulve for det meste ere beklædte med Steenfliser, hvis massive Steenborde, hvis Vinduessæder og Bænke af Muurværk eller Steenplader bringe os til at gyse ved Tanken paa en streng Vinter: alt dette tilsammen synes at forudsætte en heel anden Slægt end den, som nu forsynes med franske Tapeter, engelske Gulvtæpper og Pariser Bronce. De Indretninger til visse Beqvemmeligheder, som findes anbragte i de bedste Værelser, røbe desuden en saa stor Raahed i Leveskik, at jeg kun har fundet Spor til noget saadant paa et og andet Sted hos den raaeste Almue i Bahuuslehn. Saaledes er Glimminge ikke

allene et meget mærkværdigt Bygnings-Monument for Middelalderens Krigshistorie, men tillige for Culturhistorien; især naar man veed, at Jens Holgersen Ulfstand, som lod dette Herresæde opføre, var en af sin Samtids mægtigste og meest udmærkede Adelsmænd i Danmark, og en ligesaa dygtig Krigsmand, som han var fortrolig med Hoflivet, og personligen anseet og yndet af Kongen; ligesom han tvende Gange havde været gift i et Par af de anseeligste Familier i Danmark.

Saavidt bekiendt er, har Glimminge Huus aldrig udstaaet nogen Beleiring. Var en saadan Tildragelse indtruffen, da var den neppe forbleven ubekiendt eller uomtalt i Kroniken. Heller ikke synes denne Bygning i sit hele Omfang at være synderlig benyttet til Bopæl; thi elleřs var det at formode, at man ikke havde ladet Kiøkkenet og den store Borgestue i nederste Vaaning savne Afpudsning paa de nøgne Mure; eller at der endog i tredie Etage findes et Par Værelser, som ganske, eller paa enkelte Steder, fattes denne sædvanlige Udpyntning. Desuden bemærkes der intet Tegn til Sod paa Mure eller Hvælvinger i det underste Kiøkken, som er et Beviis paa, at man lidet eller intet har benyttet det til Kogested. Derimod synes det tydeligt, at Kaminer og Skorstene i de øvrige Vaaninger have været temmelig stærkt ildede; og disse ere alle saa store, at man med al Beqvemmelighed har kunnet benytte dem til Madlavning for Familien og Husets sædvanlige Beboere. Det er derfor antageligt, at Eierne af Glimminge Steenhuus ikke ved nogen Leilighed ere komne i den Nødvendighed, at forsyne det med den, i Krigstid og ved en Beleiring fornødne Besætning; men at Gaarden vel en Tid lang har været beboet af den Ulfstandske Familie; endskiøndt det tør formodes, at allerede noget længere hen i det 16de Aarhundrede, efter at Reformationen og dens Følger havde medført endeel Forandring i Tænke- og Levemaade, har man

i en adelig Familie i Skaane fundet mindre Smag og Tilbøielighed for at beboe en saa colossal, og næsten mere paa Krigstider og Krigsforhold beregnet og indrettet, end til stadigt Opholdssted for Eierens Familie bestemt Herregaard. Den her yttrede Formodning vil faae mere Bestyrkelse ved det, vi strax komme til at omtale, med Hensyn til en anden, med Glimminge Huus omtrent samtidig Herregaardsbygning, hvis Opførelse ogsaa tillægges Jens Holgersen.

Inden vi endelig forlade Glimminge, ville nogle Ord om Bygningens architektoniske Charakteer og dens artistiske Egenhed, ikke være overflødige. Det maa herved erindres, at den tilhører en Tid, da Middelalderens Bygningsart ogsaa i Norden var begyndt at fortrænges af den moderne Maneer, som for længe siden havde faaet Indpas i Italien, og under forskiellige Former havde giort sig gieldende i Frankrige og Tydskland. I Glimminge see vi vel, at Konstens Formaal har indskrænket sig til een Hovedsag: Bygningens Fasthed; og at en hertil sigtende Simpelhed i den hele Construction har fortrængt enhver Anvendelse af Ornamenter og Ziirlighed som en overflødig Biisag. Det Hele har en alvorlig Holdning; al Brydning af Hovedlinierne, alle ufornødne Fremspring af Murene, udvendigen eller indvendigen, har man undgaaet. Imidlertid bemærker man dog, at den egentlige Middelalders Stiil endnu er den fremherskende, eller den, hvis Forbilleder have ledet Bygmesteren. Vi see, at alle mindre Lys- og Vinduesaabninger, saaledes som det under Middelalderen ved Boeningshuse næsten var almindeligt, have horizontale Overstykker. Derimod dækkes de større Vinduesaabninger i fierde Etage og i begge Gavle, med lave Bueslag. De fleste, saavel ydre, som indre Døraabninger have ligeledes lave Cirkelbuer til Bedækning; kun een finde vi med horizontalt, een med halv cirkeldannet, og een med spidsbuet Overstykke; og

Værelserne forsynede deels med halvrunde, deels med spidsbuede Toudehvælvinger, og deels med Krydshvælvinger. De førstnævnte ere dog kun anvendte over mere smalle Hvælvinger, hvor de ere vel beregnede paa Fasthed og Bærekraft. De sidstnævnte have deels flade, deels buede Felt, og fattes ganske Kantbuer; kun en eneste af dem har Krydsbuer. Heri viser sig saaledes et Slags Vaklen hos Bygmesteren, der synes at røbe nogen Kundskab til Nyheder, om hvilke han ikke har kunnet giøre sig fuld Rede. Næsten alt Listeverk (listverk) fremviser Middelalderens Skik; men noget deraf tilhører endnu den rundbuede Stiil; noget har Overgangsformen; den største Deel derimod den nyere Spidsbue-Stiil. I dennes Charakteer ere ogsaa Vaabenskiolde og Billedværk udarbeidede. Ja, den største Deel af de her forekommende Prydelser have en saadan Liighed i Charakteer og Steensnit med Adam van Durens Arbeider i og ved Lunds Domkirke, at man let kunde falde paa den Tanke, at denne nederlandske Konstner har været benyttet af Jens Holgersen Ulfstand ved Bygningen af hans vældige Steenhuus. En saadan Formodning strider heller ikke imod Tidsforholdene. Man kan med temmelig Sikkerhed antage, at indfødte Bygmestere af nogen Duelighed og Konstnerdannelse paa den Tid ikke fandtes i Danmark; og ligesom Glimminge Huus er opført ved Overgangen fra det 15de til det 16de Aarhundrede, saaledes veed man, at van Duren 1514 var sysselsat med Arbeider ved Lunds Domkirke, og endnu 1527 fortfoer dermed.

Om Jens Holgersen Ulfstand er det bekiendt, at han tillige eiede Orup-Gaard i Benestads Sogn, Christianstads Lehn, omtr. 1½ sv. M. fra Glimminge, hvor han ligeledes skal have ladet opføre et Steenhuus (jvfr. Hist. Tidsskr. I. S. 218). Ved denne Gaard findes virkelig et ældgammelt Huus, der i flere Henseender har Liighed med Glimminge, og fortiener en

nøiere Betragtning og Beskrivelse. — Ørups gamle Steenhuus ligger paa en temmelig vidtstrakt Landhøide, omgivet af brede og dybe Voldgrave, som tilforn have været fyldte med Vand, hvorfor endnu Gillberg (Beskrifn. öfver Christianstads Län. 1767. S. 122) siger, at „Borggaarden ligger paa en Holm i en Indsø, med en Bro imellem Stuehuset og Ladegaarden." Nu ere disse Grave udtappede. Bygningen er udvendig 88 Fod lang, 38 Fod bred, 40 Fod høi fra Jorden til Tagfoden, og 65 Fod indtil Gavlspidsen. Murene bestaae af utilhugne Kampesteen, murede i Kalk. Huset, som er deelt i 4 Etager, har kun een Indgang paa Nordsiden, hvorfra en Trappe fører op til anden Etage. I første Etage sees nu paa Forsiden tre, paa Bagsiden ingen, men paa hver Gavl-Ende to Lysaabninger. Den anden Vaaning har, paa hver Side af Indgangen, to Vinduesaabninger, og ligesaa mange paa den anden Langside af Huset, samt to Vinduer paa hver Gavlende. Tredie og fierde Vaanings Vinduesinddeling er ligedan; kun med den Forskiel, at den tredie Vaaning har en Vinduesaabning over Indgangen; samt at den fierde Vaaning kun har tre, i Stedet for 4 Vinduer. Man har her, ligesom paa de allerfleste gamle Bygninger af den Art, ikke iagttaget Vinduernes perpendiculaire Stilling over hverandre; men det synes imidlertid, som man paa dette Huus har tilmuret nogle Lysaabninger og eet Vindue; og saaledes har den oprindelige Inddeling af disse Aabninger i hver Etage været nogenlunde regelmæssig. Den anden og tredie Etage har, henimod Midten af den nordre Langside, Udgang til en Latrin, som i senere Tid er afbrudt. Husets Ydermure ere i den nederste eller Kielder-Vaaningen 7, i anden Etage 6, i tredie 5½, i fierde 5 Fod tykke. Mellemvæggene bestaae af Bindingsværk, og Lofterne hvile paa svære Bielker. Den underste Etage, hvis Gulv ligger 4 Fod under Jordfladen, er kun 9 Fod høi;

den anden Etage 14 Fod, den tredie 12 og den fierde 9⅓ Fod. Lysaabningerne i nederste Vaaning ere 1 Fod brede og 2 Fod høie; i anden Etage ere Vinduerne 3½ Fod brede, og 6½ Fod høie, i den tredie 3 Fod brede og 5 Fod høie; i den fierde 3 Fod brede og 4 Fod høie. Husets Indgang og Vinduerne i de tre øvre Vaaninger dækkes med en Muurbue. I anden og tredie Vaaning have Vinduerne udvendigen skarpkantede Indfatninger, hvilke i anden Etage dækkes ved Spidsbuer, i den tredie med Rundbuer. Indentil have Vinduerne anseeligt udvidede Smiger, og oprindeligen have disse ligesom paa Glimminge, havt murede Vinduesbænke, hvilke for ikke meget længe siden ere afbrudte. — Kielder-Etagen i Orup Steenhuus har sex Afdelinger; den anden Etage er, foruden Forstuen, deelt i 7 Værelser, hvoraf det største endnu bærer Navn af „Steensalen"; den tredie og fierde Etage have nu ingen Mellemvægge. Bygningen synes i det Indvendige at have undergaaet betydelige Forandringer. Den nederste Vaanings Lysaabninger synes indrettede til at kunne tillige tiene som Skydehuller, der kunde tilsluttes med Luger og Bomme; en lignende Lukkelse har kunnet anbringes ved Vinduerne i de øvre Vaaninger.

Af ovenstaaende korte Beskrivelse vil det sees, at det gamle Orup har endeel Liighed med Glimminge Steenhuus; endskiøndt man hist savner Mellemvæggene af heel Steen, Værelser med hvælvet Loft m. m. Vinduernes Størrelse synes bl. a. at lægge for Dagen, at Orup meer end Glimminge har været indrettet til Beboelse. De runde Buer og Spidsbuer, som her forekomme over Døre og Vinduer, ere et Tegn til at Bygningen er opført inden endnu den nederlandske Stiil ret havde faaet Indgang i Danmark; og at den øverste Etage ikke har noget Spor til Skydehuller for Haandbøsser, bestyrker denne Formodning mere, efterdi denne Indretning fornemmelig

tilhører de Herreborge, som byggedes i nederlandsk Maneer og i sildigere Tider, da Brugen af dette Slags Ildvaaben var bleven meer almindelig.

Af det ovenanførte synes man at kunne slutte sig til, at Jens Holgersen har ladet Glimminge Steenhuus opføre som et sikkert Tilflugtssted i Feidetid; men betragtet Orup som et behageligere og beqvemmere Boeningshuus i fredelige Tider. Denne Herregaard har ogsaa i en senere Tid mere end Glimminge, været beboet; og den har uden Tvivl omtrent ved A. 1636 modtaget betydelige Forandringer og Forbedringer i Husets indvendige Indretning. I den saakaldte „Steensal" findes midt paa den østre Gavlmuur en Kamin, hvis Indfatning ved Siden bestaaer af en mandlig og en qvindelig Figur, hvilke, som Karyatider, bære et prydeligt Overstykke med Rosenkrantzernes og Thotternes Vaaben, samt Bogstaverne H. R. og F. W. T. med følgende Indskrift: Tvende ting dv icke forgete, at fröcte Gud oc göre var man ret. Denne hele Omfatning er vel udarbeidet i fiin Sandsteen; og Arbeidet, baade Figurer, Snørkler, Malning og Forgyldning, er i nederlandsk Stiil. De anførte Bogstaver betegne de daværende Eieres Navne: Holger Rosenkrantz og Fru Wibeke Thott. Bemeldte Steensal har ogsaa et Brystpanel, 8 Fod høit, som har været prydet med Malning, Forgyldning og Forsølvning, med Sententser og adskilligt Billedværk. Dette Arbeide, som nu er meget forfaldet, har uden Tvivl været samtidigt med Kaminen. Nu omstunder benyttes denne Sal til Huggestue m. m., og de to øverste Etager til Kornmagaziner, hvilken Omstændighed det især skyldes, at Taget er blevet vedligeholdt. Imidlertid nedstyrtede for nogle Aar siden en af Gavlene paa Orup; og ved denne Leilighed fandt man en glat, indvendig med sex Knopper eller Pæglemaal forsynet Sølvkande, som paa Laaget har Aarstallet 1652, og som her havde været indmuret.

Forklaring over Grundtegningerne.

(De prikkede krydsende Linier angive Hvælvinger.)

A. Første Vaaning.

1. Forpladsen.
2. Kiøkkenet.
   a. Indbygning hvor Talerørene findes.
   b. Den store Skorsteen.
   c. Muuraabning med Talerør.
3. Den nedre Borgestue.
   d. Den ottekantede Søile.
   e. Brøndkarret.
   f. Vægpillen.
4. Det nordvestlige Hiørneværelse med Korshvælving.
5. Det sydvestlige Hiørneværelse med Tøndehvælving.

B. Anden Vaaning.

1. Forpladsen.
2. Forstue med to Korshvælvinger.
   a. Skorsteenspibe.
3. Øvre Borgestue eller Pille-Sal med 4 Hvælvinger.
   b. Søile, hvilende paa det ottekantede Bord.
   c. Vægsøile, hvilende paa den nedre Pille (A. f.).
4. Nordvestligt Hiørneværelse med Korshvælvinger.
   d. Et stort Arnested med Steenvask ved Siden.
   e. Muurfordybning.
   f. Muurfordybning med fremspringende Steenbord.
5. Sydvestligt Hiørneværelse med Tøndehvælving.
   g. Udgang til en Latrin.
   h. To Skydehuller.
6. Et lidet Kammer med spidsbuet Loft.

C. Tredie Vaaning.

1. Forplads.
2. Det store Værelse, tilforn afdeelt ved fire Skillerumsvægge af Bindingsværk.

a. Arnested eller Kamin med Billedhugger-Arbeide.
b. Udgang til en Latrin.
c. Døraabning i Muren (s. S. 594).

3. Nordvestligt hvælvet Hiørneværelse, hvor de tvende Basreliefs i Sandsteen findes.
d. Arnested med Bast ved Siden.
e. Vinduesaabning, hvor Ulfstands Billede findes.
f. Muurfordybning.

4. Sydvestligt Hiørneværelse med Korshvælving.

D. Fierde Vaaning, udgiørende et eneste stort Huusrum.
a Den lavere,
b. den høiere liggende Afdeling (s. S. 597).
c. Tagstuur eller Udbygning med to Lemmer, at løfte op til Siderne (C. c.) jvfr. S. 597. 598.

(De i Muren ved denne Etage med Prikker angivne smalle Aabninger, ere de ovenfor, og i Hist. Tidsskr. I. S. 221 omtalte, Skydehuller).

Historisk Literatur og Kritik.

18. Statistisk Tabelværk, udgivet af den dertil allernaadigst anordnede Commission. 1ste Hefte. Kbh. 1835. Fol. (Tabellarisk Fremstilling af Folkemængden i Danmark, d. 18de Febr. 1834. m. m.) 2det Hefte. Kbh. 1837. (Tabellar. Fremstilling af Hartkornet, samtlige Eiendommes Banktaxation, Jordeiendommenes Fordeling, m. m.) — 3die Hefte. 1. 2. Afd. (Tabeller over Kgr. Danmarks inden- og udenrigske Skibsfart 1834 og 1837, sammenstillet med A. 1826.) Kbh. 1840. — 4de Hefte. (Tab. over Udførsel af Korn- og Fedevarer m. m. fra Kongeriget og Hertugd. i 1838—39, over de i begge hiemmehørende Handelsskibe for 1838 og 1839, over Consumtions-afgiften, Brændeviinsproductionen, m. m.) Kbh. 1741. — 5te Hefte. Kbh 1842. (Tabeller over Kreaturhold, Jordernes Udbytte, Tienders Værdi, den landlige Industries enkelte Dele, Communalforholdene og Kiøbstædernes Topographie, m. m. — 6te Hefte. (Tabellar. Fremst. af Folkemængden.) i Danmark d. 1ste Februar 1840, m. m.). Kbh. 1842.

Ikke blot som et af de største og mest betydende af de literaire Arbeider, der hos os ved Regieringens Omsorg ere komne for Lyset, men som et Værk, der i Egenskab af statistisk Kilde-Samling hører til de fortrinligste, nøiagtigste og fuldstændigste, nogen Stat i Europa kan fremvise: har det danske Tabelværk, fra dette Tidsskrifts Begyndelse, havt Krav paa, i det mindste at blive omtalt for Tidsskriftets Læsere, som et Bidrag af høieste Vigtighed til den danske Stats og Folkets indvortes Historie i det 19de Aarhundrede. Vi maae, ved at hentyde

til denne Vigtighed, netop fortrinligen holde os til dette Synspunkt. Thi, naar vi skulle nævne de sikkerste og paalideligste Kilder til det historiske Billede af Danmarks Tilstand i dette Aarhundredes fierde Decennium — til Kundskab om den Fremgang i Nationalvelstand og Statskraft, der indtraadte, efterat Landet i et fremskridende Forhold havde kunnet forvinde Følgerne af den sørgelige Periode fra 1807 til 1814, og begynde at arbeide sig op af en modløs, stagnerende, uvirksom Dvale i al indvortes Rørelse: da er det netop i statistiske Arbeider af den Art, som det her omhandlede, hvor den upartiske og sandhedselskende Historiker maa søge og tør vente sig at finde en af de rigeste og uundværligste Kilder af hiin Art. Dette er, ved Siden af den i vor Tid afgiorte Uundværlighed af et fuldstændigt og authentisk statistisk Tabelværk for Regieringen selv og en stor Deel af dens øverste Organer, den anden Hovedfortieneste, som et Værk af den Natur kan tilegne sig. Naar man i Regieringens Anordninger og Foranstaltninger, i offentlige Indretningers Beskrivelse, i Stæders og Menigheders bekiendtgiorte Regnskaber og andre communale Actstykker, i topographiske Arbeider og mangehaande andre statistiske Monographier, maa søge Bidragene til Samtidens indvortes Statshistorie: da er det fortrinligen i et authentisk Tabelværk af den Beskaffenhed, af den Værdi og Omfang, som det ovenanførte besidder, at de historiske Resultater af Regieringens Handlinger og af Nationens Stræben og Virken, i et vist Tidsrum, eller paa et vist Punkt i Tiden, kunne siges at fremtræde med Klarhed, Sikkerhed og Bestemthed.

Naar saadanne Arbeiders Nøiagtighed og Paalidelighed i Udførelsen og Behandlingen af det Enkelte eengang er afgiort (og her kommer det naturligviis, i de endelige Resultaters store Tal og Summer, ikke an paa, om de mueligen paa et eller andet Sted skulde angive en Ubetydelighed for meget eller for lidt): da ere disse statistiske Resultater ligesaa urokkelige og uimodsigelige Facta, der indtræde i det historiske Kilde-Stof, som ethvert Factum i den forbigangne Tids Historie, der documenteres ved et ægte Diplom eller Actstykke. Man har vist nok ofte, og ikke uden Grund, bebreidet de statistiske Kilder Usikkerhed

og Uovereensstemmelse som en almindelig Mangel; man har af denne og flere Grunde villet frakiende Statistiken en videnskabelig Grundvold og Charakteer; og selv en af de navnkundigste nyere Statsoeconomer (J. B. Say) vil i det høieste give den Navn af en beskrivende Videnskab (science descriptive), der kun giver os meget detaillerede og isolerede Data, men ikke tilfredsstiller den videnskabelige Trang og Fordring: at kiende disses Aarsager, Sammenhæng og Virkninger i Statsorganismen og Folkelivet; eller lærer os deres Anvendelse i Statsoeconomien, hvilken i langt høiere Grad, ved at gaae ud fra faste og uforanderlige Grundsætninger, fortiener Navn af en Videnskab.*) Neppe vil dog nuomstunder nogen Statsoeconom troe sig i Stand til at kunne undvære statistisk Erfaringskundskab; og naar baade Say, og Statsoeconomiens berømte Grundforfatter, Adam Smith, i Særdeleshed tillægger Statistiken den Mangel, at den kun giver en Sammenstilling af meer eller mindre uvisse, ufuldstændige og kun for en Tid gyldige og brugbare Erfaringer: saa maae vi hertil bemærke, at det sidste vel for saavidt er rigtigt, som Statistiken er bevægelig, og behøver i det mindste hvert Decennium en Fornyelse af dens Kiendsgierninger; men at disse, naar de have opnaaet den Sikkerhed og Fuldstændighed, som man i nyere Tider med stigende Omhu og Anstrengelse stræber at give dem, derfor ligesuldt bevare deres factiske Natur, og den herpaa beroende Anvendelighed i den systematiske og historisk-beskrivende Skildring af en Stats indvortes Tilstand, Nationalvelstand, Cultur og Civilisation i et givet Tidspunkt. Det er ogsaa netop i denne Anvendelse i det Store af statistiske Resultater, at Materialiernes Unøiagtighed paa enkelte Punkter kommer lidet i Betragtning. Langt mere følelig er derimod Virkningen af Ufuldstændighed, eller total Mangel. Om f. Ex. Angivelsen af Danmarks Sæd-Udførsel for et eller andet Aar skulde være nogle tusinde Tdr. for høi eller for lav, giør i Resultaterne lidet eller intet; men at vi, naar man gaaer 60, 80 eller 100 Aar tilbage i Tiden, reent savne en saadan nogenlunde sikker og authentisk Angivelse, eller

*) *Say* Traité d'Economie politique. Discours preliminaire. p. 13 sq.

maa nøies med en mangelfuld og upaalidelig: er et langt vigtigere og betydeligere Savn for den historiske Statistik.

I øvrigt maa det vel tilstaaes, at Statistiken er en ny Videnskab, og at den egentlig først i det 19de Aarhundrede har begyndt at grunde og erhverve det Stof af sikkre og paalidelige Data eller Kiendsgierninger, hvorpaa dens fremtidige Anvendelse og Benyttelse i Statsvidenskaben skal kunne bygges. Vi kunne derfor ikke andet, end ofte nok i en saadan Anvendelse føle Savnet af de ældre statistiske Angivelser og Optællinger, som behøvedes til den sammenlignende Benyttelse, hvorved nyere og sikkre Data vinde høiere videnskabelig Interesse og Brugbarhed i Skildringen af almindelige Statsforhold. Men i det de med grundig Omhyggelighed og efter rigtige Grundsætninger anlagte statistiske Kildesamlinger, der frembringes ved Tabelværker af den Art, som det her omhandlede, allerede i og ved sig selv ere af stor og uberegnelig Nytte for den nærværende Generation: have de tillige den vedvarende Fortieneste, at afgive faste og sikkre Kilder for Eftertidens statistiske Undersøgelser og Skildringer, hvis Forfattere ville have den Fordeel at kunne benytte et rigere, mere paalideligt og fuldstændigt Stof for den historiske Statistik. Naar vi altsaa kalde Statistiken en bevægelig Videnskab, savner den derfor dog ikke, under Forudsætning af de tabellariske Angivelsers Nøiagtighed, den Grundvold af faste, beviislige Kiendsgierninger, som udgiøre denne Videnskabs factiske Stof, ligesom Historien eier det i de utvivlsomme, ved uforkastelige Vidnesbyrd beviste Begivenheder.

Erfaring har allerede viist, at det statistiske Tabelværk, som er anlagt med en saa berømmelig Grundighed og med saa stor Omhyggelighed for at tilveiebringe sikkre og tilstrækkelige Erfaringer, og hvis stadige og ivrige Fortsættelse allerede, i et Tidsrum af neppe 10 Aar, har kunnet levere et saa riigt og vigtigt Materiale, ikke har været uden Virkning hos os, saavel paa de statistiske Forholds Betragtning i Almindelighed, som paa Statistikens Behandling i videnskabelige Arbeider. — Med Hensyn til den politiske og statsoeconomiske Brug og Anvendelse af Tabelværket overhovedet, vil det være ufornødent at bevise, eller i det Enkelte at udvikle samme, for Enhver nogenlunde Sagkyndig,

der har Leilighed til at giøre sig bekiendt med een eller flere Dele af Værket. Anvendelsen og Benyttelsen af dets Resultater, naar disse fremhæves af den hele adspredte, men ved det tabellariske System samlede og ordnede Masse af statistiske Data, blive i øvrigt lettest og mest indlysende ved at giennemgaae de med indholdsrig Fuldstændighed, uden al overflødig Ordrigdom, men med stor Tydelighed og Klarhed affattede Indledninger, hvormed Commissionen har ledsaget ethvert Hefte, og hvorved Værkets Fortieneste, og dets Brugbarhed i enhver Retning, betydeligt er forhøiet. Ved disse Indledninger spares ikke allene Enhver, der enten blot til egen Oplysning, eller til videnskabelige Arbeider og Undersøgelser vil betiene sig af Tabellerne, for en Mængde vidtløftige og møisommelige Optællinger og Udregninger; men da disse her ere foretagne med den største Nøiagtighed, kunne de med saameget større Tryghed benyttes, imedens de tillige udgiøre ligesom Kiærnen og Frugten af det hele store, af en umaadelig Masse af enkelte Erfaringer og Data sammensatte Stof, der forholder sig til hine statistiske Analyser, uddragne Hovedsummer og endelige Resultater af ethvert Forhold, ligesom Historiens Actstykker, Diplomer, Breve, Tractater, Annaler, chronologiske Optegnelser m. m. forholde sig til den paa Kilderne byggede historiske Beretning. Man kunde vel endog finde det ønskeligt — da det hele Tabelværk, uagtet de billige Priser, hvorfor ethvert Hefte er til Salg, neppe finder mange Kiøbere — at der ved Leilighed foranstaltedes en Samling af disse Indledninger, hvorved de for enhver Statsborger vigtige, authentiske Oplysninger, som deri indeholdes, og som ere saa skikkede til at modvirke vrange eller fordreiende Fremstillinger af de indre Statsforhold, vilde udbrede sig til en langt større Kreds, end ved det samlede Værk. Vi holde endog disse klare, sammentrængte, til den politiske Arithmetiks og Statistiks Grundforhold indskrænkede Fremstillinger og Resultater for mere skikkede til at faae Indgang hos et stort Publicum, og at medføre flere gavnlige og velgiørende Virkninger, end vidtløftige og systematiske Værker over Fædrelandets Statistik, hvis Formaal er videre, mere videnskabeligt, og udstrakt til en saa omfattende Kreds af de forskielligste Gienstande for Erfaring, Undersøgelse og Betragtning, at et saadant Værk allerede fordrer

en større Dannelse, en mere vedholdende Opmærksomhed og Fastholden af Resultaterne, end hvor de betydeligste og vigtigste af disse, saaledes som i hine Indledninger, umiddelbart fra Kilderne selv udledes og fremstilles for Betragtningen.

Allerede for længe siden, kort efterat Tabelværkets 1ste Hefte var udgivet, ere ikke alene dets Indhold og Resultater udviklede i en udførlig Analyse; men dette Heftes vigtige Gjenstand, Befolkningen i Danmark, saaledes som den befandtes for ti Aar siden, er bleven underkastet en meget omhyggelig Undersøgelse og Betragtning fra de forskiellige Sider, som et Lands Populationsforhold frembyde. Forfatteren af bemeldte Artikel*) er gaaet ind paa almindelige statistiske og statsoeconomiske Reflexioner, og tildeels paa Sammenligninger med andre Staters Forhold af samme Art, hvorved han har leveret en udførlig Commentar over Indholdet af Tabelværkets første Deel, og derved tillige practisk beviist et saadant Arbeides Uundværlighed, Vigtighed og mangesidige Brugbarhed. At følge denne Forfatters Exempel ved de øvrige Hefter, vilde fordre et Arbeide og en Udførlighed, som her hverken kan anvendes, eller vilde være paa sit rette Sted. Anm. maa indskrænke sig til en langt kortere Udsigt over et af de følgende Hefters Indhold, ved at give et Sammendrag af Heftets almindelige Indledning. — Forinden maa vi dog ei udelukke en væsentlig Bemærkning, med Hensyn til det omtalte 1ste Hefte af Tabelværket. Dette fremstiller nemlig Folkemængden i Kongeriget Danmark, og Resultaterne af samtlige Populationsforhold, efter Folketællingen af 18de Februar 1834. Værkets sidstudkomne 6te Hefte, det vidtløftigste af alle hidtil udgivne, (XXVII og 275 Sider i Fol.) meddeler derimod den tabellariske Fremstilling af Folkemængden efter Tællingen i 1840, som har kunnet iværksættes efter en fuldkomnere Plan; ligesom man ogsaa har kunnet give Tabellerne og deres systematisk fremstillede Resultater en større Fuldstændighed, end i det tidligere Hefte for 1834. Da den almindelige Folketælling, der foretoges den 1ste Februar 1840, og som nu regelmæssigen hvert 5te Aar vil skee paa den samme Dag i Aaret, tillige var udstrakt til Hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenborg: er der tillige

*) Hr. Grosserer Nathanson. Maanedsskr. f. Lit. XVIII. Bd. S. 295—388.

udkommet et særskilt Hefte af statistiske Tabeller over disse Landes Folketal d. 1ste Febr. 1840, hvoraf ved Slutningen af det danske Tabelværks 6te Hefte er optaget en summarisk Tabel over de tre Hertugdømmers Folkemængde, saaledes at dette Hefte giver en fuldstændig Udsigt over Populationen i den hele Stat for Aaret 1840. Uden at see os i Stand til at meddele noget Uddrag af de med største Flid, Omhyggelighed og Fuldstændighed i 19 Afdelinger bearbeidede Resultater af Populationsforholdene i den danske Stat, som det 6te Heftes almindelige Indledning fremstiller, maae vi indskrænke os til det eneste Punkt, at angive Resultatet af Folketilværten i de 6 Aar fra 1834 til 1839. — Folketallet den 1ste Febr. 1840 udgiorde nemlig i Kongeriget Danmark 1,283,027 Mennesker; i Hertugdømmet Slesvig 348,526; i Holsten 455,093, og i Lauenborg 45,342 Mennesker; i Alt 2,131,988. Lægges hertil Populationen i Bilandene, efter de seneste, der foretagne Tællinger (nemlig Færøerne, d. 18de Aug. 1834: 6928; Island den 2den Febr. 1835: 56,035; Grønland, d. 31te Dec. 1834: 7552; de danskvestindiske Colonier, d 1ste Oct. 1835: 43,178; i Trankebars Territorium, 1ste Juli 1835: 23,195, og i Frederiksnagors eller Serampores Territorium, d. 7de Nov. 1835: 12,537; eller tilsammen i de ostindiske Colonier: 35,732: da udkommer som hele Rigets Folkemængde i Alt, 2,281,413 (foruden det calculerede Antal af 40,000 Mennesker for de Negerstammer, der staae under dansk Overherredømme paa Guineakysten). Ved Sammenligning med Antallet som den næstforrige Folketælling i 1834 og de følgende Aars Liste over Fødte og Døde afgav for Kongeriget, bliver Tilværten eller Overskuddet af Fødte her 65,798. I Hertugdømmerne Slesvig og Holsteen var Overskuddet fra 1ste Jan. 1835 til 1ste Jan. 1840: 38,461; saaledes for hele Riget en Tilvært af 104,259 Mennesker i 5—6 Aar. Sammenholdes disse, paa de Fødtes og Dødes opgivne Antal byggede Summer med Resultatet af den sidste Folketælling d. 1ste Jan. 1840, for Kongeriget og de to Hertugdømmer, da udkommer imidlertid en Formindskning af 14,384; og fradrages denne fra det ovenfor angivne Antal, udkommer en Folketilvært i bemeldte Tidsrum af lidt mindre end 90,000 Mennesker.

Hvilken af de øvrige Tabeller, eller deres almindelige statistiske Indledninger, vi særskilt tage for os, saa vilde de, ved deres Fuldstændighed, Nøiagtighed og klare Overskuelighed, give en let Leilighed til at fremhæve de interessanteste Data og vigtigste Resultater til Kundskab om Statens materielle Kraft og Udvikling i dette Aarhundredes fierde Decennium. Vi ville her i Særdeleshed og til Exempel betragte det andet Hefte af Tabellerne, der indeholder Kongeriget Danmarks Landbrugs-Statistik, eller en tabellarisk Fremstilling af Hartkornet, samtlige Eiendommes Banktaxation, og Bygningernes Brandtaxation, samt Jordeiendommenes Størrelse og Fordeling, saaledes som disse Forhold befandtes i Aaret 1837. Kun 7 Aar ere siden den Tid forløbne; men enhver Sammenligning med det nærværende Tidspunkt vilde upaatvivleligt, efter det overordentlige Opsving, som har fundet Sted i Landeiendommenes høiere Cultur og stegne Værdi, give mærkværdige og vigtige Resultater af en forhøiet Nationalformue.

Betragte vi først den mest generelle Grund for disse Forhold, Totalsummen af Danmarks Hartkorn eller Jordskyld, da udgiorde denne, efter den til bemeldte Tid endnu gieldende ældre Matrikel: 372,656 Tdr. Hartkorn af privilegeret og uprivilegeret Ager- og Engjord; 4608 Tdr. af Skovskyld; 5153 Tdr. Mølleskyld; 36,420 Tdr. matriculeret Kongetiende; og 38,009 Tdr. Kirketiende. Det første sammenlignende Forhold, som paa disse Størrelser kan anvendes, er Hartkornets eller Jordskyldens Forhold til Arealet (hvilket for hele Danmark er beregnet til 6 Millioner og 777,977 Tdr. Land, til 14,000 □ Alen geometrisk Maal), ifølge den antagne, efter Jordens Bonitet beregnede Frugtbarhed og Cultur af hver Provinds. Disse følge, med Hensyn til bemeldte Forhold, i denne Orden: 1) Lolland, som i Giennemsnit kun har henved 10 eller $9\frac{9}{10}$ Tdr. Land paa en Tønde Skyld eller Hartkorn; 2) Falster ($10\frac{1}{10}$ Tdr. Land); 3) Fyen ($10\frac{8}{10}$ Tdr. Land; 4) Langeland ($10\frac{9}{10}$ Tdr. Land); 5) Siælland ($11\frac{2}{10}$ Tdr. Land), 6) Bornholm ($12\frac{4}{10}$ Tdr. Land); 7) Møen ($12\frac{9}{10}$ Tdr. Land) og 8) Nørre-Jylland ($26\frac{9}{10}$ Tdr. Land). I den sidstnævnte Provinds er imidlertid Arealets Beskaffenhed saa forskiellig i de forskiellige Strækninger

af Landet, at Aarhuus Amt, som den frugtbareste Deel af Jylland, ikkun har 14 Tdr. Land paa en Tønde Skyld, og Randers Amt, som i Frugtbarhed staaer nærmest, $16\frac{2}{10}$ Tdr.; imedens Ringkiøbing Amt, som det ringeste, har 39 Tdr. og Ribe Amt, som det næstringeste $36\frac{2}{10}$ Tdr. Land paa en Td. Hartkorn. Som Middeltal for hele Danmark giver Beregningen 18 Tdr. Jordskyld (hvilket Middeltal dog, i Følge den store Uliighed imellem Jylland og Ø-Landene, kun lidet vil kunne komme i Betragtning).

Som en endnu mere paalidelig Maalestok, end Arealets Forhold til Hartkornet (særdeles saalænge den nyere Matrikel, eller Beregning af Jordens Skyldsætning, der først træder i Kraft fra 1ste Jan. 1845, ikke lægges til Grund for Sammenligningen) antages Vurderingen af Jordeiendommene til Landskatten efter Forordningen af 1ste Oct. 1802, der ogsaa ligger til Grund for den efter samme beregnede Bankhestelse; med Hensyn til de forskiellige Provindsers og Districters Antal og Hartkorn. I Følge denne, ikke mindre statistisk-interessante Sammenligning, er i Giennemsnit i Siælland en Td. Hartkorn banktaxeret til 508 Rbd., eller en Td. Land til 45 Rbd.; paa Møen en Td. Hartkorn til 565 Rbd., en Td. Land til 44 Rbd.; paa Bornholm en Td. Hartkorn til 442 Rbd., en Td. Land til 36 Rbd.; i Fyen en Td. Hartkorn til 705 Rbd., en Td. Land til 66 Rbd.; paa Langeland en Td. Hartkorn til 743 Rbd., en Td. Land til 68 Rbd.; i Lolland en Td. Hartkorn til 583 Rbd., en Td. Land til 59 Rbd.; paa Falster en Td. Hartkorn til 522 Rbd., en Td. Land til 52 Rbd.; i Nørre Jylland en Td. Hartkorn til 596 Rbd., en Td. Land til 22 Rbd.; i denne Provinds dog med betydelig Forskiel i de forskiellige Amter. (Giennemsnit eller Middeltal for hele Danmark er en Banktaxation af 581 Rbd. for en Td. Hartkorn og 32 Rbd. for en Td. Land). Ved den sidste Beregning fremtræder det egne Forhold, at Jylland, hvor Proportionen imellem Areal og Skyldsætning, som vi have seet, er den laveste, er derimod i Giennemsnit en Td. Hartkorn eller Jordskyld banktaxeret høiere end i de øvrige Provindser, med Undtagelse allene af Fyen og Langeland, hvilket sidste Land har den høieste Banktaxation i

hele Danmark. Dette grunder sig paa, at den ovenfor omtalte Jord-Taxation til Landskatten af 1802 ikke skete ligefrem efter Hartkornet, men efter en Burdering af Bønder-Jorden, hvorved Hartkornet inddeeltes i Grader (fra en Værdi af 150 til 800 Rdr.); et Middel, som man dengang anvendte i Mangel af en ny Matrikel, for at bøde noget paa den gamle Matrikel, der for en stor Deel slet ikke længer afgav nogen Maalestok for Jordens rette Værd, eller for en dertil svarende Jordskyld. Jylland var ved den gamle Matrikel kommet til at staae alt for lavt i Hartkorn; efter den nu anvendte Burdering blev derimod Landskatten, og følgelig Banktaxationen, betydeligt høiere, end den efter den blotte Hartkorns-Beregning var bleven.

Tager man Hensyn til den Forbindelse, der i et Land, hvis Hovednæringskilde er Agerbruget, pleier at finde Sted mellem de forskiellige Districters Frugtbarhed og deres Befolkning: da kommer man til den i Indledningens 4de Afdeling givne Sammenligning imellem de danske Provindsers Folkemængde og Hartkorn. Det sidste, eller den efter Jordbundens Værd beregnede Skyldsætning, maa nemlig kunne vise det naturligt indtrædende Forhold, hvori Folkemængden hos et fortrinsviis agerdyrkende Folk sættes til Jordbundens Godhed. Dette Forhold kan imidlertid af forskiellige Grunde — hvoriblandt Tilværelsen af andre Næringsveie og Indflydelsen af Kiøbstæderne paa Landbonæringen udenfor Agerbruget især bliver virkende — ikke vise sig ganske regelmæssigt. Tage vi saaledes de fire betydeligste danske Provindser, Siælland, Fyen, Lolland og Jylland, saa befindes det, at Siælland har omtrent 7 Procent mere Hartkorn, end det, i Følge Folkemængdens Størrelse skulde have, naar Sammenligningen skeer i Forhold til hele Rigets Hartkorn og Folkeantal. Fyen har derimod kun 1 Procent mere Hartkorn; eller Jordskylden i dette Landskab staaer næsten i et fuldkomment ligeligt Forhold til Folkemængden, hvilket ligeledes omtrent finder Sted paa Bornholm. I Lolland og paa Falster er derimod en betydelig Forskiel, i det der paa den første af disse Øer er omtrent 35 Procent mere Hartkorn, end der i Forhold til Befolkningen skulde haves, ligesom paa Falster omtrent 26 Procent mere. Nørre Jylland havde derimod omtrent 7½ Procent mindre

Hartkorn, (gl. Matrikel) end dette Land, i Forhold til Folketallet, skulde antages at have; hvortil Grunden ovenfor er antydet.

Det er en hidtil endnu stedfindende Mangel i de erhvervede paalidelige statistiske Data, at Commissionen for Tabelværket ikke er i Stand til at meddele en nøiagtig almindelig Udsigt over Forholdet imellem den i Skikkelse af Ager eller Engbund dyrkede Jordbund i Danmark, og den, der her ligger udyrket, som Hede, Kiær, Overdrev etc. Den har derfor indskrænket sig til (i II. Heftes 5te Afdeling) at meddele en fuldstændig og nøiagtig Udsigt over Skov-Arealet i Siælland, Lolland og paa Falster; hvilken den venter med Tiden at kunne udstrække i lige Nøiagtighed til de øvrige Provindser. Heraf erfares, at det hele Skovareal i bemeldte 3 Landskaber (der, uagtet deres Frugtbarhed og Cultur, tillige endnu ere de betydeligste danske Skov-Provindser) udgiør 153,197 Tdr. Land, hvoraf Siælland allene har 119,986 Tdr., Lolland og Falster 33,211 Tdr. Land. Af det hele Areal udgiøre de kongelige Skove 44,109 Tdr. Land (hvoraf dog kun 31,492 Tdr. virkelig bevoxet Areal, og 6,426 Tdr., som er bestemt til Skovcultur); og deraf i Siælland alene 41,609 Tdr.; saaledes de private Skove i Siælland 78,377 Tdr. Land, i Lolland og paa Falster 30,326 Tdr. Da (i Følge S. VIII) Siællands hele Areal (med Fradrag af Indsøernes Quadratindhold) udgiør 1,267,749 Tdr. Land, Lolland og Falster tilsammen 298,468 Tdr., saa finde vi i Siælland omtrent $\frac{1}{10}$, i Lolland og Falster, under eet, $\frac{1}{9}$ af hele Arealet at være skovbevoxet; eller vi finde, at de to sidstnævnte Lande, uagtet deres større Frugtbarhed, endnu besidde forholdsviis noget mere Skov-Areal end Siælland. — Man vil blandt andet finde, ved at sammenligne de her meddeelte nøiagtige Data med de Morville'ske Opgivelser af de danske Provindsers Skovland, at disse ere meget for høie — hvorved det vistnok maa komme betydeligt i Beregning, at Skov-Arealet i de sidste 60—70 Aar, (siden Morville udarbeidede sine Tabeller) er ikke lidet formindsket i disse Provindser. Han har nemlig beregnet Siællands Skovland (foruden Moserne) til 188,718 Tdr. Land; derimod hele Jyllands og Hertugd. Slesvigs Skov-Areal kun til omtrent 100,000 Tdr. Land; Lollands og Falsters tilsammen til

60,095 Tdr., saaledes næsten til det Dobbelte af det Tal, de statistiske Tabeller opvise (s. Olufsen, om Danmarks Brændselsvæsen. Kbh. 1811 S. 133*).

De Resultater, som S. XI og XII meddeles om det tiendeydende Hartkorn, ere af flere, tildeels angivne Grunde, ikke fuldstændige. Vi erfare imidlertid, at for saa vidt som Tienden ikke er overladt Geistligheden, og derfor er skatteydende (Landskatten blev ved Forordn. af 11te September 1822 eftergivet af samtlige Præstetiender, saavelsom af de Konge- og Kirketiender, hvormed Geistligheden er beneficeret) kan det antages, at over Halvdelen, eller 57 Procent af Danmarks tiendepligtige Jorder ere fritagne for Natural-Tienden, i det Konge- og Kirke-Tienden af disse Jorder for bestandig er overdraget Yderne, enten mod en fast, uforanderlig aarlig Pengebetaling, eller paa andre Vilkaar; hvorimod Tienden endnu enten hæves i Kiærven, eller kun for en vis Tid er overladt Yderen, af omtrent 43 Procent af Jorden. Om Præstetienden siges, at den „uden Tvivl kan antages, i et endnu høiere Forhold, end de øvrige Tiender, at være forvandlet til et fast og uforanderligt Vederlag." Den specielle Statistik af Geistlighedens Tiender er saaledes en vigtig og interessant Berigelse af Tabelværket, som man med Tiden tør see i Møde.

Til Maalestok for en Vurdering af Landets Grund-Værdi, saavelsom til Vurdering af Bygningers og den bevægelige Formues Værdi, ere de Data, som gives i Banktaxationen og Brand-

*) Ved at nævne dette Skrift, der endnu — skiøndt efter 33 Aar i eendeel Opgivelser er forældet, og af Mangel paa fuldkommen nøiagtige Kilder ikke overalt ikke paalideligt — hører til det interessanteste og læseværdigste, som vor hele statistiske og landoeconomiske Literatur eier: kan Anm. ikke tilbageholde det Ønske, at Landhuusholdningsselskabet vilde besørge en ny Udgave af en Bog, af hvis Indhold saa stor en Deel vidner om Forfatterens rigtige, giennemtrængende Blik og meer end eensidige Sagkundskab og Dannelse. En saadan Udgave kunde da være forsynet med de Tillæg og Anmærkninger, som nu vilde være fornødne; og Skriftet derved tillige blive et beriget og fuldstændigere Bidrag til Danmarks Skov-Statistik, som endnu savnes.

forsikkringen benyttede (Afd. 7 af Indledn.). Den første, som udgiør for Jordeiendom, Tiender og Bygninger tilsammen 318,285,671 Rdlr. antoges 1837 at være i Almindelighed for høi, efter den Tids Priser, „ligesom Bygningerne sædvanligen ikke have den Værdi i Handel og Vandel, hvortil de ere forsikkrede.“ Hvad det første (Jordeiendommenes Værdi) angaaer, da er denne i de siden forløbne 7 Aar steget saa betydelig, at den vel overhovedet maa antages, ei allene at svare til Bankheftelsen, men endog at overgaae denne. Bygningernes Brandforsikkring i Landets almindelige Brandkasse (som 1834 udgiorde imellem 186 og 187 Millioner Rdd.) bliver derimod altid en temmelig usikker Beregning for deres virkelige Værdi; og Forsikkringen af Mobiliar-Formuen er, som aldeles frivillig, endnu mere uvis og ufuldstændig. Lægges hiin Forsikkringssum for Bygninger til Bankheftelsen for Jorders og Tienders Værdi, saa udkommer imidlertid en approximativ Sum for Landets hele Grundværdi af 441,049,000 Rdd.*). Vil man hertil lægge de i 1834 forsikkrede Summer for rørlig Eiendom i Kiøbenhavn (11,576,400 Rdd.) og i Provindserne (14,108,600 Rdd.), da stiger Evaluationen af Landets Eiendoms-Værdi til 466,734,000 Rdd.

Indledningens 8de Afdeling giver Resultatet af Tabellerne over de danske Kiøbstæders Folkemængde, Bygningernes Banktaxation og Brandforsikkring, samt over Stædernes Jordeiendom. Her viser sig en betydelig Forskiel imellem Bygningernes Bankheftelse (55,085,000 Rddlr.) og deres Brandforsikkringssum (76,516,000 Rdd.). At den sidste maa antages at være betydeligt for høi, kan neppe være tvivlsomt. Interessant er ogsaa Oversigten af Kiøbstadjorderne, hvoraf bl. a. sees, at af Danmarks 67 Kiøbstæder (foruden Hovedstaden) have 8 en Jordeiendom af over 200 Tdr. Hartkorn, og foruden disse 12 andre over 100 Tdr. Hartkorn, deels privilegeret, deels uprivilegeret

*) Det er ikke uden Interesse, med denne Sum (der uden Tvivl er meget under den virkelige Værdi) at sammenligne den i Forsell's 1831 udkomne Sogne-Statistik over Sverrige angivne officielle Taxation af Landets og Stædernes Grundværdi, (upskattet Värde) hvis Hovedsum for hele Riget beløber sig til 383,465,583 Rdlr. Banco; og Arealet til henved 89 Millioner Tdr. Land.

Kiøbstadjord. Roeskilde staaer her øverst med noget over 402 Tdr. Hartkorn; lavest staaer Sorøe med lidt over 1 Td. Hartkorn, Præstø med henved 2 Tdr.; og Skagen med noget over 5 Tdr. Hartkorn. Nærmest Roeskilde kommer Storehedding e med 300 Tdr. Hartkorn; Rødby med 291 Tdr., Slagelse med 249 Tdr., Ribe med 247 Tdr., Viborg med 219 Tdr. og Assens og Fredericia hver med 215 Tdr. Hartkorn. Det hele Beløb af Kiøbstædjorderne i Danmark udgiør 6,205 Tdr. Hartkorn, omtrent $\frac{1}{62}$ af hele Landets Ager- og Engjord.*) Der er ofte skrevet om det Skadelige eller mindre Heldige og Passende i den Omstændighed, at endeel danske Kiøbstæder eie saamegen Jord, at den udgiør et Par, eller fra en til to fuldstændige Herregaardes Jordskyld, og at saaledes Agerbruget for nogle Borgere kan blive Hoved-Næringsvei. Vi ere dog langt fra at ansee dette her i Landet gamle og naturligt oprundne Forhold for nogen Ulykke for de mindre Kiøbstæder; da det, foruden den Beqvemmelighed og Behagelighed, som det afgiver for Mange, og den materielle Fordeel, som det kan yde Enkelte, overhovedet frembringer en Nærmelse imellem Smaa-Stædernes indskrænkede Borgerliv og det friere, sundere Landboliv, som ikke kan andet end være velgiørende.

Af Tabellernes Oversigt af offentlige Stiftelsers, Lehngodsers og Stamhuses Hartkorn (S. XIV), sees bl. a. hvor betydelige de førstnævntes Eiendomme ere i Siælland, hvor offentlige Stiftelser besidde 32,702 Tdr. Hartkorn, eller imellem $\frac{1}{4}$ og $\frac{1}{5}$ af dette Landskabs hele Jordskyld. De tre betydeligste af disse Stiftelser ere Universitetet (med 4685

*) Hermed kan sammenlignes Tab. III. i 5te Hefte (jvf. Indledn. S. XXVIII.) over Kiøbstadjordernes Areal, som for samtlige Stæder i Danmark udgiør 94,996 Tdr. Land og naturligviis er meget ulige fordeelt og af ulige Værdi. Saaledes har f. Ex. Viborg til 9669 Tdr. Land (det største Areal, nogen Kiøbstad i Danmark, med Undtagelse af Skagen, besidder) kun 219 Tdr. Hartkorn; hvorimod Roeskilde til 402 Tdr. Hartkorn kun har omtrent $\frac{1}{3}$ saameget Jord, eller 3279 Tdr. Land. De eneste Kiøbstæder i Danmark, som endnu eie Skov, ere Corsør (198 Tdr Land), Viborg (137 Tdr.) og Veile (511 Tdr. Land).

Tdr. Hartkorn, hvoraf 1447 Tdr. ere matriculerede Tiender), Communitetet (med 3310 Tdr., hvoraf Tienderne udgiøre den største Deel, nemlig 2,308 Tdr.) og Sorøe Academie, (med 5,208 Tdr., hvoraf kun 493 Tdr. ere Tiendehartkorn). Omtrent halv saa meget Jordegods, som disse 3 offentlige Stiftelser til Lærdoms og Studiers Fremme besidde, tilhøre de tre adelige Frøkenklostre Valløe, Vemmetofte og Gisselfeldt, nemlig 5984 Tdr. Hartkorn. (Det fierde Siællandske Frøkenkloster i Roeskilde fattes i denne Oversigt.) Lehns-Godset, eller Lehns-Grevskabernes, Baroniernes og Stamhusenes Jordegods udgiøre i Danmark 91,144 Tdr. Hartkorn, eller paa det nærmeste $\frac{1}{4}$ af hele Landets, hvoraf imidlertid 13,644 Tdr. Hartk. bestaae af Konge- og Kirketiender.

Den sidste, udførligste og tildeels vigtigste Afdeling af den almindelige statistiske Indledning til Tabellernes andet Hefte (S. XIV—XXIV) fremstiller Resultaterne af Danmarks Jordeiendom og Jordskyld, saaledes som samme er fordeelt imellem de forskiellige Classer af Jordbrug. Vi see deraf at under samtlige Herregaarde, eller complette, ucomplette og uprivilegerede Hovedgaarde, drives 35,264 Tdr. Hartkorn.; Selveiergodset, hørende til andre større og mindre Gaarde, (hvorunder ogsaa Præstegaarde og lignende beneficerede Jordeiendomme), udgiør 152,570 Tdr., Arvefæstegodset 37,334 Tdr. og Fæstegodset 145,890 Tdr. Hertil kommer endnu den ovenfor omtalte Kiøbstadjord med 6,206 Tdr.. Dette Forhold kan i Procent saaledes udtrykkes, at noget over $\frac{8}{100}$ drives umiddelbart under Hovedgaarde; omtrent $\frac{40}{100}$ er Selveiergods; omtrent $\frac{10}{100}$ er Arvefæstegods, henved $\frac{39}{100}$ Fæstegods, og henved $\frac{8}{100}$ drives under Kiøbstæderne. Regner man Selveiergods og Arvefæstegods sammen, som man med Føie kan, da blandt det sidste kun er optaget saadant Jordegods, til hvis frie Afhændelse og Pantsætning Arvefæsteren, under Betingelse af den for bestandig fastsatte Canons eller aarlige Afgifts Ydelse til Grundherren, er berettiget: da er Halvdelen af Danmarks Jord Selveier-Bøndergods, og kun henved $\frac{2}{5}$ Fæstegods; imedens ikke engang $\frac{1}{10}$ drives umiddelbart under større Hovedgaarde. Et Forhold som dette, der første Gang ved Tabelværket

er lagt klart for Dagen, taler stærkere end alle Partirøstens Declamationer om Misforhold i Jordbrugenes Fordeling; og Selveiendoms betydelige Fremskriden i Danmark vilde blive endnu mere tydelig, hvis man til Sammenligning havde ældre Tabeller af lignende Art.

I Giennemsnitsforhold for hele Danmark finder naturligviis betydelig Forskiellighed Sted i de særskilte Provindser. Den mærkeligste er den, som Nørre-Jylland frembyder. Her udgiøre nemlig Hovedgaarde og Fæstegods den mindste Deel; de første kun $\frac{7}{100}$ (i Siælland $\frac{11}{100}$), og Fæstegodset henved $\frac{24}{100}$ (i Siælland $\frac{52}{100}$) af hele Jylland; Arvefæstegodset udgiør i dette Land kun $\frac{8}{100}$, hvorimod det i Siælland optager $\frac{21}{100}$. Saaledes er i Jylland noget over 67 Procent af Jordeiendommene i de selveiende Bønders og mindre Jordbrugeres Besiddelse. Kun noget over $\frac{1}{6}$ af denne store Provinds er Fæstegods under Herregaarde; og disses Hovedgaardsjord udgiør kun omtrent 7 Procent af Jorden, i Stedet for at i Lolland og paa Langeland (hvor dette Forhold er høiest) Hovedgaardene besidde og drive 13 Procent af Jorden, og Fæstegodset paa disse Øer udgiør 55 og 69 Procent.

Et andet Sammenligningsforhold ved Jordeiendommene er deres Fordeling i forskiellige Classer, efter Størrelsen og Beskaffenheden af Gaarden. 1) Af saakaldte *complette Hovedgaarde,* (hvortil regnes en Besiddelse af i det mindste 200 Tdr. Hartkorn af Bøndergods, foruden Hovedgaardsjorden) har Danmark 344 tilbage, med et Hartkorn af i det Hele 23,213 Tdr., saaledes i Giennemsnit omtrent 67 Tdr. Hartkorn Hovedgaardsjord paa enhver saadan Gaard. Det største Antal af samme, uden Hensyn til Provindsernes Omfang, findes i *Siælland,* nemlig 125, med Hartkorn 10,868 Tdr., eller i Giennemsnit 87 Tdr., hvilket Middeltal for de enkelte Herregaarde ogsaa er den største Jordskyld, der kommer ud i nogen af alle danske Provindser; hvorimod *Jylland* i begge Henseender fremviser de laveste Tal. I denne hele Provinds findes nemlig kun 101 complette Hovedgaarde, med 50 Tdr. Hartkorn i Giennemsnit til hver. Jylland har saaledes baade de *færreste* og de *mindste Herregaarde.* 2) Af *ucomplette* Herregaarde,

eller større Parceller af saadanne, som dog have beholdt deres frie Hovedgaards Tårt, eller Herregaards-Privilegier, gives der i Danmark 238, med et Hartkorn af 7231 Tdr., eller i Giennemsnit omtrent 30 Tdr. Hartkorn, der umiddelbart drives under enhver af disse Gaarde. Her indtræder det modsatte Forhold: Siælland har forholdsviis af alle Provindser de færreste af saadanne Gaarde (33, med Hartk. i Giennemsnit 36 Tdr.); Jylland de fleste (154 med 27 Tdr.). 3) Det samme gielder om uprivilegerede Hovedgaarde og Hovedparceller, d. e. saadanne, som ved at miste Bøndergods, tillige have mistet deres Herregaards-Privilegier. Af saadanne gives i hele Danmark 211, med 4818 Tdr. Hartkorn; i Siælland 21, med 39 Tdr. Hartkorn i Giennemsnit til hver; i Jylland 157, med 19 Tønder Hartkorn i Giennemsnit. Begge Forhold giøre det øiensynligt, at Jylland er den Provinds, hvor Bøndergodsets Afhændelse fra Hovedgaardene, og disses Formindskning eller Udstykning i Parceller, hidtil hyppigst har fundet Sted, ligesom det modsatte i Siælland; og heller ikke i noget større Forhold paa de øvrige Øer. (Dog har ogsaa Fyen et ikke saa lidet Antal, nemlig 38 ucomplette Hovedgaarde med Privilegier, og 14 uden samme).

Ikke mindre vigtige og interessante for den politiske Statistik ere de (i Indledn. S. XVI—XXIV) i Hovedresultaterne, saavelsom tabellarisk for de særskilte Provindser, fremstillede Forhold, der vise os Classificationen og Antallet af Bondergaarde og mindre Landbrug, saaledes som de ere fordeelte under Selveiergods, Arvefæste og Fæstegods. Ved disse Fremstillinger ere vi i Stand til, saa at sige, med eet Blik at overskue den umiddelbare jordbrugende Classes, eller Bondestandens Vilkaar og Fordeling over hele Landet, og i enhver af dets Provindser. Vi maae beklage, at denne vigtige Deel af dette Heftes Tabeller vanskelig taaler noget Udtog, eller at et saadant her vilde optage for megen Plads; og vi maae saaledes indskrænke os især til at meddele følgende Hoved-Oversigt, i hvilken vi have troet at kunne giøre en anden Underdeling i 3 Classer af bemeldte Jordegods, efter Størrelsen, hvilke man vel turde kalde I. Heelgaarde, II. Halvgaarde, og III. Huse

med Jord, hvortil endnu kommer den 4de Classe: De jordløse Huse.

	Selveiergods. Antal.	Hartkorn.	Arvefæstegods. Antal.	Hartkorn.	Fæstegods. Antal.	Hartkorn.
I. a. Steder med 8 Tdr. Hartkorn og derover ..	2,447.	26,270.	1,657.	17,028.	3,638.	33,821.
b. Steder fra 8 Tdr. Htk. excl. til 4 Tdr. Htk. incl.	11,662.	64,317.	2,392.	14,551.	14,651.	87,664.
	14,109.	90,587.	4,049.	31,579.	18,289.	121,488.
II. a. Steder fra 4 til 2 Tdr. Htk.	13,251.	38,569.	1,048.	3,225.	4,145.	12,617.
b. Steder fra 2 til 1 Td. Htk.	8,333.	11,868.	905.	1,259.	2,361.	3,305.
	21,584.	50,437.	1,953.	4,484.	6,506.	15,922.
III. Steder, under 1 Td. Hartkorn, og Huse med Jord, men uden Hartkorn	27,996.	11,546.	3,926.	1,271.	31,559.	8480.
IV. Huse uden Jord ..	10,546.		3,405.		12,606.	

Ligesom Hartkornets Fordeling, saaledes giver ogsaa de enkelte Steders og Jordbrugs, følgelig overhovedet Familiernes Antal, med en mærkværdig overeensstemmende Liighed, det Resultat: at Halvdelen af det Jordegods, som kan siges at være i selvstændige Bønders Besiddelse eller Brug, med andre Ord, Halvdelen af Danmarks Bøndergaarde ere i Selveieres, den anden Halvdeel i Fæstebønders Hænder. Det sees nemlig af ovenfor meddeelte Tabel, at Danmark tæller 18,158 Gaardmænd eller Jordbrugere, hvis Bosted udgiør 4 Tdr. Hartkorn og derover, af Selveier-Classen, og 18,289 Fæstebønder; tilsammen 36,447 Jordbrugere, som vi kunne regne til den første Classe, til egentlige Gaardmænd, med over 4 Tdr. Hartkorn Jord. — Et ganske andet Forhold indtræder ved Halvgaarde og Boelssteder, og viser, hvorledes Jorddeling eller Udstykning har været en Følge af Selveiendoms

Tilvært. Danmark har nemlig 23,537 Jordbrug fra 4 til 1 Td. Hartkorn, som besiddes af selveiende Boelsmænd (i Fald man vilde bruge denne Benævnelse, til Forskiel fra Gaardmænd); og derimod kun 6506 saadanne Steder, som bruges af Fæstere. For Huusmændene med Jord indtræder atter det samme ligelige Forhold, som ovenfor. Det hele Antal af saadanne Bosteder og Familier er 63,481; hvoraf 31,922 ere selveiende, 31,559 Fæstehuusmænd. Af jordløse Huse eies 13,951 af Beboerne (naar man regner 3,405 Arvefæstehuse med i Tallet) og 12,606 ere Fæste- eller Leiehuse.

Et af de vigtigste Erfaringsresultater for den politiske Statistik, som de ovenfor berørte tabellariske Fremstillinger af Bondejordens nærværende Fordeling fremlægge, er unegtelig dette, at den stærkt fremskridende Selveiendom i Danmark tillige medfører den sædvanlige Følge: en forøget Udstykning af Jorden (som FororDn. af 3 Dec. 1819 vel har villet begrændse, men neppe med nogen Følge), og hvad der tillige er beviisligt, men ikke altid strax i Øie faldende: at netop Selveiendom fornemmelig har forøget Antallet af Fæste- eller Leiehuse, med eller uden Jordpletter (s. herom Indledn. S. XVI, hvor ogsaa de mindre øiensynlige Aarsager hertil angives). Det vigtigste Resultat af den tabellariske Beregning, som S. XVII fremsættes over Forholdet imellem de mindre Jordbrug i Selveieres Hænder og under Fæsteforhold, er det samme, som ovenfor blev antydet, nemlig: at Antallet af større, selvstændige Bondergaarde er betydeligt formindsket ved det stigende Forhold af Selveierjorden, og at i samme Grad Antallet af smaa Eiendomme og Mængden af ringere Jordbrugere er forøget. Der findes nemlig, som man seer, i Giennemsnit for hele Danmark af Gaarde paa 8 Tdr. Hartkorn og derover 9, af Gaarde imellem 8 og 4 Tdr. Hartk. 24 **færre**, men af Gaarde imellem 4 og 2 Tdr. Hartkorn 64, og af Eiendomme fra 1 til 2 Tdr. Hartk. 42 **flere** paa Selveiergodset, end paa Fæstegodset; Alt for hvert 1000 Tdr. Htk. At dette Forhold derimod med Hensyn til Antallet af et mindre Jordbrug, er ringere paa Arvefæstegodset, og at denne Maade at afhænde Jordegodset paa, synes mindre at fremme den altfor hurtige og altfor store Udstykning af Jor-

den, er ligeledes antydet p. XVII. I Almindelighed er det her og i det følgende viist, at der endnu ikke er nogen Grund til at antage, at Jordudstykningen i Danmark hidtil, naar man blot holder sig til Giennemsnitsforholdene, har naaet nogen betænkelig Grad; og heller ikke at en saadan Grad finder Sted i Forholdet imellem de ganske eller nogenlunde selvstændige Jordbrugere, og den Classe af Huusmænd*), der allene maa søge Livsophold ved Arbeide. Det viser sig nemlig af de fleste herhen hørende Tabeller: at paa 1000 Tdr. Hartkorn Selveiergods, som man kan antage bruges umiddelbart af Eierne selv, findes i Giennemsnit for hele Riget 486 Familier, hvoraf 235 høre til Gaardmændenes, og 251 til Huusmændenes Classe. Men af

*) Naar et Oppositionsparti, der gaaer ud paa ved enhver given Leilighed at sætte Landets Tilstand i slet Lys, for at faae Anledning og Skingrund til at vælte Aarsagen over paa Regieringen, i den seneste Tid ogsaa vil fremstille Huusmændene i Danmark som en ulykkelig Trællestand, overgivet til Grundeiernes vilkaarlige Behandling, og deres Tilstand slettere og ringere, end den, efter Jordbrugsforholdene virkelig er: da lægge ogsaa de ovenfor fremhævede Data for Dagen, hvor lidt saadanne Skildringer kunne anvendes paa den hele Huusmændsclasse i Danmark, hvis Vilkaar, naar man vil sammenligne dem med hvad de vare for 60 eller 80 Aar tilbage i Tiden, uden Tvivl ere overhovedet ikke mindre forbedrede, end Bondestandens i det Hele.—At hente Beviserne for Huusmændenes undertrykte Tilstand fra et enkelte Exempel paa en Udaad og Mishandling, begaaet af en raa Godseier imod en Huusmand, betyder ligesaa meget, som naar man af enkelte Criminaltilfælde vilde bevise, at Huusmændene i Danmark overhovedet vare Tyve og Kieltringe. Det factiske Forhold, som de ovenfor angivne Resultater lægge for Dagen, er derimod dette: at over Halvdelen af Huusmændene i Danmark ere frie Selveiere, der aldeles ikke staae i noget tvunget Forhold til en Godseier; at Forholdet imellem de mindre selveiende Jordbrugere, der have over 1 Td. Hartk. (omtrent 41,700), og det hele Antal af Huusmænd med Jord under 1 Td. Hartk., eller uden Jord, (paa Fæstegodset omtrent 44000) ingenlunde er foruroligende; og at Aarsagen til Huusmændenes trangere Vilkaar, for saa vidt disse kunne være bevirkede ved denne Classes betydeligt stegne Antal, ikke er en Følge af Jordegodsernes Fæsteforhold, men netop snarere en naturlig og uundgaaelig Følge af den meget roste og upaatvivlelig i flere Henseender og til en vis Grad, eller naar den ikke ved konstige Midler fremdrives, velgiørende Overgang fra Fæstegods til Selveiendom, og af Jordens deraf flydende Udstykning.

de sidste have kun 69 ingen Jord; hvorimod de øvrige 182 Huusmænd have tilsammen 75 Tdr. Hartkorn, eller efter Middeltallet 1350 Tdr. Land; saaledes i Giennemsnit noget mindre end 7 Tdr. Land for hver. Ikke faa Huse, saavel jordløse som med Jord, beboes desuden af Fiskere, Haandværksmænd og Andre, der søge deres Hovednæring udenfor Avlsbruget; og blandt Husene med Jord er denne vel hos endeel saa stor, at Beboerne kunne leve af dens Dyrkning alene. Saaledes bliver Antallet af de Huusmænd i Landet, der blot maa søge deres Udkomme som Dagleiere, eller ved Arbeide for Andre, langt under Gaardmændenes Antal; og af saadanne finde en stor Deel deres Udkomme ved Arbeide for Hovedgaardene*). — Overhovedet er det kun $7\frac{1}{2}$ Procent (75 Tdr. Hartkorn af 1000) af de 152,570 Tdr. Hartkorn Selveiergods, der er udstykket imellem Huusmændsfamilier; imedens af de øvrige $92\frac{1}{2}$ Proc. omtrent $59\frac{1}{2}$ Proc. tilhøre Gaardmænd, eller Eiere af Gaarde over 4 Tdr. Hartkorn; og 33 Proc. ere fordeelte blandt Halvgaardsmænd, Boelsmænd, eller Eiere af fra 4 til 1 Td. Hartk. — Paa Fæstegodset er Forholdet saaledes, at der paa 1000 Tdr. Hartkorn findes 169 Gaardmændsfamilier og 304 Huusmænd (hvoraf den største Deel finde Arbeide ved Hovedgaarden selv); og af de 145,890 Tdr. Hartkorn, som Fæstegodset udgiør, kommer

*) At dette Forhold er meget fordeelagtigere, i Henseende til Antallet af jordløse Landboere i Danmark end i Sverrige, viser sig let af Antallet paa denne Folkeklasse i dette Rige; endskiøndt naturligviis det ulige større Areal ogsaa maa komme i Betragtning. Kongeriget Danmark har 26,557 jordløse Huse og Huusmændsfamilier paa en Folkemængde af 1,283,027 Mennesker og 31,559 Fæstehuse og andre Fæste-Jordbrug med Jord under 1 Td. Hartkorns Skyld; tilsammen 58,116 Familier, der ikke have Eiendomsjord og selvstændigt Jordbrug. Sverrige havde derimod (1830) efter Forsell, til en Folkemængde af 2,888,082 Mennesker, 187,526 saakaldte „diverse Lägenheter" ɔ: Fæstehuse, jordløse Leiehuse, Bosteder for Fabrik- og Biergværks-Arbeidere, overhovedet Bosteder udenfor Kiøbstæderne og udenfor Matriculen (eller, som vi hos os vilde sige: uden Hartkorn og Eiendomsjord). Forholdet i den Henseende imellem Sverrige og Kongeriget Danmark, som, efter begge Landes Folkemængde, skulde være omtrent som 2.880 til 1.283 (eller noget nær som $29:13 = 2\frac{3}{13}:1$) er derimod omtrent som $3\frac{13}{58}:1$.

omtrent 83 Proc. paa Heelgaarde over 4 Tdr. Hartkorn (efter Middeltal 120 Tdr. Land); omtrent 11 Proc. høre til mindre Gaarde fra 1 til 4 Tdr. Hartkorn (efter Middeltal 45 Tdr. Land), og de øvrige 6 Proc. ere henlagte til Huse med Jord. — Hvad her kun i de store almindelige Giennemsnitsforhold er angivet, fremtræder endnu nærmere og med større Klarhed, eller giver et nøiagtigere Billede af disse statistiske Forhold, i de sammendragne Tabeller S. XIX—XXIII, som fremstiller Forholdenes Fordeling i enhver af Rigets Provindser, og for Jylland i ethvert enkelt Amt. Her bliver Sammenligningen af de forskiellige Classer af Jordbrugere mere anskuelig og belærende, i det vi, ved at stille een Provinds ved Siden af en anden, modtage forskiellige Billeder af den agerbrugende Classes Stilling, efter de i forskiellige Provindser og Amter betydeligt afvigende Forholds Beskaffenhed.

Ligesom Rummet ikke tillader, her at fremstille Resultaterne af en saadan Sammenligning, saaledes maae vi endnu mere beklage, at den samme Grund forbyder os at meddele en lignende Udsigt, som ovenstaaende, over Indhold og Resultater af Indledningen til Tabellernes **5te Hefte**, hvilket for en Deel slutter sig nærmest til 2det Hefte, eller omfatter endeel af de vigtigste Gienstande for Landbrugs-Statistiken: (1) Huusdyr og Qvæghold, (2) Jordernes Besaaening og Udbytte, (3) Tiendernes Størrelse og Værdi; hvortil endnu kommer (4) en Udsigt over de Jorder i Danmark, som endnu ikke ere udskiftede af Fælledsskab. Indledningens derpaa følgende Afdeling gaaer ud paa (5) Omfanget af adskillige raae Produkters Forædling i Danmark (Væving, Kalkbrænding, Teglbrænding, Pottemageri, Garveri og Skindberedning, Møllebrug, Uldstrikning og Træskoforarbeidning). En tredie Hoveddeel af Indledningen omfatter Gienstande, der nærmest vedrøre Communal-Statistiken; saaledes (6) Jordemødres Antal; (7) Landsbykroer; (8) Land-Districternes Communalforhold i Henseende til Skolevæsen, Fattigvæsen og Frireiser; endelig (9) statistiske Oplysninger om Danmarks Kiøbstæder. Denne sidste Afdeling, med dens tilhørende Tabeller, er saameget vigtigere og interessantere, som den, udenfor de egentlig statistiske Materier, i sit Detail

gaaer ind paa adskillige, der ere nærmere af topographisk Natur (f. Ex. Kiøbstædernes Grund-Areal og Hoved-Bygningernes, eller de enkelte Bosteders Antal); og som det, saavidt Anm. veed, er første Gang, at en saa fuldstændig og authentisk almindelig statistisk-topographisk Udsigt over Danmarks Kiøbstæder hidtil er meddeelt.

Da vi her ei kunne indlade os paa at give et fuldstændigt Udtog af dette Heftes vigtige Resultater for Billedet af Danmarks nærværende Nationalvelstand, ville vi indskrænke os til Sammenligningen af nogle enkelte Punkter med de samme Forhold i Naboriget, saavel fordi en saadan ligger os nærmest, som fordi den statistiske Kilde her er paalidelig og let tilgængelig. — I Kongeriget Danmark fandtes i Februar 1838 i alt 325,019 Heste (iberegnet Plage og Føl), og deraf 12,744 i Stæderne. Sverrige, uagtet sin meer end dobbelt saa store Folkemængde, havde (1842) kun 382,328 Heste, hvoraf 8816 i Stæderne. — Danmark havde til bemeldte Tid 563,095 Køer, (hvoraf 18,094 i Stæderne); Stude og Tyre, over 3 Aar gamle, 69,094; Kalve og Ungqvæg, som opfødtes 201,986; i Alt 834,175 Stykker Hornqvæg; (om Sommeren, eller i Junius 1837 derimod 854,726 Stykker, eller 20,551 flere, end om Vinteren). I Sverige var Forholdet her (1842) langt anderledes, end ved Hestene; i dette Rige fandtes nemlig 261,877 Tyre og Stude; 973,654 Køer; 446,297 Stykker Ungqvæg; tilsammen 1,681,828 Qvæghoveder (foruden i Alt 9479 i Stæderne). Antallet stiger saaledes omtrent til det Dobbelte af Antallet i Danmark. Dette Land havde i Sommeren 1837 i Alt 1,644,607 Stykker Faar og Lam; i Februar 1838 derimod kun 1,164,544 Faar og overfødte Lam. I Sverrige opgives Antallet af Faar (1842) til 1,447,530, hvilket kan formodes at være den hele vinterfødte Faarestamme, som i et biergigt Land af saa stor Udstrækning kun er liden; desuden havde dette Rige 177,470 Geder (som mangle i Danmark) og (1830) 512,438 Sviin (i Forhold til Faarene en betydelig Mængde, hvilken i Skaane er den største: 93,559 Stk.); i Danmark beregnedes (S. V). Antallet af Sviin, som det var i Febr. 1838, med Tillæg af den opfødte Yngel, til 322,168 Stykker. (I Sverrige 1842 til 526,489).

Den hele Udsæd af alle Kornsorter var 1838 i Danmark 1,861,747 Tdr. og Høstens Beløb, med Fradrag af Saaekornet 8,507,384 Tdr.; (hvoraf Kartoflerne kun udgiorde 1,658,588 Tdr., efter 243,124 Tdrs Udsæd). I Sverrige angaves Udsæden (1830) efter Middeltal til 1,929,283 Tdr.; Kornhøstens Beløb, efter Fradrag af Udsæden, til 6,499,189 Tdr., foruden 3,268,303 Tdr. Kartofler.*) Den svenske Kornhøst udgiør saaledes (efter Forsells Tabeller) for meer end det dobbelte Antal Mennesker**), noget over 350,000 Tdr. mindre end i Danmark; hvorimod Kartoffelhøsten i Sverrige meget nær beløber sig til det Dobbelte af hvad den udgiør i Danmark. Her afgav Høsten i 1838, foruden over en Million Tdr. Sæds Udførsel, 5,924,971 Tdr. Korn og 1,607,509 Tdr. Kartofler til Landets eget Forbrug; men tillige er det S. VIII viist, at Angivelsen af Udsæd og af Høstens Udbytte efter al Rimelighed, hvad det sidste angaaer, maa have været omtr. ½ Million Tdr. Sæd for lav. Imedens man saaledes i Danmark 1838 kunde, foruden henved 700,000 Tdr. Sæd, som forbrugtes til Brændeviinsbrænding og Ølbrygning, regne omtr. 3 Tdr. Korn paa hvert Individ (i Storbritanien regnes henved 4 Tdr.) kommer der i Sverrige (efter Fradrag af Sæd og Kartofler, som medgaae til Brændeviin og Øl) knap 2 Tdr. Sæd og omtrent ¾ Tdr. Kartofler paa hvert Individ.***)

Ugierne afbryde vi her denne Artikel, hvis Hensigt imidlertid er opnaaet, om den maatte bidrage noget til at giøre en og anden Læser i dette Tidsskrifts Kreds opmærksom paa vor Statistiks vigtigste Grundkilde; et Foretagende, som i dets Anlæg og Udførelse giør dets Ophavsmand og Deeltagerne i Arbeidet saa stor Ære, og som ved dets ufortrødne og raske Fortsættelse allerede giver os Leilighed til at erkiende: at om vi endog i

*) Forsell's Statistik 2 Urg. S. 90—93.

**) Folketallet i Sverrige beregnet (1830) til 2,888,000; i Danmark (1834) til 1,265,000.

***) Om Sverriges Statistik, efter Forsell og flere Kilder, o. s. v. af C. Molbech. Kbh. 1835. S. 105. 106.

Danmark have staaet endeel tilbage for vore Naboer i Henseende til Tiden, da Regieringen i Sverrige begyndte at iværksætte Samlinger af authentiske Kilder for Statistiken, have vi allerede i deres offentlige Bekiendtgiørelse betydeligt overgaaet dem.

---

19. Bidrag til Skildring af Byen Ribe i de forrige Aarhundreder, efter utrykte Kilder, ved P. Adler, Adjunct. 1ste Hefte. Skibsfart og Handel. 1ste Affsnit. Ribe 1842. 107 S. 8. 2det Hefte. Øvrighed og Rettergang. Ribe 1844. 74 S. 8.

Der har allerede oftere, i vor seneste historiske Literaturs Annaler, været Anledning til at fremhæve det Held, Ribe fremfor mange andre danske Stæder har havt, at dens Historie og Topographie i ældre og nyere Tid er bleven behandlet med lærd Samlerflid og omhyggelig Benyttelse af gode og rigelige Kilder, som denne gamle Stads Archiv har bevaret, og tildeels endnu besidder. I Særdeleshed har man havt Leilighed til at glæde sig over de Bidrag til Oplysning af denne Gienstand, som ere udgaaede fra Ribe Cathedralskole, i den Samling af Programmer, hvorved Skolens Lærere i en Række Aar have fyldestgiort den Forskrift af Universitetets og Skolens Styrelse, at et saadant Leilighedsskrift hvert Aar skal udgives i Anledning af, og som Indbydelse til den offentlige Skole-Examen. Som uundgaaelig paalagt Pligt, skiøndt efter aarlig Omgang, kan denne Forskrift have sin mindre fordeelagtige Side; som et Middel til at vække og vedligeholde literair Sands og Virksomhed blandt den lærde Skoles Personale, kan den dog upaatvivlelig bære mangen gavnlig Frugt; og uanseet, at man har kunnet giøre den Erfaring, at Resultaterne af denne Anordning undertiden falde temmelig magre, er det dog hoiligen at ønske, at ikke

omsider som Følge af den senere Forskrift, hvorefter der i Anledning af Skole-Programmets Udgivelse skal trykkes aarlige Efterretninger om Skolernes Tilstand, hiin Vedtægt, at ledsage de befalede Skoleefterretninger med en eller anden videnskabelig Udarbeidelse eller Afhandling, omsider reent skulde tabe sig. — Det har imidlertid allerede længe været en afgiort Sag, at vor fædrelandske Histories Venner næsten hvert Aar have kunnet glæde sig ved at see et nyt Program fra Ribe; og det er ikke mindre glædeligt, af de ovenanførte to seneste Afhandlinger af den Art at erfare, at hverken Archivernes Forraad, eller Lærernes, og navnligen Hr. Adlers, Lyst til at bearbeide det, eller Flid og Omhu i Arbeidets Udførelse, er udtømt. Det er atter et for alle Historikere meget kiærkomment Bidrag til Oplysning af vort Lands og Folkets Tilstand og indvortes Historie i det 15de, 16de og 17de Aarhundrede, hvormed Forfatteren af de ovenfor angivne „Efterretninger“ har beriget Literaturen. Man kan vel ikke betragte dem som en fuldført eller giennemarbeidet Historie af Staden; men de opfylde derfor ikke mindre deres Hensigt: „Af Archivets Documenter og Protocoller at uddrage „og samle saameget historisk Stof, som muligt; at forøge vort „historiske Materiale fra hiin Tid med Samtidiges Bemærk„ninger og Efterretninger om det daglige Livs Færd, giengivne „med deres egne Ord, og derved bidrage til at oplyse Folkets „indre Historie i forgangne Dage.“

Med disse Forfatterens Ord i Indledningen til 1ste Hefte har han selv fuldstændigt charakteriseret disse, ligesom og hans tidligere historiske Programmers Formaal, og Behandlingen af samme. De fremstille hverken et fuldstændigt, i alle Dele lige udarbeidet Billede af det danske Kiøbstadvæsen i Almindelighed, eller i den enkelte Stad; thi ogsaa det sidste vilde, for at faae Fuldstændighed og Belysning af flere enkelte Partier, behøve Sammenligning med andre Kiøbstæders samtidige Forfatning. Men de give os dog, i de Grene af Ribe Byes ældre Tilstand og Historie, som disse Afhandlinger omfatte, en temmelig klar Forestilling om denne gamle og fordum anseelige Byes Skikkelse, Indretninger, Communalvæsen og Borgerliv, saaledes som de vare i det 15de, 16de og 17de Aarhundrede, fornemmelig dog

i det sidstnævnte, eller i dets første Halvdeel, for hvilket Tidsrum Ribe Archiv synes at være rigest paa Kilder til Stadens Historie.

Den Behandling, som Forf. har valgt i sine to seneste Programmer, er overhovedet, ligesom i de tre foregaaende*), en Mellemting af umiddelbar Giengivelse af Archivkildernes Stof i passende Uddrag af de vigtigere og fortrinlig oplysende Data og Kiendsgierninger; deels en paa Stoffet selv grundet Beretning, eller en til Actstykkernes egne Ord og Meddelelser sig sluttende Sammenstilling og Commentar, som deels efter Tidsfølgen, deels efter Materiernes Orden og Folge, sætter Læseren ind i den forsvundne Tids Forhold. Det er allerede paa nysanførte Sted bemærket om Adjunct Adlers tre tidligere Programmer, (fra 1835, 1836 og 1838), „at de kunne henregnes til de interessanteste og mest oplysende Bidrag til Danmarks indvortes Historie i det 17de Aarhundrede, som vor Literatur kan fremvise"; og at de, som „levende Fremstillinger af Landets Tilstand, Indbyggernes Lidelser, Farer, Tab og Trængsler under de tre ødelæggende fiendtlige Indfald, Jylland maatte lide i det 17de Aarh." (1627—29, 1643—45 og 1657—59), meddele en Skildring, der „umiddelbart er hentet fra samtidige Optegnelser og Documenter", hvis adspredte, isolerede og for enhver Anden, end den, som benytter Archiverne, utilgængelige Stof her „ved Samling og Sammenstilling danner sig til et historisk Billede fra første Haand."

Ligesom Forf. i de sidstnævnte Skrifter bevægede sig i en mere umiddelbart historisk Kreds, og ovenanførte tidligere Programmer derfor paa en Maade have en høiere historisk Interesse, da deres Resultater og Kiendsgnieringer kaste et vigtigt Lys, ikke allene paa den jydske Halvøes Stilling, paa Landets og Folkets Lidelser under Krigene, men paa den Virkning og Indflydelse, de maa have udøvet paa hele Statens Tilstand i Tidsrummet fra 1627 til 1660: saaledes har Hr.

*) Om disse er meddeelt Efterretning i „Maanedsskrift for Literatur" XX. Bd. 1838, S. 357—62.

Adler i sine to seneste Programmer holdt sig nærmest indenfor den historiske Statistiks og Topographies Enemærker. Det er en Deel af Ribe Borgeres Næringsdrift, navnligen Skibsfart og Handel, tilligemed Byens communale Forfatning, Øvrighed og Retsvæsen i det 16de og 17de Aarhundrede, som her skildres paa lignende Maade; eller ved en omhyggelig og samvittighedsfuld Benyttelse af de authentiske Archivkilder, og ved en alene paa disse bygget, og ved sammes Indhold documenteret Fremstilling, hvori Materierne i en beqvem og overskuelig Orden ere samlede. Dette er saaledes et nyt og rigt Bidrag til Historien af de danske Kiøbstæders Forfatning før Souverainiteten; en Gienstand, hvortil ogsaa nærværende Tidsskrift har leveret enkelte vigtige og authentiske Oplysninger efter en stor Maalestok. Man vil uden Tvivl af hine Bidrag, ligesom af de hidtil ved Hr. Justitsraad Jacobsen af endnu rigere Kilder meddeelte, kunne tilstrækkeligt overbevise sig om, at meget her i Landet for to til tre hundrede Aar siden var omhyggeligere og bedre organiseret, end man tænker sig det efter de sædvanlige løse og mangelsulde Forestillinger, hvilke man, efter en høist ufuldkommen og ufuldstændig Kundskab til vort Fædrelands indre Historie, danner sig om Danmarks Forfatning i ældre Tider. Overalt fremtræder vist nok disse Tiders større Raahed, ringere Civilisation og Cultur, tilligemed en tilsyneladende Mangel paa Evne hos Regieringen og de høiere Auctoriteter, til at kunne gribe hurtigt og med Kraft ind i Sagernes Gang; men dette viser sig tildeels som en Følge af den overhovedet langt større Frihed og Selvvirksomhed i Menighederne og Communalforholdene, som Regieringen i hiin Tid, da Vedtægter og Communers Rettigheder og Forfatninger endnu agtedes, overhovedet mere maatte overlade til sig selv, end efterat Staten havde antaget den udelukkende monarkiske Form.

Jo mere Kiøbstædernes Historie og Forfatning i det 16de Aarhundrede, og i det syttendes første Halvdeel, oplyses (og det er netop for denne hele Periode at rige og vigtige, men endnu næsten ubenyttede Kilder til Danmarks ældre, indvortes Historie gives) desto mere vil det uden Tvivl ogsaa vise sig, at Borgerstanden i Danmark, skiøndt isoleret fra Adelen,

som man saameget muligt i ældre Tider søgte at holde udenfor Stæderne, endog under det danske Aristokraties høieste Magt og Glands vedligeholdt en vis Selvstændighed, Uafhængighed og Anseelse, som ogsaa de hyppige Stadsretter og Privilegier, givne Kiøbstæderne af Kongen i det 15de og 16de Aarhundrede (for ei at tale om de ældre) kunne vidne om. Meget ufuldstændige ere vel Kilderne til historisk Oplysning af Kiøbstædernes Tilstand i endnu ældre Tider; men der gives dog ikke saa adspredte Træk og enkelte Kiendsgierninger, som tyde hen paa en større Flor og Betydenhed hos endeel af de vigtigere danske Stæder, endnu tidligere end i det 15de Aarhundrede; og man feiler neppe ved at antage, at en god Deel af Geistlighedens, Capitlernes og Klostrenes Formue kom de Kiøbstæder tilgode, hvor hine havde deres Sæde; ligesom Adelen derimod samlede paa sine Herregaarde, hvad den ikke fortærede, og hvad der tilflød den som Overskud af det Øvrige af Landets Formue, hvoraf den største og bedste Deel efterhaanden gik over i denne Stands Besiddelse, eller i dens Brug som Kronens Lehn. Hvorledes og i hvad Omfang nu hine Stæder (i hvis Borgerstand og Kiøbmandsstand Kongerne ogsaa i Krigstid havde en vigtig og uundværlig Støtte, da det i nyere Tider var næsten Stæderne alene, som kunde udruste og levere Skibe til Rigets Tieneste) efterhaanden maa antages at være aftagne og siunkne fra en tidligere Velstand: dette er en interessant og vigtig Opgave for Landets indre Historie; og Bidrag til Oplysning om denne Gienstand sattes heller ikke i de af Hr. Adler leverede værdifulde Bidrag til Ribes Skiebne og Tilstand i tidligere Aarhundreder.

Saaledes erfare vi blandt andet af 1ste Hefte, at den almindelige Forestilling om en betydeligt større Skibsfart til denne Stad i ældre Tid, maa nedstemmes meget, og at den (selv af Terpager deelte) Mening, at „Ribes Forfald, Handelens Aftagen og Skibsfartens saa godt som fuldkomne Ophør“ næsten alene maa tilskrives Aamundingens Tilstoppelse ved Sand-Grundenes Tilvæxt, kun har ringe Sandsynlighed. Forf. antager derimod (S. 19), at „da Ribe og dens Søfart stod mest i Anseelse og havde det største Ry, vare endog de anseeligere Handelsskibe ikke meget større end de Bøtter, som dog endnu, skiøndt ikke uden Besvær,

kunne flyde ind til Byen"; og Aaen frembød i Begyndelsen af det 17de Aarh. ganske de samme Vanskeligheder for de Pramme og Smaaskibe, der med Nød og Neppe kunde befare den. Man finder i Byens Bøger for henved 250 Aar siden „de samme Klager over samme Mangler, samme ufuldstændige Forsøg paa at afhjelpe dem, samme Besværinger over disses Utilstrækkelighed, over naturlige Hindringer, Vandfloder" m. m. som i vor Tid. Activhandelen var ogsaa til den Tid kun ringe. Den betydelige Studehandel med Udlandet, som uden Tvivl var en Hovedkilde til Byens ældre Velstand, blev mest dreven ved fladbundede hollandske og frislandske Skibe, der havde deres Ankerleie udenfor Aamundingen. Endnu Terpager (i Beg. af 18de Aarh.) beretter, at saadanne „Oxen-Skibes" Antal paa een Dag undertiden kunde være over 270 (Ripæ Cimbr. p. 682), og Forf. vil ikke finde dette meget over det Rimelige paa en Tid, da Ribes Oxenhandel endnu var i Flor. Det bliver ogsaa mere forklarligt derved, at Studene omtrent hentedes paa een Tid, og i hundrede og tusindeviis udskibedes paa een og samme Dag. Ribes Handel blev overhovedet dreven ved Hielp af Pramme, (hvoraf Byen eiede adskillige, for hvilke den ældste Taxt, som findes, er fra 1559) paa hvilke Varerne bragtes ud til Skibene ved Aamindet. Udførselen var vel især Qvæg*), men dog ogsaa Korn, Flesk, Smør, Honning, Skind og Huder, m. m. Indførselen bestod i det 16de og 17de Aarh. især i Humle, Salt, Viin, Specerier, Silkevarer, m. m. Farten efter Kiøbmandsgods til udenlandske Handelspladser (især Amsterdam og Hamborg) gik dog for det meste ved Byens egne Skibe. Ogsaa Fiskeriet i Vesterhavet var fordum, og især i det 16de Aarhundrede, af langt større Udstrækning end nu, og da Ribe havde

*) Forf. har viist, at de Talbestemmelser, som Byens gamle Toldregnskaber afgive, ikke kunne ansees for afgiørende, eller omfattende den hele Mængde af udførte Qvægshoveder. Imidlertid findes Antallet af de Oxen, hvoraf Tøndepenge vare betalte til Byens Casse, 1616 at have været 2081; 1624 endogsaa 6087, og 1627: 5409, hvoraf 3271 udførtes af Fremmede, meest Hollændere. I anden Halvdeel af 17de Aarh. (efter Krigene) aftog Antallet bestandig; saaledes var det 1646 kun 1100, og 1647: 1678.

Stabelret for Handelen med Fisk (S. 34. 66), afgav ogsaa denne en betydelig Velstandskilde for Byen. — Handelen med „Strandsalt" var heller ikke uvigtig; og en betydelig Mængde af dette tilvirkedes langs med den slesvigske Kyst i Marskegnene; som det synes især i Böcking Herred. Mangel paa Brændsel skal have været en af Aarsagerne til at disse Saltkogerier ophørte i det 18de Aarhundrede (S. 37). I det 15de Aarhundrede havde Ribe sit eget „Skibmandslaug" eller Skipperlaug, som 1478 talte 70 „Brødre" eller Medlemmer; men allerede da Terpager skrev (1736) var den eneste Levning af Skipperlauget dets Liigbaare. Interessante, og vigtige til at bedømme de Handlendes Formuestilstand i Slutningen af det 16de Aarhundrede, ere de Uddrag, Forf. (1ste H. S. 83—86) har meddeelt af en velhavende Ribe Borgers, Niels Griisbeks, egne Optegnelser bag i sin Handelsbog, fra 1580 til 1618. I det førstnævnte Aar begyndte han egen Handel med en for det meste laant Capital af 352 Daler. Fra 1591 har han hvert Aar optegnet sin „Udgield", „Indgield" og „fri Gods", eller beholdne Formue. I 1618, da han overgav Handelen til sin Søn, var hans Udgield 118 Daler; hans Eiendom efter Handelsbøger og Gieldsbeviser 8422 Daler, Løsøre 3914 Daler: rede Penge 1778 Daler: „Summa, al min fri Gods, foruden Eiendom, [sine Huse og Jorder regnede han aldrig med] er, Gud være lovet, og lade sin Velsignelse være derudi, 14,000 Daler, mindre end 4; fortient udi dette Aar 928 Daler."

Allerede de faa, her meddeelte Uddrag ville lægge for Dagen, at man i disse Bidrag til Ribe Byes Skildring ikke forgieves vil søge et for Historikeren interessant og belærende Stof. Dette savner man ligesaalidt i andet Hefte, hvis Indhold endog paa en vis Maade er af større Betydenhed, med Hensyn til de Oplysninger, det giver til Kundskab om Kiøbstadvæsenet i det 16de og 17de Aarhundrede, og om Kiøbstædernes communale Indretning overhovedet. Man finder her oftere Leilighed (som ogsaa af Forf. er paaviist) til at sammenholde de fra Ribe meddeelte Forhold med Hr. Justitsraad Jacobsens Skildring af det danske Kiøbstadvæsen i Almindelighed, der netop i den hidtil leverede Deel (ovenfor S. 35—66) behandler samme

Gienstand, som Hr. Adlers Program: **Øvrighed og Retsvæsen.** Rummet tillader her intet Udtog, som ved Materiens Beskaffenhed i dette Hefte maatte blive temmelig vidtløftigt. Anm. vil kun omtale en enkelt Gienstand af særdeles Interesse og Vigtighed, som her berøres (S. 43—56); nemlig den kongelige **Lehnsmand** eller Slotsbefalingsmand, i hans Forhold til Staden. Forf. henviser selv til Jacobsens grundige Undersøgelse og Fremstilling af dette Forhold i Almindelighed, og leverer nogle specielle og individuelle Bidrag til sammes Oplysning, hvad **Ribe** angaaer. — I sin Anskuelse af denne kongelige Embedsmands Stilling og Myndighed, (som han imidlertid heller ikke vil tillægge ham umiddelbart) synes han dog at gaae noget videre, end Tingenes egentlige Forhold har været. Forf. seer i Slotsherren en „Mand, mod hvis Villie ingen Modstand kan hielpe, og hvis Gunst man derfor maa søge at vinde"; han finder, „at der i den Tone, hvori Lehnsmanden stedse omtales, i den Maade, hvorpaa han nævnes, ligger en vis frygtsom Ærbødighed, en Erkiendelse af hans fuldkomne Overlegenhed" (S. 52). Vi finde det naturligt, at man ikke uden Ærbødighed omtalte Lehnsmanden, i hvem man maatte see en Repræsentant af den kongelige Myndighed, et Slags Statholder (eller, efter nyere Talebrug, Stiftamtmand). Men Lehnsmandens Stilling, i hans Forhold til den i Lehnet beliggende Kiøbstad, saaledes som det blev omtrent fra Midten af det 16de Aarhundrede, da Kongerne, som det hed, overdrog **de fleste Byer** i Lehnsmandens „**Forsvar**", var dog i sig selv mere beskyttende og, fra Regentens Side, beregnet paa at bevare Menighedens Ret og Rettighed, ved Siden af Kronens og Kongens (jvf. Jacobsen, S. 37—39), end den kunde være trykkende og besværlig for Staden, saa tidt denne havde en Øvrighed og et Borgerskab, der forstod at giøre sig gieldende. Lehnsmanden var jævnlig den, som ved sin Anseelse og Indflydelse kunde virke til Fordeel for Staden og dens Borgerskab hos Kongen (jvfr. f. Ex. S. 46); hans Magt var ingenlunde vilkaarlig; dens Udstrækning og Udøvelse forekommer os vel ikke altid ganske nøie bestemt, men var dog neppe mere ubestemt, end saa mange andre offentlige og administrative Forhold i hine Tider. Man seer ogsaa (af et

hos Jacobsen, S. 45 anført Exempel fra 1566), at Kongerne ikke tillod Lehnsmænd, at overskride den dem givne Fuldmagt eller Grændserne for deres Myndighed. Vi kunne derfor vel antage med denne Forfatter (S. 66), at Forholdet imellem Lehnsmanden og den Kiøbstad, han „havde i Forsvar“, ligesom hans Indflydelse paa Byens Anliggender, beroede i hiin Tid meget paa „tildeels tilfældige factiske Omstændigheder; men især paa Lehnsmandens Individualitet, paa Borgernes, samt deres Øvrigheds Charakteer.“

I Anledning af den Maade, hvorpaa der i 2det Hefte, S. 52—53, berettes noget om Foræringer, som Byen eller Raadet i Ribe nu og da giorde en Lehnsmand paa Riberhuus, og særdeles om en Ahme Rhinskviin, som en Tidlang regelmæssig skienkedes ham til Julen: ville vi bemærke, at Forf. stundom lader sin fortællende Fremstilling gaae over i en noget mere subjectiv Ironie og satirisk eller spøgende Tone, (f. Ex. S. 25), end man i saa grundige og alvorlige Undersøgelser pleier at møde, og hvorved Foredraget nu og da nærmer sig til Hverdagstalens Udtryk (f. Ex. S. 61, Anm. e). Dette er dog kun ubetydelige Undtagelser, som Anm. ikke vil lægge Vægt paa; og neppe vil man ellers hos vor Forf. finde Anstød mod Sproget af den Art, som paa et Sted, hvor han ogsaa bruger den hos enkelte Nyere, blandt mange flere Skiødesløsheder og reent udanske Sprogformer, om sig gribende Barbarisme: overværede.

Forfatterens tidligere Fortieneste, ved Aftrykning af originale Diplomer og Documenter at forhøie disse historiske Arbeiders Værd, har han atter forøget i de to sidste Programmer, ved Meddelelse af 21 fuldstændigt aftrykte Actstykker. Høiligen maae vi dog beklage, at Forf. — i Følge en ganske utidig Sparsomhed i at tildele Vedkommende, der levere Programmer af en saa betydende og varig Værdi, som de her omhandlede, Rum til sammes Trykning — ikke allene har maattet forkorte sin Skildring af Retsvæsenet i Ribe, meer end ønskeligt, men endog udelade 10 af de til Trykning bestemte 15 Bilag til andet Hefte, hvorfor nogle af disse, som paaberaabes i Texten, savnes i Skriftet (s. Forf.'s Forerindring til 2det Hefte).

20. Versuch einer kirchlichen Statistik des Herzogthums Schleswig, von H. N. A. Jensen, Dr. phil. Pastor zu Gelting. Lief. I—IV. Flensburg. 1840—1842. XVI u. 1708 S. 8vo.

Som et stærkt Beviis paa, hvor ringe Opmærksomhed der selv i Hovedstaden skienkes Hertugdømmernes Literatur, tør det vel nævnes, at et saa betydende og vigtigt statistisk Arbeide, som ovenanførte, hidtil har været til den Grad ubekiendt i Kiøbenhavn, at det ei engang er kommet flere af vore lærde Videnskabsmænd og Universitetslærere af Faget for Øie, og at det savnes i Kiøbenhavns tre største offentlige Bibliotheker. Det sidste, skiøndt nær ved at være utroligt, maae vi dog berette som en factisk Erfaring. Bogens practiske Brugbarhed har derimod upaatvivlelig allerede skaffet den et stort Publicum i den Deel af den danske Stat, af hvis Statistik den behandler en særskilt, for mange af Hertugdømmets Indbyggere nærliggende og interessant Gienstand. Men ogsaa udenfor dets Grændser maa denne kirkelige Statistik betragtes som et Bidrag af Vigtighed til Danmarks historiske, statistiske og topographiske Literatur, som vi ikke længere bør opsætte i det mindste at nævne for den Kreds af danske Læsere, der interesserer sig for hiin Literaturgreen. Vi maae nemlig bemærke, at der hidtil neppe findes noget Skrift, mere skikket til at give en samlet, summarisk Oversigt af Hertugdømmet Slesvigs specielle Topographie og en stor Deel dermed forbundne Materier og Forhold; og at saadant især gielder om Landsby-Menighederne, hvorom dette Slags Efterretninger hidtil ingensteds haves i denne Fuldstændighed og Nøiagtighed; hvorimod dog adskillige af de slesvigske Stæder ere beskrevne i særskilte, om endog tildeels ældre Topographier. Forfatteren har nemlig til den kirkelige Statistik ikke blot henregnet, hvad der nærmest vedkommer Præstekaldene, deres Størrelse, Folkemængde, Indkomster, Præstegaardene, Series pastorum, saa høit op i Tiden, som det har været muligt at finde vidhørende Navne; men han har endvidere tilføiet

de fleste af sine korte Sognebeskrivelser en betydelig Deel historiske Noticer, eller Bidrag til den historiske Topographie, forsaavidt saadanne have været ham tilgængelige, under Benyttelse af en ikke ringe Deel haandskriftlige Samlinger, Kirkebøger, Documenter og andre Kilder, som deels i Almindelighed opregnes i Fortalen S. XIII—XV, deels særskilt angives paa vedkommende Steder i Beskrivelsen selv *). Har Forfatteren end ikke været i Stand til fra denne Side at give disse Efterretninger en Rigdom og Udstrækning, som den vi forefinde i det, desværre længe kun som et værdifuldt, meget bebudende Brudstykke henstaaende Skrift: „Danmark i Middelalderen, af H. Knudsen, 1ste Hefte": saa maa man dog erkiende Brugbarheden af det meddeelte, saa længe intet mere fuldstændigt haves af den Art over Hertugdømmet Slesvig.

Bogen har Forfatteren efter et rigtigt Princip deelt i to Hovedafdelinger, hvoraf naturligviis den første, alminbelige (S. 2—128) er bleven den mindste. Denne Deel afhandler nemlig følgende almindelige Forhold, som ved den geistlige Statistik maatte komme i Betragtning: 1) Om Landet og Folket; 2) om Menighederne; 3) om Kirkerne, og 4) om Præstekaldene i Slesvig overhovedet. Man vil under enhver af disse Rubriker have Leilighed til at bemærke, at meget af de kirkelige Forhold i Hertugdømmet endnu bære Præg af Liighed med Forholdene i Kongeriget Danmark, imedens en Deel naturligviis, ved sildigere historiske Betingelser og særskilt Administration, har faaet en afvigende Skikkelse.

Folkemængden i Hertugdømmet Slesvig, hvis Grændser i en kirkelig Statistik, der, uden Hensyn til Jurisdictions-Forskiellen, allene handler om Kirkesognene, ere lettere at bestemme, end i politisk Henseende, var i Statskalenderen for 1842 anslaaet til 348,526. Her fragaae: Fremmede Religionsbekiendere (1835: 1349), omtrent 1400; Brødre-Menigheden i Christiansfeld (1835: 632) nu 678; tilsammen 2,078. Saaledes blive tilbage for

*) F. Ex. S. 241. 275. 297. 312. 362. 557. 574. 758. 771. 839, 1263. 1454.

de egentlig lutherske Menigheder 346,448. Hertil kommer Overskuddet af de fremmede Undersaatter, der ere lagte til slesvigske Kirker, over Antallet af de slesvigske, der ere lagte til fremmede Kirker, omtrent 3,600. Altsaa bliver Folketallet i de slesvigske Menigheder at beregne til **350,048**.

For denne med et rundt Tal til 350,000 anslagne Folkemængde i de 165 Qvadratmile, der her komme i Betragtning, findes 274 evangelisk-lutherske Sognekirker (Kirke-Menigheder), nemlig, efter Fordelingen under geistlig Inspection:

	□ M.	Indb.	Kirker	Præster
1) under den slesvigske Generalsuperintendentur:	140	302,000	227	242
2) under Biskoppen i Ribe (Tørning-Lehn):	19	20,700	29	21
3) udgiørende Bispedømmet Als:	6	27,300	18	18
	165	350,000	274	281

Denne Tredeling har sin oprindelige Grund i de Forhold, der fandt Sted i de katholske Tider, da Sønderjylland hørte til 3 bispelige Districter: Slesvig, Ribe og Odense. Af sin udførlige Fremstilling af disse Forhold og de i samme indtraadte Forandringer: „Versuch einer geschichtlichen Darstellung der Kirchenverfaßung im Herzogthum Schleswig" (Staatsbürgerl. Magaz. 7 Bd. 1827, S. 1–53 og 369—410), anfører Forfatteren følgende Momenter og Hovedsætninger: Her i Landet, ligesom næsten overalt i Tydskland, i Danmark og Sverrige, afgav den gamle Inddeling i „Gaue" og „Untergaue" Grundvolden for den kirkelige Inddeling. Allerede tidlig, sikkert fra det tiende Aarhundrede af, var hele Danmark afdeelt i **Sysseler**, (ɔ: Gaue), hvert Syssel igien i **Herreder** (Harden). Syssel-Inddelingen fortrængtes i en nyere Tid ved Inddelingen i Lehn og Amter: Herreds-Inddelingen er vedbleven, skiøndt hist og her noget forandret; deels ved Affondring af enkelte Afdelinger af et Herred som Birk (kongelige, geistlige, adelige); deels ved Dannelsen af nye Herreder. Men det gamle Herred dannede Folkeforbindelsen baade i juridisk, militair og i kirkelig Henseende, idet der fra først af i hvert Herred kun var een egentlig Hovedkirke, hvis Sogn faldt sammen med Herredets Omfang. (?) Ved den definitive Afgrændsning 1065 fik Nørrejyllands fire Bispe-

dømmer (Børglum, Viborg, Aarhuus, Ribe), hvert sine Sysseler med deres Herreder. Men den allerede under Bisköp Othinkar i Ribe, paa Knud den Stores Tid, regulerede Stifts-Grændse mellem Ribe og Slesvig giennemskar Sysseler og Herreder paa en ikke let forklarlig Maade, som Forfatteren angiver S. 9—11. Til Odense Bispedømme havde Øerne Als, Ærø og Femern henhørt allerede fra 1022 af.

Alt fra Begyndelsen af det historiske Tidsrum finde vi det nuværende Hertugdømme Slesvig beboet af tre Folkestammer: **Nedersachser** — ikke forskiellige fra deres Naboer, Holstenerne — fra Eideren og Levensau til Slien, Dannevirke og Trene, i et Landstrøg, hvor vel enkelte danske Stednavne, men intet historisk Vidnesbyrd henpeger paa, at her ogsaa engang tildeels maa have boet Danske; men hvor vi nu allevegne finde plattydsk Sprog og holsteensk Huusbygning (uden Skorstene); **Friser**, paa Øerne i Vesterhavet og i en Deel af Marskegnene; **Danske** i hele den øvrige Deel af Hertugdømmet. — Forfatteren bemærker her, at endogsaa Landskabet Schwansen næsten har lutter danske Stednavne, og at her i Dankwerths Tid, ved Midten af det 17de Aarhundrede, endnu taltes ligesaavel Dansk som Tydsk; ligesom ogsaa Angeln beboedes af en dansktalende, skiøndt i mange Henseender fra de øvrige Danske forskiellig Stamme*). Disse forskiellige Folkestammers Eiendommeligheder fremtræde endnu kiendeligt, uagtet Culturens Udjævning, og uagtet Sprogdistricternes Grændse i Tidernes Løb har forandret sig, saa at selv Sproget, dette Folke-Egenhedens ellers saa charakteristiske Mærke, ikke overalt længere kan tiene til Kiendetegn for Indbyggernes Afstammelse.

Folkesproget er, som Folkestammen, tredobbelt: plattydsk, frisisk, og sønderjydsk (hos Forfatteren Plat-Dansk, „platt-Dänisch") med Dialect-Forskielligheder. Det plattydske Sprog har betydeligt udvidet sine Enemærker, og har fortrængt det frisiske

*) Herom har Forfatteren udførligere yttret sig i sin ganske nylig udgivne Beskrivelse over Landskabet Angeln; om hvilket Skrift en nærmere Underretning ved en anden Leilighed kan blive meddeelt.

og det Danske af de nærmest tilgrændsende Egne; det trænger navnligen paa Østsiden af Landet bestandig mere frem, medens paa Vestkanten det Danske udbreder sig i Egne, der oprindeligen vare frisiske. Forfatterens detaillerede Angivelser angaaende Forholdet mellem Folkesproget, Kirkesproget og Skolesproget, tildeels med Hensyn til de udgivne Sprogkort over Hertugdømmet Slesvig af F. H. J. Geerz og P. C. Koch, (der begge gaae ud fra det ved Folketællingen 1835 angivne Folketal: 338,192), forene sig, under mange interessante Bemærkninger om Sprog-Forholdene og Sprog-Forandringerne i Landets forskiellige Egne, til følgende Oversigt over den i sildigere Aar stegne Folkemængde, saaledes som den forholder sig efter Sprogfordelingen:

A. Med høitydsk Kirke- og Skole-Sprog, og det:	Efter Koch:	Efter Geerz:	Efter Jensen 1840:	Efter Jensen 1842:
a. med frisisk Folkesprog	26,815		25,600	27,000
b. med plattydsk —	119,935		168,000	174,500
c. med plattydsk og dansk blandet	47,207			
d. med dansk	10,630		15,100	16,000
	204,587	212,920	208,700	217,500
B. Med afvexlende dansk og høitydsk Kirke- og Skole-Sprog	23,392	20,394	19,400	
C. Med dansk Kirke- og Skole-Sprog	110,213	104,757	110,600	
D. Med hollandsk Kirke-Sprog		121		
I sin sildigere Beregning har Forf., istedetfor B.C.D: B. Med afvexlende høitydsk og dansk Kirke-Sprog (Folke-Sproget deels dansk, deels dansk og tydsk blandet:) 1. med tydsk Skole-Sprog: 17,300 2. med dansk Skole-Sprog: 3,200				20,500
C. m. dansk Kirke- og Skole-Sprog (Folke-Sproget dansk)				112,000
	338,192	338,192	338,700	350,000

En Beregning over Antallet af dem, der betiene sig af det plattydske Sprog allene, og af dem, der ved Siden af dette endnu betiene sig af det danske Sprog, troer Forfatteren at maatte indskrænke til den Formodning: at der af de sidste i Sognene med høitydsk Kirke- og Skole-Sprog omtrent ere 40,000 (af de første altsaa omtrent 128,000); til disse 40,000 komme i de Sogne, hvor der prædikes i begge Sprog, endnu i det mindste omtrent 10,000. Det for disse Sogne ansatte Indvaaner-Antal, 19,400, er angivet med Hensyn til Kirke-Sproget; sees der hen til Skole-Sproget, vilde det kun udgiøre omtrent 16,700; for Sognene med dansk Skolesprog vilde saaledes udkomme et Antal af 113,300 Mennesker.

Hvad Kirke- og Skole-Sproget angaaer, bemærker Forf. S. 23, da er det overhovedet en ikke ringe Mislighed, at dette er et andet end Folkesproget, nemlig høitydsk eller høidansk — om man tør betiene sig af dette Udtryk for at adskille det rene danske Skriftsprog fra den Dialect, der er Folkesprog. For nu først at kunne bestemme, hvorvidt det ene eller det andet er brugeligt som Kirke- og Skole-Sprog, maa man giøre opmærksom paa en Grændselinie, der gaaer fra Flensborgerbugten over til Widaus Udmunding i Vesterhavet, saaledes at Sognene Bau, Medelby, Ladelund, Sønder-Lygum, Uberg, Aventoft, Neukirchen og Rodenæs blive paa den ene Side, og Hoier, Møgeltønder, Tøndern, Burkall, Tingleff og Holebüll paa den anden. Sønden for denne Linie, der deler Hertugdømmet i to omtrent lige store (?) Halvdele (dog med meget forskielligt Folketal, nemlig i den sydlige Halvdeel 209,903, og i den nordlige 128,289, tilsammen 338,192*), finder ingen dansk Skoleundervíisning Sted, og der gives med Undtagelse af Helligaands-Kirken i Flensborg, ingen Kirke, i hvilken Gudstienesten udelukkende holdes paa Dansk; dog bliver der i nogle (4 til 6) Kirker i Nærheden af Tøndern stundom, omtrent hver tredie eller fierde Søndag, prædiket paa Dansk, men sjunget paa Tydsk. Derimod er Norden for hiin

*) Nemlig efter Folketællingen 1835.

Grændselinie, i Apenrade, Haderslev, Sønderborg og Tønder, Underviisningen tydsk; til Høimesse prædikes paa Tydsk, til Froprædiken og Aftensang derimod paa Dansk. I Løgumkloster, hvor forresten ogsaa Skoleunderviisningen er dansk, prædikes engang om Maaneden paa tydsk, og i Kliplev holdes hver tredie Søndag en tydsk Prædiken, men der synges samtidigen Dansk og Tydsk. Af de efter Fradrag af disse 6 Menigheder tilbageblivende 268 ere 115 danske, 153 tydske; blandt de sidste dog de ovenfor omtalte Menigheder ved Tønder medindbefattede. Sammenholder man nu Fremstillingen af Grændserne for det tydske og danske Kirke- og Skole-Sprog med den forhen givne af Folkesprogene, saa viser det sig, at det Høitydske som Kirke- og Skole-Sprog naaer længer end der, hvor det Plattydske er Folkesproget, nemlig ogsaa ud over de frisiske Egne og over en betydelig Landstrækning, hvor der tales Dansk og Tydsk imellem hinanden; ligesom ogsaa over Egne, hvor der i det daglige Liv allene tales Dansk. Af denne Sprogenes Forskjellighed flyde vistnok mange og store Misligheder. Det Frisiske har aldrig været Skriftsprog; kun som Forsøg er der skrevet noget lidet i dette Sprog. Der gaves aldrig nogen frisisk Bibeloversættelse, og i Kirker og Skoler kunde derfor ei heller dette Sprog bruges. Man antog i de frisiske Egne det Nedersachsiske som Skriftsprog, ligesom ogsaa dette fra Reformationen til ind i det 17de Aarhundrede blev Kirkesprog hos Nordfriserne; paa samme Maade, som der i de Egne, hvor det Plattydske var Folkesprog, indtil den Tid overalt er blevet prædiket plattydsk. Ligeledes brugtes plattydske Psalmer, og Skoleunderviisningen, saavidt samme dengang fandt Sted, meddeeltes uden Tvivl ogsaa i dette Sprog. Saaledes stemmede her Folke- og Kirke-Sprog overeens, indtil det Høitydske ved Midten af det 17de Aarhundrede efterhaanden tog Overhaand; tidligere i Stæderne, selv de nordligere, end paa Landet. Efter Midten af det 17de Aarhundrede forekommer plattydsk Prædiken kun som sielden Undtagelse. Til Indførelsen af det Høitydske bidrog det meget, at ikke faa Udlændinger, tildeels Overtydske, nu og da ansattes ved Kirkerne; at de Indfødte besøgte tydske Universiteter og der erholdt deres Dannelse; at det høitydske Sprog begunstigedes

ovenfra; ei at glemme, at Mange stedse have holdt det Hoitydske, allerede fordi det hedder saa, for mere fornemt end det Plattydske. Især virkede Generalsuperintendenten Stephan Klotz (1636—1668) derfor. (Jvf. Pontoppidan Annal. Eccl. Dan. IV, 121). At der imidlertid i mange Sogne, hvor Folkesproget var Dansk, blev prædiket Plattydsk (som maaskee overalt i Angeln) bidrog til, paa saadanne Steder at bane det Hoitydske Adgang; hvorimod det Danske i den nordlige Deel af Hertugdømmet paa Landet strax fra Reformationen af synes at være bleven Kirkesprog, og vedblev at være det; hvortil ogsaa den Omstændighed bidrog, at Præsteembederne her i Regelen forbleve (og formedelst Bygningernes Indløsning maatte forblive) ved visse Familier, og Fremmede, i det danske Sprog Ukyndige, sielden ansattes. Om det nu overhovedet er at beklage, eller ikke, at det Hoitydske, istedetfor det Plattydske, er blevet Kirke- og Skole-Sprog, derom vil der kunnd strides; i ethvert Tilfælde vil det Plattydske aldrig mere kunne blive det, og den Plattydsk talende Deel af Slesvig deler i denne Henseende Skiebne med Holsteen og andre nordtydske Lande. Indbyggerne maa tilegne sig det Hoitydske, hvilket nu ogsaa de Fleste, der tale Plattydsk, i Regelen lære at forstaae; om der end stedse bliver en Hob tilbage, for hvilken den plattydske Prædiken sikkert var til mere Nytte, end den hoitydske.

Men overalt hvor det Danske var Folkesprog, der vilde det unegtelig have været rigtigere og bedre, naar fra Begyndelsen af ogsaa Skoleunderviisning og Gudstieneste havde været indrettede paa Dansk. Vilde man indvende, at Kirkesproget jo dog vilde have været et andet, end Folkesproget — som dette da ogsaa er Tilfældet, hvor der læres og prædikes paa Dansk — saa kan den Indvending kun gielde med en stor Indskrænkning; thi unegtelig staaer det platte danske Folkesprog, saa afvigende det end i første Øieblik kan klinge, f. Ex. for en Kiøbenhavner, det rene Danske langt nærmere, end Plattysk staaer det Hoitydske.*) De sidste

*) Forf. kunde have tilføiet, at den slesvigske danske Dialect i Folkesproget ikke kan være mere afvigende fra det danske Skriftsprog, end dette er fra Folkesproget i visse Egne af Nørre-Jylland, hvor Almuen dog heraf ikke hindres i Kirken eller ved Skoleunderviisning.

ere to forskiellige Sprogstammer (?); men hist finder i Virkeligheden blot en Dialectforskiellighed Sted, og den væsentlige Forskiel bestaaer, foruden den forskiellige Udtale, deri, at Artikelen i Folkesproget sættes foran Hovedordet, imod det danske Skriftsprogs Brug. — Men hiin Indførelse af det Danske som Kirke- og Skole-Sprog overalt hvor Dansk var Folkesproget, er imidlertid ikke skeet. Imellem Tønder, Bredstedt og Flensborg ere 16—20 Sogne, med 15 til 17,000 Indbyggere, hvor det Danske endnu alene er Folkesprog, men Kirke- og Skole-Sproget er høitydsk, og hvor Børnene, naar de komme i Skolen, først maa begynde at lære et dem aldeles fremmedt Sprog.*) I Angeln og nogle tilgrændsende Sogne har man derimod opgivet det Danske som Folkesprog; Plattydsk er der blevet det daglige Livs Sprog, og bliver det stedse mere. Forfatteren fremhæver her, blandt andet, Vedhængenheden ved den tydske Bibel, den tydske Psalmebog, de tydske Postiller og Bønnebøger, hvorved det høitydske Sprog for mange Menigheder eengang er blevet „das Gewand ihres Heiligsten", og advarer mod enhver voldsom Indgriben. Hvor Kirke- og Skole-Sprog er blevet tydsk, der, mener Forfatteren, vil det danske Folkesprog sandsynligviis tidligere eller sildigere forsvinde, som det paa mange Steder er skeet, saafremt ikke i enkelte Menigheder, navnlig ved Tondern, Antallet af de indvandrende jydske Tienestefolk skulde bevirke en Overvægt af det Danske, og da fremkalde Ønsket om dansk Kirke- og Skolesprog. Derimod hvor det Danske har sit Støttepunkt i Kirke og Skole, der vil det uden Tvivl altid vedblive at være Folkets Sprog. I ethvert Tilfælde ere vi i denne, som i saamange Henseender, i en Over-

*) Ogsaa i de enkelte Sognebeskrivelser (f. Ex. S. 240. 300. 315. 316. 325. 301. 363, 378, 388, 468, 471, 475, 477, 489, 528, 539, 548, 573, 590, 770, 889, 1884 o. fl.) meddeler Forf. hyppige Bidrag til Hertugdømmets Sprogstatistik, angiver de Sogne, hvor danske (ogsaa frisiske) Sprogelementer ere og endnu vise sig som de oprindelige, men nu efterhaanden uddøe og vige for de plattydske; ligesom ogsaa saadanne, hvor det danske Element endnu er det rette og herskende Folkesprog m. m.; hvor man da tidt nok hos Forf. finder det gientaget: „die Kinder verstehen kein deutsches Wort, wenn sie zur Schule kommen, wo deutsch gelehrt werden soll."

gangsperiode. Man bør frit lade det udvikle sig, hvad der ifølge Tingenes Løb naturligen maa udvikle sig; og „naar overhove- „det kun det Sprog, i hvilket Menneskehedens høieste Interesser „behandles, er et forstaaeligt og et forstaaet: saa kan det i og „for sig selv være ligegyldigt, om det er det danske eller det „tydske." Allerede Forfatternes Tillæg af Ordene „i og for sig selv" røbe her, at den hele Sag har flere Sider, fra hvilke den ei allene kan, men bør betragtes.

Hvad her, tildeels i Oversættelse, er meddeelt af det første Afsnit om Landet og Folket, maa staae som en Prøve af Værkets interessante Indhold og et Exempel paa Forfatterens Synsmaade. Til lignende Meddelelse af de følgende Gienstandes Behandling, der tillige end mere vilde lægge Forfatterens grundige Kundskab til hans Materie for Dagen, vil nærværende Anmeldelse mangle det fornødne Rum.

Det andet Afsnit, om Menighederne, fremviser i Materien om Sogn, Annex, Sognebaand, og tildeels Fattigvæsen, megen Liighed med Danmark. Communalforfatningen har endeel Eiendommeligheder: Kirke-Collegier, Jurater, „Kirchspielsmänner" „Achtmänner", o. s. v. og herom henvises til Skrifter af Laß, Matthiä, Johannsen, Callisen. Henviisninger til disse og til Lübkert (hvis „Versuch einer kirchlichen Statistik Holsteins" er et Sidestykke til nærværende Værk), findes ligeledes ved Behandlingen af Kirkevæsenet og den offentlige Gudstieneste. Den noget udførligere Paragraph om Skolevæsenet (S. 57—64) angiver for Hertugdømmets tre geistlige Districter: 689—77—34 Skoler, i alt 800. Fattigvæsenet afhandles meget kort, i almindelige Grundtræk S. 64—67.

Interessante for den kirkelige Statistik ere blandt andet Forf.'s Angivelser af Menighedernes Størrelse og Forholdet til Kirkernes Antal (S. 35—40); hvoraf sees, at dette forholdsviis i Sønderjylland (ligesom i de øvrige danske Provindser) er langt større end i Holsteen. I Hertugdømmet Slesvig (med omtr. 350,000 Indbyggere)) findes nemlig 224 Kirker og Sogne; følgelig i Giennemsnit omtrent 1240 Mennesker paa hver Kirke (og mere specielt i det Slesvigske Stift een Kirke paa 1286

Mennesker; i Tørning Lehn een paa 704; i Bispedømmet Als een paa 1460). De Kirke-Sogne, der have et høiere Antal Indbyggere end 1240, udgiøre omtreut ⅓, eller 90. I øvrigt er Fordelingen, ogsaa blandt Landsbymenigheder, meget ulige; den største af disse er Gettorf, med 5—6000 Indbyggere; der gives i det Slesv. Stift 6 Sogne med 3—4000, 15 Sogne med 2—3000, 21 med 1500—2000 Indbyggere, o. s. fr. Ikke mindre end 120 Sogne have under 1000; og heraf igien ⅓ under 500. — I Holsteen derimod, som til 430,702 Mennesker (efter Lübkerts kirchliche Statistik Holsteins S. 131) kun har halv saa mange Kirker (137), kommer der i Giennemsnit 1 Kirke paa 3144 Mennesker. — Ligesaa uliigt, som Menighedernes Folketal, er naturligviis Sognenes Areal, og Antallet af de Byer, som høre under eet Sogn. Den største Udstrækning have i det Hele taget de Sogne, der ligge i Midten af Landet, eller paa den magre Landryg (særdeles de sydligt liggende Haddeby, Krop og Hohn, hvoraf det sidste, som det allerstørste, indbefatter et Fladerum af 3 til 4 Qvadratmile). Overhovedet ere Kirkerne mere talrige, jo mere nordligt de ligge; i den sydlige Deel af Hertugdømmet ere de overhovedet færre; endogsaa ved Østersøen, hvor Sognene i Districterne Schwansen og Dänisch Wald for det meste have meget vidtløftig Udstrækning (S. 39).

Glædelig er i det Hele Forf.'s Skildring (S. 41—45) af Religiøsitet og Moralitet i Hertugdømmet. Den første var en Tid lang, for saavidt som den yttrer sig ved Deeltagelse i offentlig Gudsdyrkelse, i kiendelig Aftagelse; men Forf. trøster sig ikke allene til at kunne sige: „denne Tid var, men den er ikke mere"; han antager endog, at hiin Periode, for de fleste Menigheder, er gaaet forbi, uden at virke dybt indgribende eller nedbrydende paa Folkets Tro og Religiøsitet. „Der gives Menigheder, hvor man i mangfoldige Aar ikke har hørt om nogen Forbrydelse; hvor man maa gaae flere Aar tilbage, før man finder nogen uægte Fødsel; hvor ingen Tøileløshed eller Raadhed finder Sted ved de sparsomme offentlige Lystigheder; hvor ethvert Anstød imod Sædelighed møder i den almindelige Stemme lydelig Misbilligelse; hvor der overhovedet hersker Reenhed i Sæder og

Opførsel, og hvor man med Alvor stræber efter at føre et roligt og fredeligt Liv i Gudsfrygt og Ærbarhed." (S. 41, 42). Alle Menigheder, tilføier Forf., ere vel ikke saadanne; og der gives dem, hvor Billedet snarere er det Modsatte. Men vi kunne spørge: hvormange ere vel de Menigheder i det øvrige Danmark, paa hvilke en Skildring som ovenstaaende kan siges i alle Træk at passe?

Af det tredie Afsnit om Kirkerne, (S. 67—91), der især behandler disses Størrelse*), Form, Alder, udvendige og indvendige Prydelser, Beliggenhed, Opførelse (ved Konger, Bisper, eller Privatpersoner, med Henviisning til de gamle „Kirkeregistre" som historiske Kilder) og oeconomiske Forhold, maae vi her indskrænke os til at fremhæve enkelte Momenter, Kirkernes Bygning vedkommende. Mange af de Slesvigske Landsbykirker have en meget høi Alder; af de oprindelige, der vare af Træ, ere dog for længe siden ingen mere tilbage.**) Kun faa, (f. Ex. Sørup) ere opførte af tilhugne Qvaderstene; endeel derimod af store, raa eller lidet tilhugne Kampestene, med et meget bindende Muurværk af Kalk; de fleste af brændte Stene. Forf. vil tillægge de fleste af de ældste Landsbykirker en Alder fra det 12te Aarhundrede. Rundbuen, i Indgangen, i Adskillelsesvæggen mellem Choret og Skibet, ligesom i de oprindelige smaa Vinduer (de mod Norden ere gierne tilmurede), antyde ved en Mængde Kirker den saakaldte gothiske Stiils ældre Tid; Spidsbuen i endeel andre røber en sildigere Periode, efter Forf.'s Mening omtrent det 13de Aarhundrede (og senere). I Formen af de fleste Landsbykirker hersker

*) De to største Kirker i Hertugdømmet ere Domkirken i Slesvig (250 Fod lang, over 70 Fod bred, den nordlige Gavl 100 F. høi) og Mariekirken i Haderslev, 180 F. lang, 98 Fod bred, og under Hvælvingen 77 F. høi.

**) Forf. anfører Trækirker, som bleve nedbrudte i Bolgsbøll (1601), i Vestervold (1609), i Østervold (1625), i Galmsbøll endog 1749. Det vilde have været vigtigt og interessant, at vide noget om Beskaffenhed og Bygningsmaade af disse Trækirker — i Fald man turde antage, at de have været, om ikke de oprindelige, dog af de ældste eller ældre.

den største Overeensstemmelse. Mod Østen Choret, en lavere og smallere Tilbygning til Kirkens Skib, oftest vel oprindelig, som dette, hvorom ogsaa Liigheden i begges Muurværk vidner; paa Skibets sydlige Side Indgangen igiennem et „Vaabenhuus“*); ved den vestlige Ende — en Regel, fra hvilken der kun findes meget faa Afvigelser — Taarnet, oftest firkantet, paa enkelte Steder rundt. De to sidstnævnte Bestanddele af Kirkebygningerne ere for det meste tilføiede i en sildigere Tid. At Choret ved adskillige slesvigske Kirker (ligesom ogsaa ved enkelte i Nørrejylland og det øvrige Danmark) ikke ender sig med en lige Muur, men i en Halvcirkel, er en Omstændighed, som vor Forf. angiver, uden videre Oplysning; det fortiener Undersøgelse, om ikke (hvad man maaskee tør antage) Kirker af denne Bygningsmaade overhovedet ville findes at høre til de ældste.

Man gienfinder i øvrigt i disse Momenter, med deres Enkeltheder, den største Liighed med Kirkebygningerne overalt i Danmark. **) Knytlinga-Saga angiver for Hedeby (Slesvig) Stift med et rundt Tal 350 Kirker — et større Antal, end der fandtes ved Reformationstiden; men ved Stormfloderne regnes ogsaa paa Vestkanten 106 Kirker at være gaaede til Grunde.

Fierde Afsnit. Af Hertugdømmets 284 Præstekald staae 242 under den slesvigske Generalsuperintendentur; af disse besættes 98 ved umiddelbar Udnævnelse af Kongen; 194 ere derimod Valgkald, hvor Valget — der skeer paa forskiellige Maader, — allene bekræftes af Kongen. Iblandt andet vises her, hvorledes man

*) Mærkelige ere de forskiellige slesvigske Benævnelser, som Forf. S. 71 (foruden den i Danmark sædvanlige) anfører paa dette Slags Tilbygninger: „Leichenhaus“, „Frauenhaus“, (af Kirkegangskonerne, som herfra bleve indledede) „Kinderhaus“ (formodentlig af en lignende Skik ved Barnedaab) „Karnhaus“ (et Ord af dunkel Oprindelse) og maaskee endnu andre.

**) Blandt de mange Liigheder er f. Ex. ogsaa Folkesagn om, at man stundom for at bestemme Pladsen til en Kirkes Opførelse har ladet et Spand Køer eller Oxer om Natten gaae frit omkring, og siden anlagt Kirken der, hvor man om Morgenen havde fundet Dyrene, — ikke sielden i en Sump, eller i en fiern Udkant af vedkommende Sogn.

i ældre Tider hyppig søgte at holde Kaldene i visse Familier. De 24 Kald i Tørninglehn og de 18 i Bispedømmet Als besættes alle umiddelbart igiennem det danske Cancellie. — Angaaende Præsternes Embede og Stilling henvises i det Hele til Lübkers ovenfor anførte Skrift. For Resten oplyses blandt andet: Forholdet mellem Pastor, Compastor, Archidiaconus, Diaconus, residerende Capellan og Adjunct (Capellan pro persona), ligesom Forfatteren giennemgaaer alle de forskiellige Bestanddele af Præstekaldenes Indtægter og Byrder; ogsaa med Oversigt over den forskiellige Ansættelsesmaade i Henseende til Jordernes Størrelse o. s. v.

Værkets specielle Deel (S. 129—1080) giennemgaaer i den topographiske Orden Hertugdømmets 3 geistlige Hoveddele: Den slesvigske Generalsuperintendenturs District S. 129—1453; Tørning-Lehn S. 1454—1555 (med et Anhang om de indenfor Hertugdømmets Grændser liggende Dele af Ribe Stift S. 1556—1584), og Bispedømmet Als S. 1585—1676. Efterat der ved ethvert af disse Distrikter er anført vedkommende Række af Biskopper og Superintendenter, behandler Forfatteren i Ordenen de under samme hørende (i Oversigten S. 7, 8 opførte) Provstier med almindelig Angivelse af Grændser, Størrelse, Folkemængde, Sprog, Provsterække o. s. v., og paa en lignende Maade de enkelte i ethvert Provsti indbefattede Herreder; og nu dvæler han i Beskrivelsen af de enkelte Sogne udførligt ved alle de Forhold, der i en geistlig Statistik kunne komme i Betragtning. Man vil saaledes ved ethvert Sogn finde Angivelse af dets Udstrækning og Grændser; Jordbundens Beskaffenhed, Antallet af Byer, Gaarde, Huse, Indsidderboliger, samt af „Plovene“ (Hartkornet); Beboernes Antal; Middeltallet af de aarlig Fødte, Døde, Copulerede; Folkesproget, Kirkesproget, Skolesproget; Antallet af Skolerne, deres Classer og Lærlinge; Fattigvæsenets Bestyrelsesmaade, Fattigskattens Størrelse, Fattighuse, Arbeidshuse, Hospitaler; Kirkernes Beskaffenhed, Bygningsmaade, Form, Ornamenterne; Kirkegaardene; Præstekaldenes Ansættelsesmaade, Udgifterne ved Tiltrædelsen, Beskaffenheden af Præstegaardenes Vaaningshuse, Udhuse, Haver, Jordlodder med Angivelse af den Besætnings Størrelse, der paa samme kan holdes; Indtægternes

ældre og nyere Ansættelser, samt virkelige Størrelse, i Henseende til Firum, Legater, Tiender, andre Natural-Ydelser (Smør, Melk, Brød, Æg, Sild, Hø, Tørv, Brænde, Gierdsel), Offer, Accidentser, Arbeidsdage, særegne Emolumenter, saasom Besætning („eiserne Kühe“) og Fiskeri; Skatter: Gage- og Accidents-Skat, Kopskat, Rangskat; Enkepension, Enkesæde; endelig Series pastorum. Til Angivelserne af disse Gienstande, til Beskrivelsen af de i Sognene liggende Klostre, kongelige, hertugelige, bispelige og adelige Gaarde, er knyttet en saare betydelig Mængde af historiske Oplysninger med Paaviisning af disses Kilder. Mindre dybt indgaaende ere de her forekommende Belysninger af Etymologien for Stednavne og andre Benævnelser og Udtryk. For Angivelsen af Stednavne følger Forfatteren den S. XVI angivne Grundsætning, i sit tydske Værk at beholde den eengang reciperede tydske Skrivemaade, med Vedføielse af den ofte rigtigere danske; og han bemærker anf. St., at han i en dansk Bog vilde have brugt den omvendte Fremgangsmaade.

I nogle Slutningsbetragtninger (S. 1676—1680) dvæler Forfatteren ved det Onskelige i en ny Kirkeanordning for Hertugdømmet; den, der endnu gielder, eller skal gielde, er den under 9de Marts 1542 for Slesvig og Holsten i Rendsburg udstedte. Ved denne Leilighed henpeges paa Uleiligheden ved den stedfindende store Jurisdictions-Forvirring (om denne f. Ex. i Angeln s. S. 840—842). Men ogsaa vises Nødvendigheden af saadanne forberedende Skridt, der ikke overilet og uden Grund omstøde det Bestaaende. S. 1631—1696 indeholder Rettelser og Tillæg, af hvilke endeel udføre Historien til den Tid, da Værkets Slutning udkom, Aaret 1842. Efter et Register (1697—1703) over Kirkesogne, Kirker, Capeller (ogsaa de undergaaede Kirker) et andet (S. 1703—1705) over Districter, Landskaber, Øer — følger (S. 1705—1708) et Sagregister, der ved et i saa mange Henseender indholdsrigt Værk kunde og burde have været leveret med langt større Udførlighed. Et Kort over Nordstrand, som det var før Stormfloden 11—12 Oct. 1634, følger med Værkets 2det Hefte; et almindeligt Kort over Hertugdømmet kan faaes med Værket.

Helsingørs Kæmner-Regnskab for Aaret 1577, udgivet og ledsaget med Anmærkninger af P. V. Jacobsen. Kbh. 1844. 53 S. 4to. (Særskilt Aftryk af Danske Magazin, 3die Række, II. Bd.).

Naar vi her i en kort Anmeldelse ville omtale et nylig meddeelt Bidrag til Danmarks indvortes Historie, og navnligen til Kiøbstadforfatningens, i det 16de Aarhundrede: da skeer det fornemmeligen i een Hensigt. Læsere af dette Tidsskrift behøve vi ikke at giøre opmærksomme paa, med hvilken historisk Forskningsaand, Skiønsomhed og Kritik, Udgiveren af det ovenfor nævnte Archiv-Monument vælger og oplyser de Materialier til den danske Historie, han stundom anvender sparsomt tildeelte Hviletimer paa at bringe for Lyset; eller med hvilken Omhu og Lærdom han behandler og bearbeider dem. Men det kan vel behøves, at benytte en heldig Anledning til at giøre det tydeligt, hvilket Udbytte der lader sig høste for Historien af rigtigt valgte Actstykker og Kildeskrifter, om saadanne endog mangen Gang for en løselig Betragtning kunne synes ubetydelige og uvigtige; og at der aldrig kan bekiendtgiøres nok eller for meget af saadanne historiske Monumenter, der have umiddelbart og uforvanskeligt Værd som Tidens authentiske Vidnesbyrd og Beviisligheder for de Kiendsgierninger, Historieskriveren behøver, og dog hvert Øieblik savner i vor Historie, særdeles i den nyere, hvor de dog ingenlunde altid fattes. Et enkelt Aars Regnskab over en dansk Kiøbstads communale Indtægter og Udgifter, synes ikke at kunne love meget Udbytte for den historiske Interesse. Men dette Regnskab, saaledes som det af Udgiveren, hvis Anmærkninger fylde et langt større Rum end Actstykket selv, er commenteret, oplyst og sammenlignet med andre Aars Regnskaber, giver os et næsten fuldstændigt Billede paa en af de betydeligere og temmelig velhavende danske Stæders indre Huusholdning, Bestyrelse, Politie, offentlige Indretninger, Skattevæsen, ordentlige og tilfældige Commune-Udgifter, Præsters og andre Embedsmænds og Betientes Lønninger, m. m.

foruden en Mængde andre Smaatræk, hvoraf Culturens og Sædernes Historie, det huuslige og borgerlige Livs Skikkelse, og Borgerstandens Kaar og Levemaade i Danmark under Frederik den Andens Regiering, modtage nyt Lys, eller tidligere bekiendte Omstændigheder bestyrkes og udfyldes.

Det her yttrede kunne vi blot ved faa Prøver af de forskiellige Materier, som i Regnskabet komme for Dagen, bevise. For at kiende det hele Resultat, som deraf kan udbringes, maa man giennemgaae Regnskabet selv, og Udgiverens udførlige, belærende Commentar.

Regnskabet giver vel ingen ganske nøiagtig eller fuldstændig, men dog en nogenlunde antagelig Beregning over Helsingørs daværende Borgerskab, ved de Skatteydendes Antal. Hoved-Afgifterne, som alle, eller dog de allerfleste Borgere synes at have erlagt, efter Taxering af deres Kaar og Formue, vare to Slags: den egentlige Byskat („Skat") og Præstepenge; hvortil endnu kommer Havepenge. I den første af Byens fire „Fierdinger" nævnes i Alt 89 Personer, i anden Fierding 91, i tredie 96, i fierde 169; i A. 1577 saaledes i det Hele 436 skatteydende Borgere. Det maa bemærkes, at her er taget de høieste Antal, nemlig deres, som ere ansatte for Præstepenge; hvorimod Antallet er noget ringere paa dem, som tillige have ydet Skatten. Dennes høieste Beløb for en enkelt Mand er 24 (20 og 15) Mark; det ringeste 4 Skilling. Efter de anførte Skatteydere følger: „Unge Karles Skat og Præstepenge". Antallet paa disse („som det synes, yngre, uden Tvivl ugifte Mænd, som dog drev Handel og Næringsvei for sig selv") er kun 5. Endelig følger Borgermestere og Raad: 9 Personer. Tilsammen for dette Aar 450 skatteydende Borgere, som med faa Undtagelser (foruden de unge Karle, findes nogle faa Fruentimre paa Skattelisten) vare Familiefædre. Udg. har anført det temmelig forskiellige Antal og Skattebeløb for en Række Aar, for hvilke Regnskaber haves (1557—1587). Det høieste Antal (altid uden „unge Karle" og uden Magistraten) er i 1687, nemlig 602; men i enkelte andre Aar endog under 300. Det høieste Skattebeløb (hvilket i øvrigt er forunderligt varierende) er 2016 Mark (1587).

Staden havde desuden Indtægt af sin „Vægt og Veierbod", af udleiede Huse og Boder, af Jordskyld og af Sagefald (kun 10 Mark). Endvidere (som i andre Aars Regnskaber forekommer) af Bundgarns Stadepenge, af Byens Færger, af Bropenge, af Skiøders Tinglæsning („Skiødepenge") m. m. — Blandt Udgiften udgiorde Byens Skat til Kongen (hvorfor den 1557 blev fritagen paa 20 Aar) i Almindelighed omtr. 56 Mark aarlig. Ved Julen forærede 10 Tdr. Rostokker Øl (4½ Mark Tdn.) bort, til Slotsherrerne paa Helsingborg, Kronborg og Frederiksborg, til Fogden paa Kronborg m. fl. Byens to Præster fik til Juul af Magistraten hver en „Oxefierding". I Aaret 1577 anføres „et halvt Riis Papir til Byens Behov" for 28 Skill. og i Aarene 1584 og 1585 aarlig for Blæk 8 Skill. Byens lønnede Embedsmænd og Betiente (hvilke forøgedes med adskillige i Perioden fra 1556 til 1587) vare, omtrent i Slutningen af Frederik II. Regiering: en Sognepræst (170 Mk. eller 56⅔ Daler i A. 1586) og en Capellan (110 Mark i 1586); Borgermesterens to Bysvende (55½ Mk. hver i A. 1582); en Orgelmester (fra 1570), som tilsidst (1587) havde 160 Mk.; en Skolemester (Rector) havde af Byen (1587) kun 60 Mk., og to Hørere, fra 1581 hver 40 Mark; Mestermanden, hvis faste Løn fra 1580 var 48 Mark, foruden Betaling for enkelte Executioner, hvoraf han 1583 havde 38 Mark.*) Stodderkongen, som først blev fast ansat 1578, havde ingen fast Løn, men fik Gratialer til Klædning, Huusleie, m. m. Byens Trommeslaaer og Piber havde 20 Mark hver. En Vandkiger blev fast lønnet fra 1581, og fik da 100 Mark, men

*) Dette synes at hentyde paa temmelig talrige Executioner; dog maa bemærkes, at en betydelig Deel af Mestermandens tilfældige Fortieneste var Betalingen for at slaae „Gadehunde" ihiel, af hvilke man seer, at der paa den Tid, ligesom nu, har været Overflodighed. 1582 blev i Helsingør ihielslaaet 175 Gadehunde; 1583 havde Mestermanden for at ihielslaae 185 Hunde 23 Mk. 4 Sk. o. s. v. — For at henrette Mestermanden selv, der havde begaaet et Mord, betaltes 1583 til Mestermanden fra Kiøbenhavn 4 Mark.

mindre i nogle af de følgende Aar. De fleste af disse Embedsmænd havde desuden fri Bolig, som Byen og Kirken holdt vedlige.

I Aaret 1537, da Frederik II. paa Cronborg havde sin Svigerfader Hertug Ulrik af Meklenborg og sin Farbroder, Hertug Hans af Holsten til Giæst paa Cronborg, indbød Byen disse Fyrster, tilligemed Kongen og hans Hof, en Dag paa Raadhuset. Bekostningen ved dette Gilde løb til omtrent 148 Daler. Da her imidlertid kun forekommer Udgifter til Viin og Øl (3½ Ahme Rhinsk Viin til 20 Daler Ahmen, 6 Potter rød Franskviin og 2 Tdr. Rostokker Øl) Confect, Pomerandser (500 Stk.) 2 Pund Canarie-Sukker, Figen og Kryderier (Kommen, Peber og stødt Ingefær) de sidste dog kun i ubetydelig Mængde, med Undtagelse af 1 Fierding stødt Kommen: bliver det ikke tydeligt, om Gildet har været et Slags Frokost, hvor det især gik ud paa Drik; eller Kongen har foræret Byen Vildt og Fisk til Maden, hvilket sidste Udgiveren ei vil finde rimeligt. To Kokke var imidlertid dog i Activitet, og fik „to Pund stødt Canariesukker at bruge i Kiøkkenet"; ligesom der for „deres Umage" blev givet dem 8 Daler. — Ved samme Leilighed bleve Byens Gader, „der vare meget opkiørte („foragne") af de store Rustvogne, som døg Stene til Slottet, (Kronborg) og vare fulde med Sumpe og Ureensel", nogenlunde istandsatte; i det mindste ved at lade „Vognmændene age Sand paa Gaderne, baade til Rendestene og andensteds, at jævne Gaderne med, hvor Behov giordes." Hertil brugtes 144 Læs Sand, og for hvert Læs at age betaltes ½ Skilling; i Alt 4½ Mark. Ligeledes betaltes for 3 Læs Mai, at maie Raadhuset med, 2 Skilling Læsset, i Alt 6 Skilling; og dette, tilligemed omtrent 2 Mark, for „at slaae Lægter op under Bielkerne", til at maie Raadhuset, og for Søm, Knappenaale m. m. som brugtes til at „slaae flamske Klæder" op med (til at behænge Væggene), er al den Bekostning, man finder at være anvendt paa Stedets Prydelse til det kongelige Besøg. Over Brolægningen selv findes et udførligt Regnskab; men deri er indbefattet Alt, hvad der hele Aaret igiennem er udgivet for Byens Brolægger-Arbeide; tilsammen 44 Mark 6½ ß.

En ikke ubetydelig Bekostning havde Byen hyppigen af at maatte udlaane Boskab, Kiøkkentøi, Borddüge, Fade, Tallerkener. Senge, Sengklæder, Gardiner og andre Fornødenheder, naar Kongen ved usædvanlige Leiligheder, og med et større Hof end ellers, opholdt sig paa Kronborg eller Frederiksborg (f. Ex. 1577 ved Christian den Fierdes Daab; men ogsaa for Resten ofte nok ved andre Leiligheder, saaledes 1556, 1557, 1558, 1567, 1575 og flere S. 42 anførte Aar). En saadan Hielp og Artighed af Byen imod Kongen, som paa eengang viser os hiin Tids Simpelhed og mangelfulde, men tillige mindre bekostelige Hof-Indretning, var imidlertid Byen til ikke ringe Udgift og Besvær. Borgerne maatte en Tidlang savne deres Boskab, Senge, Sengeklæder m. m. Umage og Penge medgik for at indpakke, affende og befordre alt dette Tøi; og meget af det Laante blev ødelagt, fordærvet eller reent forkommet og bortstiaalet (f. Ex. et Stykke guult Silketøi, 6 Breder, skaaret ud af Sperlagenet om en Seng paa Frederiksborg 1577) hvilket Byens Casse siden maatte erstatte vedkommende Borgere. Saaledes var ved en anden Leilighed 1575, ved nogle Fornemmes Bryllupper, som Kongen efter den Tids Skik undertiden giorde for sine Hofmænd og Hoffrøkener, bortkommet og bortstiaalet paa Frederiksborg: 32 Borddüge, 28 Haandklæder, 3 flamske Hynder (Bænke-Hynder), 7 Sengetæpper, 5 Par Lagen, 25 Tinfade, 34 Tintallerkener, 7 Tinkander, 2 Bækkener, m. m. og Godtgiørelsen herfor løb op til 188 Mark 4 Skilling.

Disse Prøver ville være tilstrækkelige til at vise, hvormeget dette interessante Bidrag indeholder til Oplysning af Levemaaden og Tilstanden i Frederik den Andens Tid. En stor Deel andre Forhold, som vedkomme Staden, dens Communalbestyrelse og Regnskabsvæsen, maa her forbigaaes. — Vi bemærke ikkun endnu, at Forfatteren i sin Indledning til Regnskabet for A. 1577, meddeler en kort Underretning om Helsingørs vel ordnede Stads-Archiv, som viser dets Rigdom paa Kilder til Byens Historie. Her findes nemlig ikke mindre end 57 Foliobind af Stadens egentlige Raadstuebøger fra 1549 til 1670, foruden Byens andre Raadstueprotocoller fra 1611 til 1675 i 20 Bind; Kæmnerregnskaber næsten uafbrudt fra 1556 til 1675; desuden 8 forskiellige Protocoller, som indeholde Bytingsdomme, Tingsvidner, Afskrifter af Kongebreve og flere Actstykker, omtrent fra 1571 til 1687; og en Mængde andre Protocoller, Byen vedkommende, fra det 17de Aarhundrede.

Scriptores Suecici medii ævi, cultum culturamque respicientes: e manuscriptis hucusque ineditis ed. Dr. **Joh. Ern. Rietz**, ad Regiam Academiam Lundensem Docens, cet. P. I. *Bonaventuræ* meditationum vitæ Christi versio Suecana: ex ant. cod. membr. Bibl. Acad. Lundens). Lundæ. **1842. VI. 300** p. 8vo. — P. II, (Helgona-Sagor. *Efter tvänne Pergamentshandskrifter från Vadstena-Kloster*), ib. **1843. XIV. 288** p. 8vo. — P. III. (Claustrum Animae. *Henr. de Hassia* de vita coenobitica. *Margaretæ*, Nicolai filiæ, Abbatissæ Vadstenensis, Chronicon de *S. Brigitta. Vadstena Klosters Stadga*, A. **1451.** p. p.) ib. **1844. 258.** p. 8vo.

Det behøver ikke her at nævnes, hvad allerede oftere hos os er omtalt*), og endnu nyligen berørt**), at man i Sverrige, især i de sidste 10—20 Aar, med mærkelig Iver anvender Tid, Arbeidsomhed, Kræfter og Pengemidler paa Bekiendtgiørelse af gamle og nyere originale Kildeskrifter til Landets Historie. Det er heller ikke fornegtet, †) hvad en upartisk Betragtning og Vurdering af vore Naboers og vor egen Literatur maa overtyde os om, at Historiographien i det 19de Aarh. maaskee overhovedet, hvad Form og Behandling angaaer, staaer høiere i Sverrige end i Danmark; men der er Grund til at tilføie, at det dog ikke staaer fuldt saa ringe med vor nyere Literatur i dette Fag, som man i Fyen (nedenfor anførte Sted) synes at

*) J. Ex. Nordisk Tidsskrift for Historie, Literatur m. m. II. 620. 21.

**) „For Literatur og Kritik« et Fierdingaarsskrift, udg. af Fyens Stifts literaire Selskab. II. Bd. 1844. S. 350.

†) Jvf. bl. a. Nordisk Tidsskrift II. S. 312. Maanedsskr. f. Literatur. XI. Bd. S. 467. 477.

forudsætte. Bebreidelsen, som her giøres danske Historikere, at de ikke nok bearbeide Historien, eller benytte de Kilder, Oplysninger og Materialier, som rigeligt ere samlede til deres Anvendelse — hvilket dog maa siges med mangen Indskrænkning — til Fremstilling af Fædrelandets Historie: kan vel tildeels gives Medhold; skiøndt det dog overhovedet klinger noget besynderligt, hvis man vil bebreide et Land, at det mangler geniale og udmærkede Historieskrivere. Man kunde ligesaa godt hos et Folk, eller en Tidsalder, dadle Mangelen paa store Malere, Digtere eller philosophiske Genier. Det lader sig vist nok heller ikke negte (som man paa anf. Sted har fremhævet), at en uforholdsmæssig Interesse, Kraftanvendelse, Omkostning og Luxus i Danmark er bleven opoffret paa Oldsager og deres Oplysning, paa islandske Sprogmonumenter og Saga-Literatur, og stundom paa temmelig magre og ufrugtbare antiquariske Undersøgelser, hvis Resultater ikke altid blive store, fordi de behandles med bred Vidtløftighed og trykkes i store Folianter eller Qvartbind. Men paa den ene Side er der ved de særegne Betingelser, hvorunder saadanne Bestræbelser ere ledede og fremmede, ved Siden af noget Overflødigt eller mindre Betydende, ogsaa bl. A. tilveiebragt en vigtig **Kildesamling i den islandske Literatur**, som, naar den eengang fuldendes, vil være Danmark til megen Ære, og bevare et hæderligt Minde om det omsattende Foretagendes Ophavsmand. Paa den anden Side maae vi erindre, at skiøndt vort Fædrelands Statshistorie, Culturhistorie, Kirkehistorie, Personalhistorie og Literairhistorie — som, tilligemed Topographien, Ethnographien og den historiske Statistik, endnu frembyde en rig Mark, saavel for den kritiske Forskning og Materialsamling, som for Behandling og Bearbeidelse af det vundne Stof — ikke for Øieblikket er Mode-Studium, saaledes som de nordiske Oldsager, og den gamle islandske Literatur: saa tør man dog antage, at der i Stilhed og uden Ophævelser i det sidste Decenninm er virket mere i Danmark for historisk Videnskabelighed, Literatur, Kritik og Kildesamling, end Mange i Landet selv vide af eller erkiende. Upaatvivlelig fattes her vel i denne Retning en saa levende Samvirkning og Deeltagelse, som den fandt Sted hos os i den Langebek-Luxdorph-Suhmske Periode. Paa den anden Side er igien Kritiken rykket langt videre frem,

end i hiin Tid; Sprogets Udvikling, den dybere Forskning, den friere Betragtning og Behandling af politiske Forhold, lover Historiographien i Danmark en heldigere, rigere Fremtid. I øvrigt er Historieskrivning en Konst, der, ligesom de øvrige Konster, maa udvikle sig ved fri Virksomhed. Dens Stof, saavidt den vil hente det allene fra vort Fædrelands Aarbøger, behøver vistnok endnu, i dets største Deel, en meget betydelig Masse af Materialier og Forarbeider. Men heller ikke disses Tilveiebringelse kan siges at hvile eller forsømmes. Tvende, ved det Kgl. danske Videnskabernes Selskab bekostede Værker, der samtidigen fremmes, af det Værd og den Betydenhed, som *Regesta diplomatica danica*, og Rosenvinges Samling og Udvalg af danske Herredags- og Landstings-Domme, tør man trygt nævne ved Siden af adskillige af Nabolandets nyere Arbeider af lignende Art.

Imidlertid have vi denne Gang ikke disse, men et andet Foretagende for Oie, ved hvilket en svensk Videnskabsmand har udmærket sig som flittig og ivrig Dyrker og Forfremmer af sit Fædrelands ældre Literatur. Den betydelige Samling af tilforn ubekiendte svenske Sprogmonumenter, hvis Udgivelse skyldes Hr. Adjunct Rietz, er vel af langt større linguistisk, end historisk Værd; men de ere af betydelig Vigtighed for den nordiske Sproghistorie, og denne, som en Deel af den hele Cultur- og Folkehistorie, fattes ikke Krav paa Historieforskerens og Historieskriverens Opmærksomhed. Fortienesten, som Udgiveren har erhvervet sig ved et møisommeligt Arbeide, som Faa paaskiønne, og Færre ret kunne vurdere, er saameget større, da han ikke allene er en af de første, der i den nyere Tid have bekiendtgiort en Deel af de Levninger, man i Sverrige har bevaret af Klosterliteraturen i Landets Sprog; men han har tillige udført dette i et Omfang, og med en ombyggelig Noiagtighed, der betydeligt forøger Samlingens Værd og Brugbarhed. Man kunde vel endog antage, at de af Hr. Rietz i tre Dele udgivne svenske Sprogmonument i Prosa, alle vel omtrent af samme Sprog-Charakteer og fra een Periode (det 15de Aarhundredes anden Halvdeel) nu ville være tilstrækkelige til at giøre Sprogforskeren fortrolig med den Form, hvori et svensk Skriftsprog allerede

i hiin Tid havde dannet sig. Anm. kan derfor ikke tilbageholde Ønsket, at den fortiente Udgiver maatte vorde i Stand til at henvende sin Opmærksomhed og sin Arbeidsflid paa de gammelsvenske rimede Eventyr og Ridderdigte, omtrent fra samme Tidsalder, som enten endnu ere ubekiendte og utrykte, ufuldstændigt udgivne, eller i de gamle, næsten forsvundne Udgaver saa godt som ikke mere til; (saaledes f. Ex. som Riimdigtet om Alexander Magnus, trykt paa Wisingsø).

Hovedkilderne for den her omhandlede Udgave af svenske ascetiske Skrifter fra Middelalderen ere tvende: 1) Et Pergamentshaandskrift fra 15de Aarh. i Lunds Bibliothek, der efter al Sandsynlighed skriver sig fra Vadstena berømte Nonnekloster („Codex Bergmannianus", fordi den tilsidst tilhørte Bibliothekaren P. O. Bergmann). Ikke let kan en Codex i nyere Tid have havt en uheldigere Skiebne. Man veed, at den eengang har bestaaet af 242 Blade; 1758 havde den kun 170; siden har den endnu mistet 3, og har nu 167 Blade tilbage. Et Hovedstykke af dette Haandskrifts Indhold, er en svensk Oversættelse af Scholastikeren Bonaventuras (f. 1221, d. 1274) „Meditationes de vitæ Christi". Deraf er tilovers Cap. 9—98, som optager Samlingens 1ste Deel, S. 1—237. Udg. har derefter S. 238—243 ladet aftrykke et Par enkelte Steder af denne Tractats svenske Text, tilligemed en ordret islandsk Oversættelse eller Omskrivning. Det forekommer Anm., at denne ikke har noget ret gammelt Præg; i alt Fald havde en Oplysning om Stedet, hvorfra den er hentet, været ønskelig. 2) Et Pergamentshaandskrift i Linköpings Gymnasii-Bibliothek, 167 Blade i Quartformat, skrevet i Begyndelsen af 16de Aarh., og formodentlig ligeledes i Vadstena Kloster, som det har tilhørt. Dette Haandskrifts hele Indhold (beskrevet i Forerindringen til andet Bind, med Oplysninger om Forfattere og Oversættere) har Udgiveren besørget aftrykt. Om Afskriveren har været den i den svenske Kirkehistorie bekiendte Munk i dette Kloster Johannes Matthæi, eller Johan Madsson, (Theologiæ Baccalaureus og Munk i Vadstena 1476, død 19. Nov. 1523) som Hr. Rietz antager („Johannem Matthæi hunc librum *scripsisse:* satis probatum mihi videtur") maae vi overlade til Andres nærmere Undersøgelse og Afgiørelse,

da det ikke forekommer os, at de om Manden anførte Levnets-Omstændigheder indeholde noget egentligt Beviis for denne Formodning. Haandskriftet indbefatter 22 Helgen-Legender, blandt disse ogsaa St. Birgittes Krønike, skrevet paa Svensk af Margrethe Clausdatter, K. Carl Knudsens Søsterdatter, (Nonne og Abbedisse i Vadstena fra 1440—1486), og tilforn udgivet af E. Benzelius den y. 1710); desforuden 5 andre ascetiske, eller til den theologiske Pastoraltheologie henhørende Skrifter; i Alt 27 Tractater, som, med faa Undtagelser, ere oversatte af Latin og af Tydsk paa Svensk, samtlige i anden Halvdeel af det 15de Aarhundrede.

Ligesom vi saae, at en Abbedisse i Vadstena beskrev den berømte svenske Helgeninde St. Birgittes Levnet, saaledes ere flere af bemeldte Legender og Afhandlinger oversatte af Nonner og Munke i Vadstena (hvoriblandt ogsaa den ellers bekiendte Niels Ragvaldsen, der var i Vadstena fra 1476 til sin Død d. 1ste Jul. 1514). Vi kunne bemærke, at det var i samme Periode, og under Unionstiden (eller i anden Halvdeel af 15de Aarh.) at ogsaa i Danmark den tidligste Udvikling af et Skriftsprog i Prosa og i Riim tog sin Begyndelse. Hiin Tid tilhører saavel den danske Riimkronike, og adskillige utrykte danske Sprogmonumenter, der findes i det Stockholmske Bibliothek (jvf. Hist. Tidsskr. IV. Bd. S. 149—64) som de betydelige Fragmenter, vi have af den ældste danske Bibeloversættelse efter Vulgata. Den af Hr. Adjunct Rietz besørgede Samling af svenske Sprogværker vil saaledes give yderligere Leilighed til lærerige Sammenligninger imellem begge Nordens Sprogformer i Literaturens tidligste Udviklingstid.

Den betydelige Fortieneste, Hr. Rietz har erhvervet sig af nordisk Sprogkundskab og Literaturhistorie, ved en omhyggelig Udgivelse af disse ældre svenske Sprogkilder, hvoraf næsten intet tilforn var bekiendt, vil han endnu forøge ved at tilføie den Ordfortegnelse og de philologiske Anmærkninger og Oplysninger til den aftrykte Text, hvorom han i Fortalen til 1ste Deel har givet Løfte, og som vi med Attraa og Forventning see i Møde.

Den
danske historiske Forenings ordentlige Medlemmer,

indtraadte fra den 15de Decbr. 1843 til den 18de Decbr. 1844.

I Kiøbenhavn.

Bruun, J., Studiosus Juris.
Herbst, C. F., Cand. philos.
Kæsemodell, C. H., Capitain af Infanteriet.
Rist, J. M., Premierlieutenant.
Ostwald, C. F. A., Doctor Juris.
Tauber, C. G., Etatsraad.
Thornam, L., Studiosus Philol.

I de danske Provindser.

Duncan, Eier af Lundtofte Gaard i Lyngby Sogn.
Petersdorff, Ulr., Lehnsgreve til Grevskabet Rocpstorff i Fyen.
Wissing, Eier af den Jessenske Boghandling i Aarhuus.

I Udlandet.

Bruun, Provst og Sognepræst i Bergens Stift (Augvaldsnæs.)
Bøegh, B., Cand. Juris i Bergen.
Sagen, A., Cand. Theol. i Bergen.
Schröder, J. H., Professor og Bibliothekar i Upsala.

Selskabets Bestyrelse.

H. M. Velschow, Professor, Formand.
C. Molbech, Justitsraad og Professor, m. m., Secretair.
C. F. Allen, Candidat i Theologien.
C. T. Engelstoft, Dr. og Professor i Theologien.
J. L. Larsen, Professor Juris.

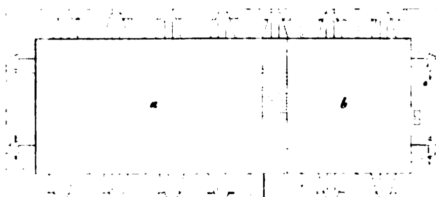
A. Langball, Kongelig Fuldmægtig, Selskabets Casserer.

Rettelser i Tidsskriftets V. Bind.

S. 15. Lin. 18. „Tid; saaledes at;" læs: **Tid, at.**
— 16. Anm. 32. Lin. 6. „til det Første;" læs **hertil.**
— 30. Lin. 9. „i det mindste" bortfalder.
— 52. Lin. 22. „Byens" læs: **Bogens.**
— 428. Lin. 9. „4 Aar" læs: 6 **Aar.**
— 450. Anm. i næstsidste Linie endog, læs: **men endog.**
— 452. Anm. Lin. 5. „begynde, er", læs: **begynde, der kun angaae Sander Leiels private Affairer.**
— 456. Anm. 26. „Tegnelser", læs: **Helf. Protoc.**
— 532. Anm. 107. Pianum, læs: *Piarum.*

I Tidsskriftets IV. Bd. S. **668**, næstnederste Linie af Texten rettes: „**Wii Oss mindst haffde tilforladt**"; læs: „*Wii Oss mindst haffde foruenthet, end aff thennom, Wii oss fast mere haffde tilforladt.*"

...inninge Huus.

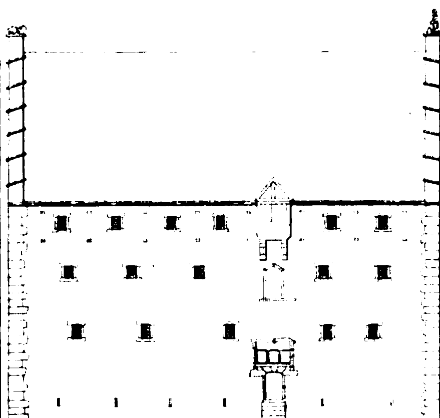
D. Fierde Vaaning.

V

C. Tredie Vaaning.

60 70 80 90 100 Sv. Fod.

Hoved-Facade.

50 60 70 80 90 Fod.

Em. Bærentzen & Co. lith. Inst.

